

A
ZSIDÓK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON.

RÉSZBEN KIADATLAN KÚTFORRÁSOK NYOMÁN

IRTA

D^R KOHN SÁMUEL.

I. KÖTET.

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A MOHÁCSI VÉSZIG.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1884.

A
ZSIDÓK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON.

I.

A
ZSIDÓK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON.

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A MOHÁCSI VÉSZIG.

IRTA

D^R KOHN SÁMUEL

HATVANNYOLCZ KIADATLAN OKÍRATTAL.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1884.

»Jóvalaló férfúhoz illő, hogy barátja
legyen barátjainak és hazájának, barátjai-
nak barátjait tisztelje, ellenségeiket pedig
gyűlölje. Ahhoz azonban, ki a történetírás
munkájához fog, illő az, hogy mindczeket
elfelejtse.«

Polybius. Hist. I, 14.

(A fordítás jogát szerző fõntartja magának.)

Dr. HIRSCHLER IGNÁCZ URNAK

tisztelete és barátsága jeléül.

ELŐSZÓ.

Nem könnyű dolog, zsidó történetet írni, kivált egy ország zsidóságának különleges történetét. Az eféle monographiákban gyakrabban és kirívóbban ismétlődik amaz ismeretes jelenség, hogy események és viszonyok, a szemlélő álláspontjához képest, más-más színben tűnnek fel. A hol a felekezeti sérelmekre utal, ott a hazafiság helyes intézkedést, a körülményekkel igazolható jogos eljárást lát; a semleges bíráló pedig egyiküknek sem ad igazat. Mert máskép ítél a felekezeti érzület, máskép a nemzeti tudat, meg máskép az elfogulatlan tárgyilagosság.

S ép az utóbbival vajmi ritkán találkozunk; kivált mai napság, ha zsidókról van szó.

Kevesen vannak, kik az úgynevezett zsidókérdéssel szemben nem foglaltak állást. Mindenütt élénken, rendszerint szenvedélyesen foglalkoznak vele. Vitatása alkalmával a támadások és ellen-támadások, a vád- és védbeszéddek, az okok s ellen-okok valóságos zápora özönli el a sajtót, az országgyűlést, a társadalom minden rétegét. Az ilyen heves, zajos küzdelem közepette különös nehézséggel jár szóhoz juttatni a tárgyilagosságot, mely pedig a történetírás első és nélkülözhetetlen kelléke.

Ennek tudatában szándékosan kerültem, hogy e könyvemben párhuzamot vessek a múlt meg a jelen

közt, s tartózkodtam attól, hogy az új magyar zsidókérdést megvilágítsam a magyar zsidók régi történetével. A kísértés gyakran közelített; kitértem előle. Arra szorítkoztam, hogy a történelmi tényeket úgy soroljam fel, a mint hiteles kútfők szerint lefolytak, s hogy egymásközt, valamint az országos viszonyokkal való összefüggésüket kiderítsem. Jelentőségük igazságos megítélése czéljából itt-ott még utaltam a többi, kivált a szomszéd országokban élő zsidók egykorú történetére.

E történelmi tények hadd álljanak itt száraz számok gyanánt. Az eredményt maga az olvasó vonja le belőlük. Előre látom, hogy ez az eredmény jelenleg különféle, nagyon, de nagyon is eltérő lesz. Idővel tán összehangzóbbá fog válni, akkor t. i., ha majd zsidókról elfogulatlanabbul fogunk olvasni és — szívesen megengedem — tárgyilagosabban írhatni, mint ma.

A zsidók története Magyarországon, természetesen, szorosan összefügg magának az országnak általános történetével. Mindamellet vannak események, melyek az utóbbiban korszakot alkotnak, de az előbbire vagy csekély, vagy csak jóval később nyilvánuló befolyással voltak. Másrészt vannak oly történelmi tények is, melyek hazai történetünkben nem jeleznek forduló-pontot, de a zsidóság történetét új pályára terelték. Ilyen például az 1092-iki szabolcsi zsinat vagy országgyűlés, mely legelőször csorbította a zsidóknak addig élvezett tökéletes jogegyenlőségét. Ilyen továbbá a zsidóknak 1360-iki országos száműzetése. Viszont az Árpádház kihaltának a zsidókra nézve végzetes következményei vagy hat tizeddel később mutatkoznak csak. Annyi időbe telt, míg a vegyes házakból való királyokkal érvényre jutott külföldi befolyás megmásíthatta ama

józan, méltányos és mindig törvényes eljárást, melyet ősi királyházunk a zsidókkal szemben követett.

Tekintettel ezen körülményekre, a következő nyolcz könyvre, illetve korszakra osztottam a zsidók történetét Magyarországon.

Első könyv. A legrégibb időktől fogva a honfoglalásig. ? — 890.

Második könyv. A honfoglalástól a szabolcsi zsinatig. 890—1092.

Harmadik könyv. A szabolcsi zsinattól a zsidók száműzetéseig. 1092—1360.

Negyedik könyv. A zsidók száműzetésétől a mohácsi vészig. 1360—1526.

Ötödik könyv. A mohácsi véstől a karlóczi békekötésig. 1526—1699.

Hatodik könyv. A karlóczi békekötéstől II. József uralkodásáig. 1699—1780.

Hetedik könyv. II. József uralkodásától a zsidók egyenjogusításáig. 1780—1867.

Nyolczadik könyv. A zsidók egyenjogusításától, 1867-től, napjainkig.

Ezen beosztás helyességét, valamint az egyes korszakok tüzetes jellemzését az egyes könyvek végfejezésében iparkodtam feltüntetni.

A jelen kötet a négy első korszakot tartalmazza. A hátralevő négyet a második fogja tárgyalni.

A zsidóknak ezen több mint ezer éves történetét oly alakban óhajtottam bemutatni, hogy tágabb körök fennakadás nélkül olvashassák, szakférfiúi szűkebb körök pedig ellenőrizhessék és megbírálhassák. Amazoknak nem volt szabad alkalmatlankodnom állításaim tüzetesebb bizonyításával, a melylyel az utóbbiaknak igenis

tartoztam. Azért a többnyire idegen nyelvű idézeteket, a kútfők értelmezését és megbíralását, szóval, az összes készletet, melylyel dolgoztam, részint a szöveg alatti jegyzetekben, részint külön függelékekben kellett közölnöm. Az ilyen függelékre kivált akkor volt szükség, ha az illető jegyzet, már terjedelménél fogva is, kisebb értekezéssé vált, vagy héber szöveget is tartalmazott, melyet, mint a nagy közönségre nézve idegenszerűt, a sajátképi szövegben mindenütt kerültem. A ki csupán olvasmányt keres, ezt az egész tudományos készletet egyszerűen mellőzheti.

A jegyzetek és függelékek a szokottnál tán számossabbak és terjedelmesebbek. De az anyag elégtelensége és merevsége szükségessé tette a földolgozás e darabossabb módját is.

A magyarországi zsidók történetére nézve ugyanis a kútforrások aránylag gyérek és nehezen hozzáférhetők. Az adatok ritkán összefüggők, többnyire szórva nyosan és ott találhatók, a hol legkevésbé várnók. Kivált a régiek hézagosak, szövegezésre s értelemre homályosak szoktak lenni, oly annyira, hogy tüzetesb megvizsgálás nélkül alig hasznavehetők; néha még hozzávetésekre is utalnak.

S ez adatok javarésze még nincs közzétéve, hanem a különféle levél- vagy könyvtárak még kiadatlan okirataiban, vagy egyéb kéziratokban keresendők; a héber nyelven írottak rendesen a külföldön. Mert a hazai zsidó községek levéltáraiban a XVII. vagy XVIII. század előtti időből egyáltalán nincsenek okíratok. A részben ősrégi magyar zsidó községek ugyanis, a magyar zsidóságnak 1360-ki száműzetése, még inkább pedig a mohácsi vész utáni események következtében, egytől egyig elpusztúl-

tak s csak később ébredtek ismét új életre. Kivétel tán az egyetlen pozsonyi község, mely a mohácsi vész után szintén elpusztult ugyan, de rövid idő múlva ismét helyre állt. Régi okiratokban gazdag levéltára azonban 1809. június havában, midőn Davoust, franczia tábornagy Pozsonyt bombáztatta, a lángok martaléka lett. Még a mohácsi vész előtti zsidó temetők is elpusztultak az akkori községekkel együtt. Néhány kevés kivétellel, régi zsidó sírköveink sincsenek, melyeknek feliratai becses történelmi adatokat szoktak tartalmazni, kivált a zsidók szellemi és beléletére nézve.

S mint a történelmi anyag, ép oly hézagos és részben elégtelen eddigi feldolgozása is. Nem bővelkedünk megbízható előmunkálatokban, melyekre egyszerűen hivatkozni lehetne.

Hazai történetíróink csak alkalom adtán említik a zsidókat, mindig melleleg, s azért gyakran az illető kútfők behatóbb tanulmányozása nélkül. Ugyanez áll a különféle egyetemes zsidó történetekről. Monographiák, melyek a jelentékenyebb zsidó községek múltját ismeretnék, s minők másutt oly sűrűn megjelentek, mi nálunk nincsenek. Csupán Zipser tett e tekintetben egy-két becses kísérletet. De a budai s a rohonczyi községekről írt, az *Orient* 1846—7. és a *Ben Chananja* 1864—5. évfolyamában megjelent kiváló cikksorozatai csak a mohácsi vész utáni időkre, és, néhány ritka kivétellel, csak a héber kútforrások feldolgozására szorítkoznak. Zipseren kívül kevesen vannak, a kik behatóan foglalkoztak a magyar zsidók történetének valamely részletével.

Első sorban említendő Hajnik jeles értekezése *A zsidók Magyarországon a vegyes házakból királyok*

alatt, mely 1866-ban megjelent a *Magyar akadémiai értesítő* V. kötetében (203 — 249. l.) Az említett korszakra nézve valóságos kútforrás, bőséges, többnyire levéltárakból merített, érdekes új adatokkal, melyekre számtalanszor, s mindig bizvást hivatkozhattam. Helmar tanulmánya: *A magyar zsidótörvények az Árpád-korszakban* (Pozsony, 1879) e törvényeket összeállítja és megvilágítja, különös tekintettel a kánoni jognak ide vonatkozó határozataira. Löw, *Der juedische Kongress in Ungarn* című könyvében (Pest, 1871) számos érdekes adatot nyújt, kivált a magyar zsidók újabb történetére.

Apróbb, de nem mindig új és nem mindig helyes adatokat közlő cikkek a különféle zsidó évkönyvekben és folyóiratokban, kivált a *Ben Chananjában* s a *Magyar Izraelitában* láttak napvilágot.

Az első, ki a magyar zsidók teljes történetének írására vállalkozott, Kultsár István volt. Miután az általa kiadott *Hazai tudósítások* 1806-iki évfolyamának három számában, *Zsidóság* cím alatt, megírta a zsidók egyetemes történetét a babiloni fogság óta: a következő, 1807-iki évfolyamban közölte *A zsidó nép történetét Magyarországon* szintén három, meglehetősen rövid cikkeikében. A kezdeményezés érdemén kívül természetesen mitsem kereshetünk bennök. Komolyabb kísérletet tett Löw Lipót. 1840-ben, az *Allgemeine Zeitung des Judenthums*-ban, közzé tette *Aphorismen ueber die Geschichte der Israeliten in Ungarn* című cikkét, 1845—6-ban pedig a Busch-féle *Kalender und Jahrbuch fuer Izraeliten* IV. és V. évfolyamában terjedelmesebb értekezését: *Die Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn*. Tanulmányainak hézagossá voltát magyarázza az a körülmény, hogy nagybecsű okiratgyűjteményeink

s egyéb történeti kútfőink, melyekből számos adatot meríthetett volna, legnagyobbbrészt csak később jelentek meg, levéltári kutatásokról pedig akkoriban még nem igen volt szó. Rövid, de nagyjában pontos áttekintést nyújt Cassel az Ersch és Gruber encyclopediája II. sectio 27. kötetében megjelent cikkben *Juden* (*Geschichte* 122—127. l.). Löw fentemlített értekezéseit, valamint közben megjelent ide vonatkozó apróbb cikkeket feldolgozta Rosenberg a *Magyar Izraelita* II. évfolyamában. Ugyanazt tette, csak hogy kevésbé megbízhatóan, Lichtenstein a *Neuzeit* 1867-iki évfolyamában közzétett cikksorozatában: *Beitraege zur Geschichte der Juden in Ungarn*. 1879-ben, német és magyar kiadásban, megjelent Bergl könyve: *A magyarországi zsidók története*; e téren az utolsó, de legkevésbé sikerült kísérlet.

A fentebbiekben jelzett kútfők s előmunkálatok alapján komolyan meg se kísérelhettem volna, részletesen megírni a magyarországi zsidók teljes történetét, ha vállalatomnak nem voltak volna oly tudós s előzékeny pártolói, a minőkre szerencsém volt találni.

Méltóságos Rakovszky István, cs. és k. kamarás úr Pozsonyban az ottani városi levéltárban található Judaicákat felkutatta, s azoknak nagyrészben személyesen készített másolatait kegyes volt rendelkezésemre bocsátani. Közbenjárásának köszönöm, hogy e levéltár nagyérdemű őre, Batka János úr is szíves volt tevékeny részt venni a másolás fáradságos munkájában. Hasonló kedvezményben részesített hazai archeologiai tudományunk köztisztjeletben álló veteránja: Paur Iván úr. A zsidóügyekre vonatkozó összes okiratokat, melyek a soproni levéltárban vannak, az ő szívességének köszö-

nöm. Dr. Hajnik Imre, egyetemi tanár úr helyben, mint fencímzett jeles értekezése, úgy szóbeli útmutatásai és szakértői figyelmeztetései, valamint az által is elősegítette munkámat, hogy a zsidókra vonatkozó azon adatokat, melyeket még ifjú korában a nagyszombati városi levéltárban gyűjtött, kegyes volt velem közölni.

Ezen általam mélyen tisztelt urak, valamint mindazok, kik buzdítás vagy adatkészletem gazdagítása által munkámban segítettek, engedjék meg, hogy őszinte hálát mondjak nekik e könyvben is, mely előzőekenységök és tudományos czélok iránti érdeklődésük nélkül, alig láthatott volna napvilágot. Hálám e kifejezése rám nézve kötelesség, melynek teljesítése jól esik szívemnek.

Az e kötethez csatolt hatvannyolcz okírat szövegét úgy közöltem, a mint az eredetiben, illetve a velem közölt másolatokban találtam. Csak a meglevő interpunctiókhoz raktam föl néhány újat, a hol a szöveg könnyebb megérthetése kívánta. A hol az olvasás homályosnak vagy helytelennek látszott, zárjel közé kérdő vagy felkiáltó jelt tettem; itt-ott a szöveg alatti külön jegyzetekben még magyarázatot vagy hozzávetést is koczkáztattam. Ezen, a szokásostól eltérő eljárást már azért is kellett követnem, mivel az okíratok legnagyobb részét másoknak másolatai szerint közöltem.

Munkában, mely számos és aprólékos részletet tartalmaz, alig kerülhetők ki a hibák és tévedések; tudom, lesznek e könyvben is. Elnéző bírálókat és nyájas olvasókat kívánok neki.

Budapesten, 1884. márcziusban.

A szerző.

T A R T A L O M.

ELSŐ KÖNYV.

A legrégebb időktől a honfoglalásig.

(? — 890.)

ELSŐ FEJEZET.

Zsidók Magyarországon a honfoglalás előtti időkben.

Lap

Zsidók Pannoniában. — Régebbi írók idevágó állításai. — Zsidók Rómában s a római tartományokban. — Mondák és történelmi adatok. — Zsidók Pannonia térségében. Illyriában. Poláiban. Stíriában. Bécsben. — Miért nem maradtak a római korszakból zsidó régiségek. — Erdélyi mondák. — Decebalus és zsidó szövetségesei. — Thalmus (Talmás) zsidó város Erdélyben. — Zsidók Nagy-Morvaország magyar részeiben. Bolgárországban. — Zsidó rabszolgakereskedők Pannonián keresztül mennek Lengyelországba. — Zsidó hittérítők a bolgárok közt. — Zsidók Marót fejedelemségében. 1—12

MÁSODIK FEJEZET.

Zsidók a költözködő pogány magyarok közt.

A költözködő magyarok és kozárok közti kapcsolatok. — A zsidó vallás mint a kozár birodalom uralkodó vallása. — A kozár khágánok a zsidó vallást terjesztik. — Hittérítései a Káspitenger nyugati partvidékein. — Az oroszok, volgamelléki bolgárok, al-dunai bolgárok közt. — A Chaliziok zsidó hitéről szóló tudósítás. — A birodalmuk megsemmisítése után elmenekülő kozárok a zsidó vallást terjesztik Oroszországban. A Kaukázusban. A tatárok közt. — Zsidó tanok s elemek a költözködő magyarok közt. — Hazai történetírók idevágó nyilatkozatai. — A kabarak. — Az Árpád hadaihoz csatlakozott kozárokkal zsidóhittűek is jönnek be az országba. — A Zsiday nemzetség. — A »zsidó« szó. — A magyarok közt levő zsidóhittűek csak külsőleg veszik föl a zsidó vallást. — A héber és a magyar nyelv közt nincs semminemű benső vagy külső összefüggés. 13—26

MÁSODIK KÖNYV.

A honfoglalástól a szabolcsi zsinatig.

(890—1092.)

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország zsidó őslakossága.

A magyarországi zsidókról szóló első tudósítás. — Chászdái, kordovai zsidó államférfiú levelét ők juttatják a zsidóhitű kozár khánhoz. — Már-Ánram, kozár zsidó, Horvátországban. — A magyarokkal bevándorolt zsidóhitűek. — Mint a nemzet szerves tagjai, a magyarok minden jogában osztályosok. — A »zsidó« szóból alkotott magyar helynevek. — Zsidó »comes«-ek és zsidó várispánok. — »Zsidó,« mint régi magyar személy- és családnév. — Régi magyar zsidó nevek. — Vegyes házasságok zsidók és magyarok közt. — A magyarokkal bevándorolt meg a benszülött pannóniai zsidók. — Különböző vallási és társadalmi életük. — A bevándoroltak vallásos közönye. — A zsidó theologiai tudományokban való általános járatlanság. — Perdöntő párbaj zsidók és keresztények közt. — Lovagló fegyveres zsidó előjárók. — Héber feliratú magyar díszkard. 27—46

MÁSODIK FEJEZET.

A zsidók Magyarország első két századában.

A magyar zsidók elszigeteltsége. — Zsidó hadi foglyok. — Zsidóhitű kozárok újabb bevándorlása. — Gejza és Szt. István alatt külföldi zsidók jönnek az országba. — Zsidók, mint a külfölddel való kereskedelem közvetítői. — Magyar zsidók Németországban. — Bajor és rajnamelléki zsidók Magyarországon. — Zsidók a királyi udvarnál. — A királyné megbízottjai és pénzverők. — A magyarok közt levő zsidóhitűek többnyire velök együtt felveszik a keresztiséget. — A kereszténység első százada Magyarországon. — A vasárnapi hetivásárok szombatára tétetnek át. — A zsidók jogai és szabadságai érintetlenül maradnak. — A magyarokkal gyakran sógorságban élnek. — Nyelvök, nevök, öltözetük: magyar. — Zsidó földmívelők és mesteremberek. — A magyar zsidók megismerkednek a nyugat-európai zsidó theologiai tudománnyal. — Izsák Jász-Kont. — A szent-írásnak Magyarországi Izsáktól származó magyarázatai. — Általános tudatlanság és közöny a vallás dolgában. — Felekezeti és községi élet. — Rendezett nagyobb községek. — Zsinagóga. — Közjótékonyági

pénztár. — Hivatalnokok és »béth-dín.« — Társadalmi és vallási állapotok. — A Rómából való rabbénu Kalonymos ben-Sábtáinak Magyarországon hozott ítélete. — Az esztergomi zsidó község. ... 47—61

HARMADIK KÖNYV.

A szabolcsi zsinattól a zsidók száműzetéseig.

(1082—1360.)

ELSŐ FEJEZET.

A szabolcsi zsinattól II. Endréig.

A kereszténység végleges diadalma. — Szt. László. — A szabolcsi zsinatnak a zsidókra vonatkozó végzései. — Jellemzésük és hatásuk. — Az első keresztes hadjárat. — A keresztesek kegyetlenségei. — Emico Magyarországon is üldözi a zsidókat. — Csatái Kálmán által szétveretnek. — Magyarország a zsidókra nézve európa-szerzte nevezetes országgá válik. — Az első keresztes hadjárat következményei. — Cseh és egyéb zsidók tömeges bevándorlása. — A bevándorlás káros hatása. — Zsidók és izmaeliták. — A zsidó földművelők a püspöki székvárosokra szoríttatnak. — Kálmán zsidótörvénye. — Jellemzése és hatása. — Az esztergomi zsinat. — A törvény a földműveléstől eltiltja és adás-vevésre s pénzkölcsönzésre utalja a zsidókat. — Az általuk nem használt hús megvétele a keresztényeknek megtiltatik. — III. Béla. — Kedvező állapotok egész II. Endréig. ... 62—79

MÁSODIK FEJEZET.

A zsidók II. Endre uralkodása alatt.

II. Endre keresztes hadjárata. — Az arany-bulla 24. cikke. — Zsidó államhivatalnokok s tisztviselők. — Országos nyomor. — Történetíróink összetévesztik a zsidókat az izmaelitákkal. — A szent-szék, valamint a magyar és külföldi egyházi személyek csakis az izmaelitákat vádolják. — A zsidók ellen csupán azt hozzák fel, hogy állami hivatalokat viselnek. — Honorius pápa és Róbert, esztergomi érsek idevágó nyilatkozatai. — II. Endre »második decretum«-a. — Magyarország egyházi átok alá vettetik. — Az esztergomi érsek átoklevele a szaracénusok és átkeresztények ellen. — A szaracénusok nagyban úzrik, a zsidók ellenben kerülik a hittérítést. — A beregi szerződés. — A zsidók minden állami s nyilvános hivatalból kizáratnak. — Megkülönböztető jeleket viseljenek ruházatukon. — Keresz-

tényekkel ne éljenek vegyes házasságban. — IX. Gergely, és Jakab praenestei püspök. — Zsidók mint keresztény tisztviselők társai és ügynökei. — Keresztények a megvásárolt állami jövedelmeket s hivatalokat zsidóknak adják el. — Az utóbbiak nem tarthatnak többé rabszolgákat. — A zsidók társadalmi elszigeteltsége. — Hitők elhagyására unszoltatnak. — Zsidó ál-keresztények. — Sámuel kamaragróf. — Teka zsidó. — Az osztrák Lipót és II. Endre közti békeszerződésben az előbbiért kezekedik. — Ruhtukeur birtokától megfosztatik. — Viszálykodása Simon lovaggal. — Kamaragrófnak kineveztetik. — Ausztriába kivándorol. — IV. Béla által visszahívatik. 80-95

HARMADIK FEJEZET.

A zsidók IV. Béla alatt.

IV. Béla. — A köz jövedelmeket IX. Gergely beleegyezésével ismét zsidóknak adja haszonbérbe. — Az Ausztriából visszatért Tekának terjedelmes földbirtokot adományoz. — A tatárok zsidó vallásáról keringő hírek. — A zsidóhitű brutachok. — A tatárjárás alkalmából Németországban a zsidókat üldözik. — Magyarországon nem bántalmazzák őket. — Zsidó pénzverők. — Héber feliratú magyar rézpénzek. — Zsidó bevándorlók. — Henuk zsidó kamaragróf. — IV. Béla Komárom várát, huszonnégy faluból álló várbirtokkal együtt, adományozza neki. — IV. Béla elfogadja II. Fridrik osztrák zsidótörvényét. — Némi módosításokkal, mint kiváltságlevelet, kiadja a magyar zsidók számára. — Az osztrák és a magyar zsidótörvény. — Az utóbbinak előnyei. — Eltérő határozatait átveszi több külföldi fejedelem is. — Az általa elfogadott német jogelvek következményei. — A zsidók a királyi kamara szolgálivá válnak. — Mint a korona tulajdona, a király védelme alatt állnak. — Az egyháznak IV. Béla zsidótörvénye ellen irányzott működése. — IV. Orbán a köz jövedelmek zsidó haszonbérleti ellen. — A király nem enged a pápa sürgetéseinek. — Az 1267-iki bécsi zsinat. — Henuk fiai Komárom várát elvesztik és megint visszanyerik. — A királyné jószágain kibéreltik a harminczadot. — IV. Béla eladatja zálogba vetett birtokait. — A »pásztorosok« keletkezése. — Vezérük, Jakab, Magyarországból Németországba, onnét Franciaországba vezeti csapatjait. — A zsidókat véresen üldözi. — Bourges mellett megöletik. — Farkas, vassári zsidó. 96-120

NEGYEDIK FEJEZET.

IV. Béla halálától a zsidók számkivetéseig Nagy Lajos alatt.

V. István. — X. Gergely a magyar kereszteseknek elengedi a zsidóknak járó kamatok fizetését. — A zsidók és keresztények közti barátságos viszony. — A zsidók kedvező társadalmi állapota. — Zsidó pénzverők. — Héber betűkkel jelölt magyar pénzek. — IV. László. — A budai zsinat. — A vörös zsidó-folt. — A zsidók ellen hozott egyéb határozatok. — A zsinat határozatai nem foganatosítatnak. — Rabbi Jónáh és társai, pozsonyi vértanúk. — III. Endre. — Az Árpád-ház kihaltának következményei. — Az általa képviselt ősrégi magyar türelmesség és a külföldi befolyások. — Az utóbbiak lassanként felülkerekednek. — A magyarországi és a többi európai zsidók állapota az Árpádok utáni első hat tizedben. — Az ostorozók Magyarországon. — Venczel és bajor Ottó. — Róbert Károly. — XII. Béce pápa elrendeli a pozsonyi zsinagóga lerontását. — Nagy Lajos uralkodásának első éve. — Térítői buzgalma. — Szerbia, a kúnok, a magyarországi óhitűek és végre a zsidók ellen fordul. — A zsidókat, mivel nem tágitanak, kiűzi az országból. — Ingó vagyontuk magukkal vihetik, de ingatlanuk lefoglaltatnak. — A száműzöttek részben Ausztriába és Csehországba, részben Lengyelországba menekülnek. 121—136

ÖTÖDIK FEJEZET.

A zsidók társadalmi, vallási és szellemi élete a szabolcsi zsinattól a számkivetésig terjedő korszakban.

Az Árpád-korszakbeli zsidótörvények. — E törvények jótékony hatása. — A zsidók az egész országban elszéledve, városokban és falvakban laknak. — A keresztényekkel együtt élnek, gyakran egy házban, sőt közös lakásban is. — Társadalmi állapotuk és keresetük. — A kézműiparból s a földművelésből lassanként kiszorítottatnak. — Zsidók mint tisztviselők, pénzverők, és köz jövedelmek bérleti. — Jelentőségük az állami és magán életben. — A kamatvitelre kiváltsággal bírnak. — Egyház és törvényhozás az uszoráskodásra szorítják őket. — A nemességhez s a néphez való viszonyunk. — Egyes házasság zsidók és keresztények közt. — Az egyház kétszer elrendeli a zsidó-foltok viselését. — Az idevágó határozatok nem foganatosítatnak. — Magyar társalgási nyelv. — Tőzsgyökeres magyar nevek. — Zsidó bajvivók. — Adó. — Papi tized. — Védpénz. — A városokhoz való viszony. — A zsidók önkormányzási joga. — Béth-dín. — Hittudomány. — Rabbi Jehúda Pozsonyban. — Kántorok, rabbik, tanítók. — Külföldi zsidó tudósok Magyarországon. — Községi állapotok. — Családi és magán élet. — Miveltségi állapotok, 137—153

NEGYEDIK KÖNYV.

A zsidók számkivetésétől a mohácsi vészig.

(1360—1526.)

ELSŐ FEJEZET.

A zsidók visszatérésétől Nagy Lajos haláláig.

A számkivetés rövid tartama. — A zsidók visszatérése. — Sokan közülök Lengyelországban és Ausztriában maradnak. — Magyar zsidók Bécsben és Bécsújhelyben. — A számkivetés következményei. — A pozsonyiak pere száműzött zsidó hitelezőikkel. — Nagy Lajos a soproniakat fölmenti zsidó-adósságaik fizetése alól. — Rendezetlen felekezeti állapotok és jogi viszonyok. — Az országos zsidóbírói hivatal keletkezése. — Az országos zsidóbírók névjegyzéke. — Hatáskörük és hivatalos működésük. — A városokban, különösen a németajkúakban, gyökeret ver a zsidógyűlölet. — Ennek okai és nyilatkozatai. — A zsidókra vonatkozó különféle helyi törvények. Sopronban. Pozsonyban. Budán. — Külön bor- és húsadó. — A pozsonyi zsidó-eskü. — A zsidó-könyv. — Budai törvénykönyv. — Külön zsidó-ültözet Budán. — Hogyan szólnak hivatalosan a zsidókról. — Erőszak és gyarló igazságszolgáltatás. — »Levélölés.« — Miként bánt Nagy Lajos a zsidókkal. 154—177

MÁSODIK FEJEZET.

Nagy Lajos halálától Mátyás királyig.

Mária és Erzsébet királynék. — Zámbó Miklós, országos zsidóbíró, a zsidókat fosztogatja. — Erzsébet védelmezi őket. — Hogyan bánt velök Zsigmond király. — Józsa és Prokop morva hercegeknek zsidó ügyvivője Pozsonyban. — Zsidó-kamatok elengedése. — Egyes országnagyok »zsidótartásra« jogot nyernek. — A zsidóság szervezete. — Országos értekezletei és felhatalmazott képviselői. — Székesfehérvári Salamon megszerzi IV. Béla kiváltságlevelének hiteles másolatát. — A kiváltságlevél ismételt átíratái. — Fölélesztésének hatásai. — Zsigmond Magyarországon jobban bánik a zsidókkal, mint egyébként. — Ausztriából, Német- és Franciaországból kiűzött zsidók hazánkban találnak menedéket. — Zsigmond megerősíti és újabb kiváltságokkal megtoldja IV. Béla szabadságlevelét. — Szt. Zsigmond templomát a budai zsidó-útczában építi. — A budai »régí zsidó-útca.« — Az ottani zsidók pere Kapy Jánossal. — A zsidók jogai a király

halálával érvénytelenné válnak. — Albert király. — Ausztriában irgalmatlanul bánik a zsidókkal. — Magyarországon megerősíti régi szabadalmait. — A zsidó-kamatokat elengedi. — A kereszténységre tért zsidókat pártfogása alá veszi. — Özvegye, Erzsébet, a zsidók rovására szerez párthíveket. — A budai országgyűlés eltiltja a zsidó-jövedelmek eladományozását vagy elzálogosítását. — V. László. — Hunyady János védelme alá veszi a városok által zsarolt zsidókat. — Később kiszolgáltatja a városoknak. — Adósleveleiket megsemmisíti. — V. László megerősíti régi jogait. — A nekik járó kamatokat elengedi. — Rendes és rendkívüli adók. — Kapisztrán János a »zsidók ostora.« — V. László beleegyezésével, Magyarország kivételével, a király többi országában kegyetlenül üldözi a zsidókat. — V. László és Czillei Ulrik halála. 178—207

HARMADIK FEJEZET.

A zsidók Hunyady Mátyás uralkodása alatt.

A budai zsidók Mátyás királyt ünnepélyesen fogadják. — Mátyás két ízben megerősíti jogait és szabadalmait. — Az országos zsidóbírói hivatal megszűnik. — A zsidók a tárnok főhatósága alá kerülnek. — Mátyás és Beatrix menyegzője alkalmával díszmenetet rendeznek. — A királyi párnak nászajándékot visznek. — A zsidó-praefectura keletkezése és jelentősége. — A zsidó-praefectus tekintélyes állása. — Jogai és kötelességei. — A Mendel-család. — Mendel Jakab. — Mátyás, korának jogfelfogása szerint bánik a zsidókkal. — Bécsből és Alsó-Ausztria néhány városából kiűzeti őket. — Akik há-Kóhen, a »budai fejedelem.« — Kikeresztelkedett zsidók, mint országnagyok és főpapok. — Mátyás békealkudozásai a török szultán zsidó ügyvivőjével. — A zsidók elszegényedése. — Személy- és vagyonbiztosság. — Héber corvinák. 208—232

NEGYEDIK FEJEZET.

A zsidók II. Ulászló uralkodása alatt.

Mátyás halálának hírére a zsidókat megtámadják. Nagyszombatban, Tatán, Sopronban. — Miként bánt velök Corvin János. — A tatái zsidók kiűzetése. — II. Ulászló. — A zsidók ünnepélyesen fogadják. — Kényszerkölcsönöket csikar ki tőlük. — A zsidó-adók nagymértvű csökkenése. — Rendkívüli zsidó-adók. — Az országnagyok zsarolásai. — II. Ulászló megerősíti a zsidók régi jogait és szabadalmait. — Az ellenök emelt vérvádak. — Nagyszombati zsidóégetés. — A nagyszombati zsidók a Szapolyayak hatósága alá kerül-

nek. — Az országgyűlésekkel járó zsidóhajszák. — Véres zavargások Budán. — Az ottani zsidók őrséget tartanak védelmükre. — A főurak és városok zsarolásai. — Zsidó-jelek Magyarországon. — Újabb zsarolások. — Számos zsidó el akarja hagyni a királyi városokat. — Ulászló, valamint maguk a zsidó községek, megrátolják a kiköltözködést. — A bazini gróf jószágain megtelepedett pozsonyi zsidókat visszatérésre kényszerítik. — Osztrák Miksa, Ulászló beleegyezésével, védlevelet állít ki a magyar zsidóság számára. — II. Ulászló halála. — Jogviszonyok. — Parasztlázadás. 233 - 261

ÖTÖDIK FEJEZET.

A zsidók II. Lajos uralkodása alatt.

II. Lajos megerősíti a zsidók jogait. — A zsidók pénzen vásárolják az országnagyok védelmét. — Báthory István nádorral kötött szerződésük. — A zsidó-jelek eltörlése. — A zsidó-praefectusnak állandó képviselői. — A zsidó-adók szigorú behajtása. — Rendes és rendkívüli adók. — A király nagykorúsága óta a zsidók ügyei rosszabbra fordulnak. — Mária királyné. — Szerencsés Imre. — Magánélete és politikai szereplése. — A budai zsidókat miatta megtámadják és fosztogatják. — Jellemzése s a zsidókhoz való viszonya. — Kitérése alkalmával fölmerült zsidó-theologiai kérdés. — A zsidó vallásban megmaradt gyermekei. — Kitért zsidók rágalmazzák előbbi hitfeleiket. — A király nem védelmezheti kellően a zsidókat. — A városok támadásai ellen királyi biztosokat küld ki. — Izsák zsidó, a kassai pénzverő főnöke. — II. Lajos igazságosan bánik a zsidókkal. — Mária királyné befolyása. — II. Lajos halála. 262 - 290

HATODIK FEJEZET.

A zsidók társadalmi, vallási és szellemi élete a számkivetéstől egész a mohácsi vészig.

A magyar zsidóság állapota aránylag kedvező. — Az összes zsidóság s az egyes községek létszáma. — A zsidók kamaraszolgasága. — A királyi városokban lakó zsidók. — A zsidógyűlölet általános okai. — A nem-magyar városok a zsidógyűlölet fészkei. — A városok meg a korona közt küzdelem foly a zsidók miatt. — A polgárság meg a czéhek kenyéririgysége. — A zsidók kereskedelme és műipara. — Földbirtokuk s házaik. — Miért nem szereztek szívesen fekvősegeket. — Zsidó bortermelők és marhatenyésztők. — A zsidók pénzüzletei. — Keresztény uszorások és zsidó ügynökeik. — A zsidók uszorája. — Zálogvétel. Kamatláb. — Az uszora következmé-

nyei. — A zsidók elszegényednek és még inkább gyűlöltetnek. — Védelmet csak pénzen szerezhetnek. — Követeléseik megsemmisítése. — Királyi és városi zsidó-adók. — Községi viszályok. — Ingadozó jogviszonyok. — Az országos zsidóbíró meg a zsidó-praefectus. — A városi zsidóbíró tisztsége és hatásköre. — Zsidó-könyv. — Verbúczy zsidó-esküje. — A zsidók pecsétjei. 291—329

HETEDIK FEJEZET.

(Az előbbinek folytatása.)

Zsidó-útczák. — Keletkezésük. — Fekvésük. — Rendeltetésük és külsejük. — Községek. — Hitközségi intézmények és hivatalnokok. — A budavári Szombat- és Zsidó-kapú. — A budavári zsidó-útcza. — Erődítései s őrsége. — A zsidó-torony. — A budai zsidó temető. — Budai zsidó pénzkölcsönzők és nagykereskedők. — A zsidóság műveltségi és vallási állapota. — Társalgási nyelv. — Theologiai tudomány. — Nagyszombati Ájzek, a »Minhágim« szerzője. — A leányáról meg a nagyszombati hercegről szóló monda. — Budai Nátán. — Méér, Kálmán és Gedel rabbik Sopronban. — Pozsonyi, budai és kismartoni rabbik és tudósok. 330—353

FÜGGELÉKEK.

- I.** Zsidó hittérítők Bolgárországban 866 körül. 357—359
- II.** Kalonymos ben-Sábtáinak, 1050 körül, Magyarországon hozott ítélete. 359—367
- III.** A bolgár chaliziok zsidó hite... .. 367—368
- IV.** Zsidók és keresztények közti házasság Magyarországon 369—371
- V.** IV. Béla zsidótörvényéhez. 371—376
- VI.** Rabbí Eliezer ben-Nátánnak egy Pozsonyban élő tudós ivadéka 376—377
- VII.** Az árpádkori magyar zsidók nevei. 377—383
- VIII.** Mátyás király könyvtárából való héber codexek. ... 383—385
- IX.** A nagyszombati vérvádra vonatkozó »gyászdal.« ... 385—387
- X.** A Szerencsés Imrére vonatkozó héber tudósítások. ... 387—393
- XI.** Magyarország zsidó községeinek s a magyarországi zsidóságnak létszáma a mohácsi vész előtt. 393—397
- XII.** A budvári zsidó-útczák, »zsidó-kapú« és »szombat-kapú« a mohácsi vész előtt... .. 397—402

OKÍRATOK.

1. 1050 körül. Két regensburgi kereskedő, Rusziából jövet, Magyarországon a Dunán átkelvén, egy kocsikerék eltérése miatt, péntek este elkésve érkezik a közel zsidó községbe és így a szombatot megszenteltségteleníti. E miatt a szombati isteni tiszteletből kizárják, a rá következő vasárnapon pedig a zsinagógába idézik őket, hol rabbi Kalonymos ben-Sábtai chá-cházán, tekintettel a magyar zsidók vallásos viszonyaira, rendkívül szigorú törvényt lát rájuk. 405—408

2. 1349. Buda, június 30. Saba, Heccul zsidó felesége a budai káptalan előtt Simon kerékgyártónak tizenméggy arany forintért eladja Szakálos Györgynek a nevezett Hecculnál elzalogosított, de ki nem váltott ó-budai házát, a birtokjogot igazoló, de kárba veszett záloglevelet pedig semmisnek nyilvánítja. 408—409

3. 1367. Pozsony, június 14. János pozsonyi harminczados és neje Erzsébet záloglevele Musch pozsonyi zsidó számára. 409—410

4. 1368. Haimburg, július 23. Pozsony város bírása a haimburgi zsidóbíróval s tanácsesal egyességet köt azon adósságokra nézve, melyekkel a pozsonyi polgárok a Pozsonyból kiűzött és Haimburgban letelepült zsidóknak tartoznak, de a melyeket megfizetni nem akartak. 411—412

5. 1371. Pozsony, ápril 1. A pozsonyi káptalan Honel, pozsonyi zsidó számára hitelesen átírja Nagy Lajosnak ugyanezen év márczius 5-én kelt levelét, mely meghagyja Pozsony városának, hogy nevezett Honel zsidónak elégtételt adjon azért, hogy midőn házában tűz tört ki, Kudleb, pozsonyi polgár és rokonai az ő holmiját s egyéb vagyonát az égő házból a maguk házába hurezolták és feleségét önhatalmúlag letartóztatták. Miután János tárnokmester és Simon, országos zsidóbíró, kik ez ügy vizsgálatával megbízattak, Kudleb vallomása alapján, a tényállást megerősítették: Kudlebet és czinkosait börtönbe vessék, vagyonukat pedig, a kárvallott Honel kielégítésére foglalják le. 412—414

6. 1377. Buda, december 14. Erzsébet királyné Nikusnak, Jakus fiának halasztást enged az ausztriai és pozsonyi zsidók követeléseinek kielégítésére. 414

7. 1393. Budán, július 24. Zsigmond király Gara Miklós, macsói bánnak azt a kiváltságot adja, hogy ő és János testvére, valamint örököseik Kőszeg városukban külföldről hozott zsidókat tarthassanak és fölöttük kényük-kedvük szerint rendelkezhesse-
nek, a nélkül, hogy az ország bármely hatóságának hozzászólása lenne. 415—416

- 8.** 1412. Buda, szeptember 3. Zsigmond, egy Smylo nevű emberét Sopronba küldi az ottani zsidóügyek rendezése végett; meghagyja a város bírójának s tanácsának, hogy Smylo intézkedéseit pontosan végrehajtsák. 416
- 9.** 1434. Egy pozsonyi régi adórajstrom végére iktatott jegyzék 1434-ből, az ottani zsidók által fizetett bor-adóról. 416—417
- 10.** 1438. Baden, május 5. Albert király tudatja Sopron város tanácsával, hogy György mészároost, ottani polgárt a zsidó hitelezőinek járó kamatok fizetése alól egészen fölmentette. 417—418
- 11.** Az 1439. évről szóló pozsonyi telekkönyv (Gruntpuech) szerint az ottani »zsidó-utcza«-ban (Judengassen) a következő zsidóknak volt házak. 418
- 12.** 1439—1526. Kivonatok Pozsony városa számkönyveiből 418—420
- 13.** 1440. Komárom, márczius 12. Kapy János panaszt tesz Erzsébet királynénál, hogy a budai zsidó-utczában, a Szombat-helyen levő két házát Zsigmond király tőle átvette és a jelenleg bennök lakó zsidóknak adta, a nélkül, hogy megfizette vagy egyéb kárpótlást adott volna neki. Ennek következtében Erzsébet felszólítja Hédervári Lőrincz nádort, a zsidók bíráját, illetve ennek albíráját, hogy ezt az ügyet vizsgálja meg és intézze el; abban az esetben pedig, ha a felek egyike az ő ítéletében meg nem nyugodnak, hozzá, Erzsébethez, terjeszse fel. 421—422
- 14.** 1440. Sopron, december 8. Erzsébet királyné meghagyja Sopron városának, hogy azon keresztény lakosoknak, kiknek a város falain kívül levő házaikat erődtítési tekintetéből lerontották, kárpótlásul adja át az ottani zsidók összes házait; a házak kiosztásánál pedig igazságosan s részrehajlatlanul járjon el. 422—423
- 15.** 1441. Bécs, jun. 25. Frídrik, ausztriai herczeg, mint Sopron zálogbirtokosa, a nevezett városnak meghagyja, hogy az ottani zsidók házait és zsinagógáját el ne vegyék, keresetükben őket ne háborgassák, a kölesönöket pedig, melyeket a várfalakon kívül állott, de később erődtítési tekintetéből lerontott házakra tölük fölvettek, nekik megfizessék. 423
- 16.** 1447. Ó-Buda, márczius 11. Hunyady János kormányzó Pozsony városának, mely az ottani zsidóktól nyomasztó adókat csikart ki s többeket közülök börtönbe vetetett, szigorúan meghagyja, hogy önhatalmúlág ne szorítsa őket adófizetésre, személy-s vagyonbiztonságukat többé meg ne sértse és a királyi szabadság-levelek által biztosított jogaikat tiszteletben tartsa. 424—425
- 17.** 1449. Buda, julius 3. Hunyady János kormányzó Pozsony városának, minthogy a maga költségén lövészeket s hadiszereket állított ki a törökök ellen, az ottani zsidó-jövedelmeket, melyeket, bizonyos határidőre, Erzsébet királyné a nevezett város-

nak ajándékozott, további két évre átengedi, és meghagyja a pozsonyi zsidóknak, hogy mindennemű adóikat a város pénztárába fizessék. 425—426

18. 1450. Pozsony, november 6. Hunyady János kormányzó fölmenti a pozsonyiakat az ottani zsidóktól fölvetett összes kölcsönök s egyéb adósságok visszafizetése alól, és a nevezett zsidóknak bármily néven nevezendő követeléseiket semmiseknek nyilvánítja. 426—427

19. 1453. Pozsony, február 6. V. László, hogy az iránta tanúsított hűsége miatt több rendbeli kárt vallott s elszegényedett Pozsony városát megjutalmazza és kárpótlást nyújtson neki, valamint azért, mert az országba jövelekor Pozsonyban pilent meglegelőször: a nevezett városnak s polgárainak elegendi a zsidóktól fölvetett kölcsönök után járó összes kamatokat, azon feltétel alatt, hogy a szóban forgó kölcsönök tőkáját a legközelebbi Szt. János napjáig visszafizessék. Az országban lakó összes zsidóknak pedig meghagyja, hogy ezeket az általa elengedett kamatokat a pozsonyiaktól ne merjék behajtani. 427—428

20. 1453. Bécs, június 2. V. László, előbbi (19. sz.) levelőre vonatkozással, értesíti a zsidókat, hogy a határidőt, melyet adósságaik kamat nélküli visszafizetésére a pozsonyiak számára kitűzött, meghosszabbította, még pedig úgy, hogy Szt. János napján csak a tőke egyik felét, másik felét pedig csak jövő Szt. Márton napján tartoznak lefizetni. 428—429

21. 1454. Prága, július 4. V. László meghagyja a pozsonyi zsidóknak, hogy régiebb szokás szerint, ezentúl is járúljanak hozzá az ottani erődtések jó karban tartásához, a város őrzetéhez s egyéb közterhek viseléséhez. 429—430

22. 1484. Kassa (?), április 12. Mandl zsidó nyugtatványt ad 450 forintról, mely összeget Kassa város tanácsa neki megfizetett. 430

23. 1484. Buda, június 23. Mátyás király meghagyja az ország hatóságainak, különösen a fejérvári bírónak, Porkoláb Bertalannak, hogy Monyorókereki Elderboch János jobbágyságait, a hol rájuk akadnak, tartóztassák le, lefoglalt vagyonukkal, vagy magukkal vitt árúikkal pedig elégítsék ki Mendel zsidó-praelectust, míg ez ily módon be nem hajtotta azon összeget, melyet a nevezett Elderboch tőle kölcsön vett, de a szerződésileg kikötött határidő lejártával neki vissza nem fizetett. 431—432

24. 1490. Buda, április 21. Sopron városa az ottani zsidóságot börtönbe vetette, kijelentvén, hogy csak azon feltétel alatt fogja őket szabadon bocsájtani, ha elengedik a pozsonyi polgárok összes tartozásait. Beatrix, Mátyás özvegye, és Corvin János,

- Mátyás fia, rosszalják a városnak ez eljárását s meghagyják neki, hogy az elfogott zsidókat azonnal bocsássa szabadon; ha pedig nem a fentemlített, hanem más oknál fogva járt el így, azoknak, kiknek a zsidók ellen jogos keresetük van, ők maguk fognak igazságot szolgáltatni. 432
- 25.** 1491. Buda, május 9. II. Ulászlónak, Pozsonyban állomásozó századparancsnoka jelentést tett, hogy zsoldosai ottani keresztényeknél s zsidóknál zálogba vetették páncéljaikat, íjjaikat s egyéb fegyveröket. Ulászló felszólítja a várost, intézkedjék, hogy a zálogvevők azonnal adják ki a nálok elzálogosított hadi szereket; a fölvelt összegeket pedig tartsák számon és tudassák vele, mire ő azokat ki fogja fizetni. 433
- 26.** 1491. Fejérvár alatt, július 10. II. Ulászló értesíti Pozsony városát, hogy Posa Blasiust, ottani polgárt, megbízta, hogy néhány pozsonyi zsidót, szükség esetén erőszakkal is, Budára küldjön fel hozzá, mivel az országra nézve fontos ügyet akar velök elintézni; felszólítja a pozsonyi hatóságokat, hogy Posát megbízása végrehajtásában erélyesen támogassák. 434
- 27.** 1451. Nagyszombat, december 2. II. Ulászló, Menlein (Mendel) zsidó közbenjárásával, 400 forintnyi kölcsönt akart fölvenni a pozsonyi zsidóktól. Erre a pozsonyi zsidók nem akartak ráállani; II. Ulászló tehát meghagyja Pozsony városának, hogy az illető zsidókat börtönbe vesse és fogva tartsa mindaddig, míg a kívánt kölcsönt meg nem adják. 435
- 28.** 1493. Buda (?), július 26. II. Ulászló, Mendel Jakab zsidó-praefectusnak, mint a magyar zsidóság képviselőjének kérelmére, IV. Béla zsidótörvényét s e törvénynek Zsigmond, Albert, V. László és utóljára Mátyás által történt megerősítését a maga részéről is elismeri és megerősíti. 435—437
- 29.** 1493. Budán, október 24. Monyorokereki Elderboch János, néhai Mendel előljáró Izsák és Jakab nevű fiainak és Simon, győri zsidónak bizonyos összegekkel tartozik, melyeknek visszafizetése ügyében nevezett hitelezőivel újabb szerződést köt, Szapolyay István nádor előtt. 438—439
- 30.** 1494. január 10. II. Ulászló, Mendel Jakab zsidó-praefectus, mint a magyar zsidóság képviselője számára, a fentebb (28. szám alatt) közölt oklevelet hitelesen átíratja. 439—440
- 31.** 1494 körül. Gyászdal a nagyszombati veszedelemről. (Héber szöveg és fordítás.) 441—446
- 32.** 1495. Wyssegrad, május 1. II. Ulászlónak tudomására jutott, hogy Baythmiller Lajos, soproni városkapitány, önhatalmúlag rendkívüli adót vetett ki az ottani zsidókra; meghagyja

tehát a nevezett városnak, hogy ez adó további beszédését meg ne engedje, a már beszédettet pedig adassa vissza a zsidóknak s vegye őket védelme alá a városkapitánynak és közegeinek erőszakoskodása ellen. 446

33. 1502. Buda, június 10. Mendel Jakab, a zsidók praefectusa, II. Ulászlónál jelentést tett, hogy a pozsonyi zsidókat kövekkel dobálják és tetteleg bántalmazzák, a városi hatóságok pedig nemcsak hogy igazságot nem szolgáltatnak nekik, de még börtönnel s pénzbírsággal is fenyegetik őket. Minthogy pedig a zsidók régi idők óta a királynak, s utána a tárnokmesternek főhatalma alatt állnak, II. Ulászló a nevezett városnak szigorúan meghagyja, hogy többé ne merje őket büntetés alá fogni, hanem inkább bántalmazóik ellen védelmezze őket. 447

34. 1503. Buda, márczius 14. Egy kikeresztelkedett, azután ismét visszatért s újra kikeresztelkedett zsidónak amaz állítása alapján, hogy a keresztény hit elhagyására soproni zsidók csábították, ezeket börtönbe vetették. II. Ulászló ezt az eljárást megszüalván, felszólítja a soproni hatóságokat, hogy a bebörtönzötteket szabadon bocsássák, a zsidók ügyeit, elintézés végett, elébe terjeszszék s azokba ne avatkozzanak. 448

35. 1503. Június 20. Pozsony városa, az ottani zsidók kárára, II. Ulászlótól bizonyos levelet nyert, mely, mint utólag kitűnt, merőben ellenkezik a zsidók kiváltságaival, minek következtében Ulászló a zsidó-praefectusnak más levelet adott, melyben meghagyja Pozsony városának, hogy a közte és a zsidók közt fölmerült viszályt igazságosan intézze el. Anna királyné, hivatkozással a király e levelére, a maga részéről is inti a várost, hogy a fenforgó viszály kiegyenlítése végett odautazó zsidó-praefectussal méltányos egyességre lépjen. 449

36. 1503. Buda, november 26. Csethneki János, Fekete Mendel, budai zsidótól száz arany forintot vett föl, azon föltétel alatt, hogy ha bizonyos határidőre meg nem téríti, a kölcsönvett összegnek kétszeresét tartozik fizetni. 450

37. 1504. Buda, szeptember 29. Telegdy István, királyi kincstárnok, értesíti Pozsony városát, hogy II. Ulászló az ország összes zsidóságára rendkívüli adót vetett. Ez adónak a pozsonyi zsidóktól való behajtására a zsidó-praefectus, Mendel Jakab kiküldötte megbízottját, kinek a városi hatóságok mindenben segítségére legyenek, hogy az adót, a mint a nevezett Mendel azt kivetette, a zsidók egyéb adóival együtt behajthassa. 451

38. 1505. Buda, szeptember 12. II. Ulászló Pozsony város oltalmába és védelmébe ajánlja Mendel Jakab zsidó-praefectus csa-

ládját, melyet az bizonyos okoknál fogva Pozsonyba küld, hogy egy ideig ott tartózkodjék. 451—452

39. 1506. Buda, január 22. II. Ulászló, a pozsonyi zsidók panaszára, szigorúan meghagyja Pozsony városának, hogy az ottani zsidók közül ne engedjen senkit se elköltözködni, minthogy ez a kincstárnak nagy kárára van; a már elköltözöttek vagyonát foglalja le a korona javára, őket magukat pedig, ha szerét ejtheti, fogja el és vesse börtönbe. 452—453

40. 1506. Óvár, szeptember 6. Péter, szt.-györgyi és bazini gróf tudatja Pozsony városával, hogy mindazon zsidókat, kik a nevezett városból az ő birtokaira mentek lakni, a király parancsára onnét kiutasította, s meghagyta nekik, hogy előbbi lakhelyükre térjenek vissza; ő maga oly zsidókat, kik a király tulajdonához tartoznak, többé be nem fogad. 453—454

41. 1511. Buda, július 6. Buzlay Moizes, kir. udvarmester, kit a király a pozsonyi zsidók különös védelmével megbízott, tudatja a nevezett várossal, hogy II. Ulászló fölmentette Zakáriás, pozsonyi zsidó orvost a zsidó-köpeny viselése alól, hogy így nagyobb biztosságban járhasson a betegekhez. A város tehát ne bántalmazza, illetőleg ne engedje, hogy a nevezett Zakáriást bántalmazzák, ha zsidó-köpeny nélkül jár. 454

42. 1511. Buda, október 30. Pasqualigo, velencei követ levele a dogehoz. 455

43. 1512. Buda, május 3. Herendi Miklós, kir. kincstárnok, felszólítja Pozsony városát, hogy az odautazó zsidó-praefectussal, Mendel Jakabbal, békés úton intézze el a város s az ottani zsidók közt fölmerült egyenetlenségeket. A zsidók ugyanis, ha őket tovább is bántalmazzák, Mendel jelentése szerint, Pozsonyt elhagyják s a szepesi gróf védelme alá állnak, mi a királyi kincstárt nem csekély mértékben károsítaná. 455—456

44. 1512. Visegrád, május 9. Podmanin János, pozsonyi gróf s királyi udvarmester, felszólítja Pozsony városát, hogy az ottani zsidók közt kitört régi viszályok elintézése végett Pozsonyba utazó Mendel zsidó-praefectusnak mindenben segédkezzék. 456

45. 1513. Buda, november 4. II. Ulászló, Mendel Jakab zsidó-praefectus jelentésére, mely szerint az esztergomi érsek tizedszedője a zsidókat szokatlan új fizetésekre akarja kényszeríteni, felszólítja Pozsony városát, hogy az ottani, valamint a másutt lakó zsidókat védelmezze az említett tizedszedő ellen. 457

46. 1514. Buda, június 21. II. Ulászló meghagyja Sopron városának, hogy az ottani zsidókat a keresztes hadnak és bárki másnak törvénytelen támadásai ellen védelmezze. 458

47. 1514. Buda, július 31. II. Ulászló sereget gyűjtven a paraszt lázadók ellen, rendkívüli adót vetett a pozsonyi zsidókra. Minthogy a zsidók az adót meg nem fizették, behajtására a zsidó-praefectus, Mendel Jakab, a maga megbízottját küldte oda. II. Ulászló felszólítja Pozsony városát, hogy Mendel emberének az említett adó behajtása végett mindenben segédkezzék, s az általa megnevezendő zsidókat a zsidó-praefectushoz Budára küldje.... 458—459

48. 1515. Bécs, július 26. Miksa, ausztriai herceg, mint Németország császára, tudatja Magyarország rendjeivel s összes hatóságaival, hogy ő, II. Ulászló tudtával és beleegyezésével, Mendel Jakab zsidó-praefectust és családját, valamint az összes magyarországi zsidókat különös védelme alá vette. Felszólítja őket, hogy Ulászló halála esetére a nevezett zsidókat hagyják meg jogaik és kiváltságaik élvezetében és semmi szín alatt bántalmazni ne merjék. ... 459—460

49. 1517. Buda, március 20. Mendel zsidó-praefectusnak Jakab nevű fiát Pozsonyban a zsidó-köpeny és csuklya viselésére kényszerítik. Minthogy azonban II. Ulászló a nevezett Mendelt és gyermekeit a zsidó-öltözet viselése alól kivételesen fölmentette, II. Lajos Pozsony városát felszólítja, hogy a nevezett Jakab zsidót e királyi kegyelem élvezetében ne háborgassa, azonkívül pedig adósaival szemben igazságot és elégtételt szerezzen neki... 461

50. 1517. Buda, április 30. Az ország összes zsidóságára kivetett rendkívüli adót a zsidó-praefectus, Mendel Jakab már behajtotta, csak még a soproni zsidóság nem fizette meg a rája kivetett 80 forintot. II. Lajos ennek következtében felszólítja a nevezett város tanácsát, idézze maga elé a vagyonosabb zsidókat, és kényszerítse őket, hogy a nevezett összeget a zsidó-praefectus kiküldött emberének lefizessék. ... 462

51. 1518. Buda, június 19. II. Lajos meghagyja Pozsony városának, hogy minden halogatás nélkül a legerélyesebben hajtsa be az ottani zsidók Szt. György-napi adórészletét, melynek fizetését Mendel Jakab zsidó-praefectus már ismételt hiába sürgette. Az udvartartás szükségletei, különösen pedig a határvárak felszerelése okvetlenül megkívánják, hogy a Szt. György-napi összes zsidó-adók mentül előbb behajttassanak. ... 462—463

52. 1518. Buda, szeptember 21. II. Lajos védllevele Mendel zsidó-praefectus, valamint több más budai és tatai zsidó számára. ... 463—464

53. 1518. Buda, szeptember 27. II. Lajos meghagyja Sopron városának, hogy az ottani zsidóságnak Szt. Mihály-napi adóját haladéktalanul hajtsa be és adja át e levél felmutatójának, a zsidó-praefectus megbízottjának.... 464

54. 1519. Buda, május 30. Mendel Jakab zsidó-praefectus jelentést tett II. Lajosnál, hogy Briceius zsidó a budai zsidók börtönéből megszökött. A király meghagyja Pozsony városának, tartóztassa őt le és szolgáltatassa ki az ottani zsidóknak, hogy Mendelnek Budára küldhessék. A pozsonyi zsidók pedig Oroszlán zsidónak, kit Mendel mint helyettesét hozzá küldött, mindenben engedelmeskedjenek. 465

55. 1520. Buda, június 24. Mendel Jakab, zsidó-praefectus, a maga és a magyarországi összes zsidóság nevében Báthory István nádornak élte fogytáig, négy részletben fizetendő évenkénti négyszáz forintot ígér, hogy a zsidók ügyeit továbbra is pártfogása alá vegye. 466—467

56. 1520. Buda, decz. 14. Báthory István nádor meghagyja Pozsony városának, hogy az ottani zsidókat ne kényszerítse a zsidó öltözet viselésére és közülök senkit se mentsen föl a zsidó-praefectus által reá kivetett adó fizetése alól. 467—468

57. 1521. Buda, febr. 15. Egy Pelcz nevű zsidó, ki a budai zsidóknál zálogba vetett arany- és ezüstneműekkel megszökött a zsidó-praefectus fogházából, Pozsony környékén bujdosik. II. Lajos felszólítja a nevezett város hatóságait, hogy a szökevényt kerítsék kézre és szolgáltatassák ki az ottani zsidó-bírónak. Együttal arra is felhívja figyelmöket, ne tűrjék, hogy az ottani zsidókat zaklassák azért, hogy úgy öltözködnék, mint a budai zsidók. Ruházatuk meghatározása csak a király dolga. 468—469

58. 1521. Buda, márczius 26. Egy Pelcz nevű zsidó többrendbeli tolvajlás elkövetése után Magyarországból megszökött és Bécsben tartózkodik, hol hamis vádakát emel pozsonyi hitsorsosai ellen. II. Lajos felszólítja Pozsony városa hatóságait, vegyék oltalmuk alá az ottani zsidókat, kiket Pelcz rágalmai következtében károsítanak és bántalmaznak. 469

59. 1521. Buda, április 11. II. Lajos meghagyja Pozsony városának, hogy Mendel Jakab megbizottját, ki a Szt. Györgynapi rendes, valamint a rendkívüli zsidó-adó behajtása végett Pozsonyba utazik, tisztsége teljesítésében minden módon támogassa. 470

60. 1521. Buda, június 2. II. Lajos, minthogy a pozsonyi zsidókat ismételt tilalma ellenére szüntelenül zaklatják, védelmükre Bán Imre udvarnokát küldi ki, kinek a nevezett város hatóságai mindenben engedelmeskedjenek. 470—471

61. 1523. Buda, július 29. Mendel Izrael zsidó-praefectus jelentést tett II. Lajosnál, hogy néhai Glebitz, pozsonyi halász özvegye valahogy királyi levelet eszközölt ki, mely őt fölmenti

mindennemű zsidó-adósságai fizetése alól. II. Lajos megsemmisíti e véletlenül kiadott s az igazsággal meg nem férő levelet, egyúttal pedig meghagyja Pozsony város hatóságainak, hogy az ottani zsidókat, egy Lénárt nevű kitért zsidó zaklatásai ellen, erőlesen védelmezzék. ... 472—473

62. 1523. Esztergom, szeptember 20. II. Lajos meghagyja Pozsony városának, utasítsa ki a mirígyhalál miatt fölös számmal oda menekült budai zsidókat; hasonlóképen járjon el ezentúl a keresztényekkel is, a kik a járvány által meglepett vidékekről oda jönnek. ... 471—472

63. 1523. Pozsony, november 8. II. Lajos oltalma alá veszi a soproni zsidókat, szigorúan meghagyván a nevezett városnak, hogy azokat, az általa is megerősített szabadalmaik értelmében, békében hagyja élni és gondoskodják vagyon- és személybiztonságukról. ... 473—474

64. 1524. Buda, márczius 24. II. Lajos tudatja Kassa városával, hogy az ottani pénzverő főnökének Izsák zsidót kinevezte, és őt a város oltalmába ajánlja. ... 474

65. 1525 előtt. Budai zsidók Szerencsés Imre kitérése után, a zsidóságban megmaradt fiai ügyében, kérdést intéznek Mair ben-Jiczhák Katzenellenbogen-, páduai rabbihoz, ki válaszában Szerencsésnek előbbi hitfeleihez való viszonyáról nyilatkozik. (Fordítás.) ... 475—476

66. 1525. Buda, december 21. II. Lajos a pozsonyiak panaszára meghagyja az ottani zsidóknak, hogy a számukra megtiltott árukkal, posztóneműekkel és lovakkal ezentúl ne folytassanak kereskedést. ... 476—477

67. Sopron, 1525 előtt. Sopron városa védekezik Handel zsidó vádjá ellen, ki azzal a panasszal fordul az országtanáchoz, hogy az ő feleségét egy Dorothea nevű asszony megölte és kirabolta, de a város a gyilkosnőt meg nem büntette s neki — Handelnek — igazságot nem szolgáltatott. ... 477—478

68. Sopron, az 1526. év harmadik harmadában. Sopron városa, a Ferdinánd által kinevezett helytartótanácsnál panaszt emel az ottani zsidók ellen. ... 479—480

Név- és tárgymutató. ... 481—489

Javítandók. ... 490

ELSŐ KÖNYV.

A legrégibb időktől a honfoglalásig.

(?—890.)

ELSŐ FEJEZET.

Zsidók Magyarországon a honfoglalás előtti időkben.

Zsidók Pannoniában. — Régibb írók idevágó állításai. — Zsidók Rómában s a római tartományokban. — Mondák és történelmi adatok. — Zsidók Pannonia tőszomszédságában. Illyriában. Polában. Stiriában. Bécsben. — Miért nem maradtak a római korszakból zsidó régiségek. — Erdélyi mondák. — Decebalus és zsidó szövetségesei. — Thalmus (Talmás) zsidó város Erdélyben. — Zsidók Nagy-Morvaország magyar részeiben. Bolgárországban. — Zsidó rabszolgakereskedők Pannonián keresztül mennek Lengyelországba. — Zsidó hittérítők a bolgárok közt. — Zsidók Marót fejedelemségében.

A zsidók történelme Magyarországon is, valamint mindazon országokban, melyek hajdan a római világbirodalomhoz tartoztak, az ó-kor homályába vész. E régi időkből pedig csak kevés határozott adat vagy világos tudósítás maradt ránk. Reu-desen csak hagyományokra, vagy épen mondákra, legfőlebb közvetett adatokra vagyunk utalva, melyek nyomán ugyan hozzávetéseket kockáztathatunk, de történelmet, a szó igazi értelmében, nem írhatunk. Azért a bizonytalan tapogatódzás érzetében, csak vonakodva foglalkozunk azzal a kérdéssel, melylyel pedig a magyarországi zsidók történelmét okvetetlenül kezdenünk kell, t. i. *mikor és honnét jöttek be a zsidók legelőször Magyarországra?*

E kérdést pontosan s határozottan nem dönthetjük el. A mit e tekintetben állíthatunk, az a következő általános tételbe foglalható össze. Igen *valószínű*, hogy a mai Magyarországra

már a régi rómaiakkal bejöttek a zsidók, tehát Augustus és Tiberius idejében; bizonyos pedig az, hogy a különféle népek között, melyek a honfoglaláskor az országot bírták, több vidéken zsidók is laktak, kiket a honszerző magyarok már itt leltek.

Hogy már a régi Pannoniában is éltek zsidók, azt több régibb és újabb író állítja, de vagy egyáltalán bizonyítékok nélkül, vagy pedig igen silány érvek alapján.¹⁾ Ezek közt több Magyarországon fölfedezett héber feliratú emlékkő, valamint egy »három táblájú zsidó fakönyv« is szerepel, melyet 1785-ben egy abrudbányai ércbányájában találtak. Csakhogy magukra e kövekre, vagy csak az állítólag rajtuk volt feliratok másolataira nem akadtunk sehol sem, a fakönyv tábláin »bémetszett valóságos sidó irat« pedig római cursiv írásnak bizonyult.²⁾ Maga a tény azonban, ha az idevágó körülményeket figyelembe vesszük, koránsem valószínűtlen.

A zsidók ugyanis már jóval előbb, mintsem a történelmi események folytán rákényszerültek, szűk hazájokból kivándoroltak a nagy világba. Még fenállott fővárosuk s közös nemzeti szentélyük, és már is egész Kisázsiaiában, Egyiptomban, Afrika éjszaki partja mentén, Görögországban s Rómában elterjedtek. Később pedig, állami életük s önállóságuk teljes megsemmisülése után, nagyban elszaporodtak ezekben az országokban, kivált Rómában, hol, a gyakori elnyomatásnak daczára, nem csekély befolyásra tudtak szert tenni. A nyilvános ügyekben tevő-

¹⁾ L. péld. *Schoenleben Joh. Ludwig, Annal. Carniolae* III. 145. l.; *Froehlich Dávid, Chronici Hung. prodromus*, Bélnél: *Adparatus ad historiam Hungariae* 404. l. Erdélyre nézve: *Graffius Johannes, Disputatio de Transsilv.*, Altdorf 1710, 7. l.; *Kelpius Martinus, Natales Saxon. Transsilv.*, Lipcse 1684, 3. l. és *Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben*, Kolosvár, 1839, 3. l. körv.

²⁾ *Lazius, Froehlich*nél *i. h. u. o.*, a szóban forgó köveket említi, a fakönyvet pedig *Székely i. h. 5. l.* Az utóbbit, mely Székely szerint a nemzeti múzeumba került, az ottani régiségtárnak ép oly tudós mint előzőkeny űrével, dr. *Hampel* József úrral együtt kerestem. Ilyen Erdélyből odakerült fakönyvet találtunk is, de ennek lapjai meglehetősen megrongált viaszos fatáblák (*tabulae ceratae*), melyeknek római cursiv írását hébernek tekintették volt.

keny részt vettek, s a fórumon még Ciceronak is tekintettel kellett lenni reájok. Besoroztattak a hadseregbe, sőt a magas quaestori hivatalt is viselték és a légiókat, majd mint harcosok, majd mint kereskedők és szállítók, mindenhova követték. ¹⁾

E tekintetben nagyon is jellemzők a mindig más-más alakban felmerült mondák, melyek a zsidóknak már az ó-kor legrégibb idejében a nagy római birodalom majd minden tartományában való letelepedéséről beszélnek. Így például Spanyolországba már Salamon király idejében bevándoroltak volna, és a Galliában lakó zsidók állítólag még a jeruzsálemi szentélybe zarándokoltak. Németországba, azt hirdeti a monda, és különösen a rajnamelléki városokba, nem sokára Józ sue halála után jöttek be. Ulmban és Regensburgban már Krisztus idejében laktak; a worms-i s mainzi zsidó községeknek pedig ama legionáriusok utódai vetették meg alapját, a kik Jeruzsálem elpusztulása alkalmával zsidó rabnőket hoztak magukkal Germániába. A prágai zsidó község már száz évvel Krisztus előtt virágzott. Bécsbe vagy száz évvel Egyiptomból való kivonulásuk után jöttek zsidók, sőt magának Bécsnek egy *Mardoch* nevezetű zsidó volt az alapítója; az Enns alatti Ausztriában pedig nem sokára a vízőzön után zsidó királyság keletkezett. ²⁾

E részben igen régi, gyakran még történelmi igazságnak is becsült mondák annyit minden esetre bizonyítanak, hogy a nevezett országokban és városokban oly korán megtelepedtek a zsidók, hogy bevándorlásuk idejéről semmiféle biztos tudósítás vagy hagyomány nem maradt fenn, úgy hogy a regélő képzelgésnek tág tere nyílt az efféle mondák megteremtésére.

De az, hogy Nyugat-Európában már a Krisztus utáni II. században laktak zsidók, s a ránk maradt legrégebbi írott emlé-

¹⁾ Az idevágó adatokat s kútforrásokat összeállították: *Cassel Selig* (most: *Paulus*) *Ersch és Grubernél, Allgem. Encycl.* III. sect. 27. köt., 3. l. kövv., továbbá *Graetz H., Geschichte der Juden* (I. kiadás) III. 170. l. kövv. és 298. l. kövv.

²⁾ *Graetz, i. h.* V. 55, 70, 219. l. és VI. 68. l.; (*Wertheimer József*) *Die Juden in Oesterreich*, Lipcse 1842, I. 21. l.; *Wolf G., Gesch. d. Juden in Wien*, 1876, I. l.

kek már foglalkoznak velök; hogy a spanyol és francia zsinatok már a IV. és V. században (320- és 465-ben) mint az ország régi lakosairól beszélnek róluk; hogy a rajnamelléki városokban már a IV. században éltek; hogy a nyugatrómai császár Honorius az Illyriában lakó zsidókra vonatkozólag már 400 körül bocsájtott ki külön rendeletet; hogy továbbá a Fekete-tenger északi és északnyugati vidékein már a rómaiak idejében laktak zsidók: ezek oly történelmi tények, ¹⁾ melyek határozottan bizonyítják, hogy a zsidók a légiók diadalmas zászlóit mindenüvé követték, és hogy már a kereszténység első századaiban a római birodalom legtávolabb tartományaiiban is elterjedtek. Így tehát, legalább a római birodalmat illetleg, szószerinti értelemben vehetjük Strabonak, ²⁾ híres görög utazó- és geographusnak tudósítását, a ki már vagy 30-ban Kr. e. ezt írja a zsidókról: »E nép majd minden városba bejutott már, és nem könnyű dolog, az egész föld kerektségén találni olyan helyet, a hol ne volna letelepedve, és a melyet már el nem foglalt volna.« Hasonló értelemben nyilatkozott körülbelül 300 évvel később Sz. Jeromos, ki azt mondja a zsidókról, hogy el vannak terjedve »a britanniai tengertől az atlanti tengerig, nyugattól délig, éjszaktól keletig, az egész világon.« ³⁾ És Pannónia e tekintetben bizonyára nem tett kivételt. Mert miért ne jutottak volna oda is el? Vagy miért épen oda ne, ha egész tőszomszédságáig eljutottak? Hisz' Illyriában, mint láttuk, már Honorius alatt számosan voltak. Polában a III. századból latin feliratú zsidó sírköveket is találtak. ⁴⁾ Stiriába tán még a rómaiak előtt, de mindenesetre azokkal együtt bejöttek, ⁵⁾ és Bécsnek már akkor lakosai voltak, mikor az még mint római

¹⁾ *Cassel*, i. h. 55. l. kövv., valamint 64. és 121. l.; *Graetz*, i. h. V. 56. l. kövv. és 220. l.

²⁾ *Josephus*-nál, *Antt.* XIV. 7, 2.

³⁾ *Commentat.* in Amos, 3., 14.

⁴⁾ *Mommsen*, *Corp. inscr. latin.* vol. V. 88. l., v. ö. *Bernays J.*, *Commentationes in honorem Mommseni* 563. l., valamint a Löw Lipót által kiadott *Ben-Chananja* című folyóirat IX. évf. 838. l.

⁵⁾ *Grave H.*, *Zur Gesch. d. Juden in Steiermark*, a *Wertheimer*-féle *Jahrbuch für Israeliten* V. évf. (Bécs 1858) 1. l.

telep, a Vindobona nevet viselte.¹⁾ Itt tehát megállapodtak volna? Épen a mai Magyarország határán állapodtak volna meg? Ezt bajos volna feltenni, és még bajosabb megérteni.

A Magyarország területén eddigelé talált számos római régiség, különösen sírirat közt, mint már megjegyeztük, nincsen ugyan egy sem, mely zsidótól származik, vagy teljes biztosssággal zsidóra vonatkozóan állítható; de van közte több emlékkő és fogadalmi tábla, melyet phoenikiek, syrusok, palmyrabeliek és arabok emeltek isteneik tiszteletére.²⁾ Bizonyosnak tekinthetjük, hogy úgy mint ezen akkori tőzsomszédjaik, tán velök együtt zsidók is kerültek ide, csakhogy ezeknek nem voltak isteneik, a kiknek ők színtén emelhettek volna efféle emlékkövet vagy fogadalmi táblát, a minőt, vallásuk értelmében, a maguk *egy* Istenének egyáltalán nem is emelhettek. A római korszakból való zsidó síriratok hiánya pedig még nem mutat arra, hogy akkoriban Magyarországon nem léteztek zsidók. »E hiány — azt írja Mommsen — *koránsem meglepő*. Bármily okoknál fogva történt is, annyi tény, és ez nem épen csak Magyarországra nézve áll, hogy a római császárság korabeli feliratokon, igen késő időkig, a zsidó felekezet nagyon ritkán tűnik elő. Azon egyének közt, kiknek sírkövei semminemű vallásra nem utalnak, zsidók is lehetnek elegenden, de olyanoknak egyáltalában nem nevezik meg magokat. Zsidó (latin) feliratok csak a VI. században merülnek fel valamivel gyakrabban, a mikor a héber nyelv is kezd jelenkezni rajtuk. Ebből az időszakból néhány közös (zsidó) sírt ismerünk Olaszországban, mint például Rómában s Venusiában; de ekkor Pannonia már a barbárok hatalmában, s a római elem itt már elpusztult volt.«³⁾ S ezen utóbbi körülmény megmagyarázza az idevágó írásbeli tudósítások hiányát is.

Ha Pannonia a római uralom megszűnte után nem válik a különféle barbár népek szakadatlan forrongásai és küzdelmei

¹⁾ Wolf, i, h., u. o.

²⁾ Torma Károly, *Inscripfen aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior*, a külön lenyomat 109. l. kövv. és 120. l. kövv.

³⁾ Mommsen, *levélbeli közlemény*.

véres színhelyévé, a hol, a folyton hullámzó események közepett, írott történelmi emlékek vagy nem is jöttek létre, vagy pedig megsemmisültek; vagy ha a kereszténység itt is már az első századokban gyökeret ver, úgy hogy az egyház és az általa befolyásolt törvényhozás, mint például az első spanyol s francia zsinatok, vagy a nyugati gótok törvényhozása, a zsidókkal itt és már korábban foglalkozik: akkor nagyon valószínű, hogy mint a római birodalomhoz tartozott egyéb tartományokra, úgy Pannoniára nézve is határozott tudósítások szállnak ránk, melyek a zsidóknak már a rómaiak idejében történt bevándorlásáról szólnak, mit a monda, legalább Erdélyre nézve, bizonyosnak állít.

A mondai hagyomány szerint tudniillik *Decebalus*, Dácia hős királya, midőn Róma ellen háborúra készült, segítségül hívta a rómaiak által hazájukból kiűzött zsidókat. S ezek, köztük egy dúsgazdag, a Dán törzséből való férfiú, a ki roppant kincseket hozott magával és Decebálusnak meghitt barátja lőn, el is jöttek hamarosan Erdélybe, a hol hű szolgálataik jutalmául később megengedte nekik Decebalus, hogy aranymosással, bányászattal és kereskedéssel foglalkozhassanak, és az oláh határ közelében a maguk számára külön várost építhessenek. Ez a *Thalmus* nevezetű zsidó város, a mai Talmáts, csakhamar virágzásnak indult, s a zsidók nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is nagyban elszaporodtak. ¹⁾ Noha kétségtelen, hogy az efféle mondát, melyet még latin versekben is megénekeltek, ²⁾ történelmi igazságnak tekinteni, vagy tán még a *Thalmus* nevet a »thalmud« szóból származtatni ³⁾ semmi módon nem szabad, mégis figyelembe veendő az, hogy az ily monda elég gyakran az egyedüli alak, melyben rég történt dolgoknak habár csak homályos emlékezete is

¹⁾ *Fridvaldszky Joannes, Mineralogia magni principatus Transilvaniae*, Claudiop. 1567, II. 92. l.; *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium*, sat., Kolosvár 1730, 1. l. kövv.; *Lebrecht Mihály, Gesch. d. aboriginen dacischen Voelker*, Nagy-Szeben 1792, 42. l. és *Székely Sándor, i. h.* 4. l.

²⁾ *Lebel János*, talmácsi lelkész, 1542-ben írott »De oppido Thalmus« című költeményét Seivert János 1779-ben Nagy-Szebenben adta ki.

³⁾ Ezt az előbbi két jegyzetben említett írókon kívül *Kelp* is teszi, *i. h.*, u. o.

fenn szokott maradni. S e monda, mint látni fogjuk, csakugyan nem ok nélkül beszél épen Erdélyről, mint a zsidók ősrégi lak-helyéről, hanem valószínűleg egy történelmi tényre vonatkozik, a mely alább majd szóba kerül. ¹⁾

Vajjon a régi Pannonia zsidó lakossága, ha t. i. csakugyan létezett, — a mit azonban, habár nagyon is valószínű, határozottan bebizonyítani nem lehet, — a római légiókkal együtt ismét el is hagyta-e az országot? vagy ha nem, a népvándorlás hullámai által elsodortatott-e, vagy tán még ezek közt is rövidebb-hosszabb ideig fenn tudta-e magát tartani? ezek oly kérdések, melyeknek megoldására nézve még hozzávetést sem kockáztathatunk. De annyi bizonyos, hogy a honfoglalást megelőző évtizedekben az ország különféle vidékein laktak zsidók, a kik azonban a netalán a rómaiakkal bejött zsidóknak vagy egyáltalán nem, vagy csak igen csekély részben lehettek utódai, hanem egészen más úton kerültek ide.

A mai Magyarország éjszaknyugati részei a honfoglalás idején, tudvalevőleg, a hatalmas Szvatopluk nagymorvai birodalmához tartoztak. Itt pedig már voltak akkoriban zsidó lakosok, a kik vagy délről, Stíriából, vagy nyugatról, Németországból, különösen Bajorországból jöttek volt oda, s ez utóbbi országgal nem jelentéktelen kereskedést űztek. A 903 és 907 közt Raffelstettenben kelt bajor vámszabályzat ²⁾ ugyanis, mely a Morvaországgal folytatott kereskedéssel s az ezt közvetítő Dunahajózással foglal-

¹⁾ E monda ugyanis nem keletkezhett úgy, hogy a Talmáts helység nevét minden alkalmi ok nélkül a *talmud* szóból magyarázták ki, a talmud miatt azután zsidókra gondoltak, és a z é r t koholták a Decebalusra vonatkozó regét: hanem úgy, hogy a Talmáts nevet azért hozták összefüggésbe a talmuddal s a zsidókkal, mivel homályos emlékezete élt annak, hogy Erdélyben már igen régi időkben léteztek zsidók, mi elégséges volt arra, hogy a monda a talmudra emlékeztető Talmáts, németül: Thalmesch névhez fűződjék és később Decebalust is bevonja körébe, ki a Róma elleni gyűlöletre nézve a zsidókkal egyetértett.

²⁾ Közölték: *Oefele Andr. Felix, Scriptores rerum boicarum*, Aug. Vinde-licor. 1763. I. 718. l.; *Aventinus Joannes, Annalium boiorum libri VII*, lib. IV., a baseli 1615-iki kiadás 288. l., leghelyesebben: *Boczek Antonius*, Cod. dipl. et epistol. Moraviae I. 71—73. l.

kozik, miután meghatározza a különféle vámokat, melyek azok által fizetendők, a kik hajón jönnek Morvaországból Bajorországba, vagy onnét a Dunán mennek Morvaországba, ¹⁾ ezzel a ponttal végződik: »Zsidók és egyéb kereskedők bárhonnett jöjjenek ezen (t. i. Morva-) országból, vagy más országokból, rabszolgák s egyéb árúczikkek után igazságos vámot fizessenek, *a mint az előbbi királyok idejében mindig szokásban volt.*«

E nevezetes okirat tehát, vagy 10—15 évvel a magyarok beköltözése után, a zsidókról mint Nagy-Morvaország *régi* lakosairól beszél, kik a Dunán, tehát az országnak épen *magyar* részeiről, Bajorországba szoktak jönni, hol az általuk fizetendő vámok már »az előbbi királyok idejében« szabályozva voltak. Miután pedig a vámszabályzatot, mely csak egy régebb bajor-morva vámszabályzatnak újonnan megvizsgálása, illetőleg megerősítése, ²⁾ Gyermek-Lajos adta ki, a ki 899-ben lépett a bajor trónra: az akkori morva zsidók már a 899-ik év előtti bajor fejedelmek idejében, tehát *már a honfoglalás előtt*, még pedig oly sűrűen szoktak a mai Magyarországból Bajorországba ellátogatni, hogy rájuk külön vámpénz volt kivetve.

Ezt az adatot kiegészítik s megerősítik ama lengyel történelmi források is, ³⁾ melyek szerint zsidó rabszolgakereskedők

¹⁾ *Oefe* és *Boczek* olvasása: »Naves salinarie . . . nusquam vendant, donec Eperaespurh veniant« eleinte azt gyanította velem, hogy az okiratban már Preszburg-, azaz Pozsonyról van szó (e Perespurch); de *Aventinus*, különben helytelen olvasása: »donec ab (!) Ebersperg veniant« világosan arra mutat, hogy Eperaespurh néven a Traun melletti Ebersberg értendő.

²⁾ *Dudik B.*, *Machrens allgem. Geschichte* I. 350. és 381. l. Feltűnő, hogy Dudik ebből az okiratból mindamellett csak azt következteti: »Die Anwesenheit der Juden in Mähren im X. Jahrh. ist durch den Raffelstetter Zollvertrag ausser Zweifel gesetzt.« Nem tekintve azt, hogy ez okirat, mit Dudik maga elismer, csak egy régebb vámszabályzat újabb megerősítése, ennek idetartozó zárszavai: »sicut semper in prioribus temporibus regum fuit« világosan bizonyítják, hogy Morvaországban már a IX. században, tán már előbb is voltak zsidók.

³⁾ L. azokat *Sternberg Hermann*-nál, *Versuch einer Gesch. d. Juden in Polen*, Bécs 1860, I. 11. l.

már a IX. században eljártak Magyarországból Lengyelországba. Ezek valószínűleg épen e morvai zsidók voltak, kik Magyarország északnyugati részeiből Lengyelországba mentek rabszolgákat vásárolni, a kiket aztán Magyarországon keresztül, a Dunán fölfelé Bajorországba vittek eladni.

Hasonló adatot közöl a zsidó Ibrahim-ibn-Jakúb. Ő 973-ban mint a kordovai kálifa követe járt Ottó német császárnál, kit Merseburgba kísért, hommét Csehországba rándult. Ezen utazásáról szóló s arab nyelven írott tudósításában, melyet csak a minap fedeztek föl, elbeszéli, hogy Magyarországból, vagy, mint az akkori arab és byzanci nyelvszokás szerint mondja, »a *turkok* országából muzulmánok (nyilván bolgárok,) *zsidók* és *turkok* (magyarok) Prágába jönnek árúkkal és byzanci pénzneműekkel, s s ezekért rabszolgákat, lód-bőröket és egyéb bőrneműeket visznek haza.«¹⁾ Világos, hogy e magyar zsidó kereskedők nem épen akkor kezdtek Csehországba járni, midőn a kordovai zsidó követ ott megfordult.

Másrészt meg a *bolgárok* közt, kik Magyarországtól délre, de magának Magyarországnak déli és délkeleti részeiben is, különösen a Duna és Tisza közében laktak, *már a honfoglalás előtt voltak zsidók*, a kik valószínűleg a byzanci birodalomból, hol gyakori üldözéseknek voltak kitéve, részben pedig, a mire még

¹⁾ Az arab tudósítás csak *Wattenbach W.* német fordításában állott rendelkezésemre, mely megjelent *Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, 18. füz. 138--145 l.; az idézett helyet l. ugyanott 140. l. A kereskedők »byzanci pénzeket« (*mithkal*, arabul: arany, a⁷ héber »sétel«) visznek magukkal, mivel akkoriban még nem voltak magyar pénzek. Figyelmet érdemel *Maszúdi*, egy még korábbi időből való arab író tudósítása a szlávokról (*Arany mezők* című híres munkájában), melyben, *Wattenbach* fordítása szerint (*i. h.* 147. l.), egyebek közt azt mondja: »Ihre (der Slaven) Fürsten reisen in groszen vierraedrigen Wagen, die auf den vier Ecken starke Pfäehle haben, woran in eisernen Ketten die mit Seide bekleidete Kutsche hangt. Wer darin sitzt, der wird nicht so sehr geschüttelt, wie der Wagen. Auch gebrauchen sie dieselben für Kranke und Verwundete.« Ezen járműben lehetetlen föl nem ismernünk kezdetleges alakját a kocsinak, melyet tudvalevőleg későbbi magyar találmánynak szoktak tartani.

visszatérünk, magukkal a bolgárokkal, a Volga vidékéről kerülhetek oda.

E bolgár zsidókról már a 866-iki évből van biztos tudósításunk. Ez évben ugyanis a kevéssel azelőtt kereszténységre tért *Bogor* Mihály, bolgár fejedelem, százhat kérdést terjesztett I. Miklós pápa elé, népe vallásos gyakorlatára vonatkozólag.

A pápának ránk maradt válasz-leveléből,¹⁾ melyben a kérdőpontokra egyenként megfelel, kitűnik, hogy az akkori bolgárok közt, a kereszténység különféle árnyalatai mellett, még pogány és muhammedán, de *zsidó* szokások és tanok is voltak elterjedve, a minő például az, hogy csak bizonyos megnevezett állatokat és madarakat ettek meg, és azokat is csak akkor, ha késsel vágták le, nem pedig ha máskép, például lövés által ölték meg.²⁾ Ezt, s az akkori bolgárok ehhez hasonló egyéb szokásait,³⁾ igaz, muhammedán befolyásra is vissza lehetne vezetni; de ha *Bogor* egyebek közt azt is kérdezi: »vajjon *szombaton* és vásárnap szabad-e munkát végezni?« — akkor erre, valamint a pápa tette, csak azt lehet felelni, hogy a szombati pihenés »zsidó szokás«, és a ki ezt követi, »magát a zsidók hitetlenségének veti alá.«⁴⁾ De ugyanebből a levélből még az is kitűnik, hogy a zsidók *Bogor* idejében sikeresen működtek hitük terjesztésén, és sok bolgárt a zsidó hitre is térítettek.⁵⁾

A bolgárok közt tehát már huszonöt évvel a magyarok beköltözése előtt, de bizonyára már sokkal korábban is, éltek zsidók, mert különben vallási szokásaik nem lehettek volna annyira elterjedve az e korbeli bolgárok közt, hogy ezek vallása

¹⁾ Kiadta *Labbeus*, *Sacrosanta concilia* sat. Párizs 1671, VIII. 516. l. kövv.

²⁾ A XLIII. és XC. kérdőpont.

³⁾ Például, hogy szárazság idejében bűjtöt rendeltek el, ha esőért imádkoztak (LVI. pont); vagy, hogy a férjnek gyermekágyban levő feleségétől bizonyos ideig távol kellett maradnia (LXIV. pont).

⁴⁾ X. pont.

⁵⁾ L. alatt. *Függelékek*, I. sz.

»zagyvaléka volt a pogány, eretnek, zsidó, muhammedán és keresztény tanoknak.« ¹⁾

Vége pedig igen valószínű az is, hogy a Tisza, Szamos és Maros közt fennállott *kozár* fejedelemségben, mely a honfoglalás idején Marótot uralta, szintén laktak zsidók, a miről később majd bővebben beszélünk.

Mostani hazánkban tehát már a magyarok beköltözése előtt léteztek zsidók, még pedig a morvák, a bolgárok és, mint látni fogjuk, valószínűleg a kozárok közt is.

¹⁾ *Horváth Mihály, A kereszténység első százada Magyarországon. 27. l.*

MÁSODIK FEJEZET.

Zsidók a költözködő pogány magyarok közt.

A költözködő magyarok és kozárok közti kapcsolatok. — A zsidó vallás mint a kozár birodalom uralkodó vallása. — A kozár khágánok a zsidó vallást terjesztik. — Hittérítések a Káspi-tenger nyugati partvidékein. — Az oroszok, volgamelléki bolgárok, al-dunai bolgárok közt. — A Chaliziok zsidó hitéről szóló tudósítás. — A birodalmuk megsemmisítése után elmenekülő kozárok a zsidó vallást terjesztik Oroszországban. A Kaukaszban. A tatárok közt. — Zsidó tanok s elemek a költözködő magyarok közt. — Hazai történetírók idevágó nyilatkozatai. — A kabarak. — Az Árpád hadaihoz csatlakozott kozárokkal zsidóhitűek is jönnek be az országba. — A Zsiday nemzetség. — A »zsidó« szó. — A magyarok közt levő zsidóhitűek csak külsőleg veszik föl a zsidó vallást. — A héber és a magyar nyelv közt nincs semminemű benső vagy külső összefüggés.

Habár Pannoniában már a magyarok megérkezése előtt is éltek zsidók, a magyar zsidók története mégsem ezekkel az Árpád hadai által itt talált zsidókkal indul meg, hanem még a honfoglalás előtti időkben és hazánktól távol eső vidékeken. A magyarok és a zsidók ugyanis történeti szemkörünk legvégső határain találkoztak, és már azokban a régi időkben, a midőn írott tudósításaink a magyarokról egyáltalán legelőször tesznek említést, igen közel érintkezésbe jutottak egymással.

Midőn a magyarok és zsidók közt fenállott e legrégebbi kapcsolatokat, melyek a magyar zsidók történetének első két századára döntő befolyást gyakoroltak, kutatni akarjuk, a honfoglaló magyar hadakat egész odáig vissza kell kísérnünk, ahonnét kiindultak, vagyis az Azov- és a Fekete-tengertől éjszakfelé terjedő Lebedia tartományig, a hol az ősi hazájukból kiköltözködött magyarok a honalkotás előtt, 884 óta, tudvalevőleg több évig laktak, a kozárok földjén s ezek tőszomszédságában.

A két »vérrokon, egy törzsről szakadt nép«¹⁾ közt, mely egymással már régóta érintkezésben állott, csakhamar a legbensőbb viszony fejlődött ki. Kozárok és magyarok, kiket az orosz évkönyvek egyaránt *ugoroknak*, az előbbieket fehér, az utóbbiakat fekete ugoroknak neveznek, és a kik valószínűleg csak szójárásiilag különböző nyelvüket egymástól eltanulták, szoros szövetséget kötöttek. S a kozár khágán, hogy e szövetséget, melyre a nyugtalankodó s harczias szomszédnépekkel szemben nagy súlyt vetett, megerősítse és biztosítsa, a Hét-magyar egyikének, Elődnek, Álmos után a magyarok legtekintélyesebb vajdájának, egy előkelő kozár nőt adott feleségül. A két nép közt a barátságos viszony még akkor sem szűnt meg, midőn a magyarok a besenyők által Lebediából kiszoríttatván, Atelközbe költöztek, tehát a kozároktól távolabb estek. Itt is a kozár khágán volt az, a ki, hogy a régi szövetség meg ne lazuljon, s hogy frigy társai szétforgácsolt erejét összpontosítsa és emelje, követtséget küldött Előd vajdához, kit az egész magyar nemzet fejlődelmévé akart megtenni. Előd vonakodása után újabb követeket küldött a magyarokhoz, hogy velök az egy közös fejedelem szükségét megértesse és nekik, mint a fejedelemségre legalkalmasakat, Árpádot ajánlja. S a magyarok »hajtottak a jó tanácsra«, és Árpádot »kozár módra paizson fölemelvén, vezérökké, fejedelmökké nevezték«. ²⁾

E kozárok nagy része pedig, orosz, arab és zsidó kútfők összevágó tudósításai szerint, a mint ezt az összes tudományos világ és újabb hazai történetíróink is egytől egyig elismerik, a VIII. század második felében *zsidó vallásra tért*. Országuk a valóságos türelemnek ép oly ritka, mint utánzásra méltó szép példáját

¹⁾ *Horváth Mihály, Magyarország történelme* (1871. kiadás). I. 9. l. Hasonlóképp nyilatkoznak többi történetíróink is. *Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája* 266. és 394. l. a magyarok és kozárok közötti vér- és nyelvrokonságot tagadja ugyan, de azért a köztük fennállott szoros viszonyt természetesen ő is elismeri.

²⁾ *Horváth Mihály, i. h.* I. 27. l. Mindezekre nézve l. még *Kállay Ferencz, A magyar s kozár kapcsolatok*, Új magyar múzeum II. 2. 212. l. kövv. és *Szabó Károly, A magyar vezérek kora* 30. l. kövv.

mutatta: zsidók, muhammedánok és pogányok, utóbb még keresztények is, békés egyetértésben éltek ott egymás mellett. De a két kozár államfő: a *khágán* és a *pech* (bég), az egész udvar, az állami hivatalnokok és tisztviselők, a törzsfők és vezérek, valamint a hadsereg tisztjei és magasabb rangú katonái mindnyájan a zsidó hitet vallották.¹⁾

A pogány magyarok tehát már Lebediában találkoztak zsidókkal, és a zsidó vallással már kozár szövetségeseiknél megismerkedtek.

Hogy ezen, hazai történetíróink²⁾ által is elismert történelmi ténynek a régi magyarokra való befolyását világosan megérthessük, szükséges, hogy a zsidó vallásnak a kozárok által történt felkarolását helyesen fogjuk fel, illetőleg magyarázzuk.

Azon vallásos közönnél fogva ugyanis, mely a régi magyarokat, valamint a velök rokon kozárokat, bolgárokat, kúnokat, besenyőket stb. jellemzi, e népek »mihelyt fejlettebb, az értelmet és a szívet kielégítőbb, positiv vallásokkal jutottak érintkezésbe, azokat az egyszerű, elégtelen ősvallásukkal könnyen föl is cserélték vagy legalább egybevegyítették.«³⁾ E körülmény, mely, mint fentebb (10. l.) láttuk, a dunamelléki bolgároknál is kirívóan mutatkozik, megmagyarázza azt, hogy a pogány kozárok közt mind a három monotheistikus vallás korán és gyorsan elterjedt: az iszlám, mely különösen Perzsiából hatolt be hozzájuk; a zsidó vallás, melyet a byzanci császárságból elmenekült zsidók vittek oda magukkal, de a melylyel a mai Oroszország déli részének

¹⁾ A kozárok zsidó hitére vonatkozó kútforrásokat s adatokat l. *Kohn Sámuel, Héber kútforrások és adatok Magyarország történelméhez* a Történelmi Társ 1879—81. évf., az 1881-ben megjelent külön lenyomat 10—43., különösen pedig 24—25. l. Ezentúl mindig e külön lenyomat szerint idézek.

²⁾ Ezekről később bővebben lesz szó. Ugyanezt hosszasan, de nem eléggé alaposan bizonyítgatja egy, a »Pester Lloyd« 1880. évf. 302. sz. II. mellékletében megjelent, K. L. betűkkel jelzett »*Vestigia Julaeorum*« című czikk, melyre u. o. 321—2. sz., valamint a »Pesti Napló« 305—6. számában válaszoltam, hol röviden elmondottam mindazt, a mi a zsidóhítű kozároknak a pogány magyarokra való befolyására nézve felhozatik.

³⁾ *Horváth, A kereszténység első százada*, 36. l.

Ázsiából bevándorolt zsidó őslakossága ¹⁾ által is megismerkedhettek; végre a kereszténység, melyet közvetetlenül Byzancziumból terjesztettek.

A Perzsia és Byzanczium, s így az iszlám és a kereszténység mindinkább terjeszkedő befolyása közé beékelt kozár fejedelmek soká ingadoztak az országukban meghonosult különféle vallások között. ²⁾ De minthogy, ha a kóránt elfogadják, Perzsia, — ha pedig a keresztet, Bizanczium nyert volna kiváló befolyást országunkra: 740 körül ³⁾ a semleges zsidó vallást választották államvallásnak, mivel önállóságuk, a két nagy szomszéd birodalom között, így volt leginkább biztosítva. Innen az a különben oly feltűnő jelenség, hogy, míg a kozár nép közt a pogányság mellett mind a három pozitív vallásnak voltak hívei, a kozár állam fejei, továbbá a törzsfők, az előkelők s a magasb rangú katonák, szóval: a kormány-köröktől s az udvartól függők, tán kevés kivétellel, mind zsidóhitűek valának.

A zsidó hitnek tehát a kozárok közti elterjedése, vagy helyesebben *uralma*, nem annyira vallásos, mint *politikai* okokból történt. Ebből azután könnyen megérthető az a tevékeny buzgalom is, melyet a kozár államfők a zsidó hit érdekében kifejtettek. A khágánok, a kik, mióta Mózes vallását elfogadták, egytől egyig héber, többnyire az ó-szövetség könyveiből kölcsönzött neveket viseltek, ⁴⁾ nem átalították ugyan, ha politikai, vagy egyéb tekintetek úgy kívánták, nővéreiket és leányaikat a perzsa szultánoknak, a byzanci császároknak, vagy mint Előd példáján (fent. 13. l.) láttuk, a pogány magyar vajdáknak nőül adni: de azért minden módon azon voltak, hogy héber könyveket szerez-

¹⁾ *Harkavy A. a Há-kármel* című héber folyóirat IV. és V. évf., a Geiger által kiadott *Juedische Zeitschrift* III. évf. 290. l. és *Die Juden u. die slavischen Sprachen*, Vilna 1867, 1—8. és 105. l. kövv.

²⁾ Ezt a zsidó kozárok, de a byzanci és orosz tudósítások részben mondaszerű hagyományai is megerősítik; l. *Kohn, i. h.*, 36. l. 8. jegyz.

³⁾ *Graetz, i. h.* V. 213. l.; *Harkavy, Russische Revue* X. 314. l. kövv.; *Kohn, i. h.* 26. l.

⁴⁾ A X. század második feléig uralkodó tizennégy zsidóhitű kozár fejedelem névsorát l. *Kohn, i. h.* 38. l.

zenek, országukba zsidó tudósokat édesgessenek, népüket a zsidó hitre taníttassák, zsinagógákat építsenek, más országokban lakó zsidó hitfeleiket megvédjék, vagy a rajtuk ejtett sérelmeket megboszulják, ¹⁾ első sorban pedig azon, *hogy a zsidó vallást a szomszéd népek közt terjeszszék.*

E törekvésükben, mely már azért sem lehetett tisztán valóságos, mivel a zsidó hit, mint olyan, a térítgetést soha sem ismerte, elvből ismerni nem akarta, bizonyára az állam érdeke vezérelte őket első sorban, mivel ők lévén a térítők, a zsidó vallással egyzsersmind tekintélyük és befolyásuk is terjeszkedett a szomszéd népek között. Orosz forrásokból ²⁾ tudjuk, hogy a kozárok még 986-ban követséget küldöttek Kievbe, hogy Vladimir nagyherceget s általa a pogány oroszokat a zsidó hitre térítsék. A khágán, kinek hanyatló félben levő birodalma akkor már a végromlás szélén állott, ez alkalommal kudarcot vallott ugyan; de elődei hasonló törekvéseit jobb siker koronázta. A zsidó-kozár állam, tekintélyénél és hatalmánál, valamint azon már említett körülménynél fogva, hogy a vallás dolgában közönyös pogányok más vallásra mindenkor könnyedén áttértek, a zsidó vallás érdekében messzeterjedő és tartós, még nem eléggé méltatott mozgalmat idézett elő a különféle szomszéd országokban, a hol a zsidó hit tényleg terjedt is el. Így a Kaspi-tenger nyugati partjain, tehát a kozárok tözsomszédságában eső vidékeken. ³⁾ A Volga-melléki Bolgárországról az arab Sems-ed-Din al-Mukaddesi 985—6 körül írott földrajzi munkájában azt állítja, hogy lakosai »muhammedánokká lettek, miután *előbb zsidók voltak,*« ⁴⁾ más szóval: hogy a Volga-vidéki bolgárok csak a hanyatló kozár állam felbomlása után vették fel az iszlámot, míg azelőtt,

¹⁾ Mindezekre nézve l. *Kohn, i. h.* 25. l. és *József, Kozár fejedelem* levelének idegvágó adatát *u. o.*, 37. l.

²⁾ L. azokat *Frankel Z., Monatschrift für Gesch. u. Wissenschaft d. Judenthums* 1853. évf. 214. l. és *Graetz, i. h.* V. 412. és 550. l.

³⁾ *Ibn-Haukal, Fraehn* nél, *Ibn-Foszan's u. anderer Araber Berichte* sat. Petersburg. 1823. IX. és 71. l.

⁴⁾ *Harkavy, a Steinschneider M. által kiadott Hamaskir (Hebraeische Bibliographie)* című folyóirat IX. évf. 58. l.

azaz a kozár állam virágzása idejében, zsidóhitűek voltak. Ezen egykorú s részrehajlatlan tudósítás érthetővé teszi azt a különben oly meglepő jelenséget, hogy a 680 körül a Volga-vidékről a Duna-vidékre szakadt bolgárok közt a zsidó vallás, mint láttuk, (fent. 10. l.) bár csak részben s csak eltorzított alakban, de azért mégis elég mélyen megfogamzott; megmagyarázza továbbá Cinnamus, byzanci történetíró amaz állítását is, hogy a *Chaliziok*-nak nevezett dunamelléki-bolgárok, a kikkel II. Gejza idejében, 1152-ben, mint a magyarok szövetségeseivel találkozunk Belus bánnak Mánuel császár ellen indult seregében, »Mózes törvényeit, bár nem egészen tisztán, még mai napság is gyakorolják.«¹⁾ S azon zsidó hittérítők, kik vagy huszonöt évvel a honfoglalás előtt, és nyilván már korábban is, Bolgárországban jártak-keltek és a bolgárokat sikeresen térítették (fent. 10. l.), alig lehettek mások, mint épen zsidóhitű kozárok. Mert egyéb zsidók, különösen a szomszéd országokban élők, már társadalmi és politikai viszonyaiknál fogva sem gondolhattak máshitűek tömeges megtérítésére, mi különben még vallásos nézeteikkel is ellenkezett volna. Efféle térítgetési kísérleteket csak független és tekintélyes állású zsidók tehettek, a kiknek érdekükben volt, hogy más népeket is vallásukra térítsenek. Ilyen zsidók pedig a honfoglalást megelőző évtizedekben csakis a zsidóhitű kozárok voltak, és ily térítgetési érdek csak róluk tehető fel, úgy hogy nagyon is valószínű, hogy a szóban forgó zsidó hittérítők kozárok voltak,²⁾ s tán épen a kozár khágán megbízásából működtek.

Az a különféle alakban felmerült monda is, mely szerint Erdélynek már az ősidőkben voltak volna zsidó lakosai (fent. 6. l.), nyilván szintén azokkal a kozárokkal függ össze, kiket a honfoglaló magyarok a Maros és Szamos közt találtak, hol még ma is létezik,³⁾ *Kozár-vár* és *Kozárd* helység. Ezek ősi hazájukban megmaradt véreiktől, kik annyira buzgólkodtak a zsidó hit terjesztésén, e vallást annál könnyebben elfogadhatták, mivel virágzása idejében a kozár birodalom egész a Kárpátokig ter-

¹⁾ L. alant. *Függelékek*, III.

²⁾ U. o. I. sz.

³⁾ *Névtelen jegyző* XI. fej.; v. ö. *Hunfalvy*, i. h., 396. l.

jedt. ¹⁾ Sőt úgy látszik, hogy a kozárok közvetítése útján zsidó elemek s nézetek még magában a byzanci udvarban is lábra kaptak, és egyebek közt befolyással voltak talán a szent képek rombolására is, mely tudvalevőleg kiváló nagy szerepet játszott az e korbéli byzanci történelemben. ²⁾

A zsidó vallásnak a kozárok útján megindult terjeszkedése még akkor sem szűnt meg, mikor az oroszok támadásai a X. század vége felé a kozár birodalmat megsemmisítették. Mert a legyőzött kozárok zsidó hitüket természetesen nem hagyták el azonnal, hanem, bár régi lakhelyeikben megmaradtak, bár elmenekültek, még soká fentartották. Így például tudjuk, hogy azoknak, a kik egész Spanyolországig eljutottak, még unokáik is zsidók voltak. ³⁾ A szétűzött kozár néppel tehát számos zsidó elem jutott a szomszéd országokba, hol a meg nem szilárdult, szüntelen átalakulásban levő

¹⁾ Horváth Mihály, i. h., I. 12. l.

²⁾ Nevezetes és figyelemre méltó körülmény, hogy a képromboló byzanci császárok sorát Isauriai Leó nyitja meg, ki fia számára a kozár khágán leányát választotta feleségül; hogy maga e fia és utóda, V. Constantin (Coprionymus), valódi rajongással romboltatta a szent képeket, és imádóikat kegyetlenül üldözte; s hogy végre Constantinnak kozár feleségével nemzett fia s utóda, IV. vagy Kozár Leó, e tekintetben egészen atyja nyomdokaiba lépett. Mindez aligha pusztán a véletlennek dolga, hanem, annak dacára, hogy a későbbi byzanci történetírók az ellenkezőt állítják, valószínűleg kisebb-nagyobb részben, a kozár khágán leányára vezetendő vissza. Ez, vagy mivel maga zsidóhítt volt, vagy mivel épen e tekintetben a zsidóhítt kozárok nézetét elfogadta, a szent képek iránti megvetést s ellenszenvet hazájából Byzanczba vitte és a nevezett három képromboló császárbán, mint ezek menyé, illetve felesége és anyja, fölébresztette vagy legalább táplálta. Megjegyzendő, hogy még abban a nem épen valószínű esetben is, hogy a zsidó vallás V. Constantin idejében (741—775) még nem volt a kozárok állammivallása, egyes kozárok akkor már minden esetre vallották a zsidó hitet. Az itt fejtegetett nézetet megerősíti az a Byzanczban keringett monda, hogy a bolyongó Isauriai Leónak zsidó jóvendőmondók a császárságot ígérték, ha a szent képek eltörlését esküvel fogadja; megerősíti továbbá V. Constantinnak a legkülönfélébb vallásokból álló hite, melynek zsidó elemei különösen ki vannak emelve. I. Gibbon, *Gesch. d. allmaeligen Sinkens u. endlichen Unterganges d. römischen Weltreiches*, a Sporschild-féle fordítás (Tápiése 1863. IX.) 153. és 154. l.

³⁾ Kohn, i. h., 26. l. 2. jegyzet.

vallásos viszonyok közt, a zsidó hit érdekében, eddig mégkellően nem méltatott és tartós mozgalmat keltettek, vagy tán csak fentartottak.

A kozár birodalom meghódítása után sok kozár zsidó, részint mint hadi fogoly, részint mint bevándorló jutott Kiewbe;¹⁾ az orosz évkönyvek²⁾ pedig épen ezekről a kiewi zsidókról beszél, hogy vagy száz évvel később, 1124-ben, nagy zendülést keltettek az által, hogy »sok orosz hitűkre csábítottak.« *Petáchjah*, a Regensburgból való híres zsidó utazó,³⁾ beszéli, hogy jelen volt, midőn 1180—1185 közt az Örményországban levő moschi hegyekből, azaz a Kaukazusból, követek érkeztek Bagdadba az ottani zsidó exilarchához, hogy országuk számára zsidó tudósokat kérjenek tőle, mivel fejedelmek elhatározták, hogy áttérnek a zsidó hitre.⁴⁾ Figyelemre méltó továbbá, hogy maguk a kozárok, mikor még önálló birodalmat alkottak, hasonló módon jártak el, és annak tudatában, hogy, mint áttértek, a zsidó hitet csak felületesen ismerik, külföldről zsidó tudósokat hívtak országukba, és vallásos oktatás végett szintén a babyloniai zsidó tekintélyekhez fordultak.⁵⁾ Az Európa és Ázsia határszélén, a Volga közelében lakó *brutachok* népe, mikor az Európába törő mongolok által legyőzetett, az utóbbiakhoz küldött szentszéki követnek bizonyára hitelt érdemlő s e tekintetben részrehajlatlan tudósítása szerint, még 1245-ben, úgy látszik több szomszédnéppel együtt, *zsidóhitű* volt.⁶⁾

¹⁾ *Tatyschtschef* és *Karamzyn* orosz történetírók idevágó adatait l. a Frankel-féle *Monatsschrift für Gesch. u. Wissenschaft d. Judenthums*, 1853. évf. 215. l., 3. jegyz. és 217. l. 8. jegyz.

²⁾ *Monatsschrift*, i. h. u. o. 218. l.

³⁾ *Kohn*, i. h. 54. l.

⁴⁾ *L. Petáchjah* útleírását az altonai kiadás 6. l. V. ö. *Harkavy*, *Die Juden u. die slavischen Sprachen* 116. l. és *Graetz*, i. h. V. 300. l.

⁵⁾ *Kohn*, i. h. 37. és 42. l.

⁶⁾ *Libellus historicus Johannis de Plano Carpino sat. Fejér*, IV. 1. 428. l. »Armeni, Cangiti, Comani, Brutachi, qui sunt Judaei.« A »qui sunt Judaei,« úgy látszik, nem csak az előtte való brutachokra, hanem — ha *Petáchjah*nak Arméniáról szóló, vagy hatvan évvel korábbi tudósítását *Plan Carpino* jelentésével összevetjük — a többi itt felsorolt népekre, az »Armenir Cangiti és Comani«-ra is vonatkozik.

Ha most tekintettel vagyunk e messzeterjedő és tartós zsidó-vallási mozgalomra, mely a kozároktól eredt, és szem előtt tartjuk, hogy a kozárok, kik már politikai tekinteteknél fogva is a zsidó vallás terjesztésén annyira buzgólkodtak, hogy még a tőlük távolabb eső, irányukban ellenséges s egészen más fajú oroszokat is meg akarták téríteni, más népeket pedig tényleg meg is térítettek: elképzelhetjük-e, hogy ugyanezt meg ne kísérelték volna a tőszomszédságukban lakó, szövetséges és fajrokon magyaroknál is? S a magyarok, a kik kezdetleges pogányságukat oly könnyen elhagyták, e térítési kísérleteknek erősebben ellent álltak volna-e, mint a többi szomszédnépek, olyannyira, hogy e kísérleteknek épen náluk nem volt volna semmi foganatja?

A kozárok, mint láttuk, különös súlyt vetettek arra, hogy a magyarokat megnyerjék, s mentül szorosabban magukhoz fűzzék. Viszont a magyarok határozott előzékenységgel viseltettek a kozárok e törekvése iránt, s egész készséggel engedtek a kozár befolyásnak. Az első magyar fejedelem választása közvetve a kozár állampolitika műve volt. A kozár khágán, csakhogy befolylását a magyarokra annál inkább biztosítsa, a fejedelemségre nekik eredetileg Elődöt ajánlotta, a kinek már előbb egy előkelő kozár nőt adott volt feleségül, és nem lehet semmi kétség benne, hogy Előd, ha az ajánlatot elfogadja, csakugyan meg is választatik. Magát Árpádot, Előd vonakodása után, szintén ugyancsak a kozárok ajánlata folytán és kozár szokások szerint emelték a fejedelemségre. Mindezeket összes történetíróink elismerik. S a magyarok, a kik a rendezettebb állami viszonyok közt élő és náluk hatalmasabb kozároknak ily kiválóan nagy befolyást engedtek állami életükben, egyáltalán ne fogadták volna el a zsidó hitet, melyet a velök szövetséges, gyakran még sógor-ságban is élő kozárok mérvadó körei, különösen khágánjai s törzsfőnökei vallottak? *Nagyobb vagy kisebb részük e hitet, habár csak külsőleg, bizonyára elfogadta*, vagy, a pogány népek módjára, mint például a bolgároknál láttuk, *legalább a maga hitével egyegette.*

Ezen állítást legtekintélyesebb hazai történetíróink is részint közvetlenül, részint közvetve, de azért elég határozottan

s világosan, igaznak vallják. Tekintve ugyanis a magyarok és kozárok benső, baráti viszonyát és egymással való szoros összeköttetéseit, valamint azt, hogy az utóbbiak közt muhammedánok, zsidók és keresztények is voltak: egyhangulag azt állítják, hogy »így a magyarok közt amaz ősből székeikben ezen *különböző felekezetek* létezhetek már«; ¹⁾ hogy mint kozár vérrokonai és szomszédjaik, úgy a magyarok közt is »e különféle vallási tanok ismerete« — tehát világosan a zsidó vallási tanoké is — »elterjedve volt,« ²⁾ sőt hogy »határosaiknál a zsidó, mohammedán, keresztény hitek mintegy nyilvánosság jogával bírván, *lehetetlen*, hogy éppen ismeretlenek maradtak volna a magyarok előtt.« ³⁾ Csakhogy e történetíróink különösen a keresztény vallásra nézve hangsúlyozzák e körülményt, mivel éppen belőle magyarázzák ki azt a türelmet, a melylyel a régi magyarok a kereszténység iránt viselkedtek. ⁴⁾ »Bizony,« úgymond Szalay, — miután konstataulta, hogy »a kilenczedik században a mozaizmus, az izlám s a keresztény vallás szélétében gyakoroltattak a khazar birodalomban« — »bizony bajos volna velünk elhítenni, hogy a magyarok a IX. század végtizedében a keresztény kultust egyáltalában nem ismerték, sőt hogy közöttük *keresztények is nem találkoztak volna*.« ⁵⁾ A kereszténység azonban a kozárok közt csak kevéssel a magyarok elválása előtt terjedt el, s akkor sem vert mélyebben gyökeret. ⁶⁾ Tehát még bajosabb volna velünk elhítenni azt, hogy a pogány magyarok közt ne találkoztak volna *zsidók is*, miután bizonyos dolog, hogy a kozár állam, mint olyan, zsidó állam volt, s hogy fejedelmei már politikai okoknál fogva is államvallásukat minden módon terjesztgették. Ha a Kaspi-tenger mellékén lakó magyarok közt, legjelesebb hazai történetíróink szerint, keresztények is voltak, vagy legalább keresztény tanok is el vol-

¹⁾ *Ipolyi Arnold, Új magyar múzeum* II. évf. (1851—2) I. 369. l.

²⁾ *Horváth, i. h.* 135. l.

³⁾ *Hunfalvy, i. h.* 204. l.

⁴⁾ *Ipolyi és Horváth, i. h., u. o. és Horváth, A kereszténység első százada Magyarországon*, 37. l.

⁵⁾ *Szalay László, Magyarország története* (1852-iki kiadás) I. 55. l.

⁶⁾ *Horváth, i. h. u. o. és Magyarország története*, I. 135. l.

tak terjedve: akkor bizonyára még *sokkal több zsidó volt közöttük, illetőleg a zsidó tanok még sokkal inkább el voltak köztük terjedve.*

A magyarok és kozárok egymáshoz való viszonyát egy nevezetes esemény még szorosabbra fűzte. Midőn a magyarok még Atelközben laktak, — tehát kevéssel azelőtt, hogy amaz útra keltek, mely őket Pannonföldre vezette, — a kozárok közt viszályok s belháborúk támadtak, minek következtében a legyőzöttek a magyarokhoz menekültek, és hozzájuk csatlakozván, a magyarok hét törzsét egy nyolczadikkal szaporították. A magyarokhoz menekült e pártütő kozárokat, mint a majdnem egykorú, bíborban született Konstantin írja, »holmi kabaroknak«, tán helyesebben magyarul: *kóboroknak* nevezték.¹⁾

¹⁾ Bíborban szül. Konstantin, *Stritter*-nél, *Memoriae populi, olim ad Danubium, Pontum euxinum etc. incolentium* sat. III. (Pétervár 1778) 611. l. A »kabar« név *Cassel Selig* szerint (*Magyarische Alterthümer*, Berlin 1848, 170. l.) a héber »chaber«, és annyit jelent, mint »bajtársak.« De nem is tekintve azt, hogy e héber szónak *Káβαροι* nem felel meg — legalább is *Xáβαροι*-nak kellene állani — : a magyarok a hozzájuk csatlakozott kozároknak tán csak nem adtak a héber nyelvből kölcsönzött nevet! Vagy tán maguk a kozárok azt mondták héberül, hogy ők a magyarok »chaber«-jei lettek? Azok, még ha mind zsidóhitűek voltak volna is, bizonyára nem beszéltek héberül; mert világos, hogy a zsidó hitre tért kozárok, miről még alantabb lesz szó, úgy mint más hitű testvéreik, kozáruk beszéltek. Valóban csodálatos, hogy *Cassel* ez izetlenségét még *Horváth Mihály* (*Magyarország történelme*, I. 37. l.) is ismétli. B. sz. Konstantin a szóban forgó kozárokról azt mondja, hogy a magyarokhoz csatlakozván, velük megbarátkoztak »οὗτοι Κάβαροι τινος ὀνομασθησαν.« Figyelembe veendő a τινος szó, melyet *Szabó Károly* (*M. akad. Értesítő* I. 39. l.) fordítása helyesen így tüntet fel: »és holmi kabaroknak neveztettek.« Mindenesetre sokkal közelebb jár az a hozzávetés, hogy a magyarok a hozzájuk menekült szűkevény kozárokat magyarul »holmi kóborok«-nak nevezték, — miből a byzanci írónál »kabar« lett, — mint e szónak a héberből való magyarázata. Ha azonban *Stritter* töltevése (*i. h. u. o. v*) jegyz.) áll, hogy t. i. B. sz. Konstantin *Kάβαροι*-jai Cedrenus *Κάβαροι*-aival azonosak: akkor a kabarok nevével, már mielőtt a magyarokhoz csatlakoztak, találkoznánk, s »kabar« sem a héber »chaber«, sem pedig a magyar »kóbor« nem lehetne. *Vámbéry*, *A magyarok eredete* 160. l., török szónak mondja, mely zendülőt, pártütőt jelent.

. Egy gyakran ismételt, de valószínűleg tévedésen alapuló tudósítás még azt is állítja, hogy a kabarok példáját később, szintén belháborúk következtében, még hét kozár nemzetség követte.¹⁾ De hogy a kabarok a magyarokhoz csatlakoztak és Árpád hadait Pannoniába el is kísérték, azt összes történetíróink történelmi ténynek ismerik el. Sőt bizonyos az is, hogy az új haza megszerzése nem csekély részben az ő érdemük is volt, a mennyiben a magyarokhoz való csatlakozásuk »számtalan erős és hű rokonkatt szerzett a magyar nemzetnek a honfoglalás nagy és nehéz munkájára.«²⁾ Abban az elsőségben, mely krónikáink szerint³⁾ Árpád nemzetségeé, a Turul-é volt, ők is részesültek. A fent említett byzanci császári történetíró ugyanis azt mondja a magyarokkal egyesült kabarokról: »Minthogy erőre és vitézségre kitűnnek, a csatában elől vívnak, mint első törzs;« pár sorral később pedig azt teszi hozzá: »Most tehát a kozároktól elpártolt kabarok a magyarok első törzsét képezik.«⁴⁾ A honfoglaló magyarokkal együtt e hazába bejött kozárok emlékét több magyar család- és helynév fentartja, mind ekkoráig. Többen a kúnokban, vagy palócokban akarnak rájuk ismerni.⁵⁾

¹⁾ Ezt *Stritter*, i. h. III. 572. l. állítja, a hol az f) alatti jegyzetben hozzáteszi: »Locum integrum vide in Ungricis §. 6.) Ott azonban (i. h. 612. l.) csak azt mondja, hogy a kabarok ezentúl a magyarok első törzsét képezték, azután pedig a hét eredeti magyar törzset névszerint felsorolja: Nece, Megere sat. Úgy látszik, hogy könyve előbbi helyén az itt felsorolt hét magyar törzset hibásan kozárnak vette, s valószínű, hogy *Deguignes M.* (*Histoire générale des Huns*, sat. Párizs 1757, I. rész, 2. köt. 509. l.), csalta tévútra, ki ugyanezt a hét magyar törzset ama kozár törzseknek állítja, melyek a kabarokon kívül a magyarokhoz csatlakoztak. *Pray* (*Annales vet. hun.* 331. l.) és *Katona* (*Historia critica* I. 97. l.) tévedését, kik e hamis állítást ismétlik, nyilván szintén *Deguignes*-nek kell felrónunk.

²⁾ *Szabó Károly*, *A magyar vezérek kora Árpádtól Sz. Istvánig*. Pest 1869, 57. l.

³⁾ *Kézai Simon*, *Krónika* II. k. I. fej.

⁴⁾ B. sz. Konstantin. *Stritter*-nél, i. h. 611—612. l.; v. ö. *Szabó Károly*, i. h. 135. l. és *Hunfalvy*, i. h. 216. l.

⁵⁾ *Kállay Ferencz*, i. h. 226. l.; *Szabó Károly*, i. h. 57. l.; *Horváth*, i. h. I. 37. l. és *Hunfalvy*, i. h. 396. l.

Azok után pedig, miket a kozárok zsidó hitéről fentebb elmondottunk, lehetséges-e? hogy a magyaroknak ezen kozár bajtársai közt is ne voltak volna zsidók. Ha, mint láttuk, a kozár fejedelmek, az udvari és katonai tisztviselők, az előkelők, de a nép nagy része is zsidó hitű volt: akkor éppen azon kozárok közt, a kik a magyarokhoz csatlakoztak, ne voltak volna ily zsidóhitűek? E kérdésre tárgyilagos s elfogulatlan történész alig fog *nem*-mel felelhetni. Hunfalvy, ¹⁾ ki szintén fölveti a kérdést, vajjon zsidók »a magyarokkal jöttek-e be a kozároktól is, a kiknek fő része a zsidó hitet vallotta?« — azt mondja rá, hogy »azt nem lehet tudni,« tehát *lehetségesnek* mondja, minden esetre pedig azt teszi hozzá: »A zsidó hitű kozár, mint hadakozó nép, okvetetlen más vala, mintsem azon zsidó, a ki a költözködő és foglaló magyarok közt is kereskedést űzhet.« Bizonyára »más vala« az! Mert a zsidó kozár, származásra, nyelvre és előbbi vallására nézve, a magyarral egy eredetű, ennek egy törzsről szakadt közeli rokona, tehát nem *nemzetiségére*, vagy *eredetére*, hanem csak *vallására* nézve volt zsidó. Ez azonban nem gyengíti ama ténynek jelentőségét, melyet maga Hunfalvy is lehetségesnek tart, *hogy Árpád honszerző hadai közt, részint tán maguk a magyarok, részint pedig ezek kozár bajtársai közt, olyanok is voltak, a kik a zsidó hitet vallották és az új hazában talált zsidók mellett, mint látni fogjuk, Magyarország legrégibb zsidó lakosságának zömét képezték.*

E tétel, igaz, közvetetlen adatokkal nem bizonyítható. De a fentjelzett idevágó körülmények annyira döntők, és e tétel mellett annyi későbbi adat tesz közvetett, de azért elég határozott tanúbizonyságot, hogy bátran igaznak fogadhatjuk, még pedig annyival inkább, minthogy több felötlő s különben megmagyarázhatatlan történelmi tény, de magának a magyarországi zsidók történetének első századait sem érthetjük meg, hacsak ebből a föltevésből nem indulunk ki. Mindezekről a következő fejezetben bővebben szólunk; egyelőre csak annak a jellemző körülménynek kiemelésére szorítkozunk, hogy régi magyar hagyomány szerint, ama száznolcz apróbb nemzetiség közt, mely a honfoglaló magyar

¹⁾ I. h. 518. 1.

népet alkotta, egy *Zsiduy* nemzetség is volt.¹⁾ E hagyomány, úgy látszik, fentartotta a régi magyarok zsidóhítű bajtársainak emlékét. Magát a »zsidó« szót a magyarok valószínűleg vagy közvetve a kozárok által, vagy pedig egyenesen az oroszoktól vették át s ide hozták már magukkal.²⁾

Ne gondoljuk azonban, hogy a zsidó vallás, illetőleg a zsidó vallású bajtársak valami nagyobb, állandóbb befolyást gyakoroltak volna a magyar nép szokásaira. A magyarok, kiknél a vallás fogalma egyáltalában nem játszott nagy szerepet, s kik a vallás dolgával nem igen szoktak tépelődni, nagyjában aligha törődtek sokat a saját feleik, vagy a hozzájuk csatlakozott kozárok zsidóságával. Az előbbieket, bár a zsidó hitet elfogadták, véreik voltak és azok is maradtak; a mi pedig az utóbbiakat illeti, beérhették azzal, hogy bennök, a zsidóhitűekben szintúgy mint a többiekben, bátor és harcziás bajtársakra találtak. Azok, kik a magyarok vagy kabarok közül a zsidó hitet vallották, nem-zsidó pogány, — muhammedán vagy keresztény — testvéreiktől semmi-
ben sem különböztek, és a magyarokra annál kevésbé lehettek nagyobb befolyással, mivel e népek vallásos közönyénél s harcziás életmódjánál fogva, zsidó hitük aligha gyökerezett mélyen lelkükben, hanem nyilván csak némi külsőségekre szorítkozván, elég felszínes lehetett. Ugyanazzal a könnyűséggel, a melylyel azt felkarolták, később nagy részben el is hagyták és fölcserélték a diadalmas kereszténységgel.

¹⁾ *Jászay Pál*, *A magyar nemzet napjai*, I. 179; v. ö. *Szabó Károly*, i. h. 23—24. l.

²⁾ Az oroszok közt már igen régi időkben éltek zsidók (l. a fent. 15. l. 1. jegyzetben idézett forrásokat); tőlük vették nyilván a kozárok, valamint a magyarok is a »zsidó« szót, mely már a legrégibb magyar család- és helynevekben — melyekről alantabb szólunk — előfordul. E tekintetben tanulságos, hogy a szintén szláv »német« (nemec) névvel, világosan szintén az oroszok, vagy egyéb szláv népek közvetítése útján, már a kozárok, sőt a byzanci írók (Νεμίτζοι) is éltek (*Kohn*, i. h. 28. l. 7. jegyz., v. ö. *Cassel*, i. h. 195. l. és *Harkavy*, *Die Juden u. die slavischen Sprachen* 42. l., ki ezt bővebben indokolja), úgy hogy a magyarok a »német« szót is valószínűleg már ide hozták magukkal. V. ö. *Kohn*, *Magyar nyelvőr* X. évf. 219—221. l.

A földolog pedig az, hogy azok, kik a zsidó hitet elfogadták, kozár, illetőleg magyar nyelvüket tovább is megtartották. Semmi nyoma annak, hogy köztük a héber nyelv is meghonosult volna. És ez különben már magától értetődik, minthogy az időtájt, mikor a kozárok a zsidó vallást elfogadták, a héber már sehol sem volt élő nyelv. Maguk a született zsidók már régóta nem beszéltek többé, hanem társalgási nyelvük világszerte azon népek nyelve volt, melyek között éltek. Így, jóllehet hogy a kozárok és a magyarok egymás nyelvét kölcsönösen megtanulták, a zsidó vallásos életben előforduló legközönségesebb és legszokásosabb héber szavak sem ragadhattak a magyarokra, már azon egyszerű oknál fogva sem, mivel a zsidóhitű kozárok, a kiktől ezeket megtanulhatták volna, maguk sem beszéltek héberül.

E tényállást egyszer mindenkorra szem előtt kell tartanunk, ama régi s mindig újra felmerülő téves felfogás helyreigazítása, illetve kikerülése végett, mely a magyar ős-korból fenmaradt tulajdonneveket, sőt egyéb magyar szavakat is, a héberből akarja magyarázni.¹⁾ Ily magyarázatokat, vagy helyesebben: szójátékokat, csak a hanghasonlatosság után ítélő felületes eljárás alkothat. *A héber és a magyar nyelv közt nincs semmiféle összefüggés, sem benső nyelvészeti, sem pedig olyan, melyet a kozárok közvetítésére lehetne visszavezetni.*

¹⁾ Egyebek közt e téves felfogást sinli a *Cassel* által, különben bő tudományossággal írott »*Magyarische Alterthümer*« című könyvének főképp nyelvészeti része. (Szerinte — 170. l. — a kozárok »részben sémiták« voltak!!) Nyomaiban járnak, vagy jártak néha még legjelesebb történetíróink is. A székely *rabonbán*-ban, azaz *rovóbán*-ban például *Ipolyi* (i. h. 336. l.) »az idegen zsidó rabbi s a szláv bán-ból összetett szót látta. *Horváth Mihály* a *kabar* nevet magyarázva, a héber *chaber* szóra utal. (L. fentebb 22 l.) Hasonló furcsa etymológiák régi íróinknál természetesen gyakrabban és kirívóbb alakban fordulnak elő.

MÁSODIK KÖNYV.

A honfoglalástól a szabolcsi zsinatig.

(890—1092.)

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország zsidó őslakossága.

A magyarországi zsidókról szóló első tudósítás. — Chászdái, kordovai zsidó államférfiú levelét ők juttatják a zsidóhitű kozár khágánhoz. — Már-Ámrám, kozár zsidó, Horvátországban. — A magyarokkal bevándorolt zsidóhitűek. — Mint a nemzet szerves tagjai, a magyarok minden jogában osztályosok. — A »zsidó« szóból alkotott magyar helynevek. — Zsidó »comes«-ek és zsidó várispánok. — »Zsidó,« mint régi magyar személy- és családnév. — Régi magyar zsidó nevek. — Vegyes házasságok zsidók és magyarok közt. — A magyarokkal bevándorolt meg a benszültött pannóniai zsidók. — Különböző vallási és társadalmi életük. — A bevándoroltak vallásos közönye. — A zsidó theologiai tudományokban való általános járatlanság. — Perdöntő párbaj zsidók és keresztények közt. — Lovagló fegyveres zsidó előljárók. — Héber feliratú magyar díszkard.

A magyarok 890 körül ¹⁾ jöttek be mostani hazájukba, velük együtt, a saját véreik, kivált pedig a hozzájuk csatlakozott kozárok közt, zsidóhitűek is. Ez állítást, melyet az előbbi fejezetben a magyarok régibb történetének lefolyásával, s így csak közvetett bizonyítékokkal igazolhattunk, igazán meglepő módon megerősíti mindjárt az első adat, mely egyenesen és határozottan szól zsidókról Magyarországon. Hogy ez adat fontosságát és jelentőségét kellőképen méltathassuk, előbb pontosan meg kell vizsgálnunk.

¹⁾ Történetíróink a magyarok beköltözése idejére nézve eltérő nézeteket vallanak; a 890. évet mint kerek számot vettem föl.

A kozárországbeli zsidó birodalom híre utazók és távol keletről, Choraszánból és Konstantinápolyból jövő követtségek által egész Spanyolországig eljutott III. Ábdárráhmán udvarába, Kordovába, hol a tudományokban s az államügyek vitelében egyaránt kitűnő zsidó férfiú, *Chászdái ben Jiczchák ibn-Sáprút*, 940 óta kiváló szerepet játszott. A buzgó zsidót, ki, mint az egykorú költő magasztalja, »lelkét népének szentelte, melyet szívébe fogadott,« sokat foglalkoztatta e rá nézve fölötté öröndetes, meglepő hír. Most már minden módon azon volt, hogy a zsidóhítű kozár fejedelemmel, kinek népét az eltűnt tíz zsidó törzs egyikének tartotta, valahogy összeköttetésbe lépjen. Több erre czélzó nagy költséggel járó kísérlete, a Spanyol- és Kozárország közti roppant távolság s az akkori közlekedés kezdetleges viszonyai miatt, meghiusult. Végre 953-ban egy horvát követtség érkezett Kordovába, melynek két zsidó tagja is volt: *Már-Saul* és *Már-József*. »Ezek« — azt írja Chászdái — »szorultságom hallatára vigasztaltak, mondván: Add ide nekünk leveledet; mi átadjuk a horvátok királyának, és ő a te kedvedért leveledet el fogja küldeni az izraelitákhoz, kik a magyarok (Hungrín) országában laknak, ezek aztán tovább fogják küldeni Oroszországba s onnét (Nagy-) Bolgárországba, míg leveled óhajtasod szerint oda érkezik, a hová szántad.«

Chászdáinak a kozár »királyhoz« intézett e levele, melyben az idézett sorok előfordulnak, és melynek hitelességét mai napság az egész tudományos világ és vele együtt hazai történetíróink is elismerik, 955 körül kelt; ¹⁾ de a horvát követtség, mely Chászdáinak a magyar zsidók közvetítését felajánlotta, már 953-ban megérkezett Kordovába. E követtségnek két zsidó tagja pedig nem épen akkor értesülhetett arról, hogy Magyarországon zsidók vannak, midőn hazulról elutazott. Már-Saul és Már-József »a Hungrín országában élő izraeliták«-ról úgy beszélnek, hogy nyilvánvalóképp nem valami ujdонат új, hanem köztudomású,

¹⁾ Chászdái levelét, valamint Józsefnek, a zsidóhítű kozár khágánnak héber nyelven fogalmazott válaszát a hozzátartozó adatokkal s magyarázatokkal, forrításban, közöltem *Héber kultúrák*ok, stb. 10—43. l. A fentebbi idézetet l. u. o. 18. l.

régibb dolgot mondanak el. A magyar zsidóknak még legtávolabb összeköttetéseit is, — még pedig, mint látni fogjuk, jól — ismerték. Chászdái levele tehát határozottan említ oly zsidókat, kik Magyarországhban majdnem közvetetlenül a honfoglalás után éltek és a tőlük messze eső kozárokkal érintkezésben voltak.

Ezek pedig miféle zsidók lehettek? S a horvát zsidó követekben hogyan támadhatott az a gondolat, hogy Chászdái levelét épen a magyar zsidók közvetítése által juttassák a kozár khágán kezéhez, még pedig oly roppant kerülő úton: Kordovából Horvátországba, s onnét Magyarországon, Oroszországon s Nagy-Bolgárországon át egész a Volga torkolatáig. S honnét tudhatták és hogyan teheték föl azt, hogy a magyar zsidók Oroszországgal és Nagy-Bolgárországgal, s azon az úton, mely e két országon keresztül vezet, a kozárokkal is közlekednek? S Chászdái levele ezen az úton tényleg el is jutott a kozár khágánhoz, kinek érdekes héber válasz-levele szintén reánk maradt. Tehát a horvátok jól voltak értesülve, és a magyar zsidóknak csakugyan módjukban volt a kozárokkal valahogy közlekedniök. Mindez világosan arra mutat, hogy itt nem azokról a zsidókról lehet szó, a kiket a honfoglaló magyarok már itt *találtak*, hanem *olyanokról, a kik a magyarokkal együtt jöttek ide a kozárok tözsomszédságából*.

A szomszéd horvát zsidók csakis ezekről, a magyarok, illetve a kozárok közt levő zsidóhitűekről mondhatták vagy legalább gondolhatták, hogy köztük meg a távol lakó kozárok közt némi összeköttetés van. Csakis így magyarázható ama tény, hogy Chászdáinak, ki már régóta hiába iparkodott a zsidóhitű kozárokkal érintkezésbe jutni és ki, diplomatai befolyása s pénzbeli áldozatai daczára, a Kozárországhoz sokkal közelebb eső Konstantinápoly útján sem bírt levelet juttatni a khágánhoz,¹⁾ végre épen a Magyarországhban lakó zsidók közvetítése által sikerült czélt érnie. Csakis a magyarokkal együtt beköltözött ezen zsidóhitűekre mutat maga az út, melyen e magyar zsidók, a horvát követek szerint, Chászdái levelét Kozárországhba fogják juttatni: Magyarországhból Oroszországhba, onnét Bolgárországhba

¹⁾ I. h., u. o. 17—18. l.

s onnét végre Kozárországba. Ez ugyanis *visszafelé* ugyanaz az út, melyen a magyarok a kozároktól az új hazába eljutottak, mely utat tehát »a Hungrín országában élő izraeliták« azért ismertek s használtak, mivel maguk is jártak már rajta.¹⁾

Figyelembe veendő végre az a körülmény is, hogy a horvát követség zsidó tagjai nem azt mondják Chászdáinak, hogy levelet *ők* fogják átadni a magyar zsidóknak, hanem hogy a horvát királynak fogják adni, ki Chászdái kedvéért »el fogja küldeni az izraelitákhoz, kik a Hungrín országában élnek.« Tehát maguk a horvát zsidók nem volak összeköttetésben a szóban forgó magyar zsidókkal, hanem csak királyuk; *ettől* várják, hogy a levelet a magyar zsidóknak meg fogja küldeni. Már ez is arra mutat, hogy itt nem olyan zsidókról van szó, kik már a magyarok bejövetele előtt az országban laktak. Mert *ezekkel* a horvát zsidók bizonyára már régóta érintkeztek és most is érintkezhetnek volna; de a nem rég érkezett zsidóhitű magyarokkal, illetőleg kozárokkal, már teljesen ismeretlen nyelvük miatt sem közlekedhettek, és velük tán még meg sem ismerkedtek. Mint-hogy pedig épen ezekre kellett gondolniok, királyukra utalnak, kinék módjában lesz a zsidóhitű szomszéd jövevényekkel érintkeznie, első sorban pedig a köztük levő előkelőkkel s törzsfőkkel, a kiktől elvárhatni, hogy a horvát király közbenjárására a levelet el fogják juttatni Kozárországba. A magyarok ugyanis egész a X. század közepéig, tehát épen addig az ideig, mikor a horvát követség Kordovába indult, az új hazából »ügynököket szoktak küldözni keletre szakadt rokonaikhoz, hogy felőlök tudakozódjanak.«²⁾ S valószínűleg egy ilyen ügynök vitte magával Chászdái levelét is, mely sok kézen mehetett keresztül, míg a kozár khá-

¹⁾ A mi azt a máig is vitás kérdést illeti, vajjon a magyarok Oroszországon s a Kárpátokon át, vagy az Al-Duna mellett Oláhországon, vagy pedig Erdélyen át jöttek-e be: arra nézve Chászdái levelének e tudósítása az első nézet helyességét bizonyítja. A magyarokkal jött zsidóhitű kozárok ugyanazon az úton küldik a levelet Kozárországba, a melyen kevéssel azelőtt onnét Magyarországra jöttek.

²⁾ Szabó Károly, i. h. 35. 1.

gán kezéhez jutott, kinek egy *Jákob ben-Eliezer* nevezetű, Németországból való zsidó végre átadta. ¹⁾

A horvát zsidó követek magát a tényt, hogy Magyarországban zsidók vannak, kik a zsidóhitű kozárokkal Orosz- s Nagy-Bolgárország útján közlekednek, a horvát udvarnál tudhatták meg valahogy. De miután alig tehető fel, hogy a horvát kormányköröknek, a honfoglalás után nem sok idővel, a magyar zsidókról, összeköttetéseikről s ezek útjáról-módjáról biztos tudomásuk volt volna, maguknak a horvát zsidóknak pedig, mint láttuk, nem volt módjukban ezekkel a magyar zsidókkal közvetlenül közlekedniök: e tekintetben egy más, igen közel eső feltevés kínálkozik, melynek kiinduló pontja, még ha maga a feltevés helytelen volna is, szintén azokra a zsidóhitűekre utal, kik a honfoglaló magyarok közt éltek.

Chászdaí ugyanis a kozár khágánhoz intézett levelében egyebek között ezt is írja: »A horvátok országából való két férfiú, Már-Saul és Már-József, a ki fogadta, hogy levelemet uram királyomhoz juttatja, ezt is beszélte nekem: Vagy hat évvel ezelőtt jött mihozzánk egy vak izraelita, bölcs és értelmes ember, kinek neve *Már-Ámrám*.²⁾ Ez azt mondotta, hogy ő Kozárországból való, uram királyomnak házában volt, asztalánál evett és nála tiszteletben részesült. — A midőn ezt hallám, követeket küldöttem utána, hogy hozzám vezessék, ám ezek már nem találták őt.«³⁾

Ki az akkori zsidók szellemi életét ismeri, vagy csak Chászdaí levelét elolvassa, az elképzelheti, mily feltűnést okozhatott a horvát zsidók közt ez a vak Már-Ámrám, a ki zsidó királyról és zsidó birodalomról beszélt nekik. Hisz igazoltnak mutatta vallásos bensőséggel ápolt hitüket, hogy még mindig szóserintí értelemben áll szent könyvük szava: »A kormánypálca nem veszend ki Jehúdából,«⁴⁾ és hogy a zsidóknak, »a kiktől« — mint Chászdaí írja — »távozott az uralom felsége, és kiknek számára a

¹⁾ *Kohn, i. h.* 28. 1.

²⁾ A tulajdonnevek előtt gyakrabban előforduló »*Már*« az új-héberben tiszteletczím, kaldeus és syriai nyelven sajátkép: *úr, mester*.

³⁾ *Kohn, i. h.* 20. 1.

⁴⁾ *Mó z.* I. k. 49, 10.

sanyarúság és büntetés napjainak hosszú sora jött,« valahol »még van birodalmuk.« ¹⁾

Hogy e meglepő örömhír a lehető leggyorsabban elterjedt a horvát zsidók minden rétegében, az bizonyos, s így igen valószínű, hogy a horvát zsidó követek épen ettől a Már-Ámrámtól — ki hat évvel azelőtt Horvátországban időzött — vették ama tudósításokat, melyeknek alapján Chászdáinak a Magyarországon élő zsidókat úgy ajánlották, hogy ők legbiztosabban eljuttatják levelét a kozár khágánhoz, és egyszersmind az utat is megjelölhették. Mert annyi minden esetre bizonyosnak tekinthető, hogy ez a Már-Ámrám ez időtájt csak a szomszéd Magyarországból vetődhetett valahogy Horvátországba. Midőn ugyanis azt beszélte, hogy ő Kozárországból való, ott a zsidóhitű khágán házában volt és asztalánál evett, tehát a kozárokról és khágánjukról sok részletet tudott elmondani: vagy igazat mondott, vagy hazudott. Ha igazmondó és akár mint született kozár, akár mint a kozárokhöz bevándorolt idegen tudósok egyike, csakugyan »Kozárországból való volt«: akkor az e korbeli közlekedési és politikai viszonyoknál fogva csak Magyarországból kerülhetett Horvátországba. Ha pedig csaló volt, a ki azt, a mit a zsidóhitű kozárokról s khágánjukról valahol hallott, úgy adta elő, mint saját élményét: akkor az idevágó híreket és ismereteket szintén csak Magyarországon gyűjthette. Szóval: az a zsidó, a ki horvát hitfeleinek, vagy ötven évvel a honfoglalás után, Kozárországról és a kozárok zsidóhitű khágánjáról részletesen beszélt, vagy a magyarokhoz csatlakozott kozárok, illetve utódaik közül való volt, vagy pedig más származású zsidó, a ki ezektől a kozároktól vette ama híreket, a melyeket saját tapasztalatai s élményei gyauánt beszélt el a horvátoknak. Minden esetre azonban élő tanubizonyyságnak tekintendő arra nézve, hogy a magyarokkal együtt zsidó vallású kozárok is jöttek az országba.

Hogy a honfoglaló magyarok közt aránylag szép számmal voltak zsidóhitűek: ezt nyilván hirdeti magának a magyar zsidók történetének első két százada is, még pedig határozottabban, mint

¹⁾ *Kohn, i. h. 12. és 17. l.*

a régi magyaroknak a kozárokkal való szoros kapcsolatai, és hangosabban, mint Chászdái levelének idézett adatai. Mert a vezérek korában oly szembetűnő mély nyomokat hagytak hátra e zsidóhittiek, hogy e korszakban a magyar zsidók történetének ők adták meg sajátos jellegét, és hogy befolyásuk még a következő korszakban is, több meglepő jelenségben, világosan felismerhető. Mellettük a benszülött zsidók, kik a legyőzött népek közt már régebben éltek az országban, alárendelt állásuknál, tán csekélyebb számuknál fogva is, úgy eltűnnek, hogy alig tudunk róluk egyebet, mint azt, hogy léteztek. A honfoglalástól ugyanis egész a kereszténység végleges diadalmáig oly zsidókkal találkozunk, *a kik a magyarok minden jogát, szabadságát élvezték, s tőlük semmiben sem különböztek.*

Az a körülmény, hogy ezt egykorú okiratokkal, vagy tudósításokkal közvetlenül be nem bizonyíthatjuk, inkább ez állítás mellett, mint ellene szól. Ily okiratok vagy épen nem, vagy csak igen csekély számmal maradtak ránk, és legrégibb tudósításaink, ha nem tekintjük Chászdái, valamint a Prágában járt későbbi kordovai követnek, tehát két zsidónak, fentemlített adatait, mélyen hallgatnak a magyarországi zsidókról. El hallgatás pedig, — és ez a zsidók középkori történetére nézve általános elvnek tekintendő — mindig annak a jele, hogy az illető zsidók kedvező, békés állapotnak, teljes egyenjogúságnak örvendtek. A régi évkönyvek s egyéb följegyzések, valamint a középkori világi és egyházi törvényhozás, mindenütt csak akkor szoktak megemlékezni a zsidókról, ha üldöztetésökről beszélhetnek, vagy ha megszorításokat szabnak számukra, vagy pedig, a mi már ritkább eset, ha őket bizonyos rendszabályok által jogtalan megtámadások ellen meg akarják védeni. Hogy például Spanyol, Franczia, Angol- s Németországban zsidók léteznek, azt csak akkor tudjuk meg legelőször, mikor már azt olvassuk, hogy megszorító, vagy megalázó törvényeket alkotnak a zsidókra nézve, vagy hogy nyomorgatni s üldözni kezdik őket. Ha tehát a magyarországi zsidókra vonatkozólag efféle tudósításaink nincsenek, és még a kereszténység felvétele után való első századból is hiányoznak: maga e hallgatás azt bizonyítja, hogy az akkori zsidók minden tekintetben egyenlő jogokban

részesültek a magyarokkal, és semminemű megszorítást, vagy kivételes törvényeket nem ismertek.

E körülményt, igaz, abból is meg lehetne magyarázni, hogy a kereszténység, mely a középkorban mindenütt azon volt, hogy a római jognak és a régibb zsinatoknak a zsidókra nézve nem kedvező határozatait érvényre juttassa, Magyarországon eleinte ismeretlen volt, magának az egyháznak pedig, a kereszténység elfogadása után, egy századon át a maga léteért kellett küzdenie s megszilárdulásáról gondoskodnia, úgy hogy a zsidókkal nem igen foglalkozhatott. De ama világosság, melyet későbbi okirataink, kivált az 1092. év óta kiadott zsidó-törvényeink a magyar zsidók legrégibb történetére vetnek, nyilván szemünk elé tárja, hogy a zsidók ama legrégibb korban nemcsak a szabadságnak és minden jognak csorbitatlan élvezetében voltak, hanem, mint a nemzet szerves tagjai, a hódító magyarok minden előjogával is bírtak, és a magyarok népeletével a legszorosabb s legbensőbb kapcsolatban álltak. Ez utóbbi körülményt pedig nem valamely ellenséges hatás hiánya, hanem csak valamely ez irányban működő tényezőnek befolyása magyarázhatja meg. E tényezőt pedig a magyarokkal bevándorolt zsidóhittiek alkották.

Már a XIII. századból való okiratainkban sűrűen előfordulnak a »zsidó« szóval összetett, vagy ebből képzett helynevek, és semmi kétség benne, hogy az ilyenekkel már sokkal előbb találkozoznánk, ha a XIII. század előtti okmányaink nem volnának annyira ritkák.¹⁾ Ilyen helynevek például: *Zsidovina*, II. Endrének egy 1207-ben kelt adománylevelében;²⁾ *Zsidhig*, mely 1225-ben a szent-mártoni apátsághoz tartozó birtok volt;³⁾ *Zsid*, falú (1256-ban) Zala megyében;⁴⁾ *Zsidányföldre*, melynek II.

¹⁾ *Schwartner Martin, Introductio in artem diplomaticam praecipue hungaricam*, Pest 1790, 7. l.

²⁾ *Fejér G., Cod. diplom. hung. III. 1. 43. l.*: *Sidovina*. A zsidó szót régente többnyire »s«-sel írták, néhány vidéken még most is úgy ejtik. Egy *Zsidovin* nevezetű falu Krassó megyében ma is van még.

³⁾ *Fejér, i. h. III. 2., 35. l.*: *Zidhig*.

⁴⁾ *Fejér, i. h. IV. 2., 401. l.*, és *Hazai okmánytár VII. 59. l.*: *Syd*. *Zsid* nevezetű falu ugyancsak Zalában még ma is van.

Endre alatt 1225-ben történt eladományozását IV. Béla 1259-ben megerősítette; ¹⁾ a Bártfa melletti *Zsidópatak* ²⁾ (1247); *Zsidótábor*, ³⁾ Nyitra város közelében (1258); az esztergomi érsekséghez tartozott *Zsidód* sziget ⁴⁾ (1266); *Zsid* birtok ⁵⁾ (1295); *Zsidány* helység ⁶⁾ (1297), végre pedig *Zsidóvár*, melynek várnagyakép 1364-ből Loránt mester említették. ⁷⁾ Az efféle helyneveket, melyek, az utolsónak kivételével, már árpádkori okiratokban előfordulnak, tehát e korban általán elfogadottak és ismeretesek, s melyek közül több egész a mai napig fennmaradt, világosan arra mutatnak, hogy az illető helységekben, az idétt, mikor nevök keletkezett, Magyarország legkülönbözőbb vidékein, a zsidók oly számmal, vagy oly kiváló helyzetben voltak, hogy valamely birtok, föld, vagy falu, valamely patak, vagy sziget, vagy tábor, vagy vár épen *tőlük* nyert elnevezést. Világos, hogy itt alig vehetők tekintetbe a honfoglaló magyarok által itt talált, valószínűleg csak csekély számú zsidók, a kik, mint látni fogjuk, többnyire kereskedők voltak. Hanem mint a Kozár, Kis- és Nagy-Kozárd, Kozári s Kozárvár helynevek, legjelesebb történetiróink szerint, a magyarokkal bevándorolt kozárookra vezetendők vissza, ⁸⁾ úgy a »zsidó« szóból képzett helynevek is azokra a zsidókra, a kik, akár kozárok, akár magyarok voltak, ugyancsak a honfoglalókkal vándoroltak be, és a kiktől elneveztek bizonyos helyeket, a hol nagyobb számmal letelepedtek, vagy a hol valamely zsidóhitű törzsfő földbirtokot nyert.

¹⁾ *Fejér, i. h.* IV. I. 58. l. és IV. 2. 485. l. Vas megyében ma is van egy *Zsidó föld* e nevezetű magyar falu.

²⁾ *Fejér, i. h.* VI. 2., 377. l.: *Sydopotok*; u. o. V. 3., 25. l.: *Sydopotok* és V. 3. 400. l.: *Sidopatak*.

³⁾ *Castrum Judaeorum*, *Fejér, i. h.* IV. 2., 459.

⁴⁾ *Insula Sydoud*, *Fejér, i. h.* IV. 3., 379. l.

⁵⁾ *Hozai okmánytár*, VII. 243. l. *Zsida* pusztja Bácsban ma is van.

⁶⁾ *Sydány*, *Fejér, i. h.* VI. 2., 68. l. Sopron megyében Horvát- és Német-*Zsidány* falúk vannak.

⁷⁾ *Győri történeti s régészeti lapok*, III. 355. l. Krassó megyében még ma is van egy *Zsidóvár* nevezetű oláh falu.

⁸⁾ *Kállay Ferencz, i. h.* 226. l., *Szabó Károly, i. h.* 57. l. *Horváth, i. h.* I. 37. l. és *Hunfalvy, i. h.* 396. l.

Innét van az, hogy a szóban forgó helynevekkel már árpád-kori okiratainkban oly sűrűen találkozunk,¹⁾ és hogy Magyarországon a »zsidó« szóból képzett helynevek még mai napság is oly számosak, hogy más országban sehol, még megközelítőleg sem, találunk annyit, még olyan országban sem, a mely sokkal nagyobb terjedelmű, s a mely nagyobb számú zsidó lakossággal bír. Míg például egész Ausztriában és Németországban csak a *Judenburg*, *Judenbach* és *Judendorf* nevekkel találkozunk: addig Magyarország geographiai szótára, Erdélyen kívül, jelenleg is *tizenhárom* ily helynevet mutat fel,²⁾ többnyire ott, a hol emberemlékezet óta, sőt mióta a magyar zsidókról részletes tudósításaink vannak, zsidók már nem is léteztek. E feltűnő körülmény csak onnét magyarázható, hogy a zsidók más ország népével sehol sem voltak oly aránylag régi, oly szoros és benső viszonyban, mint Magyarországon, melynek legrégibb korában, mint a nemzet vérei, vagy bajtársai szerepelnek. S ez oly jelenség, melyhez hasonlót a zsidók régi s nagy történelme, tán az arabiai félszigeten lakó, Muhammed előtti zsidók kivételével, sehol sem mutat fel.³⁾

¹⁾ Elég sűrűen még akkor is, ha néhányat közülök máskép is lehetne magyarázni. Nevezetes, hogy ama helynevekkel, melyek a magyarokkal bejött kozároknak köszönik eredetüket, okiratainkban sokkal később találkozunk, mint a »zsidó« szóból képzett nevekkel, — tudtommal csak a XIV., illetve a XV. században. L. *Fejér, i. h. VIII. 1., 557. és X. 5. 385. l.*

²⁾ Ezek *Fényes Elek Magyarország geographiai szótára* szerint a következők: Sid, Zsid, Zsida, Zsidahegy, Horvát-Zsidány, Német-Zsidány, két Zsidó-falu, Zsidó-ölde, Zsidóvár és Zsidovin.

³⁾ Vajjon a »szombat« szóból képzett magyar helynevek (Nagy-Szombat, Rima-Szombat, Muraj-Szombat, Pór-Szombat, Szombathely, Szombatság, Szombatfa, sat.), melyekhez hasonlók más országokban nincsenek, szintén ide tartoznak-e — azt nem merem eldönteni. Szombathely, mint római gyarmat; a Savaria vagy Sabaria nevet viselte, mely utóbbiból, mivel a latin »sabbata«-ra emlékeztet, tán ki lehetne magyarázni a város mai nevét is. Valószínűbb, hogy e helynevek annak a körülménynek köszönik eredetüket, hogy I. Béla a heti vásárokat országszerte a vásárnapról a szombatra tette át, úgy hogy vásár és szombat azonos fogalmakká váltak; tehát Nagy-Szombat és Szombathely voltaképpen = Nagy-Vásár és Vásárhely. De azért lehet e nevek közt olyan is, mely épen úgy magyarázható, mint a budai »szombat-kapu« neve; l. *Függelék XII. sz.*

Az Árpád hadaiban levő zsidóhitűek, mint a költözködés viszontagságaiban s a honfoglalás nehéz és véres munkájában, úgy a honfoglalás vívmányaiban is osztoztak a nemzettel, s az elfoglalt földből, mint már a fentemlített ősrégi helynevek bizonyítják, természetesen nekik is jutott osztályrész. Még 1232-ben és 1268-ban is fogunk találkozni zsidókkal, mint például *Tekával* és *Henukkal*, a kik, mint ispánok és várispánok — okirataink »gróf«-oknak (comes) nevezik őket — Magyarországon terjedelmes földeket, illetve várakat bírtak, és a kik a nekik adományozott föld vagy vár védelméről gondoskodni s háboru esetében dandáraikkal a király seregéhez csatlakozni tartoztak. ¹⁾ Ez pedig a XIII. század első felében, mikor a középkori egyház hatalmas befolyása a zsidók szabadságát és jogait, mint látni fogjuk, hazánkban is már rég megnyeste és megszorította, nem lehetett újdonság, hanem csak *régibb szokáson* alapuló s *régibb ténnyel* igazolható eljárás, mely még azokra az időkre vezetendő vissza, a mikor a zsidók, mint a hadakozó magyar nemzet tagjai, a honfoglalás után, úgy, mint a többi magyarok, földbirtokot, sőt várakat is nyerhettek, mire nézve nem fölösleges itt még egyszer utalni a fentemlített *Zsidóföld*, *Zsidóvár* és *Zsidó-tábor* (castrum Judaeorum) régi magyar helynevekre.

Ugyanebből az időből származnak kétségtelenül a »zsidó« szóból képzett régi magyar *személy- és családnevek* is, a melyekkel szintén már árpádkori okiratokban, de még a későbbi időkben is találkozunk, és melyek e szót elég jellemzően, többnyire ama szláv alakban (zsidov) tüntetik föl, a melyben a magyarok az oroszoktól átvették (fent. 25. l.). Mint a *Kozárvári* s több hasonló magyar családnév »a magyarok közt felolvadt *kozár* származásra mutatnak,« ²⁾ úgy a *Zsid*, *Zsidó*, *Zsidov* *Zsidói*, *Zsidókői* *ősrégi* magyar nevek *zsidó* származásra. Az illető egyének vagy családok eredetileg a magyarokkal együtt bevándorolt zsidóhitűek voltak, kiknek túlnyomó része, a többi magyarokkal együtt, vagy ezek példáját követve, később a diadal-

¹⁾ E zsidó »comes«-ekről l. alantabb III k. 2. és 3. feje.

²⁾ *Kállay*, i. h. 226. l.; v. ö. a fentebb 23. l. 5. jegyzetben idézett irókat.

mas kereszténységet elfogadta. A középkori keresztény-germán nevek: *Judeus*, *Jode* és *Jüd* hasonlóképen a keresztény hitre tért német zsidók nevei; ¹⁾ csakhogy az efféle német nevek a ritkaságok közé tartoznak, ²⁾ míg a »zsidó« szóból képzett magyar családnevek meglepő sűrűen előfordulnak. ³⁾ Ugyanezt tapasztaltuk a fentebb tárgyalt helyneveknél is.

Ide tartoznak végre maguknak a magyar zsidóknak legrégibb nevei is. A zsidóknak az ó- és középkorban tudvalevőleg nem volt családnevük, hanem a többi sémi népek módjára saját nevükhöz atyjuk nevét adták, s ezt az eljárást *vallási* életükben még ma is követik, így: N. N-nek fia. E többnyire héber nevek mellett a *közéletben* gyakran a legkülönbözőbb nyelvekből kölcsönzött neveket is használtak, melyek majd e héber nevek egyszerű fordításai, majd pedig valamely más viszonyból keletkeztek. E nevek összeállítása tökéletes lajstromát mutatja fel mindazoknak a népeknek, a melyekkel a zsidók történetük folyamán érintkeztek, de feltünteteti még ez érintkezésnek hosszabb vagy rövidebb tartamát, szorosabb vagy lazább voltát is. Mennél huzamosb ideig s mennél szorosabb viszonyban éltek a zsidók valamely nép között, annál több s annál eredetibb és jellemzőbb neveket vettek tőle, mint például a görögöktől, rómaiaktól, perzsáktól, araboktól, spanyoloktól, olaszoktól s németektől. ⁴⁾ Oly zsidókról, kik csak később vándoroltak be valamely országba, nevök után indulva, könnyen meg lehet határozni, hogy honnét kerültek oda. Így Budának

¹⁾ Stobbe Otto, *Die Juden in Deutschland waehrend d. Mittelalters*, Braunschweig, 1866, 268. l.

²⁾ Stobbe, i. h., u. o.; az ott felhozott nevek közt olyan is van, a melyről bizonytalan, vajjon csakugyan keresztényre vonatkozik-e.

³⁾ Ilyenek például: Sid, (*Fejér*, i. h. IV. 1., 59. l.) Sideu (u. o., IX. 2., 461. l.), Sidow (u. o. VII. 3., 148. l.), Zideu (u. o., III. 1., 365. l.), Zsidov Miklós és György (u. o., X. 2., 352., 381. és 349. l.), Zsidov István (u. o.), Zsidó család (*Wenzel G.*, *Árpádkori új okmánytár*, VII. 403. l.) Sidov comes (u. o. VIII. 143. l.), Sydou filius Sydou (u. o. VIII. 340.), Syd (*Hazai okmánytár* VII. 291. l.), Sydo (*Teleki, Hunyadiak kora*, X. 414. l.) Sidov (*Anjoukori okmánytár* III. 7. l.), Sidókői és Sydóci család (u. o. II. 751. és III. 408. l.)

⁴⁾ L. Zunz, *Namen der Juden*, Lipcse 1837.

török kézre jutása után, a Törökországból oda bevándorolt zsidókra rendszeren már török, illetve arab nevükről ismerhetünk.

Ebből a szempontból tekintve, a régi magyar zsidó nevek különös jelentőséggel bírnak. Nem ismerünk ugyan sokat, az egész Árpádkorból mindössze csak tizet; de ezek is igen tanulságosak. Mindjárt az első magyar zsidó, kinek nevével már 1050 körül találkozunk, a héber Jiczchák (Izsák) név mellett, a *Jászkont*, vagy *Jászkonti* nevet viselte, melyben vagy a *Jász* és a *Kont* vagy pedig a *Jász-Kún* rejlik, mi azok után, a miket fentebb a magyarokkal bevándorolt zsidóhitű kozárokról felhoztunk, — meg arról, hogy többen a magyarokhoz csatlakozott kozárookban épen a kúnokat akarják felismeni, — minden esetre nagyon is figyelembe veendő egy körülmény. A második magyar zsidó, kinek királyi okleveleinkben gyakrabban előforduló nevét (1225-ből) ismerjük, *Teka* vagy *Techa* volt, mi szintén tőzsgyökeres régi magyar név. 1263-ból pedig egy *Farkas* nevezetű zsidót ismerünk, ki Vasvárbán élt, melynek nyilván már akkor jobbára nem magyarajkú lakosságáról nem tehető fel, hogy a szóban forgó zsidó nevét, mely itt különben hivatalos okiratban fordul elő, Farkasra csak magyarította volna. Ha most tekintetbe vesszük, hogy a külföldi zsidók már az első keresztes hadjárat után tömegesen vándoroltak be Magyarországra: akkor bizonyára nevezetes az, hogy e tíz árpádkori név közül *három*, épen a *két legrégibb*, tőzsgyökeres magyar, három más pedig bibliai név, a minő maguknál a régi magyaroknál is sűrűn előfordul. A többi négy név, mely német, egy apának és három fiának a neve, tehát ugyanabban az egy családban fordul elő, melyről azonban tudjuk, hogy Ausztriából vándorolt be.¹⁾

Nevezetes, hogy az Árpád-ház kiholta után egész a mohácsi vészig, tehát oly időben, mikor a bevándorló külföldi zsidók által előzőnlött és a Nagy Lajos alatt bekövetkezett számkivetésben elzüllett régibb magyar zsidóságnak még csak vajmi csekély maradványai voltak, a zsidók nevei közt még elég gyakran találko-

¹⁾ Az itt felhozott árpádkori zsidó nevekről l. alant. *Függelékek* VII. sz.

zunk magyar neveekkel, a minők például: *Farkas, Nyúl, Szarvas, Fekete és Kis.* ¹⁾

Az eddig felhozottaknál még jellemzőbb és tanulságosabb az, hogy a régi magyar zsidók gyakran magyar nőkkel *vegyes házasságra* keltek, a mit még a kereszténység is eleintén hallgatagon eltűrt, míg végre a szabolcsi zsinat 1092-ben ez általa concubinátusnak tekintett házasságokat szigorúan eltiltotta, de mint e tilalom későbbi ismétlései mutatják, sokáig siker nélkül. ²⁾ Az efféle vegyes házasságokkal régi időkben más országokban, mint például a keleti s nyugati római birodalomban, Spanyol- és Franciaországban is találkozunk. De az ilyen házasságok hosszabb és bensőbb együttélést, oly régi, s oly szorossá vált viszonyt föltételeznek zsidók és nem-zsidók közt, a minő például a fentnevezett országokban kifejlődhetett, hová a zsidók részben már birodalmuk felbomlása előtt, részben pedig nem sokkal szétszórásuk után eljutottak, s a hol azokat a népeket már ott találták, a melyekkel később, miután századok folytán velök megbarátkoztak, házasságra is szoktak kelni. Ily hosszabb együttélés s ily benső viszony pedig a magyarok közt, kik csak a IX. század utolsó tizedében jelentek meg Pannoniában, s az általuk ott *talált* zsidók közt, a kik még származásra, nyelvre s életmódra nézve is nagyon elütöttek tőlük, nem jöhetett létre oly rövid idő alatt, hogy az egyháznak már 1092-ben, tehát alig hogy uralmát Magyarországon megszilárdította, föl kellett volna lépnie a zsidók és nem-zsidók közti házasság ellen, a mely, akár rendesnek és törvényesnek, akár vad és törvénytelen házasságnak tekintették is az illető felek, akkor már mindenesetre régi, mélyen meggyökerezett szokás volt. Hozzá járul még az is, hogy a durva kizárás, melyet az európai zsidók az élet minden viszonyában tapasztaltak, náluk végre vallásos jellegű elzárkózást szült. Ennélfogva 1092-ben, mikor a szabolcsi zsinat legelőször tiltotta el a szóban forgó házasságokat, *európai*, vagy mondjuk: *született* zsidók, a minők a magyarok által Pannoniában talált zsidók voltak, máshittűekkel:

¹⁾ *Okiratok* 52. sz.; 1. még e könyv utolsó fejezetét.

²⁾ L. alant. III. könyv, 1. fej. és *Függelék* IV. sz.

keresztényekkel, vagy pogányokkal, már vallásos aggályoknál fogva sem keltek volna bárminemű törvényes, vagy törvénytelen házasságra, legalább nem oly sűrűen, hogy az egyház figyelmét s ismételt tilalmait fölkelthették volna.

Ha azonban a magyarokhoz csatlakozott, részben zsidóhitű *kozárokra* gondolunk, a kikkel a magyarok, mint rokontörzsiükkel és szövetségeseikkel már régibb lakhelyeiken összeházasodtak (fent. 13. l.), továbbá még a tán maguk a magyarok közt levő zsidóhitűekre is: akkor e vegyes házasságokat, de még azt is könnyen megérthetjük, hogy az egyház csak ismételt tilalmak által tudta őket megszüntetni.

E házasságok, melyeket a diadalmas kereszténység vadaknak és törvényteleneknek bélyegzett, rég gyakorolt s ennél fogva a népéletben mélyen gyökeredző szokást képeztek. E szokás pedig nem magában Magyarországon keletkezett, a hol, hogy ismételjük, ily rövid idő alatt és ebben a korszakban nem is keletkezhettek volna, hanem ezt a magyarok a Kaspi-tenger vidékéről hozták új hazájukba. Itt is csak nehezen hagytak föl vele és csak akkor, miután az egyház már arra tanította volt őket, hogy a köztük levő zsidóhitűek, vallásuknál fogva, megszűntek oly magyarok vagy kozárok lenni, a minők azok, a kik a kereszténységet elfogadták.

A honfoglaló magyarokkal bevándorolt zsidóhitűek mellett a magyarok által már itt talált, valamint a később bevándorolt zsidók is egészen más elemet képviseltek. Az előbbieket *sajátképű zsidóknak* és, ha az általuk elfogadott zsidó hitet nem tekintjük, *telivér magyarok vagy kozárok voltak*, a kik kezdettől fogva minden viszontagságban s küzdelemben osztozkodtak a nemzettel, melyhez a közös multon, közös származáson s nyelven, közös sorson és érdeken kívül még a sógorság kötelékei is szorosan hozzáfűzték őket. Az új hazában mint egy hódító s harczias nép szabad gyermekei, mint a fegyverrel szerzett föld urai léptek fel, kik diadalmas testvéreik minden jogát s a honfoglalás sikerének minden előnyét s vívmányát élvezték. Az utóbbiak a nyugateurópai zsidóság legszélső tagjai és a magyarokkal szemben, fajra és nyelvre, *idegenek* voltak. Velök a honfoglalók úgy bántak, mint a többi ben-

szülöttel: ha ellentálltak, leverték; ha önként hódoltak, meghagyták őket előbbi viszonyaikban. Ezek a benszülött zsidók, az e korbeli európai zsidók módjára, a fegyverforgatástól már rég elszoktak, és mint látni fogjuk, úgy mint a szomszéd országokban élők, kereskedéssel, némi kézműiparral és földmíveléssel is foglalkoztak.

Az éles ellentét, mely köztük s a magyarokkal érkezett hitfelek közt, származásra és nyelvre, társadalmi állásra s életmódra nézve fennállott, szükségkép vallási és szellemi életükben is nyilvánult. Világos, hogy a zsidó hitre tért magyarok, vagy kozárok *felvett* vallása sok tekintetben egészen más volt, mint az, melyet a született zsidók a századok hosszú sorain őseiktől *örökölték*, és amazoknál koránsem verhetett az oly erősen s mélyen gyökeret, mint ezeknél. A költözködő, hadakozó, pogány véreivel házasságban élő s velök rablókalandokra járó zsidónak vallása természetesen csak bizonyos hitágazatokra s némi külsőségekre szorítkozhatott. Ő nem fogadhatta el mindazon szigorú törvényeket és vallásos gyakorlatokat, melyek, a külvilág elleneséges fellépésének hatása alatt álló zsidó theologia sajátos fejlődése következtén, a középkori zsidók családi s társadalmi életét a külvilágtól mindinkább elszigetelték. Ez volt az oka, hogy a magyar zsidók még 1050 körül vajmi keveset törődtek a szombat megünneplésével, hanem munkájokat szombati napon is szokták végezni, mit többi hitfelek a legsúlyosabb bűnnek tekintettek. Tehát vagy másfél századdal a magyarok beköltözése után sem szokhattak még hozzá kerülnia a szombati munkát, melyet egész életmódjuknál fogva tán nem is kerülhettek. Az a szembeötlő különbség, mely köztük s a többi, különösen a szomszéd német zsidók közt a vallás gyakorlatára nézve fenforgott, ismeretes dolog volt, és az akkori theologiai tekintélyek rendkívüli intézkedésekhez is folyamodtak, hogy a magyar zsidók vallásos közönyének elejét vegyék.¹⁾ Sőt a zsidó vallásnak külső nyomás hatása alatt kifejlődött e szigorú gyakorlata, valamint akkori tudománya is, valószínűleg épenséggel ismeretlen volt a magyarokkal beváu-

¹⁾ L. alant, *Függelékek*, II. sz.

dorolt zsidóhitűek s közvetlen utódaik előtt. Hisz' ők a többi zsidóságtól elszigetelten s egészen más viszonyok közt éltek: a középkornak a zsidókra gyakorolt befolyását nem érezték, valamint az akkori theologiai tudományokról is csak vajmi csekély ismeretök volt. E tekintetben bizonyára alantabb állottak a benszülött zsidóknál, a kik nem igen különbözhetek morva, osztrák, bajor, vagy egyéb szomszéd országbeli hitfeleiktől, habár ezekkel a hittudományra nézve később sem tarthattak lépést, részint azért, mivel a zsidó tudományos életnek spanyol- s franciaországi, valamint rajnamelléki központjaitól távolabb estek, részint pedig azért, mivel a tekintélyre s valószínűleg számra nézve is túlsúlyban levő magyar és kozár hitfelek közt nem voltak oly környezetben, hogy a zsidó theologiai tudományok felvirágozhattak volna. Sőt inkább olyan szellemmel s életmóddal jutottak itt érintkezésbe, a mely a többi zsidók szellemétől s élete módjától nagyban elütött.

Mindezekre nézve nagyon tanulságos, hogy a magyar zsidók még a XIII. század első felében, mikor a theologiai tudományok a többi zsidóságnak majdnem egész szellemi életét betöltötték, a vallás dolgaiban egészen tudatlanok voltak. Fontosabb kérdésekben csak úgy tudtak eligazodni, ha valamely külföldi tekintélyhez fordultak, mint például a nyitrai zsidók 1250 körül; vagy csak úgy, ha történetesen valamely külföldi tudós került hozzájuk, a kihez kérdéseikkel fordulhattak, mint például az esztergomi és budai zsidók 1217 körül. A XII. század vége felé a legtöbb magyar zsidó község, »hol« — azt mondja az egykorú tudósítás — »hittudósok nincsenek,« még arra volt utalva, hogy jöttment embereket fogadjon föl előimádkozónak, rabbinak és tanítónak. Sőt még olyan helyzetbe is juthattak, hogy az isteni tiszteletet sem végezhették, csak azért, mivel a községben nem volt senki, a ki tudott volna előimádkozni, vagy az imarendet kellően ismerte volna. ¹⁾

¹⁾ Ez adatokra nézve, a melyekre még visszatérünk, l. a forrásokat; *Jiczchák ben-Móseh*, *Ór-Zárúa*, I. 113. fej. 40. l., I. 366. fej., 101. l. és *Rothenburgi Méir ben-Báruk*, *Döntvénytár*, leMBERGI kiadás 112. sz.; v. ö. *Kohn*, i. h. 55—57. l.

Még jellemzőbb e tekintetben az a tény, hogy azok közt, kik a középkori nagy zsidó irodalmat teremtették, minden országból, még a Magyarországgal szomszéd Stíria-, Ausztria-, Morva- és Csehország-, sőt még Lengyel- és Oroszországból való jeles tudósokat is találunk; *csak Magyarország nem járult századokon át e zsidó hittudósok díszes nagy sorához.* Itt csak az irodalom véghanyatlása korszakában, és akkor is *csak egyetlen egy magyar zsidóval* találkozunk: a XV. század második felében élő *Nagyszombati Ájzekkel.* E nevezetes körülmény szintén azt bizonyítja, hogy a magyar zsidó őslakosság a többi európai zsidóktól különvált elemet képezett, a mennyiben túlnyomó része nem született zsidókból, hanem a zsidó vallásra tért pogányokból állott, úgy hogy a többi zsidók szellemi munkájában sokáig egyáltalán nem, s később is csak aránylag igen csekély mértékben vett részt.

Ugyanezt igazolja, csakhogy egészen más irányban, néhány későbbi, apróbb, s magában véve nem épen nagyjelentőségű tény is. E tények azonban egészen más színben tűnnek föl, mihlcyt ebből a szempontból tekintjük, mert szintén ama tartós befolyást jelölik, melyet a magyarokkal jött zsidóhitűek Magyarország összes régibb zsidó lakosságára gyakoroltak.

I. (harczkedvelő) Fridrik, osztrák herczeg, 1224-ben kiadott zsidótörvényét, IV. Béla 1251-ben egész terjedelmében s eredeti fogalmazásában elfogadta, a szöveget csak ott változtatván meg, a hol épen Magyarország különös viszonyai megkívánták.¹⁾ Az ő példáját nem sokára Cseh-, Morva- s Lengyelország királyai, valamint Szilézia hercege is követték. De míg ezek változatlanul vették át az osztrák zsidótörvény ama czikkelyét, mely azt mondja, hogy a zsidók számára, ha valakit, mint orgyilkost gyanú alá fognak, a gyanúsított ellen bajvívó állíttassék: IV. Béla e határozatot úgy módosította, hogy »az efféle ügyet *párbaj által akarjuk eldöntetni.*«²⁾ Más szóval, az osztrák zsidótörvény, s ennek

¹⁾ Béla zsidótörvényéről l. bővebben alant. III. könyv, 3. fejt.

²⁾ Az osztrák s ennek nyomán a többi zsidótörvény mind azt rendeli »nos judeis contra suspectum pugilem volumus exhiberi«, IV. Béla zsidótörvénye, mely e czikkelyt (a 19-iket) idáig változatlanul elfogadta.

nyomán az említett szomszéd országoké is, midőn ez esetben a középkorban divott ugynevezett »isten-ítélet«-nek helyt adnak, azt a lehetőséget, hogy valamely zsidó személyesen kívánhat párbajra kelni, egyenesen kizárják, vagy azért, mivel régebbi törvények alapján a zsidóktól egyáltalán megtagadták a fegyverviselés jogát,¹⁾ vagy pedig azért, mivel a nevezett országokban föl sem teheték, hogy valamely zsidó személyesen kívánhat párviadalt víni. A magyar törvény ellenben, általánosságban csak azt rendeli, hogy ez esetben a felek közt a párbajnak van helye, mely szándékos módosítás ugyan nem zárja ki azt, a nem-zsidók által is gyakorolt jogot, hogy a zsidó, maga helyett, fizetett bajvívót állíthat, de szemmel tartja azt az eshetőséget is, hogy *Magyarországon maga a zsidó is párviadalra kelhet, mi a többi országokban teljesni számításán kívül esett.*

Még későbbi időből való, de azért nem kevésbé tanulságos az a díszmenet is, melyet a budai zsidók 1476-ban Mátyás király s arája fogadtatására rendeztek. Ezt a menetet, mint egy szemtanú írja,²⁾ a község elnöke és fia lóháton, karddal kezökben vezették, és őket még huszonnégy előkelő zsidó, szintén lóháton, strucztollas kalapban és díszruhában követte. *Lovagló* zsidó előjárók, még pedig huszonhatan, a XV. század második felében, mikor a zsidók Európaszerte a fegyverviseléstől eltiltva, zsidófolatokkal és zsidókalapokban jártak, — ez minden esetre ép oly meglepő, mint rendkívüli látvány, minőt akkoriban, tán Spanyol-

ennek zárszavait így módosítja: »hujusmodi negocium duello volumus terminari.« Mint a zsidótörvény részletes tárgyalása alkalmával látni fogjuk, IV. Béla a különben szórul-szóra elfogadott osztrák zsidó törvényen csak ott változtatott, a hol a magyar országos viszonyok a változtatást szükségessé tették.

¹⁾ A régebbi német törvény a párbaj elfogadására kényszeríti a zsidót; az e korbéli német törvény pedig, mely egyáltalán meg nem engedte, hogy fegyvert viseljen, határozottan fizetett nem-zsidó bajvívóra utalja őt. *Stobbe, i. h. 153. l.*; v. ö. *Schudt Johann Jacob, Juedische Merkwürdigkeiten, Majnai Frankfurt és Lipcse 1714, II. 262. l.*

²⁾ *Bongars, Schwandtner-nél, Scriptores rer. hungar. II. 148. l.* E több tekintetben érdekes tudósítást alantálb (IV. könyv, 3. fejj.) tüzetesen ismertetjük.

ország kivételével, más európai ország alig mutathat fel,¹⁾ de a minő még ma sem volna mindennapi. Ez bizonyára régebbi idők-
ből való emlék, tán régi szokás volt, minden esetre pedig annak
a jele, hogy Magyarországon még a városi zsidók is sokkal később
szoktak el a lovaglástól, mint bárhol másutt, — nyilván azért,
mivel hajdanta, sokkal inkább és sokkal huzamosb időn át, hozzá
voltak szokva. S annak a magyar díszkardnak is, mely ugyan-
ebből az időből való s melynek pengéjén ezüst dömöczköléssel héber
felirat olvasható,²⁾ más országban szintén alig van még párja.

¹⁾ Későbbi időből való hasonló jelenetek csak álarczos játé-
kok voltak, mint például az a bohózatos díszmenet, melylyel a prágai zsi-
dók 1716-ban IV. Károly fiának születését ünnepelték. Strucz-madarak,
négerek, indiánusok, bohócok és törpék közt magyar huszároknak öltözött
prágai zsidók, valamint előljáróik is lóháton voltak. L. *Schudt, i. h. IV. 3.*
continuatio 167—174. l.

²⁾ *Ben-Chananja X. 241. l.* A szóban forgó díszkard jelenlegi tulaj-
donosa, gróf Andrassy Manó, szíves volt azt nekem megmutatni. A szak-
értők egyhangulag a XIV. század második feléből valónak mondják. Finom
acél pengéjén, a markolat alatt, kirakott ezüst betűkben olvashatók a zsol-
tár 140. 8. és 113. 2. verseinek első felei a héber eredetiben. (»Örökkévaló
uram! üdvöm ereje«; az »uram« és »üdvöm« szavak közt félkör van és
ebben: »Legyen áldott az Úr neve.« Az előbbi verset nyilván azért válasz-
tották, mivel folytatása ekkép hangzik: »Te oltalmazod fejemet a csata
napján.«) A kard eredetileg valószínűleg a magyar díszruhában megjelenni
szokott *Mendel* zsidó-praefectusé volt, ki a XIV. század végén meg a XV.
század elején élt; l. alant. IV. könyv, 3. fej. A szintén gróf Andrassy
Manó birtokában levő héber feliratú ezüst érem, mely a *Ben-Chananja* tudó-
sítója szerint IV. (Kún-) László idejéből való, világosan mutatja az 1609.
évszámot, és egyáltalán nem mondható magyar éremnek.

MÁSODIK FEJEZET.

A zsidók Magyarország első két századában.

A magyar zsidók elszigeteltsége. — Zsidó hadi foglyok. — Zsidóhitű kozárok újabb bevándorlása. — Gejza és Szt. István alatt külföldi zsidók jönnek az országba. — Zsidók, mint a külfölddel való kereskedelem közvetítői. — Magyar zsidók Németországban. — Bajor és rajnamelléki zsidók Magyarországon. — Zsidók a királyi udvarnál. — A királyné megbízottjai és pénzverők. — A magyarok közt levő zsidóhitűek többnyire velők együtt felveszik a keresztséget. — A kereszténység első százada Magyarországon. — A vasárnapi hetivásárok szombatra tételnek át. — A zsidók jogai és szabadságai érintetlenül maradnak. — A magyarokkal gyakran sógorságban élnek. — Nyelvök, nevök, öltözetük: magyar. — Zsidó földművelők és mesteremberek. — A magyar zsidók megismerkednek a nyugat-európai zsidó theologiai tudománnyal. — Izsák Jász-Kont. — A szent-írásnak Magyarországi Izsáktól származó magyarázatai. — Általános tudatlanság és közöny a vallás dolgában. — Felekezeti és községi élet. — Rendezett nagyobb községek. — Zsinagóga. — Közjótékonyági pénztár. — Hivatalnokok és »béth-dín.« — Társadalmi és vallási állapotok. — A Rómából való rabbénu Kalonymosz ben-Sábtáinak Magyarországon hozott ítélete. — Az esztergomi zsidó község.

Hazánk legrégibb zsidó lakossága a pogány magyarok közt a többi zsidóságtól különváltan, majdnem elszigetelten élt. Magyarország a honfoglalás idején szakadatlan háborúk színhelye volt, a honfoglalás után pedig a külfölddel szemben ellenséges állást foglalt el, majdnem évenként rabló hadakat küldvén ki, melyek még a legtávolabb országokat is előzőnlötték s irgalmatlanul pusztították. A külföldi zsidók Magyarország határait bizonyára inkább kerülték mint megközelítették, mert a magyarokat az időtájt európaszerte retgették. Félelem és gyűlölet emberhússal élő s vérivő szörnyeknek híresztelte őket. Nevökkel a gyermekeket

ijesztgették;¹⁾ a hova közeledtek, ott várfalak mögött keresett mindenki menedéket. A külföldi zsidók pedig őket a szent-írás *Góg és Magóg* kegyetlen népének tartották, és e népeknek Ezékiás próféta által jövendölt iszonyú pusztításait teljesülve látták a magyarok rabló kalandjaiban s betöréseiben, melyeket, mint egy zsidó író mondja, ki a honfoglalás után vagy nyolczvan évvel élt, »vér, hulla s pusztítás« jelölnek.²⁾

Ily viszonyok közt szó sem lehet arról, hogy valakinek kedve kerekedhetett volna Magyarországra jönni. Bizonyára a zsidóknak sem, a kikről azt akarják föltenni, hogy a csere s a kereskedés, melyet a rabló kalandok által az országba került ingó jószágok értékesítése támasztott, őket már ez időtájt ide édesgette.³⁾ Magyarországi zsidók, legalább a X. század vége felé, midőn a magyarok rabló kalandjai szűnőfélben voltak, kereskedelmi célokból eljárak ugyan a szomszédországokba (fent 9. l.); de a külföldi zsidó kereskedők, a rettegett magyarokkal szemben, alig voltak bátrabbak a különben oly rettenthetetlen keresztény hittérítőknél, kik a martyriumot néha még fel is keresték, de azért a honfoglalás után »majdnem egy századig még csak közeledni sem mertek a nálok oly kegyetlenség hírében álló magyarok határaihoz.«⁴⁾

Lehetséges azonban, sőt valószínű, hogy a magyarok, a Német-, Olasz- és Franciaországból nagy számmal haza hurczolt foglyok közt, zsidókat is hoztak az országba; de ezek is alig vehetők tekintetbe és számuk mindenesetre csekély volt. A nyugateurópai zsidók akkor majdnem kizárólagosan megerősített városokban laktak, melyeket a száguldozó magyar csapatok csak ritkán keríthettek hatalmukba. S ezt a kevés számú foglyot is magyar hitsorsosaik bizonyára kiváltották, mivel a zsidók rablásra jutott testvéreik kiváltását vallásos szent kötelességnek

¹⁾ A francia, s innét az angolba is átment »ogre« (emberfaló szörny) a magyaroknak a középkorban szokásos »Ugri« nevéből lett.

²⁾ *Kohn, i. h. 44. l.*

³⁾ *Hunfalvy, i. h. 518. l.*

⁴⁾ *Horváth, A kereszténység első százada Magyarországon, 32. l.*

tartották, melyet mindig s mindenütt a legnagyobb áldozatkészséggel teljesítettek.¹⁾

Igen valószínű továbbá még az is, hogy a vezérek korának vége felé Kozárországból újra vándoroltak be zsidóhitűek. Ez idő (1000) körül ugyanis a zsidó kozár birodalom melyet Svjatoslav, orosz fejedelem, hatalmas támadásai már 964—965-ben alapjában megingattak, végkép felbomlott,²⁾ s a szétüzött zsidóhitű kozárok közül sokan egész Spanyolországig elmenekültek hitsorsosaikhoz, a kikkel Chászdái levelezése óta némi összeköttetésben állottak.³⁾ Majdnem bizonyosnak tekinthető, hogy az ily szökevény kozárok a közelebb fekvő Magyarországon is kerestek menedéket, mert hazánkkal, mint láttuk, még folyton érintkeztek s tudták, hogy itt testvéreikre, hitfeleikre akadnak. Ide már a szomszéd Oroszországból is kerülhettek, hova birodalmuk végromlása után sokan eljutottak, de a honnan nemsokára kegyetlenül elűzettek. Ezek csakis Lengyelországba, vagy pedig Magyarországra menekülhettek.⁴⁾ De nagyjában véve, a vezérek korában Magyarország zsidó lakossága vagy éppen nem, vagy csak igen csekély mértékben gyarapodhatott, legkevésbé pedig Nyugat-Európából, melytől az ország akkor majdnem egészen el volt zárva.

Miután azonban Gejza (972—997) a rabló kalandokat megszüntette, de még inkább, mióta Magyarország Szt. István alatt (997—1038), a királyság s a kereszténység megalapítása által, az európai államéletbe belépett, és közte meg a külhatalmak közt rendezett, békés viszonyok fejlődtek: a zarándokokkal, kik azóta Magyarországon keresztül szoktak Jeruzsálembe menni, és az utazókkal s bevándorlókkal, kiket a vendégszerető István

¹⁾ Káro József, *Schulchán-Aruch, Jóreh-Dedáh* 252. fejj., valamint az ott felhozott régebb zsidó források.

²⁾ Graetz, i. h. 550. l., hol azonban az egyéb források közt egy Firko-witsch-féle kézirat is szerepel, mely azóta hamisításnak bizonyult; l. Harkavy, *Russische Revue*, VI. 69. l.

³⁾ Kohn, i. h. 26. l.

⁴⁾ Frankel, *Monatschrift*, 1853, 218. l.; Harkavy, *Die Juden u. die slawischen Sprachen*, 134. l.

nyájás bánásmódja ide édesgetett, zsidók is kezdtek az országba vándorolni. És István, ki Imre fiát arra intette, hogy »a vendégeknek s a bevándorlóknak nagy a haszna . . . azért meg is hagyom neked, fiam, hogy őket becsülettel fogadd s tisztességesen ellásd, hogy szívesebben legyenek országodban, mint bárhol másutt,« bizonyára szívesen látta s nyájasan fogadta a külföldről jövő zsidókat is, kik a magyar kereskedelem felélesztői és a külfölddel első közvetítői voltak.

Már azt a kereskedést, mely közvetetlenül a honfoglalás előtt és után Magyarországnak lengyel és bajor határszélein folyt, első sorban a már régebben ott lakó zsidók közvetítették. Ezek részt vettek abban a kereskedésben is, mely a X. század vége felé Magyar- és Csehország közt folyt, s hazánkból különféle árukat és byzanci pénzeket vittek ki, Csehországból pedig rabszolgákat és szőrmét, kivált hódbőröket, hoztak vissza.¹⁾ És e kereskedést, mióta Magyarország a külföld előtt megnyílt, annyira fejlesztették, hogy Szt. István után már messzeterjedő összeköttetések voltak. Bajor, különösen regensburgi zsidók, kik élénk közlekedésben álltak a mai Gácsországgal, az ott vásárolt árucikkeket Magyarországon keresztül vitték haza, s ezek a zsidó kereskedők, kik nagyobb társaságban, számos fogadott fuvarossal és terhes kocsival szoktak utazni, már 1050 körül jelenkeznek Magyarországon. Karavánjaik, úgy látszik, rendszeren Budán vagy Esztergomon át szoktak utazni, a hol a Dunán átkeltek.²⁾ Az 1070 előtti időkben pedig már sűrűn találunk magyar zsidókat Németországban, és német zsidókat, különösen rajnamelléki városokból, Magyarországon, honnét egyebek közt rézműveket s bizonyos aranyozott edényneműeket vittek ki, melyek itt olcsóbbak voltak, s a hová viszont Németországból oly árucikkeket hoztak be, melyeknek Magyarországon volt keletük. Milyen élénk lehetett e kereskedelem, azt legjobban az mutatja, hogy az 1070 körül elhalt *Jehúda há-Kóhén*, mainzi rabbinak ránk maradt néhány döntvénye között három

¹⁾ Fent. 9. l.

²⁾ L. alant. *Függelékek* II. sz. és *Okiratok* 1. sz.

olyan fordul elő, melyek peres ügyeket majd magyar és német zsidó kereskedők, majd pedig oly német zsidók közt intéznek el, a kik kereskedés végett hosszabb ideig jártak Magyarországon, honnét a bevásárolt árukat majd személyesen vitték Mainzba majd pedig megbízottjaik által küldték oda.¹⁾ E külföldi kereskedőket s magyar üzlettársaikat szívesen látták; többen a királyi udvarnál járatosak voltak, ott különös bizalomnak, sőt befolyásnak örvendtek és különféle kedvezményekben részesültek. Egy magyar királyné, valószínűleg Anasztázia, I. Endre neje, ki a kor és betegség által elgyengült király utolsó éveiben és fia, az ifju Salamon uralkodásának elején, 1063 körül, az államügyek vezetésére nagy befolyással volt, többeket közülök bizalmas küldetésekre használt, és abban a kedvezményben részesítette őket, hogy a királyi pénzverőben a maguk számára bizonyos mennyiségű pénzt verhettek,²⁾ melynek természetesen nagyobb volt az értéke, mint a nyers ezüsté.

A kereszténység, mely az országot a külföld s így a külföldi zsidók előtt is megnyitotta, a magyarországi zsidókra egyelőre még csak azzal a hatással volt, hogy a zsidóhitű magyarok, illetve kozárok közül sokan többi véreikkel együtt a keresztséget felvették. Semmi kétség benne, hogy ezek, mint a nemzet szervezetszerkezeti részeit ennek példáját követték s ugyanabban a mértékben, a mint a többi magyarok, maguk is felkarolták a mindinkább terjeszkedő új hitet, és amúgy is csak külsőleg elfogadott zsidó vallásukat most szintoly könnyedén elhagyták, mint a hogy annak idejében, az őket jellemző vallásos közönytől fogva, pogány hitüket a zsidóval felcserélték volt. Közülök azok, kik a zsidó hitnek ezentúl is hívei maradtak, nem tarthatták meg soká eredeti magyar vagy kozár jellegüket és a nemzetkeblében elfoglalt

¹⁾ A XI. századbéli magyar- és németországi zsidók kereskedelmi összeköttetéseire nézve l. J e h ú d a h á - K ó h e n három döntvényét, *Kohn*, i. h. 45—48. és 154. l.

²⁾ J e h ú d a h á - K ó h e n idevágó döntvénye (*Kohn*, i. h. 46. l.) csak ennyit mond. *Zunz*, *Zur Gesch. u. Literatur*, 537. l. tévesen azt olvasta ki belőle, hogy a szóban forgó zsidók 1070 körül a pénzverő bérleti voltak.

régi állásukat. A későbbi zsidótörvények által a magyar néptől erőszakosan elszakítva, lassanként beleolvadtak a többi zsidóságnak, külföldi bevándorlások által egyre gyarapodó nagy tömegébe, habár az általuk hátra hagyott nyomokat még századokkal később is világosan felismerhetjük.

Egyéb, tán épen kedvezőtlen befolyást a kereszténység első százada Magyarországon, ha 993-tól, azaz Gejza fejedelem megkeresztelésétől számítjuk, a zsidókra nem gyakorolt. A nemzethez való viszonyuk még sokkal szorosabb, és régi gyakorlat által szentesített jogaik még sokkal mélyebben gyökereztek a népeletben, semhogy a még kellően meg nem erősödött új államvallás már megkisérthette volna, e viszonyt azonnal megváltoztatni s e jogokat megszorítani. A Szt. István alatt alkotott s ennek ugynevezett »két törvénykönyvé«-ben foglalt törvények, noha a kereszténység biztosítására és terjesztésére nézve több, részben igen szigorú intézkedést tartalmaznak, mélyen hallgatnak a zsidókról. Ezeknek eddigi jogai s szabadságai tehát a keresztény szellemtől áthatott ezen új törvények által semmiféle csorbát nem szenvedtek, ha csak azt nem tekintjük annak, hogy a zsidók ezentúl egyházi személyek ellen nem léphettek föl sem mint vádlók, sem mint tanúk. De még ez a megszorítás sem fordult egyenesen ellenük, hanem csak közvetve folyt amaz általános rendeletből, mely szerint papi személy ellen csak »feddhetlen erkölcsű, házas és családós, és *minden tekintetben Krisztusban hívő* egyének« tanuszkodhatnak, és panaszt is csak ilyenek emelhetnek ellenük.¹⁾ Ez a rendelet első sorban világosan a pogányok ellen volt intézve, meg azok ellen, kiknek kereszténysége még nem volt egészen megbízható,²⁾ de közvetve nyilván a zsidókat is érintette.

Sokkal komolyabb hatással lehetett a zsidókra egy későbbi országos intézkedés, mely sajátkép szintén nem ellenük, hanem az új államvallás érdekében hozatott. A heti vásárokat ugyanis

¹⁾ S. Stephani regis decretor. lib. I. 3, *Endlicher-nél, Rerum hungar. monum. Arpadiana, Sangalli, 1849.* 313. l.

²⁾ Következik e cikknek »et omnino Christum praedicantes« szavaiból.

majdnem mindenütt, a hol a kereszténységet elfogadták, eleinte vasárnap szokták tartani, mivel a vidék népe isteni szolgálatra, ezen a napon szokott a városba menni. Így volt ez eredetileg Magyarországon is, a miről maga a *vasárnap*, tulajdonképp *vásárnap* név is tanuskodik. De minthogy ez a vasárnap megünneplését és magát az isteni tiszteletet is zavarta; valamint azért, hogy a nép a vasárnapra szükségeseket ideje korán beszerezhesse: a legtöbb középkori keresztény állam a heti vásárt később szombatra tette át, mit ugyanezen okoknál fogva I. Béla (1061—1063), mások szerint¹⁾ már a 997-ben meghalt Gejza, Magyarországra nézve is elrendelt.²⁾ Habár tehát a heti vásároknak a szombatra való áttétele koránsem a zsidók szántsándékos megkárosítását célozta,³⁾ ez intézkedés rájuk nézve szükségkép mégis nem csekély anyagi, és következtéseiben erkölcsi hátrányokkal is járt. Vallási törvényeik ugyanis a szombati adásvévést tudvalevőleg megtiltották nekik, s ily módon, ez új intézkedéssel szemben, nyomasztó kényszerhelyzetbe jutottak. Mert ha részt vettek a szombati heti vásároknak, akkor megszegték a nyugalomnap szentségét, mi úgy is gyenge lábon álló vallásos életükre csak káros befolyással lehetett, és mint alantabb látni fogjuk, csakugyan volt is. Ha pedig a heti vásároktól távol maradtak, akkor meg akadályozva voltak a föld terméseit s a kézi munka készítményeit elárúsítani, a mi megint a tisztes-

¹⁾ L. *Katona*, i. h. II. 181. l.

²⁾ *Cassel*. Ersch és Gruber *encyclopediájában* i. h. 122. l. *Horváth*, ki ebben eleinte (*Az ipar s kereskedelem története*, II. 12. l.) a zsidók ellen irányult intézkedést látott, később (*Történelem*, I. 291. l. és *A kereszténység első százada*, 353. l.) szintén így magyarázta Béla ez intézkedését, melyről T ú r ó c z y (II. 45.) egyszerűen csak azt mondja: »Iste omnia fora die sabbati constituit pro vendendo et emendo.«

³⁾ Ezt *Feszler*, *Gesch. d. Ungern u. ihrer Landsassen*, I. 669. l. és ennek nyomán eleinte *Horváth* is állította. (L. az előbbi jegyz.) Sajátosságos, hogy íróink, a mint a következőkben még elég gyakran fogjuk tapasztalni, a középkori zsidógyűlöletet mentül kirívóbb színekkel szeretik festeni, s még ott is fel akarják tüntetni, a hol voltaképp nyoma sincsen. Rossz szolgálatot tesznek ezzel, nem azoknak, a kiket gyűlöltek, hanem azoknak, a kik így tudtak gyűlölni.

séges keresetnek egyik jelentékeny ágát zárta el előlük és a kézi mesterség sikeres gyakorlatát számukra megnehezítette, sőt tán épenséggel lehetetlenné tette, mivel az akkori viszonyok közt a heti vásárokon kívül alig lehetett nagyobb üzleti forgalom.

Törvénnyel, mely egyenesen a zsidók ellen fordult volna, vagy egyéb oly intézkedéssel, mely habár csak közvetve is, kedvezőtlen hatással lehetett volna rájuk, egész Sz. Lászlóig soha és sehol sem találkozunk. Sőt még Sz. László országglásának (1077—1092) legnagyobb része is szabadságuk és jogaik bárminemű megtámadása nélkül zavartalan békében folyt le számukra; csak uralkodása vége felé, 1092-ben hozatott az első törvény, most már egyenesen és világosan ellenük. Ha a honfoglalástól egész idáig, azaz Magyarország történelmének első két századában, a zsidóknak megadjuk mindazt, a mit a későbbi törvények 1092 óta tőlük elvettek, vagy legalább számukra megnehezítettek: akkor e két-százados korszakban a zsidók tényleg, jogaikra és társadalmi állásukra nézve, teljes magyarok voltak.

A magyarokkal barátságos, sőt nem ritkán még sógorsági viszonyban is éltek; ez pedig közös társalgási nyelvet feltételez. Neveik többnyire tőzsgyökeres magyar nevek voltak, és öltözetük nem különbözött a többi magyarokétól.¹⁾ Mindennemű, gyakran igen terjedelmes földbirtokaik voltak; néhányan egész helységeket, sőt megerősített helyeket is bírtak. Földjeiket, a többi magyarok módjára, rendszerint rabszolgákkal műveltették,²⁾ és a földművelést, valamint a kézimesterségeket még vasárnap s egyéb keresztény ünnepeken is szabadon és hántatlanul gyakorol-

¹⁾ Következik *Andreae regis juramentum de reformando regno in silva Bereg praestitum* 3. pontjából, melyszerint intézkedni fog, hogy a zsidók ezen-től »certis signis distinguantur et discernantur a Christianis.« L. alant. III. könyv, 2. fejezet.

²⁾ Következik Sz. László törvénykönyve, I. 10. cikkéből (I. alant. III. könyv, 1. fej.), még világosabban pedig a *Decretum Colomanni regis* 75. cikkének e szavaiból: »Agriculturam autem, si quis eorum (Judaeorum) habet, paganus hanc mancipiis exerceat«; *Endlicher, i. h.* 358. I. I. alant. u. o.

ták.¹⁾ Közülök némelyek a királyi udvarnál is járatosak voltak, a király által különféle küldetésekkel megbizattak és kedvezményekben részesültek. A népből előítélet, vagy megvetés nem mutatkozott irányukban, oly annyira nem, hogy a magyar és kozár zsidóhitűek, kik a keresztséget elfogadták, az előbbi hitűkre emlékeztető *zsidó* nevet, mint személy- vagy családnevet, fölveték, vagy legalább megtartották.²⁾

A zavartalan biztosság, melynek a zsidók Magyarországon örvendtek, mint fentebb láttuk, a magyarok rabló kalandjainak szüntével, zsidó kereskedőket édesgetett az országba, különösen Németországból, még a távol rajnamelléki városokból is. Ezek által a magyarországi zsidók nyugateurópai hitfeleik theologiai tudományával, melynek akkor egyik főszékhelyét a rajnamelléki városok képezték, némiképp megismerkedtek, úgy hogy e korszakban voltak már köztük legalább egyesek, kik e tudománnyal sikeresen foglalkoztak. Az 1105-ben meghalt francia rabbi, Selómoh *Jiczháki* (Rási), a középkori zsidóság egyik legnagyobb tudományos tekintélye, »Párdesz« című munkájában magyarázatot közöl, melyet egy *Izsák Jászkont* (Jász-Kont?), vagy *Jászkonti* nevezetű előkelő magyar zsidó adott arról, hogy miért szokták a »Peszách«-ünnep előtti szombatot »nagy szombat«-nak

¹⁾ Következik Szt. László törvénykönyve I, 26. cikkéből, melyszerint a zsidó, kit vásár- vagy ünnepnapon dolgozni találunk, hogy a keresztyénység meg ne botránkozzék rajta, »cum quibus instrumentis laboraverit, illa amittat.« Nyilvános botrányt képező munka alatt pedig első sorban *m e z e i* munkát kell értenünk. E törvény sajátképp Szt. Istvánnak egy régibb, keresztyének számára hozott törvénye, melyet Szt. László a zsidókra is kiterjesztett, ott pedig (S. Stephani regis decret. II. 8, *Endlicher*-nél, i. h. 314. l.) világosan ki van téve: »Si quis die dominica . . . invenerit quemlibet laborantem sive cum bubus . . . si quis aliis instrumentis« sat.; első sorban tehát mezei munkáról van ott szó. Szt. László e törvényéről l. alantabb III. könyv, 1. fejezet.

²⁾ A »zsidó« szóból képzett fentemlített személy- s családnevek bizonyára ebben az 1092-ig terjedő korszakban keletkeztek, melyben a magyar nép a keresztyénységet elfogadta, de még nem volt rászoktatva, hogy a zsidók irányában ellenszenvvel viseltessék, és a »zsidó« szóban megvetést vagy gúnyt lásson.

nevezni.¹⁾ E magyarázatot valószínűleg német zsidók hallották először, a kik mint kereskedők Magyarországon jártak, visszajövet másokkal is közölték, míg végre rabbi Jiczchákinak is tudomására jutott. Lehetséges azonban, hogy ez az Izsák Jászkont egyike volt azoknak a magyar zsidó kereskedőknek, a kik árucikkeiket egész a rajnamelléki városokig el szokták hordani,²⁾ ott pedig a szóban forgó magyarázatot magának rabbi Jiczchákinak is elmondhatta, ki ifju korában, körülbelül 1064-ig, Mainzban Wormsban és Speierben tartózkodott.

Ez, vagy egy másik, valamivel később élt, szintén Izsák nevű magyar zsidó, a szent-írás értelmezésével is behatóan foglalkozott. A régibb középkorból való különféle héber kéziratokban ugyanis több magyarázat fordul elő, melyek, úgy látszik, egy »Magyarországból való Izsák«-tól származnak.³⁾ Az az érdekes tény, hogy egy 1105-ben meghalt francia rabbi könyve egy magyar zsidónak, természetesen még korábbi időkből való magyarázatát főlemlíti, minden esetre azt bizonyítja, hogy e korszak vége felé, a XI. század közepe táján, a magyar zsidók a nyugateurópai

¹⁾ Az idevágó kútforrásokra, valamint a Jászkont névre nézve l. a VII. sz. alatti függelék: *Az árpád kori magyar zsidók nevei.* V. ö. *Kohn*, i. h. 50. és 153. l. Mindezek a kútforrások megegyeznek abban, hogy a szóban forgó magyar zsidót »előkelő ember«-nek mondják, mely czímmel (*há-kácín*) a gazdag, befolyásos, vagy a hitközség vezetésével megbízott embereket szokták felruházni. A »rabbi« szó, mely ezen Izsák Jászkont neve előtt áll, koránsem valamely hivatalban levő rabbit jelent, hanem még ma is csak tiszteletbeli cím a zsidó-theologiai tudományokban kiténő zsidók számára.

²⁾ Ez attól függ, a kútforrásoknak melyik olvasását tekintjük helyesnek, a »me-erecz«, vagy a »be-erecz«-féle olvasást-e. Úgy látszik, hogy az utóbbi a helyes. L. a fentidézett függelék.

³⁾ A középkorból való régibb héber kéziratokban gyakrabban előfordulnak bizonyos rabbi Izsák há-ger-nek a szent-írás egyes helyeit magyarázó észrevételei. »Há-ger« annyi, mint a zsidósághoz áttért, proselyta. Míután azonban alig tehető fel, hogy az ilyen a szent-írás magyarázatával behatóan foglalkozott volna, nagyon is valószínű *Berliner A.* (*Pletáth Soferim*, Breslau 1872, 27. és 49. l.) hozzávetése, hogy »há-ger« helyett »hagar«, vagy helyesebben »hagri« vagy »me-hagar« olvasandó, azaz a magyar vagy Magyarországból való. Könnyen megtörténhetett ugyanis, hogy

zsidóság tudományos és szellemi életével már érintkezésbe jutottak. De azért a zsidó hittudomány tekintetében még másfél századdal később is nagyjában igen alacsony fokon állottak és külföldi hitfeleikre szorultak, kiknek utasításai nélkül a vallási életben felmerülő kérdésekre nézve csak bajosan tudtak eligazodni. Maga vallási életük pedig ugyanazt a közönyt mutatja, mely hit dolgában a régi magyarokat általában jellemzi. Kivételt, ha már ez időtájt létezett, csak néhány nagyobb közösség tett.

E korszakban ugyanis, melyben a városi élet még alig kezdett fejlődni, a zsidók többnyire szétszórva éltek az országban. Ama régi hagyományos törvényüknél fogva, mely minden isteni tisztelet, vagy egyéb vallási szertartás végzéséhez legalább tíz, a tizenharmadik évet túlhaladott férfi egyén jelenlétét (*minján*) követeli, bizonyosnak vehető ugyan, hogy e szórványosan élő zsidók közt is volt bizonyos benső összefüggés, úgy, hogy például a nagy ünnepeken, vagy más alkalommal: esketéseknél, körülmételéseknél sat., többen is összegyűltek. Annyira, hogy bizást mondhatni, hogy maga a vallásos szertartás e követelménye vetette meg Magyarországon is a zsidó községi élet alapját. Tulajdonképeni községek azonban nyilván csak a magyar rablóhadjáratok megszűntével, tehát csak az 1000. év után alakultak. Ekkor t. i. Magyarország s a szomszéd államok közt békés viszony fejlődött ki, minek következtében külföldi zsidók is bejöttek és lábrakapott a kereskedelem is, melynek akkori gyűpontjaiban az első rendezett zsidó községek keletkeztek.

Ily községről legelőször 1050 körül van szó, még pedig oly helyen, mely az akkori kereskedelmi forgalomnak útjában esett, a hol ennek következtében átutazó olasz és bajor zsidókat is talál-

valamely leíró, a szokatlan »hagri« vagy »me-hagar«-ból a gyakran előforduló »ha-ger«-t csinálta. S ez a »magyar Izsák,« ki Jiczcháki unokájával, Rabbénu Támmal is közlekedett, valamivel későbbben élhetett mint Izsák Jászkont, de azért vele azonos is lehet. A fentemlített magyarázatok ugyanis (l. azokat Berlinernél, i. h. a héber szöveg 25. l.), egyszerűségüknél s természetyszerű felfogásuknál fogva, szellemre nézve tökéletesen megegyeznek Izsák Jászkontnak Jiczcháki által közölt magyarázatával.

lunk. Ezen első magyar zsidó község, melyről tudomásunk van, a Duna jobb partján, valószínűleg *Esztergomban* volt, zsinagógával bírt, melyben, legalább szombaton, rendes isten-tiszteletet tartottak, azonkívül még a szokásos közjótékonyossági pénztárral (*kuppáh sel-czedákáh*) is el volt látva. Úgy a zsinagóga, mint a közjótékonyossági pénztár pedig bizonyos szervezést és részben fizetési, részben tiszteletbeli hivatalokat tételeznek fel, mely hivatalok, [régi zsidó szokás szerint, minden esetre a községi tagok szavazása vagy a választásnak bizonyos más módja által töltettek be.

A zsinagógában ülésezett, a középkori, főképp német zsidók szokása szerint, az a három hittudósból álló törvényszék (*béth-din*) is, mely úgy a vallási, mint a zsidók közt támadt mindenemű peres ügyeket, a fennálló vallási törvények értelmében, elintézte.

Ez a törvényszék, mely a maga elé idézett feleket még pénzbírságra és testi fenytékre is elítélte, megint feltételezi azt, hogy az ily községekben hittudósok is voltak; vagy olyanok, kiket e czélból fölfogadtak, vagy pedig olyanok, kik magának a községnek tagjaiból kerültek ki. Ezek azonban, tudván, hogy, a hittudományokban, külföldi hitfeleiknél alantabb állanak, ha véletlenül valamely külföldi hittudós közibük vetődött, készségesen neki engedték át az eldöntést vagy legalább az ülésben való elnöklés jogát.

Az ily rendezett, nagyobb községekben, melyeknek száma azonban még csak igen csekély lehetett, meglehetősen élénk vallási élet pezsgett, már csak azért is, mivel a Sz. István óta be-bejáró külföldi zsidó kereskedők, kik a hit dolgában igen szigorúak voltak, ott gyakrabban megfordultak, néha le is telepedtek.

Egészen másképp állt a dolog a kisebb és rendezetlenebb községekben, vagy a vidéken szétszórva élő benszülött zsidókkal.

Már fentebb érintettük, hogy a régi magyar zsidók, részben származásuknál, részben társadalmi viszonyaiknál fogva, csak vajmi keveset törődtek a vallás dolgaival, a melynek tételeit

is aligha ismerték. Kivált a szombati munkát csak nehezen kerülhették ki, és az ünnep megszenteltetésének közönséges dolog volt náluk, úgy, hogy gyakran megtörtént az is, hogy a fentemlített nagyobb községekbe, az ottani zsidók nem csekély bosszúságára, éppen szombaton mentek be a vidékről, nyilván azért, mivel a heti vásárokat akkor már a vasárnapról szombatra tették át.

Ily körülmények közt a községek néha rendkívül szigorú intézkedésekhez folyamodtak, hogy az általános vallásos közönségnek, különösen a szombat megszegésének további elharapózását meggátolják. S ez főképp akkor történt, ha az illető községben éppen valamely külföldi hittudós tartózkodott, ki az ily szigorúságot megkövetelte és tekintélyénél fogva érvényesíthette is.

Mindezekre nézve jellemző és tanulságos egy 1050 táján kelt tudósítás, az első, mely magyar zsidó községről szól és ennek vallási és beléletére nézve fölötte érdekes adatokat tartalmaz. ¹⁾

Ábrahám ben-Chijja és testvére *Jákob*, Regensburgból való zsidók, több más zsidó kereskedővel Rusziában, azaz a mai Gácsországban voltak, hol különféle árúczikkeket vásárolván, nem-zsidó felfogadott fuvarosokkal, Magyarországon át hazafelé indultak. Midőn¹ itt, éppen péntek napján, a Duna balpartjára eljutottak és a folyón átkeltek, eltörött az egyik terhes kocsinak a kereke. Míg azt helyreigazították, beesteledett, úgy hogy elkéstek és csak akkor érkeztek a közel helységbe, midőn a szombat már beköszönt, s az ottani zsidó község, a péntekesti isteni tisztelet végeztével, éppen jött a zsinagógából.

Ebben a községben ugyanekkor egy nagy hírű hittudós, a Rómából való *rabbénu Kálonymosz ben-Sábtái*, tartózkodott, és valószínűleg ennek unszólása következtében nagyon is komolyan vették, hogy a nevezett utazók pénteken este későn érkeztek meg, és így, ámbár nem szándékosan, a szombatot megszenteltelte-

¹⁾ A tudósítás héber eredetijét s magyar fordítását I. alant. *Okiratok* 1. sz., tüzetesebb magyarázatát pedig *Függelékek* II. sz.

nítették. Ugy bántak velök, mint a vallásos átok alatt levőkkel. Azt a »béke veled«-üdvözetet, melylyel a zsidók idegen, vagy valamely utazásból hazaérkezett hitfeleiket fogadni szokták, nem intézték hozzájuk. Más nap reggel a szombati isteni tiszteletből kizárták, a rákövetkező vasárnapon pedig a zsinagógában ülésező ítélőszék, a *béth-dín* elé idézték őket, melynek ez alkalommal a római hittudós volt az elnöke. Ez aztán arra ítélte őket, hogy a közbeeső szombat-, újhold- s ünnepnapokat kivéve, ötven napon egymásután bójtöljenek az egyik estétől a másik estig; azonkívül pedig naponként a »*málkóth*« nevű testi fenyítéknek vessék alá magukat, melyet régi vallási törvény szerint úgy hajtottak végre, hogy több szíjból készült ostorfélével a bűnösre harminczkilencz ütést mértek. A *béth-dín* továbbá azt is kimondotta, hogy ezenkívül egy egész éven át havonként háromszor, minden hóban egymásra következő hétfőn, csütörtökön s hétfőn, tehát összesen még harminczhatszor bójtöljenek. Végre pedig még pénzbírságra is ítélte őket, melyet a község jótékonyági pénztárába kellett fizetniök.

E rendkívüli, túlságos szigort maga az ítélet azzal indokolja, hogy ez utazókön példát kellett statuálni, »nehogy ez eljárásukból a többiek következtetést vonjanak a maguk számára, mondván: »Igy meg így cselekedtek N. és N., mennyivel inkább tehetünk mi is így,« és »hogy ezáltal ne történjék *még nagyobb romlás a hit sövényén, a szombat szántszándékos megszenteltségtelemlése tekintetében.*« Más szóval: attól tartottak, hogy a magyar zsidókra, kik úgy is csak vajmi keveset törődtek a szombat megtartásával, fölötte káros hatással lehetett, hogy a hit dolgában szigorúaknak ismert *német* zsidók, árúkkal s kocsikkal, szombaton érkeztek a községbe.

Megjegyzendő, hogy a község, melyről e tudósítás szól, valószínűleg az *esztergomi* volt.¹⁾ Esztergom akkoriban az ország legnagyobb s leggazdagabb városa és a király székhelye volt, mely magához vonta a kereskedelmi forgalmat s vele a külföldi kereskedőket és egyéb utazókat is. Bizonyosnak vehető, hogy azok

¹⁾ Függelék, u. o.

a külföldi, különösen német zsidók, kik Szt. István óta az országba jöttek s néha a királyi udvarnál is járatosak voltak, Esztergomban sűrűen megfordultak, néha tán le is telepedtek. Így történt, hogy itt már 1050 körül nagyobb, minden szükségessel ellátott, rendezett községgel találkozunk, mely, ha tekintettel vagyunk az akkori magyar zsidók fentjelzett országos viszonyaira, valószínűleg az egyetlenegy ily község volt, mely ez időtájt Magyarországon létezett.

HARMADIK KÖNYV.

A szabolcsi zsinattól a zsidók száműzetéseig.

(1092—1360.)

ELSŐ FEJEZET.

A szabolcsi zsinattól II. Endréig,

A kereszténység végleges diadalma. — Szt. László. — A szabolcsi zsinatnak a zsidókra vonatkozó végzései. — Jellemzésük és hatásuk. — Az első kereszties hadjárat. — A keresztiesek kegyetlenségei. — Emico Magyarországon is üldözi a zsidókat. — Csapatjai Kálmán által szétveretnek. — Magyarország a zsidókra nézve európaszerte nevezetes országgá válik. — Az első kereszties hadjárat következményei. — Cseh és egyéb zsidók tömeges bevándorlása. — A bevándorlás káros hatása. — Zsidók és izmaeliták. — A zsidó földmívelők a püspöki székvárosokra szoríttatnak. — Kálmán zsidótörvénye. — Jellemzése és hatása. — Az esztergomi zsinat. — A törvény a földmíveléstől eltiltja és adás-vevésre s pénzkölcsönzésre utalja a zsidókat. — Az általuk nem használt hús megvétele a keresztényeknek megtiltatik. — III. Béla. —

Kedvező állapotok egész II. Endréig.

Mindaddig, míg Magyarországon a kereszténység a pogánysággal harczban volt, a zsidók, minden jog és szabadság teljes birtokában, háboríthatlanul élvezték a béke áldásait. Az egyházi és világi hatalom a pogányság ellen fordította minden fegyverét; ennek tökéletes elfojtása volt törekvésének fő célja, és ezen, gyakran véres küzdelme alatt a zsidókat egyelőre meghagyta abban a kedvező állapotban, a melyben eleve találta.

László, kit az egyház e miatt a szentek sorába igtatott, a magyarok ősi pogány hitének utolsó maradványait is megsemmisítette; az ő uralkodása alatt történt a nemzeti szellem egybeolvadása a kereszténységgel. Most az egyház, alighogy a pogány-

ság fölött teljesen és véglegesen diadalmaskodott, egész nagy befolyásával arra törekedett, hogy a zsinatok és pápák által a zsidókat illetőleg kiadott régibb és újabb határozatok és rendeletek Magyarországon is érvényre jussanak, ¹⁾ és azonnal hozzáfogott a zsidók szabadságának s jogainak korlátozásához. E működését mindaddig folytatta, míg a zsidókat lassankint itt is arra a különállásra szorította, a melyben akkor az egész keresztény világban sínlődtek.

Szt. László, uralkodása vége felé, 1092-ben, Szabolcsban gyűlést tartott, melyen az ország nagyjain kívül, Seraphinus esztergomi érsek elnökelete alatt, a püspökök, apátok s egyéb papok is jelen voltak, a mely tehát, mivel majdnem kizárólag az egyházi hatóság körébe tartozó tárgyakkal foglalkozott, »inkább egyházi zsinatnak, mint polgári országgyűlésnek nevezhető.« ²⁾ E gyűlésen a zsidókra nézve a következő végzéseket hozták:

»Ha zsidók keresztény nőkkel házasságban élnek, vagy ha valamely keresztény egyént rabszolgaságban tartanak maguknál, ezek tőlük elvétetvén, szabadságba helyeztessenek vissza.« ³⁾

»A zsidó, kit valaki vásárnap, vagy más nagy ünnepen munkánál ér, — hogy a kereszténység rajta meg ne botránykozzék, — vesztse el a szerszámokat, a melyekkel dolgozott.« ⁴⁾

A szabolcsi országgyűlés vagy zsinat ezen végzései, melyek a magyar zsidótörvények sorát megnyitják, a zsidók elnyomását még nem kísértik meg komolyan; jogaikon nem ejtenek csorbát, megalázásukra czélzó törekvést, vagy gyűlöletet nem árulnak el. Belőlök csak a vallásos buzgalom szól, mely a maga álláspontjáról a kereszténység érdekeit s hívei méltóságát védelme alá veszi. A zsidók és keresztények közti házasságot a világi és egyházi

¹⁾ A kánoni jog befolyását a magyar zsidótörvényekre kitüntette *Helmár Ágost*, *A magyar zsidótörvények az Árpádkorokban*, Pozsony 1879.

²⁾ *Horváth*, i. h. I. 328. l. *Péterffy Károly*, *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata* etc., Bécs, 1742, I. 15. l. egyenesen »Synodus Szabolchensis«-nek nevezi.

³⁾ L. alatt. *Függelék* IV. sz.

⁴⁾ *S. Ladislai decret.* lib. I. cap. 27. (26.).

törvényhozás már régóta eltiltotta ;¹⁾ és Magyarországnak, mint új keresztény államnak, e tekintetben követnie kellett a többi kereszténység eljárását. Nagyon természetes továbbá az is, hogy a feltétlen uralomra jutott egyház, szintén régiebb törvényei értelmében,²⁾ nem akarta többé tűrni, hogy hívei más hitűek rabszolgái legyenek. A vásár-, vagy ünnepnapra munka eltiltása pedig, melyet a törvény különben világosan azzal okadatol, »hogy a kereszténység ne botránykozzék meg rajta,« s a szerszámnak, melylyel vásár- vagy ünnepnapon dolgoztak, elkobzása, sajátkép nem is zsidótörvény, hanem egy régiebb, már Szt. István által a *Keresztények* számára kiadott rendelet, melyet Szt. László a zsidókra is kiterjesztett, a keresztényekre nézve pedig több súlyosbító adalékkal megtoldott.³⁾

Ezek kivételével Szt. László törvényei nem ismernek különbséget zsidók és nem-zsidók közt. A személy- s vagyontulajdonlásra, igazságszolgáltatásra, kereskedelemre s egyéb társadalmi viszonyokra vonatkozó számos rendeletei a zsidókra nézve nem tartalmaznak semmiféle kivételes intézkedést, hanem mint az ország többi lakosaira, úgy rájuk is vonatkoznak. De azért bizonyos, hogy már ez az első zsidótörvény is, az által, hogy a keresztény rabszolgák tartását eltiltotta, komoly következményekkel járt a magyar zsidóságra, a nélkül, hogy ez a törvényhozónak szándékában volt volna.

A földművelést ugyanis akkor országshozza nem szabad munka-erővel, hanem rabszolgákkal végezték.⁴⁾ Pogány rabszolgák Szt. László idejében alig léteztek már, mert lassanként mindnyájan a kereszténységre tértek ; új nem-keresztény rabszolgákat pedig, tán a muhammedánhitű bolgárok kivételével, nem hozhattak be, sem háborúkból, sem a rabszolgavásárból. Ha tehát a zsidóknak megtiltották, hogy keresztény rabszolgá-

¹⁾ *Helmár, i. h.* 6. 1. Egyéb idevágó adatokat l. *Stobbe, i. h.*, 172 és 197. l.

²⁾ *Helmár és Stobbe, i. h.*, u. o.

³⁾ *S. Stephani decret.* I. 8 ; v. ö. *Helmár, i. h.*, u. o. és fent. 55. l. 1. jegyz.

⁴⁾ L. fent. 54. l. 2. jegyz.

kat tartsanak, ezzel egyszersmind a földművelést is majdnem lehetetlenné tették számukra, s életmódjukat és foglalkozásukat erőszakosan más irányba terelték. Maga e törvény, — mint ennek későbbi ismételéseiből kiviláglik, — egyelőre vagy éppen nem, vagy csekély mértékben jutott érvényre, de azért, legalább elvben, egyengette ama végzetes pályát, melyen a zsidók, saját társadalmi állásuknak, de még a nemzetnek is kárára, végtére oda jutottak, hogy akarva nem akarva, majdnem kizárólag kereskedelessel s pénzüzletekkel kellett foglalkozniok.

Közben megindult ama hatalmas mozgalom, mely a nyugati világot a keletire zuditotta s a kereszténységet majdnem három századon át véres háborúkra vezette az iszlám ellen. A fejedelmek, kik a piacenzai zsinat felszólítására 1094-ben az első keresztes hadjáratot elhatározták, a fővezérséggel Lászlót kínálták meg, ki e megtiszteltetést örömmel el is fogadta. Alig kétséges, hogy a keresztes hadjáratok általában egészen más irányba térnek, ha a békében s háborúban egyaránt nagy magyar király vezeti az első hadjáratot. Erős keze a különféle kisebb-nagyobb fejedelmek s népek seregeit bizonyára *egy* nagy haddá egyesíti és fegyelmezi, s a siker valószínűleg egészen más, fényesebb, maradandóbb lesz. A szent hadjáratot nem szennyezi be annyi kegyetlenség és vad kicsapongás, és a zsidókat ez alkalommal nem éri annyi véghetetlen nyomor, s az a pusztító vihar, mely különösen a Rajna, Duna és Moldva mentében iszonyt és halált zúditott rájuk, nem csaphat át Magyarország határain is.

De a végzet máskép akarta. László néhány hónapra a fővezérség elfogadása után az 1095-ik év július 29-én megszűnt élni, és a keresztes hadak, melyek a clermonti zsinat sürgetésére a következő évben csakugyan útnak indultak, kisebb nemesek, papok, és szerzetesek vezetése alatt, külön csapatokban, kelet felé özönlöttek. E fegyelmetlen gyülevész nép mindenféle kicsapongást és garázdálkodást űzött. Útját zsarolás, fosztogatás és gyilkolás, különösen pedig kegyetlen zsidómészárlások jeölték, melyekről zsidó s nem-zsidó kútforrások vérfagyasztó részleteket közölnek. Így, ha egy héber krónika nem is jegyezte volna

fel,¹⁾ bizonyosnak vehetnők, hogy a rabló csapatok, a mennyire tehették, a magyar zsidókkal sem bántak másképp, mint az általuk leöldösött francia, német, cseh és osztrák zsidókkal, — semmi esetre pedig szelidebben, mint egy föltétlen hitelt érdemlő forrás tudósítása szerint, magukkal a magyar keresztényekkel. Ezekről ugyanis bort, gabonát s egyéb élelmi szereket raboltak, marháikat a legelőről elhajtották, az ellenszegülőket legyilkolták s a többi közt egy magyar ifjút nyílt piacon karóba vontak. »A panasz, ezen dolog s egyéb sérelmek felől — így folytatja e kútforrásunk²⁾ — végre a királynak s előkelőinek fülébe jutott.« S e magyar királyban megvolt az erély és akarat, hogy megtegye azt, a mit Európa egyéb kisebb-nagyobb fejedelmei vagy nem tehettek, vagy tenni nem akartak: ő megzabolázta vagy szétverte a féktelen hadakat. E király László utóda: *Kálmán* volt.

Valószínű, hogy a király tudomására jutott »egyéb sérelmek« közt a zsidókon ejtett sérelmek is voltak; bizonyos az, hogy Kálmán meg tudta védeni alattvalóit, köztük a zsidókat is.³⁾ Az egyes garázdálkodó csapatokat megtámadta, keményen megverte s az országból kiűzte. A legsúlyosabb vereség Emico, rajna-melléki grófnak mintegy kétszázezerre menő gyűlevész seregét érte, mely útközben Német- és Csehországban egész zsidó községeket kiirtott, s a melyre, úgy látszik, különösen vonatkozik a zsidó krónikás tudósítása, a ki az első keresztes hadjárat alatt történt zsidóüldözések elbeszélését azzal végzi, hogy »valamivel később (t. i. az 1096-iki augusztus után) hasonló üldözések történtek a

¹⁾ *Gedáljáh ibn-Jáchjáh, Sálselet há-Kábbáláh* (az amsterdami 1697. kiadás) 90^b l. L. Kohn, i. h. 84. l. V. ö. *Gans Dávid, Krónika I.* a 4856. (1096.) évhez.

²⁾ *Chronikon Hierosolymitanum* I. 7. fejj. *Katonánál* i. h. III. 29. l.

³⁾ *Pertz, Monumenta Germaniae, Scriptores* III. 134, ad ann. 1096. »Ab his — értsd a kereszteseket — in plerisque urbibus Judaei coacti baptizabantur, aut interimebantur, aut se ipsos interficiebant . . . in Hungaria adjacentibusque provinciis inchoant agere, praedari . . . Ungari de provincia egressi, viatores illos, loca adjacentia devastantes et proposito suo contraria agentes, invaserunt et multitudinem innumerabilem tota die proeliando interfecerunt.«

magyar királyságban is.«¹⁾ Emico fegyelmet nem ismerő serege, zsidóvérrrel jelölt útján, Csehországon, Morván s Ausztrián keresztül, Magyarország határai felé közeledett. »Erőszakos tetteik hírére, melyeket Németországban, kivált a zsidók ellen elkövettek, Kálmán, Óvárt s Mosonyt eleve megerősítvén s hadaival megrakván, az átmenetet nekik megtagadta.«²⁾ Emico hadai kierőszakolták azt, Óvárt elfoglalták és Mosonyt ostrom alá fogták. De Mosonynak már megrongált falai alatt Kálmán által hosszú és véres ütközetben legyőzettek: részben felkonczoltattak, részben a Dunába s Lajthába, vagy a közel mocsárokba ugrasztattak. Az egész nagy sereg majdnem teljesen megsemmisült, »s így azt hiszik — e szavakkal zárja be a »Chronicon Hierosolymitanum« jámbor szerzője az esemény elbeszélését — hogy maga az Isten keze sujtotta a keresztesekeket, mivel az ő színe előtt tisztátalanságok s erköcselenségek által igen sokat vétettek, s a száműzetésben élő zsidókat, jöllehet, hogy Krisztus ellenségei, inkább pénzsomjából, mint az Úr igazságossága miatt, kemény gyilkolással lemészárolták.«³⁾ A német, de valószínűleg a magyar s egyéb zsidók is, ha a nagy ünnepeken elmondották a szokásos imát a megdicsőültek, különösen a vértanúk lelki üdvéért, a Német-, Francia- s Angolországban meggyilkolt zsidókön kívül, még századokkal később megemlékeztek »Magyarország meggyilkoltjai«-ról is.⁴⁾

Az Emico után érkezett Bouilloni Gottfriednek különben is jól fegyelmezett hadai, Kálmán erélyes intézkedései következtében, a legjobb rendben vonultak keresztül az országon. S így mindazon országok közül, melyeken az első kereszties hadjáratra

¹⁾ *Gedáljáh ibn-Jáchjáh i. h. u. o.*

²⁾ *Horváth, i. h. I. 347. l.*

³⁾ *Chron. Hierosolym. I. 29. fej. Katonánál i. h. III. 39. l.*

⁴⁾ *Revue des études juives* 1882. évf. 24. l. A mainzi, vagy helyesebben norinbergi »mémor«-könyv (hitközségi emlékkönyv) itt közölt helye, mely »Magyarország meggyilkoltjai«-ról emlékezik, aligha vonatkozhatik másokra, mint Emico áldozataira. Magyarországon történt más átalános zsidógyilkolásról nincsen tudomásunk; valamely helyi üldözés áldozatait pedig nem az országnak, hanem az illető helynek nevében emlitené fel a »mémor«-könyv, a mint a pozsonyi vértanúk fölemléltése alkalmával csakugyan teszi is; *l. u. o.* 14. l.

induló seregek átvonultak, legkevesebbet Magyarországon szenvedtek a zsidók. A féktelen csapatok kegyetlen garázdálkodásai csak a határszéleken sujthatták őket; de magában az országban Kálmán oltalmat és biztosságot tudott szerezni számukra.

Azóta a zsidók, a kik aggodalmas figyelemmel kísérték a keresztes hadak véres útját, európaszerte beszéltek az eddig előttük majdnem ismeretlen Magyarországról, vagy mint új-héber nyelven szokták nevezni: *Ilágárszágról*, melynek határai végre gátat vetettek amaz árnak, mely a Rajnától egész a Kárpátokig annyi virágzó községüket elsodorta. Magyarországnak, hegységek, erdők s mocsárok által védelmezett természetes határai, — melyeknek hozzáférhetlenségét Kálmán oly ügyesen fel tudta használni az ő seregénél számra nézve sokkal nagyobb keresztes hadak ellen, — a zsidóknál közmondásossá váltak. A híres francia rabbi Seló moh *Jiczháki* (Rási), ki ez események lefolyása alatt élt, midőn ismeretes talmud-kommentárjában az »ország kapúi«-féle kifejezést meg akarja magyarázni, épen Magyarországnak hegyek és erdők által képezett határait utal, hol több ily »kapú« van, mely csak bizonyos ponton engedi meg az országba való bes kimenetelt.«¹⁾

Az első keresztes hadjárat azonban mégis maradandó, nagy s hározottan kedvezőtlen következményekkel járt a magyarországi zsidókra nézve is.

Az erélyes oltalom, melyben ez alkalommal részesültek és a mely oly kirívó ellentétben állt a más országokban ezrenként lemészárolt zsidók védtelenségével, hitsorsosaik figyelmét Magyarországra irányozta, a hová bátran fordulhattak, hogy üldözőik dühe elől biztosítva legyenek. *Az első keresztes hadjárat után kezdődött a külföldi zsidók nagyobb mérvű bevándorlása.* A Csehországon átvonuló keresztesek ugyanis az ottani zsidókat, a menynyiben le nem öldösték, a keresztség felvételére kényszerítették; de alig takarodtak ki az országból, midőn az erőszakkal megkeresztelt zsidók régi hitükhöz visszatértek, és ennek következtében még kegyetle-

¹⁾ *Kohn, i. h. 50. l. s* ugyanennek értekezését, *Das Land Ilagar* snt. a Frankel-Graetz-féle *Monatsschrift*, XXX. évf.

nebbül üldöztettek. Hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák, vagyonukat, de meg életüket is biztosítsák, 1098-ban Csehországból tömegesen kivándoroltak, vagy jobban mondva, — minthogy a kivándorlást megtiltották nekik, — megszöktek. Nagy részők Magyarországhban keresett és talált is menedéket.¹⁾ Példájukat, hasonló okoknál fogva, nyilván több morva és osztrák zsidó is követte.

E tömeges bevándorlás a régi magyar zsidó őslakosságot új, nem épen kiváló elemekkel szaporította. A mindenféle zaklatásoknak kitett cseh zsidók ugyanis, kik előtt akkor minden egyéb kereset már rég el volt zárva, többnyire csak kereskedéssel és pénzüzletekkel foglalkoztak. Erre a keresetmódra pedig Magyarországon annál inkább rá voltak szorúlva, mivel, menekülésök alkalmával, csak pénzüket vagy egyéb ingó jószágukat hozhatták magukkal. Ezt, hogy megélhessenek, értékesíteniök kellett. A nyelvre, élet- és keresetmódra idegen jövevények természetesen nem kerülhették ki az éles-szemű Kálmán figyelmét, s nyilván ők voltak oka annak, hogy a törvényhozás Kálmán alatt több ízben foglalkozott a zsidókkal, sőt hogy Kálmán végre még *külön zsidótörvényt* is alkotott. Valószínűleg ők adtak okot arra is, hogy e zsidótörvény már részletesen intézkedik a zsidók adás-vevéséről, pénzkölcsönzéséről s zálogbirtokáról, a mely dolgokról Szt. Lászlónak, de még magának Kálmánnak a zsidókra vonatkozó *első* rendeletében is szó sincsen még.

Másrészt pedig Kálmán fenkölt szelleme, habár korát sok tekintetben túlszárnyalta, még sem zárkózhatott el a tények logikája, valamint ama nagyszerű mozgalom szükségképi befolyása elől, mely a keresztes hadjáratokat szülte. Az egész keresztény világ a hitbuzgalom rajongásával háborúba indúlt az iszlám ellen, és vérét, vagyonát vetélkedve felajánlotta, hogy hitének e gyűlölt ellensége legyőzessék, vagy legalább visszaszoríttassék. Magyarországon pedig számos muhammedán hitű bolgár is lakott. S ezek, az úgynevezett *izmaeliták* vagy *szaracénusok*, nem csekély hátrányára váltak a zsidóknak, mert a kegyetlen türelmetlenség-

¹⁾ *Cosmas*, prágai érsek *krónikája* az 1098. évhez K a t o n á n á l, i. h. III. 102. l. V. 5. *Hermann*, *Geschichte der Israeliten in Boehmen* 22. l. kövv.

ből, mely a bolgárok ellen fordúlt, a zsidóknak is, bár Kálmán alatt még nem oly mértékben, kijutott. De később szokásossá vált, hogy törvények, zsinatok, főkép pedig a magyar viszonyokat közelebbről nem ismerő pápák bullái s levelei a *zsidókat és izmaelitákat* egymás mellé állították, gyakran még akkor is, midőn sajátkép csakis az utóbbiakról lehetett szó. Így történt, hogy »izmaelita« és »zsidó« lassanként egymáshoz tartozó, majdnem azonos fogalmakká váltak, melyeket történetíróink nem ritkán össze is tévesztettek. S ép e miatt a zsidók társadalmi és jogi állapota gyakran még sötétebb színben tűnik fel, mint a minő tényleg volt.¹⁾

A Kálmán által 1101- és 1102-ben egybehívott országgyűlések, melyeknek határozatai mint »Kálmán király rendelete« ismereteseek, az izmaelitákra vonatkozólag rendkívül szigorú végzéseket hoztak,²⁾ úgy hogy ezekhez viszonyítva, a zsidókkal, mondhatni, nyájasan bántak el.

Nekik mindenek előtt újra megtiltották a keresztény rabszolgák tartását, határidőt tűzván ki, melynek letelte után e rabszolgákat, ha közben el nem adták, elvesztik. »A ki pedig közülök — így folytatja Kálmán rendelete — földműveléssel foglalkozik, azt pogány rabszolgákkal végeztesse. A zsidók, kik földbirtokot vehetnek, azt megszerezhetik ugyan; *ők maguk azonban csak ott lakhatnak, a hol püspöki székhely van.*«³⁾

Ezt az utóbbi határozatot, melyet történetíróink tévesen az országban lakó összes zsidókra vonatkoztatnak, majd úgy szokták magyarázni, hogy általa a keresztényeket biztosítani akarták a püspökök ellenőrzése és felügyelete alá helyezett zsidók csalásai

¹⁾ L. a következő jegyzetet; a következőkben még több hasonló példával fogunk találkozni.

²⁾ *Decretum Colomanni regis* 46—49. czikk, *Endlichernél i. h.* 358. l. köv. *Katona, i. h.* III, 101. l. e czikkekhez azt jegyzi meg: »Ismaelitae hi, sive Judaei (!), sive Saraceni ritus mosaicos (!) observare tunc non permittebantur.« E téves állításra nyilván az birta őt, hogy e végzések egyike (a 49. czikk) szabadságvesztéssel bünteti az izmaelitát, aki persze nem Mózes, hanem a saját vallása tilalma értelmében, vonakodik *d i s z n ó h u s t* enni. Majláth hasonló tévedésére már *Löw Lipót*, a *Busch-féle Jahrbuch für Israeliten*, IV. 71. l. rámutatott.

³⁾ *Decretum Colomanni regis*, 74. és 75. czikk.

ellen; ¹⁾ majd pedig úgy, hogy a püspököknek így mentül több alkalmuk legyen a zsidók megtérítésére. ²⁾ De a törvény fentebb közölt szövegéből kitűnik, hogy itt csak zsidó *földművelőkről* és zsidó *földbirtokosokról* van szó, s hogy csak ezeket érte e szigorú rendszabály, mely már azért sem terjedhetett ki az ország *összes* zsidóságára, mivel rá vonatkozólag alkotott gyakori törvényekből, valamint később nyilvánuló nagy befolyásából ítélve, alig férhetett volna el az akkori, nem épen nagy, tíz vagy tizenegy püspöki városban, vagy tán csak úgy, ha épen *zsidó* városokat csináltak volna belőlük. A zsidó földművelőket s földbirtokosokat pedig a törvény azért akarta épen a püspöki székhelyekre szorítani, mivel a zsidók, mielőtt a XII. vagy XIII. században, mint »a kamara szolgái« a fejedelmek fenhatósága alá, vagy helyesebben: birtokába kerültek, mindenütt a püspököknek voltak alávetve, kiknek úgy mint a keresztények dézsmát, itt-ott még adót, valamint birságokat is fizettek, melyekben valamely törvényszék által elmarasztaltattak. Ezért is a püspökök a zsidókat, kik után nem csekély jövedelmet húztak, a mennyire lehetőségükben állt, védelmezték, sőt kedvezmények által székhelyeikbe édesgették. ³⁾ S e körülményben keresendő Kálmán ez intézkedésének oka is, mert bizonyos, hogy a zsidók akkor már Magyarországon is dézsmát fizettek a püspököknek. ⁴⁾ Hogy tehát a püspökök e jövedelme rövidséget ne szenvedjen és könnyebben legyen ellenőrizhető, azoknak a zsidóknak, kik mint földművelők s földbirtokosok dézsmát tartoztak fizetni, épen csak a püspöki városokban kellett volna lakniok. E rendszabály azonban, mely egész terjedelmében nyilván sohasem hajtatott végre, nem sokára egészen feledésbe jutott. ⁵⁾

¹⁾ *Katona, i. h.* III. 115. l.

²⁾ *Horváth, i. h.* I. 356. l.

³⁾ Mindezekre nézve l. *Stobbe, i. h.* 9—13. l.

⁴⁾ L. alant, e fejezet végét, valamint *Fejér, i. h.* II. 255. l. -

⁵⁾ Épen püspöki városokban, például Kalocsán, Bácsban, Veszprém-ben s Egerben a Kálmán utáni századokban nem voltak zsidó községek; ellenben Budán már vagy száz évvel Kálmán után találkozunk zsidókkal, s nem sokkal később Pozsonyban is. E két város pedig, hol az ország legnagyobb zsidó községei voltak, *nem* püspöki város.

Egészen más színezetű s a zsidók megváltozott viszonyaira nézve jellemző, Kálmánnak ugyanez időtájt kiadott zsidótörvénye, mely hét czikkből áll s szószerinti fordításban ekkép hangzik: ¹⁾

»Kálmán, Isten kegyelméből a magyarok királya, e törvényt adta az országban tartózkodó zsidóknak:«

1. »Zsidó ezentúl ne merészeljen bármily nyelvű vagy nemzetű keresztény rabszolgát venni, vagy eladni, vagy szolgálatban tartani. Ki e végzést áthágja, a nála talált keresztény rabszolgának kárát vallja.«

2. »Ha keresztény zsidónak, vagy zsidó kereszténynek két vagy három pensát érő kölcsönt adni akar: a kölcsönadó a kölcsönvevőtől kezességet vegyen, mire nézve mint tanúk keresztények és zsidók hivattassanak meg, hogy arra az esetre, ha netalán az egyik eltagadná, mit a másiktól kölcsön vett, ez, a kezesség s mindkettejük tanui által megbizonyíttassék.«

3. »Ha pedig az egyik a másiknak három pensánál nagyobb kölcsönt ad, ez kezesség s tanúk mellett, a mint fentebb mondva volt, történjék; ezenkívül még a pénzösszeget és a tanúk neveit jegyezzék fel papírosra, melyet mind a két fél, t. i. a kölcsönvevő s a kölcsönadó erősítsen meg pecsétjével, hogy arra az esetre, ha az egyik a másikon ²⁾ erőszakot akarna elkövetni, az írás s mindkettejük pecsétje által ³⁾ az igazság kideríttessék.«

¹⁾ *Endlicher, i. h. 371. l.* E törvénynek egy nagyjában hanyagul írt másolata a bécsi cs. könyvtárban van; eltérő olvasásait, melyekből néhány kiválóbbat a következőkben közlök, dr. *Marczali Henrik* úr szíveségének köszönöm. Önálló magyar fordításokat közöltek: *Szalay, i. h. I. 219* és *Helmr, i. h. S. 1.*

²⁾ A bécsi kézirat itt az »alter alteri« szavak után hozzáteszi: *i n h a c r e.*

³⁾ »Scripto ac sigillo utriusque veritas comprobetur.« *Szalay* fordítása: »mindkettejük írása és pecsété által« nem szabatos; magából e czikkből valamint a következőből világos, hogy a felek, de még a tanúk aláírásáról is, szó sincsen. Az ő nevöket, valamint a kölcsön összegét és a zálog minőségét az okmány írója jegyezte fel. A törvény ugyanis nem tette föl, hogy a felek, vagy a tanúk írni tudnak, azért csak a felek pecsétjéről szól; l. a következő (4.) czikket. A zsidóknak tehát akkoriban rendesen voltak pecsétjeik, melyeknek használatától, mint látni fogjuk, később eltiltattak.

4. »Ha zsidó kereszténytől, vagy keresztény zsidótól valamit venni akar, alkalmas keresztény és zsidó tanúk előtt vegye meg az eladó árút; magát az árút s a tanúk neveit jegyeztesse fel írásban. Ezen, az adó s a vevő pecsétjével ellátott ¹⁾ írást (a vevő) magánál őrizze, hogy, ha e vételre nézve valamikor lopásról vádoltatnék, a nála talált lopott jószág urát (eladóját) és a fentemlített tanúkat előállíthassa és a vád alól felszabaduljon.«

5. »Ha a nála ²⁾ talált lopott jószág urát (eladóját) nem állíthatja elő, de a pecsétekkel megerősített írást felmutathatja: a bennirt tanúk esküje által magát kitisztítván, megszabadul.«

6. »Ha pedig keresztény tanúi nincsenek (a zsidónak), de alkalmas zsidó tanúkat állíthat, s ő ezek esküje által a zsidók törvénye szerint ³⁾ ártatlannak nyilváníttatnék, négyszeresen fizesse meg a lopott jószág árát.«

7. »Ha sem a nála talált jószág urát előállítani, sem a pecséttel megerősített írást előmutatni nem tudja, ítéltsék el

¹⁾ Itt az Endlicher által közzétett szöveg hiányos; a »cartulam illam sigillo utriusque, uenditoris scilicet et emptoris« szavak után t. i. a bécsi kézirattal »in signa tam« olvasandó.

²⁾ Azaz a vevőnél, legyen az akár zsidó, akár keresztény. Helmár e cikket tévesen csakis a zsidóra vonatkoztatja; e cikk világosan az előbbinek kiegészítője.

³⁾ E szavakból hibásan azt akarták következtetni, hogy a Verbőczy *Hármas könyve* végére iktatott zsidó esküt már Kálmán előtt, vagy Kálmán alatt állapították meg. A »secundum legem Judaeorum« itt csak annyit jelenthet, hogy a zsidó tanúk »a zsidók törvénye szerint,« azaz úgy esküsznek, a mint vallási törvényük értelmében szoktak, t. i. a »rodale«-re, azaz Mózes öt könyvének a zsinagógában használt egy példányára, mit IV. Béla 1251-iki zsidótörvénye (18. cikk), mint a zsidók esküformáját világosan fel is említ. A zsidóeskünek nem a zsidó vallás, hanem valamely országos törvény által előírt formáját, a minő Verbőczyé, nem »secundum legem Judaeorum«, hanem »more judaico«-nak nevezték. Kálmán előtt nem létezett valamely »lex Judaeorum«, s így az országos törvény a zsidóesküvel nem is foglalkozhatott. Verbőczy zsidóesküje, melyről annak helyén bővebben lesz szó, csak utánzása egy német esküformának, mely Kálmán idejében még nem létezett, hanem sokkal később keletkezett.

hazai szokás szerint; a lopott jószág árát pedig tizenkétszeresen fizesse meg.¹⁾

E törvény, az első cikk kivételével, kizárólag a zsidók és keresztények közti pénzkölcsönre és kereskedelemre vonatkozik. Ily törvény pedig szükségessé vált az első keresztes hadjárat után, tehát vagy 3—5 évvel azelőtt, bevándorolt cseh s osztrák zsidók miatt, kiknek egyedüli, vagy legalább fő keresetük, az adás-vevés s a pénzkölcsönzés lehetett, s erre nézve Kálmánnak részletes intézkedéseket kellett hoznia, hogy minden bekövetkeztető zavarnak s önkénynek elejét vegye. Ez intézkedések, ha az akkori viszonyokat és jogfelfogást tekintjük, nagyjában elég méltányosak s részrehajlatlanok voltak, úgy hogy az akkori, kiváltkép a külföldről jött zsidók bizonyára megelégedéssel fogadták.

A középkori törvényhozás ugyanis a bizonyítási eljárásra nézve azt az elvet állította fel, hogy csak hasonjogú s hasonállású és csak egynemzetségbeli egyének bizonyíthatnak egymás ellen. A rabszolga a szabad ellen, a paraszt a polgár ellen, a polgár a nemes, s a külföldi a belföldi, gyakran még a különféle nemzetiségekhez tartozó belföldiek is egymás ellen nem tanúskodhattak jogérvényesen. Azért a különböző joggal bíró és a különféle nemzetiségű egyéneket arra szokták szorítani, hogy az egymás ellen folytatott perekben oly tanúbizonyságot állítsanak, melyben mind a két nemzetiség, vagy társadalmi s jogi állás képviselve van. A Kálmán idejében kiadott prágai törvénykönyv például azt határozza, hogy cseh ember német ellen két német s egy cseh tanút

¹⁾ Ebben s a megelőző cikkben világosan csak zsidóról van szó; ezt pusztán zsidó tanúk esküje nem mentheti föl egészen, hanem csak enyhíti büntetését, mely, ha zsidó tanúi sincsenek, ezen (a 7.) cikk értelmében, sokkal súlyosabb: ha pusztán zsidó tanúi vannak négy szeresen, ha az ilyeneket sem tud állítani, tizenkétszeresen fizet. E szövegezésből nyilván az következik, hogy ha az eladó zsidó, a lopott jószág meg a keresztény vevőnél találhatik: ez, ha keresztény tanúi vannak, a jószágot egyszerűen visszaadja vagy megtéríti, de annak négyszeres fizetése alól felmentetik. Szalay e két cikket hibásan magyarázza; v. ö. Helmár fordítását.

köteles állítani, viszont a német, a ki cseh emberre valamit rá akar bizonyítani, két cseh s egy német tanút. Ez az elv, különösen Németországban, természetesen a zsidók és keresztények közti jogviszonyra is alkalmaztatott, mivel az előbbieket, az utóbbiakkal szemben, másrangúak s másjogúak voltak, de még más nemzetbelieknek is tekintettek. Csakhogy ez elég gyakran úgy történt, hogy a zsidó, keresztény ellen zsidó tanúkkal soha, csak két vagy három kereszténnyel bizonyíthatott valamit; míg, megfordítva, a keresztény számára, a zsidó ellen, vagy már csupa keresztény tanúkat, vagy pedig ezek mellett *egy* zsidó tanút is elégségesnek tartottak. Máshol, kivált később, elég méltányosak voltak, zsidók s nem-zsidók közt egyenlő mértékkel mérni a jogot és igazságot, és azt határozták, hogy mindegyikük a másik ellen jogérvényesen csak oly tanúkra hivatkozhatnak, a kik nem az ő, hanem az ellenfél felekezetéhez tartoznak, miért is köztük minden jogviszonyt már eleve mind a két fél hitét valló tanúk által kellett megállapítani. ¹⁾

Kálmán ezt az utóbbi méltányos eljárást fogadta el. A kölcsönadásra valamint az adás-vevésre vonatkozó rendeletek (2—5 cikkek) zsidókra és keresztényekre nézve *tökéletesen azonosak*: mindegyikük csak zsidó és keresztény tanúkkal bizonyíthat a másik ellen. Csak abban az esetben, ha valaki lopott jószágot talált venni, s az eladót nem állíthatja elő: a *keresztény* vevőt keresztény tanúk felmentik a birság fizetése alól, míg a *zsidó* vevő, kinek csupán zsidó tanúi vannak, a nála levő jószág árát *négy-szeresen* megfizeti. De ha itt is tekintettel vagyunk arra, hogy a kánoni jog s több országos és városi törvény a zsidó javára tett zsidó tanúvallomást egészen érvénytelennek mondja, e törvény pedig annyiban elismeri, hogy a vádlott zsidót nem ítéli el mint olyant, a kire a bűn rábizonyítottnak, ²⁾ hanem csak aránylag csekély pénzbírsággal bünteteti, világosan azért, mert az árú

¹⁾ Az e korbéli idevágó jogelveket s törvényeket l. *Stobbe, i. h.* 151—153. és 259—262. l.

²⁾ Ezt a 7. cikk szerint mint tolvajt vagy rablót a szokásos büntetésre, azonkívül pedig a lopott jószág árának tízenkétszeres fizetésére ítélték; v. ö. fent. 74. l., 1. jegyz.

vétele alkalmával nem gondoskodott keresztény tanúkról is, mint e törvény megszabja; ha tekintettel vagyunk továbbá arra is, hogy másrészt zsidó ellen csupa keresztények sem tanuszkodhattak (4. cikk), a mi a kánoni joggal s egyéb országos és városi törvényekkel szintén ellenkezik:¹⁾ akkor méltányolni fogjuk az önállóságot s az igazságosságot, mely Kálmánnak, külföldi jog-nézetek alapján létrejött zsidótörvényét jellemzi.

A kölcsönökre és adás-vevésre vonatkozó rendeleteknél a zsidókra nézve nyomasztóbb s következményeiben épenséggel végzetes volt azonban e törvény első cikke, mely nekik a keresztény rabszolgák tartását újra megtiltotta. Szt. Lászlónak s magának Kálmánnak idevágó régibb törvényeit, melyek a rabszolgák nemzetiségéről nem nyilatkoznak, más országban is szokásos eljárás szerint, eddig úgy értelmezték, hogy a zsidóknak csak *magyar* rabszolgákat nem szabad venni vagy tartani, de igenis *külföldi*, vagy egyéb *nem-magyar* rabszolgákat.²⁾ S így ez utóbbiakkal kellett beérniök, míg Kálmán ez újabb törvénye ezektől is eltiltotta őket, határozottan kimondván, hogy »ezenkívül ne merészeljenek *bármily nyelvű vagy nemzetű* keresztény rabszolgát venni, vagy eladni, vagy szolgálatban tartani.«³⁾ Ha tehát a zsidók földjeiket továbbra is művelni s a mezőgazdaságról végkép lemondani nem akartak, számukra még csak az maradt hátra, hogy másoktól rabszolgákat *bérbe vegyenek*. De Kálmán országlása vége felé az 1114. év elején tartott esztergomi zsinat ezt az utolsó módot is elzárta előlük, azt határozván, hogy »a zsidók ne merészeljenek, keresztény rabszolgákat, vagy rabszolga-

¹⁾ *Stobbe és Helmár, i. h. u. o.*

²⁾ Így volt ez például Franciaországban is, hol a zsidók belföldi rabszolgákat nem tarthattak, de Szt. Lajos rendelete szerint »habeant (Judei) licentiam mancipia peregrina emere.« *L. Depping G. B., Die Juden im Mittelalter, Stuttgart 1834, 51. l.*

³⁾ Ezt *Helmár* (i. h. 8. l.) is helyesen így tünteti fel; csak hogy itt és máshol mindig csak a zsidók rabszolgakereskedéséről beszél, míg Kálmán rendeletének 74. és 75. cikkéből (fent. 70. l.), valamint az itt következőkből világos, hogy oly rabszolgákról is, vagy tán főképen olyanokról van szó, kiket a zsidók a házi és mezői munkák végzésére tartottak, vagy bérbe vettek. *L. a köv. jegyzetet.*

nőket, akár tulajdonúl, akár eladás végett, akár *bérben* tartani.«¹⁾

Igy hiábavalóvá és hasznavehetlenné vált Kálmán régebbi engedélye, mely szerint a zsidók a földművelést gyakorolhatják s földbirtokot szerezhetnek. Miután előbb a magyar, később a más nemzetbeli és külföldi, végre még a bérbe vett keresztény rabszolgák tartását is megtiltották nekik: pogány rabszolgák, vagy szabad munka-erő nem létében, maga a törvény arra kényszerítette őket, hogy a földműveléssel s minden egyéb nagyobb munka-erőt igénylő foglalkozással felhagyjanak, s a számukra még fenmaradt egyetlen keresetmódhoz nyuljanak: az adás-vevéshez s a pénzkölcsönökhöz, a minek káros következményei meg is látszottak nemsokára. Ez idő óta a zsidók társadalmi állása gyors hanyatlásnak indult, és rohamosan süllyedvén, mindinkább hasonlóvá lett a többi középkori zsidók megalázott, szánszalomra méltó állapotához.

Az esztergomi zsinat e határozatát néhányan²⁾ azzal a hozzáadással közlik, hogy »keresztény ne merje megvenni a zsidók által megvetett húst.« Ez utóbbi határozat, ha t. i. a zsinat csakugyan elrendelte, a mi nem bizonyos,³⁾ arra vonatkozik, hogy a zsidók ama levágott barmokat, vagy ezeknek bizonyos részeit, melyeket vallási szabványaik értelmében maguk nem ehettek, el szokták adni. E hús megvételét pedig már régibb egyháztanítók, részben, hogy a zsidóknak a vallási szertartásuk szerinti eljárást megnehezítsék, részben pedig azért tiltották meg a keresztényeknek, »mivel a zsidók ezeket mint tisztátalanokat megvetik s a keresztényeknek eladván, gúnyosan *keresztény hús*-nak

¹⁾ Péterffy, i. h. I. 61. 1. Endlicher, i. h. 357. 1. és Katona, i. h. III. 327. 1. »neque proprios, vel venales, neque mercenarios«, tehát az eladni valókon kívül olyanokat sem, kiket a maguk számára tartottak, vagy keresztényektől bérbe vettek.

²⁾ Endlicher és Katona, i. h. u. o.

³⁾ Péterffy, i. h. u. o. az esztergomi zsinat 61. cikkét e hozzáadás nélkül közli, melyet később azért csusztattak be, hogy az alantabb felhozandó külföldi zsinatok idevágó határozatának Magyarországon is érvényt szerezzenek.

nevezik.«¹⁾ Hasonló tilalmat különben az 1267-iki bécsi zsinat is, a norimbergi városi tanács pedig még 1538- és 1603-ban is szabott.²⁾

Kálmán alatt, ha nem tekintjük azt a különben végre nem hajtott rendeletet, mely a püspöki városokra szorította a földmívelő zsidókat, a zsidóság jogai és társadalmi állása semmiféle csorbát nem szenvedtek. Hazai törvényhozásunk s egyéb történelmi forrásaink Kálmánnak 1114-ben bekövetkezett halála után, majdnem nyolczvan évig, mélyen hallgatnak a zsidókról, s ez mindig annak a jele, hogy rájuk nézve valami kedvezőtlen nem jegyezhettek föl, s valami újabb megszorításról, mely őket érte volna, nem beszélhetnek. Csak *III. Béla* uralkodása vége felé van ismét, bár csak mellékesen, szó róluk. A pécsi püspökség számára 1190-ben kiadott kiváltságlevelében ugyanis *III. Béla* azt mondja egyebek közt, hogy mindenki, a ki keresztény államban él: nemes, királyi vagy várjobbágy, vagy idegen, »vagy az ország bármínemű szabad vagy szolga embere, szaraczénus, vagy szláv, paraszt, *zsidó* vagy keresztény«³⁾, a papságnak dézsmát fizessen, minthogy *Mózes* könyve s az evangéliumok azt egyaránt így parancsolják.

A zsidók, kiket akkor európaszerte zsaroltak s üldöztek, egész *II. Endréig* (1205-ig), zavartalan békében, aránylag boldog időket éltek Magyarországon. Ingó s ingatlan jószágokat mindehnyit szerezhettek. Földjeiket, a törvény értelmében, csak pogány

¹⁾ Így már a IX. században *Agobard*, lyoni érsek, *De insolentia Judaeorum*, I. 62. A *Pray* által (Katonánál *i. h.*, u. o.) említett furcsa okot: mivel a zsidók e húst »in odio Christianorum saepe sputis foedant« az 1267-iki bécsi zsinat egész komolyan felhozta. L. (*Wertheimer József*) *Die Juden in Oesterreich*, Lipcse 1842, I. 84. és 143. l.

²⁾ *Die Juden in Oesterreich*, u. o. és *Lochner*, *Nachricht von d. Judengemeinde in Fürth*, 89. és 99. l.

³⁾ *Fejér*, *i. h.* II. 255. l. »liber homo, vel servus, Sarachenus, incola regni nostri vel Schlavus, rusticus *E b e s*, Christianus.« Világos, hogy a szaraczénusok, szlávok s keresztények mellett fölemlített *E b e s* helyett »*E b r a e u s*« olvasandó, mit már *Cassel* (*E r s c h* és *G r u b e r*, *i. h.* 123. l.) helyreigazít, habár a kiváltságlevél tartalmát egészen hibásan közli. *E b r a e u s*-ra már az a körülmény is utal, hogy a következőkben az evangélium mellett *Mózes* könyvére is történik hivatkozás.

rabszolgákkal műveltethették ugyan, s ilyeneket, igaz, alig lehetett már szerezni; de e törvénynek nem igen lehetett gyakorlati fogadtatja, mert nem fér meg azzal a ténnyel, hogy a zsidókat ez idő körül terjedelmes földek birtokában találjuk ¹⁾, melyeknek, ha e törvény csakugyan érvényben van, hasznát nem vehették volna. Vallásukat szabadon s bántatlanul gyakorolhatták, sőt, mint a későbbi törvényekből kitűnik, állami s egyéb nyilvános hivatalokat nyerhettek és tényleg viseltek is. Még külön adót sem fizettek. A más államokban szokásos nyomasztó zsidó-adónak különféle nemei itt még egészen ismeretlenek voltak. Ilyen adónak akkori törvényeinkben s egyéb történelmi adatainkban semmi nyoma. A magyar birodalom állapotáról s királyának jövedelmeiről szóló ama részletes tudósításban, mely, francia Margitnak III. Bélával való egybekelése előtt, Fülöp Agost francia királynak beküldetett ²⁾, zsidó-adóról, vagy a zsidóktól más czímen húzott jövedelemlről szó sincsen. S ha ily zsidó-adó valahogy mégis létezett, nem a királynak, hanem, az akkori szokás szerint, valószínűleg a püspököknek fizették. ³⁾

¹⁾ II. Endre alatt 1205 – 1235-ben. Különösen figyelembe veendő e királynak 1232-ben a »Judaus Teha comes« számára kiadott okirata, melyben egyebek közt azt mondja: »villae Besseneu, quam pater ipsius liberalitate regia possederat ab antiquo.« *Fejér, i. h.* III, 2. 271. l.

²⁾ *Fejér, i. h.* II. 217. l.

³⁾ L. fent. 71. l. v. ö. III. Béla kiváltságlevelét, fent. 78. l., valamint a III. Endre által 1291-ben Pozsony városának adott privilegium következő szavait: »Item Judaei, in ipsa civitate constituti, habeant eandem libertatem, quam et ipsi cives; saluo jure Archiepiscopi Strigoniensis et Praepositi Posoniensis remanente.« *Fejér, i. h.* VI. 1. 110. l. Ez okiratra annak helyén még visszatérünk.

MÁSODIK FEJEZET.

A zsidók II. Endre uralkodása alatt.

II. Endre keresztes hadjárata. — Az arany-bulla 24. cikke. — Zsidó államhivatalnokok s tisztviselők. — Országos nyomor. — Történetíróink összevetésként a zsidókat az izmaelitákkal. — A szent-szék, valamint a magyar és külföldi egyházi személyek csakis az izmaelitákat vádolják. — A zsidók ellen csupán azt hozzák fel, hogy állami hivatalokat viselnek. — Honorius pápa és Róbert, esztergomi érsek idevágó nyilatkozatai. — II. Endre második decretum-a. — Magyarország egyházi átok alá vettetik. — Az esztergomi érsek átoklevele a szaracénusok és álkeresztények ellen. — A szaracénusok nagyban úzik, a zsidók ellenben kerülnek a hittérítést. — A beregi szerződés. — A zsidók minden állami s nyilvános hivatalból kizáratnak. — Megkülönböztető jeleket viseljenek ruházatukon. — Keresztényekkel ne éljenek vegyes házasságban. — IX. Gergely, és Jakab prae-nestei püspökök. — Zsidók mint keresztény tisztviselők társai és ügynökei. — Keresztények a megvásárolt állami jövedelmeket s hivatalokat zsidóknak adják el. — Az utóbbiak nem tarthatnak többé rabszolgákat. — A zsidók társadalmi elszigeteltsége. — Hitök elhagyására unszoltatnak. — Zsidó ál-keresztények. — Sámuel kamaragróf. — Teka zsidó. — Az osztrák Lipót és II. Endre közti békeszerződésben az előbbiért kezekedik. — Ruh-tukeur birtokától megfosztatik. — Viszálgatása Simon lovaggal. — Kamara-grófnak kineveztetik. — Ausztriába kivándorol. — IV. Béla által vissza-hívatik.

A nagyravágyó, de győnge és tehetetlen II. Endre uralkodása (1205—1235), mely annyi bajba és zavarba sodorta az országot, végzetessé vált a zsidókra nézve is.

Endre 1217-ben indult az ő sikertelen keresztes hadjárata. Hogy e vállalat költségeit fedezze, ugyanazon eszközökhöz nyúlt, melyeket az udvar tékozlásai, már uralkodása első éveiben, szükségessé tettek: új adókhoz, évenként új, mindig rosszabb pénz veretéséhez, kölcsönökhöz és a királyi javak s jövedelmek elzalogosításához vagy eladásához. E viszásságokhoz

hozzájárultak még az önkény, erőszak és a napirenden levő rablások, melyek Endre távolléte alatt lábra kaptak, a népet hihetetlen nyomorba süllyesztették és az országot, melyben minden törvényes rend felbomlottnak látszott, alapjaiban megingatták. E zilált helyzetet, főképp pedig a köznép s a kisebb nemesség nyomorát történetíróink, és ezek nyomán iskolakönyveink is, első sorban az izmaeliták- és zsidóknak szokták felróni.

Nem a hetedfél századdal ezelőtt élt zsidók becüsletmentése, hanem a történelmi igazság érdekében, tekintsük közelebbről a tényállást és vizsgáljuk meg elfogulatlanul s részrehajlás nélkül az idevágó történelmi kútforrásokat, melyek közvetve, vagy közvetlenül egytől egyig mind egyházi személyektől eredvén, a zsidóságnak bizonyára nem kedveznek.

II. Endre uralkodása alatt egész 1222-ig zsidókról szó sincsen. Az ez évben kiadott arany bulla 24. cikke emlékezik meg róluk legelőször, azt határozzván, hogy a »pénzek kamaragrófjai, a só- és adótisztek országunk nemesei legyenek; izmaeliták és zsidók azokká ne lehessenek,« vagy pedig, e törvényczikknek más, úgy látszik, helyesebb olvasása szerint: »Kamaragrófok, pénzverőtisztek, só- és adótisztek és az ország nemesei izmaeliták és zsidók ne lehessenek.«¹⁾

¹⁾ »Comites camerarii monetarum, salinarii et tributarii nobiles regni nostri sint; ismaelite et judaei fieri non possunt.« Így közli e törvényczikket *Endlicher, i. h. 412. l.*; *Fejér, (i. h. III. 1. 377.)* olvasása: Comites Camere, Monetarii, Salinarii et Tributarii, nobiles Regni Hysmaelite et Judei fieri non possint» valószínűleg a helyesebb. »Comites camerarii monetarum« nem csak hogy szokatlan, de még azt az értelmet is adná, hogy oly kamaragróffokká, kik csak valahogy a kincstárnál, de nem épen a pénzverőnél vannak alkalmazva, zsidók is lehetnek, mit a törvény nyilván ép oly kevésbé akart kimondani, mint — Endlicher szövegezése szerint — azt, hogy sóhivatalnok vagy adótiszt csak kis nemes ember lehessen, tehát városi polgár vagy más szabad ember ne. Hogy a zsidók e tilalom daczára Endre és Béla alatt magyar nemesek, pénzverők pedig még később is voltak, azt alant látni fogjuk. Sajátságos, hogy *Szalay (i. h. I. 298 l.)* és *Horváth (i. h. I. 522. l.)*, kik Endlicher olvasását elfogadják, a »tributarii« szót »vám-tisztekkel fordítják (ezek: telonarii; tributarii általában »adó tisztek«), és hogy az utóbbi az »et judaei« szavakat a fordításhól egészen kihagyja.

Lehetséges, sőt valószínű, hogy az efféle hivatalt viselt zsidók közül többen kisebb-nagyobb visszaéléseket, zsarolásokat követtek el. Az e korbéli tudósításokban, ¹⁾ melyek az országos zavarának legrútább képét mutatják, csak úgy hemzsegnék a vádak főurak, ispánok, püspökök, szerzetesek s egész kolostorok, valamint az izmaeliták ellen. A zsidók, ez erkölcsi rothadás közepett, alig lehettek sokkal jobbak ezeknél; de éppen ellenük semmiféle vád vagy panasz nem hallatszik. Honorius pápa, ki az 1221. április 29-én, tehát még az arany bulla kiadása előtt, Endréhez s a királynéhoz külön-külön levelet ²⁾ intézett, felszólítván őket, hogy a rendkívüli befolyásra és hatalomra vergődött *izmaeliták* túlkapásainak véget vessenek, a zsidókról meg sem emlékezik. Azt pedig, hogy az Endre által könnyelműen elfecsérelt királyi javak közül néhányat, mint látni fogjuk, ők is megvettek, vagy más jogcímen megszereztek, bűnül nem róhatni fel nekik. Az efféle birtokszerzésekre Endre könnyelműsége és gyengesége mintegy fölhívta az ország apraját-nagyját; sőt a féktelen főurak gyakran még erőszakosan is elszózták foglalni a korona javait. ³⁾

Az országos viszonyok azonban az arany-bulla kiadása után sem fordultak jobbra, sőt Endre erélytelensége, az országnagyok féktelensége s az újra kitört belviszályok miatt mindig szomorúbb alakot öltöttek. A régi panaszok újra, csak hogy hangosabban hallatszottak. De Honorius pápa még az 1225. augusztus 23-án kelt levelében is, ⁴⁾ mely Endrét a legélesebb szemrehányásokkal elhalmozza és keservesen panaszkodik a *szaraczenusok* kegyetlenségei és túlkapásai ellen, a zsidókról csak azt mondja, hogy a kánonok s az arany-bulla világos tilalma daczára, még mindig viselnek állami s egyéb köz hivatalokat.

¹⁾ L. azokat: *Horváth, i. h. I. 507. l. köv. és 512. l. köv.; Szalay, i. h. I. 290. l. köv.*

²⁾ Kiadta *Theiner Ágost, Vetera monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia, I. (Róma 1859) LVIII. és LIX. sz. (30. l.)*

³⁾ *Horváth, i. h. I. 513. l.*

⁴⁾ *Fejér, i. h. III. 2. 48. l. és Theiner, i. h. CXXVII. sz. (60. l.)*

A Róbert, esztergomi érsek, s mások által IX. Gergelynek bejelentett újabb panaszok, melyeket a pápának 1231. márczius 3-án kelt válasza ismétél, részletesen s elkeseredéssel szólnak a *szaraczénusok* zsarolásairól, s az egyházon még *keresztények* által is ejtett sérelmekről; de a zsidók ellen megint csakis azt hozzák fel, hogy még mindig veselnek köz hivatalokat, mit a pápa már azért is kárhoztat, mivel ez a tolédói zsinat egy határozatával ellenkezik.¹⁾

Maga Endre, ki ennek következtén a némely hozzáadásokkal megtoldott arany bullát ugyanebben az esztendőben újra kiadta, a zsidókra nézve csak a fentidézett 24. cikket ismétli, mely őket minden köz hivatalból kizárja.²⁾

Mivel azonban ezen királyi esküvel megerősített »második decretum« szintén csak írott malaszt maradt, a pápa által erre felhatalmazott Róbert, esztergomi érsek, az 1232-ik év végén egyházi átokhoz folyamodott. S az országos viszonyokat bizonyára jól ismerő magyar főpap átoklevele,³⁾ mely az ország bajait részletesen felsorolja és e bajok okozóit gyakran még név szerint is fel-

¹⁾ *Fejér, i. h.* III. 2. 241. l. és *Theiner, i. h.* I. (93. l.) CLXVIII. sz. Jellemző, hogy e levél a bevezetésben a szaraczénusok és zsidók bűneiről általában, a később következő részletekben pedig csak szaraczénusokról szól »propter ... Saracenorum Judaeorumque in Christi fideles dominatum, multi Christiani ... videntes Saracenos melioris conditionis et majoris libertatis praerogativa gaudere.« Szaraczénusok vesznek keresztény rabszolgákat, kiket hitükre térítenek s kiknek gyermekeit megkereszteltetni nem engedik. Szaraczénusok anynyira nyomják a szegény keresztényeket »quod filios et filias cogantur vendere Saracenis.« Szaraczénusok elhitetik, hogy ők keresztények, hogy térítgetéseiket könnyebben folytathassák, és keresztény nőket vehessenek feleségül, kiket aztán hitüktől elcsábítanak. Csak azután következik: »Et licet in Toletano Concilio provide sit statutum, ne Judaei publicis officiis praeficiantur ... in regno tamen eodem passim Judaei ac Saraceni publicis officiis praeponuntur« etc., ezután pedig oly sérelmek soroltatnak fel, melyeket az egyház keresztények által szenved

²⁾ Endre úgynevezett »második decretuma« 31. cikk.

³⁾ A többször kinyomatott nevezetes okmányt legjobban közli *Theiner, i. h.* I. (107. l. köv.) CLXXXVII. sz.

említi, a zsidókról mélyen hallgat.¹⁾ Keservesen panaszolja, hogy a *szaraczénusok*, kik még mindig élén állanak a kamara tisztsegeinek s egyéb köz hivataloknak, az előbbinél még hatalmasabb és tekintélyesebb állásra jutottak; hogy a keresztények a *szaraczénusok* hitére szoktak térni, látván, »hogy Magyarországon jobb sorsa van a *szaraczénusoknak*, mint a szegény keresztényeknek;« hogy »a *szaraczénusok* uralkodnak a keresztények fölött s egy sorban állnak a nemesekkel,« s hogy az egyház javadalmai s illetményei a *szaraczénusok* gonoszsága miatt csorbát szenvednek. Elmondja, hogy Dénes nádort és Sámuel kamaragrófot egyebek közt azért veti különös átok alá, mivel »a *szaraczénusokat* s az *ál-keresztényeket* támogatják és oltalmazzák.« *De a zsidókat még meg sem említi.* E hallgatás pedig világosan arra mutat, hogy az arany bullának ama czikke, mely a zsidókat s a *szaraczénusokat* minden köz hivatalból kizárja, legalább Endre második decretuma óta, nem a *szaraczénusokon* ugyan, de igenis a zsidókon végrehajtatott,²⁾ és hogy ezek vagy egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben voltak okozói az országos nyomornak s az egyházon elkövetett sérelmeknek. Mert különben az esztergomi érsek nem vádolta volna következetesen csak a *szaraczénusokat*, és a zsidók által netán elkövetett visszaéléseket bizonyára el nem hallgatta volna. Különösen azt a gyakran ismételt vádat, hogy a keresztényeket hithagyásra unszolják, vagy kényszerítik, a magyar főpapoknak Honoriushoz s Gergelyhez intézett jelentései, e pápáknak az átoklevél kihirdetése előtt s után kiadott bullái, valamint maga az átoklevél, *mindig csak a szaraczénusok*

¹⁾ A bevezetésben utal ugyan az arany bulla és a II. decretum ama rendeletére »ne Judei vel Sarraceni Camerae, vel aliis publicis officiis preferuntur,« de világosan csak az utóbbiak végett, mivel így folytatja: »quum non solummodo Sarraceni praeferantur camerae et publicis officiis« sat., ezentúl pedig csak a *szaraczénusokról* és gonosz keresztényekről szól, de zsidókról sehol.

²⁾ L. az előbbi jegyzetet. Ha pedig a zsidók ily köz hivatalokat itt-ott tán mégis viseltek, akkor Róbert átokleveléből, mely róluk hallgat, csak azt lehetne következtetni, hogy ellenük nem volt panasz.

ellen hozzák fel,¹⁾ kik rendkívüli befolyásukat és hatalmukat, hitük vakbuzgó szellemében, egyebek közt arra is felhasználták, hogy mentül több keresztényt, szabad embereket s rabszolgákat az iszlámra térítsenek. Hasonló vád pedig már azért sem érhetne a zsidókat is, mivel nekik az efféle térítgetéseket már vallásuk megtiltja. A zsidó vallás az áttérteket egyáltalában nem fogadja szívesen, hanem azt akarja, hogy az ily hitehagyottakat, kik a talmud drasztikus kifejezése szerint »rüh a zsidóság testén,«²⁾ ha az áttérésre önként jelentkeznek, két ízben komolyan utasítsák vissza és csak harmad ízben, és csak akkor vegyék fel, ha bizonyosnak látszik, hogy az áttérésre tiszta meggyőződés bírja őket.³⁾

Egyedül az a körülmény, hogy a régibb zsinatok, melyekre a pápai levelek hivatkoznak, valamint az arany-bulla fentemlített czikke a zsidókat s a szaraczénusokat, mint hitetleneket, egymás mellett említik, oka annak, hogy a II. Endre alatt lábra kapott

¹⁾ Gergelynek egy valamivel későbbi (1233-ból való) levele Endrénak szintén csak azt lobbantja szemére, hogy »emebant praeterea Saraceni mancipia christiana . . . que apostare cogeant, et eorum non permittebant filios baptizare;« hogy a szaraczénusok keresztény feleségüket »apostare compellebant;« hogy a kúnokat »prefati Saraceni eos ementes in servos, et baptizatos cogeant retro respicere, et baptizandos venire ad agnitionem fidei non sinebant: de zsidókról ilyesmit nem hoz fel. *Theiner, i. h. I.* (114. l. köv.) CXCV. sz. Az e korszakra vonatkozó nagyszámú okiratok közt egyedül Bélának, a beregi szerződést megerősítő esküjében (*Fejér, i. h. III.* 2. 375 és *Theiner, i. h. I.* (123. l.) CCVIII. sz.) van szó olyanokról, »qui relicta fide Christianitatis ad superstitionem, Ismahelitarum vel Judaeorum pervertuntur.« De ezt az esküt, melyet Béla »ad petitionem rev. patris domini Jacobi Praenestrinensis electi in ipsius praesencia« tett, nyilván maga a szentszéki követ formálta így, ki a magyar viszonyokat közelebbről nem ismervén, a zsidókat, szokásos módon, mint hitetleneket, — de itt minden ok nélkül —, az izmaeliták mellé állítja. (L. a 86. l. az 1. jegyz.) Az esztergomi érseknek, mint magyar főpapnak, e tekintetben minden esetre hitelesebb jelentései és átoklevele a zsidókról, ismételjük, ilyesmit nem hoznak fel.

²⁾ *Jebámóth* 46^b l.

³⁾ Az idevágó törvényeket a régibb kútforrásokkal együtt l. *Sulchán aruch, Jóreh-déah*, §. 268.

országos bajokra vonatkozó okiratok többször egész általános-ságban a zsidókat is említik, a hol, mint a panaszok részletes felsorolása bizonyítja, sajátkép csak a szaraczénusokat vádolják.¹⁾ Ez az oka annak is, hogy történetíróink e kétféle »hitetleneket« egymással összetévesztik, és ott is, még pedig igen keserű és éles hangon, zsidókról szólnak, a hol világosan csak is szaraczénusokról van szó, kiknek bűneit a zsidóknak is felróják, sőt gyakran egyedül ő nekik.²⁾

A hetedfél századdal ezelőtt uralkodó korszellem hasonlókép járt el. Endre, hogy az egyházi átok alól felszabaduljon, a szentszéki követtel, Jakab, praenestei püspökkel, újabb szerződésre lépett, melynek hű megtartására esküvel kötelezte magát. S ez az 1233. augusztus 12-én a beregi erdőben letett eskü,³⁾ mely a zsidókat és szaraczénusokat, mint hitetleneket következetesen egymás mellé állítván, az utóbbiak bűneiért az előbbieket is lakoltatja. Mindenek előtt újra megerősíti a már többször ismételt határozatot, hogy zsidók és szaraczénusok kamarai, pénzvagy sőtgyi, adószedői, vagy más köz hivatalt ezentúl semmi módon és semmi szín alatt ne viselhessenek, még mint az efféle keresztény tisztviselők társai vagy ügynökei sem (1. és 2. pont). Azután pedig megígéri, hogy a király gondoskodni fog, »miszerint zsidók és szaraczénusok avagy izmaeliták, hogy rájuk ismerhessenek, bizonyos (ruházatukon viselendő) jelek által a keresztényektől megkülönböztessenek« (3. pont), és újra megtiltja, hogy zsidók és szaraczénusok keresztény rabszolgákat vegyenek vagy tartsanak.

¹⁾ L. fent. 84. l. 1. jegyz. Ugyanaz áll Gergelynek a fentebbi (85. l. 1.) jegyzetben említett levelére nézve is, hol a bevezetésben szintén a zsidókról és izmaelitákról általában van szó, de az egyenkint felsorolt panaszok egytől egyig mind az utóbbiak ellen fordulnak. Csak a levél vége felé mondatik, hogy »Judei in super ac Sarraceni publicis praeponebantur officis contra Concilium Turonense«, s ez is világosan csak azért, mivel e szinatra hivatkozik, melyben csakugyan zsidókról volt szó.

²⁾ L. például *Katona* bevezető észrevételeit a Róbert átokleveléhez (i. h. V. 635. l.); *Horváth*, i. h. I. 534. l. köv., különösen pedig *Cherrier Miklós J.*, *A magyar egyház története*, Pest 1856, 72. l. 44. §.

³⁾ *Endlicher*, i. h. 436; *Fejér*, i. h. III. 2. 319. l. és *Theiner*, i. h. I. (116. l.) CXOVIII. sz.

Továbbá azt határozza, hogy a nádor, vagy más, e czélból kinevezett, buzgó keresztény főhivatalnok e rendeletek végrehajtására felügyel, és e tekintetben a püspököket, kiknek megyéiben zsidók, pogányok, vagy szaraczénusok vannak, vagy lesznek, mindenben támogatni fogja. Végre pedig azokra a zsidókra, pogányokra, vagy szaraczénusokra, a kik keresztényekkel bármínemű törvényes vagy törvénytelen házasságban élnek, úgy mint magukra az illető keresztényekre nézve, azt szabja büntetésül, hogy összes javaikat elkobozzák, őket magukat pedig örök rabszolgaságra, de csakis keresztényeknek, eladják. ¹⁾ (5. pont).

Az oklevél, mely II. Endrének a beregi erdőben tett ím ez esküjéről kiállítottott, nem hiába »talán *egyetlen* királyi okmányunk mely a *pápa* uralkodása éveit is felemlíti.« ²⁾ Az egyházi átok nyomása alatt és a szentszéki követ közbenjárásával létrejött okirat határozataiban világosan ráismerhetni a pápa beavatkozására, melyet az ország zilált állapota okozott. A szentszék a gyámoltalan Endre zavaros uralkodása alatt nyert rendkívüli befolyását arra is felhasználta, hogy a régibb zsinatoknak a zsidók ellen hozott szigorú határozatait, melyek a többi keresztény államokban már érvényben voltak, Magyarországon is érvényesítse, mit a pápai levelek nem egy ízben világosan ki is mondanak. ³⁾ S IX. Gergely, kinek unszolásai az aragóniai királyt s a toulouse-i herceget arra bírták, hogy a zsidók ellen kemény rendszabályokat alkottak; ki Angol- és Franciaország, Aragónia, Castilia s Portugallia királyait és papságát körlevelek által felszólította, hogy a zsidók talmud-könyveit lefoglalják s égessék el nyilvánosan, — a mint az Franciaországban azután meg is történt: ⁴⁾ ebbeli törekvésében most Magyarországon is czélt ért. Követe, Jakab, praenestei püspök, kinek ez ügyben kifejtett

¹⁾ L. alant. *Függelékek* IV. sz.

²⁾ *Knauz Nádor, Kortan, hazai történelmünkre alkalmazva*, Budapest 1876. 517. l.; v. ö. *Hajnik. i. h.* 12. l.

³⁾ *Theiner, i. h.* I. (60. l.) CXXVII. sz., (93. l.) CLXVIII. sz. és (114. l.) CXC. sz.

⁴⁾ *Graetz, i. h.* VII. 33., 35. és 113. l. köv.

buzgalmát a pápa dicsérőleg el is ismerte,¹⁾ mindent megtett, hogy ez újabb vívmányokat az egyháznak biztosítsa. A beregi szerződésre utólagosan még a király fiait, Kálmánt s Bélát, valamint az országnagyokat és a főpapokat is egyenként megeskette, különösen pedig arra, hogy a zsidók- és szaracénusokra vonatkozó határozatokat híven teljesíteni s szigorú végrehajtásukat ellenőrizni és szorgalmazni fogják.²⁾

A szentszéki követ ez erélyes eljárásának megvolt a kívánt sikere. Az ország bajait, természetesen nem orvosolhatta, és a nép nyomora, az általános zavar és ziláltság ezentúl sem szűnt meg; de a hitetleneket: zsidókat és izmaelitákat, kikkel a beregi szerződés kizárólag foglalkozott, végre ama korlátok közé szorította, melyeket az egyház számukra kijelölt.

A mindig pénz szűkében levő, eladósodott király ugyanis a pénzverő, a só- és egyéb adók jövedelmeit el szokta zálogosítani vagy bérbeadni, és a jövedelmezőbb hivatalokat árúba bocsátotta. Bérlők és vevők többnyire az akkori kereskedők és pénzes emberek, az izmaeliták és a zsidók voltak. »Ez ellen« — azt írja Hunfalvy³⁾ — »nagy szörnyűködés támadt az ország nagyjai között, a kik *ingyen* szerették a zsiros hivatalokat« és — a mint Hunfalvy hozzátehetette volna — az izmaeliták és zsidók kizárása által *olcsóbban* akartak szert tenni az elzálogosított vagy bérbe adott állami jövedelmekre. Miután azonban az arany-bulla s ennek későbbi megerősítése a hitetleneket az állami jövedelmek kezeléséből, valamint a köz hivatalokból kizárta, Endre ugyan keresztényeket nevezett ki tisztviselőkké, de társúl zsidókat és izmaelitákat adott melléjük, s ezek töltötték be voltakép az illető hivatalokat s tisztségeket, melyekért ezentúl is fizettek a királynak. Endre eljárását az országnagyok és nemesek utánozták. Az általuk potom áron kibérelt állami jövedelmeket most *ők* adták el zsidók- és izmaelitáknak, kik mint tisztviselők és ügynökeik, vagy üzlettársaik szerepeltek; a jövedelmező hivatalokat pedig, ha jó vagy rossz szerével, ingyen vagy erőszakkal megsze-

¹⁾ *Fejér, i. h. III. 2. 371. l.*

²⁾ Az idevágó okmányokat l. *Theiner-nél, I. i. h. 118—123. l.*

³⁾ *I. h. 520. l.*

rezhették, — miután a királyra kígyót, békát kiáltottak, a miért hitetleneket iktatott volt azokba, — most *maguk*, de természetesen drága pénzért, ráruházták ezekre. A beregi szerződés, melynek értelmében Endre esküvel fogadta, hogy többé »a törvényt kijátszani nem fogja«, s hogy mint köz tisztviselőket vagy csak mint ezek társait, zsidókat és izmaelitákat, nem fog ezentúl alkalmazni, de hogy azt sem fogja tűrni, hogy *mások* tegyék azt ¹⁾, végre érvényre juttatta ezt a többször ismételt határozatot. Ha kényszerítő körülmények ennek áthágását később mégis szükségessé tették, a királyoknak, mint például Endre utódának, IV. Bélának, erre nézve a pápa különös engedélyét ki kellett kérniök. ²⁾

Az annyszor hiába ismételt törvény, mely a zsidókat a keresztény rabszolgák tartásától eltiltja, most szintén érvényre jutott; de a rabszolgavásár azért meg nem szűnt, hanem, mint például Esztergomban, hol az érsek még 1288-ban vámot szedett a rabszolgakereskedőktől, ³⁾ tovább is tartott. Mert hiszen a beregi szerződés értelmében rabszolgaságra kárhoztaták azon zsidókat és izmaelitákat, valamint keresztényeket is, kik vegyes házasságban, vagy más tilos viszonyban éltek egymással; csakhogy ezeket csupán keresztények vehették meg ⁴⁾,

¹⁾ Ezen, nagyjában *Hunfalvy* (i. h. 519. 1. köv.) és *Helmár* (i. h. 11. 1.) által is kifejtett, felfogást igazolják a beregi eskü 1. pontjának következő szavai: »nec associabimus eos (Judaeos) praefectis, nec in fraudem aliquid faciemus.« Ezt a király a maga számára igéri, a következő (2.) pontban pedig azt, hogy mindezeket másoknál sem fogja tűrni: »non permittemus ... Judaeos ... praefici alicui publico officio.«

²⁾ *Fejér*, i. h. IV. 1. 174. l. és *Theiner*, i. h. (173. l.) CCCXIII. sz.

³⁾ *Knauz*, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* II. 215. sz.

⁴⁾ *Hunfalvy*, ki ezt (i. h. 521. 1.) hasonlóképen fejtegeti, csak abban téved, hogy csakis a bűnös zsidókat és izmaelitákat adhatja el rabszolgául s hozzáteszi: »lesz tehát ezentúl is rabszolga, bár nem-keresztény.« Az 5. pont a vegyes házasságban élő mind a két felet, a keresztényt úgy mint az izmaelitát vagy zsidót (»tam Christiani quam Judaei, vel pagani«) rabszolgaságra ítéli, csakhogy »in servitutum Christianorum... deputentur.« Voltak tehát nem-keresztény és keresztény rabszolgák, kiket azonban csak keresztény vehetett meg. Vajjon *Hunfalvy* hozzávetése, hogy ily rabszolgát »talán magok a püspökök is zsidóknak adnak el, ha más vevő nincs«, igazolt-e? — azt az általam megvizsgált kútforrások nyomán ki nem deríthettem.

kik hazánkban még a XIV. században vásároltak keresztény rabszolgákat.¹⁾

A zsidókat, kik, ha az első keresztes hadjárat után bevándorlottakat nem tekintjük, még mindig oly benső szoros viszonyban állottak a magyarokhoz, hogy a többször ismételt tilalom daczára, még mindig házasságban éltek velök, most a társadalomban elszigetelték és a néptől elkülönítették. Maga a törvény, a helyett, hogy oda hatott volna, hogy szorosabbra fűzze a zsidókat a nemzethez, erőszakosan elszakította őket tőle. Mióta a beregi szerződés a zsidók és nem-zsidók közti házasságokat, mind a két félre nézve, jószágvesztés s örök rabszolgaság terhe alatt megtiltotta, a magyar egyháznak e tilalom ismétlésére többé sohasem volt oka. Az 1279-iki budai zsinat negyvenhat évvel később már csak azt tudja megtiltani, hogy keresztények zsidókkal egy földel alatt ne lakjanak, vagy barátságosan ne közlekedjenek; de a köztük létező törvényes vagy vad házasságokról említést sem tesz. Végre pedig, hogy a zsidókat a néptől még jobban elkülönítsék és megalázott idegeneknek bélyegezzék őket, a beregi szerződés a magyar zsidókra is ráerőszakolta az úgynevezett »zsidójeleket«, melyeket III. Incze 1215-ben, a negyedik lateráni zsinaton a keresztény államokban lakó összes zsidók számára elrendelt.²⁾ E zsidójelekre és történetükre Magyarországon, még többször lesz alkalmunk visszatérni.

A beregi szerződés után elhatalmazott irányra jellemző, hogy a szentszéki követ utólagosan még azt is kieszközölte, hogy a szaraczénusokat, kiknek megtérítését ez által előmozdítani vélte, törvény által kötelezték, hogy a keresztényekkel évenként nyilvános vallási vitatkozásokat tartsanak,³⁾ mely rendszabályt azonban nem terjesztették ki a zsidókra is, noha több más országban rájuk nézve is történt hasonló intézkedés. De a dézsmát, mint a szaraczénusoknak, úgy nekik is fizetniök kellett.⁴⁾ Az uralkodó áramlatra jellemző az is, hogy az

¹⁾ Knauz, i. h. 513., 548. és 580. sz.

²⁾ Stobbe. i. h. 173. l.

³⁾ Fejér, i. h. III. 2. 454. l. és Theiner, i. h. I. (136. l.) CCXXXVII. sz.

⁴⁾ Fejér, i. h. III. 2. 426.; v. ö. fent. 79. l. 3. jegyz.

egyház számára drága pénzen vásároltak zsidókat. IX. Gergelynek 1236-iki május havában kelt levele ugyanis melegen pártolja két kikeresztelkedett zsidónak, *Nevronius*- és *Anselmus*-nak érdekeit, kiknek a pannonhegyi apát, »midőn a zsidó tévedésből az igaz hitre áttértek«, azt ígérte, hogy »őket éltük fogytáig évenként bizonyos pénzösszeggel s egyéb jövedelmekkel el fogja látni.« S a pápa az apátot, ki ebbeli ígérését teljesíteni vonakodott, komolyan megintette, hogy a két kitértet »oly bőkezűleg lássa el, hogy a katolikus hitre térésüket meg ne bánják.«¹⁾

Ily viszonyok közt megmagyarázható, hogy az izmaeliták és a zsidók közül is többen színleg a keresztény hitre tértek, részben azért, hogy a társadalmi életben rájuk gyakorolt nyomást kikerüljék, részben és legkivált pedig azért, hogy az állami béreleteket és a velök járó tisztségeket, valamint a különféle egyéb hivatalokat, melyekből már az arany-bulla által kizárattak, továbbra is megtarthassák. Számuk, úgy látszik, nagy volt; azt pedig, hogy előbbi vallásuknak még mindig hívei, nem igen palástolták, hanem beérték azzal, hogy a keresztség felvétele után előbbi állásukban megmaradhattak. Az esztergomi érsek átoklevele ugyanis keserűen kifakad ellenük is, és az ifjú Béla király, midőn atyjának a beregi erdőben fogadott esküjét a maga részéről is megerősíti, egyebek közt azt is ígéri, hogy »az ál-keresztényeket egész erejével ki fogja irtani.«²⁾ Ily ál-keresztény, — nem tudhatni, vajjon sajátkép zsidó vagy izmaelita volt-e, — a különös átokkal sujtott *Sámuel* kamaragróf is, ki, hogy hivatalát megtarthassa, kereszténynyé lett, de eretnekséggel, azaz valószínűleg előbbi vallása gyakorlatával, vádoltatván, egyházi büntetés alá esett, melynek magát alá nem vetette, hanem, mint az átoklevél mondja, »a hozzá hasonló ál-keresztényeket továbbra is gyámolította s oltalmazta.«³⁾

De voltak olyanok is, kik, miután előbbi állásukat, mint zsidók, meg nem tarthatták, inkább kivándoroltak, semmint val-

¹⁾ *Árpád-kori új okmánytár* II. 41. l.

²⁾ *Fejér, i. h.* III. 2. 375. l. és *Theiner, i. h.* I. (123. l.) CCVIII. sz. V. ö. *Katona, i. h.* V. 708. l.

³⁾ L. Róbert, esztergomi érsek fentidézett átoklevelét.

lásukat, bár csak színleg is, elhagyták volna. Így tett egy előkelő, nagy tekintélyű, sőt mondhatni, hatalmas állásban levő zsidó, a ki két királynak, Endrének és Bélának uralkodása alatt, körülbelől 1220—1241, nemcsak Magyarországon, hanem még Ausztriában is kiváló szerepet játszott.

Ez a zsidó kamaragróf, kinek nevét az egykorú okiratok különféleképen, hazai történetíróink pedig, kik természetesen csak mellesleg említik föl, rendszeren *Tehá*-nak írják, igaz nevén valószínűleg *Teka* volt.¹⁾ Gazdagságánál, befolyásánál s vállalkozó szelleménél fogva nevezetes ember, kivel mint politikai tényezővel több rendbeli királyi levél is foglalkozik; megérdemli tehát, hogy bővebben foglalkozzunk vele, és a homályt, mely életét, sőt még nevét is fedi, némiképp eloszlassuk. Életrajza különben, a mennyire az egyes reánk maradt vonásokból még összeállítható, úgy is érdekes és jellemző nemcsak a zsidók, hanem még az ország akkori viszonyaira nézve is.

Teka egy régebben bevándorolt zsidó család sarja, s mint ilyen, jogi állapotára nézve, úgynevezett »vendég« volt az országban.²⁾ Miután Teka gyakrabban előfordul mint tőzs-gyökeres régi magyar személy- és helynév, ősei tán a kozár birodalom felbomlása után ide menekült zsidó kozárokkal jöttek be az országba; ha pedig más valahonnét kerültek ide, akkor nevét egy hasonlónevű birtoktól nyerte, mely családjának vagy neki tulajdona volt. Atyjának, már az Endre előtti királyok egyike tehát Imre vagy III. Béla, Besenyőt adományozta, melyhez terjedelmes földbirtok tartozott, s melyet atyja halála után egész 1232-ig bírt.³⁾ Birt azonkívül még egy *Ruhukew* nevezetű Sopron melletti földet is⁴⁾, mely talán a mai *Röjtök*-kel azonos.

¹⁾ L. a VII. sz. alatti *Függelék*: *A régi magyar zsidók nevei*. 2., hol a Tekára vonatkozó kútforrások is fel vannak sorolva.

²⁾ »Judeus Teha comes . . . villae Besseneu, quam pater ipsius a liberalitate regia possederat ab antiquo . . . Sed quia dictus Theha sicut hospes« sat. *Fejér, i. h. III. 2. 271.*

³⁾ L. az előttevaló jegyzetet.

⁴⁾ *Fejér, i. h. III. 2. 141. l.*

Magával Tekával először a Lipót, osztrák herceg és Endre közt 1225-ben létrejött kiegyezkedés alkalmából találkozunk. Lipót, ki 2000 márka fizetésére kötelezte magát, ez összegért Tekát állította kezesül, kiről a békeszerződés azt mondja, hogy Endrének a szóban forgó összeget két részletben le fogja fizetni.¹⁾ Érdekes volna megtudni, minő föltételek, illetve biztosítékok mellett vállalta el a kezességet az osztrák hercegért. Az, hogy Teka ily fontos állami ügyben mint a két szomszéd fejedelem bizalmi embere szerepelt, s hogy Endre őt ily összegre nézve, mely az akkori pénzvviszonyokhoz képest igen nagynak mondható, kezesnek elfogadta, mindenesetre tekintélyes állását és gazdagságát, valamint vállalkozó szellemét bizonyítja.

Közben Béla, a gyenge király erélyes fia, hogy atyja pazarlásainak káros következményeit jóvá tegye, a maga számára kiero-
szakolta a felhatalmazást, hogy az egész országban minden birtokot vizsgálat alá foghasson, s a nem eléggé indokolt, valamint a korona elidegeníthetetlen javaihoz tartozó királyi adományokat visszavehesse. E célból az uraknak, világiaknak és egyháziaknak, adományleveleiket elő kellett mutatniok, és azoknak birtokait, a kik ezt nem tették vagy nem tehették, vagy kiknek adománylevelei hiányosak vagy törvénytellenesek voltak, kegyelem nélkül elkoboztatta.²⁾ Ez a rendszabály Tekát is sújtotta. Endre megfosztatta őt Ruhtukeur birtokától, melyet Simon lovagnak, egy Aragoniából bevándorolt nemesnek, adományozott. De Teka, a többi főurak módjára, vajmi keveset törődött a királyi parancssal, és Simon ismételten panaszkodott, hogy Teka a birtokot neki át nem adja, hanem erőszakosan és igazságtalanul visszatartja. Endre, miután Tekát három ízben hiába szólította fel, mutatná be a Ruhtukeur-ról szóló adománylevelét, végre 1228-ban királyi levelet bocsátott ki, mely Teka igényeit semmiseknek nyilvánítja, és a szóban levő földet újra Simonnak adományozza, ki most tényleg birtokába vette és utódaira is átörökítette.³⁾

¹⁾ *Fejér, i. h.* III. 2., 9. l.

²⁾ *Horváth, i. h.* I. 523. l.

³⁾ *Fejér, i. h.* III. 2., 141. és VI. 2., 27. l.

Teka mind a mellett ezután sem veszítette el tekintélyes állását, sőt befolyása egyre nőtt. Az osztrák-magyar békeszerződésben, valamint Endrének 1228-ból való fentemlített királyi levelében még mint »Teka zsidó« szerepel; négy évvel később Endre már »Teka gróf«-nak nevezi őt.¹⁾ Közben ugyanis megbízottat a királyi kincstár, vagy mint akkor nevezték, »kamara« jövedelmeinek kezelésével, s ily módon a *kamaragróf* (comes camerae) címet nyerte. E tisztségében a királyi pénztárnak adója maradt bizonyos összeggel, és hogy azt lefizethesse, az atyjától örökölt Besenyőt, Endre beleegyezésével, épen előbbi ellenségének, Simon lovagnak adta el ötszáz márkáért.²⁾

Ezen birtokeladásra azonban, mely 1232-ben történt, aligha pénzszüke, hanem nyilván az a körülmény bírta őt, hogy már akkor tervezte Magyarországból való kivándorlását. Abban az esztendőben ugyanis leghevesebben folyt a király meg az egyház között a viszálykodás, mely a zsidókra nézve oly végzetessé vált, és Teka, ki az esztergomi érsek és a szentszéki követ fellépéséből sejtette a jövődő vihart, azon volt, hogy ingatlan jószágain túladjon. A következő 1233. év csakugyan meghozta a beregi szerződést, melynek a zsidókra vonatkozó szigorú határozatai lehetlenné tették, hogy előbbi állását megtarthassa, vagy csak a megalázó zsidó-folt nélkül nyilvánosan megjelenhessék. Teka Ausztriába ment. 1235-ben Bécsben találjuk őt, hol több ottani polgárral együtt százhusz font bécsi pénzért zálogba veszi Pecachi Poppo osztrák nemes jószágát.³⁾ Ott sem maradt azonban sokáig. Endre utóda, IV. Béla, mint látni fogjuk, a tatárok jöttének hírére, kénytelen volt visszavonni a beregi szerződés ama pontját, mely a zsidókat a köz hivatalokból kizárta. Teka most visszatért, és ismét kiváló tekintélyes állásba jutott,

¹⁾ *Fejér, i. h.* III. 2., 27. 1.

²⁾ *Fejér, i. h.*, u. o.

³⁾ *Fischer Miksa, Urkundenbuch des Landes ob der Enns* III. 27. 1. *Steinschneider (Hamaskir* X. 46. 1.) s az általa idézett *Breszlau H. (Zur Geschichte der Juden in Deutschland)*, kik csak ezt tudják Tekáról, de Magyarországon viselt dolgait nem ismerik, a »Wiener Jude Techanus«-ról beszélnek.

melyben régi ellenfelével, Simon lovaggal, nem sokára megint összekocczant. Endre ugyanis az aragoniai lovagnak, ki katonai vitézsége mellett a birtokszerzéshez is jól értett, egy Csenke nevezetű terjedelmes földet ¹⁾ adományozott. IV. Béla e földet elvette tőle és Tekának adományozta, nyilván azért, mivel ez a tatárok ellen készülő, s nagy pénzszükségben levő királynak tetemes összegeket kölcsönzött. ²⁾ A tatárjárás után azonban IV. Béla, valószínűleg jutalmúl Esztergom hősies megvédéseért ³⁾, ismét Simon lovagnak adta e birtokot. Az illető adománylevél nem mondja, hogy Csenkét Tekától elveszi, hanem csak azt mondja, hogy e birtok valaha Tekáé volt. ⁴⁾ A nagy politikai szerepet játszott zsidó a tatárjárás után nyomtalanul eltűnik. Az országos veszedelem, úgy látszik, őt is elsodorta.

¹⁾ Valószínűleg a Komárommegyében, a Duna mellett fekvő mai Csenke pusztá; egyebek közt egy sziget is tartozott hozzá.

²⁾ Béla később, midőn Csenkét Simonnak ismét visszaadta, a tatárjárás előtti rendkívüli viszonyokkal (*»prout tunc accidit«*) mentegette ez eljárását. *Fejér, i. h. IV. 1., 273. l.*

³⁾ *Horváth, i. h. II. 42. l.*

⁴⁾ *Fejér, i. h., u. o.*

HARMADIK FEJEZET.

A zsidók IV. Béla alatt.

IV. Béla. — A köz jövedelmeket IX. Gergely beleegyezésével ismét zsidóknak adja haszonbérbe. — Az Ausztriából visszatért Tekának terjedelmes földbirtokot adományoz. — A tatárok zsidó vallásáról keringő hírek. — A zsidóhitű brutachok. — A tatárjárás alkalmából Németországban a zsidókat üldözik. — Magyarországon nem bántalmazzák őket. — Zsidó pénzverők. — Héber feliratú magyar rézpénzek. — Zsidó bevándorlók. — Henuk zsidó kamaragróf. — IV. Béla Komárom várát, huszonnégy faluból álló várbirtokkal együtt, adományozza neki. — IV. Béla elfogadja II. Fridrik osztrák zsidótörvényét. — Némi módosításokkal, mint kiváltságlevelet, kiadja a magyar zsidók számára. — Az osztrák és a magyar zsidótörvény. — Az utóbbinak előnyei. — Eltérő határozatait átveszi több külföldi fejedelem is. — Az általa elfogadott német jogelvek következményei. — A zsidók a királyi kamara szolgálivá válnak. — Mint a korona tulajdona, a király védelme alatt állnak. — Az egyháznak IV. Béla zsidó törvénye ellen irányzott működése. — IV. Orbán a köz jövedelmek zsidó haszonbérlei ellen. — A király nem enged a pápa sürgetéseinek. — Az 1267-iki bécsi zsinat. — Henuk fiai Komárom várát elvesztik és megint visszanyerik. — A királyné jószágain kibéreltik a harminczadot. — IV. Béla eladatja zálogba vetett birtokaikat. — A »pásztorosok« keletkezése. — Vezérük, Jakab, Magyarországból Németországba, onnét Franciaországba vezet csapatait. — A zsidókat véresen üldözi. — Bourges mellett megöletik. — Farkas, vaskvári zsidó.

II. Endre fia s utóda, IV. Béla (1235—1270) már atyja életében (1234-ben) két ízben megesküdött, hogy a zsidókra nézve oly súlyos és megalázó beregi határozatokat szigorúan keresztül fogja vinni.¹⁾ Semmi kétség benne, hogy ez ismételt esküjének ura is akart maradni; mert midőn egyik pontját meg kellett szegnie, erre nézve, mint látni fogjuk, a pápa különös engedélyét kérte ki. De a körülmények hatalmasabbak voltak

¹⁾ Theiner, i. h. I. (123. l.) CCVIII. sz.; v. ö. Katona, i. h. V. 708. l. és Fejér, i. h. III. 2. 376. l.

mint az ő akarata. Az előrelátó, igazságos és erélyes király, ki az ország zilált viszonyait rendezni, és mélyen gyökerező bajait orvosolni feladatául tűzte ki, nem vezéreltethette magát vakbuzgó türelmetlenség által, hanem az országos bajok igazi okozói, a gőgös, garázda és kapzsi országnagyok és nemesek ellen fordúlt, kik a királyi méltóságot s a törvényeket megsértvén, a várjóságokat s a korona birtokait jogtalanul bitorolták. *Ezekkel*, nem pedig a zsidókkal s a hitetlenekkel, kik ezeknek tán alárendelt eszközei voltak, éreztette szigora egész súlyát.¹⁾

Hozzá járult még az is, hogy uralkodása első éveiben, Magyarország határai felé iszonyú veszélyt látott közeledni, melynek gyászos következményeit, miután a veszélyt elhárítani nem sikerült, minden erejével enyhíteni iparkodott. E törekvései előmozdítására nézve pedig alkalmas eszközre s hasznavehető néposztályra ismert a zsidókban, s velök azért, az akkori időkhöz mérten, ép oly nyájasan bánt el, mint a mily szigorral a féktelen főurakkal.

Az Ázsiából kitört tatárok, az útjokban álló minden népet pusztító árként elsodorván, Magyarország felé közeledtek. Béla a haza megmentésére mindent elkövetett. De hogy a nemzet hihetetlen közönyével szemben a szükséges intézkedéseket: a határok s várak megerősítését és egy nagyobb sereg felszerelését keresztülvihesse: mindenek előtt az atyjától üresen átvett állami kincstár rendezéséről kellett gondoskodnia. E célból 1239-ben azzal a kérelemmel fordult a pápához, engedné meg, hogy a köz jövedelmeket ismét zsidóknak adhassa haszonbérbe. E kérelme világosan arra mutat, hogy az állam különféle javadalmai, mióta a zsidó bérlőket s tisztségviselőket elmozdították, még inkább csökkentek, tehát mindenesetre még rosszabb kezekre jutottak, s hogy a nem-zsidók, a kikre a király utalva volt, e javadalmakért s a velök járó tisztségekért vagy csekélyebb bérletet fizettek, vagy pedig, mint Endre idejében, ~~ép~~ semmit sem akartak fizetni.

A pápa, az országot fenyegető veszélylyel szemben, a kért engedélyt meg is adta, azzal a kikötéssel, hogy a haszonbérlő zsi-

¹⁾ Horváth, i. h. II. 4—7. l.

dók mellé keresztényeket állítsanak, kik azok nevében szedjék az adókat.¹⁾ IX. Gergely így maga beleegyezett abba, hogy az általa annyira szorgalmazott beregi szerződés egyik főpontja már hat év múlva ismét eltöröltessék. S a zsidók, miután a köz hivatalok ismét nyitva állottak számukra, régi befolyásos állásukat részben visszanyerték. A dúsgazdag Teka, ki a beregi szerződés után Ausztriába ment, tán éppen Béla által meghívatra, visszatért. Mily kiváló jó szolgáltatokat tett a szorongatott királynak, és ennek mennyire szüksége volt rája, legjobban bizonyítja az, hogy Béla egy Csenke nevezetű terjedelmes földbirtokot, melyhez egyebek közt egy sziget is tartozott, és melyet II. Endre Simon spanyol lovagnak adott volt, a tatárjárás előtt ettől elvett és Tekának adományozott. (Fent. 95. l.)

Béla minden igyekvése hiába volt. A belviszály s féktelenség által meggyengült birodalom nem vethetett gátat a tatárok pusztító árjának, mely Magyarországot is előzőnlötte és magát Bélát (1241-ben) futásra kényszerítette.

Ezt az eddig ismeretlen, rettenetes ellenséget, mely Ázsia pusztáiból előtörvén, az egész keleti Európát ellepte s feldúlta, a jámbor keresztények az antikrisztusnak, a zsidók ama »messiási fájdalmaik« hozójának tekintették, melyek, a zsidó mystikus tudomány (*Kabbala*) szerint, a megváltó jöttének előjelei.²⁾ Több helyen pedig — zsidóknak tartották a tatárokat. »Azt hiszik«, úgy mond egy e korbéli író, »hogy az utálatos emlékezetű tatárok utódai annak a tíz zsidó törzsnek, melyek, miután aranybörjüket imádtak, Mózes törvényét elhagyván, tovább mentek«, vagy melyeket, egy másik nézet szerint, »maga Isten zárt el a Kaspi-tenger hegyei közé.«³⁾ És a németek, a helyett, hogy haragjuk az osztrák Fridrik ellen fordúlt volna, ki a tatárjárás alatt a szerencsétlen Magyarországot nemcsak hogy nem támogatta, de még fosztogatta is, vagy pedig a pápa és II. Fridrik császár ellen,

¹⁾ *Theiner, i. h. I. (173. l.) CCXIII. sz.*, a levél tartalmáról hibásan az van mondva: IX. Gergely felszólítja Bélát, »ne reditus suos Judaeis vendat.« V. ö. *Fejér, i. h. IV. 1. 174. l.*

²⁾ *Graetz, i. h. VII. 150. és 470. l.*

³⁾ *Math. Paris., Historia angl. (Páris 1644) ad ann. 1241, 370. l.*

kik a vizálykodással még most sem hagyván fel, az Európát fenyegető vad ellenségnek nem állották útját: a tatárok zsidóságáról szállongó hírt, melynek a tatárok pusztításai színhelyétől távol eső zsidók is hitelt adtak¹⁾, felhasználták ürügyül, hogy iszonyú kegyetlenségeket kövessenek el a németországi zsidókon. Azt fogták rájuk, hogy hordókban fegyvereket vittek a tatároknak.²⁾ De Magyarországon, melyet a tatárok becsapása legjobban sújtott a zsidók ellen nem hoztak fel semmiféle vádat. A tatárjárásra vonatkozó tudósításaink többnyire papok és szerzetesek tollából valók, kik keserűen panaszkodnak a *kúnok* s a tatárokkal tartott *magyar* árulók felől.³⁾ Bizonyára nem hallgatták volna el, ha a zsidók az országos veszedelem alatt csakugyan oly kétszínű szerepet játszottak volna, mint a minővel a németek az országukbeli zsidókat vádolták.⁴⁾

A tatárok, vagy helyesebben: a kaukazusi és volgavidéki ama népek közt, melyeket magukkal sodortak, csakugyan voltak zsidóhitűek is⁵⁾, és tán ezért keletkeztek a tatárok zsidó hitéről szóló hírek. De azért a tatárok, miután vérnyomokkal jelzett útjukban egyebek közt a *brutachok* zsidóhitű népét is elseperték, Lengyelországból sok ezer zsidót rabszolgául elhurczoltak, és később a kisázsiai, különösen jeruzsálemi zsidókat kegyetlenül lemészárolták:⁶⁾ Magyarországon sem bántak különben a zsidókkal,

¹⁾ Ezt nem csak a fentidézett *Historia angl.* állítja (u. o.), azt mondván: »Multi Judaeorum de partibus transmarinis, praecipue autem de imperio, credentes, quod plebs Tartarorum et Cumanorum essent de gente eorum«, hanem még egy ez időben keletkezett héber messiási kinyilatkoztatás és *Nachmani*, a híres spanyol zsidó tudós is. *I. h. Graetz, i. h. VII. 150., 300. és 470. l.*

²⁾ *Math. Paris., i. h. u. o.*

³⁾ *Horváth, i. h. II. 37., 39. l.*

⁴⁾ *Graetz, i. h. VII. 120. l. Katona, ki (i. h. V. 1036. l.) Math. Paris. fentidézett tudósítását egész terjedelmében közli, hajlandó igaznak venni e ráfogást, noha, mint maga hozzáteszi, ugyanez a tudósítás azt a határozottan hamis adatot is közli, hogy a tatárokat II. Friderik üzte ki Magyarországból.*

⁵⁾ *L. fent. 19. l. és Graetz, i. h. VI. 300. és VII. 119. l.*

⁶⁾ *L. fent. u. o., Sternberg, i. h. I. 34. l. és Graetz, i. h. VII. 151. és 472. l.*

mint az ország egyéb lakosaival. S Béla, ki az elpusztúlt ország helyreállítása körül annyi erőlyt s buzgalmat fejtett ki, a leg-szükségesebb teendők bevégeztével, mint látni fogjuk, zsidó alatt-valóiról is atyailag gondoskodott.

IV. Béla, kit a hálás utókor »az ország második alapítója« dísznevével ruházott fel, a tatárok kitakarodása után (1242-ben) mindent elkövetett, hogy a tönkre jutott hazát új életre keltse. Egyebek közt gondoskodott arról is, hogy a kifosztott és végkép elszegényedett országnak rendkívül zilált pénz-ügyeit némikép rendezze. A nemesebb érczeket, melyekből a magyar pénzek egész addig kizárólagosan verettek, a rabló tatár vitte el magával; és Béla volt az első, a ki, hogy a föléledő munkásságot s az adás-vevést megkönnyítse, magyar rézpénzt s apró ezüstpénzt, filléreket veretett. A pénzverők közt vagy mint állami tiszviselők, vagy mint a pénzverő bérloői, vagy pedig mint olyanok, kik a haladéktalanul szükségessé vált pénzjegyek készítésére a nyers érczeket szolgáltatták, aránylag sok zsidó volt. A szóban forgó rézpénzek, az úgynevezett »tatárpénzek« jó része ugyanis egyes *héber* betűkkel, nyilván a pénzverő főnöke, vagy a pénzverő helyisége nevének kezdőbetűivel van megjelölve ¹⁾ S így e századból nemcsak *héber* feliratú *lengyel* pénzek maradtak ránk, hanem e rézpénzekben, valamint az V. István alatt vertekben, melyekről alantabb lesz szó, ily feliratú *magyar* pénzek is.

De a tatárjárás az országot nemcsak a pénztől, hanem lakosaitól is megfosztotta, és Bélának arra kellett törekednie, hogy a néptelenné vált vidékeket új telepek szállják meg. Ezért ő minden módon azon volt, hogy adómentesség s egyéb kedvezések által mentül több külföldit édesgessen az országba. S e törekvése döntő befolyással volt a magyar zsidókra s közvetve több szomszéd ország zsidóira nézve is. Béla ugyanis, ki már a tatárjárás előtt, midőn az országot védelmi állapotba akarta helyezni,

¹⁾ A M. N. múzeum régiség-osztályában ez időből való sok rézpénz van; vagy ötöd része a különféle felírások alatt *héber* betűt mutat, leggyakrabban *ku f*, ritkábban *lám ed*, néha *sin* betűt. A Béla századából való *héber* fölírású *lengyel* pénzekre nézve l. a kútforrásokat *Harkavy*, i. h. 27. és 69. l. köv.

nem nélkülözhetette a zsidókat, most annál inkább figyelemmel volt rájuk, mivel az akkori kereskedelem és közlekedés egyik főtényezője voltak; és mivel a külföldről bevándorló zsidók még azt is szoktak magukkal hozni, minek az elpusztult ország oly annyira híját látta: pénzt.

Már a bevándorlóknak nyújtott általános kedvezmények hírére, egyes külföldi zsidók, köztük dúsgazdagok is, beköltöztek az országba, mint például a német, nyilván Ausztriából való *Henuk*, kit Béla mint kamaragrófot, a királyi jövedelmek kezelésével bízott meg, s a kinek, vagy mivel nagyobb pénzösszeget kapott tőle, vagy egyéb jó szolgáltatok jutalmául, a tatárjárás után, Komárom várát a hozzá tartozó huszonegy faluból álló várbirtokkal s a Tata melletti malommal adományozta.¹⁾ Hogy azonban nagyobb mérvű bevándorlásra bírja a zsidókat, kilencz évvel a tatárjárás után külön törvényt adott ki számukra, mely a zsidóknak Magyarországon ugyanoly rendezett és kedvező jogviszonyokat biztosított, mint a szomszéd Ausztria, honnét a legtöbb bevándorlót várhatta.

Ausztriában ugyanis II. (harczkedvelő) Fridrik herczeg 1244-ben terjedelmes zsidótörvényt adott ki, mely a zsidókra vonatkozó régebbi rendeletek, szokások és kiváltságok, valamint újabb határozatok alapján, az osztrák zsidók jogviszonyait részletesen, és az akkori jogfelfogáshoz képest rájuk nézve igen kedvezően szabályozta. Ezt az osztrák zsidótörvényt IV. Béla hét évvel később (1251-ben), kisebb-nagyobb módosításokkal, többnyire azonban szóról szóra átvette és a magyar zsidók számára, mint kiváltságlevelet kiadta. Példáját, nyilván az illető zsidók szorgalmazása következtében, kik e rájuk nézve előnyös törvényt szintén meg akarták nyerni, több szomszéd fejedelem egymás után követte. Így, II. Ottokár 1254-ben a cseh, 1268-ban a brünni, illetve morva zsidók számára, 1264-ben Boleslaus Pius a

¹⁾ *Fejér, i. h.* IV. 3. 283. és 443. Hogy Henuk német zsidó volt, azt három fiának nevei: *W o l f*, *N i k k e l* s *A l t m a n n* bizonyítja. Ezen *N i k k e l*, valamint egy másik, *Lublinus* (nyilván *L ö b l i n u s*, *L ö b l*) nevű, fiával pár évvel ezelőtt mint osztrák kamaragrófokkal találkoznunk. Henukról s fiairól l. alantabb, valamint a VII. sz. *figyeléket* a fentemlített nevek alatt, Komárom akkori várbirtokára nézve pedig: *Századok* 1872. évf. 147. l.

lengyel, 1295-ben II. Bolco sziléziai herceg a schweidnitz-i zsidók számára más-más módosításokkal adták ki ugyanezt a törvényt ¹⁾)

IV. Béla zsidótörvénye tehát nagyjában úgy viszonylik II. Friderik osztrák zsidótörvényéhez, mint *másolat* az *eredeti*-hez. Jelentőségét csak úgy méltányolhatjuk kellően, gyakran félremagyarázott értelmét pedig csak úgy foghatjuk fel helyesen, ha cikkről cikkre összehasonlítjuk osztrák mintaképével, valamint a többi fentemlített zsidótörvényekkel, melyek e mintaképnek szintén többé-kevésbé hű, habár későbbi utánzásai.

IV. Bélának 1251. december 5-ikén kiadott zsidótörvénye a magyar zsidók jogainak sokáig alapjául szolgált; későbbi királyaink Zsigmondtól egész II. Lajosig rendesen újra meg szokták erősíteni. Maga e törvény, — ha a többször, de mindig hiányosan nyomtatott latin szöveget kéziratok nyomán, valamint oly módon helyreigazítjuk, hogy a többi idetartozó zsidótörvényekkel, különösen az osztrákkal összevetjük — szószerinti fordításban ekkép hangzik: ²⁾)

»Béla, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya, minden Krisztusban hívőnek, ki ez oklevelet látni fogja, üdvöt mindnyájunk Üdvözítőjében!« ³⁾)

»Akarván, hogy a királyságunkban lakó minden állapotú emberek kegyelmünkben s jóságunkban részesüljenek, a királyságunkban élő valamennyi zsidóknak a következő jogokat adtuk, melyek számukra sértetlenül megtartassanak.« ⁴⁾)

¹⁾ E zsidótörvények különféle kiadásait l. *Függelék* V. sz. Megjegyzendő, hogy a különféle zsidótörvények rövidség kedvéért ezentúl az illető országnév kezdőbetűjével fognak megjelölni: O. = osztrák, Cs. = cseh, M. = morva, L. = lengyel, Sz. = sziléziai. — Bé. = Béla magyar zsidótörvénye.

²⁾ A latin szöveg helyreigazítására, értelmezésére és így magára a fordításra vonatkozó jegyzeteket, a törvény egyes cikkeinek megfelelő száma alatt l. a fentidézett (V.) *Függelék*ben.

³⁾ O. egyszerűen: Fridericus etc. omnibus hanc literam inspecturis salutem in perpetuum. A »Christi fidelibus«, valamint az »in omnium salvatore« szavak Bé. hozzátételei.

⁴⁾ O. a bevezetésben ugyanezekkel a szavakkal él, csak hogy Friderik, mint herceg »nostro dominio-« és »districtus«-ról szól, a hol Béla mint

1. »Ugyanis, legelőször határozzuk: hogy pénz, ingó vagy ingatlan vagyon dolgában, vagy bűnperben, mely a zsidó személyét vagy egyéb ügyeit illeti, keresztény egyedül ne bocsátassék tanúvallomásra zsidó ellen, hanem csak keresztény zsidóval együtt, — kivéve, ha a tényállás annyira ismeretes és világos, hogy kétségre nem vonható és semmiféle bizonyításra nem szorúl. S azt akarjuk, hogy e méltányos rendszabály e kiváltságlevél minden pontjára nézve érvényesnek tekintessék.«¹⁾

2. »Ha keresztény zsidót perbe fog, állítván, hogy neki zálogot adott, s a zsidó ezt tagadja: ha a keresztény a zsidó egyszerű szavának hinni nem akarna, a zsidó a nála (állítólag) zálogba vetett tárgynak megfelelő értékre nézve esküt tevén, az ő állítását bizonyítsa s mentessék fel a vád alól.«

3. »Ha keresztény zsidónak zálogot adott s azt állítja, hogy kisebb pénzösszeg fejében zálogosította el a zsidónak, mint a mennyit ez mond: a zsidó a neki adott zálogra nézve esküt tegyen s a mit esküje által igazol, azt fizesse meg neki« (a keresztény).

4. »Ha zsidó, a nélkül hogy tanúi volnának, azt állítja, hogy zálogot adott valamely kereszténynek, ez pedig tagadja: a keresztény már a saját maga esküje által szabaduljon fel a vád alól.«²⁾

5. »A zsidó, zálog fejében, bármi néven nevezendő tárgyat, melyet neki adnak, minden megvizsgálás nélkül³⁾ elfogadhat,

k i r á l y »regnum«-ról. *Horváth* (i. h. II. l.), ki Béla zsidó törvényének osztrák eredetét nem ismeri, a bevezetést kiemeli, mint a magyar zsidók állapotára nézve különösen jellemzőt.

¹⁾ *Helmár* ez utóbbi fontos mondatot fordítatlanul hagyja; *O*-ban pedig, a »kivéve« szótól kezdve egész a cikk végeig, az egész passus, mely *Bé*-nek hozzáadása, hiányzik.

²⁾ Minthogy az első cikk azt határozza, hogy keresztény zsidó ellen mindig csak zsidóval együtt tanuskodhatik (l. fent. 75. l.), e szavak azt jelentik, hogy az itt tárgyalt esetben kivételesen már magának a kereszténynek esküje (»sui solius juramento«) elegendő a zsidó ellenében. *Hajnik* (i. h. 244. l.) és *Helmár* e pontnak sajátképi jelentőségét félreértették.

³⁾ »Nulla de hoc (*O*., *Cs.*, *L.* és *Sz.* helyesebben: de his) requisitione facta,« — mit *Wertheimer*, i. h. I. 37. l. hibásan fordít (»ohne das dagegen eine

— egyházi ruhákat kivéve, ha csak az illető egyház előjárója nem zálogosítja el, valamint véres és nedves ¹⁾ ruhákat, miket semmi szín alatt ne fogadjon el.«

6. »Ha keresztény azzal vádolja a zsidót, hogy a zsidónál levő zálogot tőle ellopták, vagy elrabolták: a zsidó esküt tegyen e zálogra nézve, hogy a mikor átvette, nem volt tudomása arról, hogy lopott, vagy rabolt jószág. Ez eskübe foglaltassék belé az összeg is, melynek fejében a szóban forgó zálogot adták, és e bizonyítás után a keresztény minden csorbitás nélkül fizesse meg (a zsidónak) a tartozást, melynek fejében a zálog adatott.« ²⁾

7. »Ha a zsidó tűzvész, vagy lopás, vagy rablás által holmiját s ezzel együtt a neki adott zálogokat is elveszíti, — és ez bizonyos —, de a keresztény, ki a zálogot adta, mind a mellett perbe fogja őt: a zsidó egyedül a saját esküje által mentessék föl, hacsak ³⁾

Einwendung gestattet wäre), *Helmár* pedig egyszerűen kihagy, — annyit jelent, hogy a zsidó nem tartozik megvizsgálni, honnét kerültek e tárgyak a zálogadó birtokába. A föltevés, melyből a különféle német zsidótörvények módjára Fridriké is kiindult, az, hogy a zsidó bona fide cselekszik, midőn zálogot elfogad. *L. Stobbe*, i. h. 121. l. köv.

¹⁾ Véreseket azért ne, mert rablógyilkosságból származhatnak, miért a *budai törvénykönyv* (139. cikk) az ilyenek vételét a keresztényeknek is megtiltja; nedveseket azért ne, mivel szintén véresek lehettek s kimosattak, vagy pedig mosás vagy szárítás közben lophatták el. Az egyházi ruhákat *O.* nem említi; *Cs., M., L.* és *Sz.* felhozzák, de az egyházi előjárókra vonatkozó kivétel nélkül. Az egyházi ruhák, valamint véres ruhák vételét maguk a középkori rabbik is megtiltották a zsidóknak, mivel az efféle, gyakran rossz szándékból nekik eladott tárgyak nem egy ízben alkalmat szolgáltatnak a templomi edények fertőztetése és a keresztény-gyilkolás vádjának felujtására, s így általános zsidóüldözésre is. *Graetz i. h.* VI. 214. l.

²⁾ *O.* és mind a többi zsidótörvény »sortem et usurae ei persolvere medio tempore accrescentes.« Egyedül *Bé.* fizeteti csupán a tőkét a kereszténnyel, — s méltán — mivel ez, önhibája nélkül, úgy is elég kárt vall. ha elloptott jószágát azon összeggel kiváltja, melyért a tolvaj elzálogosította. Hogy a lopott jószágnak jogos ura még kamatokat is fizessen a tolvajért, nyilvánvaló igazságtalanság volna.

³⁾ A zármondat a »hacsak« szótól egész e pont végéig *O.*-ban s a többi zsidótörvényben hiányzik. Szerintük tehát a zsidónak akkor is meg kellett esküdnie, ha a tűzvész vagy rablás ténye köztudomású volt (*Cassel* és *Helmár*), míg *Bé.* őt ez esetben az eskü alól egészen fölmenti.

a tény nyilvánvaló s köztudomású nem volt, a mint fentebb mondatott.«

8. »Ha zsidók közt viszály vagy czivódás támad, a városbíró ne merjen bírói hatalmat gyakorolni fölöttük, hanem az ítéletet Mi, vagy főkanczellárunk fogjuk mondani. Ha pedig töbenjáró bűnnel vádoltatik (a zsidó), akkor az ítélethozatal egyedül a mi királyi személyünknek tartassék fenn.«¹⁾

9. »Ha keresztény valamely zsidón bárminemű sebet ejt, a bűnös Nekünk az országunkban szokásos birságot fizesse²⁾, a megsebesítettnek pedig fizessan tizenkét márka ezüstöt és a költséget, melybe gyógyítása és a gyógyszerek kerültek.

10. »Ha keresztény valamely zsidót megöl, méltó büntetéssel³⁾ lakoljon, s minden ingó és ingatlan vagyona a Mi kincstárunkra szálljon.«

11. »Ha keresztény valamely zsidót megver, de úgy, hogy meg nem vérzi, fizessen Nekünk birságot országunk szokása szerint⁴⁾, a megsértettnek pedig négy márka ezüstöt. Ha pedig pénzt nem teremthet elő, belátásunk szerint más büntetéssel lakoljon.«⁵⁾

12. »Zsidót, bárhol járjon országunkban, senki se akadályozzon, zaklasson, vagy háborgasson. Ha árúkat, vagy egyéb jószágokat visz, melyek után vámpénz jár, minden vámhelynél csak azt a vámpénzt tartozik fizetni, melyet ama városnak valamely polgára fizetne, melyben a zsidó akkor tartózkodik.«⁶⁾

13. »Ha a zsidók szokásuk szerint valamely halottjukat az egyik városból a másikba, vagy az egyik tartományból a másikba,

¹⁾ Az *O.*-ban előforduló osztrák hivatalos czínek, »dux« és »camerarius« helyett *Bé.*-ben mindenütt »Nos« és »cancellarius« van, *Pk.*-ban (= Pozsonyi kézirat, I. *Függel.* V. sz.) azonban szintén »camerarius« olvasható.

²⁾ *O. Cs. és M.*: »duci solvat duodecim marcas auri.«

³⁾ *O.* »morte digno iudicio puniatur.«

⁴⁾ *O. Cs. és M.*: »solvat duci IV. marcas auri.«

⁵⁾ *O., Cs. és M.* szerint a vagyontalan »per truncationem manus« lakoljon. *Bé.* e kegyetlen büntetést eltörli, hasonlóképen *L.*: »sicut iustum fuerit punietur.«

⁶⁾ *O.-ban* vá m helyett mindenütt »muta,« a német »Mauth«, olvasható; ezt *Bé.* »tributum«-mal helyettesíti, úgy mint a következő (13.) cikkben a »mutuarius«-t »tributarius«-sal,

vagy az egyik földről a másikra viszik, a vámszedők semmit se zsaroljanak tőlük. Ha pedig valamely vámszedő tőlük valamit kizsarolna, ez a büntett halottrablás gyanánt ¹⁾ büntetendő.»

14. »Ha valaki a zsidók iskoláit ²⁾ vakmerően háborgatja, a zsidók bírójának másfél márkát fizessen.»

15. »Ha valamely zsidó saját bírójának fizetendő birságra ³⁾ íteltetett, tizenkét dénárnál többet soha se fizessen neki.»

16. »Ha a zsidó saját bírója megidézésére első és második ízben nem jelenik meg, mind a két ízben 4 dénárt fizessen a bírónak; ha pedig harmadik megidézésére sem jelenik meg, a nevezett bírónak 26 dénárt ⁴⁾ fizessen.»

17. »Ha zsidó zsidót megsebesít, saját bírójának másfél márkát ⁵⁾ fizessen büntetésül.»

18. »Elrendeljük továbbá, hogy zsidó nem tartozik csekélységek miatt Mózes könyvére esküdni, melyet »rodale«-nak ⁶⁾ neveznek, — kivéve, ha Felségünk elé idéztetik.»

19. »Ha zsidó orozva megöletett, úgy hogy rokonai tanúk által nem bizonyíthatják be, ki volt a gyilkos, de a megejtett

¹⁾ *O.* itt hozzászéli, »qui vulgariter Beraub dicitur.« Beraub a régi németeknél a halottnak kifosztása (*Juden in Oesterr.* I. 40. l.) *Bé.* ezt a német nyelven adott magyarázatot természetesen kihagyja.

²⁾ »Scolae Judaeorum«, a német »Judenschule«, miből a magyar »zsidóiskola« lett; tulajdonképen zsinagógát jelent, hol a középkorban zsidó theologiai tanulmányokkal is szoktak foglalkozni, mely körülmény e szó keletkezését megmagyarázza. A másfél marka helyett *O.* s a többi zsidótörvény itt s a 17. pontban két talentomra, *L.* 64 font borsra (dua talenta piperis) teszik a birságot. Náluk továbbá e cikket megelőzi egy más cikk, mely azt, ki a zsidók temetőjét elpusztítja, vagyonának a kincstár javára történendő elkobzására, azonkívül pedig halálbüntetésre ítéli.

³⁾ *O.* itt hozzászéli: »que dicitur Wandel.« *Bé.* ezt a német magyarázatot szintén kihagyja.

⁴⁾ *O.*, *Cs.* és *M.*, 36 dénárt szabnak büntetésül.

⁵⁾ *O.*, *Cs.* és *M.*: »duo talenta.«

⁶⁾ *O.*-ban egyszerűen »super rodale« áll, *Bé.* ezen szót, mely a középkori zsidó törvényekben gyakran előfordul, megmagyarázza: »supra librum Moysis, qui rodale appellatur,« mi annak a jele, hogy Magyarországon a zsidók iránti bizalmatlanságból keletkezett ez esküformát a z e l ő t t n e m i s m e r t é k. A »pro re modica« szavak *O.*-ban hiányzanak.

nyomozás után valakit gyanúsítanak és e gyanúra igazságos és valószínű okokat hoznak fel: ¹⁾ az efféle ügyet párbaj által akarjuk eldöntetni.« ²⁾

20. »Ha keresztény valamely zsidónőn ³⁾ erőszakot követ el, lakoljon érte méltó büntetéssel, mely körülbelül a kézcsontkításnak feleljen meg.« ⁴⁾

21. »A zsidóbíró a zsidók közt keletkezett semmiféle viszályt ne vonjon ítélőszéke elé, ha csak erre vádemelés által (a zsidók maguk) fel nem szólítják.«

22. »Ha keresztény valamely zsidótól visszaváltja zálogát, de úgy, hogy az utána járó kamatokat nem fizeti: ezek, ha egy

¹⁾ O.-ban és a többi zsidótörvényben hiányzik »et justas ac probabiles suspicionis causas ostenderit«; ez Bc.-nek a hozzáadása.

²⁾ Nevezetes, hogy e zármondat O.-nál s utána M., Cs. s L.-nél így hangzik: »Nos judeis contra suspectum pugilem volumus exhiberi.« A törvény, e szerint, a zsidóknak a gyanus ellen bajvivót állít, illetve megengedi, hogy számukra ilyent állítsanak, tehát zsidó helyett csak más fogadott bajvivó küzdhetett, maga a zsidó, kinek a régi német jog a fegyverviselést szigorúan megtiltotta (Stobbe, i. h. 43. l.), nem. Bc., mely egyszerűen azt mondja: »hujusmodi negocium duello volumus terminare« (helyesebben: terminari) ezeztől nyilván nem azért tér el, mivel a zsidóktól megtagadja az általánosan gyakorolt jogot, hogy bajvivót állíthatnak (l. Századok, 1873. évf. 214. l.), hanem azért, hogy ha valaki közülük maga akar síkra szállni, e jogot számukra fentartsa. Hajnik (i. h. 247. l.) Bc.-nél is csak fogadott küzdőt ért; de Bc.-nek szántszándékos s különben nem indokolt eltérése bizonyára az itt felhozott okra vezetendő vissza. L. fent. 44. l. Kállay Ferencz és Botka, Tudománytár 1837. évf. I. 273. l., a nélkül, hogy az orsztrák zsidótörvényről tudomásuk volt volna, szintén úgy értelmezik e czikket, hogy a törvényszéki bajviadalt a zsidóknak is megengedi.

³⁾ »Alicui Judeo«; így a Kaprinai által használt kassai okirat és Pk. (»judeorum« semmiféle kézirat által sem igazolható, önkényes olvasás), valamint Cs., M. és Sz. is; de mind e zsidótörvénynek közös anyja, O., »alicui judeo«-t olvas, mit már azért is helyesnek tartunk, mivel a zsidókon általánosan elkövetett különféle egyéb erőszakos cselekvésekről: megsebesítésről, megverésről s megölésről, már a 9—11. czikkekből van szó, mely három czikkkel ez a 20. czikk épenséggel ellenkeznék, ha nem vonatkoznék valamely zsidónőn elkövetett erőszakra.

⁴⁾ O., Cs. és M., határozottan azt mondják: »manum illius volumus detruncari.« Bc. méltányos enyhítését L. és Sz. is utánozták, a mennyiben »az ország törvényeinek megfelelő büntetés«-ről szólnak,

hónap multán nincsenek kifizetve, szintén kamatokkal növekszenek.«¹⁾

23. »A zsidók házaiba nem fogunk szállni.«²⁾

24. »Ha zsidó az országnagyoknak, jószágra vagy levélre,³⁾ pénzt kölcsönzött, és azt pecséttel ellátott adóslevéllel bizonyítja: a zsidónak az elzálogosított jószágot oda fogjuk itélni, azt számára erőszak ellen megvédeni⁴⁾ és kieszközölni, hogy a jövedelmeket mindaddig ő élvezze, míg valamely keresztény jelentkezik, ki az ily módon elzálogosított jószágokat ki akarja váltani. Az ily jószágokon lakó keresztények fölött azonban a zsidó semmiféle hatóságot nem gyakorolhat.«

25. »Ha valaki, férfiú vagy nő, zsidó gyermeket rabol, mint tolvaj ítéltessek el.«⁵⁾

¹⁾ Sajátságos, hogy itt és a 26. cikkben *Bé.* mindenütt »pena«-t használ, hol *O.*-ban s a többi zsidótörvényben »usura« olvasható.

²⁾ L. az idetartozó jegyzetet *Függelék* V. sz.

³⁾ A szóban forgó levél, mint a következőkből kiviláglik, nem adóslevél vagy kötelezvény, hanem maga a zálog, melyen *Helmár* »nemességi oklevelet« akar érteni. Valóbszínű, hogy »literas« kiegészítendő a »privilegiales« szóval, s a királyaink által nagy számmal kiadott kiváltságselevelek értendők. Az elzálogosított levél ugyanis, mint magából e cikkből kitetszik, bizonyos jogokat biztosít valamely birtokra vagy ennek lakosaira nézve. Az efféle jogokat a zsidó, ki a kiváltságlevelet zálogul bírta, csak bizonyos megszorításokkal gyakorolhatta. Így volt ez Németországban is; l. *Stobbe*, i. h. 116. l.

⁴⁾ E cikk *O.*, *Cs.* és *M.*-ben itt végződik; a következők »és ki fogjuk eszközölni« szavaktól egész a cikk végéig, *Bé.*-nek hozzáadása, melyre, mivel eddig félremagyarázták, alantabb még visszatérünk.

⁵⁾ Ez a cikk (l. az ide tartozó jegyzetet *Függelék* u. o.), — s e tekintetben ki van zárva *Helmár* kétsége, — világosan arra a középkorban nem épen ritka esetre vonatkozik, hogy zsidó gyermekeket elraboltak és megkereszteltek, mit II. Fridrik császár 1238-iki zsidó-privilegiuma, mely az osztrák zsidótörvénynek alapját teszi, a 3. cikkben világosan ki is mond. L. *Meiller*, i. h. X. 127. l., *Stobbe*, i. h. 295. l. s a Frankel-féle *Monatsschrift* 1853. évf. 269. l. A jámbor *Kaprinai*, mivel az általa lemásolt kassai oklevélből »puerum« után a »judei« szó kimaradt, e cikket a zsidókra vonatkoztatja, kik, úgy mond, keresztény gyermekeket rabolnak, hogy vérükkel éljenek, mely alkalommal a harmadfél századdal későbbi nagyszombati vérvádat, melyről annak helyén lesz szó, Bonfinius szerint részletesen elbeszéli.

26. »Ha zsidó a kereszténytől vett zálogot már egy éven át magánál tartotta, és a zálog értéke a kölcsönzött pénzt s a kamatokat fölül nem haladja: a zsidó a maga bírójának mutassa be a zálogot, azután eladhatja.«

27. »Ha a zálog egész egy esztendeig a kikötött határidőn túl minden óvás nélkül ¹⁾ maradt meg a zsidónál: ez többé senkinek sem felelős érte.«

28. »Zsidót az ő ünnepnapján senki se merjen a zálog kiadására kényszeríteni.« ²⁾

29. »Ha keresztény az ő zálogát erőhatalommal veszi el a zsidótól, vagy ennek házában erőszakot követ el: mint királyi kamaránk megkárosítója, súlyosan büntetendő.«

30. »Zsidók ellen, köztük keletkezett pörökben, bírójuk sehol másutt, csak iskoláik előtt szolgáltatathat igazságot.« ³⁾

31. »Elrendeljük továbbá, hogy zsidók által lakott városnak bírója, ki a zsidók irányában e kiváltságlevelünk értelmében eljárni nem akarna, hanem őket az eddigi szokás és eddig fennálló szabadalmaik rendszabályai ellenére bántalmazni akarná,

¹⁾ O.-ban az »ultra terminum convencionis« és az »absque ulla protestacione« szavak hiányzanak; Bé. tehát annyiban védelmezi a keresztény adós érdekét, a mennyiben a zálog csak akkor válik a hitelező zsidónak tulajdonává, ha nála egy egész évvel a kikötött határidőn túl maradt, s közben óvás nem történt, mi O.-ban, legalább világosan, nincsen kitéve.

²⁾ Minthogy a zsidó, vallásos gyakorlata megsértése nélkül, a zálog után járó pénzt az ő ünnepnapján el nem fogadhatná.

³⁾ L. az ide tartozó jegyzetet *Függelékek*, u. o. »Zsidó-iskola« (fent 106. l. 2. jegyz.) itt a zsidó tudósokból (rabbikból) összeállított törvényszék, az úgynevezett »béth-dín«, mely üléseit gyakran a zsinagógában szokta tartani, míg másrészt a rabbik tantermei gyakran imaházakul is szolgáltak. Németországban régi szokás volt, hogy a törvényszékek a zsidók pöreit vagy magában a zsinagógában, vagy a zsinagóga udvarában intézték el. (*Stobbe*, i. h. 81. l.) Hogy ez a legrégebb idők óta Magyarországon is így volt, l. alant *Okiratok I. sz. O.* a zsidók ellen indított minden pert csak a zsidó-iskola előtt akarja elintéztetni, Bé. csak a zsidók közt keletkezett pöröket. A »supra causis inter se exortis« szavak ugyanis Bé. hozzáadása.

miután őt Mi nálunk följelentették, elmozdítottassék, és beleegyezésünkkel más valaki neveztessek ki helyébe.«¹⁾

»Hogy pedig e rendeletünk örök időkre érvényt nyerjen, a jelen, kettős pecsétünkkel megerősített levelet kiadtuk. Kelt az 1251-iki december 5-én, uralkodásunknak pedig tizenhatodik évében.«

E nevezetes okirat, mely a hét évvel azelőtt kiadott osztrák zsidótörvényt legnagyobb részben majdnem szóról-szóra átvette, ennek mégsem pusztá átírása. Mindenek előtt, ugyanis, az ott előforduló *osztrák* állami viszonyokra vonatkozó kifejezéseket és fordulatokat a *magyar* állami és jogi viszonyoknak megfelelőekkel gondosan fölcseréli.²⁾ Azonkívül pedig nem ritkán magát a törvényt is, majd a zsidók javára, majd hátrányukra, de mindig úgy módosítja és változtatja, hogy ez eltérések a magyar zsidótörvénynek határozottan előnyére válnak és fényesen bizonyítják Béla méltányosságát, igazságszeretetét s felvilágosodott szellemét.

A rendkívül szigorú büntetéseket, melyeket az osztrák törvény a zsidók ellen elkövetett bűntettekre szab, Béla következetesen enyhíti. A zsidók bántalmazói által fizetendő, részben igen súlyos pénzbírságokat rendesen leszállítja.³⁾ A kegyetlen kézcsonkítást pedig, melylyel az osztrák törvény azt bünteti, a ki zsidót megsebesít s a bírságot le nem fizetheti, vagy a ki zsidónőn erőszakot tesz, egészen eltörli és más »méltó büntetéssel«⁴⁾ pótolja. (11. és 20. czikk).

Ama rendkívüli, nem ritkán épenséggel igazságtalan kedvezményeket, melyekben az osztrák törvény a zsidókat részesíti,

¹⁾ Nevezetes, hogy *Bé. régi* szokásról s a zsidók fennálló szabadságairól szól. Ez az egész czikk ugyanis a többi zsidótörvényekben nem fordul elő; helyette *O., M. és Cs.* egy másik cikket adnak, mely a kamatok maximumát egy talentum után hetenkinti nyolcz denár-ra teszi. Ezt a határozatot megint *Bé.* nem vette föl; példáját később *M., Cs., L. és Sz.* is követték.

²⁾ L. például fent. a Béla törvénye bevezetéséhez, valamint 8., 9., 12. és 15. pontjához tartozó jegyzeteket.

³⁾ Négy arany márka helyett négy ezüst márkát, két talentum helyett másfél márkát szab bírságnak: 9., 11. s 14. czikk.

szintén, és rendesen igen méltányosan, módosítja. Az osztrák törvény általános elvként állítja fel, hogy keresztény zsidó ellen sohasem bizonyíthat valamit, ha csak állítását nem erősítheti zsidó tanúval is. Béla ezt elfogadja ugyan, de kivételt tesz világos és kétségtelen esetekben, továbbá akkor, ha zsidó, kinek erre tanúja nincsen, azt állítja, hogy kereszténynek zálogot adott, ez pedig tagadja (1. és 4. cikk): mely jogos módosítások nélkül keresztény csak bajosan bizonyíthatott volna valamit zsidó ellen. A kereszténynek, ha lopott jószágát zsidónál elzálogosították, és ő visszaköveteli, az osztrák törvény szerint a zálog után járó tőkét az esedékes kamatokkal együtt meg kellett fizetnie. Béla az önhibája nélkül kárt vallott tulajdonosnak a kamatokat elengedi (6. cikk); de a zsidónak engedélyezett kamat maximumát, melyet az osztrák törvény rendkívül magasra szab, egyáltalán meg nem állapítja (31. cikk). A keresztényt, kit valamely zsidó meggyilkolásával gyanúsítanak, az osztrák törvény feltétlenül aláveti a párbaj által eldöntendő istenitéletnek, melynek Béla szerint csak akkor van helye, ha a zsidók a gyanúsított keresztény elleni vádat »igazságos és valószínű okok«-kal támogatják (19. cikk). Az osztrák törvény azt határozza, hogy a régi szokás ellenére, mely szerint a király, az országnagyok és a földesurak a jobbágyok házaiba szállhattak, a zsidók házaiba »senki se szálljon;« Béla csupán a maga részéről mond le e jogról, de fentartja a jogot az országnagyok és földesurak részére (23. cikk). Az osztrák törvény egyáltalán nem engedi meg, hogy a zsidót, hacsak a fejedelem előtt nem esküszik, Mózes öt könyvére megeskessék; Béla ez ünnepélyes eskü letétele alól csak akkor menti fel a zsidókat, ha »csekélységek«-ről van szó, nagyobb fontosságú ügyekben nem (18. cikk). Az osztrák törvény végre azt határozza, hogy a zsidók ellen indított *minden* pert a zsidóbíró, még pedig a rabbik s egyéb zsidó törvénytudósok gyűlékezete előtt, intézzén el; míg Béla ezt csak maguk a zsidók közt támadt perekre nézve rendeli (30. cikk).

De Béla másrészt méltányossággal és igazságosan jár el a zsidók irányában is, és az osztrák törvényt a végből is módosítja, hogy a zsidók jogait jobban biztosítsa és erélyesebben meg-

védje.¹⁾ Az osztrák törvény szerint például a zsidónak, ki a neki adott zálogot tűzvész, vagy rablás által elveszítette, erre *mindig* meg kell esküdnie, ha a keresztény zálogadó így kívánta. Ellenben Béla csak akkor szorítja őt esküre, ha a körülmények a zálogadó ebbeli követelését indokolják; de az eskütétel alól felmenti, ha a zálognak ily módon történt elvesztése »nyilvánvaló s köztudomású« (7. cikk). A pénzbírságokat, melyeket az osztrák törvény a zsidókra szab, következetesen leszállítja (16. és 17. cikk). Az általa elfogadott új zsidótörvény mellett eddigi jogait is fentartja, s elrendeli, hogy a velők jogtalanul bánó városbíró azonnal elmozdítassék (31. cikk), a mit az osztrák törvény nem tesz. A zsidó számára, kinek az osztrák törvény a fegyverviselést meg nem engedi, Béla fentartja a perdöntő bajvívást s így a fegyverviselés jogát is (19. cikk).

Csak egyetlen egy pontban szorította meg a zsidók jogait, ott, hol az osztrák törvénytől eltérőleg azt határozza, hogy az országnagyok által elzálogosított s ki nem váltott jószágok a zsidó kezén nem maradhatnak, a mennyiben azokat bármelyik keresztény kiválthatta, és hogy addig is az illető zsidó e jószágoknak csak javadalmait élvezheti, de az ott lakó keresztények fölött semmiféle fenhatóságot nem gyakorolhat (24. cikk). De figyelembe veendő, hogy Béla e megszorítása nem általában földbirtokra, hanem világosan csak »az országnagyok jószágaira« vonatkozik.²⁾ S ha tekintettel vagyunk arra, hogy e jószágok többnyire királyi adomány voltak, s az akkori védelmi rendszerrel szorosan összefüggtek; továbbá, hogy a zsidók akkor már nagyrészt nem benszülöttek, hanem a fegyverforgatástól

¹⁾ Az osztrák törvény ama cikke, mely szigorú büntetést szab azokra, kik a zsidók temetőibe betörnek, s Béla törvényének ránk maradt későbbi átiratában hiányzik (l. fent. 106. l. 2. jegyz.), az eredetiben bizonyára megvolt, s e törvény egy régiebb, vagy csak pontosabban lemásolt példányában tán még napfényre fog kerülni.

²⁾ . . . »super possessionem magnatum regni«, mely fontos megkülönböztetésre *Helmár* (i. h. 24. l.) nem ügyelt. A nem-nemesek elzálogosított és ki nem váltott fekvőségei a zsidók kezén maradtak, mire későbbi időkben számos példát tudunk.

elszokott bevándorolt idegenek, a minőket maga Béla ép e törvénye által most újra az országba édesgetni akart: akkor az, hogy az *országnagyok* elzálogosított földbirtokát fegyverbíró *magyar* kézre akarta juttatni, nem megfelelő ugyan a szigorú jog követeléseinek, de azért politikai tekintetekkel igazolható rendszabály.

Hogy pedig az ily jószágokon zsidók keresztények fölött semmiféle hatóságot nem gyakorolhattak, azt Bélának azért kellett elrendelnie, mivel a szentszéki követ előtt esküvel így fogadta volt. Ez ünnepélyes esküjét pedig, — habár, mint láttuk, egyes esetekben ellenére cselekedett is — ¹⁾, országos törvény által nyilvánosan nem szeghette meg. Hasonló okra vezendő vissza az a körülmény is, hogy Béla nem vette föl az osztrák törvény ama cikkét, mely a kamatláb maximumát meghatározza. ²⁾ Az egyház ugyanis a törvényhozót, ki bizonyos kamatlábat megenged, tehát a kamatvételt törvény által szentesíti, az egyházból való kirekesztéssel fenyegette ³⁾, és Béla a szentszékhez való viszonyánál fogva, e tilalom ellen cselekedni nem akart.

Bélának az osztrák törvényt módosító eltéréseit a külföldi fejedelmek, kik e törvényt később szintén elfogadták, elég gyakran magukévá tették. ⁴⁾

Világos, hogy Béla törvényéből, miután nagyjában Fridrik zsidótörvényének többnyire szó szerinti másolata, a magyar zsidók akkori társadalmi vagy felekezeti életére csak annyiban lehet következtetni, a mennyiben föltehető, hogy e törvény egyes határozatai a zsidók tényleges viszonyaival merőben nem ellenkeztek. Az óvatos király, ki, mint láttuk, az osztrák törvényt oly következetesen alkalmazta a magyar országos viszonyokhoz, az efféle határozatokat különben nem vette volna át egyszerűen, hanem kellőleg módosította volna. De azért nem szabad szem elől téveszteni, hogy e törvény nem a magyar zsidók jogi vagy társadalmi élete fejlődésének természetszerű szüleménye, hanem egy külföl-

¹⁾ L. például a Tekáról és Henukról mondottakat fent. 98. és 101. l.

²⁾ L. fent. 110. l. 1. jegyz.

³⁾ *Neumann Miksa, Geschichte des Wuchers in Deutschland.* Halle 1865, 24. l.

⁴⁾ L. péld. fent. az 5. 11. és 20. cikkhez tartozó jegyzeteket.

dön, külföldi zsidók számára alkotott törvénynek a magyar zsidókra való alkalmazása, melynek épen az a jelentősége, hogy a német viszonyok s jogelvek elismerése által egészen új jog-alapot teremtett. Ez által, igaz, a régibb magyar törvényhozásnak a zsidókra vonatkozó több nyomasztó határozata eltöröltetett; ¹⁾ de elfogadtatott Magyarországon is az itt eddig ismeretlen osztrák, illetve német jogelv, mely szerint a zsidók a királyi kamara szolgálói, s mint ilyenek, a *korona tulajdonához* tartoznak. ²⁾

Ennek következtében egyrészt elveszítették a polgárjogot, a szó szoros értelmében, de bizonyos tekintetben még a szabad ember minőségét is; másrészt azonban biztosabb, sőt épenséggel előnyös helyzetbe jutottak. Az új törvény értelmében ugyanis kiváltságos néposztály voltak, mely nem ritkán a nemesség, vagy kiváltságokkal ellátott egyes városok jogaival bírt. ³⁾

Mint a kamara szolgálói, közvetlenül a király ortalma alatt állottak. A ki őket bántalmazta, »mint a királyi kamara megkárosítója« bűnhődött, s azért nemcsak a megsértettnek, hanem magának a királynak is fizetett bírságot (9—11. cikk). A közöttük keletkezett viszályokban vagy peres ügyekben a rendes bíróságok nem ítélhettek. El jogot maga a király tartotta fenn magának, s főbenjáró ügyekben, vagy ha a zsidónak Mózes öt könyvére való ünnepélyes esküt kellett tennie, mindig maga gyakorolta, egyéb fontos esetekben pedig magát a főkancellár által helyettesítette (8. és 18. cikk). Kisebb ügyekben a királyi hatóságot a *zsidóbíró* (*judex Judaeorum*) személyesítette. A zsidóbírót, kinek hivatala szintén régi német, illetőleg osztrák intézmény volt, az egyes városokba a király nevezte ki; rendszeren keresztény, még pedig a legelőkelőbb polgárok egyike volt. ⁴⁾

¹⁾ V. ö. fent. 73. l. Kálmán zsidótörvénye 5—7. cikkét Béla törvénye 2., 3. és 6. cikkével, valamint a beregi szerződésnek több, a zsidókra nézve nyomasztó pontját (fent. 86. l.), melyekről, mint például a zsidójelek viseléséről, itt szó sincsen.

²⁾ (*Wertheimer*) *Juden in Oesterreich* I. 28. l. A zsidó kamaraszolgásg keletkezéséről, fejlődéséről és jelentőségéről l. bővebben *Stobbe*, *í. h.* 8. l. kövv.

³⁾ Erre s a következőkre nézve v. ö. *Helmár* fejtegetését *í. h.* 20. l.

⁴⁾ *Juden in Oesterreich* 53. l. kövv. és *Hajnik*, *í. h.* 216. l.

Béla e zsidótörvényét, melynek több pontjára még visszatérünk, nem ok nélkül nevezi »kiváltságlevél«-nek (31. cikk). Nemcsak hogy a zsidók személyét, életét s vagyonát erélyesen védelmezi, az egész országban való háborítlan járás-kelest számukra biztosítja, üzletüket oltalmazza és vallásos meggyőződésüket tiszteletben tartja; hanem több tekintetben a keresztény lakosok, sőt nem ritkán a kiváltságos városok polgárai fölött is helyezi őket. A bántalmazókra szabott büntetések sokkal súlyosabbak, a rájuk mért bírságok pedig jóval csekélyebbek voltak az egyébként szokottaknál.¹⁾ E feltűnő körülménynek, mely több német zsidótörvényben is mutatkozik,²⁾ az az oka, hogy a király a zsidókban, mint kamaraszolgákban, a korona tulajdonát és így kincstára egyik jövedelemforrását látta, melyet lehetőleg meg akart óvni, illetve megkímélni.³⁾

A Magyarországon eddig ismeretlen jogelvek, melyeket Béla törvénye a zsidókra alkalmazott, az egészen megváltozott, kiváltságos állás, melybe e törvény őket juttatta, s a rendkívüli kedvezmények, melyekben részesítette — ezek magyarázzák meg azt a tényt, hogy az új zsidótörvény eleinte csak nagy nehezen vergődött érvényre, sőt, hogy az országnak egyes vidékein e törvénynek, mely különben csak egyetlen egy hivatalos példányban adatott ki, hitelességét kétségbe vonták és eredeti voltát elismerni nem akarták. E körülmény sok vizásságra és a városi hatóságok meg a zsidók közt czivódásokra szolgáltatott alkalmat, mi az utóbbiakat komolyan aggasztotta, úgy hogy sérelmeiket a király elé terjesztették. Béla, hajolván kérelmükre, a kiváltságlevelet 1256-ban több hiteles példányban lemásoltatta, és, királyi pecsétjével megerősítve, kiadatta nekik, »hogy e kiváltságlevél tartalma mindenütt kétségtelen hitelt találjon.«⁴⁾

¹⁾ *Helmár, i. h. 22. l.*

²⁾ *Stobbe, i. h. 44. l.*

³⁾ L. Béla zsidótörvénye 29. cikkét (fent. 109. l.), mely világosan mondja, hogy az, a ki zsidónak vagyonát károsítja, »ut dissipator Camere nostre graviter puniatur.« V. ö. *Helmár, i. h. 23. l.*

⁴⁾ *Kaprinai, i. h. 471—2.* A pozsonyi kézirat itt néhány, többnyire helyes eltérést mutat. A bevezetés itt ekkép hangzik: »Verum quia

De míg a zsidók törekvése oda irányult, hogy kedvező kiváltságokat érvényre juttassák és biztosítsák, addig az egyház e kiváltságok eltörlésén, vagy legalább ellensúlyozásán dolgozott; hisz akkori szellemével s több idevágó régibb rendeletével ezek többnyire homlokegyenest ellenkeztek.¹⁾ IV. Orbán alig foglalta el a szentszéket, s máris működni kezdett ebben az irányban.²⁾ Béla ugyanis a tatárjárás előtt IX. Gergelytől nyert amaz engedéllyel, hogy a köz jövedelmeket zsidóknak is haszonbérbe adhassa a tatárjárás után is élt, nyilván azért, mert, valamint a fenyegető veszedelem elhárítására, úgy a már bekövetkezett csapás által ütött sebek orvoslására a zsidóságot vagy nélkülözhetetlennek, vagy pedig a leghasznavehetőbb eszköznek tartotta. Sőt az ily zsidó haszonbérlok és nyilvános hivatalnokok mellé, IX. Gergely világos kikötése ellenére, még keresztény ellenőröket sem adott. IV. Orbán ezen megbotránkozván, miután Bélát ismételtelen hiába intette, 1262-ben levelet intézett hozzá, melyben óles szemrehányásokat tesz neki és arra utal, mennyire illetlen, hogy a király a zsidóknak, »kiket saját vétkük örök szolgaságra kárhoztatott, alkalmat nyújt keresztények fölött hatósági hatalmat gyakorolni.« Hogy Béla e pápai intés daczára úgy a saját, mint az állam jövedelmeit, még pedig keresztény ellenőrök nélkül³⁾, ezentúl is zsidóknak adta haszonbérbe, azt Henuknak, a fentemlített zsidó várispánnak fiai bizonyítják, a kikről később lesz szó.

dictum privilegium propter sui regalem singularitatem et unitatem universis iudeis« sat. Az aláírásokban pedig »Magistro Smaragdo ecclesie nostre« után üres hely van, nyilván az illető templom megnevezésére: »vice camerario« helyett »vice cancelario,« — mi Kaprinai idevágó hozzávetését igazolja, — végül pedig »existente« helyett »existentibus« olvasható.

¹⁾ Az idevonatkozó részletekre nézve l. *Baerwald Herman* értekezését a *Wertheimer-féle Jahrbuch für Israeliten* 1859—60. évf. Bécs, 1859. 193—200. l. és *Helmár i. h.* 14—20. l.

²⁾ 1261-ben lett pápa; idevonatkozó levelét pedig már 1262-ben intézte Bélához, kinek egyebek közt azt írja: »in excusationis tue suffragium, prae-tendendo, ut id tibi licet«, miből az következik, hogy ebben az ügyben már előbb tett lépéseket, Béla pedig nem tárgított. L. *Fejér, i. h.* IV. 3. 86. l.

³⁾ Az ilyenekről sehol sem történik említés.

A szentszék azonban azért koránsem hagyott fel a zsidók ellen irányult törekvésével, hanem úgy Béla, mint utódai alatt erélyesen folytatta ebbeli működését. Guidó bíbornok, IV. Kelemennek messzeterjedő jogokkal felruházott követe, 1267-ben Bécsben tartományi zsinatot hívott egybe, mely egyrészt a papság lazult fegyelmének helyreállításával, másrészt pedig a zsidókkal foglalkozott, több szigorú határozatot ¹⁾ hozván ellenük, melyeknek nyilvánvaló célja az volt, hogy az ausztriai zsidótörvény kedvezményeit megsemmisítsék. A szentszéki követ Magyarországot is belevonta hatáskörébe, a magyar papság számára Bécsből rendeletet bocsájtván ki, mely az ottani zsinat idevágó határozatainak szakasztott mása. S így alig fér hozzá kétség, hogy e zsinat többi határozatait, melyek a zsidók ellen fordultak, hasonlóképen ki akarta terjeszteni Magyarországra is, hol a zsidók Béla kiváltságlevele által ugyanazon kedvezményekben részesültek, a melyekben az ausztriai zsidók Fridrik kiváltságlevele által. ²⁾ E határozatok azonban még magában Ausztriában sem jutottak érvényre; Béla pedig, ki, mint láttuk, az ő zsidótörvényét 1256-ban újra megerősítette és hiteles másolatokban szétküldötte, a törvényével merőben ellenkező bécsi határozatokat természetesen még kevésbbé fogadhatta el. Ezentúl — és ez, mint már kiemeltük, mindig a legjobb bizonyosság a zsidók kedvező állapota felől, — a zsidókról mint felekezetről, vagy külön néposztályról egyáltalában nincs többé szó. Az egyes, zsidókra vonatkozó kevés adat pedig, mennyi ez időből ránk maradt, csak arra mutat, hogy a bölcs és méltányos király uralkodása utolsó éveiben is kegyesen bánt velük, sőt, miután jogi viszonyaikat törvény által elég kedvezően szabályozta, úgy a saját, mint az állam ügyeiben különféle tisztségekkel is felruházta őket.

Már fentebb (101. l.) említettük, hogy Béla Komárom várát, minden javadalmával és a hozzá tartozó földbirtokkal együtt, a tatárjárás után, *Henuk* nevű zsidó kamaragrófjának adomá-

¹⁾ L. azokat *Baerwald*-nál, i. h. 185—189. l.

²⁾ *Endlicher*, i. h. 515. l.; v. ö. *Helmár*, i. h. 25. l.

nyozta. Ez, valamivel 1265 előtt, meghalálozván,¹⁾ a királyi kincstárnak, melynek kezelésével meg volt bízva, tetemes pénzösszeggel adósa maradt. Ez adósság fejében Béla, Henuknak *Wölflin*, *Nikkel* és *Altman* nevű fiaitól²⁾ Komáromot elvette és 1265-ben eladta Walter kamaragrófnak a Henuk tartozásának megfelelő áron. De Henuk fiai az ügyet utólagosan mégis valahogy elintézték, mert nem sokára ismét az atyjuktól örökölt Komárom birtokában találjuk őket, és *Mária* királyné, Béla beleegyezésével, a jószágai után járó harminczadot nekik adta bérbe. De a nagyobb mérvű ízlet balul ütött ki. Miután a kikötött bért nem fizethették ki egészen, s a királynénak 800 márka finom ezüsttel maradtak adósok: ez összeg fejében »Komárom várukat, minden hozzátartozó jószágaival s javadalmaival és a Tata mellett levő malomukat» zálogba vetették. De tartozásukat a kikötött határidő letelte és többszörös megújítása után sem fizethették meg; az utána járó kamatok pedig e közben annyira felszaporodtak, hogy összegük az eredeti tartozást tetemesen túlhaladta. *Wölflin* s testvérei végre maguk ajánlották fel elzálogosított jószágaikat Bélának, kérvén őt, elégednék meg ezekkel, mivel tartozásuk, ideszámítva a kamatokat is, jóval túlhaladja összes vagyonukat. Béla az ajánlatot elfogadta, és a kamatokat elengedvén, Komáromot a tatai malommal együtt, 1268-ban, eladta 800 márka finom ezüstért.³⁾

Ez a különben is érdekes tény éles világításba helyezi nemcsak a zsidók akkori viszonyait és társadalmi állását, hanem a pénzüzletre vonatkozó nézetet, illetve gyakorlatot is, mely akkor uralkodott. Maga a király az általa kiadott okiratban nem átallja elismerni, hogy a zsidó kamaragróf utódainak adósságuk után oly nagy kamatokat számított fel, hogy csak vagy három év alatt többre rúgtak magánál a tőkénél.⁴⁾

¹⁾ *Fejér, i. h.* IV. 3. 283. l.

²⁾ Ezekről a nevekről l. a VII. számú *Függelék*et.

³⁾ *Fejér, i. h.* IV. 3., 283. és 443. l.

⁴⁾ ... »coaceruatio poenarum summam principalis debiti excederat.« »Poena« Béla zsidótörvényében is mindenütt k a m a t értelemben járja.

Itt utólagosan még egy eseményről kell megemlékeznünk, mely a magyar, még inkább pedig a külföldi, kivált francia zsidókra, de magára Magyarországra nézve is nem csekély jelentőskű. Magyarországon ugyanis, kevéssel a tatárok visszavonulása után, sajátos mozgalmak keletkeztek. E mozgalmat nyilván az akkor országszerte uralkodó nyomor és fejtelenség elősegítette, tán okozta is; hazánkból indult ki, s minél távolabbra jutott, annál hatalmasabban nyilvánult.

Egy *Jakab* nevű férfiú, ki némelyek szerint eredetileg szerzetes, mások szerint az iszlámra tért hitehagyott volt, és később ismét kereszténynyé lett, Magyarországon keresztes hadjáratot hirdetett, melyre kizárólag a szegény és alacsony sorúakat hívta fel, a kik által isten, hogy hatalmát a világnak megmutassa, a főurak és nemesek mellőzésével, a szent földet a hitetlenek járma alól fel akarja szabadítani. A mindenesetre nevezetes és rendkívüli ember, ki a magyar nyelven kívül a latint, németet s francziát is tökéletesen bírta, ritka ékesszólása által elhitette a pórnéppel, hogy angyalokkal és szentekkel közlekedik, úgy hogy a parasztok és pásztorok csak úgy tódultak zászlója alá, mely kereszteset hordozó báránnyt mutatott. Így támadt az úgynevezett »pásztorosok« felekezete (Pastoureux, Pastorelli), mely később oly hirhedtté vált. Jakab, miután a körüli sereglett tömeg vagy 30,000 főre szaporodott, magát *Magyarország uralkodójának* kezdette czímezni; de 1251-ben csapatjai nagy részével az országból kitakarodott. Németországon keresztül Franciaországba vonult, hol a szent hadjáratra kelt IX. (Szent) Lajos távollétében rettenetesen garázdálkodott. Hadai, az efféle fegyelmetlen keresztes csapatok módjára, különösen a zsidókat üldözték, míg végre IX. Lajos anyja, Blanka, fegyveres erőt küldött ellenök, mely őket szétverte, vezéröket pedig Bourges városa mellett megölte.

Nem kételkedhetni, hogy a »Magyarországból való Jakab« Magyarországon is üldözte, vagy legalább üldözni akarta a zsidókat; de itt, hol IV. Béla ép ez időben, a tatárjárás után, a zsidókat különös oltalma alá vette, hálás talajra nem akadván, a külföldre tette át véres működése színhelyét. Mindenesetre

figyelemre méltó körülmény, hogy a pásztorosok felekezete, mely a következő század első felében (1320-ban) újra föléledt, s ismét kimondhatatlan nyomorba süllyeszté a francia és aragóniai zsidókat, voltaképp Magyarországon keletkezett, de nem itt, hanem csak külföldön kaphatott lábra. ¹⁾

Ezenkívül IV. Béla uralkodása idejéből még csak egyetlen egy adat szállott ránk, mely zsidóra vonatkozik. Ez, magában véve jelentéktelen ugyan, de annyiban mégis fontossággal bír, a menyinyiben példát szolgáltat az új zsidótörvény tényleges fogantatására. A Gutkeled családból való Wid mester az ő patronátusa alatt álló csatári kolostor bibliáját 70 márkáért elzálogosította egy *Farkas* nevezetű vasvári zsidónak, kinél a biblia elveszett. A zsidótörvény 7. cikke értelmében nem a zsidót vonták felelőségre, hanem azt, a ki a bibliát zálogba vetette nála, s Wid 1263-ban a nevezett kolostornak, kárpótlás fejében, két jószágot tartozott adni az elveszett bibliáért. ²⁾

¹⁾ L. *Ersch és Gruber encyclopédiájában* II. sect. XIII. köt., 2. rész 177. l. köv. a »Jakob von Ungarn« című czikket. V. ö. *Basnage, Histoire des juifs* V. 1810. l. kövv., továbbá a *Fürst* által kiadott *Orient* VIII. (1847.) évf. *Literaturblatt*, 6. sz. 80. l. és *Ben-Chananja* X. évf. 695. l., valamint az ezekben megjelölt forrásokat. A nevezetes embernek, valamint az általa keltett mozgalomnak története még kellően földerítve nincs. Hazai történetíróink (Feszler, Szalay, Horváth sat.) mélyen hallgatnak róla.

²⁾ *Fejér, i. h.* IV. 3. 179. l. A szóban forgó biblia igen díszesen lehetett kiállítva, de a hetven marka, — akkortájt nagy pénzösszeg — melyet rá kölcsönöztek, s a két jószág, melyet kárpótlásul érte fizettek, mégis jellemző adatok arra, mily nagy becsűek voltak az idét a kéziratok.

NEGYESEDIK FEJEZET.

IV. Béla halálától a zsidók számkivetéseig Nagy Lajos alatt.

V. István. — X. Gergely a magyar kereszteseknek elengedi a zsidóknak járó kamatok fizetését. — A zsidók és keresztények közti barátságos viszony. — A zsidók kedvező társadalmi állapota. — Zsidó pénzverők. — Héber betűkkel jelölt magyar pénzek. — IV. László. — A budai zsinat. — A vörös zsidó-folt. — A zsidók ellen hozott egyéb határozatok. — A zsinat határozatai nem foganatosíttatnak. — Rabbi Jónáh és társai, pozsonyi vértanúk. — III. Endre. — Az Árpád-ház kihaltának következményei. — Az általa képviselt ősrégi magyar türelmesség és a külföldi befolyások. — Az utóbbiak lassanként felülkerekednek. — A magyarországi és a többi európai zsidók állapota az Árpádok utáni első hat tizedben. — Az ostorozók Magyarországon. — Venczel és bajor Ottó. — Róbert Károly. — XII. Bencze pápa elrendeli a pozsonyi zsinagóga lerontását. — Nagy Lajos uralkodásának első évei. — Térítői buzgalma. — Szerbia, a kúnok, a magyarországi óhitűek és végre a zsidók ellen fordul. — A zsidókat, mivel nem tágitanak kiűzi az országból. — Ingó vagyonukat magukkal vihetik, de ingatlanaik lefoglaltatnak. — A száműzöttek részben Ausztriába és Csehországba, részben Lengyelországba menekülnek.

IV. Béla halála után, *V. István* rövid uralkodása alatt (1270—1272), valamint *IV. László* országlása első éveiben (1279-ig), a zsidók minden háborgatás nélkül békében s nyugalomban élvezték a Béla szabadságlevele által nekik biztosított jogokat.

X. Gergely pápa ugyan, hogy a szent földnek még keresztény kézen levő csekély részét megmentse a végveszélytől, megkísértette a zsidók pénzén toborzani harcosokat. 1274-ben ugyanis meghagyta az esztergomi érseknek, hirdessen keresztes hadjáratot és eszközölje ki, hogy a keresztesek részesüljenek egyebek közt abban a kiváltságban is, hogy fölmentessenek a zsidó

hitelvezőknek járó kamatok fizetése alól.¹⁾ De felhívása elhangzott minden eredmény nélkül, és e szándékolt rendszabály fogantatásának sehol sincsen nyoma.

A keresztes hadjáratok iránti lelkesedés II. Endre sikertelen hadjárata óta lelohadt; az a későbbi jogfelfogás pedig, mely feltétlenül rendelkezhetni vélt a zsidók vagyonával, akkoriban még nem jutott uralomra.

A mint e tekintetben feltétlen hitelt érdemlő forrásból, egy magyar egyházi zsinat határozatából tudjuk, a zsidók még mindig benső, barátságos viszonyban éltek az ország másaitól lakosaival, a kikkel gyakran egy házban, néha, majdnem egy családot képezve, még egy lakásban is együtt laktak.²⁾ Társadalmi állásuk még mindig elég tekintélyes volt. Mindennemű nyilvános hivatalokat viseltek, az adó-, harminczad- és vámpénzeket majd mint tisztviselők, majd mint bérlők, ők szedték. Maguk a főpapok egyházi javadalmaikat bérbe adták nekik, vagy általuk hajtatták be.³⁾ A pénzverőknek többnyire ők állottak élén, és a királynak, vagy az országnak nem volt ellenvetésük az ellen, ha a zsidó pénzverők, mint IV. Béla alatt úgy most sem átlották az általuk vert pénzekben nyilvánosságra hozni hitüket. Az V. István alatt vert nagyobb s kisebb ezüst pénzek ugyanis nagy részben héber betűvel, néha *sin*-nel (*s*-sel), többnyire egy megfelelő nagyságú *álef*-fel (*á*-val) vannak megjelölve.⁴⁾

¹⁾ *Theiner, i. h.* I. 316. l. és kivonatban *Knauz, Monum. ecclesiae Strigoniensis* II. 44. l.

²⁾ »Christiani vero, qui . . . Judaeis in meritiis commutare, aut eis ignem vel aquam dare, aut aliquos Judaeos in familia retinere, aut ipsis Judaeis familiariter adhaerere, aut cum eis in familia, curia sive domo stare praesumpserint« sat., ezenkívül l. a *budai zsinat határozatai* 125. fejezetének, — melyről a következőkben van szó, — egyéb idevágó helyeit.

³⁾ A budai zsinat határozataiban ugyanezen fejezetnek második fele.

⁴⁾ Erre a meglepő eredményre a N. Múzeum régiség-osztályában az V. István korabeli pénzek átvizsgálása vezetett. Azt találtam ugyanis, hogy a *Rupp Jakob, Numi Hungariae* sat. (Buda, 1841, 4^o) 138 l. spec. XIV. I. és 2. alatt (tab. VIII. 218.) felhozott pénzekben, a melyeken, szerezte, római V »male expressum« van, héber *schin* betű (ש) látható; azokon pedig, melyeket u. o. 140. l., spec. XVIII. 1., 2. és 3. (tab. VIII. 223.)

De az ifjú László erkölestelen, feslett élete; a főurak, leginkább pedig a király által elkényeztetett, jobbára még pogány kúnok zsarolásai és fosztogatásai, melyek az egyház javait sem kimélték, a szentszékeknek új alkalmat nyújtottak Magyarország belügyeibe avatkozni, mi a zsidókra nézve, mint II. Endre idejében, úgy most sem maradt káros hatás nélkül. Kiváltságai és jogaik ellen az egyház Ausztriában, az 1267-iki eredménytelen bécsi zsinat után, a szt.-pölteni zsinatban 1274-ben folytatta a harczot, melyet magyar földre is átvinni a körülmények most kedvezőknek látszottak. III. Miklós pápa ugyanis az ország bajainak orvoslására Fülöp, fermói püspököt küldötte mint szentszéki követet Magyarországba, ki, több országos ügy elintézése után, 1279-ben Budán egyházi zsinatot tartott, melynek főczélja a meglazult egyházi fegyelem helyreállítása volt. E mellett azonban, ép úgy, mint IV. Béla idejében a bécsi zsinat, egyúttal azon volt, hogy a zsidókat jogaik- és kiváltságaiktól megfoszsza, és Magyarországon is kedvező helyzetükből abba a megalázott helyzetbe juttassa, melyben akkor, főkép az egyház hatalmas befolyása következtén, Európa legtöbb államaiban sínlettek.

A budai zsinat elé terjesztett százhuszonnyolcz pont közt a 125-ik a zsidókkal foglalkozott, még pedig oly behatóan és részletesen, hogy aránytalan terjedelménél fogva ketté osztották, a két részt más-más felirással, de ugyanazon egy számmal látván el. Ez a két iker-fejezet, mely annyira jellemző a zsidók akkori társadalmi viszonyaira, az egyháznak velök szemben követett eljárására, valamint ez eljárás szükségképi káros következményeire, minednek előtt szól »a zsidóknak a mellen viselendő jeleiről.«¹⁾

»Mivel« — így kezdődik a 125-ik *első* fejezet — nagyon is veszedelmes, és a szent kánonokkal merőben ellenkezik, ha a

alatt felsorol, két galamb közt betűféle áll, melyet Rupp maga *N*-nek, mások fekvő *Z*-nek tartanak, mely azonban semmi más, mint tisztán felismerhető héber *dlef* (**N**). Héber feliratú magyar s egyéb pénzekre nézve l. fent. 100. l.

¹⁾ A latin szöveget l. a *Történelmi tár* 1881. évf. 543—550. l., hol az 1279. budai zsinatnak összes határozatait, különösen a zsidókra vonatkozó fejezeteket, tüzetesen ismerttettem.

zsidók, kiket a keresztény szeretet befogad és eltűr, a keresztényektől bizonyos jelek és jelvények által megkülönböztetve nincsenek, a keresztényekkel egy családban együtt laknak vagy tartózkodnak, vagy ezek udvarában és házaiban tartatnak, vagy ha keresztények együtt laknak velők, — jelen végzés által határozzuk: mindazokban az országokban, melyekre nézve szentszéki követnek kinevezettünk, ¹⁾ minden zsidó, férfiú vagy nő, valahányszor házából vagy lakhelyéből ki- vagy oda bemegy, vagy bármily módon nyilvánosan megjelen vagy mutatkozik, *megkülönböztető jelül viseljen vörös posztóból készült kört, mely mellükön a baloldalon, ahhoz a felső ruhához legyen varrva, melyet közönségesen a többi ruhájuk fölött viselnek.* ²⁾ E jel fölvétele után bizonyos határidő tűzetik ki, ³⁾ melynek letelte után az e jel nélkül járó zsidókat a keresztények közt többé nem szabad tűrni. A keresztények pedig, kik a vörös folt nélkül járó zsidókkal kereskedést űznek, *zsidókkal családi, vagy baráti viszonyban megmaradnak*, vagy csak egy udvarban, vagy házban laknak velők, a templomba való belépéstől eltiltatnak. »A mi pedig,« így végződik e pont, »a zsidókra nézve határozatott, azt a szaraczénusokra, izmaelitákra s mindennemű egyéb hitetlenekre nézve is elrendeljük, azzal a kivétellel, hogy ott, a hol a zsidók vörös kört viselnek jelül, a többi fentnevezettek *sárga* jelt tartoznak viselni.«

A 125-ik *második* fejezet, melynek felírása: »A zsidók ne szedjenek be adókat,« szigorúan meghagyja, hogy zsidókra,

¹⁾ Tehát Magyarországon s a hozzákapcsolt tartományokban, valamint Lengyelországban.

²⁾ ... »in veste superiori, quam communiter et regulariter portant de super vestes suas alias.« Itt nyilván arról a köpenyről van szó, melyet a középkori német s olasz zsidók rendszeren viseltek, s melynek viselését a magyar zsidókat közelebből nem ismerő olasz főpap a magyar zsidóknál is feltételez, vagy a melyet a keresztes háborúk, valamint a tatárjárás után bevándorolt cseh, osztrák és német zsidók tán mi nálunk is viseltek. Előre megjegyezzük, hogy a zsidókra vonatkozó e fejezetek tulajdonképp csak a szentszéki követ fogalmazványa.

³⁾ Maga a határidő, melyre e fejezetben utalás történik, közelebből nincsen meghatározva; erre nézve a különféle kéziratokban üres hely maradt, mely alább felsorolandó okoknál fogva a zsinat által be nem töltetett.

izmaelitákra, vagy eretnekekre ezentúl adó-, vám-, vagy bármilyen más köz hivatalt semmi szín alatt ne bízzanak többé, »különösen pedig, hogy a főpapok egyházaik jövedelmeit ne merjék az ilyeneknek eladni vagy rájuk átruházni. E tilalom ellen cselekvő minden rendbeli egyházi személyek papi hivatalukból három hónapra felfüggesztendők; ha pedig ez idő alatt a hitetleneket el nem űzik, vagy az elűzötteket később ismét visszafogadják, átok alá vettetnek. A világiak pedig, még a legmagasabb rangúak is, ha az efféle hivatalokat zsidókra fogják bízni, vagy őket a hivatalokban meg fogják tartani, azonnal egyházi átokkal sújtatnak. S ez átok alatt mind addig megmaradnak, míg a zsidók és egyéb hitetlenek elmozdítása és elűzése után kielégítő biztosítékot nem nyújtanak arra, hogy e bűnbe többé visszaesni nem fognak; mire az átok alól felmenthetők.«

Ha a budai zsinatnak, Lengyelországra nézve is érvényesnek nyilvánított, határozatai Magyarországon foganatosíttatnak, vagy legalábbbb e határozatokat általánosan elismerik: semmi kétség benne, hogy a zsidók és keresztények közti viszony nem sokára oly idegenkedővé, sőt ellenségessé, és a zsidók társadalmi állása oly elszigeteltté és nyomoruságossá válik, a minővé tartósabb és hatalmasabb, de szintén külföldről jövő befolyás következtében, vagy száz évvel később tényleg válni is kezdett. De egyelőre még nem így történt: részben azért nem, mivel a zsidók és nem-zsidók közti viszony, mint láttuk, még mindig elég barátságos volt, és a magyar még mindig nem tanulta meg, hogy a zsidókban jogtalan páriát lásson, — részben és tán főképp azért nem, mivel a budai zsinat határozatai Magyarországon egyáltalán nem jutottak érvényre, sőt rendszeren ki sem hirdettettek.

László ugyanis, ki a zsinat néhány végzése által, mely a korona jogait megtámadta, sértve érezte magát és az egyházzal különben is daczolt, a budai bírónak és polgároknak szigorúan meghagyta, hogy az összegyűlt főpapoknak és cselédeknek az élelmi szerek bevásárlását meg ne engedjék, és így őket a város elhagyására kényszerítsék. A budaiak engedelmeskedtek, és a zsinat, mielőtt teendőit bevégezte volna, — úgy látszik, a 75-ik fejezet tárgyalása alatt, — szétoszlott, de előbb a még hátralevő ötven-

három pontot, Fermói Fülöpnek eleve készült fogalmazványa szerint, rövid úton s oly sietősen elfogadta, hogy a zsidókra vonatkozó 125-ik fejezetben a zsidójelek felvételére kitzendő határidőt ki nem tette. A zsinati határozatok kézirati példányaiban csak üres hely maradt számára, mely a szentszéki követ határozati javaslatában tulajdonkép a végből hagyatott volt, hogy az országos viszonyokat közelebbről ismerő magyar főpapok azt később a zsinatban töltsék be. Ez azonban, a zsinatnak váratlan erőszakos feloszlátása következtében, meg nem történt. ¹⁾

Fermói Fülöp, ki azután Pozsonyba vonult vissza, a királylyal, a kit egyházi átokkal sujtott, később kibékült ugyan, és az ily rendkívüli módon lefolyt zsinat határozatait szét is küldötte; de ezeket a határozatokat, melyeket a zsinaton jelenlevő magyar főpapok közül egyetlen egy sem írt alá, — a fentemlített események következtében tán alá sem írhatott, — Magyarországon nem foganatosították; úgy látszik, még ki sem hirdették, úgy hogy itt még emléküik is elenyészett. ²⁾ Midőn a budai német nyárspolgárok az ottani zsidókra később ily megkülönböztető jeleket ráerőszakoltak, egészen eltértek a zsinat határozatától; a köralakú zsidófolt színéül, melyet a zsinat vörösnek mond, a sárgát választották. ³⁾

Az 1279-iki budai zsinat meghiusult kísérletén kívül e korszakból még csak egy eseményről van tudomásunk, mely arra

¹⁾ *Kohn a Történelmi tár* 1881. évf. 548—9. l.

²⁾ Míg a budai zsinat határozatait Lengyelországban időközönként nyilvánosan felolvasták s a templomokban kifüggesztették, és az egykori Lengyelország némely egyházmegyéjében még mai napság is több másolatlan fenmaradtak e határozatok: addig Magyarországon, a zsinat színhelyén, egyetlen egy ily másolatot sem találtak, hanem e határozatoknak csak első felét ismerték, egy o l a s z kézirat nyomán, második feléről pedig, mely a zsidókra vonatkozó fejezeteket is tartalmazza, hazai történetirodalmunk egész a legujabb időkig tudomással nem bírt. *Graetz* idevonatkozó állítása (i. h. VII. 165. l.): »Erst ueber ein halbes Jahrhundert spaeter (?) bestaetigte der letzte(?) Koenig aus Arpads Geschlechte, Ladislaus IV., diese absondernden Synodal-Statuten fuer Ungarn« épen séggel érthetetlen.

³⁾ *L. Michnay és Lichner, Budai törvénykönyv* 1244—1421. Pozsony, 1845. 183. és 331. §.

mutat, hogy a zsidóknak Magyarországon is, legalább az Ausztriához közel eső német vidékeken, érezniök kellett a középkor kegyetlen szellemét. Pozsonyban ugyanis 1250—80 körül megöltek vagy elégették egy bizonyos »rabbi Jónáh-t és társait«, kiknek nevét néhány német községben a nagy ünnepek alkalmával fel szokták említeni azon zsidók hosszú sorában, a kik hitükért martýrságot szenvedtek.¹⁾ Az eset körülményeit nem ismerjük.

Ezt az egyetlen egy esetet kivéve, a zsidók egész az Árpád-kor végeig zavartalanul élvezték a törvényes rend és béke áldásait. III. Endre IV. László utóda, Pozsony városának 1291-ben adott kiváltságlevelében különösen kiemeli, hogy az »*ottani zsidók a többi polgárok minden szabadságát élvezték.*«²⁾ E tétel mellé, mely a zsidók egyenjogusítását már a XIII. század utolsó tizedében ily világosan kimondotta, ebből a korból, de még a következő századokból sem állíthatunk hasonlót, legkevesbbé pedig olyant, mely úgy, mint ez, valamely fejedelmi okiratban fordulna elő. A zsidókra vonatkozó *utolsó* Árpád-kori oklevélből pedig az tűnik ki, hogy még e korszak végén voltak zsidó földbirtokosok, és hogy a zsidók minden megszorítás nélkül szerezhettek és szereztek is fekvőségeket. Két trencsényi polgár t. i. 1300-ban eladta telkét s a mellette fekvő kertet az ottani Dániel zsidónak, és Trencsén városa az adás-vevési szerződést megerősítette.³⁾

Az 1301-ben váratlanul kimúlt III. Endrével az Árpádok férfiága kihalt; de a Magyarország történelmében korszakot alkotó ez esemény a magyarországi zsidók sorsára egyelőre nem volt befolyással. Az Árpád-házból származott királyok méltanyossága, különösen pedig IV. Béla kiváltságlevele, a magyar

¹⁾ *Revue des études juives* 1882. évf. 14. 1. Az itt kivonatolt mainzi »mémor«-könyv a pozsonyi vértanúk halálévét nem említi; előtük az 1243-iki, utánok az 1287-iki évből való vértanúkról van szó; az itt említett esemény tehát 1250—80 körül történhetett.

²⁾ *Endlicher, i. h.* 625. 1. *Andrae III. regis libertas hospitum de Poson.* 12. czikk: »Item Judaei in ipsa civitate constituti habeant eandem libertatem quam et ipsi cives.

³⁾ *Fejér, i. h.* VI. 2., 300. l.

zsidóknak törvény által biztosított oly kedvező állást szereztek, hogy ezen a vegyes házakból való első királyok uralkodása egyhamar mitsem változtathatott. A vallásos rajongástól ment ősrégi magyar szellem, mely a magyarok ősi fejedelmi házából való királyok alatt a zsidók irányában oly fényesen nyilvánult, kihatott a későbbi időkre is, és csak lassanként adott helyet a vegyes házakból való királyok alatt a *külföldi* befolyásnak, melylyel együtt a külföld türelmetlensége s az akkor európaszerre ragályként elterjedt zsidóüldözés is bevonult e házába, s idővel végre itt is meggyökerezett.

Így történt, hogy a zsidók még az Árpádház kiholta után is vagy hat évtizedig háborítatlanul megmaradhattak ama törvényszabályozta kedvező állapotban, melyet az Árpádházbeli királyoknak köszönhettek. Ebben a kegyetlen korszakban valamennyi más ország kietlen sivatag számukra; Magyarország ellenben ezután is nyájas oáz, hol béke, nyugalom és biztosság mosolygott a boldogtalanokra, kiket künn a nagy világban, mint a vadállatokat, üztek és öldöstek.

Míg Ausztriában és Csehországban kegyetlenül üldözték, Stiriából és Karinthiából pedig (1312-ben) kiűzték, majd szent ostyák megfertőzésével, majd keresztény gyermekek meggyilkolásával vádolván őket; míg a keresztes hadjáratra készülő »pásztorosok« Franciaországban és Spanyolország éjszaki részén 1320-ban, százhusz zsidó községnél többet elpusztítottak, a következő évben pedig ugyancsak Franciaországban ötezer zsidót elégettek, mivel azt fogták rájuk, hogy a kútakat s folyókat megmérgezik; míg az úgynevezett »zsidó-ölők« csapatai Németországban két éven át (1336—37) tömegesen leöldösték a szerencsétleneket, és a bajorországi Deggendorf zsidó községének 1337-ben történt kiirtása Ausztriában, Morva- és Csehországban is kegyetlen zsidóüldözéseket támasztott; míg, — hogy e borzasztó kegyetlenségek hosszú láncolatából még csak egyre utaljunk, — 1348- és 1349-ben a zsidókat, mint az akkor dühöngött »fekete halál« állítólagos okozóit, Spanyolországtól egész Magyarország tőszomszédságáig kifosztogatták s hallatlan kínzás közepett legyilkolták: addig Magyarországon életükhöz nem nyúltak, vagyonuk

biztosítva volt, és semminemű üldözés nem érte őket.¹⁾ Az úgynevezett »ostorozók« felekezete, mely a »fekete halál« pusztításai alkalmával támadt, s mely a vallásos rajongás színe alatt városból városba, országból országba vitte a zsidógyilkolást és fosztogatást, Magyarország éjszaki vidékeibe is betört ugyan, de oly csekély bátorításra vagy támogatásra lelt, hogy az általa szított üldözések itt meg nem gyökerezhettek. A zsidók nyugalmát ez a betörés épen nem zavarta meg, és »semmi nyoma, hogy a nép vérüket, vagyonukat szomjúhozta volna.«²⁾ Lengyelország ellenben, hová az ostorozók éjszaki Magyarországon keresztül becsaptak, megint hálás talaj lőn számukra, s ott bátran és gyászos sikerrel folytathatták a hazánkban megakadt véres munkájokat. S épen ezért, ez a felekezet eszünkbe idézi a mintegy száz évvel előbb garázdálkodott pásztorosokat, kik, ámbár Magyarország volt a bölcsejük, véres zsidóüldözéseiket mégis nem itt, hanem csak külföldön vihették véghez (fent. 119. l.).

A XIV. század első felében tehát egész Európa visszhangzott a kegyetlenül üldözött zsidók keserves panaszaitól, *csak Magyarország nem*. Történelmi tudósításaink, az Árpád-ház kiholta után, a gyermekkirály *Venczel* és bajor *Ottó* uralkodása idejéből (1301—1308), mélyen hallgatnak a zsidókról. Semmit sem tudnak jelenteni róluk: sem afféle vádak, minőket más országokban emeltek ellenük, sem pedig elnyomást, fosztogatást, vagy öldöklést, szóval, semminemű üldözést, a mely akkor másutt napirenden volt. Bajor *Ottó* utódának, *Róbert Károlynak* harmincnégy éves uralkodása idejéből (1308—1342) pedig, zsidókra vonatkozólag, csupán egyetlen egy, de jellemző adat szállott reánk. A pozsonyi zsidó község ugyanis a cisterciák ottani kápolnája szomszédságában új zsinagógát építtetett. A szerzetesek XII. *Bencze* pápához fordultak, elpanaszolván neki, hogy a zsinagógából egész hozzájuk elhangzó zaj áhitatukat háborgatja. Ennek következtében *Bencze* 1335. november 13-án levelet inté-

¹⁾ Az ekorbeli üldözéseket l. *Zunz, Synagogale Poesie des Mittelalters*, 36. l. kövv.

²⁾ *Szalay, i. h. II. 227. l.*

zett az esztergomi érsekhez, melyben felszólítja, hogy, a szentszéki parancsra hivatkozva, a szóban forgó zsinagógát »földig lerontassa,« s az ellenszegülőket, ha keresztények, egyházi büntetés alá vesse, — ha zsidók, a keresztényekkel való minden közlekedéstől eltiltsa.¹⁾ Vajjon teljesítették-e a szentszék parancsát, nem tudjuk; de ha a magyarországi zsidók akkori viszonyait tekintjük, aligha. Maga a tényállás, a mennyire a pápa leveléből ismerjük, több tekintetben tanulságos. Arra mutat, hogy a zsidók még akkor Pozsonyban is, mely pár évtizeddel később a zsidógyűlöletnek egyik főfészke, szabadon gyakorolhatták vallásukat és a városban bárhol építhettek zsinagógát; hogy a cisterciták a zsinagóga bezárását a városi, vagy egyéb magyar hatóságoknál ki nem eszközölhették, és hogy oly szigorú rendszabályok, melyek egy imaház lerontását megengedik, — valamint a zsidógyűlölet általában, — *csak külföldről hozattak be Magyarországra.*

Előre látható, mivel természetes dolog volt, hogy a külföld példája s befolyása idővel erőt vesz Magyarországon is, még pedig ugyanoly mértékben, a melyben az ország szorosabb érintkezésbe jut a Nyugattal s megbarátkozik ennek nézeteivel s szellemével, de egyúttal azzal a türelmetlenséggel, önkénnyel s durva igazságtalansággal is, melyet a zsidókkal szemben akkor mindenütt, mint keresztény állampolitikát, gyakoroltak. *A mikor* csak idő kérdése volt még. S ez az idő szükségkép egyik legjelesebb királyunk alatt következett be. Róbert Károly fiának s utódának, *I. Lajosnak* hosszú és dicső országlása végzetes volt a magyar zsidóságra.

I. Lajos hazai történetünkben, melybe annyi fényes lapot iktatott, a *Nagy* dísnévvvel tündöklök. Egykorú s későbbi írók versenyezve magasztalják igazságszeretetét, vallásosságát és lovaságát. Csakhogy e dicső tulajdonságai mindenben a kornak jellegét tükrözik. E kor szellemével pedig nagyon is összefért, hogy az igazságosság a zsidókra ne terjedjen ki; hogy a vallásosság, ő irántuk, emberszeretet helyett gyűlöletet tanúsítson, s hogy

¹⁾ *Theiner, i. h. I. 608. l. (CMVII. sz.)*

a lovagiasság a védetlen zsidók ellen intézze legerősebb támadásait. Sőt legveszedelmesebb ellenségek épen ez a középkori lovagiasság volt; mert egyik fő jellemvonása a vallásos fanatizmus, mely mindig türelmetlenséggel, máshitűek megtámadásával és velök szemben kiméletet nem ismerő kegyetlenséggel járt. A nagy király lovagiassága pedig tudvalevőleg nem volt híján e jellemvonásnak: ezt Magyarországon és a szomszéd tartományokban fájdalmasan érezték mindazok, kik a római egyháznak hódolni vonakodtak, és így természetesen a zsidók is.

Lajos, uralkodása első éveiben, a zsidók iránt semmiféle türelmetlenséget vagy ellenszenvet nem tanúsított. Az országnagyok zsidó-kölcsönait s a kölcsönök fejében adott biztosítékokat teljesen elismerte és megerősítette; ¹⁾ 1345-ben pedig azt a rendeletet adta ki, hogy a pozsonyi zsidók a város megőrzéséhez, megerősítéséhez, valamint egyéb terheihez is hozzá járuljanak, szintűgy mint a többi polgárok. E rendelet érvelése, hogy a városnak mindenféle állású lakói »közösen és egyértelműleg« viseljék a közterheket, — »mert ha e városunkat az ellenség elfoglalná, az közös baj volna, azért közösen gondoskodjanak a város megőrzéséről is,« — továbbá az a körülmény, hogy ez új intézkedés, mely a papokra is kiterjedt, a többi polgárokkal s az egyházi személyekkel egy sorba állítja a zsidókat: ²⁾ mindez csak kedvezően hathatott a zsidóság polgári és társadalmi állására. De az őszinte, mély vallásosságtól áthatott király, kinek a szentszék iránti engedelmisségét és kegyeletét az a szembeszökő részrehajlás sem ingathatta meg, melyet a pápa a férjgyilkos Johanna és Lajos egyéb olasz ellenségei iránt tanúsított, buzgalma által a *hittérítés* útjára engedte magát tereltetni, mi az országnak nem ritkán kárára, a zsidóknak pedig épen szerencsétlenségükre vált.

Lajos, mióta 1356-ban a Dusán, szerb fejedelem ellen tervezett háborúját mintegy keresztes hadjáratná változtatta, egyik főczéljául a pápai tekintélyt megvető óhitű szerbek megfenyíté-

¹⁾ *Fejér, i. h. IX. 2., 218. l.*

²⁾ *U. o. IX. 1. 363. l.*

sét és a római egyház gyarapítását tűzvéni ki, minden módon azon volt, hogy az »egyház zászlótartója« címet, a melylyel őt VI. Inceze ez alkalommal felruházta, tettei által meg is érdekelje. Hogy Szerbia óhitű népét, melyet 1359-ben legyőzött, a római egyházba térítse, még kényszerítő eszközökhöz is nyúlt. Ez volt az oka, hogy Szerbiában a magyar hatalom meg nem gyökerezhetett: mert az ősei vallásához buzgón ragaszkodó nép, mihelyt csak módjában volt, azonnal fellázadt a lelkiismereti szabadságot durván megsértő magyar uralom ellen.¹⁾ Ez időtájt a pogány kúnokat is, úgy látszik jó szerével, a katolikus hitre térítette; erre akarta kényszeríteni, még pedig keményebb rendszabályokkal, az ország kebelében és a melléktartományokban lakó óhitűeket is, a kik azonban, különösen a mármarosiak, részben kivándoroltak, részben pedig fellázadtak az erőszakos térítés ellen.

Ezek után végre a zsidókra került a sor. »Lajos — mint titkára, Küküllei János főesperes mondja,²⁾ — hitbuzgalmában a zsidókat a katolikus hitre téríteni és Krisztusnak megnyerni akarván, — miután ebbeli szándékát önféjű makacosságuk miatt keresztül nem vihette, — egész Magyarországon az összes zsidókat felszabadította³⁾ főhatalma alól, s kiűzetésüket elrendelte.«

Ezen egykorú tudósítás világos szavakkal bizonyítja, hogy a zsidók kiűzetésének semmi más oka nem volt, mint »Lajosnak a másként hívők lelkiismereti szabadságát nem kimélő túlságos buzgalma.«⁴⁾ S e túlságos buzgalom, mely később a bolgár pata-

¹⁾ Horváth, i. h. II. 287. l.

²⁾ Turóczy, III. 41. fejj.; Fejér, i. h. IX. 5., 628. l.

³⁾ »Licentia vit.« A zsidók ugyanis, mint a királyi kamara szolgálói, körülbelül oly viszonyban állottak a királyhoz, mint a jobbágyok földesurukhoz: engedelme nélkül, birtokából, tehát az országból, ki nem mehetek, de az akkori jognézetek szerint, más se fogadhatta őket szolgálóivá. Lajos tehát, lemondván, a zsidókat illetőleg, jogáról, »Judaeos . . . licentia vit.« L. Ducange, *Glossarium*, s. v. »licentiare.«

⁴⁾ Horváth, i. h., u. o. Küküllei János, valamint Bonfinius, *Decades*, II. lib. X. (az 1543-iki baseli kiadás 348. l.) csupán Lajos térítési buzgalmát hozzák fel a zsidók kiűzetése okául. A *Chron. Bulense*, kiadta Podhradczky J., Buda, 1838, 332. l., szintén csak azt mondja: »Ju-

renus eretnekek, valamint újra az oláh, szerb és bosnyák óhitűek ellen fordult, s mely által a nagy király annyira elragadtatta magát, hogy a magyarországi óhitűek papjait erőszakkal elhurcoltatta híveiktől, a zsidókat annál kevésbbé kiméltette, mivel ez időtájt a zsidóüldözés egész Európában ragályként el volt terjedve és a zsidók kiűzetése országok- és városokból napirenden volt.¹⁾

Lajos, mint Kükülleinek idézett szavai mutatják, mielőtt a kegyetlen parancsot kimondotta, több kísérletet tett, hogy a zsidókat jó szerével megtérítse; sőt a mintegy száz évvel később, Mátyás király udvarán élt Bonfinius hiteles tudósítása szerint, kitérésük jutalmául a magyarok minden jogát és szabadságát, valamint tökéletes adómentességet ígért nekik.²⁾ De miután ismételt felszólításai és ígéretei, valamint a főpapok térítő beszédei, — melyeknek meghallgatására, középkori szokás szerint, valószínűleg kényszerítették őket,³⁾ — a vallásukon csügghő zsidók

daeos, Catholicam fidem amplecti detrectantes, Regno exigit (Ludovicus) post Annum 1374. « *Miles Mátyás, Siebenbuergischer Würg-Engel, od. Chronicalischer Anhang des 15. Seculi* sat. h. n., 1670, 16. l., nyilván az itt említett régebbi források nyomán, ezeket írja: »Sonst is Ludovicus ein feiner gelahrter Herr gewesen, Gerechtigkeit und Gottseligkeit sehr geliebt, dannehero den Cunen vnd Juden vill Gaben lassen ausztheilen, sie damit zum rechten Christligen Glauben zu bringen: Welches er denn auch bei den Cunen erlanget: die Juden aber, so nicht auff seine Meinung wolten, hat er alle ausz seinen Laendern vnd Reichern verjaget;« csakhogy az a szerencsétlenség történt rajta, hogy ezeket, a mohácsi vész elbeszélése után, II. Lajosról mondja, kit Nagy Lajossal összetéveszt. A körülbelül százharmincz évvel későbbi *Ranzanus, Epitome rerum hungaricarum*, Indic. 19., 242. l., ki azt hozza fel a száműzés okául »quod (Judaei) foenore multos ad extremam redegerant inopiam«, a zsidók elleni későbbi vádat már itt említi.

¹⁾ L. fent. 128. l. és *Zunz, i. h.* 43. l. kövv.

²⁾ *Bonfinius, i. h.* u. o. Tudósítása hitelességét bizonyítja, hogy Nagy Lajos, miután Lengyelország királya lett, — mint azonnal látni fogjuk, — az ottani zsidókkal hasonló módon járt el. V. ö. *Schier X., Buda sacra*, 96. l.

³⁾ *Stobbe, i. h.* 167. l. s az ide vonatkozó kútforrások, melyek ott említetnek. II. Ferdinánd még 1630-ban rendeletet adott ki, melynek értelmében Prágában, szombatonként, legalább kétszáz zsidónak meg kellett jelenni a boldog asszony templomában, hogy a papok térítő beszédeit meghallgassák:

»önfejű makacsságát« meg nem törhették: Lajos végre, 1360 körül ¹⁾, a Magyarországon lakó összes zsidókat száműzte. S ez a számkivetés nem valamely országos törvény alapján, hanem a korona akkori előjogainál fogva, egyszerű királyi rendelet által történt. A király ugyanis, az akkor Európaszerte elfogadott jognézet szerint, a zsidókkal, mint a korona tulajdonával, kényekedve szerint elbánhatott, és így elég volt, hogy, — Küküllei szerint, — »a zsidókat főhatalma alól felszabadította s kiűzetésüket elrendelte.«

Hasonló módon járt el később a lengyelországi zsidókkal, miután t. i. 1370-ben Lengyelország királya lett. Előbb ígéretek és jutalmak, utóbb fenyegetések által akarta őket megtérésre bírni, s midőn czélt nem ért, 1382-ben rájuk is kimondotta a számkivetés parancsát; csak hogy e parancsot Lengyelországban nem hajtotta végre, ²⁾ a magyar zsidókat ellenben tényleg kiűzte. De míg az efféle kiűzések mindenütt erőszakkal, durva bántalmakkal, nem ritkán gyilkolással, rendesen pedig fosztogatással jártak, s a fejedelmek a számkivetettek vagyonán, — ha maguk nem foglalták le egészen, — alattvalóikkal nyíltan osztozkodtak: ³⁾

Juden in Oesterreich, I. 183. l. Hogy nem csak a papok, hanem maga Lajos is tartott ily tértítő beszédeket a zsidókelőtt (*quum (Ludovicus) neque suis, neque sanctorum patrum concionibus ad orthodoxam fidem (Judaeos) revocare potuisset« sat., nyilván a jámbor Bonfinius hozzáadása, kinek a zsidók kiűzése újabb bizonyság arra, Lajos »quam pius ac deo gratus fuerit,« s a ki ez által Lajos hitbuzgalmát még élénkebben fel akarja tüntetni.

¹⁾ Turóczy, Bonfinius s Ranzanus a száműzetés idejéről hallgatnak. A *Chronicon Budense* (l. fent. 132. l., 4. jegyz.) 1374 utánra, *Horváth, i. h.* II. 305. l. 1368 tájára teszi. *Hajnik, i. h.* 203. l. egykorú okiratokkal bizonyítja, hogy a zsidók 1353-ban még az országban, 1361-ben pedig már számkivetésben voltak. Minthogy pedig ez utóbbi okirat, — melyről még alantabb szó lesz, — adománylevelével a száműzött pozsonyi zsidók zsinagógájáról: világos, hogy kevéssel a zsidók száműzése után kelt, mely tehát bátran tehető 1360-ra; v. ö. alant. 157. l., 1. jegyz.

²⁾ *Sternberg, i. h.* I. 94. l.

³⁾ Erre nézve Lajos századából a számtalan példa közül csak kettőt hozok fel. IV. (Szép) Fülöp, 1306-ban, Franciaország hatóságainak szigorú titoktartást parancsolván, azt a rendeletet adta ki, hogy az országban levő zsidókat egy bizonyos napon mind börtönbe vessék. S ez meg is történt.

Lajos még ez alkalommal sem tagadta meg lovagias jellemét. Nem birvágytól, hanem tiszta, bár rajongó hitbuzgalomtól indítatva, a zsidóknak nem pénzét, hanem megtérítését akarta, és a szánu-üzötteket nemcsak hogy bántalmazni nem engedte, hanem még vagyonukhoz sem nyúlt, noha korának felfogása szerint erre joga volt, és senki ez esetben igazságtalansággal nem vádolta volna, — a mint azt Küküllei János, valamint Bonfinius dicsérőleg ki is emelik.¹⁾

Lajosnak ezen aránylag nagylelkű eljárása azonban csak a zsidók ingó jószágaira, készpénzükre és követeléseikre terjedt ki, mely utóbbiak jogerejét, — mi, hasonló alkalommal, másutt nem igen történt, — Lajos még kiűzetésük után is elismerte. A zsidókölesönök után járó kamatokat a keresztény adósoknak, mint például Sopron polgárainak, itt-ott elengedte ugyan, de a tőke visszafizetését még e kivételes esetekben is szigorúan megkövetelte.²⁾ Sőt a magyar törvényhatóságok a kiűzött zsidók követeléseinek behajtására még segédkezet is nyújtottak, ha a zsidók a szomszéd országokból, a hová kivándoroltak, követeléseiket utólagosan bejelentették.³⁾ De ingatlanait, tán a mennyiben a kiűzésükre rendelt határnapig nem értékesíthették, Lajos a királyi kincstár javára lefoglaltatta, és részben kedvenceinek, valamint

Fülöp összes vagyonukat a maga számára lefoglalta, követeléseiket semmiseknek nyilvánította, azután pedig a szerencsétleneket, kiknek csak a testükön levő ruhát és egyenkint egy napi eledelre valót hagyott, az országból kiűzte. (*Graetz, i. h. VII. 282. kövv.*) Boroszlóban pedig 1349-ben a zsidókat mind leöldösték. Károly király a város gyilkos polgárainak a zsidók ingatlanait adományozta; ékszereikre, a náluk zálogba vetett mindennemű jószágokra, valamint elrejtett, elásott és később még fölfedezendő pénzükre ő maga tartott igényt. Az erre vonatkozó oklevelét I. *Oelsner Schlesische Urkunden z. Geschichte der Juden im Mittelalter*, 18. l.

¹⁾ *Küküllei János, i. h., u. o.* a zsidók számkivetéséről szóló elbeszélését befejezván, azt mondja: »Bona et res ipsorum (Judaeorum), per usurae voraginem cummulatas, ut lutum spernens, noluit habere, vel occupare.« (Erre a helyre a következő fejezetben még visszatérünk.) Bonfinius pedig (u. o.) azt írja, hogy Lajos a zsidóknak »res ac fortunas impune exportasse permittit.«

²⁾ *Új magyar múzeum*, 1855. évf. I. 191. l.

³⁾ *Hajnik, i. h. 203. l. és alatt. Okiratok 4. sz.*

egyes városoknak, leggyakrabban pedig egyházak- és főpapoknak ajándékozta. A pozsonyi zsinagógát például, »mely a zsidók kiűzetése után a királyi kincstárba szállt,« 1361-ben orvosának, Ferencz mesternek, adományozta,¹⁾ és így ez minden esetre tisztességesebb kézre jutott, mint a párizsi zsinagóga, melyet IV. Fülöp, midőn a zsidókat 1306-ban Franciaországból kiűzte, *kocsisának* adott ajándékba.²⁾ *Izrael* soproni zsidó házait Sopron városának adományozta;³⁾ az egyházak és főpapok javára tett hasonló adományokról pedig tanuskodik az a különben meglepő tény, hogy a zsidók visszatérése után a különféle városok zsidó-utczáiban templomokat és, országnagyoké mellett, főpapok házait is találunk.⁴⁾

A száműzött zsidók vagyonukkal, a mennyiben magukkal vihették, bántatlanul távoztak. Legnagyobb részök Ausztriába és Cseh- (Morva) országba vándorolt;⁵⁾ a pozsonyiak Haimburgban, a soproniak Bécsűjhelyben telepedtek le.⁶⁾ Az északi s északkeleti vidékeken lakók a szomszéd Lengyelországba vonultak, hol Nagy Kázmér által, ki különben is kegyesen és igazságosan bánt a zsidókkal, nyájasan fogadtattak.⁷⁾

¹⁾ *Pozsony város levéltára tárgymutatója* (Lad. 23. Nr. 26) tanúsága szerint; maga az okirat elveszett. V. ö. *Hajnik, i. h., u. o.*

²⁾ *Graetz, i. h. VII. 285. l.*

³⁾ *Új magyar múzeum, i. h., u. o.*

⁴⁾ *L. alant. 161. és 193. l.*

⁵⁾ *Küküllei János, i. h., u. o.*

⁶⁾ *Hajnik, i. h., u. o.*

⁷⁾ *Feszler, i. h. III. 772. l. és Caro Jakab, Geschichte Polens, II. 540.* Nagy Kázmérnak a zsidók iránti jóindulatát Eszterka nevű zsidó ágyására vezetni vissza, régi, s regényességénél fogva elterjedt, de azért mégis hibás nézet. *L. Sternberg, i. h. I. 93. l.*

ÖTÖDIK FEJEZET.

A zsidók társadalmi, vallási és szellemi élete a szabolcsi zsinattól a számkivetésig terjedő korszakban.

Az Árpád-korszakbeli zsidótörvények. — E törvények jótékony hatása. — A zsidók az egész országban elszéledve, városokban és falvakban laknak. — A keresztényekkel együtt élnek, gyakran egy házban, sőt közös lakásban is. — Társadalmi állapotuk és keresetük. — A kézműiparból s a földművelésből lassanként kiszoríttatnak. — Zsidók mint tisztviselők, pénzerőkö, és köz jövedelmek bérlői. — Jelentőségük az állami és magán életben. — A kamatvételre kiváltsággal bírnak. — Egyház és törvényhozás az uzsoráskodásra szorítják őket. — A nemességhez s a néphez való viszonyuk. — Vegyes házasság zsidók és keresztények közt. — Az egyház kétszer elrendeli a zsidó-foltok viselését. — Az idevágó határozatok nem fogadtatnak. — Magyar társalgási nyelv. — Tőzsgyökeres magyar nevek. — Zsidó bajvivők. — Adó. — Papi tized. — Védpénz. — A városokhoz való viszony. — A zsidók önkormányzási joga. — Béth-dín. — Hittudomány. — Rabbi Jehúda Pozsonyban. — Kántorok, rabbik, tanítók. — Külföldi zsidó tudósok Magyarországon. — Községi állapotok. — Családi és magán élet. — Míveltségi állapotok.

A szabolcsi zsinattól a zsidók számkivetéseig (1092—1360) terjedő, több mint harmadfél százados korszak, legnagyobb részben, egész 1301-ig, az Árpád-házból való királyok alatt folyt le. Uralkodásukat, a zsidókra nézve, az a következetes törekvés jellemzi, *hogy jogviszonyaikat törvény által szabályozzák.*

Az Árpád-korszakban szinte egymást érik a zsidó-törvények. Szt. László 1092-ben adott ki zsidótörvényt; Kálmán 1101—1102 óta két ízben; végre, IV. Béla, 1251-ben. Mivel pedig IV. Béla az ő általa kiadott zsidótörvény utolsó pontjában »a zsidók számára eddig fennálló szabadalmak rendszabályai«-ról szól (fent. 110. l.), — mi alig vonatkozhatik Szt. László- és Kálmánnak, ily *szabadalmakat* nem tartalmazó zsidótörvényeire, —

úgy látszik, hogy a Kálmántól IV. Béláig lefolyt másfél százados időszakban a zsidókra vonatkozólag egyéb, még pedig kedvező törvények vagy rendeletek is adattak ki, a melyekről tudomásunk nincsen.

E józan politika, mely a zsidók jogviszonyait pontosan körülírta, elejét vette a városok, országnagyok és főpapok önkényének, de a zsidók netaláni visszaéléseinek s a köztük meg nem-zsidók közt keletkezhető surlódásoknak is. Üdvös következményei pedig nem enyészhettek el azonnal az ősi magyar uralkodó ház kiholta után, hanem kihatottak még a következő első hat évtizedre is.

A zsidók rendezett jogviszonyaihoz hozzájárult még a magyar nemzet józan gondolkozása, vallási türelme; úgy, hogy a zsidók állapota Magyarországon, míg Nagy Lajos, külföldi példák hatása alatt, őket innét ki nem űzte, oly kedvező, a minő európaszerte sehol abban a korban.

Hiteles tudósítások szerint az ország legkülönbélebb vidékeit lakták. Egykorú okiratok beszélnek zsidókról Komáromban, Tatán, Vasvárbán, Pozsonyban, Budán és Ó-Budán, Esztergomban, Trencsénben, Nyitrán és Sopronban.¹⁾ Tehát az egész országban el voltak széledve; de nemcsak városokban, hanem falvakban is laktak, a mint azt például a Nyitrától egy órányira eső *Üreg*h (Irek) tót faluról tudjuk.²⁾ Annak, hogy csakis bizonyos utcákban, vagy városrészekben, együtt laktak volna, még semmi nyoma. Előfordult ugyan, hogy ott, a hol számosabban voltak, bizonyos városrészeket róluk neveztek el, mint például *Esztergomban*, hol régi, virágzó községük, s egy 1294-ből való okirat szerint, »*zsido*-negyed« is volt.³⁾ De volt Esztergomban ugyanakkor »*olasz*-negyed« és »*olasz*-utca« is,⁴⁾ s ezeket, nyilvánvaló, nem azért nevezték így, mert csupa olasz lakta, hanem azért, mert az olasz kereskedők közül többen ott laktak, vagy

¹⁾ Az idevágó kútforrásokat l. a fentebbiekben.

²⁾ *Izsák ben-Móseh, Ór-Zárva* (Zsitomir 1862, fol.) I. (764. §.) 266. l. A szerzőről és könyvéről l. *Kohn, i. h.* 56. l.

³⁾ »*Contrata judeorum*«; *Knauz, Monum. eccles. Strigoniensis* II., 358. sz.

⁴⁾ »*Contrata*« és »*vicius latinorum*«, *Knauz, i. h.*; *u. o.*

ott nyitottak üzletet. Így volt ez a »zsidó-negyed«-del is; nem az összes zsidók és nem csupán zsidók laktak ott. Épen a szóban forgó okirat szerint, mely a zsidó-negyedben fekvő több házat megnevez, e házak lakói és tulajdonosai keresztények; tehát még itt is együtt éltek a zsidók a keresztényekkel. Sopronban, hol később külön zsidó-útczában laktak, még a következő korszak elején, 1379-ben, majd minden városrészben megtaláljuk őket,¹⁾ és a budai zsinat határozataiból kiviláglik, hogy, országszerte, gyakran keresztényekkel egy földel alatt, sőt még közös lakásban is éltek, és velük szinte egy családot alkottak. Sőt, mint láttuk, megtörtént az is, hogy zsinagógájukat valamely kápolna tözsomszédságába építették.

Kálmán alatt rájuk parancsolták ugyan, hogy a kik közülök földmiveléssel foglalkoznak, csupán püspöki székhelyen lakhassanak; e határozatnak azonban, mely nem a zsidók megszorítása, hanem az általuk fizetendő papi tized könnyebb ellenőrzése céljából hozatott, — mint fentebb (71. l.) láttuk, — nem volt gyakorlati fogantatja. Az országban mindenütt szabadon járhattak, kelhettek és kereskedést űzhettek. Személyük vagy árucikkeik után sehol sem fizettek külön vámot vagy adót, sem pedig nagyobbat, mint a keresztények. Mindennemű ingatlanokat szerezhettek és bírhattak. Ezt a jogot Kálmán világosan fentartja számukra, és egész e korszak végéig tényleg éltek is vele.

IV. Béla e tekintetben csak az országnagyok elzálogosított birtokaira nézve tesz kivételt, melyek a zsidó hitelezőnél soha sem évülhettek el, hanem bármikor kiváltathattak valamely keresztény által. De azért maga Béla, e törvény életbe lépte után is, terjedelmes földeket, sőt várbirtokot is adományozott zsidóknak. Midőn az országból kiűzettek, mindenütt mint háztulajdonosokkal találkozunk velők.²⁾

¹⁾ A soproni 1379-iki telekkönyv (az ottani levéltárban Lad. 8 A. H. fasc. I. No. 22.) a várost »Saylmasz«-okra osztja fel; szerinte az 1. »saylmasz«-ban kilencz, a 7.-ben öt, a 8.-ban két, a 9.-ben tizenegy zsidó-ház volt, »wovon It. Zerlin dy Judin X. haus.« *Hajnik* tanár úr szíves közleménye.

²⁾ Fent. 135. l. és *Okiratok* 2. sz.

E korszak elején sokan közülök, nyilván többnyire a zsidó őslakosság ivadékai, különféle mesterségekkel, főképp pedig földműveléssel foglalkoztak, mely utóbbit, maguk is járván az eke után, ¹⁾ az akkori általános szokás szerint, rabszolgákkal gyakoroltak. De miután a keresztény rabszolgák tartásától ismételten eltiltották őket, a földművelés rájuk nézve nagy nehézséggel járt, s ezen csak vajmi keveset segíthetett Kálmán törvényének határozata, hogy a földművelést »pogány rabszolgákkal gyakorolják«, mivel az ilyenek száma, a kereszténység gyors terjeszkedése következtében, egyre apadt.

A zsidók mindent elkövettek, hogy a földművelést tovább is gyakorolhassák. Minthogy eleinte úgy értelmezték a keresztény rabszolgákról szóló tilalmat, hogy az csakis *magyar* rabszolgákra vonatkozik, *külföldieket* tartottak; és midőn ezt is megtiltották nekik, a nélkülözhetetlen rabszolgákat a keresztényektől *bérbe szokták venni*. De az esztergomi zsinat, 1114 körül, elzárta előlük ezt az utolsó kibúvót is (fent. 76. l.).

Másrészt, a mesterségek sikeres gyakorlata is meg volt nekik nehezítve, mivel a heti vásárokat országszerte épen szombatira tették át. S így maga a törvény lépésről lépésre leszorította a zsidókat a földművelés meg a kézműipar teréről. Hozzájárult még az is, hogy az első kereszties háború után bevándorolt cseh, osztrák és egyéb külföldi zsidók, — kiket a szükség már régóta rászorított az adás-vevésre s a kölcsön-üzletekre, — Magyarországon, hová csak készpénzzel menekülhettek, annál inkább rá voltak utalva, e keresetmódra, mivel a rabszolgák tartásának eltiltása szükségképp visszariasztotta őket a földvásárlástól.

Láttuk, hogy Magyarországon csak e bevándorlás után *említettnek először* zsidó zálogvevők és pénzkölcsönzők; s e jövevények az efféle üzletekhez lassanként hozzá szoktatták a magyar zsidókat is. Voltak ugyan ezentúl is köztük, kik földbirtokot szereztek és földműveléssel foglalkoztak, valamint mindenestre

¹⁾ Következik Szent László törvénykönyve I. 27. pontjából; l. fent. 63. l.

olyanok is, kik mesterséget folytattak, és Feszlernek egy — különben be nem bizonyított — állítása szerint, e korszak vége felé ők hozták be Magyarországra a pálinkaégetést; ¹⁾ de a legtöbben, mint Kálmán és IV. Béla zsidótörvényeiből kiviláglik, kereskedéssel és pénzüzletekkel foglalkoztak, azonkívül még a különféle köz jövedelmek kibérlésével, vagy csak kezelésével és mint a kereskedelem képviselői, mint pénzemberek, bérlők és tisztviselők, szinte nélkülözhetetlenekké váltak.

A királyok, mint például II. Endre és IV. Béla, válságos időkben nagyobb kölcsönöket vettek tőlük. E kölcsönök fejében terjedelmes jószágokat adtak nekik zálogul vagy adományul, és a gyakori tilalom daczára, nem egy ízben a köz jövedelmek s az országos pénzügy kezelésével is megbízták őket. Még V. István idejében (1270—2-ben) a királyi pénzverő főnökei zsidók voltak, kik az országos pénzeket héber betűkkel, tán nevök kezdőbetűivel, meg is szokták jelölni. Különösen IV. Béla nem nélkülözhetette a zsidókat, sem akkor, midőn a tatárok betörését megakadályozni készült, sem pedig később, midőn a tatárjárás után az ország helyreállításán fáradozott. Még az Árpád-korszak vége felé is, adó-, vám- és harminczad-tisztek, illeve bérlők voltak. Úgy az egyháznagyok közül, mint az alsóbb papságból, egyházmegyéik vagy egyházaik jövedelmét sokan nekik adták bérbe, vagy azért, mert az akkori viszonyok közt egyebet nem tehettek, vagy pedig azért, mert ez az eljárás anyagi érdekeiknek legjobban megfelelt. Világos, hogy az országnagyok s a nemesség e tekintetben szintűgy cselekedtek, mint a király meg a főpapság, és hogy a köznép is, pénz szűkében, rendesen a zsidókhoz szokott folyamodni.

Így hozta ezt magával a keresztény egyház által hirdett s azért a középkorban Európaszerte elfogadott nézet, mely a zsidókat, minden egyéb kereset megnehezítése vagy elzárása által, nemcsak közvetve szorította pénzüzletekre, hanem a kamatra kölcsönzést különös kiváltságukká is tette, és így az üzso-ráskodásra utalta, sőt egyenesen fel is hívta rá őket.

¹⁾ L. fent. 71. 76. és 78. l. V. ö. Feszler, i. h., III. 775. l.

Az egyház ugyanis, — mint egyebek közt egy illetékes szak-
tudós alaposan fejtegeti, ¹⁾ a legrégibb idők óta megtiltotta hívei-
nek a kamatra kölcsönzést, de még a nyereséggel járó adás-
vevést is. A szent atyák buzgalma ugyanazzal a szigorral for-
dult a kereskedők, mint az uszorások ellen. S ez volt egyik fő-oka
annak, hogy a középkori kereskedelem majdnem kizárólag a zsidók
kezére jutott, még inkább pedig annak, hogy a középkori zsidók
az összes keresztény világban kiválóan pénzüzletekkel foglalkoz-
tak. Az egyház, mely a kamatvételt a legsúlyosabb büntetések
terhe alatt megtiltotta híveinek, de a mindennapi élet paran-
csoló követeléseivel szemben, kamatnélküli kölcsönököt nem bírt
kieszköztetni, szükségkép oda jutott, hogy végre a következ-
ő tételeket állította fel és hirdette ki: »Keresztények számára az
uszora tilos. Minthogy pedig az uszora kényszerítő és így elkerül-
hetetlen szükség: azért *kell*, hogy uszoráskodjanak a nem-keresz-
tények, a kiknél az uszora vagy éppen nem, vagy csak alig tekin-
tendő bűnnek.« Az egyház így egyenesen a zsidókra utalt,
kiket, mint az ő üdvén kívül állókat, maga isten rendelt uszo-
ráknak, »hogy ez által nagyobb baj kikerültessék, és a keresz-
tények távol tartassanak az uszoráskodás bűnétől.« S az egyház
befolyása alatt álló világi törvényhozások ezen elveket elfogad-
ván, az uszorára nézve különös kiváltságot adtak a zsidók-
nak. ²⁾ II. Fridrik császár egyik rendelete például azt mondja

¹⁾ *Neumann Max, Geschichte des Wuchers in Deutschland*, Halle 1865,
12—27. l. és 292—348. l. E terjedelmes és kimerítő munka, melyben az ide-
vágó kútforrások szorgalmasan és lelkiismeretesen fel vannak használva,
mindenkinek figyelmébe ajánlható, ki az uszora keletkezését, fejlődését s jogi
történetét, különösen pedig a zsidóknak az uszorához való viszonyát köze-
lebbről meg akarja ismerni. L. még *Stobbe*, i. h. 105—10. l. Tán nem fölösleges
megjegyezmem, hogy Neumann és Stobbe, kiket itt követek, *keresztény* írók.

²⁾ Neumann és Stobbe bővebb fejtegetéseit egyetlen jel-
lemző mondatban összefoglalta *Sessa József*, ki, mint a piemonti zsidó-ügy
rendezésével megbízott bírák egyike, *De Iudaeis* című könyvében (Turin
1717, 9. l.) ezeket írja: »Usurae Iudaicae tolerantur quidem ex permissione
Principum et summorum pontificum in Hebraeis ut de gente deperdita, et
quorum salus est desperata, et ad eum finem, ne Christiani foenoris exercitio
strangulentur a Christianis.«

róluk: »Úgy akarjuk, hogy engedélyünk tekintélyénél fogva gyakorolják az istentelen uzsorát.«¹⁾ Mivel pedig a kamatra kölcsönzés tilalmát a keresztények számára szigorúan fentartották, a törvény által privilegizált zsidó uzsorásokat oly kevésbé nélkülözhatték, hogy, például, Ruediger érsek 1084-ben azt írhatta: »Midőn Speier helységet városi rangra emelem, e helynek tekintélyét czerszeresen gyarapítani vélem, ha zsidókat is befogadok oda.«²⁾

Schweiz és Németország több városában pedig egyenest kötelességükké tették a pénzkölcsönzést, s a kereszténynek, ki tőlük megfelelő zálogra pénzt akart felvenni, okvetetlenül adniok is kellett. Ha a kölcsönt megtagadták, a törvény néhol még *büntetést* is szabott rájuk.³⁾

Az egyház rendkívüli hatalma, a szentszék egyre növekvő befolyása, valamint a külföldnek, főkép Németországnak és Ausztriának a zsidókra vonatkozó és hazánkban is érvényre jutott jogelvei, végre Magyarországon is meghonosították e nézeteket, melyek, a bevándorolt külföldi zsidók útján, kik e tényezők befolyása alatt a különféle pénzüzletekhez már rég hozzászoktak volt, a gyakorlatba is átmentek.

Mint hogy az egyház tilalmát úgy értelmezték, hogy kamatokat csak kereszténytől tilos venni, de »zsidók és pogányok kárára« az uzsora meg van engedve:⁴⁾ előfordult olykor az is, mire nézve Béla törvényének 4. pontja világosan intézkedik, hogy t. i. zsidók *keresztényektől* vettek fel kölcsönöket, és nekik fizettek kamatot. Maga IV. Béla is, például, igen nagy kamatot vett zsidó kamaragrófjától.⁵⁾ De az efféle esetek nyilván csak kivé-

¹⁾ Quos auctoritate nostrae licentia improbum fenus volumus exercere.« *Neumann, i. h. 307. l.*

²⁾ *Neumann, i. h. 294. l.*

³⁾ Példákat l. *Stobbe, i. h. 113—4. és 238. l.*

⁴⁾ *Neumann, i. h. 110. l.*

⁵⁾ L. fent. 118. l. Itt azonban ahhoz, hogy Henuk zsidó volt, még az a körülmény is járulhatott, hogy az egyház a hűbér-úrnak kivételesen megengedte, hogy kamatot vegyen hűbéresétől, a ki hűbérjóságát zálogba vetette nála. (*Neumann, i. h. 17. l.*) Itt pedig éppen ez az eset forgott fenn.

telesek és nem épen gyakoriak voltak. Rendesen a zsidók voltak a hitelezők.

A kamatlábról, melyet más országok régi zsidótörvényei meg szoktak határozni, e korszakból semmiféle tudósításunk nincs. IV. Béla az általa elfogadott osztrák zsidótörvénynek ide vonatkozó pontját nem vette át; ebből azt lehet következtetni, hogy a kamatok meghatározását egészen a felek kölcsönös megegyezésére bízták. Úgy látszik azonban, hogy a zsidók nem igen vettek túlságos, vagy tán ép akkora kamatot, mekkorát abban az időben nyomasztónak tekintettek. Ebben az egész hosszú korszakban a zsidók uzsoráskodása ellen nem hallunk egyetlen panaszt sem. Csak Küküllei János jegyzi meg, — midőn arról az eseményről szól, mely e korszakot bezárja, — hogy az országból kiűzött zsidók vagyona »az uzsora örvénye által lőn összehalmozva.« Ezzel azonban nem tesz panaszt a zsidók visszaélései vagy zsarolásai ellen, hanem, mint pap, egyszerűen megvetésének ad kifejezést, hogy a zsidók az egyház által tiltott uzsorával élnek; mellékesen pedig ki akarja tüntetni Nagy Lajos lovagias eljárását is, ki a zsidóságnak ily módon szerzett vagyonát, melyre, kora felfogása szerint jogot tarthatott, »mint a sarat megvetvén, bírni vagy lefoglalni nem akarta.«¹⁾

De ennél az adathnál sokkal többet nyom a latban az a nevezetes körülmény, hogy ebben az egész korszakban a zsidók és keresztények közti viszony koránsem volt ellenséges, de még barátságtalan sem. Gyűlöletet vagy ellenszenvet a zsidók irányában csak II. Endre idejében tapasztalunk, s akkor is csak garázda és kapzsi főurak és nemesek részéről, kik a zsidók által pénzen szerzett vagy bérelt királyi jószágokat és jövedelmező hivatalokat ingyen, vagy, a jómódú zsidók kirekesztésével, potom áron akarták megszerezni.

De a *nép* meg a zsidók közt többnyire még az ősrégi barátságos, benső viszony uralkodott. A zsidók és magyarok közti házassággal együttélés e korszak első felében, az egyház ismételt tilalmai daczára, még mindig szokásos volt, és csak 1233 után szűnt meg,

¹⁾ L. fent. 134. l. köv.

midőn az egyházi átok nyomása alatt létrejött beregi szerződés az egymással házasságban élő zsidókra és keresztényekre a legszigorúbb büntetéseket szabta.¹⁾ De azért még e korszak vége felé a keresztények vendégszeretően befogadták házaikba az utazó zsidókat²⁾, »zsidókon barátságosan csüggttek«, velők egy házban, gyakran egy lakásban, szinte »egy családban« éltek együtt: mind oly dolog, mit az 1279-iki budai zsinat, mint a váláson ejtett sérelmet, elpanaszol és szigorúan megtilt, de a mely tilalomnak, a zsinat eredménytelensége következtében, alig volt foganatja. Maga a zsidók kiűzése, mely e korszakot bezárja, koránsem valamely *törvény* alapján s nem azért történt, mert a nép vagy az országnagyok követelték, hanem, mint láttuk, kizárólag Nagy Lajos térítői buzgalma következtében, egyszerű királyi rendelet útján.

Az egyház, régibb határozatai értelmében, melyek más országokban érvényre jutottak, a magyarországi zsidókat is kétszer megkísértette ugyan az úgynevezett *zsidó-jelek* viselésére szorítani, de mind a kétszer maradandó eredmény nélkül. A beregi szerződésnek erre czélzó határozata vagy soha, vagy csak rövid ideig bírt jogerővel. Ötven évvel később a zsidó-jeleknek már sehol semmi nyoma, és az 1279-iki budai zsinat ismét elrendeli viselésöket, — de már mint újdonság új intézkedést. A zsinat határozatainak idevágó czikke ugyanis egyetlen egy szóval sem hivatkozik régibb törvényre vagy szokásra, hanem egyszerűen csak azt mondja, hogy e rendszabály szükséges s a kánonoknak megfelelő. De e zsinati határozatnak nem volt gyakorlati eredménye, és a zsidók a rájuk parancsolt vörös foltot ebben a korszakban még nem viselték.

Így tehát, habár lehetséges, hogy a bevándorolt cseh, osztrák és német zsidók a magukkal hozott sajátos szabású zsidó-köpenyt részben megtartották:³⁾ az ország régibb zsidó

¹⁾ L. fené. 87. l. és alant. *Függelékek*, IV. sz.

²⁾ Nyilván így értelmezendők az »ignem vel aquam dare« szavak az 1279. budai zsinat határozatai 125. (I.) fejezetében. L. *Történelmi tár*, 1881. évf. 548. l.

³⁾ Fent. 124. l., 2. jegyz.

lakosaira még mindig nem lehetett ráismerni öltözetük-, külsejük-, de még *nyelvükről* sem. A külföldi jövevényeket nem tekintve, nemcsak a magyarokkal, hanem egymás közt is magyarul beszéltek. Az előbbi a magyarokkal egy lakásban, sőt egy családban való fent említett együttélésük tétélezi fel; az utóbbi pedig abból következik, hogy egy 1217 körül hazánkban megfordult német rabbi, Budán és Esztergomban való tartózkodásáról beszélván, e városokat nem *Ofen*-nek és *Gran*-nak mondja, mint a középkori német írók és utazók általában, hanem *magyar* nevükön nevezi meg, ¹⁾ nyilván azért, mert magyar hitfeleitől így hallotta volt.

A köztük szokásos nevek, a mennyiben nem ó-testamentbeliek, — a minők azonban a kereszténység fölvétele óta a magyaroknál is sűrűn előfordultak, — többnyire tűzsgyökeres magyarok. ²⁾ Sőt voltak ebben a korszakban zsidók, kik a fegyverforgatáshoz is értettek, úgy hogy IV. Béla zsidótörvénye föltehetette róluk, hogy személyesen szállnak perdöntő viadalra az általuk gyilkossággal vádolt kereszténnyel.

A más országokban dívó nyomasztó zsidó-adók különféle nemei Magyarországon még tökéletesen ismeretlenek voltak. Minthogy pedig föl nem tehető, hogy egyáltalán ne fizettek volna adót, világos, hogy nem külön és nem mint zsidók, hanem csak ott s csak annyit fizettek, a hol s a mennyit adó fejében az ország többi lakosai a koronának, illetve a földesúrnak vagy városnak. S így nagyon is természetes, hogy a papoknak járó tizedet szintén fizetniök kellett, csak úgy, mint a keresztény lakosoknak.

Valószínű azonban, habár határozottan be nem bizonyítható, hogy mióta IV. Béla szabadságlevele értelmében, mint a királyi kamara szolgálai, közvetlen a király főhatalma s különös védelme alá kerültek, a királynak külön is fizettek bizonyos összegeket. Az egész intézmény német jogelveken alapulván, alig fér hozzá kétség, hogy Magyarországon magával az intézmény-

¹⁾ *Jiczcháq ben-Móseh*, *Or-Zárúa* I. 366. fejt. (51^a l.) I. *Kohn*, i. h. 56. l.

²⁾ *Függelékek*, VII. sz.

nyel együtt a vele összefüggő ama szokást is elfogadták, mely szerint a zsidók a nekik biztosított különös királyi védelemért a koronának bizonyos *védpénzt* fizettek. Ezt a védpénzt azonban, minthogy a zsidóság a király közvetlen tulajdona volt, nem országos jövedelemnek, hanem a király magánkincstára jövedelmének tekintették.

A zsidóknak a királyhoz való ezen viszonya megmagyarázza azt a tényt, hogy a zsidók a IV. Béla utáni időkben a városok közterheinek viseléséhez nem járultak. Valamint a jobbágyság csupán földesuroknak tartoztak fizetni, úgy a király jobbágyságai, a zsidók, csakis a királynak, ki őket ezért minden egyéb adó fizetése alól fel szokta menteni, de még a közterhek viselése alól is, hogy annál többet fizethessenek az ő kincstárába.¹⁾ A fejlődésnek még csak alig indult városok egész Nagy Lajos idejéig túrték e visszasságot. De e közben tekintélyök és befolyásuk gyarapodván, — mint-hogy azonkívül számíthattak arra, hogy a zsidók megtérítésén fáradozó király nem fogja ezeket pártolni, legalább igazságtalan ügyben nem: most a közterhek viselésére is rá kezdték szorítani a zsidókat. Midőn pedig a zsidók a városok ebbeli követeléseinek ellenszegültek: egyes városok, mint például Pozsony, keresztülvitték, hogy Nagy Lajos rendeletet bocsátott ki, mely józan s méltányos érveléssel a városi terhek viselésére a zsidókat is kötelezte, oly mértékben, mint a többi lakosokat (fent. 131. l.).

Ha az eddig mondottak után áttekintjük mindazt, mit az e korszakbeli zsidók társadalmi és jogi viszonyairól tudunk, azt látjuk, hogy e viszonyokat legjobban jellemzi III. Endrének 1291-ben Pozsony városa számára kiadott királyi levele, mely az ottani zsidókról azt mondja, hogy »a többi polgárok minden szabadságát élvezzék« (fent. 127. l.). Egész e korszak végeig általában az ország összes zsidó lakosságának ilyen volt a helyzete; sőt IV. Béla kiváltságlevele oly jogokkal és szabadalmakkal is felruházta őket, minőkkel a többi polgárok, sőt a nemesek sem mindig bírtak. E tekintetben igen figyelemre méltó az, hogy a

¹⁾ Neumann, i. h. 295. és 305. l.

rendes bíróságok semminemű törvényhatóságot sem gyakorolhattak a zsidók fölött, kik községi s egyéb belügyeikben, de még az egymásközi peres ügyekben is, teljes *autonomiával* bírtak, melyet vallásos szabványaik, vagy régi szokásaik szerint gyakoroltak.

A középkori zsidók ugyanis vallásos kötelességnek tekintették, hogy a köztük fölmerülő mindennemű peres ügy épen csak a vallás tekintélyével bíró, régi zsidó jogelvek szerint intéztessék el, tehát a zsidó jogtudósok, vagy helyesebben hittudósok ítéletére bízassék, úgy hogy a rabbik s egyéb hittudósok nemcsak lelkipásztorai és tanítói, de bírái is voltak községeiknek. S ez így volt Magyarországon is. Három ily hittudós, a rabbi, vagy ennek hiányában a legtekintélyesebb tag elnöklete alatt, »*béth-dín*«-t, azaz *törvényszéket* alkotott, mely az elébe terjesztett ügyekben a zsidó vallás jogelvei szerint ítélte.¹⁾ Ezt az eljárást, melyhez a középkori zsidók világszerte szigorúan ragaszkodtak, IV. Béla zsidótörvénye megerősítette. Ha az érdekelt felek a *béth-dín*, vagy — miként IV. Béla törvénye nevezi — a »*zsidó-iskola*« végzésébe belenyugodtak, — a mint hogy vallási törvényeik értelmében belé is *kellott* nyugodniok, — a rendes bíróságok semmi szín alatt nem avatkozhattak az ügybe. Ezt csakis a *zsidóbíró* tehette, ki a király által kinevezett keresztény hivatalnok volt; ez is csak akkor, ha maguk a zsidók kérték közbenjárását. De még ebben a kivételes esetben is, ő maga nem mondhatott ítéletet, hanem az ügyet a »*zsidó-iskola*« elé hozta, hová a felek ő általa idéztettek, és itt, az ő jelenlétében s ellenőrzése alatt döntött a zsidó törvényszék, rendesen a zsinagógában, a hol ülésezni szokott.²⁾ Fontosabb, vagy főbenjáró ügyben pedig csak maga a király, vagy képviselőjében a főkanczellár ítélhetett.

A zsidók ezen autonomiájából azonban, melyet természetesen csak rabbijaik s egyéb hittudósaik által gyakorolhattak, koránsem szabad következtetnünk, hogy a magyar zsidók közt ekkortájt a hittudomány valami magas fokon állott, vagy hogy csak

¹⁾ I. alatt. *Függelékek* I. sz.

²⁾ I. fent. 109. l. és *Függelékek* I. sz.

általában el is volt terjedve. A zsidók számkivetéseig terjedő a harmad félé százados korszak a középkori zsidó theologia virágzási ideje volt. De az idevágó nagyon terjedelmes irodalomban sehol sem találkozunk egyetlen egy magyar zsidó tudós nevével sem, ha csak a »Pozsonyból való rabbi *Jehudát*, máskép *Liebermann*«-t, ide nem számítjuk, ki 1250—1275 körül élt, s a ki nyilván hittudós volt ugyan, de, úgy látszik, nem annyira tudományos jelentőségénél fogva került a zsidó hittudósok egy későbbi lajstromába, mint inkább azért, mert a nagyhirű Eliézer ben-Nátán mainzi rabbinak ötödik nemzedékből való ivadéka volt.¹⁾ A régibb magyar zsidók közt, eredetők, részben foglalkozásuk s életmódjuk, valamint nyugati testvéreiktől való elszigeteltségük miatt, a zsidó tudomány az előbbi korszakban nem fejlődhetett ki, és e tényezők hatása még ebben a korszakban is nyilvánul. A Csehországból Speierbe költözött rabbi Eliézer ben-Jiczchák még 1190 körül azt írja, hogy Magyarország legtöbb községében nincsenek hittudósok, »hanem ha valahol értelmes emberre akadnak, azt fölfogadják, hogy kántoruk, rabbijuk s gyermekeik tanítója legyen.« Az ilyen hármast hivatalt viselő egyénnek pedig oly szegényes fizetést adtak, hogy csak azokból az adományokból élhetett meg, melyeket lakodalmak és bizonyos ünnepek alkalmával be tudott szedni. Ha ezen adományok gyéren folytak be, helyét odahagyta, s a község »vallástudomány, imádság és rabbi nélkül maradt.« E miatt aztán a nevezett speieri rabbi élesen kikelt Jehúda ben-Jiczchák, párizsi rabbi ellen, — a ki a szokásos adományok ellen nyilatkozott, — mivel, úgymond, ez adományok megszüntetésével Magyarország zsidóságában »nagy zavar támadna.«²⁾

Az efféle jött-ment emberek, kik ilyképen a legtöbb magyar községben a zsidó tudomány egyedüli képviselői voltak, komolyabb tanulmánynyal természetesen nem igen foglalkoztak; legfőlebb a mindennapi vallási szükségleteket látták el, és azokat is csak

¹⁾ *Luria Salamon*, *döntvénytár* 29. sz.; az idevágó, kissé homályos adat magyarázatát l. alant. *Függelékek* VI. sz.

²⁾ *Jiczchák ben-Móseh*, *Ór-Zarua* I. 113. fej. (20^b l.) és *Méir ben-Báru*ch, *döntvénytár*, *lembergi* gyűjtemény 112. sz. V. ö. *Kohn*, i. h. 55. l.

inígy-amúgy. Valahányszor tehát valamely külföldi hittudós Magyarország megfordult, a zsidók készségesen meghajoltak tekintélye előtt, és örömet éltek az alkalommal, hogy a vallás dolgában tőle felvilágosítást és oktatást nyerjenek. Korábbi időkből (1065—70-ből) fentebb (59. l.) láttunk erre példát; és hogy ez így volt még a XIII. század elején is, azt a következő jellemző adat bizonyítja. *Jiczhák ben-Móseh*, ki születésére nézve cseh, később bécsi rabbi volt, és fiatal korában sokat utazott, 1217 körül Magyarországon is megfordult, egyebek közt Budán és Esztergomban is. A zsidók mind a két helyt megkérdezték az iránt: vajjon megengedhető-e, hogy az asszonyok a rítus által megszabott fürdőket az ottani meleg forrásokban vehessék? »S én, úgymond a rabbi, arra tanítottam őket, hogy igenis, megengedhető.«¹⁾ Budán és Esztergomban tehát e kérdéssel mindaddig nem voltak tisztában, kétségkívül azért, mert nem volt rabbijuk vagy egyéb tekintélyük, ki e kérdést eligazíthatta, vagy a kiben megbízhattak volna.²⁾ Ha az ország legrégebbi s aránylag legjobban szervezett községeiben ilyenek voltak a viszonyok, akkor bizonyára az országban szétszórott többi zsidók közt szintén nem voltak kedvezőbbek. Így történt, hogy fontosabb vagy sürgősebb ügyekben, melyeknek elintézésével nem várhattak, míg a jó szerencse valamely hittudóst vet körükbe, egyenesen külföldi theológiai tekintélyekhez kellett fordulniok. Így tettek például Nyitrán, hol egy sajátságos körülmények közt kötött házasság ügyében ugyancsak a fent említett *Jiczhák ben-Móseh*, bécsi rabbihoz fordultak, megtudni, vajjon a szóban forgó házasság érvényesnek tekintendő-e vagy nem? S e kérdésben a bécsi rabbin kívül még több más tekintély is nyilatkozott; de magyar egyetlen egy sem.³⁾

¹⁾ *Jiczhák ben-Móseh*, i. h. I. 366. fej. (51^a l.); v. Ö. *Kohn*, i. h. 56. l.

²⁾ A szóban forgó kérdés elintézése a helyszínen megejtendő beható vizsgálatot s bővebb tanulmányt igényel, úgy hogy a Budán és Esztergomban előbb megfordult külföldi tekintélyek, mint például a fent (59. l.) említett rabbénu Kalonymosz, ha huzamosb ideig nem tartózkodtak ott, nem foglalkozhattak vele.

³⁾ *Jiczhák ben-Móseh*, i. h. I. 764. fej. (113^b l.)

A községek, legalább a nagyobbak, a legszükségesebb intézményekkel el voltak látva, így például zsinagógával, ritualis női fürdővel és saját temetővel,¹⁾ hová a vidékről, vagy kisebb községekből szállított hullákat is eltakarították,²⁾ továbbá közjótékonyági pénztárral (fent. 60. l.) s valószínűleg a zsidóknál világszerte szokásos temetkezési egylettel, az úgynevezett »szent egylet«-tel is. Mindezek azonban többnyire nem épen virágzó vagy jól rendezett, hanem meglehetősen kezdetleges állapotban voltak, mi nemcsak Eliézer ben-Jiczchák fent idézett nyilatkozatából, hanem még inkább abból következik, hogy az e korszakbeli összes zsidó irodalomban egyetlen egy magyar zsidó tudós sincs említve.³⁾ De azért bizonyos, hogy a legkisebb és legszegényebb községben is gondoskodva volt arról, hogy az imádságokat a szokásos szertartások szerint végezthessék, és hogy a gyermekek legalább a vallási életre nézve legszükségesebb ismeretekben: a héber olvasásban és írásban, az imádság- és szentírásban valahogy oktatást nyerjenek. E körülményt, mely középkori zsidóknál már magától értetődik, épen a nevezett rabbinak többször idézett, és a magyar községekre nézve különben nem kedvező nyilatkozata egyenest bizonyítja. Valószínű továbbá az is, — mivel szintén a középkori zsidók vallási és községi életéből foly, — hogy a nagyobb községekben, hol a rabbi, kántor és tanító hiva-

¹⁾ A zsinagógákat IV. Béla zsidótörvénye többször említi, továbbá az (fent 129. l.) idézett pápai levél, valamint rabbénu Kalonymosz ítélete (fent 59. l.) A női fürdőkre a budai és esztergomi zsidóságnak Jiczchák ben-Mósehez intézett kérdéséből lehet következtetni. A temetőkre nézve l. fentebb 106. l. 2. jegyz., valamint a következő jegyzetet.

²⁾ Nagyszombatban egy 1340-ből való zsidó sírkőre akadtak. Ezen sírirat, a legrégebb, melyet Magyarországon eddigél találtak, a *Deutsch* Henrik által (*Archeologiai közlemények* VI. köt. 1867. évf. 104. l.) közzétett héber szöveg szó szerinti fordításában ekkép hangzik: »Itt van eltemetve a becsületes ember és hűséges férfi *Izrael, Chájim fia*, kit éjjel, ágyában meggyilkoltak. Halála engesztelés legyen számára, s az Úr boszulja meg vérét! Támmuz hó 22-ik napján, kedden, időszámításunk (5) 100. (= 1340.) évében.«

³⁾ Eliézer ben-Jiczchák nyilatkozata Lengyel- és Oroszország zsidóira is vonatkozik ugyan, de azért e korszakból mégis ismerünk néhány tekintélyes lengyel és orosz zsidó tudóst; magyart azonban egyetlen egyet sem,

talát nem *egy* személy viselte, a IV. Béla törvényében említett »zsidó-iskolák«-ban, a már felserdült ifjúság oktatást nyert a zsidó theologiai tárgyakban is, különösen a talmudban. Ily tekintélyes, és valószínűleg a legrégibb közösségek voltak Budán, Esztergomban, Pozsonyban, hol 1335-ben már új zsinagógát kellett építeni, továbbá Nagyszombatban és talán Nyitrán is. ¹⁾

A zsidók családi és magán élete, melyre ebből a korszakból vajmi gyér adataink vannak, alig különbözött lényegesen a szomszéd zsidókétól. E tekintetben jellemző, hogy a házasságkötésben Magyarországon is az akkori általános zsidó szokást követték. A szülők ugyanis gyermekeiket, nyilván még fiatal korukban, el szokták jegyezni, a nélkül, hogy előlegesen megkérdezték volna őket. Ennek következménye némely esetben az volt, hogy a beleegyezése, tán tudta nélkül eljegyzett ifjú vagy leány az eljegyzés ellen tiltakozott. A vőlegény szülei ajándékokat szoktak küldeni az arának. Az esketés, szintén régi zsidó szokás szerint, néha úgy történt, hogy a vőlegény, ha arájával nem egy helységben lakott, oklevél által felhatalmazott képviselőt küldött hozzá, ki az ő nevében átnyújtotta a jegygyűrűt az arának, azt mondván neki: »E gyűrű által feleségül veszek N. N. számára.« Nyitrán egy ily esketés alkalmával az ara, a közeli Üregh faluban lakó vőlegénye által neki küldött jegygyűrűt nem hogy elfogadni, de még látni sem akarta, s egy ott jelenlevő aszszony vette át helyette, a vőlegény képviselője pedig a fentebbi eskető formulát, még pedig hibásan, elmondta. Annak eldöntése végett, vajjon ez az esketés érvényesnek tekintendő-e vagy nem, több külföldi rabbihoz folyamodtak, kik egyhangúlag »nem«-mel válaszoltak. ²⁾

Általános műveltségi állapotuk nagyjában olyan volt, mint az ország többi lakosságáé. Kálmán királynak 1100 körül kiadott zsidótörvénye, s úgy látszik IV. Béláé is, abból a föltevésből

¹⁾ L. fent. 60., 129. és 150. l.

²⁾ *Jiczhák ben-Móseh*, i. h. I. 764—768. fej. (113^a—114^b l.) Nyitra »Nítrá«-nak van írva, Üregh pedig »Jirká«-, vagy »Jarká«-nak. A nyitra-megyei zsidók e falút, tót neve (Irek) romlott kiejtésével, mint értesültem, ma is így nevezik.

indul ki, hogy úgy a zsidó, mint a keresztény felek és tanúk rendszerint írástudatlanok. Az aláírásokat a felek pecsétje pótolta, s a zsidóké valószínűleg héber feliratú volt.¹⁾ Csakhogy a zsidók többnyire legalább *egy* nyelven, héberül, tudtak olvasni és valószínűleg írni is. Következik ez úgy vallási életükből, mint abból a fent említett tudósításból, hogy a legkisebb magyar zsidó község is szokott fogadni valakit, a ki »gyermekük tanítója« volt.

¹⁾ L. Kálmán zsidótörvénye 2—4. pontját (fent. 72. l.); Béla zsidótörvénye pedig mindig csak zálogról s tanúkról szól, sehol sem adóslevélről, vagy aláírásokról.

NEGYEDIK KÖNYV.

A zsidók számkivetésétől a mohácsi vészig.

(1360—1526.)

ELSŐ FEJEZET.

A zsidók visszatérésétől Nagy Lajos haláláig.

A számkivetés rövid tartama. — A zsidók visszatérése. — Sokan közülök Lengyelországban és Ausztriában maradnak. — Magyar zsidók Bécsben és Bécsújhelyben. — A számkivetés következményei. — A pozsonyiak pere száműzött zsidó hitelezőkkel. — Nagy Lajos a soproniakat fölmenti zsidó-adósságaik fizetése alól. — Rendezetlen felekezeti állapotok és jogi viszonyok. — Az országos zsidóbírói hivatal keletkezése. — Az országos zsidóbírók névjegyzéke. — Hatáskörük és hivatalos működésük. — A városokban, különösen a németajkúakban, gyökeret ver a zsidógyűlölet. — Ennek okai és nyilatkozatai. — A zsidókra vonatkozó különféle helyi törvények. Sopronban. Pozsonyban. Budán. — Külön bor- és húsadó. — A pozsonyi zsidó-eskü. — A zsidó-könyv. — Budai törvénykönyv. — Külön zsidó-öltözet Budán. — Hogyan szólnak hivatalosan a zsidókról. — Erőszak és gyarló igazságszolgáltatás. — »Levélölés.« — Miként bánt Nagy Lajos a zsidókkal.

A zsidók számkivetése nem soká, mindössze vagy négy évig (1360—1364) tartott. Lajos már 1365 előtt megengedte, hogy Magyarországra visszatérjenek.¹⁾ Úgy látszik, hogy, mint a pénzforgalom közvetítőit, az akkori viszonyok közt, alig nélkülözhatték őket. Világosan mutatja ezt az a jellemző tény, hogy az Ausztriával szomszédos városok polgárai az odamenekült magyar zsidókkal tovább is fentartották pénzüzeti összeköttetéseiket, és a számkivetés tartama alatt újabb kölcsönöket vettek

¹⁾ *Hajnik, i. h. 204. l.*

fel tőlük.¹⁾ Magában az országban nem találván zsidókat, az országban kívül kellett őket fölkeresniök.

De ez a kevés ideig tartott számkivetés azért mégis meszszeható s maradandó következményekkel járt, sőt végzetes fordulópont a magyar zsidók történetében. Mindenek előtt tetemesen megfogyasztotta számukat, mert a száműzöttek, habár nyomban felhasználták a visszatérési engedélyt, természetesen nem mindnyájan tértek haza.

A Lengyelországba menekültek java része állandóan ott maradt, és a számkivető rendelet visszavonása után sem hagyta el többé az országot, hol előzőkeny fogadtatásban és nyájás bánásmódban részesült, úgy hogy ezentúl a Lengyelországgal határos vidékeken nem igen találni zsidókat.²⁾ De még Ausztriában is számosan maradtak, hol ez időtől fogva sűrűn találkozunk magyar zsidókkal.³⁾ Ezek többnyire Bécsben és Bécsújhelyben telepedtek le állandóan, hol akkor Ausztria legnagyobb zsidó közösségei voltak, de azért a Magyarországgal való összeköttetést még évtizedeken át fentartották. Közülök hazai és osztrák okiratok, 1374 és 1386 közt, leggyakrabban említik a Sopronból való Izsáknak *Smerl* és *Eferl* nevű dúsgazdag fiait, kik szintén soproniak voltak, de a számkivetés következtében Bécsújhelybe mentek és ott is maradtak. Bécs városa tetemes összeggel tartozott nekik, de majdnem egyidejűleg Magyarországon is tizenkét bécsi fontnyi kölcsönt adtak, melyért Miklós, nagymartoni gróf kezekedett. Azonkívül pedig még Agyagosi Antal birtokai

¹⁾ I. h. u. o.

²⁾ L. alant. a 6. fejezet kezdetét.

³⁾ L. Bécs városa számadási könyveit 1376-tól 1421-ig *Schlager*-nél, *Wiener Skizzen aus d. Mittelalter* I., melyekben gyakran van szó Sopronból, Pozsonyból, Kismartonból s Győrből való zsidókról. Ezekre nézve megjegyzendő, hogy például *Smerlein und Eferlein Juden von Oedenburg* (u. o., 28. l.) az akkori nyelvszokás szerint nem azt jelenti, hogy az illetők Sopronban laktak, hanem hogy Sopronból valók voltak. Az akkor még családnevekkel nem bíró zsidók névéhez t. i., tüzetesebb meghatározás végett, rendszeren szülővárosuk nevét szokták illeszteni. A zsidók lakhelyét az illető helységnév elé tett »in« vagy »zu« szócskával jelezték, így például (u. o. II, 191. l.) »Simon der Jude zu Eisenstadt, Josef der Jude in der Neustadt.«

is ő nálok voltak elzálogosítva.¹⁾ Az a bécsűjhelyi *Izsák* (Ayzel), kinél Harkai Péter négyszáz arany forintért zálogba vetette harkai és egredi birtokrészét, melyeket Sopron városa 1400-ban tőle kiváltott, és kinék bizonyos pénzkövetelése fejében Vilmos oszt-rák herczeg 1401-ben odaitélte Pockfusz Oszváldnak soproni házát,²⁾ valószínűleg e két testvér atyja volt, kiről fentebb emlékeztünk.

A zsidóknak számban való megfogyatkozásánál sokkal komolyabb és károsabb volt a számkivetésnek egy másik következménye, mely a visszatérésüktől a mohácsi vészig terjedő ezen egész időszakra, tehát több mint másfél századra, rásütötte azt a sötét bélyeget, mely elég gyakran oly visszataszító rút alakban tűnik fel, hogy undorral fordulunk el tőle.

A számkivetés ugyanis nagyon meglazította egyfelől a magyarok és zsidók között volt ősrégi szoros kapcsolatot, másfelől pedig megrendíté azt a sok százados szilárd jogalapot, melyet az Árpádházból való királyok törvényei a zsidók számára vetettek. E törvények, valamint a zsidóknak királyi oklevelek által megerősített régi szabadságai és jogai, — első sorban, IV. Bélának »örök időkre érvényes« kiváltságlevele, — egy tollvonás által érvényen kívül helyeztetek, a zsidók maguk pedig ország-világ előtt törvényen kívül állóknak bélyegeztettek, a kik fölött, mivel csak kegyelemből túrték őket, a meddig túrni akarták, az önkény korlátlanul rendelkezhetik.

Nem csoda tehát, hogy a zsidók ellen akkortájt lábra kapott türelmetlenség azóta hazánkban is meg kezdett gyökerezni, és itt

¹⁾ Ezen, Ausztriában maradt két soproni zsidóról l. az előbbi jegyzetet, továbbá *Schlager*, i. h. I. 28. és 40. l., II. 191. l., valamint *Fejér*, i. h. IX. 4., 652. és X. 1., 316., mely utóbbi helyen szó van »duobus Judaeis Smerel et Ewal vocatis, olim in civitate Suprunensi, nunc vero in regno Austriae in civitate Wyhel appellata commorantibus.« Világos, hogy Smerel azonos az előbbi jegyzetben említett Smerlein-nal, Ewal pedig Everl vagy Eferl helyett való.

²⁾ *Hazai okmánytár* IV. 222—3. és 241 l. Ayzel, — a fentemlített bécsi számadási könyvekben néha *Ajzek*, — népies szójárásban annyi mint *Izsák*.

is meghonosult a középkornak általánosan elfogadott nézete: *hogy a zsidóknak voltaképen nincsenek jogaik; hogy az, mit a törvény különben elílt, irányukban meg van engedve, és hogy nekik csak akkor s csak oly mértékben szolgáltatnak igazságot, a mikor s a mily mértékben az uralkodó akarja, vagy megengedi.*

E nézet, mely hazánkban akkor még újdonság volt, de a vegyes házakból való későbbi királyok alatt itt is nagyban kifejlődött s érvényre jutott, Pozsonyban nyilvánult legelőször, még pedig már a számkivetés tartama alatt. »Azon zsidók,« azt mondja az idevágó érdekes okirat,¹⁾ »kik Pozsonyban voltak megtelepedve és elűzettek, Haimburgba menekültek, s innét pörlekedtek Pozsony város bírójával és polgáraival, szegényekkel és gazdagokkal egyaránt, követelvén tőlük, hogy fizessék meg nekik mindazt, miről írásuk és levelük van. A pozsonyi polgárok azonban, szegények és gazdagok, *élvezni akarván azt, hogy a király a zsidókat országából száműzte, vonakodtak őket kielégíteni.*« De Lajos igazságszeretete ezt az »élvezetet« tőlük megtagadta. Nyilván az ő meghagyása következtén történt, hogy a pozsonyi bíró Haimburgba ment, hol a tanácssal és Schickerlein Miklós

¹⁾ Az oklevél magyar fordítását közli *Hajnik, i. h. 203. l.*; alantabb (*Okiratok 4. sz.*) közölt német eredetije *Pozsony városa levéltárában* (Lad. 20., No. 9.) őriztetik. Az oklevél 1368. szent Jakab előtti (Hajniknál tévesen: *utáni*) vasárnapon kelt; de minthogy csak úgynevezett bizonyosságlevelet képez, melyet, mint látni fogjuk, a már visszatért zsidók állítottak ki a maguk számára, hogy, hivatkozással a haimburgi egyességre, követeléseiket behajthassák: maga az okirat által bizonyított tény jóval előbbre tehető, sőt előbb is kellett történnie, mivel a zsidók számkivetése már 1365-ban véget ért, Pozsony városa pedig *már 1364-ben megfizette az adósságot*, melylyel e zsidóknak tartozott. (*Hajnik, i. h. 204. l.*) Minthogy pedig az adóslevelek a haimburgi egyesség értelmében egy év lefolyása alatt voltak bemutatandók, ez utóbbi adatból kiviláglik, hogy maga az egyesség 1362—3 közt keletkezett. Minthogy továbbá a zsidók az egyesség létrejötté előtt, követeléseik kielégítése végett, »Pozsony bírójával és polgáraival pörlekedtek:« erre a pörlekedésre, valamint arra, hogy a kiűzöttek Haimburgban megtelepedtek és ott annyira rendezték viszonyaikat, hogy a pozsonyiakkal »onnét pörlekedtek«, kiűzetésükig még egy-két évet számíthatunk visszafelé, a miből szintén az következik, hogy a zsidók számkivetése 1360 körül történt. L. fent. 134. l. l. jegyz.

zsidóbíróval oly értelmű egyességre lépett, hogy a zsidók a haimburgi zsidóbírónak és a pozsonyi bírónak, egy év lefolyása alatt mutassák be adósleveleiket s ezek a pozsonyi bíró pecsétjével elzárattván, kiváltásukig a haimburgi zsidóbírónál maradjanak letétben. Az egy évi határidő letelte után be nem mutatott adóslevelek azonban semmiseknek nyilvánítottak. Maga Pozsony városa 118 fonttal tartozott a Haimburgba menekült zsidóknak, mely összeget nekik 1364-ben meg is fizette.¹⁾

A pozsonyiak tehát egyelőre kudarcot vallottak. De a külföld gyakorlata által igazolt nézet, mely szerint a zsidók követelései az uralkodó beleegyezésével semmiseknek nyilváníthatók, oly kényelmesnek és előnyösnek kínálkozott, és oly csábító erővel bírt, hogy e nézetet nem sokára mások is megkisértették érvényre juttatni; s most már jobb sikerrel.

Sopron városa, mely nem volt oly elővigyázatlan, hogy száműzött zsidó hitelezőivel oly egyességre lépjen, mely által valamely külföldi hatóság előtt tartozásai fizetésére kötelezné magát, ügyesebben járt el e dologban, s czélt is ért. A körülmények, melyek közt e sikert kivívta, nagyon is jellemzik a felfogást, mely ebben a korszakban a zsidók tulajdonjogát illetőleg uralkodott, s a mely Magyarországon ez alkalommal jutott legelőször gyakorlati érvényre.

A soproniak ugyanis, a helyett, hogy — mint a pozsonyiak, — Ausztriába menekült zsidó hitelezőkkel összetűztek és szakítottak volna, tovább is fentartották velök összeköttetéseiket, s még újabb kölcsönöket is vettek fel tőlük. De alig hogy szóba került, hogy a zsidóknak a visszatérést megengedik: a soproniak legott folyamodtak Lajoshoz, mentené fel őket régiebb és újabb adósságaik visszafizetése alól.

Az idő ugyesen volt választva. Az akkori gyakorlat szerint ugyanis a zsidók, ha valamely országból kiűzettek, a visszatérési engedélyt rendesen csak bizonyos áldozatok árán, és gyakran súlyos feltételek alatt bírták megszerezni. Másrészt pedig a soproniak, kik valamivel később, midőn a hazatért zsi-

¹⁾ *Hajnik, i. h. 204. 1.*

dók ingatlanaikat le akarták foglalni, — mint látni fogjuk, — annyi szívósságot és furfangot tudtak kifejteni, e kérelmükkel is bizonyára ismételve ostromolták a királyt, kinek talán még különös oka is lehetett, hogy Sopron lakóinak kedveskedjék. Elég az hozzá, Lajos beleegyezett kérésükbe; csak hogy ennek teljesítése olyan akadályba ütközött, melyet előbb okvetlenül el kellett háritani.

Lajos ugyanis, mint fentebb (134. l.) láttuk, a kiűzött zsidókat fő hatásága alól felszabadította, azaz lemondott azokról a jogokról, melyeket reájuk, mint kamara szolgálira s a korona közvetlen tulajdonára, mindeddig formált. E jogok most arra a fejedelemre szállottak, kinek országába a száműzött zsidóság vonult, és a ki most a zsidóknak új védura, helyesebben: tulajdonosa lett.

Ha tehát magyar polgár az ilyen más országba fogadott, száműzött magyar zsidótól kölcsönt vett föl: Lajos a kölcsönről szóló adóslevelet a zsidók visszatérése után sem nyilváníthatta semmisnek. Hisz a mikor a kölcsönt adták, nem az ő zsidói voltak, hanem *máséi*. Már pedig a kiűzött soproni zsidók Ausztriában, különösen Bécsűj helyben, telepedtek le; Lajos tehát a tőlük fölvelt kölcsönök visszafizetését, — ha az osztrák herczeg jogait nyíltan megsérteni nem akarta, — csak az ő beleegyezésével engedhette el.

S ez a körülmény megfejtí azt, hogy Lajosnak ebben az ügyben, Rudolf osztrák herczeghez »kérelemmel« kellett fordulnia, valamint azt a különben oly felöltő és sajátságos tényt is, hogy a soproniaknak nem a magyar király, hanem az osztrák herczeg adta meg a szóban forgó fölmentést.

A herczeg ugyanis, Bécsben, 1365-ben kelt levele által, »kedves testvére Lajos, a fenséges magyar király *kérelmére*«, abban a kegyben részesíté a soproniakat, »hogy ha fizetniök kellene és adósaikká váltak volna azon zsidóknak, kik Magyarország-ból hozzánk (azaz Rudolffhoz) menekültek: azon idő alatt, míg ugyanazon zsidók tőlünk el nem vonultak, — ők e tekintetben tökéletesen mentek legyenek. S ha ez iránt, ezen vagy más zsidóktól evelek mutattatnának elő, azok semmisen legyenek és jövőben ne

bírjanak erővel, kivévén, ha ezen zsidóink erre nézve nevezett testvérünkötől levelet tudnának felmutatni.« ¹⁾

Lajos tehát Sopron lakóinak zsidó kézen levő összes adósleveleit semmisképpen nyilvánította: még pedig azokat, a melyek a zsidók számkivetése előtt, tehát még Magyarországon állíttattak ki, a maga hatalomszava által; a számkivetés idejéből valókat pedig az osztrák herczeg beleegyezésével. A maga személyének azonban fentartotta azt a jogot, hogy ez adósleveleket újra megerősítheti, és ez által ismét jogerőre emelheti.

A zsidók tulajdonjogának e tényleges csorbitásával Magyarországon legelőször foganatosított az úgynevezett »levélölés«, mely másutt, kiváltkép Németországban már rég ideje dívott, és abban állt, hogy a fejedelmek egész városokat, vagy csak egyeseket, kik a zsidóknak adósai voltak, tartozásaik fizetése alól, részben vagy egészben, fölmentettek; a zsidók kezében levő adósleveleket tehát — a szokásos műszóval élve — »megölték.« ²⁾

A zsidók visszatérésével s a visszatérésök után fejlődött viszonyokkal egy új országos hivatal keletkezése függ össze. A számkivetésből visszatérők ugyanis mindenütt rendezetlen viszonyokat találtak: községekben nem voltak vallási előljárók s egyéb tisztviselők; de a városoknak sem voltak közegei, melyek a zsidók és keresztények között a társadalmi és kereskedelmi érintkezés szabályozására, a törvény vagy szokás értelmében, nélkülözhetlenekké váltak. E viszonyokat rendezni s a közben megszűnt hatóságokat újra szervezni kellett, még pedig lehető gyorsan, és nemcsak azért, mivel ily zilált viszonyok közt, magukban a zsidó községekben számos egyenetlenség és súrlódás támadha-

¹⁾ A német oklevél fő részének magyar fordítását *Hajnik* (i. h. 204. l.) közli; ő azonban (u. o. 205. l., 6. jegyz.) másképp, és, a mint hinni merem, tévesen magyarázza az oklevél jelentőségét. Lajos ez intézkedése nem a Magyarországra visszatérő zsidókra vonatkozott általában, hanem csakis a soproniak zsidó hitelezőire. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy Lajos még több várost is rá zesített hasonló kedvezményben. A zsidók rovására egyes városoknak adott efféle helyi kedvezmények, ez időtájt, mindenütt sűrűn előfordulnak, — a zsidók visszatérése után, mint látni fogjuk, Magyarországon is.

²⁾ *Juden in Oesterreich*, I. 73. l. kövv., *Stobbe*, i. h. 131. l. kövv.

tott, hanem azért is, mivel a hazatérők idegen kézben találták ingatlanaikat, itt-ott tán oly ingó jószágaikat is, melyeket számkivetésük idején ott kellett hagyniok. Ez alkalommal elfoglalt házaikat és egyéb fekvőségeiket, melyeket Nagy Lajos királyi adománylevél által elajándékozott volt, természetesen vissza nem kapták, — kivált azokat, melyeket egyházak és papok, vagy egyes főurak nyertek adományul. Visszaszerzésük iránt valószínűleg még keresetet sem indíthattak, s innét magyarázható, hogy czentúl a különféle városok zsidó-utczáiban gyakran találunk egyházi személyeket és országnagyokat, mint háztulajdonosokat, sőt hogy ez utcákban templomok és kápolnák is voltak. ¹⁾ De az egyesek és városok által önkényesen elfoglalt házaikat és földjeiket a hazatérők természetesen visszakövetelték. Ebből aztán, sok kiesinyes perpatvar mellett, komolyabb és néha igen bonyolódott jogi kérdések támadtak, a minők Sopronban például öt évvel később sem voltak még elintézve. ²⁾ Hozzájárult még a zsidó adóslevelek megsemmisítése, melyet Sopron példájára bizonynyal még több város is kért, s melynek, a mennyire lehetett, mindenki hasznát akarta venni. A zsidók adósleveleik újabb megerősítését, a keresztény lakosok ellenben e levelek végleges megsemmisítését szorgalmazták.

Nagy Lajos, hogy a már bekövetkezett és előre láthatólag még bekövetkezendő zavaroknak elejét vegye, az újra szervezkedő összes zsidóság számára egy főhivatalnokot rendelt. Eddigelé a

¹⁾ Demetrius bíbornok egy általa alapított kápolna javára 1385-ben egyebek közt adományozza Esztergomban levő házát »in platea Judaeorum«; *Fejér*, X. I., 162. l. Egy házcsereére vonatkozó, 1394-ből való okiratban előfordul: ... »Dominus Briccius quandam domum ad ipsam capellam pertinentem, sitam in platea Judaeorum in Buda ... cui ab uno latere domus Reverendissimi Patris, Domini Episcopi Zagrabien-sis, a parte vero portae Judaeorum domus quaedam Ahus Bani sitae sunt;« *Fejér*, X. 2., 208. l. Zsigmond király pedig 1424-ben alapít »eine halbe Domerey in der Stadt zu Offen in der Judengasse« (*Windeck, Chron. Schier-nél, Buda sacra* 58. l.), miről alantabb, 192. l. köv. bővebben szólunk.

²⁾ L. Sopron város perét az ottani Izrael zsidóval, alatt. 175. l. köv.

magyar királyokat, különösen IV. Béla törvénye (8. cikk) értelmében, a zsidók feletti főhatósági és védúri jogaik gyakorlásában egyes esetekben a főkancellár helyettesítette. Nagy Lajos e képviselőket most külön főhivatalnokra bízta, ki »az országban lakó minden zsidók bírója« ¹⁾ címet viselt. E hivatalról a zsidók számkivetése előtt soha, visszatérésük után pedig gyakrabban történik említés. ²⁾

Az első országos zsidóbíró, kiről tudomásunk van, Simon mester volt 1371-ben. ³⁾ Később mindig a főurak vagy országnagyok egyikét találjuk e hivatalban: 1376-ban Jakab országbírót és tárnokmestert, ⁴⁾ 1378-ban Temlinus szent-györgyi grófot, ⁵⁾ 1381-ben Zámbo Miklós tárnokmestert, ⁶⁾ 1416—31-ig Gara Miklós nádort, ⁷⁾ 1435-ben Ország Mihály kincstárnokot, ⁸⁾ 1440-

¹⁾ »Judex Judaeorum totius regni«, németül: »Aller Juden Richter in dem ganzen Lande.«

²⁾ *Hajnik* (i. h. 224. l.) az országos zsidóbírói hivatal keletkezését a vegyes házakból való királyok korszakának elejére teszi; de a zsidók visszatérésével szükségkép támadt új viszonyok, valamint az a körülmény, hogy e hivattal csak a zsidók visszatérése után találkozunk legelőször, eléggé indokolják a fentebbiekben kifejtett eltérő felfogást.

³⁾ »Magister Symon, iudex Judeorum nostrorum« Nagy Lajos egy 1371-ben kiadott levelében; l. alant. *Okiratok* 5. sz.

⁴⁾ *Ballus, Preszburg u. seine Umgebungen*, Pozsony 1823, 268. l., v. ö. *Hajnik*, i. h. 225. l. 93. jegyz.

⁵⁾ *Fejér*, i. h. IX. 4., 579. l. és utána *Hajnik*, i. h. 225. l., 92. jegyzet, *Feculinus* nak nevezik, és 1374-ben mondják országos zsidóbírónak; e téves adatokat helyreigazítottam a *Fejér* által hibásan közölt illető okirat szerint, melynek eredetije a *M. N. Muzeumban* őriztetik. Ezen zsidóbíró neve alant. *Okiratok* 6. sz. T u m e l.

⁶⁾ A *pozsonyi levéltárban* Lad. 20, No. 71. levő okirat tartalma határozottan megerősíti *Hajnik* (i. h. 225. l., 95. jegyz.) idevágó hozzávetését.

⁷⁾ *Hajnik*, i. h. 226.; v. ö. u. o. 217. l. 64. jegyz.; u. o. 227. l. Garát tévesen mondja az u t o l s ó országos zsidóbírónak.

⁸⁾ A *kassai levéltárban* (Fasc. B. 201. sz.) őriztetik a nevezett város számára 1435-ben kiállított egy nyugtatvány, melynek kezdete így szól: »Nos Michael, dictus Ország de Guth, supremus Thesaurarius Imperialis Majestatis ac Judex Judeorum ubilibet in Regno Hungarie constitutorum et existentium memorie commensus«, sat.

ben pedig Hédervári Lőrincz nádort, ¹⁾ ki valószínűleg az utolsó országos zsidóbíró volt.

Az országos zsidóbíró hivatalos minőségben magát a királyt helyettesítette. Rendszeren a király személye körül, az udvarnál tartózkodott, és a hatásköréhez tartozó fontosabb esetekben vagy maga utazott a hely színére, a hol megjelenése szükségesnek látszott, vagy pedig valakit kinevezett, a ki ott ideiglenesen képviselte.²⁾ Az országban szétszórt összes zsidóságra kiterjedő tisztsége, tekintve a zsidók és keresztények közt napirenden levő viszálykodást és gyakran kicsinyes perpatvart, nem csekély fáradtsággal és kellemetlenséggel járt, úgy hogy az országos zsidóbíró olykor egy »országos *al-zsidóbíró*«-t ³⁾ vett maga mellé. S ez kivált akkor történt, ha e tisztséget maga a nádor viselte, ki magas államhivatala mellett nem igen foglalkozhatott az országos zsidóbírói hivatal számos, többnyire aprólékos teendőjével.

Az országos zsidóbíró szabályozta a zsidók és keresztények közt való mindennemű viszonyokat. Ő védelmezte az előbbieket jogait; követeléseiket az illetékes bíróságok segítségével ő hajtotta be,⁴⁾ de másrészt az adót is, melyet a koronának fizettek.⁵⁾ A köztük és a városi hatóságok közt mind sűrűbben fölmerülő viszálykodásokat rendszeren ő intézte el.⁶⁾ S a városok,

¹⁾ L. alant. *Okiratok* 13. sz. Hédervári Lőrincz nyilván már 1439-ben országos zsidóbíró volt, mert azon rendelet, melylyel Albert király a nagyszombatiaknak 1439-ben elengedi a zsidó-kamatok fizetését (l. *Hajnik, i. h.* 236. l. 135. jegyz.) ő hozzá van czímezve.

²⁾ *Ballus, i. h.* 268. l.; *Hajnik, i. h.* 226. l.

³⁾ L. Erzsébet királyné »Laurencio de Hedrehwar palatino . . . et Judici Judeorum nostrorum, aut ipsius vicejudici«-hez címzett levelét *Okiratok* 13. sz.; 1422-ben pedig, midőn Gara Miklós nádor volt az országos zsidóbíró, mellette volt egy »Unterjudenrichter zu Hungern in Land.« *Sopron városa levéltára* Iad. 4 et D. fasc. I. No. 81. Az utóbbi adatot Hajnik tanár úr szíveségének köszönöm.

⁴⁾ Következik Lajos 1374-ben kiadott okleveléből, *Fejér, i. h.* IX. 4., 579. l.; v. ö. *Hajnik, i. h.* 225. l. 94. jegyz.

⁵⁾ *Hajnik, i. h.* 226. l.

⁶⁾ *Ballus, i. h.* u. o.; *Fejér, i. h.* IX. 4., 579. l. és alant. *Okiratok* 13. sz.

különösen a kiváltságos királyi városok legtöbbször szolgáltattak alkalmat hivatalos tevékenységére.

A zsidók ugyanis, mióta IV. Béla törvénye a királyi kamara szolgálainak ismerte el őket, e német jogelv természetes továbbfejlődésénél fogva, csak oly területen telepedhettek meg állandóan, mely szintúgy mint ők, a korona birtokához tartozott, tehát a király földjein, különösen pedig a királyi városokban. ¹⁾ Egyéb városban, vagy valamely várbirtok területén, vagy valamely földesúr birtokán, csak akkor telepedhettek meg, ha a király az illető városnak, hűbéresnek vagy földbirtokosnak különös kiváltságot, vagy csak ideiglenes engedélyt adott arra, hogy »zsidókat tarthasson«, a mi különben a királynak kizárólagos joga volt. ²⁾

Ez a körülmény oka annak, hogy a magyar zsidók történelmének gyújtópontja ezentúl kiválóan a királyi városok, még pedig annival is inkább, minthogy e városok levéltárai, a hol fenmaradtak, rendszeren bő anyagot nyújtanak az akkori zsidóság viszonyainak megismerésére, míg a vidéken lakókról efféle tudósításaink vagy éppen nincsenek, vagy csak ritkán vannak. S e történelem ezúttal új, de mindinkább visszataszító alakot ölt. A városok t. i. mindenütt a középkori zsidógyűlöletnek valóságos fészkei voltak. ³⁾ Bennük összpontosult az akkori kereskedelem és műipar, s a polgárok, kivált a minden idegen elemet kizáró, mindinkább izmosodó czéhek, mint versenytársaikat, gyűlölték a zsidókat. Megirigyelték tőlük keresetüket, és a saját üzletük pangását nekik tulajdonították. A pénzszükségben levő iparosok és kézművesek pedig, valamint a nemesek és főurak, kik vagy tékozlásaik, vagy állásukkal összefüggő nagyobb szükségleteik fedezésére, hasonlókép a zsidók pénzére szorultak, ⁴⁾ szintén meggyűlölték őket, mivel, mint a törvény által kizárólagosan kiváltságolt uzsorásokra, ő rájuk voltak utalva. Valamint az egyesek, úgy a városok is, melyeknek vagy lelkiismeretlenül, vagy gondatlanul kezelt pénztárai rendszeren üresek voltak, kölcsönöket vettek föl a

¹⁾ *Hajnik, i. h.* 208. 1.

²⁾ *Alant, Okiratok* 7. sz.

³⁾ *Juden in Oesterreich* I. 115. 1. köv. és II. 40. 1.

⁴⁾ Egy érdekes példát l. *Fejér, i. h.* IX. 2., 218. 1.

zsidóktól. Pozsony városa, például, mely a Haimburgba menekült zsidóknak 118 fonttal tartozott, nemsokára visszatérésük után, kénytelen volt, egyebek közt, magát a város házát, de még egy kápolnát is zálogba vetni náluk;¹⁾ s ez szükségkép ingerültség és elkeseredést szült ellenök. Hozzájárult még, hogy a városi lakosság túlnyomó része, kivált az ország nyugati vidékein, hol a legtöbb zsidó élt, akkoriban többnyire *német ajkú* volt. Ezek, mint a német türelmetlenség makacs képviselői, Magyarországon is meg akarták honosítani a zsidók iránt azt a megalázó, önkényes és ellenséges eljárást, mely akkoriban el volt terjedve egész Németországban.

Mind ezen okoknál fogva, kivált a városokban, mind jobban megfészkelődött a középkori zsidógyűlölet, mely eleinte feleselésekben és kicsinyes perpatvarban, később mindenféle zaklatásban, végre pedig véres jelenetekben is nyilvánult, mely utóbbiakkal, mint látni fogjuk, kivétel nélkül *mindentig csak oly városokban találkozunk, a hol,* mint például Pozsonyban, Nagyszombatban, Bazinban és Budán, *a német elem volt túlsúlyban.*

A városok e zsidóellenes hangulatának, mely nyilván jóval régibb keletű, csak a zsidók visszatérése után találjuk első határozott nyomait. A Nagy Lajos által gondosan ápoltságokkal felruházott városok ugyanis ez idő körül tetemesen gyarapodtak tekintélyben, befolyásban és önállóságban, s a szűkkeblű német czéhrendszer felvirágzott és erősen meggyökerezett bennök. A városok és czéhek pedig, növekedő hatalmukat a zsidók ellen fordították, s irányukban ugyanoly rendszabályokat igyekeztek érvényre juttatni, a milyenek a németországi és ausztriai városokban dívtak. Ezek módjára ők is alkottak külön-külön helyi törvényeket, melyek a zsidók jogait, kötelességeit, társadalmi és üzleti viszonyait nagyon sokféleképp meghatározták, úgy hogy az egyik városnak ilyennemű törvényeiből vagy viszonyaiból koránsem szabad következtetni a másik városnak, még kevésbbé az egész országnak idevágó törvényeire vagy viszonyaira. Minden egyes város a maga módja szerint alázza és szorította meg a zsidókat,

¹⁾ *Ballus, i. h. 265. l.; v. ö. fent, 158. l.*

és más-más rendszabályokat iparkodott megállapítani, csakhogy mentül több jövedelmet húzzon tőlük, s hogy a saját hatalmának vesse alá őket, kik eddig kizárólag a korona főhatalma alatt állottak.

Az efféle helyi intézkedések természetesen többnyire merőben ellenkeznek IV. Béla zsidórendeletével s a zsidók régibb jogaival és szabadalmaival, melyeket a városok, — Lajosnak, nem tudni, hallgatag vagy egyenes beleegyezésével, — önkényesen megnyirbáltak, gyakran egészen eltöröltek. Sopron városa például, Béla törvényének nyilvánvaló megsértésével, külön vámpénzt, két dénárt, fizettetett a zsidókkal.¹⁾ Sopronmegyében pedig 1377-ben egy köz út »zsidó-vám« nevet²⁾ viselt, a miből azt lehet következtetni, hogy a zsidók ott is külön vámpénzt fizettek. Sopron városában még a pecsét-használás jogától is megfosztották őket, úgy hogyáltaluk kiállított valamely okmány egyszerű aláírásuk által törvényes erővel bírt ellenük, míg más városokban, Pozsonyban például, ugyanabban az időben, nagy súlyt vetettek épen a zsidók pecsétjére, melyet adósleveleik hitelesítéséül régibb törvényeink is megköveteltek.³⁾

Pozsonyban, hol a zsidókat, a sajátképi zsidó-adó, valamint a papi tized fizetésén kívül, a város minden terhe viselésére is rászorították, még különféle más adókkal is megterheltek őket, melyek főképen vallásos életüket illették. Így, például, a bor után, melyet saját használatukra, valamint bizonyos vallásos szertartások alkalmára hagyományos szabványaik értelmében készítettek, külön adót követeltek tőlük, melyet visszatérésük után vagy

¹⁾ Sopron városa vámkönyve, *Serapeum* XX. 299. l.; v. ö. *Hajnik, i. h.* 234. l., 128. jegyz. Az idevágó följegyzés 1394-ből való, de a szóban forgó határozatot nem mint újat, hanem mint már fennállót említi.

²⁾ *Fejér, i. h.* IX. 5., 172. l.: »S y d a m u t via in Com. Sopron.« »Mut«, vagy »muta« a német »Mauth«, tehát itt annyi, mint »Juden-Mauth«.

³⁾ *Hajnik, i. h.* 244. l. 163. és 165. jegyz. azt állítja, hogy a zsidók a pecsét-használat jogát általán nem, s kivételesen csak Pozsonyban bírták. De az általa felhozott esetek, melyek azt bizonyítják, hogy a zsidóknak nem volt joguk pecsétet használni, egytől egyig csak Sopronra vonatkoznak, tehát soproni helyi intézkedésre mutatnak. Pozsonynak ellenkező eljárását az ottani »zsidókönyv« bizonyítja, melyről alantabb szólunk. V. ö. fent. 72. l.

tíz évig fizettek is, de 1371 körül megtagadtak. A város bírása és tanácsa e miatt panaszszal fordultak Lajoshoz, ki ugyanebben az esztendőben rendeletet intézett »Pozsony városában lakó összes hű zsidóságához«, melyben szigorúan meghagyja, hogy a zsidók az általuk készített bor után járó adót ezentúl is fizessék.¹⁾ Ez az adó, mely most állandóvá vált, igen nyomasztó volt a zsidóságra, és, legalább a későbbi időkben, nem valamely általános adókulcs szerint, hanem önkényesen, vagy pedig a város meg az egyes zsidók közt létrejött megállapodás értelmében különféleképp vetetett ki. Idegen zsidók, kik máshonnét vittek ily bort, még sokkal nagyobb adót fizettek utána.²⁾

Szintúgy, mint a zsidók bora, az úgynevezett »zsidó-hús« is czivakodásra és perlekedésre szolgáltatott alkalmat. Ugyancsak a pozsonyiak, valószínűleg a mészáros-czéh sürgetésére, nem akarták megengedni, hogy a zsidók, vallási szokásaik szerint, maguk vágják le barmaikat, és ama húsrészeket, melyeket, mint rájuk nézve tilosakat, maguk nem használtak, keresztényeknek eladhas-sák. Lajos ezen és hasonló vitás kérdések eldöntésére 1376-ban Jakab tárnokmestert, »ki ez időben minden zsidók bírása volt Magyarországon«, Pozsonyba küldötte. A tárnokmester közvetítésével olyan egyesség jött létre, mely szerint a zsidók a saját szükségletükre szolgáló barmokat maguk vágthatják ugyan, »de a többi húst, melyet nem esznek s nem használnak, maguk adják

¹⁾ *Fejér, i. h.* IX. 7. 308. l. Ki a középkori zsidók vallásos életét ismeri, perczig sem fog kételkedni, hogy »de vinis vestris« és »de ipsis vinis vestris« nem épen olyan bort jelent, mely a zsidók tulajdona, hanem az úgynevezett »kóser« bort, melylyel kizárólag a zsidók éltek, s melynek szükséges volta megfejtí, hogy kiváltképp Pozsonyban és Budán, gyakrabban találkozunk bortermelő zsidókkal, vagy legalább olyanokkal, kik a keresztények szőlőiben maguk készítették a »kóser« bort. L. a köv. jegyz.

²⁾ Mindezekre nézve tanulságos egy 1434-ből való pozsonyi adólajstrom (l. *Okiratok* 9. sz.). Ezen lajstromban, úgy látszik, mindazok a zsidók fel vannak véve, kik »kóser« bor készítésével vagy eladásával foglalkoztak; többen köztük 1434-ben nem fizettek, vagy azért, mert ebben az esztendőben nem volt boruk, vagy mert az adót be nem hajthatták tőlük. Az adóösszeg különféle megállapítása szembeötlő, ép úgy az, hogy »Jakel von Ofen« aránytalanul többet fizet. (»4 urn. 8 fl.«)

el házaikban, vagy házaik előtt, de mészárosnak ne árulhassák.«¹⁾

Ezen idő (1376) körül Pozsony városa a maga számára új zsidótörvényt²⁾ alkotott, mely főbb vonásaiban megegyezik ugyan az eddigi törvényes gyakorlattal, de egyes határozataiban, — természetesen a zsidók rovására, — lényegesen eltér tőle. A régiebb magyar törvényhozás elvét, hogy zsidók és keresztények közt törvényes eljárás esetén, úgy a tanúbizonyításnál, mint az ítélelhoztalnál, mindketten hitfeleik által legyenek képviselve,³⁾ ezentúl is elfogadja. A köztük támadt peres ügyek elintézésére, a zsidó és keresztény ülnökökből álló »zsidó törvényszék«-et továbbra is fentartja. A zsidó esküjének fölmentő erejét szintén elismeri ugyan, de az eskütétel módját az eddigi gyakorlattól eltérőleg állapítja meg.

A »tóra«-tekercsre, azaz Mózes öt könyvének a zsinagógában használt példányára való esküt, vallásos tekintetből, csak a legfontosabb esetekben, és, különös szentsége miatt, mindig csak vonakodva tették le a zsidók. S ezen ünnepélyes esküformának, Béla zsidórendelete értelmében, csak nagyobb peres ügyekben volt helye, és akkor is csak maga a király, vagy helyettese, a kancellár előtt (fent. 106. l.). Városi hatóság az efféle esküre nem szoríthatta a zsidókat; s így a pozsonyi bíróság, — ha a zsidónak egyszerű esküjével be nem érte, a peres ügyet pedig a királyhoz felebbezni nem akarta, illetve nem fölebbezhette, — azelőtt egy, néhány németországi városban dívó, sajátságos szokás szerint szokott volt eljárni. A zsidót a zsinagóga elé vezették, hol az esküt »a gyűrűre« tétették le vele, azaz arra a köralakú fogantyúra, melylyel a zsinagóga kilincs nélküli ajtaját kinyitották vagy behúzták. E *gyűrű* tehát mindaddig a »tóra«-tekercsre helyettesítette. Az új pozsonyi zsidótörvény, a király vagy helyettese előtt használandó ünnepélyes esküformát már követeli a városi bíróság előtt is. E törvény szerint, ha valamely

¹⁾ *Ballus*, i. h. 268.

²⁾ Szövegét l. *Ballus*, i. h. 266—8. l.

³⁾ L. Kálmán és Béla zsidótörvényeinek idevágó cikkei, fent. 72. l. és 103. l.

zálogra felvett kölcsön nagysága iránt zsidó és keresztény közt per támad: az előbbinek, ha a kölcsön tíz font fillérnél nagyobb, a »tóra«-tekercsre kell megesküdni; kisebb összegnél azonban, »mint azelőtt rendesen történt, a gyűrűre tegye le az esküt.«¹⁾ Ha valamely nála levő zálog az ő hibájánál fogva elveszett, azt nemcsak, mint Béla törvénye (7. cikk) is követeli, egyszerűen, hanem kétszeresen meg kellett térítenie.

Az adóslevelek és egyéb okiratok, melyekkel a zsidók követeleéseiket mindeddig behajthatták, jogerejüktől megfosztattak. Helyettük az úgynevezett »zsidókönyv«,²⁾ egy XIII. századbeli francia találmány, hozatott be, mely Lajos idejében Ausztria és Németország több városában is divott.³⁾ E könyvbe a zsidó és keresztény közt megkötött mindennemű kölcsön- vagy egyéb pénzüzetet be kellett jegyezni, különben behajthatatlan, illetve érvénytelen volt. A zsidókönyvbe jegyzett tartozások s a belé föl-vett mindennemű feltételek ellen pedig ellenmondás vagy ellenbizonyítás nem fogadtatott el. A zsidókönyvet egy keresztény esküdtt, rendesen a város zsidóbírája őrizte;⁴⁾ keresztények és zsidók pedig egy-egy esküdtet választottak, kik a könyvet használat után lepecsételték s felnyitásakor mindig jelen voltak.⁵⁾

¹⁾ »Ist es aber hinter zehen pfuntzen, so sol der Jude swern einen A y d auf den Ryng e, als esz vor gewenleich ist gewesen.« Hivatkozással a Ballusnál előforduló ezen szövegre, *Hajnik*, (i. h. 246. l.), minden tüzetesebb magyarázat nélkül, esküről szól, melyet a zsidó »egy gyűrűre« tett le, vagy, mint a — természetesen — német nyelven írt pozsonyi helyi törvény mondja, »auf den Ryng e.« E rejtélyes szavakat megmagyarázza ama középkori német szokás, mely szerint »der Jüd sol diesen eyd thun, vor der Synagogen, an dem thorringk, do man zer (der?) Synagog thür mit zuzeuhet.« E szokást maga az illető régi forrás, a mely említi, furcsának (seltzam) mondja, »denn disz ist ein fantasey.« *Stobbe*, i. h. 156. l.

²⁾ »Judenpuech,« »Registrum Judaeorum,« vagy mint Pozsonyban szokták mondani »Registrum perversorum Judaeorum.« *Hajnik*, i. h. 214. l. 49. jegyz.

³⁾ *Stobbe*, i. h. 128. l.

⁴⁾ *Hajnik*, i. h. 223. l. 87—88. jegyz.

⁵⁾ »... »und dasselb puech sol man nicht aufthun, isz sei dan dopey ein gesworn Kristen und ein gesworn Juden, die Kristen und Juden daz uerwellent;« tehát csak a két ellenőrző esküdt lőn megválasztva, nem pedig

Ebbe a könyvbe bejegyezték a hitelező zsidónak zálogul lekötött fekvőségeket, valamint a fölvelt kölcsön után járó kamatokat is, melyeket maga a pozsonyi helyi törvény úgy határoz meg, hogy egy font fillér után, hetenként két fillért, tehát $43\frac{1}{3}$ százalékot,¹⁾ egy fontnál kisebb tőkénél pedig hatvan fillér után hetenként egy fillért, azaz $86\frac{2}{3}$ százalékot ír hassanak be — »többet nem.« Külön zsidóruházatot, a minővel a budai helyi törvényben fogunk találkozni, Pozsonyban ez idétt még nem ismertek.

Sokkal élesebben nyilatkozik a városok zsidóellenes hangulata a német »Budai törvénykönyv«-ben, melyet csak 1421-ben fejeztek ugyan be, de mely azért sokkal korábbi időkből való határozatokat is tartalmaz, ²⁾ egyebek közt a zsidókat illetőleg, kiket minden módon megszorít s megaláz. Mintaképül a német törvények, különösen a németországi városok helyi intézkedései szolgáltak.

A »Budai törvénykönyv«, hogy a zsidókra ráismerjenek, külön öltözetet ír elő számukra: hegyes zsidókalapot, vörös köpenyt s ennek legfeltűnőbb helyén legalább is arasznyi nagyságú sárga foltot. S hogy az ezzel járó megaláztatást még tetőzze, ezt a sárga foltot a kéjhölgyekkel is hordatja, a »hegyes zsidókalapot« pedig a bűbájosokkal és boszorkányokkal is, kiket lajtorján ülve, büntetésül, így mutattak be a pénteki hetivásárra betóduló népségnek. ³⁾ Hogy ez nem országos, hanem csak budai helyi törvény volt, legjobban bizonyítja az, hogy Pozsonyban később, a XV. század vége felé, egészen másforma zsidóöltözetrel találkozunk, még pedig 1520-ig, a mikor az efféle zsidójelek az ország többi városaiban már megszűntek, sőt Budán is felhagytak már velök. ⁴⁾ Az a körülmény pedig, hogy a budai törvény-

a zsidóbíró, ki a könyvet őrizte, mit *Hajnik* (u. o. 217. l., 62. jegyz.) a fentebbi szavakból tévesen következtet.

¹⁾ *Hajnik*, i. h. 235. l., ki ezt mint »2% kamatlábat száztól hetenként« magyarázza, — tehát 104%-nak mondja, — a font fillért, mely kétszáznegyven fillért számított, tévesen száz fillérnek veszi; l. *Stobbe*, i. h. 110. és 235. l.

²⁾ Kiadták *Michnay* és *Lichner*, Pozsony 1845.; l. a bevezetést u. o.

³⁾ *Budai törvénykönyv* 193., 331., 186. czikk.

⁴⁾ *Windisch*, *Ung. Magazin* I. (Pozsony 1781) 116—8 l.; az itt közölt okiratokra alantabb még visszatérünk.

könyv mellőzi az 1279-ben ugyancsak Budán tartott zsinat határozatát, — mely vörös zsidófoltot írt elő (fent. 124. l.), s épen *sárgát* parancsol, mely szín a zsidójelekre nézve kiválóan Németországban divott¹⁾: nyilván mutatja, hogy az egész intézkedés *nem magyar, hanem német eredetű*, s erre az illető czikknek szövegezése is rávall.²⁾

Ezen budai helyi törvény a zsidók életét, igaz, biztosítja; »nem mondhatja senki sem«, így nyilatkozik, »ez csak zsidó, eretnek, vagy pogány; a ki megöli, az gyilkos és fejvesztéssel bűnhődjék« (258. cz.). Azt is megengedi nekik, hogy ingatlan jószágokat szerezhessenek (62. cz.), s nagyon is szépen és helyesen követeli tőlük, hogy »a keresztényekkel együtt dolgozzanak és uzsorát ne vegyenek senkitől« (192. cz.). Ezt az utóbbi tilalmat azonban nem vette komolyan maga a törvény sem, mert, habár különben nem igen elnéző és enyhe, épen ez a czikke egészen a mennyei igazságra bízza a vétek büntetését, csak azt mondván az uzsorásról, hogy »felelős lesz érte az ítélet napján.« Ily módon magát az uzsorát tilosnak és istentelennek bélyegzi, de óvakodik az e tekintetben nélkülözhetlen zsidókat tényleg eltiltani, vagy csak visszariasztani is az uzsorától, sőt egyéb határozatai által közvetve még fel is hívja rá őket.

¹⁾ *Ersch és Gruber, i. h. 75. l., Stobbe, i. h. 89. és 175. l.*

²⁾ »Dy Juden schollent auch gewant tragen, da pey man sy irkennet: vber ander ir klaiden eynen rothen mantel, vnd an der aller sichersten (a M. N. Muzeumban levő Podhradczky-féle kézirat II. 456. l. helyesebben: aller sichster) stadt (= allersichtbarsten Stelle) eynen gilben Fleck, den man nit müg vber spannen«; v. ö. az 1451-iki bambergi zsinat határozatát, mely nyilván csak egy régibb határozat ismételése: a zsidók viseljenek »circulum cujus diameter communis hominis digito minor non erit, ante pectus in eorum veste aut mantello palam et publice ... de croceis filis visibilibus consuto in signum differentie«. A 331. cikkben említett »gespitzter judenhut« egyebek közt az 1267-ki bécsi zsinat határozataiban, de már a »*Schwabenspiegel*«-ben is előfordul. (*Ersch és Gruber, i. h. 76. l.*). A zsidó-jelek viselését, mint keresztényekre kiszabott büntetés, a »*Budai törvénykönyv*« szintén a régibb német törvényhozástól vette át; l. *Stobbe, i. h. 274—5. l.*

A zsidók ugyanis, e törvény szerint, csak egyszer hetenként, s csupán a zsidó-utczában árulhatták árucikkeiket, a keresztnyek közé pedig nem vihették, különben elkobozták tőlük (194. cz.). Külföldi, s általában nem-budai magyar kereskedő, áruí elkobzásának terhe alatt, el volt tiltva, bárminemű kereskedelmi összeköttetésbe lépni velök (425. cz.). A tisztességes kereskedelmet megszorító ezen határozatok mellett, melyeket a kenyéririgység sugalt, a fentebbi uzsoratilalom szükségkép csak írott malaszt volt. Ennek tudatában maga a »Budai törvénykönyv« intézkedik a zsidóknál levő zálogok s az általuk adott kölcsönök felől. Templomi edényeket s ruhákat, valamint egyházi ékszereket zálogul ne fogadjanak el (197. cz.); zálogleveleiket pedig egyszer évenként mutassák be a városbírónak, ki az illető adósokat a nála bejelentett záloglevelekről értesítse. A bírónál be nem jelentett levelek érvénytelenekké váltak (196. cz.); de zsidókönyv, mint Pozsonyban, nem létezett. Valamely okirat hivatalos kiállításáért a zsidók a rendes díjnak »mindig kétszeresét« fizessék a városi jegyzőnek (50. cz.). A »zsidó-bor« után, mint Pozsonyban, úgy itt is fizettek külön adót (191. cz.). Külön cikk (a 195-ik) szól »Az esküről, melyet a zsidók akkor tesznek, ha magukat igazolják«; de a reánk maradt kézirat csakis ezt a címet adja, maga az esküforma hiányzik. Úgy látszik, hogy a törvénykönyv befejezésekor e tekintetben még nem történt megállapodás, és a különféle német zsidó esküformák közül még nem tudtak választani. ¹⁾

A városok zsidógyűlését e különféle határozatoknál még hangosabban hirdetik ama kifejezések, melyekkel a városi hatóságok a zsidókat, úgy szólván *hivatalból*, megbélyegezték. A pozsonyi zsidóságnak a XV. században történt hivatalos összeírása »A *gonosz zsidók* lajstroma« ²⁾ címet viseli. A budai káptalan okíratot állítván ki egy ottani előkelő zsidónak magánügyi

¹⁾ A törvénykönyv kiadói azzal pótolják a hiányt, hogy mintakép oda, iktatják az 1200 körül keletkezett erfurti zsidóeskü-formát. *Hajnik* itt is keresi a *Verböcny Hármas-könyve* végén álló zsidóeskü-formát, mely azonban — mire még visszatérünk — ennek az erfurti zsidó-eskünek csak utánzása, illetve javított másolata.

²⁾ Fent. 169. 1. 2. jegyz.

vallomásáról, az illetőt »hitetlen zsidó«-nak emlegeti,¹⁾ s ez a megnevezés, melylyel a városi bírák meg a tárnok által kiadott okiratokban is találkozunk, hivatalos és közdivatú volt.²⁾ A budai törvénykönyv pedig nem elég, hogy szintén gonoszoknak és cselszövőknek nevezi, még *ocsmány szitkokkal* is illeti őket, és oly durva hangon beszél róluk, mintha egyenesen rájuk akarná uszítani a csöcseléket.³⁾ A városok e hivatalos irányából következtethetünk a lakosság hangulatára. Így aztán nem meglepő, hogy a polgárok nem érték be azzal, hogy a zsidókat helyi törvények és intézkedések által elnyomják és sértsek; hanem gyűlöletük durva bántalmak- és támadásokban is nyilvánult, melyeket a bíróság csak későn és vonakodva torolt meg, sőt értük néha még a király egyenes parancsára sem szolgáltatott igazságot.

Pozsonyban a zsidókat ünnepeik, főkép a kovásztalan kenyér ünnepe⁴⁾ alkalmával szokták volt háborgatni és zaklatni.⁵⁾ Nagyszombatban, hol 1340-ben egy tekintélyes zsidót éjjel ágyában öltek meg, 1391-ben, mely évet egy ott talált sírirat a »jajgatás évé«-nek mond, úgy látszik, nagyobb mérvű zsidóüldözés volt.⁶⁾

¹⁾ »Perfidus Judeus.« *Knauz, A budai képtalan regestái*, Magyar tört. tár, XII. 143.

²⁾ Pethy Balázs, ó-budai bíró 1506. április 1—3-án bizonyítja, »quod perfidus Martinus Judeus de Buda« 45 arany forintért adott el egy szőlőkertet Ragusai István »dictus Tarbel«, budai polgárnak. *M. k. orsz. levéltár*, M. O. D. I. 21546. sz. — Raskay Balázs tárnokmester pedig bizonyítja (Tata, in festo s. Petri et Pauli apostol. a. D. 1510) »quod perfidus Judeus Budensis, Mendellus Niger dictus.« azt vallotta, hogy Balassa Ferencz, ki adósa volt, őt végkép kielégítette. *M. N. Múzeum, Illésházy-Levéltár*.

³⁾ A zsidók borára kivetett adóról szóló (191-ik) cikk például ekkép kezdődik: »Die Juden, dye sneiden (= schnoeden) hórt neckygen, stin kunden gotis vorreter.« E német hivatalos irányban könnyen ráismerhetni a forrásra, melyből a magyar nép a zsidók irányában szokásos gúnyszavait merítette.

⁴⁾ »Pészách«, mit közönségesen »húsvét«-tal szoktak fordítani, de hibásan.

⁵⁾ Következik az 1387-ben e háborgatások ellen hozott törvényből; 1. *Rakovszky István, Pozsony s környéke* 9. l.

⁶⁾ *Archeologiai közlemények*, VI. (1867). 104. l., a VIII. és V. számú sírirat.

Még tanulságosabb e tekintetben a következő tény. Kudleb, pozsonyi polgár, tűzvész alkalmával, egy *Honel* nevű ottani zsidónak égő házába tört, s onnét a kézrekeríthető összes jószágokat, bátyja, anyja és veje segítségével elrabolta és a maga házába hordatta, itt — nem tudni mily ürügy alatt — több pozsonyi polgár által önhatalmúlag lepecsételtette és lefoglalta, azonkívül pedig még Honel feleségét is erőszakosan letartóztatta. A vagyonában s úgy látszik becsületében is kárt vallott zsidó hiába keresett elégtételt a pozsonyi hatóságnál, mely Lajos egyenes parancsára sem szolgáltatott neki igazságot. A nagy király, ki, türelmetlensége daczára, sohasem tagadta meg igazságszeretetét, végre 1371-ben az ország báróinak egyikét, Simon mestert, ki akkoriban országos zsidóbíró volt, János tárnokmesterrel együtt Pozsonyba küldötte, hogy az ügyet a helyszínén megvizsgálják. Ezek, Honel panaszának valódiságáról, Kudleb s rokonai önvalomása következtében, meggyőződtek s a tényállást Lajos elébe terjesztették. A király velök s az ország főpapjaival és báróival tanácskozáván, Kudlebet és czinkosait fogságra s elégtételre ítélte, az e tekintetben meg nem bízható várost pedig utasította, hogy ezen ítéletet az ottani zsidóbírónak, Pozsony megye alispánjának, s a káptalan által kiküldendő hivatalos személynek jelenlétében végrehajtsa. Úgy látszik azonban, hogy Lajosnak különben igen szigorúan fogalmazott ezen második rendelete sem járt azonnal a kívánt sikerrel; mert Honel e királyi rendeletet, valamivel később, a káptalan által hitelesen lemásoltatta, eredetijét pedig ugyancsak a káptalannál letéteményezte, »minthogy az utak veszélyei miatt magánál hordani nem meri.«¹⁾

Az efféle törvényellenes támadások mellett gyakrabban előfordult a már említett »levélölés«, vagyis a zsidók követeléseinek megsemmisítése. Ezt a »levélölést« az akkori fejedelmek egész törvényes komolysággal, mint őket megillető jogot gyakorolták,²⁾ mivel, — mint bajor Lajos egy ilyen alkalommal,

¹⁾ L. az oklevelet alatt. *Okíratok* 5. sz.; tartalmát *Hajnik, i. h.* 224. l. is idézi, de az illető pozsonyi polgár nevét *R u d l e*-nek, a zsidóét *H e n e l*-nek írja.

²⁾ *Juden in Oesterreich* I. 73. l. kövv.; *Stobbe, i. h.* 131. l. kövv.

1343-ban, a zsidóknak írta: »ti, személyeitekkel és vagyonotokkal a mi tulajdonunk meg a birodalom tulajdona vagytok, a melylyel cselekedhetünk és tehetünk, a mit akarunk s a mint jónak látszik nekünk.«¹⁾ Nagy Lajos kortársa, Venczel császár, a zsidóadósságok eltörlésével valóságos üzletet folytatott, a mennyiben az egyes német városokkal szerződésileg megfizettette a nekik adott ama kiváltságot, hogy tartozásaikat vagy egyáltalán ne, vagy csak részben fizessék meg a zsidóknak. E kiváltságért a kis Rotenburg városa, például, 5000, Norinberg pedig 15,000 rajnai forintot fizetett Venczelnek.²⁾ Hogy Nagy Lajos a maga korának e felfogásában osztozott, azt a zsidók kiűzetése és visszatérése alkalmával követett eljárása bizonyítja.

De Lajos azzal, a mit jogának tartott, mint ez alkalommal, úgy később is, kiméletesen, sőt méltányosan, s *mindig csak mások érdekében* élt, és az ügyet sohasem bízta egyesek, vagy a városok önkényére, hanem, mint a Sopron lakóinak adott hasonló kiváltság esetében (fent. 160. l.), magának tartotta fenn a végeldöntést. S erre nézve a zsidók visszatérése utáni időkből több példát tudunk.

Sopron városa a zsidók számkivetése alkalmával lefoglalta egy *Izrael* nevű soproni zsidónak házait, melyeket Nagy Lajos, a zsidók visszatérése után, a volt tulajdonosnak visszaadni rendelt. De a város az egyszer hatalmába kerített zsákmány kiszolgáltatására egykönnyen rá nem állott. Miután közte s ezen Izrael közt már vagy három évig folyt a per, 1368-ban János városbíró, egy városi esküdttel együtt, Lajoshoz küldte, ki akkor épen vallásháborúra indult az óhitű Vljaka oláh vajda ellen. S e küldöttség a dolognak elég ügyesen oly fordulatot adott, a melyről tudta, hogy a vallásos érzületű királynak rokonszenvét megnyeri; egyidejűleg pedig Lajos anyját, a hitbuzgó Erzsébetet is megkereste ez ügyben, melyet úgy adott elő, hogy a város a lefoglalt zsidóházak árán Szt. György tiszteletére kápolnát akar építeni. E szent cél előmozdítása érdekében engedje

¹⁾ *Stobbe, i. h. 133. l.*

²⁾ *I. h. 134. l. kövv.*

meg tehát a király, hogy Sopron a szóban forgó házakat megtarthassa. A város küldöttei egyúttal még arra is kérték a királyt, hogy az osztrák herczeg által ráruházott jog értelmében, mentse föl a soproni polgárokat azon összeg visszafizetése alól is, a melyekkel ugyanennek az Izraelnek tartoznak. S Lajos, valószínűleg anyja unszolására, csakugyan el is rendelte, hogy a város Izrael házait egyelőre még ne adja ki. Magát az ügyet, azt írja Sopron városának, érettebben meg akarja fontolni, mit útközben nem tehet; véglegesen csak visszatértekor fogja elintézni. A mi pedig Izraelnek követeléseit illeti, ezek felől szintén nem intézkedik még; megjegyzi azonban, hogy a kölcsön vett tőkét minden esetre vissza kell fizetniök.¹⁾ Ezen ügy további lefolyását, adatok hiányában, nem ismerjük.

Ehhez hasonló eset Pozsonyban is előfordult, hol Nykus, néhány Jakus pozsonyi bíró fia, németországi és pozsonyi zsidóknak ötvenkét forinttal tartozott. Erzsébet 1377-ben meghosszabbította számára a visszafizetésre kitűzött határidőt. Nykus azonban ezen újabb határidő letelte után sem fizetethetett, mire fekvősegeit a hitelezők javára lefoglalták. De Lajos 1374-ben rendeletet adott ki, melyben Temlinus szentgyörgyi grófnak s országos zsidóbírónak, valamint Pozsony városa hatóságának meghagyja, hogy a lefoglalt javakat adják vissza Nykusnak; ő azonban a felvett tőkét visszafizesse. A zsidó hitelezők pedig a náluk lévő adósleveleket tegyék le, nehogy kamat-kamatra nőjjön. A fő összeg után járó kamat meghatározását »a maga és bárói tanácskozásának« tartja fenn.²⁾

Négy évvel később, Lajosnak egy más idevágó, de magában véve szigorúan igazságos intézkedésével találkozunk. A pozsonyi zsidók, valahányszor pénzkölcsönt adtak, ki szokták kötni, hogy a visszafizetés csupán arany forintokban történjék, még abban az esetben is, ha más pénznemben adták is a kölcsönt. Lajos, mint-hogy a visszafizetésnek az a módja szerfölött nyomasztó volt, 1378-ban meghagyta Pozsony bírójának és tanácsának, hogy a

¹⁾ *Új magyar múzeum*, 1855. évf. I. 191. l.

²⁾ *Fejér*, i. h. IX. 4. 579. l. és alatt. *Okiratok* 6. sz.

zsidók, tőke vagy kamat fejében, a fizetést mindig csak abban a pénznemben követelhetik ezentúl, a melyben a kölesönt adták; s ezt egyidejűleg tudatta magukkal a zsidókkal is. ¹⁾


Nagy Lajos a zsidók iránt, hitbuzgalma következtében, türelmetlen, de azért korának jogfelfogása szerint szigorúan igazságos volt. A zsidók vagyonát magáénak tekintette ugyan, de ment levén az aljas pénzsomjtól, igazán lovagias jelleménél fogva, e jognak vélt hatalmával soha sem üzérkedett szennyes módon, mint a vele egykorú fejedelmek; és saját pénztára megtöltésére nem használta fel soha. A hol pedig a zsidók jogait önkényesen megsértették, vagy életüket és vagyonukat erőszakosan megtámadták, ott számukra is az erélyes és igazságos király volt, a minőnek őt a történelem feltűnteti, a ki, egy ily alkalommal használt saját szava szerint, szigorúan megkövetelte, hogy a zsidókkal szemben is »az igazság ösvényén járjanak.« ²⁾

¹⁾ *Fejér, i. h. IX. 7., 398. l.*

²⁾ *Hajnik, i. h. 224. l. 91. jegyz.*

MÁSODIK FEJEZET.

Nagy Lajos halálától Mátyás királyig.

Mária s Erzsébet királynék. — Zámbó Miklós, országos zsidóbíró, a zsidókat fosztogatja. — Erzsébet védelmezi őket. — Hogyan bánt velök Zsigmond király. — Józsa és Prokop morva hercegeknek zsidó ügyvivője Pozsonyban. — Zsidókamatok elengedése. — Egyes országnagyok »zsidótartásra« jogot nyernek. — A zsidóság szervezete. — Országos értekezletei és felhatalmazott képviselői. — Székesfehérvári Salamon megszerzi IV. Béla kiváltságlevelének hiteles másolatát. — A kiváltságlevél ismételt átiratai. — Fölélesztésének hatásai. — Zsigmond Magyarországon jobban bánik a zsidókkal, mint egyébütt. — Ausztriából, Német- és Franciaországból kiűzött zsidók hazánkban találnak menedéket. — Zsigmond megerősíti és újabb kiváltságokkal megtoldja IV. Béla szabadságlevelét. — Szt. Zsigmond templomát a budai zsidó-útczában építi. — A budai »régi zsidó-útca.« — Az ottani zsidók pere Kapy Jánossal. — A zsidók jogai a király halálával érvénytelenné válnak. — Albert király. — Ausztriában irgalmatlanul bánik a zsidókkal. — Magyarországon megerősíti régi szabadalmaikat. — A zsidókamatokat elengedi. — A kereszténységre tért zsidókat pártfogása alá veszi. — Özvegye, Erzsébet, a zsidók rovására szerez párthíveket. — A budai országgyűlés eltiltja a zsidójövedelmek eladományozását vagy elzálogosítását. — V. László. — Hunyady János védelme alá veszi a városok által zsarolt zsidókat. — Később kiszolgáltatja a városoknak. — Adósleveleiket megsemmisíti. — V. László megerősíti régi jogait. — A nekik járó kamatokat elengedi. — Rendes és rendkívüli adók. — Kapisztrán János a »zsidók ostroma.« — V. László beleegyezésével, Magyarország kivételével, a király többi országában kegyetlenül üldözi a zsidókat. — V. László és Czil-lei Ulrik halála.

Mikor a nagy király 1382-ben kimúlt, a hálás nemzet kis-korú leányát, *Máriát* koronázta Magyarország királyának; nevében anyja, *Erzsébet* uralkodott. Az erélyes király helyett női kéz tartotta a kormány gyeplőjét, s Zámbó Miklós, királyi tárnok és országos zsidóbíró, kapva kapott a kínálkozó alkalmon, hogy a hatósága alatt álló zsidók rovására meggazdagodjék.

Úgy látszik, 1383-ban történt, — midőn a királynék az elégtelen Horvát- s Dalmátországot beúttatták, — hogy Zámbo visszaélvén hivatalos állásával és bírói hatalmával, az ország különféle városaiban több zsidót letartóztatott és bántalmazott, vagyonukat pedig erőszakosan lefoglalta. Erzsébet azonban védelme alá vette az üldözötteket, és »a Budán, Pozsonyban, Sopronban, Nagyszombathban, Fehérvárott s egyéb városokban lakó minden hűséges zsidóikhoz« címzett rendeletet bocsátott ki, melylyel őket fölmentette Zámbo Miklós főhatósága alól, mindaddig míg a rajtuk elkövetett bántalmakért és károkkért elégtételt nem ad.¹⁾

Máriának négy évi és II. (kis) Károly harminczkilencz napi uralkodása után, egész félszázadon át (1387—1437), Mária férje, *Zsigmond* ült Magyarország királyi székén. Az állhatatlan és ledér király, a ki könnyelműsége és tékozlásai következtén állandóan pénzügyben és mindig eladósodva volt, csak egyetlen egy elvet ismert, melynek változatos, hosszú uralkodása alatt mindig híve maradt: pénzt előteremteni minden módon és minden áron. S ezen elvnek következetes keresztülvitele megmagyarázza a zsidókkal való bánásmódját is. Velők szemben nem türelmetlenség vagy hitbuzgalom vezérelte őt, de jószívűség vagy lovaság sem, még kevésbbé pedig igazságszeretet. Nem gyűlölte őket, de nem is kedvezett nekik; nem üldözte, de nem is könyörlött rajtuk. Csak pénzt keresett nálok, és ezt ott vette, a hol és a hogy csak vehette. Értékes jószágoknak tekintette őket, és ez volt oka annak is, hogy az akkori idők felfogásához képest aránylag jól bánt velők. Tőle, ki városokat, egész megyéket, sőt országokat pénzért eladott, a zsidók igazságszolgáltatást, jogokat, sőt kedvezményeket és kiváltságokat is vásárolhattak. Bizonyos tekintetben számot tarthattak még védelmére is.

¹⁾ L. a *Pozsony városi levéltárában* (Lad. 20, No 71. alatt) levő oklevél H a j n i k nál, i. h. 225. l., 95. jegyz. Az oklevélnek nincs datuma; a levéltár tárgymutatója, nyilván hibásan, 1381-re teszi. De akkor Lajos még élt, s a fentebb említett körülmények valószínűvé teszik, hogy Zámbo a királynék távolléte alatt, tehát 1383-ban követte el zsarolásait.

Mert Zsigmond vigyázott a zsidókra, mint oly jövedelemforrásra, a melyből maga merített, a hol csak jó vagy rossz szerivel meríthetett, mely forrást azonban, a mennyire csak módjában volt, nem engedett mások által zavartatni vagy kihasználtatni, hacsak ez által nem nyert többet közvetve, mint a mennyit egyenes úton nyerhet vala. Mikor érdekében volt, zsarolt és zsaroltatta; és ha érdekébe ütközött zsaroltatásuk, akkor tőle telhetőleg védelmezte őket. Elég gyakran megesett, hogy egyik kezével sujtotta őket, a másikkal pártjukat fogta.

Mint a német császár fia, és 1410 óta maga is Németország császára, azon volt, hogy a zsidók zsarolását célzó német jogelveket, a mennyire lehetett, Magyarországon is meghonosítsa. Németországban ugyanis a városok készpénzzel vagy támogatásukkal szokták fizetni az engedélyt, hogy a zsidókat büntetlenül elnyomhassák, zaklathassák vagy kifosztogathassák. Zsigmond élt az alkalommal, és e jogot gyakran el is adta nekik. Másrészt pedig ritka ügyességet és leleményességet fejtett ki, hogy az efféle eljáráshoz már rég hozzátörődött morva, cseh és német zsidókat más-más ürügy alatt mindig újra fosztogathassa. Valahányszor megrögzött balítélet vagy bösz szenvedély halálos csapást mért rájuk, ugyanannyiszor jól megfizettette magának közbenjárását, akár e csapás elhárítását, akár csak enyhítését kérték tőle.¹⁾ Magyarországon, hol törvény, régibb gyakorlat és a közvélemény kevésbbé voltak kedvezők az efféle zsarolásokra, s hol a városoknak aránylag újabb keletű zsidógyűlölete még nem mérgesült el annyira, sokkal enyhébben bánt velük. E tekintetben itteni eljárása csak kiméletesb ismétlése volt annak, melyet külföldi tartományaiban követett; de azért itt is elég nyomasztó volt.

Alig hogy Zsigmond megtartotta menyegzőjét Mária királynéval, midőn 1385-ben, hogy vetélytársa, Kis Károly ellen csapatokat gyűjthessen, zálogba vetette a Duna és Vág közt eső országrészt, s egyebek közt Pozsony városát is, az utóbbit rokonainak, Józsa és Prokop morva hercegeknek. Ezek egy bizonyos *Izsák*ot, ki valószínűleg morva zsidó volt, küldtek oda ügyvivőjük

¹⁾ Példákat l. *Stobbe*, i. h. 36. l. köv. és 175. l., *Neumann*, 336. köv.

gyanánt, s ez, úgy látszik, a város jövedelmeit később tőlük kibérelte.

Elég az hozzá, nemsokára több polgár nagyobb összegekkel tartozott neki, és a pozsonyi tanács, a zálogbirtokos két herczeg szigorú meghagyásából, 1387-ben lefoglalta a fizetni nem képes adósok ingatlanait, egyebek közt egy bizonyos Richter Jakab örököseinek tornyos új házát is, mely ennél fogva Izsáknak birtokába került. A városi tanács később megvette tőle város-házának, s e célra szolgál az épület még ma is.¹⁾

Az efféle elzálogosítások, melyek az adósságcsinálásban kifogyhatatlan Zsigmond alatt valószínűleg másutt is előfordultak, a városok zsidógyűlöletét természetesen csak szították. Nyilván nem pusztá véletlen, hogy ugyanabban az esztendőben, midőn a morva határgrófok, udvari zsidójuk számára, a ki mögött valószínűleg ők maguk állottak, oly kiméletlenül lefoglaltatták a pozsonyiak birtokait, szükségessé vált, szigorú büntetést szabni azokra, kik a pozsonyi zsidókat »Peszách«-ünnepük alkalmával háborgatják (fent. 173. l.).

Ez utóbbi körülmény arra mutat, hogy azt a régi vádat, mely szerint a zsidók, nevezett ünnepük alkalmával, más hitűek vérével élnek, Pozsonyban már ez időtájt felkapták, mert különben nem bántalmazták volna őket épen ez ünnepnapon. De e vádnak akkoriban még nem voltak komolyabb következményei; több mint száz évek kellett még lefolynia, míg hazánkban a rettenetes vérvád első áldozatait követelte.

De Zsigmond nemcsak ily módon, közvetve károsította és veszélyeztette a zsidókat, hanem közvetlenül az által is, hogy mindjárt uralkodása első éveiben föltétlenül és korlátlanul rendelkezett a zsidók vagyonával és személyével. A pozsonyi polgárokat például 1392-ben felmentette »az ő zsidóitól« felvett mindennemű kölcsönök után járó kamatok fizetése alól, minthogy szöleiket fagy érte, melyeket, »mint állítják«, zsidó pénzen míveltettek.²⁾

¹⁾ *Rakovszky István, Pozsony és környéke, Pozsony 1864, 9. l.*

²⁾ *Fejér, i. h. X. 8. 342.*

Mint a városoknak, úgy az országnagyoknak is, hogy támogatásukat megnyerje, vagy hűségüket biztosítsa, kedvezményeket adott a zsidók rovására. Egyes főnemeseket felruházott azzal a joggal, mely különben csupán a királyt illette, hogy »zsidókat¹ tarthassanak és bír hassanak.« Gara Miklós, macsói bán, és testvére János, 1393-ban oly kiváltságot nyertek, hogy »Vasmegyei Kőszeg nevű városukba, Némethonból, Csehországból, vagy a külföldről bárhonnan érkező zsidókat befogadni, ott megtelepíteni, *tartani és bírni*, őket vallási és törvényes szokásaikban megőrizni, *megadóztatni és fölöttük tetszés szerint rendelkezni*, szabad és korlátlan hatalommal bírjanak. A tárnokmester, a kincstárnok, a zsidók bírái és bármi néven nevezendő királyi hivatalnokok, ezen zsidók ügyeibe és cselekvéseibe semmi módon sem avatkozhatván.«¹) Hasonló kiváltsággal bírtak, Kismárton területére, a Kanisiaiak is.²)

Ily körülmények közt szükségesnek látták a zsidók, hogy a pénzvágyó király, meg a zsidótartás jogával felruházott kis kényurak zsarolásai ellen magukat némiképp biztosítsák, és a városokkal szemben, hol a lakosság zsidógyűlölete a városok hatalmával s önállóságával egyre nőtt, valahogy védelmet keressenek. Érezték, hogy lábaik alatt ingadozik a jogalap, sőt hogy számkivetésük óta ily jogalapuk voltaképen nincs. Azért minden áron azon voltak, hogy törvény által biztosított állást szerezzenek maguknak. Erre nézve pedig legegyszerűbb és legalkalmasabb eszközül IV. Béla 1251-iki, már-már feledsége jutott zsidótörvénye kínálkozott.

A jelentékenyebb zsidó községek küldöttjei közös tanácskozásokat tartottak, melyekben a szükséges teendőket megbeszélésték, és egyes kiváló tekintélyű és befolyású egyéneket megbíztak, hogy a király előtt legyenek szószólóik és képviselőik. S ezen üdvösnek bizonyult eljárás czentúl állandó intézménynyé vált,

¹) *Okiratok 7. sz. Hajnik, i. h. 208—9. l.; Spiesz, Archivische Nebenarbeiten u. Nachrichten, II. (Halle, 1785) 6. l. szintén fölemlíti Zsigmond ezen oklevelét, csak hogy keltét hibásan teszi »XIV. Kal. Maii 1406«-ra, mikor Zsigmond azt már újra megerősítette; Okiratok u. o. a jegyzetben.*

²) *Hajnik, i. h. u. o., 25. jegyz.*

mely egész e korszak végeig, tehát több mint száz évig fennmaradt. ¹⁾

Nem ismerjük a módozatokat közelebbről; nem tudjuk, hol, mikor, és mily megegyezés alapján történt: de annyi bizonyos, hogy időközönként találkoztak a zsidó községek megbízottjai, hogy közös ügyeiket megbeszéljék, és megállapítsák a felekezetük érdekében szükséges teendőket. Ezen értekezletekben megválasztották azokat, a kikkel ez idő óta oly sűrűn találkozunk, a mint »az országban levő minden zsidók nevében és képviselőiben« majd a király előtt megjelennek, majd pedig az országnagyoknál közbenjárnak, valahányszor jogot vagy szabadságot, védelmet vagy igazságot kellett szerezniök, vagy, helyesebben, vásárolniok. Itt határozták meg az összegeket, melyeket ily alkalmmal a királyi kincstárba vagy az országnagyok erszényébe fizettek, valamint az ajándékokat, melyeket a király koronázása vagy menyegzője alkalmával vinni szoktak; és nyilván itt gondoskodtak az ily célokra szükséges, gyakran tetemes pénzüsszegek előteremtéséről, illetve az egyes községekre eső résznek kivetéséről is. Ezen, bizonyos szervezetet föltételező, teendőket csak oly értekezleten végezhatték, melyen legalább a legtekintélyesebb községek képviselve voltak.

A magyar zsidóság első megbízott képviselőjeül a székesfehérvári *Salamon* szerepel, ki IV. Béla kiváltságlevelét ismét napfényre kerítette.

A zsidók ugyanis, bár tudták, hogy van egy régibb törvény, mely rájuk nézt kedvező és számukra kiváltságokat biztosít, a törvény szövegét nem bírták sem eredeti oklevélben, sem pedig hiteles másolatban. Úgy látszik, azt sem tudták, mikor és kitől eredt. ²⁾ Minden előtt tehát azon voltak, hogy az illető oklevelet,

¹⁾ L. alant. e (IV.) könyv utolsó fejezetét.

²⁾ Zsigmond a székesfehérvári káptalannak 1396-ban azt írja róla: »quod quaedam litteraria instrumenta, factum libertatis ipsorum (Judaeorum) concernentia in vestra sacristia . . . reposita haberentur; *Kaprinai, i. h. I.* 465. l., *Fejér, i. h. X.* 2., 348. l.; tehát még azt sem tudta, hogy a szóban forgó oklevél IV. Béla kiváltságlevele. Úgy látszik, hogy maguk a zsidók sem tudták már, hogy az általuk szorgalmazott kivált-

eredetiben vagy másolatban, megszerezzék. Miután megtudták, hogy ez oklevélnek egyik eredetije a székesfehérvári káptalan levéltárában őriztetik, megbízták a nevezett Salamont, — nyilván, mivel épen Székesfehérvárrt lakott, s az ottani községnek tán élén állt, — hogy a fontos oklevélnek hiteles másolatát magánál a királynál szorgalmazza. És Salamon »a maga s a magyar királyságban lakó zsidók nevében«, bizonyára nem üres kézzel, folyamodván Zsigmondhoz, keresztül is vitte, hogy ez 1396-ban a székesfehérvári káptalannak meghagyta, »kerestesse és talál-tassa fel a szóban forgó levelet«, a levél hiteles másolatát pedig »jogaik megszerzése céljából adja ki a nevezett Salomonnak és a királyságában levő egyéb zsidóknak.«¹⁾ A káptalan, az egyház sekrestyéjében elhelyezett levéltárában, csakugyan fel is találta IV. Béla kiváltságlevelét, melynek hiteles másolatát még ugyanazon évben kiszolgáltatta »Salamon zsidónak és a magyar királyságban levő többi zsidóknak.«²⁾

E kiváltságlevél, mely czentül, egész a mohácsi vészig, újra a zsidók jogállapotának alapját teszi, Zsigmond hosszú uralkodása alatt több ízben fordulásarka a zsidók történetének. Zsigmond ugyanis, mindjárt trónralépte után, a városokat kiváló kedvezményekben részesítette; egyrészt azért, hogy a főurak hatalmát általok ellensúlyozza, másrészt pedig azért, hogy mentül jobban segítsék őt azzal, a minek mindig szűkében volt: pénzzel. E kettős célú tartván szemmel, az 1405-iki budai országgyűlésen, az országrendi álláson és egyéb kedvezményeken kívül, azt a jogot is megadta a városoknak, hogy összes lakosságuk felett

ságok IV. Bélától valók, különben Zsigmondnak megmondották, s ez nem szólt volna »q u a e d e m litteraria instrumenta«-ról, hanem a későbbi királyok módjára, határozottan »Belae regis privilegium«-áról.

¹⁾ *Kaprinai és Fejér, i. h., u. o.* Mint maga a kiváltságlevél, úgy a reá vonatkozó összes oklevelek s későbbi megerősítések is hiányosan vannak közzé téve. Zsigmondnak a székesfehérvári káptalanhoz intézett levelében, *Pl.* (értsd a fent. 105. l. 1. jegyz. említett pozsonyi kéziratot) szerint, helyreigazítandók: »Salomon Judeus... sua, ac suorum Judeorum« helyett »ac aliorum Judeorum« olvasandó, a levél vége felé pedig »pro securiori iurium eorumdem« helyett: »pro prosecutione.«

²⁾ *Kaprinai, i. h. 472. l. Fejér, i. h. X., II. 385. l.*

önálló törvénykezési és büntető hatósággal bírjanak.¹⁾ A zsidókat, kiknek java része ép a városokban lakott, ezen országgyűlési határozat kiszolgáltatta a városi hatóságoknak; ezektől pedig, a mint fájdalmasan tapasztalták, mindenütt önkényes eljárást, megálázást, kiméletlen clynomást, szóval, a legroszabbat várhatták. Hozzájárult valószínűleg még az is, hogy mint őseik IV. Béla idejében, úgy most ők is tapasztalták, hogy e kiváltságlevél, bár mindnyájukat illeti, csak azoknak nyújt oltalmat, a kiknek kezében volt. Ott, a hol fel nem mutathatták, vajmi keveset törődtek vele; vagy nem tudták, hogy egyáltalán létezik-e vagy nem, vagy pedig tudni, illetve elhinni nem akarták.

Ily körülmények közt a zsidók, mint hajdan IV. Béla alatt úgy most sem érhatték be kiváltságlevelük azon egyetlen egy hiteles másolatával, melynek eddig birtokában voltak, hanem az egyes községek számára több ily másolatra szorultak, hogy azok is paizsul használhassák a városok előrelátható támadásai ellen. Ez ügyben, mindjárt a budai országgyűlés után, közös tanácskozást tartottak. A rákövetkező, 1406-iki évben ugyanis, két fehérvári zsidó, a Budáról való *Saul* s a Pestről való *Saul*, kieszközölte, hogy a székesfehérvári káptalan IV. Béla kiváltságlevelét »a két Saul s a Magyarországon lakó többi zsidó számára, nagyobb biztosságuk s az igazság kedvéért« újra átíratva s hitelesíttette.²⁾ Nyilván ugyanazon, vagy hasonló okokból magyarázható, hogy a zsidók, negyed századdal később, ismét rászorultak szabadságlevelük újabb hiteles példányaira. Egy *Farkas* nevezetű soproni zsidó 1431-ben, mint megbízott képviselőjük, jelent meg Budán Zsigmondnál, ki a székesfehérvári káptalan által kiállított másolatot ismét több példányban átíratva és királyi pecsétjével hitelesítette. Egy vagy több példányt a zsidók kezébe szolgáltatott, egyet pedig a budai levéltárba tétetett le.³⁾

¹⁾ L. az ezen országgyűlésen alkotott törvénykönyv V., VIII. és X. czikkét.

²⁾ *Kaprinai, i. h. I. 465. és 472. l.*

³⁾ *Kaprinai, i. h. I. 464. és 473. l.*; az első helyen a név *Farkas*, a másodikon *Parkas*, *Pk.*-ban helyesebben: *Forkas* és *Farkas*.

IV. Béla szabadságlevelének felélesztése által a zsidók egyelőre csakugyan el is háritották azt a veszélyt, a melytől leginkább kellett tartaniok. Nem a törvénykezési joggal felruházott városoknak, hanem, e szabadságlevél értelmében, közvetlenül a királynak, vagy az általa e célra kinevezett közegeknek voltak alárendelve. A jogaik megszorítása végett alkotott helyi törvények, — mint például Pozsony városáé, mely 1434-ben azt határozta, hogy asszonyoknak, a férj tudta nélkül, ezentúl ne adhasanak kölcsönt, különben »ingyen adják vissza a kapott zálogot« — e kiváltságlevél erejénél fogva természetesen nem jártak jogi következményekkel.¹⁾ A királyi főhatalmat képviselő országos zsidóbírói hivatal, mely, nyilván a városok növekedő hatalma következtében, már évtizedek óta vagy megszűnt, vagy jelentőségét elveszítette,²⁾ újra betöltetett. A nádor, Gara Miklós, legalább is tizenöt évig, 1416-tól 1431-ig, viselte e hivatalt,³⁾ és a király képviseletében erélyes befolyást gyakorolt a zsidók ügyeire. Az általuk fizetendő királyi adót egyenesen megbízottjai, néha zsidók által szedette be; az egyes városokba zsidóbírokat nevezett ki, s a zsidókat hathatósan oltalmazta a városok túlkapásai ellen.⁴⁾

Fontosabb esetekben, vagy maguk a zsidók közt kitört viszályok elintézésére, Zsigmond néha teljhatalommal felruházott királyi biztost küldött ki; így 1412-ben, a soproni zsidók viszonyainak rendezésére, egy Smylo nevezetű nemes embert,⁵⁾ ki

¹⁾ 1434-ben »an sand blasi tag« Pozsony bírója és tanácsa elhatározták, hogy »chain Jud nichts mer chainer frawn auff phant leichen schol an yrs man wissen, und ob der Jud daruber leicht, so schol er dy phant umbsonst wider geben;« *Pozsony városi levéltára*, Lad. 60, No. 72. Hajnik tanár úr szíves közleménye.

²⁾ Az 1416. évet megelőző négy évtizedben, egész Gara Miklósig, nem találkozunk zsidóbíróval (*Hajnik, i. h.* 225. l.); ha pedig Zámbo Miklós csakugyan viselte e hivatalt (fent. 162. l.), akkor 1383-tól egész 1416-ig nem ismerünk országos zsidóbírót.

³⁾ A nevezett évekből való okiratokat, melyek őt országos zsidóbírónak mondják, l. *Hajnik, i. h.* 226. l., 96. jegyz. és 217. l., 64. jegyz.

⁴⁾ *Hajnik, i. h.* 217. l. 64. jegyz. és 226. l.

⁵⁾ *Fejér, i. h.* X. 1, 320. l.

1386-ban alkanczellár volt Pozsonyban.¹⁾ Sőt van tudomásunk több esetről, melyekben maga Zsigmond közbenjárt, ha városok, — mi gyakrabban meg szokott történni, — valamely más városból való vagy külföldi zsidótól, a maguk polgárai ellenében, megtagadták az igazságszolgáltatást azon ürügy alatt, hogy az illető, mint idegen, az ottani zsidóbíróhoz nem folyamodhatik. Ily eset magában Pozsonyban háromszor fordult elő *egy* év alatt (1421-ben), ugyanekkor pedig még Csanád városában is, és Zsigmond mind a két város hatóságainak külön-külön rendelet által meghagyta, hogy az illetőknek követeléseik behajtására segédkezet nyújtsanak.²⁾

A városokban lakó zsidók ilyformán szabadalmazott néposztályt alkottak, mely kivételesen nem a városi hatóságok, hanem egyenesen és közvetlenül a király főhatalma és védnöksége alatt állott. Bizonyosnak vehetjük, hogy aránylagos kedvező állapotukat, a mellett, hogy Zsigmond védelme pénzen mindig meg volt vásárolható, első sorban régi kiváltságlevelük megújításának köszönhetik. S erre a nádor, Gara Miklós, egyenesen hivatkozott is, midőn 1421-ben országos zsidóbírói minőségében a következő leiratot intézte Sopron városához: »Kérünk benneteket barátságosan és sürgetősen, hogy a köztetek lakó összes zsidókat régi szabadalmaikban, valamint azokban is, melyeket a fenséges fejedelem, Zsigmond király által nekik kegyesen adományozott szabadalomlevélben olvashattok, csonkítatlanul és háborítatlanul megtartsátok és megőrizzétek.«³⁾

E körülmény megmagyarázza azt a különben oly sajátságos tényt is, hogy Zsigmond, ki más országaiban kiméletlenül zsa-

¹⁾ *Fejér, i. h. X. 1., 320. l.*

²⁾ Az idetartozó okiratok *Pozsony város levéltárában* őriztetnek; mind a négy 1421-ből való. Az első (Lad. 20. No. 10) három zsidó érdekében adta ki Zsigmond, a másodikat (Lad. 20. No. 8) egy Izrael nevű morva zsidó, a harmadikat (Lad. 20, No. 42.) Izrael és Áhron zsidók ügyében. A negyedik (Lad. 20. No. 41) Csanád városának szól, hogy igazságot szolgáltatasson egy Messel vagy Myssel nevű zsidónak, kitől több ottani polgár kölcsönt vett föl, s nem akarja visszafizetni.

³⁾ *Hajnik, i. h. 226. l.*

rolta a zsidókat, Magyarországon aránylag oly kegyesen bánt velök, hogy uralkodása alatt itt hasonlíthatatlanul boldogabb időket éltek, mint a német birodalomban, vagy a különféle szomszéd országokban.

Németországban például ez időtájt néhány városból kiűzték, máshol bebörtönözték vagy máglyára hurczolták őket. Prágában kétszer egymásután kifosztották; Morvaországban összes követeléseiket eltörölték. Ausztriában, főkép Czillei Herrmannak, Zsigmond vejének bujtogatására, ¹⁾ 1420-ban, egy napon, május 23-án, mindnyájukat bebörtönözték, és miután vagyonukat lefoglalták, őket magukat vagy a kereszténység fölvételére kényszerítették vagy, a mennyiben öngyilkosok nem lettek, elégették. Maga a közben német császárnak megválasztott Zsigmond, a Znaim várostól fölvetett kölcsönt úgy fizette meg, hogy az ottani polgárokat egyszerűen felhatalmazta, hogy az ő adósságát az ottani zsidókon vegyék meg. Németországban minden alkalmat felhasznált, hogy a zsidóktól, községektől és egyesektől, ritka leleményességgel, hallatlan nagy összeget zsaroljon. Nagy részben velök fizettette meg a costnitzi zsinatnak s az ott véghezment pápaválasztásnak, azután pedig a husszita háborúknak költségeit. Csupán a kölni zsidóktól nyolczvannégy ezer forintot zsarolt egyszerre, a frankfurti zsidóktól pedig vagyonuk harmad részét elrabolta. ²⁾

Míg ezek s ezekhez hasonlók másutt szintén napirenden voltak, addig nálunk tökéletes vagyon- és személy-biztosságban éltek a zsidók. Ez időtájt, mikor Ausztria mint »véres ország« és mint »elátkozott ország« szerepel a zsidó irodalomban, ³⁾ Magyarország nyájas menedékké vált az európaszerte kegyetlenül üldözöttek számára.

Ide menekültek a Bajorországban elnyomott s az Ausztriából száműzött zsidók, kikkel sűrűn találkozunk hazánk nyu-

¹⁾ Frankel Z., *Monatsschrift* 1869. évf. 134. és 231. l.

²⁾ Mindezekre nézve l. Hermann, *Gesch. d. Juden in Boehmen* 39. l. köv., Graetz, i. h. VIII. 144. és 148. l., Stobbe, i. h. 36. l. folyt.

³⁾ Steinschneider, *Hamaskir* XI. 137. l.

gati részeiben ¹⁾, és kiknek javára Zsigmond 1421-ben rendeletet bocsájtott ki a városi hatósághoz, hogy különösen az Albert által száműzött ausztriai zsidóknak, segédkezet nyujtsanak követeléseik behajtása körül. ²⁾ S Bertranden de la Broquière, II. Fülöp, burgundi herceg tanácsosa és főlovászmestere, 1433-ban Magyarországon keresztül térvén vissza palaestinai utazásából, Budán, mint maga írja, nem csekély meglepetésére »sok zsidót talált, kik igen jól beszéltek francziául, s azok közül kerültek ide, kiket Franciaországból kiűztek.« ³⁾ Az 1394-ben számkivetett franczia zsidók egy része ugyanis Németországban keresett menedéket. Ott azonban oly irgalmatlanul bántak velök, ⁴⁾ hogy sokan Ausztriába, onnét pedig, nyilván az 1420-iki általános zsidóüldözés következtében, Magyarországra menekültek. A Seine partjai mellől elűzött, szerencsétlen földönfutó nép csak a Duna partján lelt végre nyugalmat és biztosságot.

Zsigmond uralkodásának vége felé a zsidók újabb és az eddigieknél nagyobb sikert vívtak ki, vagy helyesebben: vásároltak tőle. S ez 1436-ban történt, midőn a békekötés végett Szekesfehérvárra jött cseh követek közt hatvanezer aranyat osztott ki, a békekötés után pedig Csehországba utazott. Ezen ajándékokat s az úti költségek nem csekély részét, úgy látszik, a magyar zsidók fizették. Mert Zsigmond, Prágába érkezte után nem sokára, királyi levelet adott ki részükre, melylyel IV. Béla szabadságlevelét nem, mint eddig, csak egyszerűen átíratta és hitelesítette, hanem egész terjedelmében újra megerősítette. De ennél még tovább is ment a zsidók iránti előzékenységében: régi szabadságlevelüket egyúttal még igen kedvező újabb kiváltságok-

¹⁾ Azon tizenhárom zsidó közül, kiknek, a pozsonyi 1439-iki telekkönyv szerint, az ottani zsidó-útczában saját házuk volt, előfordulnak: »Iserl von Pruck«, »Jaklin Jüdin von Nuernberch« és »Iserl von Budweys.«

²⁾ L. az oklevelet *Pozsony városa levéltárában* Lad. 20, No. 10.

³⁾ E tudósítás franczia eredetét l. *Hatvani Mihály, Brüsszeli okmánytár* (a Monumenta Hung. historica Diplomataria IV. költ.) 311. l.; német fordítását már régebben közölte *Engel, Gesch. d. ungr. Reichs* II. 376. l.

⁴⁾ *Graetz, i. l.* VIII. 74—76 l.

kal is megtoldotta, melyek, úgy mint a IV. Béla által adott régibb kiváltságok, »az összes magyar zsidók s ezek örökösei és utódai számára örök időkre érvényesek maradjanak.«¹⁾

Zsigmond ez okírral majdnem egyidejűleg egy másik királyi levelet is bocsátott ki Prágában, melylyel, — hogy az imént megbékült cseheket megnyerje, — a keresztény adósokat egész Csehországban a zsidóknak járó kamatok fizetése alól teljesen fölmentette.²⁾ Már ezen eljárásából is kitűnik, hogy oly nagybecsű kiváltságlevelet, minőt a magyar zsidók számára kiadott, nem a zsidók iránti előszeretethől, tehát bizonyára nem ingyen bocsátott ki. Az erre vonatkozó alkudozások nyilván már Magyarországon folytak közte és a magyar zsidóság felhatalmazott képviselői közt. Ezek azonban, mivel Zsigmond legott a békekötés után Csehországba utazott, az általuk szorgalmazott okíratot csak Prágában kaphatták meg. A zsidók képviselői, ez alkalommal egy *Jakab* nevű pozsonyi s egy *Nyúl*³⁾ nevű budai zsidó, valószínűleg Prágába kísérték, vagy követték a királyt, kitől az említett oklevelet, úgy látszik, ott személyesen vették át.

A Zsigmondtól nyert ez újabb kiváltságok öt cikkelybe vannak foglalva. Az *első* utasítja a zsidóbírókat, hogy a zsidók közt fölmerült minden ügyet csak »az akkor alkalmazott zsidó-esküdekkel,« azaz a zsidók előjáróival, illetve rabbijaikkal együtt tárgyalhatnak és dönthetnek el. Ez a cikkely, voltaképp IV. Béla idevágó rendeletének csak világosabb ismételése,⁴⁾ a zsidó-

¹⁾ *Kaprinai*, i. h. 464. és 473. l. és *Fejér*, i. h. X. 7., 786. l.

²⁾ *Hermann*, i. h. 40. l.

³⁾ *Kaprinai* és *Fejér* olvasása a Zsigmond által kiállított okírat bevezetésében Niwl, a berekesztésben Nywl, Mátyás király átiratában pedig majd Miwl, majd szintén Nywl. A *pozsonyi kézirat* következetes olvasása: Nywl, mi nem lévén sem valamely héber, sem pedig német zsidó-név, nyilván Nyúl-nak olvasandó. Megjegyzendő, hogy ez okmánynak Albert s a későbbi királyok által való megerősítéseiben egy *Farkas* nevezetű zsidó szerepel, mint a magyar zsidók meghatalmazottja.

⁴⁾ V. ö. IV. Béla kiváltságlevele 30. pontját fent. 109. l. Zsigmond ez 1. cikkének végét a kiadások így közlik: »discutere et diffinire debeat« (judex judaeorum), a *pozsonyi kézirat* — nyilván helyesebb — olvasása: »discutere debeat et discernere.«

kat, a mennyiben nem keresztényekkel volt perük, tökéletesen függetlenekké tette a városi hatóságoktól, a zsidóbíró pedig megfosztotta a kezdeményezés s az önálló rendelkezés jogától, a zsidó törvényszéknek (»béth-dín«) csupán ellenőrzésére szorítván őt.

A *harmadik* cikkely megtiltotta az adó- és vámszedőknek, hogy a zsidók hullái után, ha azokat egyik helyről a másikra viszik, bármínemű adót, vagy vámpénzt szedjenek, a mit szintén már a IV. Béla törvénye (13. cikk) világosan elrendelt. E rendelet ismétlését nyilván az a körülmény tette szükségessé, hogy a zsidóknak, kik e korszak elejétől fogva többnyire néhány nagyobb városban laktak, csak az ilyenekben voltak temetőik és temetkező egyleteik. A városok pedig, melyek, a hol csak módjukban volt, külön vámpénzt szedtek a zsidóktól (fent. 166. l.), bizonyára hasonló zsarolásokat vittek véghez, valahányszor a vidéken meghalt zsidók hulláit a gyakran távol eső zsidó temetőbe szállították.

A *negyedik* cikkely, melylyel Zsigmond IV. Béla zsidótörvényét megtoldotta, élesen megvilágítja az akkori kereskedelmi és pénzvviszonyokat. »Ha — úgymond — a keresztény, valamely pénzkölcsön után, *minden* (közelebbi) *meg egyezés nélkül*, zálogot adott a zsidónak; vagy ha tőle, *ilyen me egyezés nélkül*, más módon pénzt vett föl kamatra: akkor a keresztény minden száz dénár után *hetenkint két dénár kamatot tartozik fizetni a zsidónak.*« E királyi kiváltságlevél tehát a magától értetődő, *rendes* kamatlábat *hetenkénti két* százalékban, azaz egy évre szóló száz százalékban állapította meg, tehát több mint *kétszer* akkorára szabta, mint a mekkorát Pozsony városának 1376-iki helyi törvénye, mint a megengedhető legmagasabb kamatlábat engedélyezett.¹⁾ Zsigmond ez újabb törvénye azonban természetesen nem zárta ki azt, hogy a kamatláb, ha a felek közt e tekintetben me egyezés jött létre, még magasabb is lehetett volna. Az *ötödik* és utolsó cikkely végre azt rendeli el, hogy a zsidóktól sehol sem

¹⁾ *Hajnik, i. h.* 235. l. a Zsigmond által megállapított kamatlábat tévesen mondja azonosnak Pozsony helyi törvénye kamat-maximumával; l. fent. 170. l. 1. jegyz.

szedhetnek más vagy nagyobb adót, mint az illető város vagy nemesi birtok keresztény lakóitól, mely határozat ez irányban is biztosította a zsidókat a városok és országnagyok önkénye ellen.

Egészen más jellegű Zsigmond pótlásainak *második* cikkelye, melyet szándékosan legutoljára hagytunk. Az eddig felsorolt cikkelyek ugyanis jogokat és kedvező kiváltságokat biztosítottak a zsidóknak; ez a második cikkely ellenben rájuk terhes új kötelességet ró. Csakhogy Zsigmond a kedvezményeket mások rovására árulhatta nekik, a szóban forgó kötelességgel pedig a maga erszénye javára terhelte őket.

Már említettük, hogy egyes országnagyoknak megengedte, hogy »zsidókat tarthassanak és bírhassanak;« ezzel pedig jogait, melyeket a zsidókra, mint kamara-szolgáira tartott, valamint a jövedelmet, melyet tőlük húzott, szintén azoknak engedte át. Hogy az illeténkép, a szó szoros értelmében *elajándékozott* zsidókat a maga számára is jövedelmezőkké tegye: elrendeli, hogy a főurak által »tartott és bírt« zsidók ezentúl, minden ellenmondás nélkül, ő neki is fizessék a különféle szokásos zsidó-adókat. Ezentúl tehát a főurak birtokain lakó zsidók, az illető főuraknak, de a királynak is, s így kétszeresen fizettek adót. A prágai kiváltságlevél második cikkelyének e határozata újabb okul szolgált a zsidóknak, hogy a vidéket kerülvén, kiválóan a királyi városokat választották lakhelyül, hol a mindenesetre nagyon nyomasztó kétszeres adófizetéstől meg voltak kímélve. Ezentúl még kevésbbé találjuk őket az országban szétszórva, hanem még inkább összetömörülve, néhány nagyobb városi községben, hol felekezeti életük és theologiai tudományuk, mint látni fogjuk, gyors fejlődésnek indult, annak daczára, hogy társadalmi és jogi viszonyaik hanyatlottak.

Nevezetes és több tekintetben tanulságos, Zsigmondnak a zsidókkal szemben követett eljárása, midőn 1424 körül Budán a Szt. Zsigmond templomát alapította. A templomot, mivel különösen cseh udvaroncainak szánta, a kik tényleg oda is jártak, ¹⁾ a királyi palota közelében, a hozzá tartozó prépostságot s egyéb egyházi épületeket pedig természetesen a templom szomszédságá-

¹⁾ *Rupp Jakab, Budapest és környékének helyrajzi története* 122. l.

ban akarta építtetni. A különben is szűk várnak kivált ezen a vidékén csak nehezen kapható telkek megszerzésére legalkalmasabbnak kínálkozott a *zsidó-útcza*, mely az akkor »zsidó-kapú«-nak nevezett mai fejevári kaputól, a királyi palota felé, egész a Szt. György teréig húzódott.¹⁾ Kedvező fekvésén kívül tán az a körülmény is ajánlotta, hogy a Nagy Lajos által száműzött zsidóknak itt fekvő lefoglalt házai közül több-kevesebb még mindig volt a korona vagy a papság birtokában.²⁾ Hozzájárult még, hogy a király a szükséges telkeket, vagy lebontandó házakat ép ezen útcza lakosaitól szerezhetette meg a legkönnyebben és legjutányosabban, mivel a zsidóknak bármely árt és bármely kárpótlást, melyet nekik felajánlott, akarva, nem-akarva el kellett fogadniok. Elég az hozzá, Zsigmond, a királyi palotával szemben, a zsidó-útcza sarkán, építtette a Szt. Zsigmond templomát és mellette a prépostságot. A hozzátartozó kanonoki házak pedig szintén a zsidó-útczában épültek, mely most Szt. Zsigmond-útcza nevet nyert, habár előbbi nevén, néha mint »a volt« vagy »a régi zsidó-útcza« még ezentúl is előfordul.³⁾ Az innét kiszorult zsidók a vár éjszaki részén, a mai bécsi kapú mellett eső második zsidó-útczába, illetve annak szomszédságába mentek lakni, hol Zsigmond, a részére átengedett házaikért kárpótlásul, néhány más házat adott nekik, köztük a mai Dísz-téren, akkor »Szombat-hely«-en, levő két házat is, melyeket tulajdonosuktól: Kapy Jánostól bizonyos föltételek alatt átvett volt. Zsigmond azonban, ki a pénzt szívesebben szokta elfogadni, mint kiadni, e föltételeket meg nem tartotta, és a valószínűleg üres ígéretekkel hitegetett Kapy-nak, Zsigmond halálakor, nem volt sem háza, sem pénze. A zsidók, kik akkor már vagy tizenhárom év óta lakták az ő házait, tulajdonjogot tartottak rájuk, mivel a király formasierűen nekik adta. Kapy János ellenben visszakövetelte tőlük, mivel »érettük nem nyert semminemű kielégítést.« Az ebből keletke-

¹⁾ L. alant. e könyv utolsó fejezetét és *Függelék* XII. sz.

²⁾ L. fent. 161. l. 1. jegyz.

³⁾ Az idevágó adatokat és régibb kútforrásokat l. *Schier Xistus, Buda sacra* (Bécs 1774) 58. l., *Rupp Jakob, i. h.* 122. és 142 l. és alant. *Függelék* XII. sz.

zett kényes pört, mely Albert két éves uralkodása alatt el nem intéztetett, Kapy, Albert halála után, Erzsébet özvegy királyné elé vitte, ki 1440-ben Héderváry Lőrincz nádorra, mint országos zsidóbíróra bízta elintézését.¹⁾ Hogy miként dőlt el a pör, arról nincs tudomásunk.

Zsigmond, a prágai kiváltságlevél kibocsátása után, még csak egy évig, 1437. deczember 8-án élt. Halálával, a középkorban uralkodó nézet szerint, egyszerűen megszűntek mind a szabadalmak és jogok, melyeket a zsidóknak adott volt. E szabadalmakat és jogokat t. i. nem az állam adta, hanem a király, még pedig nem törvény útján, hanem mint kedvezményt, mint kiváltságot »az ő zsidóinak.« Ezek pedig, mint a korona birtoka, az új fejedelemre szállottak, ki kénye-kedve szerint bánhatott velök, és a német jogelv szerint, »koronázása alkalmával az országban élő minden zsidónak vagyonát s életét elvehette.«²⁾ A király halála után, mintegy törvényen kívül állóknak tekintették a zsidókat mindaddig, míg az új király meg nem erősítette előbbi jogaikat, s ezzel ismét jogalapot teremtett számukra.³⁾ E felfogás lassanként Magyarországon is meghonosult. Számos példából látni fogjuk, hogy mihelyt a király halálának híre terjedt, itt is hozzáfogtak a jogvesztett zsidók bántalmazásához és fosztogatásához.

Valahányszor tehát új király lépett a trónra, a többi középkori zsidók módjára, a magyarországiak is azon voltak, hogy jogaik és szabadalmaik elismerését mentül hamarabb megszerezzék tőle. Így történt, hogy ezentúl egész a mohácsi vészig, V. László kivételével, királyaink egymásután újra megerősítették IV. Bélának Zsigmond által felújított régi zsidótörvényét.⁴⁾

¹⁾ Alant. *Okíratok* 13. sz.; az érdekes, de homályos tartalmú okírat csak a fentebbiekben előadott összefüggésben válik érthetővé.

²⁾ *Stobbe*, i. h. 17. l.

³⁾ A morva, cseh, sziléziai és meiszeni zsidótörvények efféle új megerősítéseit l. *Stobbe*, i. h. 301—5 l., a lengyeléit *Perles József*, *Geschichte d. Juden in Posen* 128—145 l.

⁴⁾ Zsigmond, Albert, I. Ulászló, Mátyás, (*Kaprinai*, i. h. I. 461—478. l.), II. Ulászló (alant. *Okíratok* 28. sz.) és, mint látni fogjuk, II. Lajos is.

Zsigmond után *Albert*, Ausztria és Csehország fejedelme és később német császár, viselte Magyarország koronáját. A különben oly derék és igazságos uralkodó, szigorú vallásos neveltetése következtetésében, hitbuzgó, és azért kora felfogása szerint türelmetlen, sőt kegyetlen volt máshitűek iránt. Azon többnyire gyermekes, de következményeikben iszonyatos vádak alapján, melyeket akkoriban majdnem naponként felhoztak a zsidók ellen, Ausztriában a legirgalmatlanabbul bánt velök.

Bécsben az 1420-iki év telén három keresztény gyermek nyomtalanul eltűnt, és ráfogták a zsidókra, hogy ők ölték meg. Tavasszal, midőn a folyó jege elolvadt, megtalálták a csuszkálás közben vízbefuladt gyermekek hulláit, egy héber krónikás szerint ¹⁾ persze csak akkor, mikor már vagy háromszáz zsidót elégettek volt.

Közben, az előbbi esettel majdnem egyidejűleg, más efféle vádat is felhoztak. Ennsben egy gazdag zsidó az ottani sekrestyés feleségétől állítólag szent ostyákat vásárolt, melyeket hitfelei közt szétosztott, hogy gúnyt űzzenek velök. Erre Albert egész Ausztriában börtönbe vettette és kínos halálra ítélte a zsidókat. Egy részök, hogy a máglyát kikerülje, a börtönben kölcsönösen megölte egymást; többen a kereszténységre tértek. Száztízet, férfiakat és nőket, elégettek, a kis gyermekeket pedig kolostorba vitték, hol a keresztény hitben neveltettek. Albert ez alkalommal örökre kitiltotta a zsidókat Ausztriából, összes vagyonukat pedig lefoglalta. ²⁾

S ugyanez az Albert, ki mint osztrák herczeg, az őt dicsőítő jámbor krónikás szavai szerint, »a zsidók ellen dühösködván, mindazokat közülök, kik uralma alatt voltak és Krisztushoz, az igazi és egyedüli Istenhez térni nem akartak, megöletni parancsolta;« ³⁾ ki később, mint német császár, a német zsidókon elköl-

¹⁾ *Gedáljá ibn-Jachja, Salseleth* (Amsterd. 1697) 91a. l.; v. ö. *Kohn, i. h.* 85. l.

²⁾ *Kurz (Oesterreich unter H. Albrecht IV. II. 205. l. köv.)* nyomán *Die Juden in Oesterr.* I. 97—191. l.; v. ö. *a Graetz, i. h.* VIII. 143—5. l. és *Wolff G., Gesch. d. Juden in Wien*, 18—19. l. felhozott egyéb kútforrásokat.

³⁾ *Arenpeck, Chronicon Austriacum* (Pez, T. I. p. 1251) idézve *Die Juden in Oesterr.* 99. l.

vetett kegyetlenségeket rendszerint helyben szokta hagyni: ¹⁾ mint magyar király nem csak hogy hasonlókat nem cselekedett, hanem még ugyanabban az évben, midőn Székesfehérvárott megkoronázták (1438-ban), újra megerősítette IV. Béla zsidótörvényét Zsigmond kedvező pótlásaival együtt. ²⁾ Az országos zsidóság képviselésében ez alkalommal két Pozsonyban lakó zsidó jelent meg Albertnél: a budai *Kis Jakab* és egy másik, szintén *Jakab* nevezetű zsidó. ³⁾

E régi jogok és kiváltságok a zsidóságnak tényleg még mindig nyújtottak védelmet minden erőszak ellen, csak az ellen nem, a ki azokat megerősítette. A városok vagy főurak részéről, üldözésnek vagy elnyomásnak semmi nyoma; a zsidóbírók, mint a királyi fenhatóság és védelem képviselői, IV. Béla törvénye értelmében, úgy látszik, elég erélyesen pártolták az oltalmukra bízottak érdekeit. ⁴⁾ De maga Albert, a zsidók rovására, gyakran élt ama jogával, mely szerint vagyonuk fölött korlátlan hatalommal rendelkezhetett. 1438-ban például György mészárosnak Sopronban elengedte a kamatokat, melyekkel zsidó hitelezőinek tartozott; ⁵⁾ a következő évben pedig ugyan ily kedvezményben részesítette Nagyszombat valamennyi polgárát, ha a zsidóktól fölvetett tőkét bizonyos határideig visszafizetik. ⁶⁾ Bizonyos, hogy Albertnek alig két éves uralkodása alatt még több ilyen eset előfordult.

¹⁾ *Graetz, i. h. VIII. 190. l.*

²⁾ *Kaprinai, i. h. I. 463. és 475. l.; v. ö. Fejér, i. h. XI. 115. l.*

³⁾ »*Jacobus parvus in Buda, et alter Jacobus, Judei in Posonio commemorantes, suis, ac ceterorum universorum Judeorum nostrorum... nominibus et in personis;*« így *Kaprinai, i. h. 463. l.* s így a *pozsonyi kézirát* is. Miután mind a két Jakab Pozsonyban lakott, világos, hogy a helyett »*Jacobus parvus in Buda*« helyesen olvasandó: »*e Buda*.« Ezen avítás helyes voltát bizonyítja az 1439-iki, tehát csak egy évvel későbbi pozsonyi telekkönyvnek ez adata: »*Jaekel (Jakob) von Ofen frei;*« *L. alatt. Okíratok 11. sz.*

⁴⁾ *L. például Ventur Gáspár, pozsonyi zsidóbíró eljárását, melyet egy ottani zsidónak kikeresztelkedni akaró fiával szemben tanúsított. Erről a következőkben szólunk.*

⁵⁾ *L. alatt. Okíratok 10. sz.*

⁶⁾ *Hajnik, i. h. 236. l. 145. jegyz.*

Nevezetes és jellemző, hogy a hitbuzgó Albert idejében találkozunk legelőször kitért zsidókkal, a kiket a királyi hatalom oltalma és pártfogása alá vesz. Ventur Gáspár, pozsonyi zsidóbíró, erőszakkal letartóztatta az ottani Mertlein zsidó *Salman* nevű fiát, ki a keresztséget föl akarta venni. Úgy látszik, hogy a fiú még kiskorú volt, és elfogatása atyja kérelmére történt, ki gyermeke hitehagyása ellen tiltakozott, és kijelentette, hogy fiát, ha kitér, az örökségből kitagadja. Elég az hozzá, Albert 1438-ban meghagyta a városnak, hogy az áttérni szándékozó fiút a zsidóbíró ellen oltalmazza, és eszközölje ki, hogy az őt megillető osztályrészt atyjától megkapja.¹⁾

Ugyanabban az esztendőben Albert felesége, Erzsébet királyné, hasonló rendeletet intézett szintén Pozsony városához. Pál mester, egy Mölkben élő kikeresztelkedett zsidó, Pozsonyban tartózkodó és a zsidó hitben megmaradt nénjének s néne gyermekének kiszolgáltatását követelte, valószínűleg, mivel gyámjuk volt és őket is a keresztség föl vételére akarta bírni. A zsidónő, ki, úgy látszik, épen ez utóbbi oknál fogva Pozsonyba menekült, rokonához visszatérni vonakodott. Pál mester ekkor, mivel Albert épen a török elleni hadjáratban az Al-Dunán volt, a királynéhez fordult, és Erzsébet csakugyan meghagyta Pozsony városának, hogy a zsidó anyát gyermekével együtt Pál mesternek kiszolgáltassa.²⁾

Ezen egy év alatt egy községben történt két esettel párhuzamosan különös jelentőséget nyer egy harmadik eset, melyet ez időtájt jelentettek be *Isserlein Izrael* bécsújhelyi rabbinak. Egy hitehagyott zsidó ugyanis, a ki Pozsonyban is megfordult, kitérését eltitkolván, Budán zsidó nővel kötött házasságot, és a tanúk vallomása szerint, »a nélkül, hogy valaha kellő módon visszatért volna, két ízben kikeresztelkedett, ama sehonnai csavargók módjára, kik kikeresztelkednek, időnként visszatérnek és magukat zsidóknak állítják, időnként meg ismét keresztényeknek.«³⁾ Hogy

¹⁾ *Fejér, i. h. XI. 75. l.*

²⁾ *Fejér, i. h. XI. 144. l.*

³⁾ *Isserlein Izrael, Peszálím u-Kethábim* 138. és 184. sz.; v. ö. *Kohn, Héber kultúráások* 58. l.

az efféle esetek csakugyan gyakoriak voltak, azt egy nem-zsidó forrásból eredő, vagy fél századdal későbbi tudósítás is bizonyítja, mely szerint egy bizonyos *Salamon* zsidónak fia kikeresztelkedett, nemsokára ismét zsidó lett, azután újra elfogadta a keresztséget, de Sopronban ismét zsidó hitre tért vissza. ¹⁾ Úgy látszik tehát, hogy a zsidók megtérítése körül ez időtájt különös buzgalmat fejtettek ki; sőt hogy a kereszténységre áttérőket anyagi jutalomban is szokták részesíteni, úgy hogy bizonyos »sehonnai csavargók«, e jutalom elnyerése végett, más-más helyen ismételve kikeresztelkedtek. ²⁾

Albertnek 1439. október 27-én bekövetkezett halála után özvegye *Erzsébet* és a Budán egybegyűlt rendek által megválasztott *Ulászló*, lengyel király, formáltak igényt Magyarország koronájára. A két trónkövetelő végre fegyverhez nyúlt, és a zsidók kiket mind a két fél, érdekei előmozdítására, kiméletlenül felhasználta, fájdalmasan érezték a belháború következményeit.

Erzsébet, miután utószülött fiát Lászlót, Székesfehérvárott megkoronáztatta, Győrbe ment. Ott 1440-ben rendeletet adott ki, melyben meghagyta a pozsonyi zsidóknak, hogy mindennemű adóikat, melyek a királyi kincstárt illetik, e rendelet keltétől számítandó egy éven át, Pozsony városának fizessék, melynek ő a zsidók adóját a város megerősítése és jó karban tartása végett átengedte. ³⁾

A következő 1441. évben pedig, hogy a hozzá ragaszkodó város hűségét megjutalmazza és jövőre is biztosítsa, további ítz évre ismét neki ajándékozta »a zsidók után járó minden és mindennemű adót, nyereséget és jövedelmet.« ⁴⁾ Pozsony városa számkönyveiben a bevételek alatt 1442-ben előfordul s azóta állandó tételkép szerepel a »zsidópénz« (Judengeld, Schutzgeld), melyből a pozsonyi zsidók a nevezett évben a Szt. Márton utáni pénteken három arany és négy font denárnyi részletet fizettek a

¹⁾ L. alant. *Okiratok* 34. sz.

²⁾ Ily aljas üzelmek az angol hittérítő társulat különféle állomásain, hasonló okoknál fogva, mai napság is előfordulnak.

³⁾ *Teleki, Hunyadiak kora* X. 84. l.

⁴⁾ *Hajnik, i. h.* 206. l. 16. jegyz.

városnak.¹⁾ Sőt Erzsébet, hogy e nagyfontosságú várost még jobban leköttelezze, ugyanabban az évben, midőn Pozsony városának további tíz évre eladományozta a zsidó-jövedelmet, az ottani polgárokat, a mennyiben a zsidóknak adósai voltak, tartozásaiik fizetése alól is egyszerűen fölmentette. Azonkívül a városi hatóságoknak egészen alávetette az ottani zsidókat és hatályon kívül helyezte mindazon szabadalmakat, melyeknek értelmében külön bíróságai voltak.²⁾

Hasonló eljárást követett az özvegy királyné Sopronnal szemben is, hová a gyermek Lászlót a nem elég biztosnak látszó Győrből küldötte. A város falain kívül levő házak ugyanis erődtési tekinteteből lerontatván, Erzsébet e házak keresztény tulajdonosainak és lakosainak úgy nyújtott kárpótlást, hogy megajándékozta őket a zsidóknak a belvárosban levő házaival, és meghagyta a tanácsnak, hogy e házak szétosztása körül, tekintettel az illetők érdemeire és szorúlt viszonyaira, »méltányosan és igazságosan járjanak el.« A királyné, a zsidók vagyonának ezen nyílt elrablását a Sopronban 1440. december 8-án kelt rendeletében azzal indokolja, hogy »az isteni törvény úgy parancsolja, hogy az igazi keresztény hit híveit többre kell becsülni a zsidóknál és hitetleneknél, hogy a hit ilyképen meghozza az ő bőséges jutalmát.« Egyúttal azt is parancsolja a királyné, hogy Sopronban a zsidók ezentúl csak négy házban lakhassanak.³⁾ Végre pedig a kárvallott polgárokat még fölmentette azon kölcsönök visszafizetése alól is, melyeket lerontott házaikra a zsidóktól fölvettek volt.⁴⁾

A város azonban, habár e rendeletekre még 1525-ben is hivatkozott,⁵⁾ e bőkezűségnek nem vehette hasznát, mivel pár

¹⁾ L. alant. *Okíratok* 11. sz.

²⁾ Az okíratot l. *Animadversiones* in P. Chrysostomi *Novak, Vindicias diplomatæ Stephani*, Bécs 1780, 237 l. köv.; v. ö. *Ballus, i. h.* 270. l.

³⁾ L. alant. *Okíratok* 14. sz.

⁴⁾ A soproniak ezt Erzsébet rendeletének nem ugyan szavaiból, de szelleméből olvasták ki; következik ez Fridrik idevonatkozó rendeletének szavaiból: ... »da man In gelten soll auswendig der Rinkchmauer ... darumb Sy dann Brief vnd yrkund haben,« alant. *Okíratok* 15. sz.

⁵⁾ *Hajnik, i. h.* 212. l. 40. jegyz. .

hónappal később Fridrik, római királynak és ausztriai hercegnek hatalmába került, kinek Erzsébet, hogy a háború folytatására pénzt szerezzen, zálogba vetette. A zálogbirtokos pedig, nyilván a zsidók kérelmére, Erzsébet rendeletét visszavonta, és Sopronnak meghagyta, hogy a zsidóknak a zsidó-útczában fekvő tizenhat házát és zsinagógáját el ne vegyék, a kölcsönöket, melyeket a várfalakon kívül eső, később lerontott házakra tőlük fölvettek, kamatostul megfizessék és keresetükben őket ne háborgassák.¹⁾ A soproni zsidók aztán, egész az 1526. évben bekövetkezett kiűzetésükig, házaik birtokában tényleg meg is maradtak.²⁾

A zsidó-jövedelmeknek és szintén koronajószságot képező vagyonuknak illetően eladományozása természetesen nem csupán a fentemlített esetekre szorítkozott. Bátran feltehetjük, hogy a belháború folyamán, midőn mind a két fél azon volt, hogy a szükséges pénzt megszerezze és párthívei számát kegyosztások által szaporítsa, Ulászló, Erzsébet példáját követvén, a zsidókkal szemben a maga részéről hasonlóképen járt el. Hogy a királyi javadalmak ezen fecsérlésének véget vessen, az Erzsébet halála után tartott 1444-iki budai országgyűlés egyebek közt szigorúan tiltotta a zsidó-jövedelmek eladományozását is, az eddig történt valamennyi adományozást vagy elzálogosítást pedig érvénytelennek nyilvánította.³⁾

Ezen országgyűlési határozat pontos keresztülvitele a zsidókra nézve csak üdvös lett volna, a mennyiben őket az egyes városok zsarnoki önkénye alól felszabadította és mindnyájukat a korona közvetlen fenhatósága és védelme alá helyezte volna. De e határozat csak írott malaszt maradt. Ulászló, kevéssel a budai országgyűlés után, a várnai csatában elesett, a korona a gyermek (V.) Lászlóra szállt, és a főhatalom után törekvő oligarchia cselszövényei s fondorlatai, valamint a hosszadalmas véres háborúk a zsidókat is sujtották.

¹⁾ L. alant. *Okiratok* 15. sz.

²⁾ *Hajnik*, i. h., u. o.

³⁾ *Kovachich M. G.*, *Sylloge decretorum comital.*, I. 77. l.

A városok ugyanis, melyek természetesen nem voltak hajlandók a nekik adományozott zsidó-jövedelmekről lemondani, mitsem törődtek a pártküzdelmek és csatazaj közepett elhangzott országgyűlési végzéssel. Nemcsak hogy tovább is szedték a zsidóadókat, de még annyira fel is csigázták, hogy elviselhetlenekké váltak. Különösen Pozsony városa »nagyon terhes és rendkívül nagy adókat« vetett a zsidókra, s közülök többeket, hogy az adóösszeget tőlük kicsikarja, rablánczra fűzve, börtönbe vettetett. A zsidók, hivatkozva IV. Bélának több ízben, utoljára Albert király alatt, megerősített kiváltságlevelére, az ország főkormányzójához, *Hunyady* Jánoshoz folyamodtak oltalomért. Hunyady hajlott kérelmükre, és 1447-ben Ó-Budáról erélyes rendeletet bocsátott ki, melyben szigorúan meghagyta Pozsony városának, hogy a zsidókat, régi kiváltságaik ellenére, semmiféle adóval ne terheljék, vagyonukban vagy személyükben meg ne sértsék és a bebörtönzötteket bántatlanul, szabadon bocsássák. Ha pedig a zsidók ellen panaszaik vagy követelései volnának, jelenjenek meg előtte két előkelő zsidóval, s akkor a peres ügyet igazságosan el fogja intézni. ¹⁾

Hunyady, alkalmilag, egyes zsidókat is igazságos oltalmába vett, mint például a nagyszombati *Mysselt* Pozsony zaklatása ellen. ²⁾ De a körülmények hatalmasabbak voltak a derék kormányzó akaratánál. A pártvillongások és a szakadatlan háború parancsolólag a városok jó indulatára és segélyére utalták, és arra kényszerítették, hogy a zsidóság ügyét nekik feláldozza. Egyes esetek kiválóan jellemzik Hunyadynak e tekintetben követett eljárását. Pozsony városa, például, az 1448-iki szerencsétlen török hadjárat idején lövészekkel és mindennemű hadiszerrel erélyesen támogatta őt. Hogy a városnak költségeit megtérítse és hűséges szolgálatait megjutalmazza, de valószínűleg még azért is, hogy a Giskra csehei ellen indítandó hadjáratra újabb segélyt nyerjen: a rá következő (1449.) évben, a budai országgyűlés világos határozata ellenére, elismerte és újra megerősítette Erzsébet adomány-

¹⁾ L. alant. *Okiratok* 16. sz.

²⁾ *Teleki, i. h. X.* 385.

levelét, mely a zsidó-jövedelmeket Pozsonynak, tíz évre, átengedte. De mivel az 1440-től 1450-ig terjedő ezen évtized már vége felé járt, a városnak még azontúl is két évre »oda ajándékozta az ottani zsidókat, az általuk fizetendő mindenmü adókkal és jövedelmekkel«, s szigorúan rájuk parancsolt, hogy a városnak pontosan fizessék az adókat és mindenben engedelmeskedjenek. ¹⁾ Ebből az adományleveléből pedig a következő (1450.) évben azt a következtetést vonta, hogy Pozsony városa és polgárai, — mint-hogy a zsidóság úgy is az övék, — *a zsidóktól kölcsön vett pénzeket vagy egyéb adósságot nem tartoznak visszafizetni*, hanem bármimü adósságuk »nyugtázottnak, rendezett- és törlesztettnek« tekintendő. ²⁾

A városok többnyire a zsidóktól kölcsön vett pénzen állították ki a királyi sereghez küldött dandáraikat és hadi szereiket; ³⁾ ezért pedig az volt a jutalmuk, hogy az ily célból fölvelt kölcsönök visszafizetése alól őket fölmentették. Ily formán, a háború költségeinek fedezéséhez és a királyi hadak segélyezéséhez, a városok voltakép a zsidók pénzével járultak.

Hunyady János 1452 végén kormányzói tisztéről lemondott, és V. László a következő (1453.) év elején Bécsből Pozsonyba jött, hogy a kormányt személyesen átvegye. Ott a zsidókra vonatkozó két rendeletet adott ki. E két rendelet, noha tartalmánál fogva egymással szembeszökő ellentétben állt, az akkori jogfelfogás szerint, mégis jól megfértek egymás mellett. Az egyiket a királynak az az érdeke sugalmazta, hogy Pozsony városát, mely az iránta tanúsított hűsége miatt több ízben kárt vallott, s melynek polgárai ugyanezen oknál fogva elszegényedtek, jutalomban részesítse; továbbá, hogy az országba való ez első bevonulása »különös fénynyel, kitüntetéssel és megtiszteltetéssel« járjon. Ehhez járult még, hogy Magyarországra érkezvén, első állomása ép Pozsony volt. Hogy tehát a várost és eladósodott polgárait szorult helyzetükből kisegítse, elengedte nekik az összes kamato-

¹⁾ *Okiratok* 17. sz.

²⁾ *U. o.* 18. sz.

³⁾ *Pozsony város számlönyvei*, különösen 1439-, 1443- s 1448-ra, *u. o.* 12. sz.

kat minden adósság után, melyet pozsonyi, vagy az országban lakó bármely más zsidó rajtuk követelt, azzal a kikötéssel azonban, hogy magát a tőkét Szt. János napjáig visszafizessék.¹⁾ Ezt a kikötést négy hónappal később a város kérelmére olykép módosította, hogy a nevezett határnapig a tőkének csak felét, másik felét pedig csak a következő Szt. Márton napján tartoznak megfizetni.²⁾

De a zsidók tulajdonjogának e csorbitása nem akadályozta Lászlót abban, hogy ezzel egyidejűleg ki ne bocsásson egy más oklevelet is, melyben *Farkas* és *Major* (Mayer?) budai zsidóknak, mint az összes magyar zsidóság képviselőinek kérelmére, az országnagyok tudtával és beleegyezésével újra megerősítette IV. Béla zsidótörvényét, Zsigmond király kedvező pótlásaival egyetemben.³⁾ A zsidó-kamatokat eltörölő, valamint a zsidók jogait megerősítő oklevél ugyanazon a helyen, Pozsonyban kelt: az előbbi február hó 6-án, az utóbbi vagy még ugyanazon a napon, vagy csak

¹⁾ *Okiratok* 19. sz.

²⁾ U. o. 20. sz. Ugyanazon idő körül »különös kegyelemből« elengedte a zsidóknak járó összes kamatokat a nagyszombati polgároknak, az ottani Mária-kolostor apáczáinak, valamint a nevezett városhoz tartozó négy falú lakosságának is. »Universam usuram, quae super rebus et bonis fidelium nostrorum civium et inhabitatorum civitatis nostrae Tyrnaviensis et quatuor villarum ad eandem pertinentium, nec non religiosarum dominarum sanctimonial. monasterii b. Mariae virginis in eadem civitati constructi, per eos Judeis in eadem civitate commorantibus impignoratis hactenus excrevit, eisdem civibus ac populis, sed et ipsis sanctimonialibus ex gratia speciali novissimum relaxaverimus« — ezt írja V. László Hunyady Jánosnak és Lajosnak valamint nagyszombati kapitányainak Bécsből, 1453-ban. Eredetije *Nagyszombat városa levéltárában*.

³⁾ *Kaprinai*, i. h. I. 462. és 476. l. A második zsidó felhatalmazottnak neve, az okirat *kassai* példánya szerint, *Kaprinai* nál itt, valamint Mátyás király 1458-iki megerősítésében, következetesen: *Mayor*, az oklevél *pozsonyi* példányában ellenben: *Mayer*. Az utóbbi szokásos és ismeretes zsidó név; de miután »Paulus, dictus *Mayor*« mint egy esztergomi katonának neve egy 1339-ből való okiratban is előfordul (*Theiner*, i. h. I. [947. sz.] 630. l.), tekintve, hogy a másik budai zsidónak neve a magyar *Farkas*, Mátyás megerősítésében pedig *Hozman* (*Házmán* vagy *Hausmann*) mellett *Farkas* és *Nyúl* zsidók szerepelnek: nem valószínűtlen, hogy az eredeti helyes olvasás *Mayor*, melyből a szokásos-zsidó nevet *Mayer*-t csinálták.

egy nappal később.¹⁾ Mindkettő abból az elvből indul ki, hogy a zsidóság vagyonestul koronatulajdon, melyet a király, pénztára érdekében, törvénytelen támadások ellen biztosít és védelmez, de a melyet tetszés szerint el is ajándékozhat. Ez utóbbi jogánál fogva V. László, szintén 1453-ban Nagyszombat polgárainak, az ottani Mária-kolostor apáczáinak, valamint a nevezett városhoz tartozó négy falú lakosságának »különös kegyelemből« elégedte az összes zsidó-kamatok fizetését.²⁾

Zsidókat »tartani« s ebből jövedelmet húzni, V. László is kizárólag királyi jognak tekintette, melyet csak kivételesen ruházott másokra.³⁾ Uralkodása alatt az összes zsidóság adója, mely a királyi pénztárba folyt, négyezer aranyforintra rúgott, és ez, — a zsidók csekély számához s a kincstár egyéb bevételeihez képest, akkoriban elég tekintélyes összeg.⁴⁾ Nem tudjuk, mikor és mily részletekben fizették ez összeget,⁵⁾ mely csak a rendes királyi adó fejében volt reájok kiróva; nagyságát minden esetre törvény, vagy törvényes szokás szabályozta. De azon felül V. László alatt is fizették már a később gyakran előforduló úgynevezett »contributio«-kat,⁶⁾ melyekről tüzetesebben nem szólhatunk; fizettek továbbá még rendkívüli adókat is, ha a királyi kincstárban apály volt, vagy ha egy-egy háboru nagyobb kiadásokat rótt a kincstárra. Az utóbbi esetben ily renkívüli adót a városokra is szoktak vetni, de ebbe, mint például 1456-ban, midőn László a török háborúra készült, a zsidók által fizetett összeget be nem számították, mivel őket e célra külön adóztatták meg.⁷⁾ A város

¹⁾ IV. Béla szabadságlevele e megerősítésének keltezete *K a p r i n a i* nál nyilván hibásan »*feria quinta proxima post festum Purificationis Beatae Mariae virginis*« 1453; nem csak a pozsonyi, de maga a *K a p r i n a i* által használt kassai oklevél is »*feria quarta*«-t olvas.

²⁾ L. fent. 203. l., 2. jegyz.

³⁾ *Hajnik, i. h.* 209. l., 25. jegyzet.

⁴⁾ A zsidóadó s a kincstár akkori egyéb bevételeire nézve l. *Új magyar múzeum*, 1853. évf. I. 512. l.

⁵⁾ A *Hajnik* által felhozott szt.-györgyi és szt.-mihályi census csak II. Lajos idejéből bizonyítható be és valószínűleg a csak V. László után keletkezett »*zsidó praefectura*« hivatallal függ össze; l. alant. 6. fejezet.

⁶⁾ *Hajnik, i. h.* 207. l., 22. jegyz.

⁷⁾ *Katona, i. h.* VI. 1050. l.

falai és erődítései kijavításához ellenben, valamint az őrizet költségeihez a zsidók a polgárság többi részével közösen tartoztak hozzá járulni. Hunyady 1452-ben a nagyszombati zsidókat, V. László 1454-ben a pozsonyiakat, 1456-ban pedig ismét a nagyszombatiakat keményen megdorgálta, hogy ebbeli kötelezettségüknek eleget tenni vonakodtak. ¹⁾

Különben V. László uralkodása alatt a zsidók meglehetősen nyugalomban éltek, személyük és életük, sőt még vagyonuk is, a mennyiben maga a törvény vagy a király nem bántotta, biztosítva volt. E tény már azért is nevezetes, mert László többi országában s többnyire az ő beleegyezésével, a legkegyetlenebb zsidóüldözés napirenden volt, s mivel Magyarországon oly események folytak le, melyek akkoriban könnyen támaszthattak ily üldözéseket, és több szomszéd országban tényleg támasztottak is

László alatt ugyanis Kapisztrán János lépett a történelem színpadára. A hitbuzgó szerzetes elragadó ékesszólásának hatalmas fegyverével fordult mindazok ellen, kiket, mivel a szentszék előtt meghajolni vonakodtak, a kereszténység ellenségeinek tekintett. Mint a husziták, egyéb eretnekek és a törökök ellen, úgy a zsidók ellen is föllépett. Az utóbbiakat kiméretlen türelmetlenséggel üldözte. Midőn például, 1453-ban Boroszlóban időzött, az ottani s a környékbeli zsidók közül, kiket szent ostyák fertőzteté-

¹⁾ *Hajnik, i. h. 214. l., 50. jegyz. és alant. Okiratok 21. sz. — V. Lászlónak a nagyszombati zsidókhoz intézett levele ekkép hangzik: »Ladislaus etc. Vobis universis et singulis Judeis in civitate nostra Tyrnaviensi residentibus et commorantibus firmiter committimus et mandamus, quatenus praeter illos proventus, seu census nostros Regales et quascunque alias contributiones, quos et quas cum Judeis civitatis nostrae Budensis nobis et fisco nostro Regio facere teneamini et consuevistis, alios census vestros, si qui sunt, ac etiam servitia, si qua ex aliqua consuetudine vestra facere debetis, Judici juratisque civibus dictae civitatis nostrae praedictae dare, solvere et exhibere debeatis. Secus non facturi.« Dat. Budae, in f. b. Georgii martyris, 1456. Nagyszombati városi levéltár. — Egyszer-mindenkorra megjegyzem, hogy azon adatokat, melyekre nézve Nagyszombat városa levéltárában levő még kiadatlan okíratokra hivatkozom, egytől egyig Hajnik tanár úrnak köszönöm, ki a nevezett levéltárban, még ifjkorában eszközölt másolatait szíves volt rendelkezésemre bocsájtani.*

sével, egy keresztény gyermek megölésével és hasonló ráfogásokkal vádoltak, számosat börtönbe vettetett és kínpadra vonatott. A lakása ablakai előtt emelt máglyákon negyvenegy zsidót égettek el; a többieket, a mennyiben maguk ki nem oltották életüket, minden vagyonuktól megfosztván, kiűzték, a hetedik évet el nem ért gyermekeiket pedig erőszakkal ott fogták és megkeresztelték. S V. László, — kinek Kapisztrán emlékiratot nyújtott át, melyben ezt az eljárást igazolta, — a boroszlói hatóságnak még köszönetet mondott érte, és Boroszlóval, valamint hat más sziléziai várossal, melyek a példát követték, a meggyilkolt, vagy kiűzött zsidók vagyonán nyíltan osztozkodott. Azonkívül pedig több más sziléziai és morva városból, — a mint mondá, — »Isten dicsőítésére s a kereszténység tiszteletére,« örök időkre kitiltotta a zsidókat, és házaikat, zsinagógáikat és temetőiket a polgárok-nak ajándékozta.¹⁾

Kapisztránt egykorú csodálói a »zsidók ostora« melléknévvel vélték megtisztelni. A hová közeledett, ott remegtek a zsidók; mert lángoló beszédével a népeket és fejedelmeket mindenütt fel tudta zúdítani ellenök. Bajorországban, Ausztriában, Morva- és Csehországban, Sziléziában és Lengyelországban fájdalmasan érezte velök a vakbuzgóság kegyetlenségét.²⁾ Végre elérkezett Magyarországra is, hová a törökök fenyegető előnyomulása hívta. De ép itt hazánkban, hol városról-városra, faluról-falura járt, keresztes háborút hirdetve a hitetlenek ellen és rendezetlen, rajongó csapatait, az országon keresztül, egész Nándorfehérvárig vezetve, — a zsidókon elkövetett valamely kegyetlenségnek, vagy erőszaknak semmi nyoma. S ez valóban figyelemre méltó, — mondhatni, — meglepő egy tény, ha eszünkbe vesszük, hogy az efféle keresztes hadjáratok rendszerint vérfagyasztó zsidóüldözéssel jártak, s hogy ezt maga László is, birodalma többi országában nemcsak hogy meg nem akadályozta, hanem helyeselte, sőt épen magasztalta. A »zsidók ostora« Magyarországon nem suj-

¹⁾ Az idevágó, V. László jellemzésére nézve fontos, okiratokat l. *Oelser, Schlesische Urkunden*, Bécs 1864, 37—42. és 79—87 l.

²⁾ *Graetz, i. h.* VIII. 199—204. l.

totta a zsidókat; az irgalmatlan fanatizmus itt nem talált hálás talajra. Hazánkban még Kapisztrán és V. László is úgy bántak a zsidókkal, mint sehol másutt: megkimélték őket.

V. László Prágában mult ki 1457-ben. Egyéb egykorú forrásokkal megegyező zsidó tudósítások szerint,¹⁾ a husziták megmérgezték. A zsidók László halálának, valamint Czillei Ulrik, — az általuk annyira gyűlölt Czillei Herman fia, — meggyilkoltatásának előjelét az 1455-ben megjelent Halley-féle üstökösben látták, melynek üstöke, a mint a híres Iszerlein rabbi Bécsújhelyben megfigyelte, Bécs, illetve Prága felé mutatott.²⁾

¹⁾ *Gans Dávid, Czemách Dávid* (Majnai Frankfurt, 1692) 64^b l.; v. ö. *Kohn, i. h.* 109. l.

²⁾ A *Frankel-féle Monatsschrift* 1869. évf. 231. l.

HARMADIK FEJEZET.

A zsidók Hunyady Mátyás uralkodása alatt.

A budai zsidók Mátyás királyt ünnepélyesen fogadják. — Mátyás két ízben megerősíti jogaikat és szabadalmaikat. — Az országos zsidóbírói hivatal megszűnik. — A zsidók a tárnok főhatósága alá kerülnek. — Mátyás és Beatrix menyegzője alkalmával díszmenetet rendeznek. — A királyi párnak nászajándékot visznek. — A zsidó-praefectura keletkezése és jelentősége. — A zsidó-praefectus tekintélyes állása. — Jogai és kötelességei. — A Mendel család. — Mendel Jakab. — Mátyás, korának jogfelfogása szerint bánik a zsidókkal. — Bécsből és Alsó-Ausztria néhány városából kiűzeti őket. — Akibá há-Kóhen, a »budai fejedelem.« — Kikeresztelkedett zsidók, mint országnagyok és főpapok. — Mátyás békealkudozásai a török szultán zsidó ügyvivőjével. — A zsidók elszegényedése. — Személy- és vagyonbiztosság. —

Héber corvinák.

Közlelkesezés üdvözölte *Hunyady Mátyást*, midőn V. László halála után 1458 elején hazatért csehországi fogságából, mint Magyarország megválasztott királya. A nép, mintha sejtette volna, hogy az ifjú király boldogabb időket és új dicsőséget hoz magával, szakadatlan diadalmenetben kísérte őt az ország széleitől egész Budáig. A fővárosnak törvénynyé vált régi szokása szerint,¹⁾ a polgárság s a papság, a templomok és kolostorok szentségeivel, díszmenetben vonultak elébe; köztük, még pedig az első sorában, a zsidók,²⁾ a maguk szentségeivel: a zsinagóga-

¹⁾ *Budai törvénykönyv* 7. §. (31. l.) A királyok ünnepélyes fogadtatására vonatkozó e fejezethez érdekes párhuzamot nyújt Mátyásnak Budába való bevonulása, a mint *Bonfin. Decades.* III. k. 9. feje. leírja.

²⁾ »Inter primos.« Nevezetes, hogy az ilyen alkalommal rendszeren a zsidók voltak az első k, kik a királyt fogadták. Midőn Mátyás arájával, Beatrixszal Budára jött, »extra moenia primum obviam Judaei porrexerunt« (l. alant. Bongars idevágó tudósítását); midőn a főváros II. Ulászlót

beli »tóra«-tekercsekkel, melyeket ilyenkor mindenféle drágasággal szoktak ékesíteni. A királyt még a várfalakon kívül üdvözölték, könyörögve, hogy régi jogait és szabadalmaikat erősítse meg. Mátyás kegyesen meghallgatta őket, és régi szabadságlevelüket, az országnagyok belcegyezésével, még ugyanebben az évben, a maga részéről is megerősítette.¹⁾ A királyi oklevelet, mint a magyar zsidóság megbízott képviselői, *Farkas* és *Major* (vagy *Házmán*) budai zsidók vették át, kik öt évvel azelőtt V. Lászlónál jártak hasonló minőségben. Velök volt még az a *Nyúl* nevű, szintén budai zsidó, kivel már 1422-ben találkoztunk Prágában, midőn Zsigmondtól e szabadságlevél megerősítését s újabb kiváltságokkal való megtoldását kieszközölte.²⁾

Jóllehet e királyi megerősítés, mint az oklevél mondja, »az összes magyarországi zsidók, ezek örökösei s minden utódai számára örök időkre« adatott ki: mégis már hat évvel később ugyanez a *Farkas* és *Nyúl*, és velök még egy harmadik, *Jakab* nevű budai zsidó, újra folyamodtak Mátyáshoz, hogy szabadságlevelüket még egyszer erősítse meg. E meglepő jelenség ma-

fogadta »*primo omnium Judaeorum manus regi occurrebat.*« (*Bonfin. i. h. IV. k. 9. fejt.*) A Prágába utazó II. Lajost ott szintén a zsidók fogadják »*primi omnium*« (*Pray, Epistolae procerum regni Hung. I. 155. l.*). Ezen elsőség azonban koránsem volt kiténtetés. A főurak, a papság s a hatóságok részint a városban, részint a kapú alatt bevárták a királyt, a polgárság s a czéhek a kapú előtt, s csak ezek után következtek a zsidók. A közeledő királyt így azért ők fogadták mint elsőket, mivel, ha az ünnepély sajátképi színhelyétől, a várostól számítunk, voltaképp az utolsók voltak.

¹⁾ *Kaprinai, i. h. 461—2. és 477. l.*

²⁾ A szóban forgó zsidó képviselők nevei a ránk jött hanyagul kiállított oklevelekben különféleképen vannak írva. *Farkas* helyett, mely név Mátyás második (1464-iki) megerősítésében is előfordul, majd *Forkas*, *Fforkas* vagy *Forkhas*, majd *Forkasius*, *Forkhasius*, sőt *Fforkhtasius* is áll. A *Nyúl* névre vonatkozólag l. fent. 190. l. 3. jegyz. Hozman, tán a német Hausmann = Házmán, miből valószínűleg a középkori zsidó Husman (*Margoloth, Tiv-Gittin* sub »He«) is lett. E név, elég feltűnően, csak ez oklevél bevezetésében fordul elő; a zártételben úgy a kassai mint a pozsonyi példányban *Mayor*, illetve *Mayer* (l. fent. 203. l. 3. jegyz.) áll helyette. Vajjon ez utóbbi e Hozmannak egy másik. tán vezetékeve volt-e (Hausmann Mayer?), vagy egyszerűen hiba forog-e fenn? — bajosan eldönthető.

gyarázata abban rejlik, hogy Mátyás ünnepélyes megkoronázása csak 1464-ben történt, mivel Fridrik császár csak a megelőző évben adta ki Magyarország koronáját, »melyben«, mint Mátyás maga mondá, »mintegy az összes királyi méltóság székel.«¹⁾ Csak midőn fejére tették a szent koronát, akkor fogadta Mátyás az ország szabadságainak megtartását; s a nemzet számára csak most adta ki ünnepélyesen II. Endre arany bulláját a későbbi királyok megerősítő leveleivel együtt. S így a zsidók sem elégedhettek meg azzal, hogy jogaik és szabadalmaik a koronázás *előtt* megerősítettek; hanem e jogaikat és szabadalmaikat csak akkor látták kellően biztosítva, ha a *koronás* király is ünnepélyesen elismeri. Mátyás kegyesen teljesítette ez újabb kérelmüket is. 1464-iki június 4-én, tehát vagy két hónappal a koronázás után kelt királyi levelét, melylyel a zsidók régi jogait másod ízben megerősítette, az országnagyok hosszú díszes sora írta alá.²⁾

Mátyás e két rendbeli megerősítésében ugyanazzal a kikötéssel találkozunk, mely már elődének, V. Lászlónak megerősítésében, — de ott legelőször, — szemünkbe ötlík: azzal t. i. hogy a zsidók régi jogai megerősítettnek »mások jogainak fentartása mellett.«³⁾ E szavak koránsem tekinthetők az akkori hivatalos irányból folyó, jelentéktelen külsőségnek, hanem abból a tudatból eredtek, hogy a zsidók akkori viszonyai sok tekintetben már nem egyeztethetők össze IV. Béla szabadságlevelével, mely kétszáz évvel azelőtt kelt. Mert a jogok, melyeket e levél számukra biztosított, nagy részben meg nem fértek azokkal a jogokkal, melyeket azóta egyesek és testületek nyertek rájuk nézve.

IV. Béla kiváltságlevele abból az alapelyből indult ki, hogy a zsidók, mint a királyi kamara szolgálói, kizárólagos korona-tulajdon, s a fölöttük való bíraskodás, valamint a tőlük húzott jövedelmek, csupán a királyt illetik. De a királyok, mint láttuk, azóta egyes országnagyoknak is megadták a jogot, hogy »zsidókat tart-

¹⁾ *Katona, i. h.* XIV. k. 657. l.

²⁾ *Kaprinai, i. h.* 461. és 477. l.

³⁾ »Salvis iuribus alienis;« az efféle kikötés nem fordul elő sem IV. Béla szabadságlevelében, sem pedig ennek Zsigmond és Albert által történt megerősítéseiben.

hassanak.« Másrészt pedig a városok is mindinkább hatalmukba kerítették a maguk zsidóit, kiket több-kevesebb sikerrel már régebben iparkodtak saját hatóságuk alá szorítani. Tökéletesen sikerült is ez, például, Pozsony városának, melynek ebbeli jogát maga Mátyás már 1459-ben ünnepélyesen elismerte.¹⁾ Ily körülmények közt a fent említett kikötés azt jelentette, hogy IV. Béla szabadságlevele csak annyiban erősítették meg, a mennyiben a zsidóságnak benne foglalt régi jogai s szabadalmi nem ellenkeznek másoknak, egyeseknek vagy városoknak újabb jogaival, melyek minden esetre fentartandók. Ezen újabb jogok pedig egészen új s az előbbieknél sokkal mostohább jogviszonyokat teremtettek a zsidók számára.

Az 1405-iki országgyűlésen hozott törvények mellett, melyek a magánjogi és büntető eljárást a királyi városokra ruházták, a főlebbezni óhajtó feleket a tárnokmesterhez utalva: a városi zsidóbírók intézménye még fentarthatta magát, minthogy főkép a zsidók belügyeire, vagy maguk közt a zsidók közt támadt peres ügyekre nézve bírt jelentőséggel. De az országos zsidóbíró hivatala nem sokáig állhatott már fenn, hanem Hédervári Lőrincz-czel, 1440 után végkép megszűnt.²⁾

A királyi városokban lakó zsidók ugyanis, újra meg újra megerősített szabadságlevelök ellenére, ezentúl, úgy mint a többi polgárok, első sorban közvetlenül a város polgári és büntető hatóságának voltak alávetve, másod sorban pedig a tárnokmester hatósága alá, kihez e törvények értelmében főlebbezhettek, ha a városi hatóság igazságszolgáltatásába nem akartak belényugodni. Az országos zsidóbíró hivatala így idővel a tárnokmesterre szállt. S Mátyás korában ez már bevégzett ténynek mutatkozik,³⁾ úgy hogy II. Ulászló már 1502-ben azt mondhatta, hogy a zsidók »mindig s régi idők óta« a király után a főtárnok hatalma alá vannak rendelve.⁴⁾

¹⁾ *Kaprinai*, i. h. II. 243. l.; v. ö. *Hajnik*, i. h. 227. l. 100. jegyz.

²⁾ L. fent. 162—3. l.

³⁾ L. a *Hajnik* által i. h. 227. l., 100. jegyz., 228. l. 101. jegyz. és 239. l. 145. jegyz. közzétett okiratokat.

⁴⁾ *Hajnik*, i. h. 229. l., 104. jegyz.

A zsidók így a városok kényére voltak hagyva. Míg Mátyás erős keze tartotta a kormány gyeplőit, addig a városok a rájuk ruházott hatalommal nem élhettek vissza annyira, hogy a védtelenekkel erőszakosan bántak volna. De az igazságszolgáltatás, melyet a zsidóknak a városi hatóságoknál kellett keresniök, rendszeren lassú menetű, gyakran gyarló és részrehajló volt; különösen követeléseiket csak nagy nehezen tudták behajtani. Nem csoda, hogy ebbeli sérelmeik orvoslását, melyet, úgy látszik, a tárnoktól hiába vártak, régibb szokás szerint most is a nádornál keresték. Ennek beavatkozása ellen azonban a tárnok, ki ebben új jogkörének csorbitását látta, erélyesen tiltakozott.¹⁾ De ha feltételezzük is, hogy a tárnok jó akaratú volt irántok, a hozzá való fölebbezés, a melyre a törvény a jogorvoslást kereső zsidókat utalta, az akkori közlekedési és jogviszonyok közt csak kivételes esetekben bírhatott gyakorlati értékkel. A pozsonyi vagy soproni zsidó, ki adósságait be nem hajthatta, vagy egyéb sérelmet vallott, melyért a városi hatóság nem adott neki elégtételt, ügyét csak nehezen vihette fölebb a tárnokhoz, illetve magához a királyhoz. Az ilyen fölebbezés, csekélyebb ügyekben, még aránytalan nagy költséggel is járt, s foganatja csak úgy volt, ha ügyét vagy személyesen szorgalmazta az illető, vagy képviselője által kellően szorgalmaztatta. Az udvarnál pedig nem volt efféle képviselője, kihez, mint azelőtt az országos zsidóbíróhoz és régebben a királyi kancellárhoz, ily esetben fordulhatott, s a ki közte, meg a tárnok vagy a király közt, mint törvényesen elismert közbenjáró szerepelt volna.

Ily körülmények közt Mátyás, nyilván a zsidók kérelmére, új országos hivatalt rendszeresített, az úgynevezett »*zsidó praefectura*«-t, mely az udvarnál állandóan képviselte a zsidóság érdekeit.

Ezen, mint látni fogjuk, nagybecsű kedvezményt valószínűleg Mátyásnak Beatrixszal való egybekelése alkalmával, tehát 1477 körül nyerték. Midőn t. i. a királyi jegyesek a menyegző megtartására bevonultak a fővárosba, az első, kik már a város

¹⁾ U. o. 228. l.

kapui előtt üdvözölték őket, ismét a zsidók voltak. A zsidóság fényes díszmenetét, mely Mátyás és arája elé kivonult, az egykorú tudósítás ¹⁾ ekkép írja le: »A zsidók élén agg előljárójuk ment lóháton, kivont karddal, melyen kosár függött, a melyben tíz font ezüst volt. Mellette fia, szintén lóháton, karddal és ezüst kosárral. ²⁾ Utánok jött huszonnégy lovag, mindnyája bíbor díszruhában, kalapján három szál strucztollal. Ezeket gyalog követte kétszáz zsidó, vörös zászlóval, melyre ötkörmű bagoly-láb volt hímezve, alatta két arany csillag, fölötté pedig aranyos tiara. ³⁾ Mindnyájának a fején *Éfod* ⁴⁾ volt; a vének középen álltak, bal-

¹⁾ *Bongars*, Schwandtnernél, *Scriptores rerum hungaric.* II. 148. l.

²⁾ »Similiter cum argenteo gladio et vasculo;« ha ez az olvasás helyes, a kard, illetve hüvelyé is ezüst volt; mivel azonban nem ezüst kardról, hanem ezüst edényről van szó, valószínűleg »similiter cum gladio et argenteo vasculo« olvasandó.

³⁾ Az »ötkörmű bagoly-láb« jelentősége homályos. Maga a zászló, mire már az egész díszmenet jellege mutat, valószínűleg a zsinagóga szent székélye előtt levő, gazdagon hímzett függöny, az úgynevezett »paróchet h«, melyet a zsidók régebben ily alkalommal használni szoktak. Az ilyenre utalnak a rajta levő »csillagok« s a »zsidó tiara« is. Az efféle függönyre ugyanis, egyebek közt, rendesen csillagokat és egy korona-félét, a »Tóra koronáját« szokták hímezni; a többi hímzett jelvények egyikét »bagoly-láb«-nak vette Bongars. A zászló zsidó vallási jellegének megfelel a később föl- említett baldachin is, mely bizonyára a szokásos menyegzői boltozat (chupáh), melyet a zsidók ily ünnepélyes fogadtatások alkalmával gyakran még ma is használnak. Ezzel pedig megegyezik az a körülmény, hogy »mindnyájának a fején *Éfod* volt,« mi megint a zsidóknak gyakran arany- sujtásos, ima-köpenyűk, az úgynevezett »tálith« (l. a köv. jegyz.). Ezt azonban csak a gyalog járók viselték, a kikről a tudósítás e helye beszél; a menet élén levő lovasok fején, mint láttuk, strucztollas kalap volt. A »decalogus« alatt, melyet a királyné elejébe vittek, az isteni tiszteletnél használt szent-írás, a tóra-tekercs értendő. Ily alkalmakkal a keresztények is egyházi és egyéb szent jelvényeikkel vonultak a király elébe; l. *Budai törvénykönyv* 7. §., 31. l.

⁴⁾ E szó a szent-írásban, hol a papi öltözetről van szó, gyakrabban fordul elő; hogy itt csakugyan ima-köpenyt jelent (l. az előbbi jegyz.), azt az ehhez hasonló díszmenet bizonyítja, melylyel a prágai zsidók 1522-ben II. Lajost fogadták, melynek leírását maga II. Lajos így kezdi: »Primi omniun Judaei, illis velaminibus, quibus in eorum sacris

dachin alatt, az ifjak körülöttük. Midőn a király közeledett, a »tóra«-tekereszt énekszóval vitték a királyné elé és nagy örömszajra fakadtak.« — »Tán azért tették« — így végzi a tudósítás — »mivel nem csekély hasznot vártak belőle.«

S ez csakugyan nagyon valószínű is. A »nem csekély haszon« pedig, melyet vártak s tényleg meg is nyertek, ép a zsidó-praefectura volt. Mert ha gondolóra veszszük, hogy Mátyás menyegzője 1476 vége felé esett, a zsidó-praefecturával pedig legelőször 1482-ben, de akkor mint már fennálló hivattal találkozunk¹⁾: nyilvánvaló, hogy e két tény közt bátran kereshetünk benső összefüggést. A középkorban a zsidóknak minden szabadságot s kedvezményt, de még minden jogot is meg kellett vásárolniuk. S így majdnem bizonyos, hogy a zsidó-praefectura is jutalom volt részben e díszmenetért, részben s legkivált pedig a zsidók által vitt gazdag nászajándékért.²⁾ Fentebb láttuk, hogy IV. Béla kiváltságlevelének megerősítését is hasonló díszmenet alkalmával s bizonyára hasonló ajándékokkal eszközölték ki Mátyástól, mikor mint megválasztott király bevonult a fővárosba.

Másrészről azonban bizonyos az is, hogy Mátyást az állam, vagy helyesebben, a korona érdeke is vezérelte, midőn a zsidók számára ezt az új országos hivatalt rendszerezítette. A tárnokra ugyanis, állásánál és hivatalánál fogva, a megszűnt országos zsidóbírói hivatal ügyköréből csak az igazságszolgáltatás szállhatott, nem pedig a különféle zsidó-adók kivetése és behajtása is, a mi a királyi intőlevelek nagy számából ítélve, nem épen könnyű dolog volt. Erre nézve Mátyás a zsidó-praefecturaiban új, alkalmas közeget talált,³⁾ mely egyrészt a zsidóságnak, másrészt pedig a kincstárnak érdekeit képviselte. A zsidók e hivatalnak igen nagy

utuntur, capitibus obvolutis.« (*Pray, Epistolae prorum I. 155. l.*) *Lőw, Ben-Chananja II. 112. l.* az »éfod« szó jelentőségét e helyen egészen félreértette.

¹⁾ *Teleki, Hunyadiak kora XII. 213. l.*; v. ö. *Hajnik, i. h., 229. l.*

²⁾ Az ilyen ugyanis, s tán nem az egyedüli, az említett, tíz-tíz font ezüsttel megrakott két ezüst kőszár volt.

³⁾ *Hajnik, i. h., 229. l.* a zsidó-praefectura keletkezési okát csupán csak e körülményben keresi.

hasznát látták a vagyon- és személybiztosság fentartása, valamint belügyeik rendezése körül; de a kincstárnak is nem csekély szolgáltatást tett a zsidó-praefectura az országos zsidó-adó rendezésével és sikeres behajtásával. Tanulságos és jellemző, hogy a zsidó-adó Mátyás alatt, tehát a zsidó-praefectura keletkezése óta, körülbelől 20,000 aranyat ¹⁾, vagyis ötször annyit jövedelmezett a kincstárnak, mint Mátyás elődje, V. László alatt.

A zsidók, kik természetesen nagy súlyt fektettek arra, hogy az udvarnál levő képviselőjük s ügyvivőjük hitsorsosuk legyen, a zsidó-praefectura kieszközlése alkalmával bizonyára mindent elkövettek, hogy e hivatal zsidóval töltsék be. Mátyás ebbe annál könnyebben beleegyezhetett, mivel a zsidóság adóinak sikeresebb és igazságosabb behajtását várhatta, ha az ügy vezetését zsidóra bízta, ki hitfeleinek vagyoni és egyéb viszonyaival, különösen pedig azon eljárásukkal ismerős, mely szerint az adókat az egyes községi tagokra kivetették. Ezen eljárás ugyanis régi valósi szabványokon alapult; e szabványok gyakorlati alkalmazása pedig nem ritkán viszályt támasztott, mely az adók pontos fizetését hátráltatta.

Nyilván ebből a tekintetből szakított Mátyás a régi rendszerrel, mely a zsidóság ügyeinek vezetésére, az országos zsidóbíró személyében, mindig keresztényt rendelt. A zsidó-praefectura tisztségét *mindig zsidó viselte*: abban a korban egyedül álló példa, hogy a zsidóságnak az állam által elismert törvényes ügyvivője s képviselője az udvarnál — zsidó. ²⁾

¹⁾ *Feszler, Gesch. d. Ungarn* sat. V. 455. I. határozottan 20.000 aranyat mond; a szentszéki követ idevágó tudósítása azonban, a melyre hivatkozik, csak azt állítja, hogy a rézbányák és a zsidók adója 30000 aranyat jövedelmeztek. L. *Kovalchich M. G., Scriptores rer. hungar. minores* II. 31. I V. ö. *Csánki Dezső, I. Mátyás udvara, Századok XVIII. évf.* 521. l.

²⁾ Ruprecht, német császár, már 1407 körül tett hasonló kísérletet, de ezzel első sorban valóllási főt akart adni a zsidóságnak. Elrendelte ugyanis, hogy az általa kinevezett »Hochmeister ueber alle Rabbiner, Juden und Juedinnen des deutschen Reiches« főhatóságot gyakoroljon a birodalom többi rabbija fölött. Nyilván ép ez volt oka annak, hogy a zsidók e főnököket nem akarták elismerni, hanem még üldözték; s a »Judenmeister« intézménye rövid idő múlva nyomtalanul eltűnt. L. *Graetz, i. h.* VIII. 112. l.; *Güde-*

Ezentúl, valahányszor új király lépett a trónra, mindig csak a zsidó-praefectus szorgalmazta a zsidók régi szabadalmi jogainak megerősítését, s ezen megerősítést ő vette át a zsidóság nevében és képviselőjében. A külön e czélból választott két vagy több bizalmi férfiúval, kik azelőtt ily alkalommal az udvarnál közbenjártak, most már nem találkozunk többé. *A magyarországi zsidóság hivatalos képviselője kizárólag az új országos zsidó tisztviselőre szállt.*¹⁾

A »zsidó-praefectus«,²⁾ vagy mint egy 1511-ben kelt magyar okirat mondja: »az sydoknak elewthek yaroyok«,³⁾ — a németül fogalmazott királyi rendeletekben: »Obrister Vorgeher der Juden«,⁴⁾ egy francia követjelentésben pedig: »a zsidók fejedelme«,⁵⁾ — legelőször Mátyásnak 1482-iki márczius 19-én kiadott oklevelében⁶⁾ említették. Azóta, egész a mohácsi vész utáni időkig, az oklevelek szakadatlan sorában, igen sokszor találkozunk vele.⁷⁾ Mivel a zsidóságot, a szó szoros értelmében, korona-tulajdonnak tekintették, az ügyeik intézésével megbízott tisztviselő sajátkép a korona tisztviselője volt. Mint ilyen, közvetlen a királylyal érintkezett; a folyó ügyekről neki előterjesztést tett és tőle utasításokat kapott.⁸⁾ Hogy mindig az udvar közelében

mann, a Frankel-féle *Monatsschrift* XIII. 102. l. köv., valamint *Stobbe* idevágó újabb adatait. i. h. 258. l. köv.

¹⁾ V. ő. IV. Béla szabadságlevelének előbbi megerősítéseit II. Ulászló 1493. megerősítésével és 1494. átiratával, alant. *Okiratok* 28. és 30. sz.

²⁾ »Praefectus omnium Iudaerum«, néha: »Hebraeorum supremus;« *Hajnik*, i. h. 230. l. és alant. *Okiratok* 48. és 55. sz.

³⁾ Azaz: a zsidóknak előttük járójuk; *Hazai oklevéltár* I. 452. l.

⁴⁾ *Hajnik*, i. h. u. o; megfelel a latin czímnnek: »Hebreorum in Regno Hungarie supremus,« *Okiratok* 48. sz.

⁵⁾ »Prince des juifs,« *Századok*, 1877. évf. 755. l.; e czím valószínűleg ügyetlen fordítása a »Princeps Iudaeorum«-nak, *Okiratok* 29. sz.

⁶⁾ *Teleki, Hunyadiak kora* XII. 213. l.

⁷⁾ Rendesen a »providus« czímmel.

⁸⁾ »Expositum est Maiestate nostre in persona prouidi Jacobi Judei Mendel, prefecti Judeorum,« *Okiratok* 33. és 44. sz., vagy: »multis jam vicibus prouidus Judeus Mendel, prefectus Judeorum, Reg. Maiestati . . . querrimonias fecit, u. o. 44. sz.; vagy »Intelleximus ex praefecto Judeorum,« u. o. 35. és 43. sz., V. ő. u. o. 61. sz.

lehesen, lakása rendszerint Budán volt. Maguk a királyok, már azért is, mivel a zsidó ügyekben ő volt a korona képviselője, meg hogy a zsidó-adók behajtása körül annál nagyobb erélylyel és sikerrel működhessék, minden módon azon voltak, hogy zsidóknál s keresztényeknél egyaránt tiszteletet szerezzenek neki. Ahol az országban a zsidójelek dívtak, ott ő viselésök alól »előjárói tisztsége jeléül«, családostól föl volt mentve.¹⁾ E kiváltságot még a külföldön is gyakorolta, mire nézve, mint például II. Ulászló 1511-ben, maga a király közbenjárt az illető állam követénél.²⁾ Az udvarhoz járatos volt, és ünnepélyes alkalommal, mint például a koronázási díszmenetben, lovas csapat kíséretében, drága fegyverzetben szokott megjelenni.³⁾ Az ország zsidóságával, községekkel és egyesekkel szemben majdnem korlátlan hatalommal volt felruházva. Budán külön fogház állott rendelkezésére, melynek egyik helyiségében, — nyilván nagyobb biztonság okáért, — az ottani zsidóknak elzálogosított értékes tárgyak is őriztettek.⁴⁾ Oda hurczoltatta a tolvajokat s egyéb vétkeseket, valamint azokat, a kik parancsainak ellene szegültek, — gyakran még más községekből is.⁵⁾ Ezen intézkedés börtönöröket s általában oly közegeket tételez föl, melyek a praefectusnak segítségére voltak, hogy rendőri tisztét teljesíthesse

¹⁾ *Okiratok* 49. sz.

²⁾ *Okiratok* 42. sz.; v. ö. u. o. 38. sz.

³⁾ *Schudt, i. h.* IV. 3. continuatio, 163. l. egy névtelen erfurti lovag vagy polgár följegyzéseiből ezeket közli: »Also brachen wir auff, und zogen gen Ofen . . . Nun ist Ofen ein koestlich Koeniglich Schlosz . . . Sie hatten einen Juden hier im Lande, der hiesse der Mendel Jude; darnach zogen wir auf Stuhlweiszenburg auff die Kroenung mit einer koestlichen Ruestung, da hatte der Mendel Jude 24 Pferd und eine solche koestliche Ruestunge, das nie kein Mann gesehen hatte.« A szóban forgó koronázás nem, mint Schudt véli, I. Miksáé, hanem II. Ulászlóé lehetett csak. A »Mendel Jude,« mint alantabb látni fogjuk, a zsidó-praefectus; a fent (46. l.) említett héber feliratú magyar díszkard, valószínűleg az ő tulajdona volt.

⁴⁾ Következik abból, hogy a zsidó-praefectus börtönéből megszökött egyik rab egyúttal a szóban forgó zálogokat is elrabolta; l. alant. *Okiratok* 57. sz.

⁵⁾ *U. o.* 47. és 54. sz.

Nagyon valószínű, hogy azon zsoldosokkal, kiket a budai zsidók II. Lajos idejében őrségül tartottak, szintén ő rendelkezett. Budán kívül megbízott emberei által képviseltette magát, a kiket mint meghatalmazottjait, az egyes községekbe kiküldött. ¹⁾ Valahányszor ez történt, vagy ha fontosabb ügy elintézése végett ő maga kelt útra, mindannyiszor királyi rendeletet kapott az illető városi hatóság, hogy őt, vagy megbízottját, minden tekintetben támogassa. ²⁾ Ez, úgy látszik, arra mutat, hogy a városok csak vonakodva ismerték el a praefectus hatóságát. Később, egyes nagyobb községekben, mint például Pozsonyban, állandóan képviseltette magát ilyen megbízott emberei által. ³⁾

A zsidó-praefectus az ország összes zsidó községei felett, ezek bel- és külügyeiket illetőleg, főfelügyeletet gyakorolt, miért is a községek számára kiadott rendeletek gyakran ő hozzá intézettek. ⁴⁾ Másrészt pedig alkudozásba bocsátkozott és szerződéseket is kötött az ország zsidósága képviselőjében. ⁵⁾ A községek kebelében a meghasonlást majd békés úton, majd parancsszóval, kiegyenlítette; ⁶⁾ abban a gyakori esetben pedig, ha valamely zsidó község a városi hatósággal összeütközésbe jutott, a két fél közt ő volt a közvetítő. ⁷⁾ Hozzá fordultak hitfelei az ország minden részéből, valahányszor jogaikban, szabadalmaikban, személyükben vagy vagyonukban sérelmet vallottak. E sérelmeket ő maga, rendesen élő szóval adta elő a királynak, s a legtöbb esetben orvoslást vagy elégtételt nyert. A városi levéltárakban ebből a korból sűrűn előfordulnak a többnyire igen erélyes és határozott hangon tartott királyi rendeletek, melyeket a zsidó-praefectusok ki tudtak eszközölni hitfeleik oltalmára. S ezt a sikert majd egyszerűen az általuk védett ügy igazságos voltának köszönheték, majd

¹⁾ »Hominem suum . . . deputavit« *u. o.* 37. sz., v. ö. *u. o.* 47., 50., 53. sz. sat.

²⁾ *U. o.* 27., 35., 43., 44., 47., 50., 53. sz., sat.

³⁾ *U. o.* 54. sz.

⁴⁾ *Hajnik, i. h.* 232. l. 116—7. jegyz.

⁵⁾ *Okiratok* 28., 30., 55. sz.

⁶⁾ *U. o.* 44. sz.

⁷⁾ *U. o.* 35., 43. sz.

esdekléssel és könyörgéssel, majd pénzbeli s egyéb ajándékokkal, a legtöbb esetben pedig azzal vívták ki, hogy rámutattak, mekkora csorbát ejt a korona jogain vagy a kincstár érdekein a zsidók elnyomása és megkárosítása. ¹⁾ Legkivált az utóbbi szempont az, mely az említett királyi rendeletekben érvényesül. Ki a zsidókat üzletükben háborgatja, vagy bármikép megkárosítja vagyonukat, az közvetve a kincstárt is károsítja, mert a zsarolt és kárvallott zsidók vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy nehezen fogják fizetni különféle adóikat. A zsidók adóügye pedig egészen a praefectusra volt bízva, s ő hathatósan fölhasználta e körülményt hitsorsosai védelmére. Szükség esetén fenyegetőzött és a királyi védelmet kierőszakolta. E cél elérésére elég volt, határozottan utalnia arra, hogy a zaklatott zsidók, ha sérelmeik nem orvosoltatnak, el fogják hagyni a királyi városokat és valamely főúr birtokán fognak letelepedni, minek következtében a kincstár a zsidó-jövedelmeket elveszítené. ²⁾

Az országos zsidóságnak úgy rendes, mint rendkívüli adóit, melyek bizonyos összegben meg voltak állapítva, a praefectus vetette ki az egyes községekre, néha még a községbeli egyes tagokra is. ³⁾ Az utóbbi nyilván csak akkor történt, ha a községre vetett adónak maguk közt való felosztásán az egyes községi tagok nem tudtak megegyezni. ⁴⁾ A rendkívüli adókat, melyek a legnyomasztóbbak voltak, valamint az összes zsidóságot terhelő egyéb rendkívüli kiadásokat, néha egyes községi, — különösen a budai, — előljárók meghallgatásával és hozzájárulásával vetette ki, ⁵⁾ valószínűleg azért, hogy a váratlan adónak az egyes községekre való kivetése körül részrehajlással ne vádolhassák. A különféle adókat teljhatalmú megbízottjai által hajtatta be, kiket a városi zsidóbíró és a városi hatóságok támogatni tartoztak. ⁶⁾

¹⁾ *Okiratok* 33., 35., 43., 45., 54., 56., 57., 58., 61. sz.

²⁾ *U. o.* 43., 57., 58. sz.

³⁾ *U. o.* 27., 47., 53., 56., 59. sz.

⁴⁾ *U. o.* 56. sz.

⁵⁾ *U. o.* 55., 59. sz.

⁶⁾ II. Lajos szemrehányást tesz Pozsony városa tanácsának, hogy, a zsidó-praefectus jelentése szerint, az ottani zsidók esedékes adóját »ad

S ez volt tiszttségének legnehezebb és mindenesetre sok kellemetlenséggel járó feladata. Ezen adók ugyanis, nehezen voltak behajthatók, egyrészt a sokfelől zsarolt és zaklatott zsidóság kimerültségénél fogva, másrészt a miatt, hogy az egyes községek vagy a községbeli egyes tagok a rájuk eső részletet sokalták és megfizetni nem akarták. Gyakran előfordult, hogy az értük felelős praefectusnak erőszakhoz kellett folyamodnia, s volt rá eset, hogy az ellenszegülő községek előljáróit, vagy előkelő tagjait Budára hurcoltatta túszerzőkül.¹⁾

A zsidó-praefectura ilyformán kiváló jogokkal s elég széles hatáskörrel bírt, de másrészt nem csekély felelősséggel és nehézségekkel járt. Keletkezésétől egész megszűnéseig, e hivatalt mindig a *Mendel*, vagy mint néha helytelenül írják: *Mandel*,²⁾ budai zsidó család tagjai viselték. E tekintélyes, előkelő családból, — mondhatni dynastiából, — került ki valamennyi praefectus, a ki, e hivatal fennállásaig, az összes magyar zsidók ügyeit intézte, mint a zsidóság feje és képviselője.

Az első zsidó-praefectus, kiről tudomásunk van, Mendel *Jakab*, kinek atyja *Júda* (Jehúdah) a budai zsidó község elnöke volt.³⁾

sepissimas ipsius Jacobi Mendel requisiciones non curatis,« u. o. 51. sz.; l. még a következő jegyzetben felhozott okiratokat.

¹⁾ *Okír.* 37., 47., 51. sz. V. ö. *Hajnik*, i. h. 231. l. 115. jegyz.

²⁾ Az oklevelekben s a többi egykorú tudósításban (l. Ernusz Zsigmond kincstárnok számadásait Engelnél i. h. I. 17., 19. és 80. l.) rendszerint Mendel, ritkábban Mandel fordul elő, néha egy oklevélben mind a kettő (l. péld. alant. *Okiratok* 56. sz.) Hogy Mendel a helyesebb írásmód, az nem csak abból tűnik ki, hogy aránytalanul gyakrabban fordul elő, hanem még abból is, hogy német oklevelekben (u. o. 27. sz.) Menlein lett belőle, s hogy e család egy későbbi utóda Menteli-re változtatta nevét. L. *Dux Adolf* érdekes adatát a *Pester Lloyd* 1876. évf. 126. sz.

³⁾ »Jacobus Mendl, filius quondam Judei Mendel, praefectus Judeorum; *Okiratok* 28. és 30. sz. Ezen, két királyi levélben, melyek 1493-ból és 1494-ből valók, szóról szóra ismételt elnevezés a »Judeus« szót tulajdonnévként veszi, mert különben nem mondaná, ez a Jakab Mendel, melyik Mendelnek volt a fia; l. a következő jegyzeteket. A szóban forgó »néhai Mendel«-t pedig közelebbről ismerteti egy 1493-ban kelt okirat (u. o. 29. sz.), melyben előfordul »Isaak et Jacob, filii quondam Mendel, Principis Judeorum Budae commorancium.« Ezen néhai Mendel tehát csak a budai zsidók előljárója volt, nem pedig »az országban lakó összes zsidók praefectusa.«

Legelőször 1482-ben találkozunk vele, de akkor már hivatalban van.¹⁾ Tisztségét *Jakab Júda* nevű fia örökölte, ki 1502-től körülbelül 1512-ig volt zsidó-praefectus.²⁾ Innét egész 1523-ig, ennek szintén *Jakab* nevű fia viselte e hivatalt,³⁾ s ez hitfelei érdekében ritka tevékenységet fejtett ki, melyről a királyi levelek s egyéb okiratok hosszú sora tanúskodik. Utána, egész a mohácsi vészig, Mendel *Izrael*,⁴⁾ innét egész a zsidó-praefectura

¹⁾ Fent. 214. l. 1. jegyz.

²⁾ L. II. Ulászlónak 1502- és 1505-ből való leveleit (*Okiratok* 33. és 38. sz.), melyek következetesen »Jacobus Judeus Mendel«-nek nevezik a zsidó-praefectust. »Hogy a »Judeus« itt nem pusztá jelző, hanem tulajdonnév, már magából a szövegezésből, de a következő jegyzetben mondotakból is kitűnik. Jakob Jehúdah (Júda), gyakran előforduló zsidó név.

³⁾ Okírataink 1512 óta egész 1523-ig mindig csak egyszerűen Jacobus Mendel-nek nevezik a zsidó-praefectust. Hajnik, ki nem volt tekintettel arra, hogy a »princeps Judeorum Budae commorancium« nem azonos a zsidó-praefectussal, és hogy Jacobus Judeus Mendel és Jacobus Mendel két különböző személy, azt teszi fel (i. h. 229. l., 106. jegyz.), hogy Mendel Jakabnak hasonló nevű fia volt, s az 1482-től 1523-ig terjedő »csaknem félszázados korszakot két Mendel Jakab töltötte be.« — Zsidó gyermeknek, atyja életében, soha sem adják az apja nevét; ez csak utószülött gyermeknél szokott történni, a minő pedig ez az állítólagos ifjabbik Mendel Jakab nem lehetett, ha atyját a zsidó-praefecturában követte. A zsidók csak meghalt rokonnak nevét szokták adni gyermekeiknek és valamely zsidó család nemzetségfája az unokát rendesen nagyatyja, vagy ha ez születésekor még életben volt, dédatyja nevének mutatja. Ha pedig ez véletlenül összevág a még életben levő atyjának nevével, megkülönböztetés kedvéért még egy másik nevet adnak melléje. Ezen tényállásból, valamint az előbbi jegyzetekben idézett okiratokból, következik, hogy Júda Mendel, a budai zsidók előjárója, fia Jakab az első zsidó-praefectus volt, utána következtek: Jakab Júda, azután ismét Jakab, és, mint látni fogjuk, Izrael és Izák Mendel. Egyedül II. Lajosnak 1517-ben kelt levele okoz némi nehézséget, a mennyiben kétszer említi »Jacobum Judeum, filium providi Judei Mendel,« az utóbbin pedig a zsidó-praefectust érti, ki akkoriban (II.) Mendel Jakab volt. Valószínű, hogy Jacobus Judeus itt is tulajdonnév; Mendel Jakab ugyanis, zsidó szokás szerint, elhalt atyjának nevét ruházta fiára. Lehetséges azonban, hogy a szóban forgó levél voltaképen Mendel Jakabnak szintén Jakab nevű vejére vonatkozik (»Mendel, praefectus Judeorum ... et Jacobum generum praefati Mendel,« *Okiratok* 51. sz.), ki tévedésből Mendel Jakab fiaként szerepel.

⁴⁾ *Okiratok*, 61. sz.

megszűnéseig, — de csak a Ferdinándot uralt országrészben, — Mendel *Izsák* viselte e hivatalt.

E praefectusok közt a *két Jakab* volt a legtekintélyesebb. Az öregebb (első) Mendel Jakabot Mátyás több alkalommal különös pártfogása alá vette és elhalmozta kedvezményekkel. Midőn például Monyorókereki Elderboch János egy tőle fölvetett nagyobb kölcsönt a szerződésileg kikötött határidőre vissza nem fizetett: Mátyás, Mendel ügynökei számára, királyi leveleket bocsátott ki, melyekben meghagyta az ország összes hatóságainak, hogy Elderboch jobbágyait, a hol rájuk akadnak, letartóztassák, árúikat s egyéb vagyonukat Mendel javára lefoglalják és ügynökeinek kiszolgáltassák. ¹⁾ Más alkalommal hasonló rendeletet küldött Pozsony városához azzal a meghagyással, hogy »az ő zsidóinak praefectusát«, kinek bizonyos Binberg, ottani lakos ellen követelései vannak, az összes hitelezők közt legelőször elégíttesse ki. ²⁾ Tekintélyes állását legjobban jellemzi, hogy II. Ulászló koronázására huszonnégy lovassal jelent meg Székesfehérvárrt, s itt fényes fegyverzete által különösen kitűnt. ³⁾ Utóda, Jakab Júda, Ulászló bizalmát kiválóan bírta; gyakran vásárolt számára értékesebb árúczikkeket, s utána küldte, ha az udvar nem volt Budán. ⁴⁾ Néha kifizette adósságait és kiegyenlítette tartozásait is. ⁵⁾ Az ifjabb (második) Mendel Jakab, a velencei követnek a dogehoz írt levele szerint, »nem csekély befolyással bírt a főuraknál, kivált a nádornál.« Midőn József nevű fia 1511-ben, peres ügyei elintézése végett, Velenczébe utazott, II. Ulászló ajánlotta őt, a Budán székelő velencei követ Pasqualigo által, a dogenak, hogy mentse föl ama súruga kalap viselése alól, melyben a zsidóknak ott járniok kellett. ⁶⁾

¹⁾ *Okiratok* 23. sz.

²⁾ *Teleki, i. h.* XII. 213. l.

³⁾ *Fent.* 217. l. 3. jegyz.

⁴⁾ *Ernusz Zsigmond* kincstárnok 1494—5-iki számadásai, *Engel, i. h.* I. 80. l., hol három ilyen tétel fordul elő.

⁵⁾ *Engel, i. h.* 104. l. »Eidem Emerico Czobor Judeus Mendel soluit 200« (fl.).

⁶⁾ *Okiratok* 42. sz.

Mátyás kiváló nagy férfiú volt, de azért korának befolyása alatt állt ő is. Eljutott a kor legmagasabb színvonaláig, de túl rajta ő sem emelkedhetett. S így a zsidókkal szemben is azon jogfelfogások vezérelték, melyek akkoriban az uralkodók voltak.

Hogy Mátyás annyira felcsigázta a zsidók adóját, hogy alatta ötször annyit fizettek, mint László alatt, azt fényes udvartartásának és gyakori hadjáratainak kell betudni, a melyek őt a kincstár jövedelmei szaporítására utalták. Hozzájárult még II. Pius pápának 1459-ben kelt rendelete, mely arra kötelezte a zsidókat, hogy a török háború költségeinek fedezésére vagyonuk huszad részével adózzanak. Ha Velence és Milano csak ezen föltétel alatt ígértek segílyt a törökök ellen,¹⁾ akkor Mátyás sokkal több joggal alkalmazkodhatott e szentszéki rendelethez.

Igen természetes és könnyen megmagyarázható továbbá az is, hogy az akkori Európának minden fejedelme által igénybe vett és már elődei által gyakorolt jognál fogva, ő is föltétlenül s korlátlanul szokott rendelkezni a zsidók vagyonával. Pozsony lakóinak, például, 1467-ben zsidó-adósságaik visszafizetésére fél-évi halasztást adott; nyolcz évvel később (1475-ben) a zsidókamatok felét egészen elengedte nekik.²⁾ A nagyszombatiakat e kamatok fizetése alól 1462 körül teljesen fölmentette;³⁾ 1486-ban azokat közülök, kiknek háza leégett, azzal kártalanította, hogy egészen elengedte nekik minden adósságukat, magát a kölcsönvett tőkét is, a melylyel zsidónak tartoztak.⁴⁾ Két évvel később pedig, ugyancsak nagyszombati polgároknak, kik, mivel zsidó-adósságaikat meg nem fizethették, a városból elmenekültek, az összes zsidókamatok fizetését elengedte.⁵⁾ Az efféle kamat-elengedés, uralkodása alatt, szokásos kedvezmény volt,⁶⁾ melyet

¹⁾ *Feszler, i. h.* V. 65. l.

²⁾ *Teleki, i. h.* XI. 227. l. és *Hajnik, i. h.* 237. l.

³⁾ Mátyás levele, Buda, 1462. fer. tertius prox. p. fest. sacratiss. corp Christi, *Nagyszombat városa levéltárában.*

⁴⁾ Mátyás levele Buda, 1486. in dominica Judica, u. o.

⁵⁾ Mátyás levele, Viennae, 1488. fer. sexta prox. a. f. b. Thom. apostoli, u. o.

⁶⁾ *Kovachich M. G., Formulae solemnes* sat. 489. l.; a »gratia super relaxatione usurae«-re vonatkozó példák mind Mátyásnak királyi leveleiből valók.

néha a városok királyi kapitányai is osztogattak, kiknek önkényű eljárását Mátyás utólag helybenhagyta.¹⁾

Főlemlítendő végre az a rendelet, melyet 1475-ben Pozsony fölterjesztésére bocsátott ki. A nevezett város lakóinak szigorúan meghagyta, hogy zsidóknál ingatlanokat senki el ne zálogosítson; a zsidóknak pedig, a kölcsönzött összeg elvesztésének terhe alatt, megtiltotta, hogy kereszténytől bárminemű fekvőséget zálogba ne vegyenek. Ez a rendelet, — habár az akkori viszonyok közt, midőn csakis zálogra szoktak kölcsönt adni, a zsidókra nézve nagyon nyomasztó lehetett, — talán nemzetgazdasági tekintetéből igazolható. S Mátyás az ilyenekre tényleg utalt is, hangsúlyozván az illető oklevélben, hogy e rendszabályt azért alkotja, »mivel alattvalói javáról mindig gondoskodni szokott.« De ha a fentebbi tilalmat első sorban azzal indokolja, hogy »minden jó kereszténynek törvényes kötelessége a zsidókkal való közlekedést lehetőleg kerülni«, s ha ez alkalommal ismételten mondja levelében, hogy az elzálogosított ingatlanoknak zsidó kézre jutása »nyilvános botrány az összes kereszténységre nézve;«²⁾ vagy ha ugyanaz nap (1475. április 28-án) kibocsát egy másik rendeletet is, mely Pozsony város hatóságát fölmenti azon kötelesség alól, hogy az ottani zsidóknak nem-pozsonyi polgárok ellen igazságot szolgáltatson, mivel ez a háborús idők által úgy is megviselt városnak nehezére esnék:³⁾ akkor mind ebben nem annyira a

¹⁾ Mátyásnak tudomására jutott, hogy a nagyszombati polgárokat a zsidóknak járó kamatok fizetésére szorítják, mely kamatokat, azt írja, »fideles nostri magnifici Johannes et Sigismundus, Comites de Bozyn et de S. Georgii, tempore Capitaneatus ipsorum, dictis civibus prae-fatae civitatis nostrae Tyrnaviensis, sicut et dictis externis hominibus relaxaverunt et remisserunt . . . et quia nos dictam usuram per annotatos Johannem et Sigismundum comites . . . relaxatam eodem modo etiam nunc relaxamus, sicuti per eosdem comites fuit extunc relaxata,« felszólítja a nevezett város kapitányait és bíráit, hogy a szóban forgó zsidó-kamatokat ne merjék behajtani. Dat. Budae, fer. tertia prox. p. f. sacrat. corp. Christi. 1462. Eredetiye *Nagyszombat városa levéltárában*.

²⁾ »Totius christianiani populi scandalum manifestum;« *Hajnik, i. h.* 239. l. 145. jegyz.

³⁾ *Teleki, i. h.* XI. 532. l.

fünkelt, lángelméjű király szavát halljuk, mint inkább a szűkeblű, türelmetlen korszellemét, mely még kiáltóbban hangzik a fejedelem következő végzéséből.

Balázs, győri püspök, egy *Kremnitzer Mihály* nevű kikeresztelkedett zsidón bizonyos összeget követelt adósság fejében, mely adósságot az utóbbi még zsidó korában csinált. Kremnitzer a fizetést megtagadta, mire Mátyás, a főpapok és országnagyok meghallgatása után, azt az ítéletet hozta, hogy Kremnitzer »nem szorítandó oly adósság fizetésére, melyet még mint zsidó csinált volt, mivel a keresztény hitre való áttérésével odahagyott mindent, a mit addig bírt, és *így elveszítette adósságait is, netaláni követeléseivel együtt.*«¹⁾ Ezen érvelés, a jogi életre való alkalmazása amaz egyházi tannak, mely szerint az egyházba áttért pogány vagy zsidó úgy tekintendő, mint *neophyta*, vagyis újszülött, ki a kereszttség föl vételével egészen új életet kezd, olyannyira, hogy egész multja, minden addigi jogával és kötelezettségével egyetemben, semmivé foszlik.²⁾

E jogelv gyakorlati keresztülvitele egyúttal arra is szolgálta, hogy a kikeresztelkedett zsidókat, — mint itt, például, Kremnitzert, — bizonyos kedvezményekben részesítsék, és így anyagiilag is megjutalmazták kitérésökért,³⁾ valamint arra is, hogy eladósodott zsidókat a kitérésre csábítsanak. — Az efféle

¹⁾ *Teleki, i. h. 246. l.*

²⁾ E középkori jogelvre nézve l. a forrásokat *Stobbe, i. h. 268 l.* — *Hajnik (i. h. 243. l.)* eltérő magyarázata, hogy a kikeresztelkedett zsidó elveszítette előbbi adósságait és követeléseit, »mint oly vagyont, melyet a keresztény törvény ellenére uzsorával szerzett magának,« már azért is hibás, mivel a kitértnek csak követeléseire, nem pedig adósságaira nézve állhat, mert ezeket, — mint például itt Kremnitzer esetében, — csak nem uzsorával szerzte. Mátyás végzésének érvelése: »utpote qui suscepta fide christiana reliquit omnia, quae habuit atque etiam debita simul cum creditis amisit« világosan a mi felfogásunk mellett szól.

³⁾ A kitértnek, igaz, nem csak adósságai, hanem követelései is megsemmisültek; de mivel a kitérés saját elhatározásától függött, ő azzal várhatott addig, míg követeléseit be nem hajtotta. A saját, — talán éppen ily számíttással csinált, — adósságaitól azonban kitérése által kényelmesen megszabadulhatott.

jutalmazások- és csábításokra pedig a középkorban, mint mindenütt, úgy Magyarországon is tekintettel szoktak lenni. ¹⁾

A mondottak után nem meglepő, hogy midőn Mátyás 1485-ben Alsó-Ausztriát meghódította, a zsidóknak, halálbüntetés terhe alatt, takarodniok kellett Korneuburg- és Klosterneuburgból, Bécsből s még egynéhány ausztriai városból, melyek hatalmába kerültek. Okúl azt hozta fel, hogy a zsidók a pénzt hamisítják és rendőri intézkedéseit megghiusítják. ²⁾ Minthogy azonban az osztrákok már azelőtt is nem egy ízben sürgették a zsidók kiűzését, valószínű, hogy Mátyás, az iránta ellenséges indulatú, legyőzött osztrákokat, e rég táplált óhajuk teljesítése által, a maga részére akarta nyerni. Kielégítette így gyűlöletüket, de bírvágyukat is; mert a száműzöttek fekvősegeit, néha még ingó vagyonát is, az illető városok javára szokták lefoglalni.

Mátyás mindamellet még akkor sem tagadta meg igazgyszeretetét, midőn, a korszellem hatása alatt, a zsidókkal keményebben bánt. A félévi halasztást például, melyet Pozsony lakóinak, zsidó-adósságaik visszafizetésére engedélyezett, ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Bánffy Miklós, pozsonyi gróf, és Pehem (Böhm?) Tamás, pozsonyi zsidóbíró, úgy a polgárság mint a zsidók részéről, két-két bizalmi férfiút választassanak. Ezek időközben a kölcsönök tőkéit s az esedékes kamatokat akkép állapítsák meg, hogy mind a két félnek igazság szolgáltassék; e közösen megállapított tőkéket és kamatokat az illetők a félévi haladék leteltéig tartoznak megfizetni. A zsidó-kamatok félének fent említett elengedése alkalmával pedig egyúttal határidőt is tűzött, melyen belül a kölcsönvett tőkék az esedékes félkamattal együtt hiány nélkül megfizetendők. ³⁾ A Mátyás által

¹⁾ L. fent. 91. és 198. l.

²⁾ L. *Hormayr, Wien seine Geschichte u. seine Denkwürdigkeiten*, IV. köt. 1. és 2. füz. 67. l. — V. ö. *Vaterländische Blätter für d. oesterreich. Kaiserstaat* 1815. évf. 25. sz. 159. l.; innét átment *Jost* nagy történelmi munkájába is (VIII. 292. l.). *Hormayr* itt még azt is megjegyzi, hogy Mátyás, — bár sokat hajtott az orvosok tanácsára, sőt még a jövőmondókra is, — zsidó orvost vagy jövőmondót semmi szín alatt nem bocsátott maga elé.

³⁾ L. fent. 223. l. és *Hajnik, i. h.* 237. l.

létesített zsidó-praefectura a zsidóságnak országszerte kellő védelmet nyújtott törvénytelen támadások ellen, és alkalom szerint maga Mátyás is erélyesen föllépett, ha a zsidókon igazságtalanságot követtek el.¹⁾ Ezt pedig, úgy látszik, nem ritkán s néha sikerrel megkisértették, mire a hírneves *Akibá há-Kóhen* esete tanulságos például szolgálhat.

Ez az Akibá, Mendel Jakab zsidó-praefectus mellett, a budai zsidó községben kiváló szerepet játszott. Vallásos buzgalma, a hittudományokban való jártassága és ritka jótékonyssággal párosult roppant gazdagsága által egyaránt kitűnt. Magyar és később cseh hitsorsosai rendszeren a »nászí«, azaz *fejedelem* megtisztelő néven emlegették; de még nem-zsidó körökben, úgy látszik, magában az udvarban is tekintélyes állást foglalt. Nevét »aranyos betűkkel« írta, nyilván olyanokkal, minőket régi drága kéziratokban találni.

Vagyona és befolyása, — mint egy utódai leszármazását tárgyaló okiratban olvassuk, — az országnagyokban irigységet keltett. Irigyei rágalmazták őt a király előtt, s ennek következtén Magyarországból, nem tudni, elmenekült-e ideje korán, vagy kiűzetett. Elég az hozzá, családotól Prágába ment. Itt, egyebek közt, nagy talmud-iskolát alapított, hol maga tartotta az előadásokat. Gazdagsága és tekintélye ott is féltékenységet és irigységet támasztott; rágalmak és gonosz ráfogások szüntelen keserítették életét, sőt három ízben komoly veszéllyel fenyegették. Mindannyiszor szerencsésen megmenekült, s a háromszoros menekülés emlékeül három egyforma hímzetű drága függönyt ajándékozott a prágai három zsinagóga frigysekrényére. Tizenkét fia és tizenhárom lánya született. Láányai közül tizenkettőt olyanokhoz adott férjhez, kik szintén *kóheniták* voltak, mint ő, azaz Áhron főpap családjának sarjai. A legfőbb ünnepeken így huszonöt férfi volt együtt családjából, kik az isteni tisztelet alkalmával a népre Izrael régi papi áldását mondták. Erre büszkén szokott hivatkozni az öreg Akibá, mivel, meggyőződése szerint, ily módon igazán teljesítette az Áhron családjának szóló isteni

¹⁾ *Teleki, i. h. XII. 213. 1.*

parancsot: »Így áldjátok meg Izrael gyermekeit!«¹⁾ *Jóchebed* nevű leánya, kit rabbi Sábtaíhoz, kora egyik legkiválóbb talmudistájához adott nőül, egy nagytekintélyű család özvegye lett, mely a zsidó irodalmat több fényes névvel gazdagította. A nevezetes férfiú, kitől többek közt a hírneves tudós *Edels* Sámuel (Meharsa) is származott, 1496-ban halt meg Prágában. Sírkövére azt vészték, hogy a kő »Rabbi Akibának, a Budáról való Kóhen- és fejedelemnek« nyughelyét jelzi. Tekintélye oly nagy volt, hogy egy theologiai kérdés eldöntése alkalmával, még halála után vagy százötven évvel is, az ő eljárására hivatkoztak.²⁾

Mint budai Akibá a zsidóságban, úgy több kitért zsidó meg kiváló szerepet játszott a magyar kereszténységben s a közéletben.

E figyelemre méltó, nevezetes tényt több körülmény magyarázza. Első sorban az, hogy ez időtájt olaszokon s németeken kívül, gazdag zsidók is jöttek az országba, kiket főképp a dúsan jövedelmező, de még kellően ki nem aknázott bányák híre csalt ide. Mátyás pedig, ki, mint láttuk, a zsidókkal való érintkezést a lehető legszűkebb korlátok közé akarta szorítani s az ingatlanok zsidó kézre jutását »nyilvános botrány«-nak tekintette, hivatalt, vagy bárminemű tisztséget nem ruházott rájuk.³⁾ De nyilván azt sem engedte meg, hogy az állam és a korona birtokait és javadalmait tulajdonul megszerezzék, vagy csak ki is béreljék. A zsidó pénzes emberek s vállalkozók tehát, ha csak hitükből ki nem tértek, ki voltak zárva a versenyből. Ehhez járultak egyrészt talán a zaklatások, melyeket az előkelő és vagyonos zsidók — mint Akibá példájából láttuk, — a féltékeny országnagyoktól szenvedtek; másrészt valószínűleg ama kedvezmények is, melyekkel a kereszténységre áttért zsidókat jutalmazták. Hasonló viszo-

¹⁾ *Móz.* IV. k. 6., 23.; az »Így«-nek megfelelő héber szó (kóh) t. i. számértéke szerint = 25.

²⁾ Akibá há-Kóhen-re vonatkozó kútfők: *Kohen-Zedek József, II. évf.* IV. évf. 110. l. köv. *Frumkin A. L., Ecken-Smácl*, Wilna 1874., 64. és 111. l. köv. és *Szimchá ben-Gerson há-Kóhen, Széfer-sémóth* 56^a l.

³⁾ A zsidó-praefectura, mint kizárólag zsidók számára rendelt hivatal, természetesen nem számít.

nyok, hasonló okoknál fogva, nyilván már azelőtt is uralkodtak, és ezért van, hogy ez időtájt, de főkép Mátyás alatt, aránytalanul gyakran találkozunk kikeresztelkedett zsidó főurakkal, kik nemcsak gazdagságuk által tűnnek ki, hanem még inkább az által, hogy ők és utódaik a legmagasabb állami és egyházi méltóságokra emelkednek.

Magának Mátyásnak keresztapja is: *Thuz János*, ilyen kitért zsidó volt. Mint Osáktornya, Kaprencza, Szt.-György, Krapina és Strigó birtokosa, és mint horvátországi bán, az ország leghatalmasabb s leggazdagabb főnemesei közé tartozott; *Oszvald* nevű testvére pedig zágrábi püspök volt.¹⁾ Mátyás előtt egy ideig nagy tekintélyben állt, de végre, mivel a törökök becsapásait bosszútalanul tűrte, kegyvesztett lőn. Midőn Mátyás 1480-ban több garázda országnagyot, — közöttük Thuzt is, — Zágrábba idézett ítélő széke elé, Thuz János, hatvanezer aranynyal, Velen-czébe menekült, hol a patriciusok közé fölvetetvén, boldogul s békében töltötte életét.²⁾

Thuznál jelentékenyebb volt a már Zsigmond idejében beköltözött *Hampó* nevű, dúsgazdag sváb zsidó, ki később, valószínűleg hogy a rézbányákat kibérelhesse, gyermekeivel együtt fölvette a keresztiséget, s *Ernusz János* néven egy előkelő magyar nemes család ősapjává lőn. Mátyás, ki egy királyi levélben szintén *komájának* nevezi őt,³⁾ nagy bizalommal volt hozzá. 1464-ben a rézbányák igazgatását reá bízta; 1467-ben, mikor már lovag és nemes volt, fő-vámfelügyelőnek nevezte ki, s felszólította a királyi városokat, hogy őt és alárendelt közegeit tisztességesen fogadják és mindenben támogassák. 1470-ben pedig, hű szolgálatai elismeréseül, Sklabinya uradalommal ajándékozta meg s a legkülönbözőbb kifejezésekkel Thúrócz főispánjává nevezte ki.⁴⁾ Később

¹⁾ *Katona*, XVIII. 188. l.

²⁾ *Bonfin*, i. h. Dec. V. lib. 6, és *Listi János* veszprémi érsek idevágó följegyzése *Kovachich*-nál, *Scriptores rer. hung.* I. 332. l.

³⁾ *Teleki*, i. h. XI. 519. l.; v. ö. *Wenzel*, *Magyarország bányászatának kritikai története* 163. l.

⁴⁾ Kútfők: *Thurnschwamb*, *Engelnél* i. h. I. 193. l.; *Kovachich*, *Vestigia Comitiorum* 373. l.; *Wenzel*, i. h. u. o. V. ö. *Bél Mátyás*, *Notitia*

ő is kiesett Mátyás kegyelméből. 1475-ben a király elkoboztatta roppant és mint az egykorúak állítják, nagy részben nem igaz úton gyűlt javait. ¹⁾ Idősebb fia, *Ernusz Zsigmond* három évvel utóbb a pécsi püspöki székre ült s Mátyásnak, — később Corvin Jánosnak is, — rendületlen híve maradt; az ifjabbik, *János* pedig Csáktornyt bírta. Ennek unokájával, Ernusz *Gáspárral*, Hampó családjának magva szakadt. ²⁾

Mátyás idejében tehát Horvátország bánja (Thuz János), az ország fő-vámfelügyelője és Thúrócz főispánja (Hampó vagy Ernusz János), a zágrábi érsek (Thuz Oszvald), a pécsi érsek (Ernusz Zsigmond), valamint Csáktornya ura (János, Hampó fia) *mindnyájan kikeresztelkedett zsidók.* ³⁾

Egy ízben a külviszonyok sora úgy fordult, hogy Mátyásnak diplomatiái alkudozásokba kellett bocsátkozni török szolgálatban álló zsidóval. Velencei írók szerint ugyanis, Mátyás az időtájt, mikor jegyese Beatrix Magyarországra érkezett, Muhammed szultánnal, kinek részéről egy zsidó vezette az alkudozást, titokban békét kötött. ⁴⁾

Mátyás huszonnégy éves uralkodása alatt a magyarországi zsidók nem épen boldogul ugyan, de, — a mi ez időtt más országokban nagy ritkaság, — békében s nyugalomban éltek. Anyagi helyzetük, igaz, rosszra fordult. A királyi kincstárba részint egyenes adók fejében, részint különféle ajándékok czímén oly összegekkel adóztak, melyek, ha a zsidóságnak aránylag csekély számát és a pénz akkori értékét tekintjük, túlságos nagyoknak mondhatók. A városok, nem is tekintve, hogy mindennemű ter-

nova hung. II. 307. I. és *Lehotzky, Stemmatalogia* »Ernusz Zsigmond« szó alatt.

¹⁾ *Csánki, i. h.* 532. I.

²⁾ *Lehotzky, i. h.* u. o.; v. *Ö. Feszler, i. h.* V. 519. I.

³⁾ E nevezetes körülményt *Löw* (a *Busch*-féle *évkönyv* V. évf. 77. I.) szintén kiemeli, csak hogy a Thuz testvéreket nem említi.

⁴⁾ *Engel, Gesch. d. ungr. Reichs* III. 349. I.; az általa pontosan meg nem nevezett olasz forrásokat, a melyekre hivatkozik, hiába kerestem. A zsidó közvetítő mindenestre nem Mátyásnak, hanem Muhammednek volt megbízottja.

lőket a zsidók is viselték, még külön adót is vetettek rájuk. Végre pedig, régi szokás szerint, a papságnak dézsmát és egyéb járandóságokat is fizettek.¹⁾ Vétel útján szerezhettek ugyan ingatlanokat; ²⁾ de Mátyás említett rendelete, mely az ingatlannak zsidónál való elzálogosítását, és zsidónak az ily módon való ingatlan-szerzést oly szigorúan megtiltotta, tetemesen csökkentette pénzületeiket, s ezekkel együtt keresetüket is. Köz hivatalt nem viselhettek, állami bérletet nem nyerhettek, s hogy még a sajátképi kereskedést is csak bizonyos korlátok között folytathatták, azt Mátyásnak 1486-ban kelt ama rendeletéből következtethetjük, mely felhatalmazta Nagyszombat városát, hogy az ottani zsidókat a borkereskedéstől eltilthassa.³⁾ Követeléseiket, kivált a kamatokat, nem egy ízben egészen elvesztették, mivel Mátyás a keresztény adósokat, mint több példából láttuk, elég gyakran fölmentette a zsidó-kamatok fizetése alól.

Ily módon a zsidók anyagi viszonyai fölötté mostohákká váltak. Mátyás idejében kezdődött amaz általános elszegényedésük, melyben később egész e korszak végeig, Buda kivételével, országszerte sínlenek. E tekintetben tanúlságosak Pozsony városa régi számkönyvei. E könyvek tanúsága szerint, Mátyás előtt a város néha keresztényektől, de többnyire pozsonyi vagy budai zsidóktól vett fel kölcsönöket. Mátyás idejében csak zsidóktól húzott különféle *jövedelmekről* van szó, melyeket gyakran csak erőszakkal hajthattak be tőlük. De a város hitelezői közt egyetlen egy belföldi zsidó sem fordul elő; a hitelezők vagy keresztények, vagy pedig külföldi zsidók.⁴⁾ Egy pár vagyonosabb zsidó, valószínűleg, csupán kivétel: minők a budai Akibá, Mendel zsidó-praefectus, vagy azok, — ha t. i. magyar és nem külföldi

¹⁾ L. például Pozsony városa *számkönyveit* az 1471., 1473., 1477., 1480. és 1489. évre, *Okiratok* 12. sz.; a városnak, valamint a papságnak fizetett különféle adókra és járandóságokra nézve l. alant. 6. fejezet.

²⁾ Pozsony városa *számkönyvei* az 1473. évre; u. o.

³⁾ L. az okíratot *N.-Szombat városa levéltárában*.

⁴⁾ Pozsony város *számkönyvei* u. o. az 1455. utáni évekből, különösen az 1471. és 1475. évből. A zsidók általános elszegényedését, mely Mátyás idejében indul meg, alant., a 6. fejezetben, tüzetesen tárgyaljuk.

zsidók voltak, — kiktől Urbanus egri püspök szintén vett föl Mátyás számára kölcsönöket.¹⁾

Másrészről azonban a nagy király erős uralkodása alatt nem fordulhattak elő rendzavarások, vagy a zsidók vagyona és személye ellen intézett merényletek. Pedig effélékre, miután a zsidóüldözés ragálya, kivált Ausztriából, már idáig harapózott, hazánkban is megvolt a hajlam és megvoltak a rendbontásra kész garázda elemek. Legjobban kitűnik ez abból, hogy Mátyás halála után szintén azonnal kitörtek az ország különféle vidékeire a középkori zsidóhajszájak, melyek azóta le sem tűntek a napirendről.

Említésre méltó végre még az a nevezetes és érdekes tény, hogy a Mátyás által alapított s igazán királyi bőkezűséggel fényesen felszerelt s egyre gyarapított híres budai könyvtár kincsei közt számos héber könyv is létezett. A nagybecsű héber codexeket, úgy mint az arab és syriai kéziratokat főképp Konstantinápolyban és Ázsiában drága pénzen vásároltatta össze. Néhányan közülök, Buda 1686-iki visszafoglalása után, Németország különféle könyvtáraiba kerültek. Ragusai Felix, ki Mátyás király könyvtára élén állott, egyéb keleti nyelveken kívül a hébert is értette.²⁾

¹⁾ Pray, *Epistolae procerum regni Hungariae* 1. 15. 1.

²⁾ L. alant. *Függelékek* VIII. sz.

NEGVEDIK FEJEZET.

A zsidók II. Ulászló uralkodása alatt.

Mátyás halálának hírére a zsidókat megtámadják. Nagyszombatban, Tatán, Sopronban. — Miként bánt velök Corvin János. — A tatái zsidók kifizetése. — II. Ulászló. — A zsidók ünnepélyesen fogadják. — Kényszerkölesönöket csikar ki tőlük. — A zsidó-adók nagymérvű csökkenése. — Rendkívüli zsidó-adók. — Az országnagyok zsarolásai. — II. Ulászló megerősíti a zsidók régi jogait és szabadságait. — Az ellenök emelt vérvádak. — Nagyszombati zsidó-égetés. — A nagyszombati zsidók a Szapolyayak hatósága alá kerülnek. — Az országgyűlésekkel járó zsidóhajszáok. — Véres zavargások Budán. — Az ottani zsidók őrséget tartanak védelmükre. — A főurak és városok zsarolásai. — Zsidó-jelek Magyarországon. — Újabb zsarolások. — Számos zsidó el akarja hagyni a királyi városokat. — Ulászló, valamint maguk a zsidó községek, meggátolják a kiköltözködést. — A bazini gróf jószágain megtelepedett pozsonyi zsidókat visszatérésre kényszerítik. — Osztrák Miksa, Ulászló beleegyezésével, védlevelet állít ki a magyar zsidóság számára. — II. Ulászló halála. — Jogviszonyok. — Paraszt-lázadás.

Mátyás halálával kezdődik a magyarországi zsidók történetének legszomorúbb korszaka, mely magának Magyarországnak leggyászosabb korszakával esvén össze, szakadatlan sorát mutatja a sötét, elkomorító, nagy részben undok képeknek. A nagy király halála és a mohácsi veszedelem közt lezajlott harminczhat év alatt (1490—1526) a zsidók társadalmi és anyagi állapotának sülyedése lépést tartott az állam, a királyság és a törvény tekintélyének sülyedésével. Szenvedéseik s üldöztetések ugyanabban a félelmes mértékben fokozódtak, mint az oligarchia pártvillongása, a köz nemesség féktelenkedése, a köznép elégtelensége és nyomora s az országos zavar és veszedelem.

Alig merevedett meg a hatalmas kéz, mely a kormány gyepölit oly erőlyesen tudta tartani, midőn, az újra lábra kapott

pártküzdelmek és zavargások közepett, elötűntek a zsidók veszedelmét hirdető középkori rémek is, melyek Mátyás alatt sötét rejtekeikben lappangtak.

Mátyás halálának hírére először is a városok, régi engesztelhetlen ellenségeik, támadták meg a védtelen zsidókat, kik az akkori felfogás szerint, a nekik oltalmat ígért király kimúltával minden jogukat elvesztették. Nagyszombatban, Tatán és Sopronban majdnem egyidejűleg zavargások törtek ki, melyek komolyan fenyegették a zsidók vagyonát és személyét. Sopron városa az ottani zsidókat azonnal mind bebörtönözte, kijelentvén, hogy csak azon föltétel alatt fogja ismét szabadon bocsátani őket, »ha mindazoknak, a kik adósaik, összes tartozásaikat, minden kárpótlás nélkül, egyszerűen elengedik.«

Beatrice, Mátyás özvegye, és *Corvin János*, Mátyás fia, kik az új királyválasztás előtt egy ideig közösen vezették az ország ügyeit, nyilván Mendel Jakab zsidó-praefectus közbenjárására, ez ügyben erélyes rendeletet intéztek a városhoz. Szigorúan meghagyták a soproni hatóságoknak, hogy a bebörtönzött zsidókat azonnal s föltétlenül bocsássák szabadon, mint nyíltan mondják, »*főképp azért*, mivel a város által annyira zaklatott zsidók senki másnak, csakis a királyi kincstárnak képezik tulajdonát.«¹⁾ Hasonló tartalmú levelet intéztek Nagyszombat városhoz, a hol a zsidókat szintén megtámadták és fosztogatták.²⁾ A közbenjárás oka tehát nem a durva erőszaknak s a tulajdonjog nyilvánvaló sértésének megakadályozása, hanem egyszerűen a kincstár érdeke, — semmi más. Hol ezen ok nem forgott fenn, maga Corvin János a zsidókkal szemben ép oly kiméretlen és erőszakos volt, mint az általa rendre utasított soproniak. A különben szelid indulatú és jóságos ifjú herczeg türelmetlenül s keményen bánt el velők, mire nézve elég tanúlságos példát nyújt azon eljárás, melyet a tatái zsidók irányában követett.

¹⁾ L. alant. *Okiratok* 24. sz.

²⁾ A zsidókat, azt írják, ne bántalmazzák, mivel »ad Cameram et fiscum nostrum de jure spectare et pertinere dinoscuntur.« Az 1490-ben, feria quarta prox. post dominicam ramis palmarum, kelt okiratot l. *Nagyszombat városa levéltárában*.

Tata városa ugyanis, Mátyás halála után, a zsidókat részben kiűzte, részben pedig annyira bántalmazta, hogy menekülni kényszerültek. Corvin János ezt az eljárást tökéletesen helyeselte. Sőt, mint Tata birtokosa, az ottani várnagyoknak még azt is meghagyta, »hogy ha netalán még mindig volnának ott zsidók, azokat is űzzék ki; ingóságaikat, vagyonukat és a városban levő házaikat pedig a maguk számára foglalják le,« mivel, úgy mond, »a szent törvényekkel ellenkezik, hogy a zsidók, a keresztre feszített Krisztus ellenségei, keresztényekkel együtt lakjanak s velök társalogjanak; ő pedig e szent törvényeket megszegni nem akarja.« Kegyetlen parancsát végre még azzal is indokolja, hogy a polgárok- és jobbágyoknak, s így közvetve neki, a földes úrnak is, több rendbeli károkat okozott a zsidók nagymérvű uzsoráskodása. ¹⁾

Az utóbbi, különben is csak mellékesen felhozott körülmény, oly időben, mikor az uzsorát, különösen a zsidókét, általán szokásos, törvény által elismert, szükséges intézménynek, vagy helyesebben: bajnak tekintették, koránsem volt Corvin eljárásának sajátképi oka. Bizonyos, hogy vallásos szűkkeblűség és türelmetlenség vezérelték őt; s ehhez természetesen hozzájárult még a zsidók vagyona utáni sóvárgás is. Tata városának tanácsa ezt elég nyíltan el is ismeri. Corvin János ugyanis a kiűzött zsidók lefoglalt vagyonából két házat, az idősebb Mózesét és Ábrahámét, Csicseri Orosz Mihálynak, az egyik tatai várnagynak ajándékozott. A tanács e házakról birtoklevelet állított ki számára, melyben száraz szavakkal azt mondja, hogy Corvin János az ottani zsidókat kiűzte, »nem annyira a zsidók sok és sokféle uzsoráskodásaiból származó károk miatt, hanem inkább, mivel tekintettel volt azokra a lélekre nézve halálos, veszedelmes és firtelmes bajokra, melyek a zsidókkal való együttlakás következtében a város polgárait terhelték, megsebesítették és bemocskolták.« A fentemlített két házat pedig a hozzátartozó szántóföldek- és telkekkel együtt, örök időkre, Csicseri Orosz Mihálynak ajándékozta, hogy hűséges szolgálatait megjutalmazza. ²⁾

¹⁾ Wencel Gusztáv, *Tata fénykora* 8. l.

²⁾ Wencel, *i. h.* 9. l.

Corvin Jánosnak 1504-ben bekövetkezett halála után, a kiűzött zsidók ismét visszatértek Tatára; 1518-ban már megint ott találjuk őket.¹⁾

A Mátyás erélye által főkén tartott országnagyok, kik oly királyt óhajtottak, »kinék üstökét markukban tarthassák« kijátszván Beatrix fondorlatait és Corvin János követeléseit, a tohettelen esch *Ulászlót* választották királynak,²⁾ kit 1490. augusztus 19-én nagy pompával kísérték Budára. A zsidók, kik a Mátyás halála s a királyválasztás közt lefolyt időben keservesen érezték védtelen helyzetük veszélyes voltát, régi szokásuk szerint, már a várfalak előtt, testületileg fogadták az új királyt, és jogaik megerősítését kérték tőle. II. Ulászló, kiról Bonfinius különösen kiemeli, hogy a zsidók által ez alkalommal elejébe vitt szentírások iránt tisztelettel viseltetett, kegyesen megígérte kérésmük teljesítését.³⁾ Igérete beváltásával azonban nem igen sietett. A trónkövetelő versenytársaktól környezett királynak ennél sokkal nagyobb gondja volt. Hadai felszerelésére, kivált a fekete sereg kielégítésére nagyobb összegeket kellett előteremtenie; s a szükséges pénzt részben Mátyás özvegyétől, újabb házasságígéret által, csalta ki, részben pedig a zsidóktól csikarta. Hogy ezélt érjen, nyers erőszakkal bánt el velök, mint például a pozsonyi zsidókkal.

¹⁾ *Okiratok* 52. sz.: »Zarvas et Josephum de T h a t a.«

²⁾ Nyilván a királyválasztást megelőző zavargások alatt történhetett az a sajtáságos dolog, melyet *Schudt, i. h.* IV. rész, 3. continuatio, 162. l. egy elég homályosan fogalmazott egykorú német följegyzésből ekkép közöl: »Also brachen wir auff, und zogen gen Ofen, und lagen da 14 Tage und ruesteten uns auff die Krönung (*Schudt*, nyilván hibásan, itt zárjel közé teszi: »Maximiliani I.«) Nun ist in Ofen ein köstlich koeniglich Schlosz ... aber Hertzog Hensel (nyilván Korvin Jánost érti, ki Budáról sok kincset és drágaságot vitt magával) hatte viel Schadens darinnen gethan, zerbrochen und zuschlagen, und funden nichts mehr denn ein Meer-Katze und einen Sittig (*Psittacum* oder Papagey) die wolte der König (*Maximilianus I.*, *Schudt* hozzáadása) auch nicht haben und schickte sie unter die Juden, die musten ihm 12000 fl. darauff leihen, aber diese Kleinod wurden nimmermehr wieder gelöset, und musten ihm sonst vielmehr Geldes geben.« V. ö. fent. 217. l., 3. jegyz.

³⁾ *Bonfin, i. h.* Dec. IV. lib. IX.

Midőn 1491-ben a Miksa, római császár hatalmába jutott Székesfehérvárt ostromolta, Ulászló a táborból felhatalmazást küldött Pósa-Balázs ¹⁾ pozsonyi polgárnak, melynek értelmében az ottani zsidók közül többeket »minden úton-módon, ha kell erőszakkal is, Budára küldjön,« mivel »az ország érdekében« velők bizonyos ügyet el akar intézni. Egyúttal pedig szigorúan megparancsolta a pozsonyi hatóságoknak, hogy Pósának e tekintetben mindenkép segítségére legyenek. ²⁾ Az a »bizonyos ügy« azonban, mint később kisért, abban állt, hogy a király a pozsonyi zsidóktól ily módon pénzt akart — kölcsönözni. Mendel Jakab zsidó-praefectus, hogy az ügyet valahogy elintézzé, olyatén egyeséget kötött, melynek értelmében pozsonyi hitsorsosai Ulászlónak négyszáz magyar forintot fognak kölcsönözni, s ez összeg behajtását maga vállalta el. Mendel csakugyan Pozsonyba is útazott, de a követelt összeget be nem hajthatta. Ulászló most Nagyszombatból újabb parancsot intézett a pozsonyi hatósághoz, hogy a zsidókat »keményen szorítsák és mindaddig tartsák fogságban míg — úgymond — e tekintetben kedvünkre nem járnak és nagy szorultságunkban a négyszáz forintot nekünk, minden kifogás nélkül, kölcsön nem adják.« ³⁾

Világos, hogy akkor nem épen csak a pozsonyi zsidóktól vétettek föl ily »kölcsönök,« melyekre Ulászlónak csakugyan nagy szüksége is lehetett. Egy más levélből ugyanis, mely ugyanazon évben, 1491-ben kelt, arról értesülünk, hogy a Pozsonyban állomásozó katonák, — nyilván, mivel zsoldjukat régóta nem fizették, — »minden eszközüket, pánczélukat, lőfegyve-

¹⁾ Ernuszt Zsigmond királyi kincstartó 1494-iki számadásában ez a Pósa-Balázs mint »dicator comitatus posoniensis« szerepel. *Engel, i. h. I. 35. l.*

²⁾ *Okiratok* 26. sz.

³⁾ *Okiratok* 27. sz. A németül fogalmazott okiratban »Menlein Jud« szerepel mint Ulászló ügyvivője. A németek t. i. a középkorban a zsidó tulajdonneveket gyakran *lin*, vagy *lein* kicsinyítő képzővel szokták írni. Menlein, Mendlein helyett, annyi mint Mendl. Hogy itt csakugyan a hasonló nevű zsidó-praefectus értendő, azt már az is igazolja, hogy ez az egész ügy a zsidó-praefectus teendőjéhez tartozott.

reiket és egyéb hadi eszközeiket keresztényeknél és zsidóknál elzálogosították.« A királynak pedig nem volt módjában, hogy katonáinak fegyvereit kiválthassa.¹⁾

II. Ulászló szorult helyzetét élesen megvilágítja a királyi kincstárba folyó országos zsidó-adók rohamos csökkenése. Mátyás alatt húszezer aranyra rúgtak ez adók, vagy négy évvel később, 1494- és 1495-ben, mindössze csak *nyolczszáz* forintra.²⁾ Mint-hogy a zsidók Mátyás óta nem gyérültek, adójukat pedig bizonyára nem szállították le oly feltűnően: e nagymérvű csökkenés csak onnét eredhetett, hogy a kapzsi főurak, mint egyéb adókat, úgy a zsidókét is, a hol csak szerit ejthették, maguk szedték föl. Azonkívül még bizonyosnak vehetjük, hogy a zsidó kamarszolgák s az utánok járó jövedelmek ép úgy el voltak zálogosítva vagy bérbe adva, akár mint a kamara egyéb javai s a királynak többi jövedelme.³⁾ Csak így fejthető meg, hogy a II. Ulászló pénztárába folyt zsidó-adó épen *huszonötöd része* a Mátyás alatt fizetett zsidó-adónak.

Ily nyomorúságos viszonyok közt nem csoda, hogy Ulászló két évvel később, 1493-ban, az összes magyar zsidóságtól már nem efféle, különben soha vissza nem fizetett kölcsönt, hanem »a saját s az ország ügyeinek nagy szüksége által kényszerítve, rendkívüli adót« követelt.⁴⁾ Mendel Jakab ezen adót az egyes községekre kivetette és megbizottjai által be is hajtatta.⁵⁾

¹⁾ *Okíratok* 25. sz.

²⁾ L. E r n u s z t Z s i g m o n d számadását az 1494- és 1495-iki évekről. *Engel, i. h. I. 17. és 19. l.* Az előbbi helyen ugyan csak 400 forintról van szó, de ez csak részlet-fizetés volt, mire már az illető tételnek szövegezése utal: »It. Judeus Mendel, r a t i o n e t a x e super eos imposita, soluit M. R. 490.« A rákövetkező, 1495. évről szóló tétel már 800 forintot mutat ki, még pedig egyszerűen így: »It. Judeus Mendel, p r o t a x a Judeorum, R. Mti. soluit 800«; ez már az egész évi adó volt.

³⁾ Ilyesmit sejtet velünk, a soproni zsidókra vonatkozólag II. Ulászló 1514-ben kelt levele; *Okíratok* 46. sz.

⁴⁾ *Hajnik, i. h. 203. l. 23. jegyz.*; 1. az idevágó okíratot *Pozsony városa levéltárában*, Lad. 20, No. 45.

⁵⁾ *Hajnik, i. h. 231. l., 115. jegyz.*; maga az okírat *Pozsony városa levéltárában*, Lad. 20, No. 44 alatt található.

Ulászló, ki még az udvartartás költségeit sem fedezhette, és titkára tanúbizonysága szerint, szegénységben s inségben élt, ¹⁾ hogy mindig üres kincstárát a zsidók erszényéből némikép megtöltse, a rendkívüli zsidó-adót hozta be mint új államintézményt. Ez adónak kivetése oly gyakran történt, hogy a »rendkívüli« (taxa extraordinaria) nevet csak annyiban érdemelte meg, a meny nyiben a rendes adó mellett még külön fizették. S a különben oly erélytelen király, ezt az adót szokatlan szigorral hajtotta be. Határozottan és királyi hatalomszóval csak a zsidókkal szemben tudott fellépni. Az 1491-iki kényszer-kölcsönön, valamint az 1493-iki rendkívüli adón kívül, még 1500-ban is vetett ki ilyent az ország zsidóságára, ²⁾ valószínűleg, mivel épen a török háborúra készült. Ily rendkívüli zsidó-adót hajtatott még be 1504-ben, miután hiába követett el mindent, hogy nyomasztó pénzszükségén segítsen; ³⁾ végre pedig 1514-ben, midőn pénzt kellett szereznie a Dózsa-féle parasztlázadás elnyomására. ⁴⁾

E rendkívüli adók, melyek nyilván sokkal gyakoribbak voltak, mint a minőknek a ráuk maradt okíratok bizonyítják, fölötté nyomasztók voltak. Minthogy kivetésök a király önkényétől függött, váratlanul és előre nem látott, hihetőleg nagy követelésekkel lepték meg a zsidókat. Gyakran csak ismételt sürgetésre, néha csak erőszakosan voltak behajthatók. Nem ritkán az is megtörtént, hogy a zsidó-praefectus az illető községnek néhány előkelő tagját Budára hurczoltatta, s mindaddig fogva tartotta, míg a község le nem fizette a rája kivetett adót. ⁵⁾

A király által kivetett rendkívüli adók mellett előfordult az is, hogy egyes országnagyok, a király tudta és beleegyezése nélkül, a maguk számára is csikartak ki efféle adót. Így tett, például, Baithmüller Lajos, Sopron katonai parancsnoka, ki 1495-ben az ottani zsidókra ily »taxá«-t vetett ki. Egy részét erőszakosan

¹⁾ *Horváth Mihály, i. h.* III. 288. 1.

²⁾ *Hajnik, i. h.* 231. 1., 115. jegyz.; a kivonatban közölt okírat eredetijét l. *Pozsony városa levéltárában*, Lád. 20, No. 82.

³⁾ *Okíratok* 37. sz.

⁴⁾ *U. o.* 47. sz.

⁵⁾ *U. o.* 37., 47. és 50. sz.

már be is hajtotta, midőn Ulászló a soproni hatóságokat felszólította, adassák vissza a zsidóknak a tőlük beszedett összegeket, és védelmezzék őket további zaklatások ellen.¹⁾

A király által kiméretlenül zsarolt, az országnagyok által fosztogatott és a városok által üldözött zsidók most nagyobb erélyvel hozzáláttak, hogy végre megszerezzék régi jogaik és törvényes biztosítékaik megerősítését, melyet II. Ulászló már trónraléptekor megígért nekik. S ezt a zsidó-praefectus, Mendel Jakab, 1493-ban, szerencsésen ki is eszközölte. A július 26-án kelt megerősítő okíratot, melyet Tamás győri püspök, mint udvari kancellár állított ki, számos főpapon és országnagyon kívül maga a király is sajátkezűleg aláírta.²⁾ Mendel Jakab a rákövetkező évben (1494. január 10-én) a fontos okíratot több példányban lemásoltatta, s a hiteles másolatokat az egyes nagyobb községeknek megküldötte,³⁾ hogy azokat szükség esetében felmutathassák. A pozsonyi, valamint a kassai község példányai e városok levéltárába kerültek, s ott még mai napság is feltalálhatók.⁴⁾ Ezen másolatok, minthogy IV. Béla szabadságlevelét későbbi megerősítéseivel együtt tartalmazzák, fentartották számunkra ama fontos okíratok hosszú sorát, melyek a magyar zsidóság jogait és szabadalmait IV. Bélától egész II. Lajosig elismerik, illetve újra biztosítják.

De a zsidók minden elővigyázata és minden iparkodása hiábavalónak bizonyult. A király aláírásával és pecsétjével ellátott hártya nem nyújthatott nekik védelmet. Alig kapták meg szabadságlevelük megerősítését és hiteles másolatait, midőn oly gyászeset érte őket, a minőt hazai történetünk mindaddig

¹⁾ *Okíratok* 32. sz.

²⁾ *U. o.* 28. sz.

³⁾ *U. o.* 30. sz.

⁴⁾ A pozsonyi (l. róla *Függelék* V. sz.) Lad. 20, No. 18 alatt; a kassainak másolata *Kaprináinak* a budapesti egyetemi könyvtárban levő kéziratok között is feltalálható. E másolat szerint adta ki Kaprinai (i. h. I. 461—479. l.) a terjedelmes okíratot, de II. Ulászlónak 1493-iki megerősítése és ez oklevél 1494-iki átirata nélkül. Ezeket alant, *Okíratok* 28. és 30. sz., a *pozsonyi*, szabatosabban frott kézirat szerint, a *kassai* kézirat néhány helyesebb olvasását pedig *u. o.* a jegyzetekben közlöm.

még nem jegyzett fel. Az ép oly vérszomjas, mint babonás középkori zsidóüldözés árjai csak most csaphattak át Magyarországhatárain, melyek századokon át erős gátat alkottak ellenük.

Itt is már régebben ismerték és hangoztatták azt az iszonyú vérvádat, a mely eredetileg a kereszténység ellen hozott fel a kereszténység első századaiban, de a melyet az erről megfélekezett középkor a zsidókra hárított. S a zsidók most üldözőikkel szemben ép oly gyöngék és védtelenek voltak, mint az ókori keresztények a pogánysággal szemben, midőn ez ugyanazzal az irtózatossá váddal sújtotta őket.¹⁾

A mit akkoriban majdnem az egész világ elhitt, és a mivel az ölni és fosztogatni vágyó nyers tömeg rivalgása egész Európát betöltötte, annak végre szükségkép visszhangra kellett találnia Magyarországon is. De a vád, hogy a zsidók, vallásuk értelmében, embervérrel szoktak élni, addig, míg a kormány gyeplőit erős kezek fogták, itthon sehol sem járt komolyabb következményekkel, legalább tudtunkkal nem.²⁾ E tekintetben századokon át csupán Magyarország volt fényes kivétel, oly időkben, mikor az ily vérvádak alapján mindenütt tizezrenként fosztogatták, ezrenként öldösték és százanként máglyára hurczolták a vad állatok módjára hajszolt zsidókat. Csak az erélytelen és tehetetlen II. Ulászló árny-királysága alatt állott be a végzetes fordulat. A magyar zsidók számára, az épen lejárt középkor csak most, a világosabb újkor küszöbén, indult meg valójában.

Nagyszombatban ugyanis 1494-ben egy odavaló keresztény gyermek nyom nélkül eltűnt. »Miután«, azt mondja *Bonfinius*,³⁾ »a szülei által soká keresett gyermeket sehol sem találták, és eléggé bebizonyult, hogy az előttevaló napon a zsidó-utczában

¹⁾ Az egyházatyák s a régibb keresztény írók gyakrabban védekeztek a pogány világ el nem némítható vádja ellen, hogy hitsorsosaik bizonyos vallási szertartások alkalmával embervérrel élnek, kivált ily czélből legyilkolt gyermekek vérével. Az idevonatkozó számos keresztény kútforrást összeállította *Ouzelius Jakab*, az általa kiadott *Minucius Felix* (Jeyden, 1672) 87—88. és 258. és 288. l.

²⁾ L. fent. 173. és 181. l.

³⁾ *Dec.* V. lib. 4.

fordult meg, azután pedig nem látták többé: a zsidók ellen jogos keresetet indítottak. A házaikba küldött hajdúk friss vérnyomokra akadtak, és elfogták az illető ház urát egész családjával együtt. A vallatóra fogott *asszonyok*, a *kínpad félelmétől sarkalva*,¹⁾ a gonosz bűntényt részletesen bevallották. E vallomásuk által meggyőzetvén a többiek is, a nádornak, mint a város praefectusának parancsára, a piacon e célból rakott nagy tűzben *mindnyájukat elégették*, másokat, kik kevésbbé bűnösöknek látszottak, nagy pénzbirdságra ítélték.«

Bonfinius, ki, egy később említendő, s kevésbé ismert héber forráson kívül, ez eseményről egyetlen tudósítónk, a bűntény részleteit is elbeszéli. Úgy tudja, hogy tizenkét zsidó férfi és két zsidó asszony a közel templomba hurczolta a gyermeket. »Ott összeszorították a torkát, nyomorultan megfojtották, ereit fölmetszették, és vérét, míg azzal együtt lassankint élete is kifolyt, részben *megítták*, részben mások számára félretették, a darabokra vagdalt hullát pedig tagonként elásták.«

Bonfinius ezzel még be nem éri, hanem jóhiszeműleg hozzá teszi, hogy »midőn az *aggastyánoktól* e gatzett indokait a *kínpad gyötrései* útján meg akarták tudni«,²⁾ ezek azt vallották, hogy a zsidóknak következő négy célból van szükségük keresztény vérré: először, a körülmételés szertartásakor a *csecsemő vérzése csillapítására*; másodszor, valami *szerelmi ital* készítésére; harmadszor, bizonyos *női betegség gyógyítására*, melyben a zsidóknál a *férfiak* (!) is szenvednek;³⁾ negyedszer, arra az *áldozatra*, melyet a keresztények vérével évenként más-más vidéken tartoznak Istennek bemutatni. Ez áldozat bemutatására abban az esztendőben épen a nagyszombatiakat jelölte ki a sors.

¹⁾ »In quaestionem abreptae mulieres metu tormentorum adactae.«

²⁾ »Cum senibus causas tanti patrandi facinoris per tormentorum cruciatum eruerent.«

³⁾ »Quod cum viri ac mulieres aequé apud eos fluxu menstrui laborarent, sanguinem hominis christiani epotum idoneam ad id morbi esse medicinam experti erant.« A tudós *Bél Mátyás*, *Notitia nova Hungariae* III. 23. l. e. furesa vallomást érőnek erejével meg akarja magyarázni.

E vallomásokat, melyeket ifjaktól s férfiaktól a kínpadon sem csikarhattak ki, mint maga Bonfinius jámborúl elbeszéli, *asszonyok* és *aggastyánok* tették. A hóhér kezei közt oly nevetség-es, kézzel foghatóan hamis, sőt épenséggel lehetetlen dolgokat mondtak el, melyek nyilván elárulják, hogy a szegények, kik úgy is biztos halálnak néztek elébe, fájdalmaikban minden áron akartak valamit mondani, csakhogy a kínzástól megszabaduljanak. De az efféle vallomások, melyekhez semminemű tanúbizonyosság, de még büntárgy sem járult, akkoriban elégségesek voltak arra, hogy legalább is tizenkét férfit és két asszonyt elégszenek. ¹⁾ A nagyszombati zsidók máglyáját ugyanaz a nádor, Szapolyay István gyújtatta meg, kire a zsidók jogait megerősítő, s egy évvel azelőtt kelt királyi okirat első sorban hivatkozik az ország nagyjai közt.

A Bonfinius által nagy körrajzban vázolt e szomorú képet néhány érdekes és jellemző vonással kiegészíti egy héber gyászdal, mely a nagyszombati véres eseménnyel egykorú. ²⁾ E gyászdal szerint *elul* hó 3-án, azaz 1494. augusztus 5-én fogták el a gyilkolással és vérivással vádolt zsidókat; nyilvános elégetésük pedig már *elul* hó 20-án, azaz augusztus 22-én történt. Az elfogatás, kihallgatás, kínvallatás, ítélelhozatal és végrehajtás tehát mindössze tizenhét napba telt. Az első, a kit kínpadra vontak, egy Lévi törzsbeli egyén (*levita*), a máglyára hurczoltak közt Áhron papi családjából való két férfi (*Kóhen*) volt és több aggastyán. A kivégzés napján, papok és szerzetesek a keresztség föl vételére unszolták az elítélteket, s a kitérés fejében, az ily alkalommal átalán befogadott középkori szokás szerint, nyilván vagy enyhébb büntetést, vagy éppen teljes büntetlenséget ígértek nekik. De az elítéltek, habár az elviselt kínok miatt már alig bírtak fenszóval beszélni, határozottan visszautasították az ajánlatot. Két öreg ember, *Ábrahám* és *Júda* nevű, buzgón imádkozva szenvedte a martírságot. Az

¹⁾ Annyian voltak, kik Bonfinius tudósításának bevezetése szerint, a gyilkosságot elkövették; de a zsidók büntetésére vonatkozó fentidézett szavai, valamint az alább említendő héber gyászdal keserves panaszai, sokkal nagyobb számot sejtetnek velünk.

²⁾ I. alant. *Függelékek* IX. sz. és *Okiratok* 31. sz.

egyik ezt az imádságot mondta el a máglyán: »Mindezekért is magasztaltassék, megszenteltessék, tiszteltessék és dicsőítettessék a királyok királyának neve«; a másik pedig a zsoltár szavait hangoztatva múlt ki: »Szorultságomban Jehovához kiáltok.«

A gyászdal szerzője, *Jehosúa ben-Chájim*, a nagyszombati zsidóéletnek vagy maga szemtanúja volt, vagy pedig szemtanútól értesült róla. Keserves panaszt tesz az ártatlanul üldözött hitfelein s a tűzhalált szenvedett vértanúkon elkövetett kegyetlenségek miatt, s keservében a magát védelmezni nem képes elnyomottnak egyetlen fegyveréhez nyúl: az átokhoz. Az ég boszúját hívja fel a vakok ellen, kik megrabolják és bántalmazzák az igazságosakat és ontják az ártatlanok vérének. Nagyszombat városa pedig, az esemény megörökítésére, a zsidók által állítólag meggyilkolt gyermek kőszobrát az úgynevezett zsidó-kapura helyeztette, hol, nem messze a klariszák kolostorától, még e század elején is látható volt.¹⁾

Több későbbi író azt állítja, hogy ez alkalommal az összes zsidókat örök időkre száműzték a városból.²⁾ Ez állítás azonban határozottan téves. A zsidók azután is, egész 1539-ig, maradhattak Nagyszombatban.³⁾ Az 1494-iki veszedelem után is az előbbi viszonyok közt, még pedig oly nagy számmal voltak, hogy ezentúl is külön zsidóbírókat neveztek ki számukra, a mi csak nagyobb községben szokott történni. Csakhogy az 1492-iki szerencsétlen esemény után a mohácsi vész, a Szapolyayak főhatalma alatt találjuk őket, nyilván azért, mert II. Ulászló, a ki szüntelen pénzzavarban volt, Nagyszombat városát s vele a zsidókat is, zálogba vetette Szapolyay István nádornál. Maga Szapolyay még ugyanabban az évben meghalt, melyben a zsidókat máglyára hurczoltatta; de özvegye, tescheni Hedvig, később

¹⁾ *Ocskovszky, Historia urbis Tirnaviensis*, Nagyszombat 1843, 23. l. és *Korabinsky, Geographisches Lexicon*, Tirnau szó alatt. Lehetséges azonban, hogy e kö csak a vagy negyvenöt évvel későbbi, második nagyszombati vérvádat, megörökíti, melyről a II. kötetben tüzetesen szólunk.

²⁾ *Bél, Ocskovszky és Korabinsky, i. h. u. o.*

³⁾ Ebben az évben (Bécs, febr. 1.) kelt I. Ferdinánd rendelete, mely a nagyszombati zsidókat örök időkre száműzi a városból. L. e. munka II. kötetét.

(1522-ben) pedig Szapolyay György, korlátlanul rendelkeznek a nagyszombati zsidók fölött. Ők intézik az ottani zsidóság mindenemű ügyeit, és ők nevezik ki számára a városi zsidóbíró.¹⁾

A nagyszombati katasztrófa, a más országban történt hasonló eseményekhez viszonyítva, nagymérvűnek nem mondható. De azért mégis igaza van az említett gyászdal szerzőjének, hogy a nagyszombati zsidóégetés évfordulóját gyásznapiak tekinti. E napon ugyanis mintegy gyakorlati érvényre jutott Magyarországon is az a kegyetlen zsidógyűlölet, melynek itt eddigelé nem esett még véráldozata. A nagyszombati esemény vészjel volt, mely újabb veszedelmet hirdetett és napirendre tűzte a középkori zsidóüldözést és zsidóégetést oly országban is, hol ez ideig még nem gyakorolták.

Egy jelenség különösen leköti figyelmünket. Ezentúl ugyanis a Budán vagy a Rákoson tartott országgyűléseket, különösen a gyűlés bezárása alkalmával, kisebb-nagyobb zsidóhajsza kíséri. Színhelye maga a főváros; hősei a követek cselédsége, a városi csőcselék, itt-ott talán a nyugtalankodó köznemesség egyik vagy másik tagja is.

Efféle zendülés Budán már 1494-ben kitört, tehát mindjárt a nagyszombati eseményre következő évben. Az összecsődült tömeg a zsidókat megtámadta és bántalmazta, míg végre a kancellár, Bakacs Tamás egri püspök, a maga embereivel szótverette a zavargókat. Ez a véresen elnyomott zendülés életébe

¹⁾ Szapolyay Hedvig, Trencsén 1512. feria tert. prox. p. f. b. Marci evang. kelt levelében meghagyja Nagyszombat városának, ne tartóztassa le többé a pozsonyi káptalan embereit Benes zsidó javára; 1516-ban pedig (ex arce nostra Trenchin in f. Gregorii papae) egyebek közt azt írja neki: »Quare committimus vobis ut usque ad nostram ulteriorem informationem ac differentiarum inter partes futuram decisionem, praefatos nostros Judeos in eorum iuribus et libertatibus conservari permittetis.« (Eredetije *Nagyszombat városa levéltárában*.) Szapolyay Györgyre vonatkozólag l. *Hajnik*, i. h. 218. l., 68. jegyz.; csakhogy Hajnik az ott közölt adatokból tévesen azt következteti, »hogy a nagy-szombati zsidók az 1494-iki katasztrópha óta a Zápolyák védelme alatt állottak.« Pedig a Szapolyayak nem védelmezték őket, hanem, mint a fentebbiekből s a Hajnik által közölt adatokból kitűnik, birtokjogot formáltak rájuk (»judeos nostros«).

került három keresztény gyermeknek, kiket, úgy látszik, Bakacs lovasai elgázoltak.¹⁾

E jelenet nagyobb mértékben ismétlődött az 1496-iki országgyűlés bezárása alkalmával. Keresztény gyermekek ugyanis a zsidó-útczában bevették az ablakokat és a kapukat kövel hajigálták. Midőn a zsidók a pajkos gyermekeket elűzték, az alsóbb néprétegből nagy tömeg csődült össze, különösen olyanok, »kiket a fosztogatás és rablás reménye készen talál minden gaztettre.« Bakacs, mint a múlt esztendőben, úgy most is kiküldte embereit a zsidók védelmére. De a gyűlölt kanczellár fegyveres beavatkozása még inkább felizgatta a nép szenvedélyét. A zavargók a zsidók házaira törtek, raboltak és fosztogattak. Néhány főúr közbenjárására, a zendülés késő éjjel végre lecsillapult, de viradatkor újra és hatalmasabban kitört. A csőcselék, melynek száma nőttön nőtt, ostrom alá fogta a zsidók házait. A kapukat és ajtókat feltörték; a bútorokat és házi eszközöket elhordták; az arany és ezüst edényeket, a drága selyem és egyéb ruhákat elrabolták.

A tisztességes polgárság hiába állotta útját a hazafelé siető fosztogatóknak; a zsákmányt ki nem ragadhatta kezeikből. Közbenjárása csak azt az eredményt szülte, hogy a véres verekedés, s vele a zendülés, elharapódzott a többi városrészekbe is. Az udvarnál lévő nemesek és főpapok emberei pedig, kiket uraik a közrend helyreállítására kiküldöttek, a zavargókhoz csatlakozván, maguk is hozzá láttak a zsidók fosztogatásához. »Az egész város rettegésével s mindnyájuk közös veszedelmével szemben,« végre arra a meggyőződésre jutott a király, hogy most már az utolsó eszközhöz kell nyúlnia: a testőrök csapatjával kirendelte a palota parancsnokát. Ez néhány zavargót elfogatott s a csőcselék szemeláttára azonnal kivégeztetett; a többieket a rögtöni büntetéstől való félelem könnyen megfélemezte. »De a király — így

¹⁾ *Bonfin., Dec. V., lib. 5.* (vége felé) az 1496-iki budai zsidó-hajszá elbeszélésében: »Agriensis . . . superiore item anno familiares ejus ad defendendas Judaeorum injurias missi, mortem tribus Christianis adolescentibus intulissent.«

végzi tudósítását Bonfinius — ezután még soká nem mert nyilvánosan megjeleni, nehogy a nép kedélyét még inkább fölzgassa a főpapok ellen, s az eddiginél nagyobb zendülést támaszson.«¹⁾ A főpapságot ugyanis egyebek közt azért is gyűlölte a nép, mert, a mint láttuk, a zsidókat védelme alá szokta venni.

Az országgyűlések előtt vagy után oly sűrűn ismétlődtek a zsidóüldözések, hogy előkelő és vagyonos budai zsidók, az országgyűlés megnyitása előtt, idejekorán más, biztosabb helyre szokták küldeni családjukat s nyilván kincseiket is. Így cselekedtek Mendel zsidó-praefectus és rokona Izrael, kik vagy két héttel a szeptember 28-ára hirdetett 1505-iki országgyűlés előtt, Budáról Pozsonyba vitették feleségüket, gyermekeiket és rokonaikat. S Ulászló, annak tudatában, hogy az előrelátható zavargások közepett a zsidóknak kellő oltalmat nem fog nyújthatni, csak annyit tehetett, hogy védleveleket adott számukra. E leveleiben felszólítja a pozsonyi hatóságokat, hogy Mendel Jakab és Izrael családját Pozsonyban tartózkodásuk alatt oltalmuk alá vegyék, s minden sérelem és támadás ellen védelmezzék.²⁾

E gyakori zendülések végre arra kényszerítették a budai zsidókat, hogy ők maguk gondoskodjanak védelmükről, minthogy a király nem tehetette. Valamivel későbbi időből (1521-ből) ugyanis arról értesülünk, hogy Budán, »a király székvárosában, hol mindig feles számmal éltek főpapok és főnemesek, a lopás, gyilkolás és fosztogatás napi renden volt, oly annyira, hogy végre

¹⁾ *Bonfin., i. h. u. o.*

²⁾ *Okiratok* 38. sz. A »bizonyos és észszerű okok« (certis ac rationabilibus ex causis), melyeknél fogva, mint Ulászló írja, Mendl Jakabnak egész családját Pozsonyba kelle küldenie, abból magyarázhatók, hogy ez a védlevél 1505. szeptember 12-ikén kelt, az országgyűlés pedig ez évi szeptember 28-ikára volt hirdetve, s megnyitásakor a kedélyek ingerültsége magas fokra hágott; sőt a zsidókat védelmezni szokott főpapok ellen erőszakoskodtak is. Hasonló védlevél egyidejűleg Mendl rokona, Izrael, szintén budai zsidó számára is adatott ki; eredetije *Pozsony városa levéltárában*, Ld. 20. No. 49.

a zsidók erős őréséget tartottak a maguk számára és erőszakot erőszakkal vertek vissza.«¹⁾

Az ország többi városaiban efféle nagyobb zavargás nem fordult elő; de azért a zsidók másutt is elég durva bántalmat szenvedtek. Farkas, bazini és szt.-györgyi gróf, például, az uradalmán lakó zsidókat, hogy pénzt csikarjon tőlük, 1521-ben több ízben bebörtönöztette.²⁾ Sopronban, hol egy *Salamon* nevű zsidónak kikeresztelkedett fia a zsidóságra visszatért, azután pedig ismét kereszténynyé lett, 1503-ban börtönbe vetették az egész zsidóságot, a mennyiben kellő kezességet nem nyújthattak. Bűnök az volt, hogy a vallását, köpeny módjára cserélgető ifjú vagy gyermek azt állította, hogy őt a keresztény hit elhagyására a zsidók csábították volt.³⁾

Pozsonyban, ha az utcán mutatkoztak, kövekkel dobálták, vagy ütlegekkel fogadták őket; a hatóságok pedig nem csak hogy elégtételt nem szereztek nekik, hanem, ha sérelmeik orvoslása végett hozzájuk folyamodtak, még pénzbírságban marasztalták, vagy börtönnel fenyegették őket. Ulászló »az ő zsidóinak« illetén bántalmazása miatt a várost 1502-ben keményen megróttá.⁴⁾ Szintígy Raskay tárnok, ugyanebben az esztendőben, mivel, mint írja, »az ott lakó zsidók igen sok és fölötte súlyos méltatlanságot, fenyegetést s börtön és pénzbírság útján zsarolásokat szenvednek

¹⁾ *Dubravius, Historia Bohem.* lib. XXX. (a leydeni 1575. kiadás) 311. l. Nyilván tőle vette a későbbi német író, ugyanerre az időre vonatkozólag, következő tudósítását: »Die koenigliche Residentz Ofen war gleich einer Moerder-Gruben, da allerhand Raubereyen und Gewaltthaetigkeiten in Anwesenheit des Koenigs offentlig vorgieng, ohne dasz man solchen haette begehren zu steuern, daher o auch die Juden auff ihre Unkosten eine Guarnison in Ofen hielten, um Gewalt mit Gewalt zu vertreiben.« *Geschlechts- und Geschichtsbeschreibung des E. H. Oesterr.* (Ulm, 1708) I. 229. l. Egyéb idevágó kútforrásokat l. alant. az 5. és 7. fejezetben (278. l., 1. jegyz. és 338–9. l.), hol a budai zsidók erősitett útczájáról és zsoldosairól szólunk.

²⁾ II. Ulászlónak ez ügyben kiadott rendeletét l. *Pozsony városa levéltárában*, Ld. l. 20, No. 55.

³⁾ *Okiratok* 34. sz.

⁴⁾ U. o. 33. sz.

és tűnnek.«¹⁾ De a városi hatóságok csak vajmi keveset törődtek a gyöngye király rendeleteivel.

A budai zavargások elől családotól Pozsonyba menekült Mendel Izraelt, annak daczára, hogy királyi védő levéllel ment oda, annyira bántalmazták, hogy Ulászló alig három hónap múlva ismét rendeletet bocsátott ki érdekében. Ujra, de aligha jobb sikerrel, meghagyta a városnak, hogy a nevezett Izraelt védelme alá vegye.²⁾ Még jellemzőbb, hogy Ulászló, midőn a pozsonyi zsidó orvost, *Zakáriást* a zsidó öltözet viselése alól fölmenti, ezt a fölmentést a várossal szemben egyebek közt azzal indokolja, hogy a nevezett orvos így »nagyobb nyugalomban és biztosságban járhasson a betegekhez.«³⁾ Tehát az, a kit a pozsonyi helyi törvény által megszabott öltözet zsidónak mutatott, vagy, helyesebben, bélyegzett, a város utczáin nem járhatott »nyugalomban és biztosságban.«

Ez a külön öltözet szintén ama sokféle zaklatások közül való, melyek a zsidóságot érték. Az úgynevezett zsidó-jelek, melyeket II. Endre, a szentszék befolyása következtén, 1233-ban hozott be legelőször, az 1279-iki budai zsinat pedig újra elrendelt, több ízben feledésre jutottak és országszerte befogadott szokássá nem válhattak. Mint *helyi szokás* azonban, különösen a vegyes házakból való királyok alatt, különféle alakban és főképp oly városokban tűnnek föl, melyeknek lakossága túlnyomólag *német* volt. A budai helyi törvény, például, kerek vörös posztódarabot varratott a zsidó férfiak és asszonyok köpenyére (fent. 170. l.). Pozsonyban köpenyt és csuklya-félét⁴⁾ kényszerítettek rájuk, és oly makacs szívóssággal ragaszkodtak e helyi törvény

¹⁾ *Hajnik, i. h.* 228. l., 102. jegyz.

²⁾ *Pozsony városa levéltára, Lad.* 20., No. 49; az okirat kelte »feria 5. prox. post f. b. Lucie 1505.«

³⁾ *Okiratok* 41. sz.

⁴⁾ »*Pallium et capucium, habitus et discrimen Judeorum*,« így a pozsonyi zsidókról Szalkay 1517-ben, l. *Windisch, Ung. Magazin*, I. 117. l.; 1520-ban pedig *Várday Pál*: »*capucium, quod vulgariter cuclya vocatur*,« u. o. 118. l. Cuclya, tulajdonképp a német *Gugel*, latinul: cuculus, a köpeny fölött viselt gallér-féle volt; l. róla *Casssele, i. h.* 79. l.

fentartásához, hogy kivételt semmi szín alatt nem tártek, még a király ismételt parancsára sem.

Az állásuknál vagy műveltségöknél fogva kiváló, tekintélyesb zsidók fájdalmasan érezték a zsidó-jelekkel járó megaláztatást, mely jelek azonkívül még a csőcseléket is rájuk uszították. Minden áron szabadulni iparkodtak ezektől a csúfságos megkülönböztető jelektől. S idővel mindenütt czélt is értek, csak Pozsonyban nem, mire nézve több érdekes adat szállott reánk. 1511-ben, valószínűleg az akkor 1510 óta másod ízben kitört dögvész alkalmából, Buzlay Mózes, a király főudvarmesterc, II. Ulászló kívánatára, a fővárosba hívta a már fentebb említett pozsonyi zsidó orvost, *Zakáriást*. Ez a királynak s több országnagynak, »kitűnő tudománya által,« nagy szolgálatot tett, s ennek fejében azt kérte jutalmúl, hogy mentsék föl a zsidó-jelek viselése alól. Ulászló, e kérelmet teljesítendő, Buzlay által felszólíttatta a pozsonyi tanácsot, engedje meg, hogy az orvos, ki, mint írja, magának a városnak is szolgálatokat tett, és jövőben is tenni fog, kivételesen köpeny és csuklya nélkül jár hasson. ¹⁾ De a tanács ezt az engedélyt megtagadta. Buzlay, hivatkozván a király nevében írt előbbi levelére, másod ízben is meghagyta a városnak, hogy »tekintetes Zakáriást, zsidó orvost és fizikust,« csuklya nélkül engedje járni s mindenki ellen megvédelmezze, a ki őt emiatt bántalmazná. ²⁾

Hasonló kedvezményben részesült, »tisztsége jeléül,« *Mendel Jakab*, zsidó-praefectus is, egész családjával. E kiváltságot, melyet II. Ulászlótól nyert, Budán el is ismerték; nem úgy Pozsonyban. Vejét, Jakabot, ³⁾ ki ott, 1517 körül, magánügyei elintézése végett, hosszasan időzött, a zsidó-öltözet viselésére szorították. A kincstárnok, Szalkay László, a kiskorú II. Lajos nevében erőlyesen tiltakozott a város önkényes eljárása ellen; ⁴⁾ vajjon sikerrel-e? azt nem tudjuk.

¹⁾ *Windisch*, i. h. 116. l.

²⁾ L. alant. *Okiratok* 41. sz.

³⁾ L. fent. 221. l., 3. jegyz.

⁴⁾ *Windisch*, i. h. 117. l.; az illető oklevél a pozsonyi tanácsot egyúttal felszólítja arra is, hogy nevezett Jakabnak, adósaival szemben, »igazságot és elégtételt szolgáltatasson.«

A mi a zsidó-jelek további történetét, egész a korszak végeig, illeti, megjegyzendő, hogy II. Lajos 1520 körül, országszerte fölmentette a zsidókat a megbélyegző öltözet viselése alól. De Pozsony városa most is híve maradt hagyományainak, és e fölmentést elismerni vonakodott, bár a nádor külön rendeletet intézett hozzá ez ügyben. Várday Pál, 1520-ban, e miatt komolyan megróttá a pozsonyi tanácsot. Szemére lobbantotta, hogy a zsidókra még mindig rákényszeríti a csuklyát, »melynek viselése *jelenleg széles ez országban hallatlan dolog*, miután a királyi felség őket e tekintetben fölszabadította.« ¹⁾ De Pozsony makacsul ragaszkodott ez intézményhez, és még akkor sem tágitott, midőn a nádor, Báthory István, ugyanezen év vége felé, újra sürgette a zsidó-jelek eltörlését. Hiába utalt Buda példájára, hol ez már tényleg megtörtént. ²⁾ Pozsony még a következő (1521.) évben is, mindennemű zaklatások által, kényszerítette a zsidókat a köpeny és csuklya viselésére. Végre maga Lajos szigorú rendeletet adott ki a város önkényes és erőszakos eljárása ellen, mivel, úgy írja, »a mi zsidóinkra, mint a királyi kincstárhoz tartozókra, valamely öltözetet rájuk parancsolni, vagy nekik az öltözködés módját megszabni, olyan jog, mely csupán felségünket illeti.« ³⁾ Engedett-e a város a király parancsának, vagy tovább is hordatta-e a csuklyát a zsidókkal, egész a mohácsi vész után való kiűzésökgig: erre nézve biztos adataink nincsenek.

A nagyszombati zsidóégetés után ki-kitörő zsidóhajszákhoz s a zsidókon elkövetett bántalmak- és zaklatásokhoz, természetes kiegészítésként, még mindennemű pénzzsarolások járultak. Mint láttuk, maga a szüntelenül pénzzsűkösséggel küzdő király, rendkívüli adók kivetése útján, egyre nagyobb összegeket csikart ki a zsidóktól; példáját számos kisebb-nagyobb zsarnok követte. A kinek csak módjában volt, a zsidók rovására iparkodott meggazdagodni. Hiába való volt a fáradhatatlan Mendel Jakab közbenjárása. Sűrű panaszai a legjobb esetben azt eredményez-

¹⁾ *Windisch, i. h.* 118. l.

²⁾ L. alant. *Okiratok* 56. sz.

³⁾ *U. o.* 57. sz.

ték, hogy a tehetetlen király a zsarolt zsidók érdekében rendeletet bocsátott ki, melynek többnyire nem volt foganatja. A pap-ság, melynek a zsidók már régi idők óta fizettek tizedet, önkényesen új terheket rótt rájuk. Bakacs, esztergomi érsek-bíbornok, kinek érsekségében a legtöbb zsidó lakott, a II. Julius halála által megürült székre törekedvén, Rómába utazott, hol fejedelemi fényt űzött. Hogy roppant kiadásait fődözhesse, több kirívó törvényteleniséget követett el. Egyebek közt tizedszedői által annyira zsaroltatta a zsidókat, hogy Ulászló, Mendel Jakab panaszára, 1513-ban utasította Pozsonynak, és nyilván az esztergomi érsekséghez tartozó több városnak hatóságát is, hogy a zsidókat Bakacs közegei ellen védelmezzék.¹⁾ A főurak, mint a fent említett Farkas, bazini és szt.-györgyi gróf, de még a királyi városoknak, mint például Sopronnak, katonai parancsnokai, börtön és fenyegetés által, szintén tetemes összegeket csikartak ki tőlük.²⁾ A városokban pedig hatóságok és egyesek, a király gyöngeségével visszaélvén, versenyt fosztogatták őket.

Tanulságos példa e tekintetben Pozsony eljárása. A nevezett város ugyanis kieszközölte, hogy II. Ulászló 1503. május havában, az ottani polgároknak elengedte a kamatot minden adósság után, melylyel akár pozsonyi, akár az országban bárhová való zsidónak tartoztak, ha a tőkét a legközelebbi Szt.-Márton napjáig visszafizetik. A polgárok közül azok, a kik oly szegénységre jutottak, hogy adósságukat összes vagyonukkal sem törleszthették, csak annyit tartoztak fizetni, a mennyit épen bírtak; az adósság hátralevő része pedig egyszerűen érvénytelennek nyilvánított.³⁾ A zsidók, kiket e királyi rendelet érzékenyen károsított, mindent elkövettek, hogy keresztülvitelét megakadályozzák. S Mendel Jakab csakugyan, már vagy öt héttel később, új rende-

¹⁾ Bakacs római útja s a számos törvényteleniség, melyeket rendkívüli kiadásainak fedezésére ez alkalommal elkövetett, egy időre esnek az érseki tizedszedők zsarolásával s II. Ulászlónak ez ügyben kibocsátott rendeletével. L. alant. *Okíratok* 45. sz.; v. ö. *Horváth, i. h.* III. 309. l.

²⁾ Fent. 239. és 248. l. és alant. *Okíratok* 32. sz.

³⁾ L. az okíratot *Pozsony városa levéltárában* Lad. 20, No. 84; főbb részeit *Hajnik* közölte u. o. 223. l. 88. jegyz. és 236. 7. l.

tet eszközölt ki, mely az előbbi visszavonta. De mivel jól tudta, hogy a pozsonyiak nem egykönnyen fognak lemondani vívmányukról, és hogy vajmi keveset szoktak törődni Ulászló rendeleteivel: ez ügyben a királynéhoz is fordult. *Candalei Annát* ugyanis, midőn a mult év őszén, magát megkoronáztatni Fehérvárra ment, a zsidók fényesen fogadták, és szokásuk szerint, minden esetre, gazdag nászajándékot is adtak neki.¹⁾ Az értelmes és erélyes királyné, ki a győnge királynak mindenben nagy segítségére volt, ez ügyben Pozsony városához a maga részéről is leiratot küldött, mely élesen megvilágítja azt az együgyű, meggondolatlan eljárást, a melyet II. Ulászló a kormányügyek elintézésében követni szokott.

»A zsidók praefectura által,« azt írja 1503. június 20-ikán Pozsony városának, »arról értesültünk, hogy ti a király Ő Felségétől, urunktól és kedves hitvestársunktól, a minap bizonyos levelet csikartatok ki a nálatok lakó zsidók ellen, ezeknek igen nagy kárára. Miután azonban Ő Felsége a zsidók kiváltságait, *melyek akkor történetesen nem jutottak eszébe, most szorgalmasabban megtekintette*, fölismerte, hogy a szóban forgó levél a zsidók túlságos elnyomására adatott ki. Azért a nevezett praefectusnak, a mint ez állítja, más levelet adott, melyben megparancsolja, hogy a köztek s a zsidók közt kitört egyenetlenséget úgy intézzétek el, hogy túlságos károkkal ne járjon sem reátok, sem pedig a zsidókra nézve.« Mendel Jakabbal, ki az ügyet a zsidóság nevében elintézendő, Pozsonyba utazik, a város méltányos egységre lépjen; »ellenkező esetben,« így végzi érdekes levelét, »biztosak lehettek, hogy mi sohasem fogjuk tűrni, hogy a zsidókat az igazság ellenére elnyomjátok és megkárosítsátok, hanem őket kiváltságaik értelmében védelmezni s segíteni fogjuk.«²⁾

A királyi pár közbenjárása eredményét nem ismerjük; de igenis tudjuk, hogy két évvel később (1505-ben) bizonyos Keszler Kristóf azt a »királyi kegyelmet« nyerte, hogy a zsidóktól fölvetett kölcsönök után a szerződésileg kikötött kamatokat nem tartozik

¹⁾ *Marczali Henrik a Történelmi tár XXIII. évf. 103. l.*

²⁾ *Okiratok 35. sz.*

megfizetni ¹⁾ Sőt előfordult az is, hogy a zsidók kezében levő adósleveleket egyszerűen lefoglalták. Ez történt, például, egy *Handl* nevű pozsonyi zsidóval, kinek ügyében II. Ulászló külön rendeletet intézett a városhoz. ²⁾

Ily körülmények közt, a királyi városokban, a zsidók helyzete majdnem tűrhetetlenné vált. Maga Ulászló kiméretlenül bánt velük. Egyre nyomasztóbb rendkívüli adókat követelt tőlük, s gyengeségénél és meggondolatlanságánál fogva érzékenyen károsította őket, követeléseik vagy a nekik járó kamatok eltörlése által.

Másrészt meg nem bírt sem erélylyel, sem hatalommal, hogy »az ő zsidóit« kellően megvédhesse. A városi hatóságok megalázták és fosztogatták; a papság jogtalan új követelésekkel, a katonai parancsnokok mindennemű zsarolásokkal sanyargatták, a polgárok úton-útfélen megtámadták és bántalmazták őket. Nem csoda, hogy »Ő Felsége zsidói« közül többen végre arra határozták el magukat, hogy a királyi városokat elhagyják és valamely főnemes birtokára mennek lakni. Remélték, hogy a földes úr megvásárolt védelme alatt feltalálhatják a vagyon- és személy-biztosságot, melyet a király a maga városaiban nem nyújthatott nekik.

Ebbeli szándékuk végrehajtása azonban határozott ellenállásra talált úgy a királynál, mint magánál az illető zsidó községnél. A király nem tűrte, mivel, mint Ulászló egy ilyen alkalommal írja, »neki nyilvánvaló kárára volna, ha a zsidók a királyi városokból elmennének és mások főúri hatósága alá állanának:«³⁾ az illető zsidó községek pedig ellenezték, mivel, ha tagjaik közül többen elköltözködnek, kevesebben s azért nehezebben viselik a különféle zsidó-adók és egyéb terhek súlyát. A bizonyos összegben eleve megállapított adókat ugyanis nem az egyes zsidóktól követelték, hanem a *községtől*. Ez volt felelős érték, s az adónak az egyes tagokra való kivetése a község belügyei körébe

¹⁾ L. az okíratot *Pozsony városa levéltárában*, Iad. 20, No. 74.

²⁾ L. az okíratot *u. o.* Iad. 20, No. 50.

³⁾ *Okíratok* 39. sz.

tartozott, már azért is, mivel az adókiivetés dolgában bizonyos régi vallási törvények szerint jártak el.

A korona és az illető zsidó község érdeke csakugyan meg-
hiúsította is azt a kiköltözködést, melyet a pozsonyi zsidók meg-
kísérlettek.

Pozsonyból ugyanis, hol aránylag legrosszabbul bántak a zsidókkal, valamivel 1506 előtt sokan kiköltözködtek, és a község e miatt panaszszal fordult a királyhoz, kérvén őt, hogy a folyton folyó kiköltözésnek véget vessen. Erre Ulászló, ki pénzügyi kérdésben, különösen zsidókkal szemben, még erélyes is tudott lenni, kijelentette a városnak, hogy a zsidók elvonulását, mivel a kincstárnak kárára van, nem tűrheti. Szigorúan meghagyta a tanácsnak, hogy a távozni akaró zsidókat minden áron visszatartsa, és a városi regestrumba iktatott követeléseiket nekik ki ne szolgáltatassa. A már eltávozottaknak a városban feltalálható ingó és ingatlan jószágát foglalja le a kincstár javára; azokat pedig, a kiket hatalmába keríthet, fogja el s tartóztatassa le addig, míg felőlük tüzetesebben nem intézkedik.¹⁾ Minthogy a kiköltözködött zsidók java része az akkori erdélyi vajdának, Péter, szt.-györgyi és bazini grófnak közel eső jószágaira vonult, Ulászló ez ügyben a grófnak is írt, s úgy látszik, nála szokatlan erélyes hangon. Péter gróf ugyanis kijelentette Pozsony tanácsának, »hogy Ő Felsége, a magyar király parancsára végleg elbocsátotta azokat a pozsonyi zsidókat, a kik bármi néven nevezendő birtokaira vonultak és megtelepedtek, meghagyván nekik, hogy távozzanak; jövőben pedig uradalmain közülök senkit sem fog tűrni, ki Ő Felsége, a magyar király tulajdona, és az ilyeneket többé nem fogadja be oltalmába. Ezeket pedig, miután szabadon bocsátotta, arra utasította, menjenek vissza oda, a hol azelőtt laktak volt.«²⁾

Mint »Ő Felsége, a király tulajdona,« a zsidók így körülbelül abban a viszonyban álltak a koronához, a melyben a rab-szolgák urokhöz: tűrniök kellett, de elmenekülniök nem volt

¹⁾ *Okiratok* 39. sz.

²⁾ *U. o.* 40. sz.; v. ö. *Hajnik, i. h.* 210. l.

szabad. Ha ezt mégis megkísérelték, a király csak úgy beszélt az ő »megszökött zsidóiról,« mint a rabszolgatartó ültetvényes beszél az ő megszökött szerezsenjeiről; s valamint ezeknél szokás, úgy amazokat is nyers erőszakkal hurezolták vissza nyomorúságos rabszolgaságukba. ¹⁾

S a pozsonyi zsidókkal, mióta őket erőszakosan a városban marasztalták, vagy oda visszatérni kényszerítették, még kegyetlenebbül bántak, mint azelőtt. A szegények, »kiket majdnem naponkint szidalmak- és bántalmakkal illettek,« sűrű és keserves panasszal fordultak a királyhoz. Ulászló több ízben komolyan meg is intette a várost, egyebek közt arra is felszólította, hogy kössön egyességet valamikép a zsidó-praefectus megbízottjával, *Fekete Mendellel*, kit amaz 1511-ben küldött oda, hogy a zsidók bajainak véget vessen. ²⁾ Mind hiába! A zsidók helyzete oly tűrhetetlenné vált, hogy az e tekintetben szerzett keserű tapasztalatok daczára, másod ízben is eltökélték, hogy Pozsonyt oda hagyják. 1512-ben Mendel Jakab által a királynak kijelentették, »hogy ha tovább is zaklatják őket, mindnyájan egyszerre elmennek, és magukat a szepesi gróf hatalma alá vetik.« II. Ulászló, kinek a szepesi gróffal ép akkor gyűlt meg a baja, komolyan vette a zsidó-praefectus fenyegetését. Jól tudta, hogy e tekintetben a büszke és hatalmas Szapolyayval nem boldogulhatna úgy, mint hat évvel azelőtt Péter, szt.-györgyi és bazini gróffal. Kincstárnokával tehát, Herendi Miklóssal, levelet íratott, melyben siralmas hangon felkéri Pozsony városa tanácsát, hagyjon fel a zsidók szüntelen zaklatásával, és egyezkedjék ki Mendel Jakabbal, a ki hitfelei ügyében most oda utazik. Mert ha a zsidók csakugyan alávetik magukat a nagyravágyó Szapolyaynak, »magatok is átláthatjátok,« — írja Herendi Miklós, — »mily nagy kárára volna ez a király Ő Felségének.« Hasonló értelemben maga Ulászló is írt Pozsony városának. ³⁾

¹⁾ ... »Judeos profugientes, si comprehendit poterint, captivare et detinere« *u. o.* 39. sz.

²⁾ *Hajnik, i. h.* 231. l., 112. jegyz.

³⁾ *Okiratok* 43. sz. ... »sic ex litteris Majestatis sue intelligetis.«

Pozsony zsidó lakosságának viszonyaiból, melyeket a városi levéltárban fennmaradt számos okirathból aránylag legjobban ismerünk, következtetni lehet a többi városban lakó zsidók tőrhetetlen állapotára. Hisz a királyi hatalom hanyatlásából és az országszerte lábrakapott törvényteleniségből folyó tényezők, melyek Pozsonyban e nyomorúságos viszonyokat szülték, megvoltak valamennyi városban.

A röghöz kötött zsidók, kiket arra kényszerítettek, hogy maradjanak ott, a hol szüntelen bántalmazták és zsarolták, de a hol nem védelmezte őket sem törvény, sem királyi hatalom, végre odáig jutottak, hogy a fájdalomosan nélkülözött oltalmat, — és ez jellemző nemcsak kínos állapotukra, hanem az akkori zilált politikai viszonyokra nézve is — az *országon kívül* keresték.

Miksa, Frigyes császár fia, Mátyás halála után Magyarországon mint trónkövetelő lépett föl, és Ulászló uralkodása alatt is bitorolta a »magyar király« czímet. Nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy képzelt jogát a magyar koronára, majd fegyveres erővel, majd pedig az ország ügyeibe való avatkozással, ne érvényesítse. Ezen jogát a közte és Ulászló közt 1515-ben Bécsben kötött családi szerződés annyiban megerősítette, a mennyiben őt nevezte ki Ulászló halála után, a kiskorú Lajos gyámjául, sőt arra az esetre, ha Lajos fi-utód nélkül találna meghalni, Magyarország királyának is elismerte őt.

Mind a két eshetőség pedig nagyon is valószínűnek látszott. A köszvény által kimerült Ulászló a sír szélén állt, és a fejletlen gyermek Lajosnak gyöngesége kevés reményt nyújtott a hosszú életre. A zsidók tehát a maguk részére eleve meg akarták nyerni Miksa jóindulatát és védelmét, minthogy benne az akkor kilencz éves Lajosnak gyámját, eshetőleg jogutódját látták. Úgy voltak meggyőződve, hogy Ulászló halála után, az előre látható pártvillongások közepett, a kiskorú Lajostól hiába várnának oltalmat. A zsidók ügyeibe való avatkozásra pedig egy sajátságos középkori jogfelfogás már most is ürügyül szolgált Miksának. Ez a felfogás t. i. abból indult ki, hogy mivel a zsidó birodalmat *Róma* győzte le, és Jeruzsálemet a római legiók pusztították el: *a zsidók mind,*

tehát a Magyarországon élők is, a római királynak szolgái, és így az ő fenhatósága és védelme alatt állanak.¹⁾

E jogcímen, a melyre egyenesen hivatkozott, Miksa, mint római király, Ulászló tudtával s beleegyezésével, alkudozásokba bocsátkozott a magyar zsidósággal. Ismét a zsidó-praefectus, Mendel Jakab volt az, ki e fontos, mondhatni államügyben, »a Magyarországon tartózkodó minden zsidó nevében« eljár. Alkalmasint ő maga volt Bécsben, nyilván Ulászlónak és tanácsosainak kíséretében, midőn ezek a családi szerződés megkötése végett oda utaztak. Miksa, hogy a Szapolyay pártja által el nem ismert jogait az országnak hirdesse, örömet megragadta a kínálkozó alkalmat. Ő, ki a szent római birodalomban, például Norimberghől, a zsidókat kiűzte s elrablott vagyonukon a városokkal osztzkodott,²⁾ Magyarországon a zsidók védője gyanánt lépett fel. 1515. július 26-án, tehát négy nappal a bécsi szerződés megkötése után, mint Magyarország királya »és mint római császár, kinek az összes zsidók közvetlenül alá vannak vetve,« rendeletet bocsátott ki, melyben tudtúl adja Magyarország főnemességének, papságának, katonai, városi és egyéb hatóságainak, hogy ő, »Ulászló beleegyezésével s akaratából,« különös kegyébe és oltalmába fogadja Mendel Jakabot, családjával s az összes magyarországi zsidósággal együtt. Megigéri, hogy jogaik és kiváltságaik fölött őrködni fog. Különösen pedig Ulászló kimúlása esetére, felszólítja Magyarországon minden rendbeli hatóságát, hogy a zsidókat »se személyükre, se vagyonukra nézve ne zavarják vagy háborgassák, se pedig mások által zavartatni, vagy háborgattatni ne engedjék, hanem őket mindenütt, a hol laknak, békében és szabadságban hagyják mind addig, míg ő és Lajos, Magyar- és Csehország felséges királya, másképp nem fognak rendelkezni.«³⁾

A zsidók előrelátó aggodalma nem sokára alaposnak bizonyult.

¹⁾ ... »Nos, tamquam Romanorum Imperator, cui omnes Judei immediate sunt subjecti« így kezdi Miksa alantálbi említendő rendeletét; v. ö. *Stobbe*, i. h. 11. 1. köv.

²⁾ *Stobbe*, i. h. 62. 1.

³⁾ L. alant. *Okiratok* 48. sz.

II. Ulászló már kilencz hónappal Miksa védő-levelének kibocsátása után meghalt. Árnýékuralma a zsidók számára több rendbeli törvényes intézkedést is hozott, melyek azonban, legalább a mennyire rájuk nézve kedvezők voltak, ép úgy, mint a védelmükre kiadott számos rendeletei, papíroson maradtak.

A tárnoki jogot meghatározó, s 1503 előtt kelt ¹⁾ törvénynek 6. cikkelye a zsidók és keresztények közt fenforgó peres ügyek elintézésére a köz törvényhatóságok illetőségét, még pedig a zsidókra nézve kedvezőleg, állapította meg. A keresztény t. i. a zsidót, ki ellen keresete volt, csak a budai várnagy elé idézhette; a várnagy ítélőszékétől az ügy a tárnokhoz ment feljebb, úgy, hogy a bepanaszolt zsidók nem voltak alávetve az ellenséges indulatú városi hatóságoknak. Ha pedig keresztényt zsidó akart perbe fogni, ügyét első sorban a helyi törvényhatóság elé kellett vinnie, s innét, ha az illető város kiváltságai a föllebbezés tekintetében másképp nem intézkedtek, a tárnokhoz föllebbezhetett. E föllebbezésnek azonban csak akkor volt helye, ha a peres ügy háromszáz forintnyi értéket túlhaladott. ²⁾ De a városok, mint láttuk, vajmi keveset törődtek e törvénnyel. A zsidókon sűrűn elkövetett igazságtalanságokat a tárnoknak, de még magának a királynak sem volt módjában orvosolnia. Minden, a mit tehettek, abban állott, hogy a városokhoz komolyabb vagy enyhébb hangon megrovó leveleket intéztek, melyeknek rendszert semmi fogamatjuk nem volt.

Az említett tárnoki cikkelynél nyilván sokkal nagyobb figyelemre méltatták Ulászlónak azon rendeleteit és törvényes intézkedéseit, melyek a zsidókra nézve kedvezőtlenek voltak. Így például azt, mely Mátyásnak egy régibb intézkedését megújítván, 1503-ban megtiltotta a pozsonyi zsidóknak, hogy ingatlan jószágokra ne adjanak kölcsönt, hanem csak kézi zálogra s egyéb ingóságokra, és csakis az e czélból kiküldött polgárok előtt és a kölcsön-

¹⁾ *Hajnik, i. h.* 221. l., 78. jegyz.

²⁾ *Kovachich M. G., Cod. authenticus juris tavericalis* 50. l.; v. ö. *Hajnik, i. h.* u. o. és 229. l. 103 - 4. jegyz.

zött összegnek a zsidó-könyvbe iktatása mellett.¹⁾ Ide tartozik továbbá a soproni zsidókhoz 1515-ben intézett parancsa, hogy düledező házaikat fölépítsék, és a közmunkákat, adókat s egyéb terheket a többi polgárokkal egyetemben viseljék.²⁾ Végre ide számítandó még a német származású undok zsidó-eskü, melyet Verbőczy, az Ulászló és a rendek által 1514-ben elfogadott, »*Hármas-könyvé*«-be iktatott, s melyet azóta országszerte jogérvényesnek tekintettek.³⁾

Maguk a zsidók közt fölmerült viszályokban vagy peres ügyekben, a mennyiben sem a városi zsidóbíró, sem pedig a zsidó-praefectus el nem intézhette, Ulászló elég gyakran maga hozott ítéletet. 1508-ban, például, *Mózes* és *Jakab* nevű zsidók közt felforgó pert intézett el, meg hagyván az előbbinek, hogy bizonyos zálogtárgyakat az utóbbinak kiszolgáltasson.⁴⁾ 1513-ban egy nagyszombati s egy *Kadel* nevű pozsonyi zsidó perében hozott ítéletet.⁵⁾ Kivételesen, valószínűleg mikor a felek a tárnoktól hozzá főlbezttek, keresztények és zsidók pereiben is közbenjárt. Így 1514-ben *Nyzerl* Jakab zsidó és Baizauer Tamás pozsonyi polgár,⁶⁾ 1516-ban, néhány pozsonyi zsidó s bizonyos Bilenzdorffer pörében.⁷⁾

II. Ulászló huszonhat éves uralkodása idejéből, végre, főlemlítendő még a keresztes háború, melyet Bakacs Tamás esztergomi érsek-bíbornok 1515-ben hirdetett a törökök ellen. E félszeg intézkedés tudvalevőleg a hirhedt parasztlázadássá fajult, s ez a zsidókra is veszedelmes volt. A keresztesek ugyanis, mielőtt a nyílt lázadás zászlaját kitűzték, az ily alkalommal régóta dívó szokás szerint, mindenekelőtt az országban lakó hitetlenek ellen készültek. A megrémült zsidók segítségért folya-

¹⁾ L. az okiratot *Pozsony városa levéltárában* Lad. 20. No. 84; v. ö. *Hajnik*, i. h. 239. l., 146. jegyz., valamint fent. 224. l.

²⁾ *Hajnik*, i. h. 214. l. 50. jegyz.

³⁾ A zsidó-esküről l. bővebben alant. 326. l.

⁴⁾ L. az okiratot *Pozsony városa levéltárában* Lad. 20. No. 54.

⁵⁾ *U. o.* Lad. 20, No. 87.

⁶⁾ *U. o.* Lad. 29, No. 57.

⁷⁾ *U. o.* Lad. 20, No. 59.

modtak Ulászlóhoz, ki őket a városoknak, mint például Sopronnak, különös védelmébe ajánlotta.¹⁾ Ezt a védelmet a városokban, melyek a fegyelmetlen keresztes csapatokat már a maguk érdekében távol tartották, valószínűleg meg is találták. A vidéken lakó zsidókkal azonban a föllázadt parasztok bizonyára ép oly kegyetlenül bántak, mint a papsággal s a nemességgel. Azonkívül pedig a parasztlázadás még pénzükbe is került a zsidóknak, a mennyiben a »gonosztevők« ellen készülő Ulászló, hogy hadait felszerelhesse, oly nyomasztó rendkívüli adót vetett rájuk, hogy Mendel Jakab csak a legdurvább erőszakkal bírta azt behajtani.²⁾

¹⁾ *Okiratok* 46. sz.

²⁾ *Okiratok* 47. sz.; az itt említett »malefactores« világosan a parasztlázadókra mutat, kiket az előbbi okmányban még »cruciferos«-nak nevez.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A zsidók II. Lajos uralkodása alatt.

II. Lajos megerősíti a zsidók jogait. — A zsidók pénzen vásárolják az országnagyok védelmét. — Báthory István nádorral kötött szerződésük. — A zsidó-jelek eltörlése. — A zsidó-praelectusnak állandó képviselői. — A zsidó-adók szigorú behajtása. — Rendes és rendkívüli adók. — A király nagykorúsága óta a zsidók ügyei rosszabbra fordulnak. — Mária királyné. — Szerencsés Imre. — Magánélete és politikai szereplése. — A budai zsidókat miatta megtámadják és fosztogatják. — Jellemzése s a zsidókhoz való viszonya. — Kitérése alkalmával fölmerült zsidó-theologiai kérdés. — A zsidó vallásban megmaradt gyermekei. — Kitért zsidók rágalmazzák előbbi hitfeleiket. — A király nem védelmezheti kellően a zsidókat. — A városok támadásai ellen királyi biztosokat küld ki. — Izsák zsidó, a kassai pénzverő főnöke. — II. Lajos igazságosan bánik a zsidókkal. — Mária királyné befolyása. — II. Lajos halála.

II. Ulászlónak 1516. márczius 13-án bekövetkezett halála után a tíz éves *II. Lajos* lépett Magyarország trónjára. A zsidók, a Zsigmond óta szokásossá vált eljárásuk szerint, azonnal szorgalmazták nála jogaik és kiváltságaik megerősítését, s ezt, — nem tudjuk mikor és mily alakban, de minden esetre már az 1518-ik évi szeptember előtt, — meg is nyerték tőle.¹⁾ Minthogy azonban tudták, hogy ezen megerősítéstől, a gyermek-király uralko-

¹⁾ Az illető okiratra eddig még sehol rá nem akadtam; de hogy a megerősítés csakugyan megtörtént, azt egyéb okiratok elég világosan bizonyítják. Szalkay László már 1518-ban azt ígéri több zsidónak, hogy meg fogja őket tartani »in eorum privilegiis et libertatibus, eisdem D. diuis regibus, Majestatis sue praedecessoribus gracie concessis et per Majestatem suam confirmatis;« l. alant. *Okiratok* 52. sz. 1523-ban pedig maga Lajos írja: »privilegia, a Divis Regibus, praedecessoribus nostris, ipsis Judaeis concessa, et paterna Majestas et nos jam antea confirmaveramus;« l. alant. *Okiratok* 63. sz.

dása alatt, alig várhatnak kellő oltalmat, azon voltak, hogy Lajos gyámjait s a befolyásosabb országnagyokat meggyerjék, különösen pedig a nádort, Báthory Istvánt, — mert úgy látszik, ő gyakorolta a király kiskorúsága alatt, ennek nevében és képviselőtében, a zsidók fölött a főhatalmat s védnökséget.¹⁾

II. Lajos gyámjait: Brandenburgi Györgyöt, a király könyvelmű, élvsovár nagybátyját, nemkülönben Bakacs bíbornokot, kinek »legfőbb gondja a kincs- és jószágyszerzés volt,« és az öreg Bornemiszt, ki »a közjövedelmek hűtlen kezelésével mocskolta be kezét,«²⁾ pénzzel könnyen meg lehetett nyerni. S a zsidók nem fukarkodtak, hanem drágán megvásárolták az igazságot és biztosságot, melyet másképp meg nem szerezhettek, s melyet jó áron eladni készek voltak az ország legelső tisztviselői, kik ily alkalommal szintűgy szerződést kötöttek, mint akármely adásvévésnél. Majdnem hihetetlen, de mégis tény, hogy bizonyos Dóczy Ferencz arra az esetre, ha folyamatban levő peres ügye részére kedvezően fog eldőlni, a nádornak — egy paplant ígért, s ezt addig Mendel zsidó-praefectus őrizetére bízta. S erről a szennyes üzletről még rendszeres okmányt is állítottak ki.³⁾

Ily körülmények közt nem lehet meglepő az a szerződés sem, melyet »Mendel Jakab praefectus, a többi zsidó előljárók és a Magyarországon tartózkodó összes zsidóság,« 1520-ban, Budán kötöttek ugyancsak Báthory nádorral. Ezt a szerződést latin nyelven és bizonyos diplomatai finomsággal fogalmazták s a budai zsidó község két titkára, mint tanú, héberül írta alá. Miután a nádor, — így szól a szomorú kornak ezen hiteles tanúja — »eleget teendő a rendeleteknek s parancsoknak, melyeket neki legkegyelmesebb urunk, a király Ő Felsége, a mi számunkra levélben kiadott, több ez idő szerint fölmerült dolgainkban s ügyeinkben több rendbeli törvénytelen üldözések erőszaka ellen, a király Ő Felsége tekintélyével és nevében, mindeddig sértetlenül megóvni íparkodott bennünket; és mivel reméljük, hogy kellő helyen s idő-

¹⁾ Következik a zsidók által a nádornak adott kötelezvényből, melyről alantabb szólunk.

²⁾ *Horváth, i. h.* III. 326.

³⁾ *Hazai oklevéltár* I. 452. l.

ben jövőre is pártfogása alá veendi minden igazságos ügyünket — mi pedig a nádor irányában a hálátlanság bűnébe esni nem akarunk: » azért éle fogytdáig évenként négyszáz forintnyi, négy részletben fizetendő tiszteletdíjat biztosítunk neki, azon hozzáadással, hogy ha az összeget vagy az egyes részleteket nem fizetjük le pontosan, tartozunk neki az összeg kétszeresével, melyet, » e kötelezvény erejénél fogva, minden módon behajthat és kicsikarhat tőlünk.« ¹⁾

Ezen eljárásnak, melyet bizonyára nem csupán Báthory irányában követtek, köszönhatték a zsidók, hogy Lajos uralkodása első felében, körülbelől 1522-ig, nem szenvedtek nagyobb üldözést, sőt hogy szükség esetén a kormánytanácstól s ennek egyes tagjaitól még védelmet is nyertek. E védelemre pedig az önkény és erőszak e zavaros idejében nagyon is rászorultak; így például Pozsony városa ellen, melyet a kormánytanácsnak, mindjárt II. Lajos trónralépte után, komolyan meg kellett intenie, hagyja meg a zsidóknak a II. Ulászló alatt élvezett szabadságaikat, s tartsa meg és oltalmazza őket régi jogaik- és kiváltságaikban. ²⁾ Még jellemzőbb az a tény, hogy Sopron hatósága egy odaváló Dorothea nevű asszonyt, ki egy *Handel* nevű zsidónak feleségét megölte és kirabolta, állítólag Brandenburi György kérelmére, büntetlenül szabadon bocsátotta, a városi bíró Sighart Márton pedig a rablott tárgyak egy részét a maga számára lefoglalta. A meggyilkolt nő férje csak a kormánytanácsnál nyerhetett igazságot és elégtételt. ³⁾ Az akkori törvénytelen állapotokra nézve tanulságosak továbbá ama védlevelek, melyeknek megszerzését

¹⁾ Az érdekes okíratot *Hajnik, i. h.* (248. l. 179. jegyzet) közli, de a tanúk aláírása és a külirat nélkül, s itt-ott hiányosan is; ez az oka, hogy saját másolatom szerint alant, *Okiratok* 55. sz. a., még egyszer közlésezem. Az okírat vége felé, hol, *Hajnik* szerint »duorum iudicum (*Hajnik*-nál hibásan: iudicorum) nostrorum ordinariorum, in nostra vernacula lingua Mysler vocatorum« aláírásáról van szó, Mysler helyett *Myster*, azaz *Meister* olvasandó. »Judenmeister« a középkori németsejben megfelel a magyar »zsidó bíró«-nak, a szóban forgó tanúkat pedig ilyen zsidóbíróknak mondja az okírat.

²⁾ Az okírat Budán 1516. szeptember 4-én (in festo b. Marcelli) kelt; eredetije *Pozsony városa levéltárában* Lad. 20, No. 88.

³⁾ *I. l.* alant. *Okiratok* 67. sz.

egyes előkelő és vagyonos zsidók szükségesnek látták. *Mendel* zsidó-praefectus,¹⁾ veje *Jakab*, továbbá *Fekete* József, *Kis* Salamon és a Tatáról való *Szarvas* és *József* zsidók számára Szalkay László, váci püspök és királyi kancellár 1518-ban állított ki ilyen védlevelet, melyben tudatja az ország minden hatóságával, hogy a nevezett zsidókat a király és ő maga különös oltalmukba fogadták, miért is emberségesen bánjanak velök s erőszak és elnyomás ellen védelmezzék őket.²⁾ A soproni zsidók pedig Szapolyay Györgynek, bizonyára szintén drágán megfizetett oltalma alá állottak.³⁾

Ily szomorú viszonyok közt, mikor mindent, még biztosságot, törvényt és igazságot is meg kellett, de lehetett is vásárolni: a zsidók arra is gondolhattak, hogy ez úton még kedvezményekhez is jussanak. E kedvezményeket azonban nem a kereskedelem és pénzüzet érdekéből, valamely anyagi előny elnyerésében, hanem inkább erkölcsi vívmányban keresték. Mélyen érezvén a zsidójelekkel járó megalázást, e jelek eltörlésén fáradoztak, még pedig sikerrel.

Még 1517-ben csupán a *Mendel* család volt fölmentve a zsidó-köpeny s a csuklya viselése alól; de 1520-ban a zsidók már országszerte nem viselték egyikét sem, »mivel a király őket e tekintetben felszabadította.«⁴⁾ E vívmányt valószínűleg közvetve II. Lajos prágai útazásának köszönhatték, mely épen 1520-ban esett, mely útaton azonban a király csak Pozsonyig folytathatott, hol, mint maga írja, »nagy szegénységben és elhagyottságban időzék.«⁵⁾ Nyilván e szorult helyzetében történt, hogy a zsidók megvásárolták tőle a szégyenletes jelek eltörlését, mely alkunál, úgy látszik, Báthory nádor volt a közvetítő.⁶⁾ Ez, valamint Szalkay váci püspök és kincstartó, Buzlay Mózes főudvarmester

¹⁾ L. alant. *Okiratok* 52. sz.

²⁾ *Hajnik*, i. h. 222. l. 81—2. jegyz.; v. ö. fent. 244. l.³⁾

³⁾ L. fent. 251. l.

⁴⁾ *Horváth*, i. h. 344. l.

⁵⁾ Báthory 1520-ban azt írja Pozsony városának, hogy a zsidó-jelek eltörlésére vonatkozó rendelet akkor adatott ki »cum Regia Majestas istic Posonij constituebatur: l. alant. *Okiratok* 56. sz.

és Várday Pál veszprémi püspök a zsidók ez új szabadságát érelyesen védelmezték mindazok ellen, a kik elismerni nem akarták, vagy épen megtámadták.¹⁾ Bizonyosnak tekintendő, hogy valamennyiök nem a zsidók iránti előszeretetből kardoskodott mellettök, hanem azon csengő érvek hatása következtén, melyek, mint láttuk, a nádort vezérelték.

Úgy látszik, a zsidó-praefectus is nyert az országtanács kedvezéséből új jogokat. A Budán tartózkodó praefectus ugyanis, mint számos példa bizonyítja, fontosabb ügyekben, különösen az adó behajtása végett, az egyes községekbe ki szokta küldeni megbízott embereit, kiket teendőik végzésére külön fel kellett hatalmaznia, és számukra minden egyes esetben külön királyi ajánló vagy védőlevelet kieszközölnie, hogy az illető városok hatóságai őket hivatalos minőségükben elismerjék és támogassák. Iajos uralkodása kezdete óta azonban a praefectus a jelentékenyebb községekbe helyettest küldött, a ki ott *állandó* képviselője volt és nevében s megbízásából minden teendőjét végezte. Legalább Pozsonyban, a budai után az ország legnagyobb községében, Mendel Jakabnak már 1519-ben volt ily állandó helyettese. Ebben az esztendőben ugyanis II. Iajos a nevezett városnak meghagyja, tudassa a zsidókkal, »hogy *Oroszlán* zsidóra, kit Mendel praefectus a maga helyén élükre állított, hallgassanak és minden igazságos, törvényes és szokásos dologban engedelmeskedjenek neki.«²⁾ Ez az Oroszlán zsidó, kit Mendel Jakab pozsonyi képviselőjének kinevezett, az ottani községnek előljárója vagy, mint II. Iajos 1518-ban írja, »pozsonyi zsidóbíró« volt.«³⁾

¹⁾ L. fent. 250—1. l. és alant. *Okiratok* 49., 56. és 57. sz.

²⁾ *U. o.* 54. sz.

³⁾ *Hajnik*, i. h. 216. l., 56. jegyz. abból indulván ki, hogy a zsidóbíró mindig keresztény volt, ezen »Judeus Oroszlán«-ról, kit II. Iajos pozsonyi zsidóbíró«-nak nevez, ezt jegyzi meg: »úgy látszik, hogy helytelenül viselte e czímet.« De a helyett, hogy a szóban forgó királyi levélben hibát keresnénk, sokkal egyszerűbb és valószínűbb, hogy itt »zsidóbíró«-n nem a városi zsidóbírót, hanem a zsidó község előljáróját kell érteni, kit e minőségében szintén »judex Judaeorum«-nak neveztek, mit maga *Hajnik*, i. h. 215. l. elismer. Az 1529-iki bazini zsidóégetést tárgyaló egykorú német röpirat (*Ain erschrockenlich geschicht* sat.), a melyre még visszatérünk,

A zsidók így oltalmat s védelmet, törvényt és igazságot, sőt kedvezményeket is, szóval, mindent vásárolhattak az ország-nagyoktól; de a rendkívüli adók nyomasztó terhe alól nem szabadulhattak. II. Lajos, a szó szoros értelmében, szegény volt. Atyja üres kincstárt és adóssággal terhelt koronajavakat hagyott rá; gyámjai pedig s a többi országnagy a köz jövedelmeket vagy elfecsérelték, vagy elsikkasztották. A király, ki a német császárnak beküldött hivatalos jelentés szerint, »a mindennapi szükségletekben is hiányt szenvedett,«¹⁾ s kinek, a pápai követ későbbi jelentése szerint, néha »még enni valója sem volt,«²⁾ az udvar és háztartás szükségleteit hitelben volt kénytelen vásárolni a budai kereskedőknél, köztük zsidóknál is,³⁾ kiknél még czüst-edényeit is nem egy ízben elzálogosította.⁴⁾ A főpapok és főnemeseik, kik ily csekélységekkel nem foglalkoztak, zálog fejében a korona javadalmait és majdnem az összes állami jövedelmet lefoglalva tartották;⁵⁾ az ország rendjei pedig a mindig fenyegetőbben közeledő törökkel szemben sem voltak hajlandók adót megszavazni a végvárak erősítésére, vagy az ország egyéb égető szükségének fedezésére.

Ily nyomorúságos viszonyok közt az országtanács a nélkülözhetetlen pénznek egy részét azoktól vette, kiktől beleegyezésük nélkül, sőt akaratuk ellenére is elszedhették, t. i. a zsidóktól. Velök szemben kivételesen megtörtént az, mi az ország érdekében általában nagyon kívánatos lett volna: a különféle adókat ritka pontossággal, néha még jóval a törvényes határidő előtt, és mindig nagy szigorral behajtották tőlük. Ezt pedig az országtanács, vagy pedig a kincstartó, minden egyes alkalommal más-

a vádlott zsidók közt fölemlíti »Michel Schneyder, ihren Judenrichter,« azaz a bazini zsidók előljáróját. Oroszlán zsidó tehát 1518-ban a pozsonyi zsidó község előljárója, kit Mendel a rákövetkező 1519-iki esztendőben, mint előkelő s megbízható embert, ottani helyettesének nevezett ki.

¹⁾ Horváth, i. h. III. 332. l.

²⁾ Pray, *Epistolae procerum regni Hung.* I. 227. és 235. l.

³⁾ Magy. történ. tár XXII. 98., 125., 146. l.

⁴⁾ Pray, i. h., u. o.

⁵⁾ Horváth, i. h. III. 334. l.

más szavakkal ugyan, de azért mindig csak egy érvel indokolják, elmondatván a királyljal, hogy: »különféle szükségleteink miatt nagyon is szűkölködünk pénzben.«¹⁾

A rendes zsidó-adó nagyságát pontosan meg nem határozhatjuk. A királyi városok legnagyobb része el lévén zálogosítva, az ottani zsidó-jövedelmek nem a királynak, hanem hitelezőinek erszényébe jutottak. Mindamellett 1524-ben az összes zsidóságnak a királyi kincstárba befolyt adója 1600 forintra rúgott,²⁾ tehát kétszer annyira, mint előde Ulászló idejében. Úgy látszik, hogy a király és az ország nagy szorultsága következtében a zsidók adóját megkétszerezették, és az Ulászló alatt egyszer évenként fizetett 800 forintot most évenként kétszer, Szt. György és Szt. Mihály-napkor szedték be tőlük.³⁾ Lehetséges azonban, hogy az adóösszeg emelkedése az 1518-iki bácsi országgyűlés ama határozatának következménye volt, mely a zálogban levő országos javak kiadását elrendelte, melynek tehát legalább »a királyi kincstárhoz tartozó zsidókat« illetőleg, mégis volt némi foganatja.

Annál jobban, habár szintén csak hézagosan ismerjük a *rendkívüli* adókat, melyeket a zsidóknak II. Lajos alatt elég sűrűn kellett fizetniök. Ily rendkívüli adót, »különféle szükségletek által kényszerítve,« 1517-ben, tehát már egy évvel Lajos trónralépte után kivetettek rájuk; a főösszeget nem ismerjük,

¹⁾ L. alatt. *Okiratok* 51. és 59. sz.

²⁾ *Pray, i. h. I. 224. l.*

³⁾ Ez a legegyszerűbb magyarázata annak, hogy a zsidóadó II. Lajos alatt éppen kétszer akkora volt, mint Ulászló alatt. L. az idevágó adatokat *Hajnik*-nál (*i. h.* 207. l. 18. és 19. jegyz.), ki tévesen azt következteti belőlök, hogy a zsidók ebben az egész korszakban évenként kétszer, Szt. György és Szt. Mihály-napkor, fizették adójukat. A királyi adónak ez a kétszeres fizetése II. Lajos előtt nem fordul elő; ellenkezőleg, úgy látszik, hogy II. Ulászló alatt rendszeren egyszerre fizették le az egész 800 forintnyi adót (l. fent. 238. l., 2. jegyz.) Hogy pedig II. Lajos alatt országszerte két részletben fizették a zsidóadót, azt világosan mondjuk az alant. (51. sz. a.) közölt királyi levélnek következő szavai: »*quoniam autem universas Taxas Judeorum Regni nostri ... nobis pro predicto festo beati Georgii martiris prouenire debentes quamprimum exigere ... volumus.*« Ezen, Szt. György-napkor fizetett adón kívül, de csak II. Lajos alatt, gyakrabban említetik a Szt. Mihály-napi zsidó-adó is; l. *Hajnik, i. h. n. o.*

csak annyit tudunk, hogy Mendel Jakab, ki ezt az adót az egyes községek között felosztotta, a soproni községtől 80, a pozsonyitól pedig 110 forintot hajtatott be.¹⁾ 1521 elején a zsidóságra ismét vetettek ki rendkívüli adót, melyet a Szt. György-napján esedékes rendes adóval együtt II. Lajos igen sürgősen behajtatott, mivel, mint írja, »jelenleg pénzre nagy szükségünk van.«²⁾ Az ugyanezen év vége felé tartott budai országgyűlésen, midőn a Nándorfehérvár és Szabács eleste által megfélemlített rendek végre bőséges rendkívüli adót ajánlottak fel a komolyan fenyegetett ország védelmére, a zsidókra is vetettek ki, még pedig aránylag igen nagy és nyomasztó adót. Míg az ország minden nememes emberének, *ha saját kenyerén élt*, egy-egy arany forintot kellett fizetnie *egész családja* után: addig az ország területén lakó zsidóságra *fejenként* egy-egy forintot vetettek ki, melyet »férfiak és asszonyok, fi- és leánygyermekök egyaránt fizessenek,« még pedig úgy, hogy ebben a szegények a vagyonosabbak által segítsenek,³⁾ azaz, hogy a teljesen vagyontalanok helyett fizessenek a jobbmódúak. Minthogy 1524-ben ismét vetettek ki rendkívüli adót a zsidókra,⁴⁾ II. Lajos tíz éves uralkodása idejéből négy ily adóról van tudomásunk, melyekről vagy országos törvény, vagy valamely királyi levél tesz tanúságot. Ha azonban meggondoljuk, hogy, mint láttuk, *egy* évben, 1521-ben, *kétszer* is róttak rájuk rendkívüli adót: bátran feltehetjük, hogy ez több-

¹⁾ A soproni községre nézve l. alant. *Okiratok* 50. sz., a pozsonyira nézve az ottani *városi levéltárban*, Lad. 20, No. 89., levő okíratot. Hajnik szerint a zsidók 1518-ban is fizettek taxa extraordinariát, de az adó, melyre (i. h. 208. l., 23. jegyz.) hivatkozik, a rendes Szt. György-napi adó volt; l. az idevágó okíratot alant. 51. sz.

²⁾ L. alant. *Okiratok* 59. sz. A »feria 5. proxima post dominicam Quasimodo a. D. 1521« kelt okírat szerint, a szóban forgó adó »superioribus diebus extraordinarie imposita est,« tehát nem azonos azzal a rendkívüli adóval, melyet az ugyanez évi november vége felé megnyílt budai országgyűlés rótt a zsidókra. Ez utóbbiról a következőkben szólnunk.

³⁾ L. ez országgyűlés határozatainak I. és X. czikkelyét *Kovachich-nál Vestigia Comitiorum* I. 514. és 517. l., és *Kovachich J. M., Sylloge decret. comit. I.* 294. l.

⁴⁾ L. az okíratot *Pozsony városa levéltárában* Lad. 20, No. 63. alatt.

ször is megtörtént, csakhogy az idevágó adatok nem maradtak ránk.

E rendkívüli adók bármily nyomasztók voltak s bármily szigorral hajtattak is be, mégis a törvényszerűség jellegével bírtak, a mennyiben vagy a rendek, vagy a kormánytanács által vettettek ki és gyakran nem csupán a zsidókra. Tűrhetetlenebbek voltak a törvénytelen zsarolások és zaklatások, melyek Lajos uralkodása második felében napirenden voltak, mióta t. i. a fiatal király 1521 vége felé a gyámság alól felszabadulván, nagykorúnak nyilvánított. Maga a király ugyan koránsem volt türelmetlen vagy zsarnok a zsidók iránt, sőt a mennyire hanyatlott tekintélyével bírta, erélyesen védelmezte is őket, és az Árpád-ház kiholtá óta Magyarország trónján nem ült király, ki annyi méltányossággal s oly igazságosan bánt volna a középkor e páriáival, mint épen ő. Mindamellett, mióta gyámság nélkül uralkodott, mégis rosszabbra fordult a zsidók helyzete, és itt-ott maga a kormány is ellenségesen lépett föl ellenük. E változás első sorban a mindinkább fokozódó országos zavarra vezetendő vissza; másod sorban pedig két egyéniségre, a kik ép ekkor kezdettek szerepelni Magyarország történelmében. Nagyon is különböző állásban, más-más okoknál fogva, az egyik közvetlenül, a másik közvetve, de azért mind a kettő kedvezőtlen és káros befolyást gyakorolt a zsidók állapotára. Ez a két egyéniség *Mária királyné*, meg a zsidó vallásból kitért *Szerencsés Imre*.

Mária, Miksa császár unokája és Fülöp kasztíliai király leánya, Spanyolországból magával hozta a zsidógyűlöletet, mint hazai hagyományt. Arra, hogy már Lajos életében ellenségesen lépett volna föl ellenük, nincs ugyan egyenes tanuságunk; de azért mégis bizonyosnak tekinthető, hogy Lajosnak a zsidókra nézve kedvezőtlen és nyomasztó kormányrendeletein, minők Máriával való egybekelése előtt még nem fordultak elő, a spanyol királyleány befolyása mutatkozik. Mária zsidógyűlölete, mely a mohácsi vész után oly irtózatossággal nyilvánult, bizonyára nem volt tétlen már azelőtt sem; csakhogy Lajos életében nem léphetett föl oly nyíltan s korlátlanul, mint halála után. De azért alig tévedünk, ha Lajos uralkodása utolsó három évéből

való néhány zsidóellenes rendeletben Mária szellemét és befolyását véljük felismerhetni.

Egészen más irányban és bár csak közvetve, de azért mégis elég ártalmas hatással volt a zsidókra egykori hitsorsosuk: Szerencsés Imre. E férfinak, ki hazánk történelmének leggyászosabb korszakában, e korszak többi szomorú hőse mellett, nem csekély szerepet játszott, a magyar zsidók történelmében is van helye. Van pedig nemcsak azért, mert születésére nézve zsidó volt, és csak érettebb korában tért ki, ámbár alattomban azután is híve maradt a zsidó vallásnak, a melyre halálos ágyán formászerűen vissza is tért: hanem azért is, mert élete és cselekvései nem csekély befolyással voltak a zsidók, különösen a budaiak sorsára, kik majd hasznát látták színleg kitért hitfelük kiváló állásának, majd pedig vele együtt szenvedtek, mivel bűneiért őket is lakoltatták. ¹⁾

Szerencsés, vagy az akkori szokás szerint latinosan: *Fortunatus* ²⁾ Imre, ismeretlen származású gazdag zsidó és fia bizonyos *Efrájim*nak. ³⁾ Héber neve *Snéor*, másképp *Sálmán* volt, mely utóbbit a nép, majd ennek nyomán az egykorú tudósítások és később történetíróink is elváltakoztattak a szokásosabb *Salamonná*. E zsidó, illetve zsidó hangzású nevekkal azonban Szerencsés nem érte be, hanem — nem tudni mily okból — fölvette még az *Etel* nevet is, melyet aztán, midőn a zsidó hitből kitért, keresztatyja nevével, Imrével, cserélt fel. ⁴⁾

A már előhaladott korban levő családos ember, kinek már két felnőtt, valószínűleg házas fia volt, ⁵⁾ egy budai keresztény

¹⁾ A Szerencsésre vonatkozó zsidó adatokat bővebben ismerttettem *Héber kútforrások és adatok* című értekezésemben, a *Történelmi tár* 1880. évf. 331—7. l., a külön lenyomatnak, mely szerint idézek, 75—81. l.

²⁾ Így *István*fy-nál; v. ö. *Pray*, i. h. I. 395. l. E név alatt szerepel *Jókai*nak hasonlónevű novellájában is, csakhogy a regényíró hőse egészen más, mint a történelem Fortunátus Imréje.

³⁾ *Elijá há-Lévi*, *döntvénytár* 95. sz.; v. ö. *Héber kútforrások* 75. és 77. l.

⁴⁾ L. alant. *Függelékek* X. sz.

⁵⁾ Következik a budai zsidók tudósításából, hogy a fentnevezett drága fia a z n a p t ó l (t. i. atyjuk kitérésétől) f o g v a nem léptek többé a szent tórához; *Páduai Méir*, *döntvénytár* 87. sz., alant. *Okiratok* 65. sz. Ezzel meg-
egyezik az egykorú Thurnschwamb tudósítása, l. alant. *Függelékek* X. sz.

asszonygyal titkos szerelmi viszonyban élt. E viszony végre nyilvánosságra jutott. Az akkori jogfelfogás a zsidó és keresztény közti nemi közlekedést nem erkölcstelenségnek, hanem főbenjáró bűnnek tekintette, és azért kemény szigorral, gyakran halállal büntette; sőt ebben az esetben a halálbüntetést, különösen a zsidón, ép ezen időben, a legútálatosabb és legundorítóbb módon szokták végrehajtani.¹⁾ Salamon, vagy, — a mint nyilván szívesebben nevezkedett, — Etel, hogy a büntetést kikerülje, 1505—1510 körül,²⁾ a keresztény hitre tért. A gazdagságánál fogva már akkor is nagy tekintélyű zsidónak keresztapja a nádor, Perényi Imre volt, kitől ez alkalommal az Imre és hozzá még a Szerencsés nevet kapta.³⁾

Kitérése, már okánál fogva, elidegeníté tőle családját. Zsidó felesége a házasságtörő férjjel végkép szakított és ezentúl is a budai zsidó-útczában maradt.⁴⁾ Ott laktak anyjuknál *Ábrahám* és *Efrájim* nevű fiai is, kiket később, a mohácsi vész után, Szulejmán a budai zsidókkal együtt, Törökországba hurcoltatott.⁵⁾ Szerencsés pedig, nem sokára kitérése után, egy Kolosvárról való más feleséget vett, »kit az egész udvarnál jól ismertek,« valószínűleg ugyanazt, a kivel már azelőtt tiltott viszonyban élt. Ettől fia is született, a kit később Boroszlóban meggyilkoltak.

¹⁾ Az idevágó érdekes kútforrásokat l. *Zunz, Synagoga Pocsie* 55. l.

²⁾ *Függelékek* X. sz.

³⁾ Hogy Szerencsés neve azelőtt *Glück* volt, s hogy e német nevét aztán megmagyarosították volna, merőben indokolatlan hozzávetés. E nevet keresztelése alkalmával Perényi Imre adta neki, nyilván azért, mivel zsidóból kereszténynyé lett s ez alkalommal, mire már a nádor keresztapasága mutat, különös tiszteletben részesült, talán ajándéku hivatalt is nyert. L. *Thurnschwamb, Engel*nél: *Gesch. d. ung. Reichs u. seiner Nebenländer* I. 199. l.: »und weil der Perény Imre die zeit Grosz-Graf vor dem Bathor Istvan gewesen, ihn aus der Tauff gehoben, hat er den Juden Imrich geheissen, und ihm den zunahmen geben Szerentsés, das ist auf ungrisch: glückseliger Emerik.«

⁴⁾ L. *Éljá há-Lévi, i. h. u.*; v. ö. *Héber kútforrások* 75. l.

⁵⁾ *Páduai Méir, i. h. u. o.* alatt. *Okiratok* 65. sz. és *Thurnschwamb, i. h. u. o.*: »Gedachter Imrich Jud hat . . . sein Weib und Kind in den Juden Gassen zu Ofen verlassen;« v. ö. alatt. *Függelékek* X. sz.

Szerencsés halála után a nő pedig Bécsben új házasságot kötött de férjét, kit a bíróság mindjárt az esketés után, még a nászlakoma alatt, elfogott és bebörtönzött, Pozsonyban szintén megölték; s az asszony, ki, mint Szerencsés felesége, »Budán, mint egy fejedelmi asszony, drága öltözetben szokott járni,« Bécsben nagy nyomorúságban halt el, vízkórságban. ¹⁾

Szerencsés, ki a pénzügyekben való jártassága s a válságos időkben adott nagyobb pénzfellegei által ²⁾ magát az udvarnál megkedveltette, és II. Lajosnak, de még Máriának kegyét is nagy mértékben meg tudta nyerni, ³⁾ kitérése után gyorsan nagy befolyású tekintélyes állásra jutott. Mint a varga fiából egymásután vácsi s egri püspökké, esztergomi érsekké, kincstárnokká és kancellárrá lett Szalkay László kegyencze, ⁴⁾ de föltétlen híve, tanácsadója és eszköze is, elég fényes, de csak önérdeket hajhászó, gonosz társaságba került, hol tevékeny részt vett a hatalom- és kincsvágyó pártok cselszövényeiben. Már 1520 körül, mint állami főbb tisztviselő, — úgy látszik, al-kincstárnok, — nagy, de kártékony befolyást gyakorolt a kincstár kezelésére. Nándorfehérvárnak 1521-ben történt eleste miatt, a főpapok és országnagyok mellett, őt is okozták, különösen azzal vádolván őt, hogy a fontos végvár felszabadítására szükséges pénzt és hadi szerezket későn küldte el. ⁵⁾ Ennek azonban, ha a vád csakugyan őt terheli, nem

¹⁾ *Thurnschwamb, i. h., u. o.*

²⁾ *Hatvani, Brüsseli okmánytár* (Magy. történ. emlékek I. oszt.) I. 32. és 36. l.

³⁾ Az 1525-iki pesti országgyűlésen a rendek »mirabuntur unde tanta ei (Szerencsés) accessit Autoritas apud Regem et Reginam; Burzio jelentése Engel-nél, i. h. II. 50. l. A Velenczébe küldött egykorú jelentés pedig azt írja róla: »e non de piccola extimatione e auctorita apresso la regia M.-te per la lui industria et multiplice practica et ingegno et richissimo; *Sanudo, Firnhaber*nél, *Quellen u. Forschungen z. vaterländisch. Gesch.* Bécs 1849, 121. l.

⁴⁾ »Fauorito delo episcopo di strigonie,« így nevezi Szerencsést a Budáról Velenczébe küldött egykorú olasz tudósítás; l. *Firnhaber, i. h.* 120. l.

⁵⁾ *Istvánfy, (Magyarország története, Vidovich György magyar fordításában 111. l.)* ki ez alkalmal kincstárnoknak mondja Szerencsét: A zsidók története Magyarországon.

annyira hanyagsága, mint inkább a kincstár üressége lehetett az oka.

Nándorfehérvár török kézre jutván, az egész országot nagy veszély fenyegette, és Lajos annyira megrémült, hogy egyebek közt, Szerencsés tanácsára, a kamaragrófokhoz rendeletet intézett, hogy veressenek új pénzeket, melyek küljegyeik és névleges becsük megtartása mellett, az eddig forgalomban levők belső értékének csak felével bírijanak. S a rendek, annak daczára, hogy a pénz silányulása következtén a szükséges adókat rendkívüli módon föl kellett emelniök, az ugyanezen év november havában tartott budai országgyűlésen Szerencsésnek káros és erkölcstelen javaslatát elfogadták, csupán azt kötven ki, hogy Lajos kényszerforgalmat szerezzen az új rosz pénznek, és igyekezzék azt érvényesíteni a szomszéd tartományokban is.¹⁾ Ez idő óta Szerencsés befolyása nőttön nőtt. Mint a kormányhatalmat kezében tartó Szalkay László tanácsadója és Báthory nádor híve, az udvari párt érdekében nem csekély tevékenységet fejtett ki, úgy, hogy a főhatalomra törekvő erdélyi vajdának, Szapolyay Jánosnak és pártjának gyűlöletét és támadásait idézte föl maga ellen.

Így nőtt fejére a veszedelem; s az ő veszedelme a zsidókat is érte. Az 1524-iki szeptember 8-ikára hirdetett pesti országgyűlésen Verböczy István, a köznemesség vezetője és Szapolyay legügyesebb párthíve, elragadó ékesszólásával hatalmas támadást intézett a kormányon levő férfiak ellen, kik a hazát végveszélybe döntik. »A legragadozóbb s legkegyetlenebb emberek« — így kiáltott föl — »sőt *fél-zsidók*« — s ezzel Szerencsésre célzott — »sincsenek már a köz hivatalokból kizárva, kikhez, mivel a kincstárt gonoszságuk már kimeríté, a legkisebb szükség esetén kénytelenek vagyunk folyamodni, hogy nagy uzsorára pénzt kölcsönözzenek.« Erre a rendeket nagy hévvel felszólította, szabadítsák meg az országot »ezen viperák telhetetlen »érszopásától.« Az ennek következtében hozott, de a király által meg nem erősített

rencsés; de közvetlen Nándorfehérvár eleste előtt, 1520-ban, Várday Pál, veszprémi érsek, később Thurzó, utána pedig Kanizsay viselte a kincstárnoki hivatalt. Ilyformán Szerencsés csak al-kincstárnok lehetett.

¹⁾ Szalay, i. h. III. 534. és Horváth, i. h. III. 356. 1.

határozatok közt egyik az volt, hogy Szerencsés, kinek kezelése alatt a kincstár mindinkább elszegényedik s a köz jövedelmek elfecséreltetnek, mozdíttassék el az al-kincstárnoki állástól.¹⁾ Közben Szörény vára is a török hatalmába került s az udvari meg a Szapolyay-párt között az elkeseredés, szemben az ország erejének rohamos hanyatlásával, egyre fokozódott és a következő (1525.) év május 7-ikére hirdetett országgyűlésen viharos jelenetekben nyilvánult. A nemesség hevesen kikelt a kormánytanács s az udvari párt emberei, különösen Szerencsés ellen, kit majdnem minden egyes tanácskozás alkalmával élesen megtámadtak.

Mindjárt a május 10-én a pesti Szt. Péter-templomában tartott előértekezleten, midőn a silány új pénzekről volt szó, a nemesség első sorban Szerencsést vádolta az országos bajokért, megütközését fejezván ki, hogy ez az ember oly nagy tekintélyben áll a király s a királyné előtt.²⁾ Május 12-én megindult a tanácskozás a Rákoson. A Szalkay ellen szórt szitkok és vádak közt az is felhozott, hogy »az ő tanácsosa zsidó.« Másnap, szombaton, az országgyűlésnek 60 tagból álló küldöttsége a király elé négy pontot terjesztett elfogadás végett. Az utolsó az volt: »hogy Ő Felsége égettesse el a zsidóból kereszténynyé vált Szerencsés Imrét,³⁾ és lakoltassa meg gonosz életeért s rosz cselekedeteiért.« Lajos a rendek küldöttségének május 15-én erre nézve azt válaszolta, hogy a zsidó ellen — Burgio, szentszéki követ egykorú tudósítása rendesen csak így nevezi Szerencsést — kész vizsgálatot indítani és őt, ha bűnös, igazságosan megbüntetni. Szerencsés most mindent elkövetett, hogy az ellene felingerült kedélyeket lecsillapítsa. A rendek közt szószólókat szerzett magának, kik nagy buzgalommal híresztelték, hogy az uralkodó pénzzavarnak nem ő az oka, hanem a német Fugger-ház, mely a kincstárt minden alkalommal károsította s meglopta, mit számos

¹⁾ *Istvánfy, i. h.*

²⁾ Arra vonatkozólag, mi ezen s a rá következő hatvani országgyűlésen Szerencsével történt, l. *Burgio, Engel-nél i. h.* II. 49. l. köv. és *Pray, Epist. procerum* I. 394. köv., továbbá *Kovachich J. M., Sylloge decret. comit.* I. 352. l.

³⁾ Ezt a körülményt kiemeli a budai zsidók jelentése is; l. *Éltjé há-Lévi, i. h.* u. o., *Héber külfordások* 75. l.

adattal iparkodtak bizonyítani.¹⁾ De mindez hiú fáradság volt. Midőn Lajos, a rendek kívánatára, május 18-án személyesen megjelent a Rákoson, a nemesség, előbbi határozatához ragaszkodván, újra követelte, hogy »a zsidót megbüntessék.« Két nappal később a nemesség küldöttei Lajos előtt egyebek közt ismételve sürgették, hogy »Ő Felsége a zsidót ne védelmezze, hanem büntesse meg.« A szentszéki követ, Campeggio bíbornok tanácsára, Lajos, hogy a rendeket, kiknek egyéb követeléseire kitérő választ adott, némikép megnyugtassa, szombaton, május 20-án, Szerencsést elfogatta és az úgynevezett csonka-toronyba záratta, honnét azonban, különösen Báthory nádor közbenjárására és csak nagy pénzbeli áldozat árán,²⁾ 14 nap múlva szabadon bocsátották. S az udvari párt ez alkalmat felhasználta, hogy tüntessen a közben szétoszlott nemesség ellen, mely ismételve s oly határozottan követelte volt az al-kinestárnok megbüntetését. Midőn Szerencsést június 5-én³⁾ a csonka-toronyból kibocsátották, a királyi udvar tisztjei, köztük Boheim Bernát kamarás és Poek, a királyné udvarmestere, ünnepélyesen hazakísérték, hol szabadulása öröme víg lakomát csaptak.

¹⁾ Szerencsés ezen fogásáról, melyet Burgio nem említ, l. *Thurnschwamb*, Engelnél i. h. I. 200. l.; v. ö. *Horváth*, i. h. III. 377. l.

²⁾ Ezt az utóbbi körülményt csak a budai zsidók jelentése említi; *Héber költforrások*, u. o.

³⁾ Szerencsés kiszabadulásáról s az erre következő többnapos zendülésről, egyebek közt, három nagybecsű, a dolog lényegére s a legtöbb részletre nézve megegyező tudósításunk van: egy akkoriban Budán tartózkodott olasz zsidó kereskedőnek magánlevele, valamint a velencei követség hivatalos jelentései Firnhaber-nél, i. h. 119—121. l., és *Thurnschwamb*, i. h. 200—1. l. Mindhárom tudósítás szemtanúktól ered; de Thurnschwambé csak 1563-ban kelt, míg az olaszokéi azonnal a zendülés után íratlak. Ezek tehát a részletekre nézve minden esetre megbízhatóbbak a harmincegyez évvel később kelt német tudósításmál; de az országgyűlés szétoszlását és Szerencsésnek meg a zsidóságnak kifosztását hibásan úgy tüntetik fel, mintha ezek május 13-ka előtt történtek volna. Az országgyűlés, mint egyéb hiteles forrásokból tudjuk (l. *Horváth*, i. h. III. 379. l.) csak május 22-én oszlott szét, Szerencsést pedig, ezt elismerik az olasz tudósítások is, csak azután bocsátották ki a fogásból s így a zendülés idejére nézve hitelesebbnek látszik Thurnschwamb tudósítása, ki azt június 5-ikére s a rákövetkező két napra teszi.

Ez a nyílt kihívás nagy ingerültséget szült az ellenpártiak táborában. Az országgyűlésre megjelent nemések közül többen még Budán voltak, és szolgálók, valamint a hozzájuk szító főurak fegyveres népe, huszárok és hajdúk, kikhez nagyszámú csőcselék csatlakozott, este felé körülfogták Szerencsés házáat, melynek erős kapuit faltörő kos gyanánt használt kocsikkal betörték. A ház a Szt.György-téren, a Duna felé néző várfal mellett állott, s a tivornyázás közben meglepett Szerencsés, vendégeivel együtt, az épület hátsó ablakain elmenekülhetett, de nem minden baj nélkül; a kötél, melyen a várfalról a várárokba leereszkedtek, melyen bevágott kezeikbe. A gyűlevész nép most rövid idő alatt kifosztotta a házat, »mely teli volt véghetetlen gazdagsággal: ékszerekkel, aranyhímzésű szövettel, bársonnyal, selyemmel, posztóval, pénzzel, különféle egyéb házi eszközzel, lovakkal, és sok szerémi borral.«¹⁾ Roppant kincset, egyebek közt hatvanezer régi, tehát még a legjobb minőségű, arany forintot elraboltak. A hajdúk, huszárok és a nemések szolgálói, kik rövid és szűk ruházatuk miatt csak kevés pénzt dughattak zsebre, az aranyokat nagyrészen a dulakodó csőcselék által vitt zsákokba öntötték; a bort pedig kádakban hordogatták fel a pinczéből. S Lajos, tehetlensége tudatában, tétlenül nézte a garázdálkodást, mely a királyi várnak majdnem tőszomszédságában történt; a hatóságok, vagy ország-nagyok pedig még meg se kísértették, hogy a rendzavarásnak véget vessenek.

Másnap a garázdálkodó tömeg hozzá fogott Szerencsés házának lerontásához; de csakhamar fölhagyott vele, hogy Bodó Ferencznek, a Szapolyayak hadnagyának tanácsára, inkább az udvari párt előkelő embereinek házaát ostromolja; ezeket azonban, minthogy fegyveres néppel s mindennemű lőszerekkel jól meg voltak rakva, megtámadni nem merték.²⁾ Utánaavaló nap

¹⁾ *Sanudo*, *Firnhabernél*, i. h. 121. l.

²⁾ A zendülés második napját így írja le *Thurnschwamb* (i. h. 200. l.) mint szemtanú; rá hivatkozik *Szalay* és *Horváth* is. Annál feltűnőbb, hogy *Szalay* (i. h. 558. l.) Bodó Ferenczcel a csőcseléket szétvereti, holott épen ő riúsította az udvari párt főbbjeire, miért később elfogatott és a börtönben meg is halt. *Horváth* pedig (i. h. 111. 380. l.) hibásan

végre a zsidókra került a sor; a zendülők korán reggel rájuk törtek és fosztogatni kezdték őket. A zsidók azonban házaik védelmére keltek. Nyilván az általuk felfogadott zsoldosok segítségével, »az erőszakot erőszakkal bátran visszanyomták.«¹⁾ Utcájuk kapuit elzárták s eltorlaszolták, s oly erőlyesen védelmezték magukat, hogy a támadókat, kik rendszeres ostromot intéztek ellenük, az egész éjen át visszaverték. Hajnal hasadtakor végre a túlnyomó erő visszavonulásra kényszeríté őket, s »egy tornyukba s igen erős házukba«²⁾ vetették magukat. A diadalmas tömeg a kapukat betörvén, a zsidók házaiba rontott és azokat úgy kifosztotta, hogy — így folytatja egy olasz szemtanú hivatalos jelentése — az egész »olyannak látszott, mint Trója pusztítása, és nem volt senki sem, ki valamit el ne hordott volna. Töméntenen vagyont találtak, és nem hagytak ott csak egyetlen ablakzárt sem. Aztán ostromolni kezdték azt a tornyot és házat is, hová a zsidók, vagyoniuk nagyobb részével, elmenekültek volt.«

Most végre a Szapolyayak, kik, hogy az udvari pártot megfélemlítsék és tehetetlenségét feltüntessék, három napig szótlanul nézték a rabló támadásokat, sőt, mint Bodó Ferencz eljárása bizonyítja, alattomban szították is, véget vetettek a véres harcoknak, mely Buda utczáin folyt. Szapolyay György, a vajda öcs-

mondja, hogy az udvari pártbeliek és a zsidók házainak megtámadása erre a második napra esik. Az utóbbiakra Thurnschwanb szerint, kit itt követünk, csak a zendülés harmadik napján törtek; a már említett olasz zsidó kereskedő levele szerint pedig azonnal Szerencsés házának kifosztása után, még ugyanazon éjjel »andirone la notte medema a meter a sacho li zudei.«

¹⁾ »Comparato enim sibi firmo validoque praesidio vim vi audacter repellabant« *Dubravius*, i. h., u. o. és *Brutus János Mihály* II. (monum. Hung. histor. Scriptores XIII.) 135. l.; a budai zsidók által tartott zsoldosokról. fent. 248. l. A zsidók fegyveres ellenállását részletesebben elbeszéli *Sanudo*, i. h. 121. l., és erre utalnak Thurnschwanb (i. h. 201. l.) következő szavai is: »hab ich mich nicht derfen zu Wehr setzen, wie andere Nachbarethan, da man die Juden und Judengassen und Bernhard Böheim geblindert hat.«

²⁾ *Sanudo*, i. h. u. o.: »in una loro torre e casa munitissima,« valószínűleg a zsidó-praefectus fogháza értendő; i. alant. 339. l.

cse, ugyanaz, kinek védelme alatt álltak a nagyszombati zsidók (fent. 245. l.), megmentette a kis erődbe szorult szerencsétleneket; a rabló csapatot szétverte és a városból kiűzte.¹⁾

Budán, hol akkoriban a rablás és gyilkolás napirenden volt, az efféle fosztogatások nem tartoztak ugyan a ritkaságok közé,²⁾ de azért bizonyos, hogy a zsidóságnak ez alkalommal vallott nagy kárát, kizárólag Szerencsés okozta. Ez t. i., minthogy kitérése nem meggyőződésből, sem pedig hideg számításból s egyáltalán nem előre megállapított terv szerint történt, hanem egyszerűen azért, hogy súlyos büntetéstől meneküljön, tehát külső kényszer következtében, váratlanul s készületlenül: ezután is testestől, lelkestől zsidó maradt és teljes szívvel csüggött előbbi hitfelein s régi vallásán, melyet már idősebb korában, tehát akkor kellett elhagynia, mikor már egészen belcélte magát, oly annyira, hogy magán jegyzeteit élte fogytáig zsidó cursiv írásban tette.³⁾ Minden pénteken, mint a szombat előestéjén, alamizsnát osztogatott a budai szegény zsidók közt és befolyását az udvarnál s az ország-nagyoknál arra használta fel, hogy, gyakran nagy pénzáldozatok árán, a zsidók bajain még Magyarországon kívül is segítsen és a veszélyeket elhárítsa, melyek volt hitfeleit fenyegették, úgy hogy: »sok egyes zsidót és egész zsidó községet megmentett.« S e tekintetben, mint az egykorú zsidó tudósítás vallja, »sokat, igen sokat tett, a minek leírása nem fér a papirosra.« Egyebek közt közbenjárása által meghiúsította Prága zsidóságának tervezett kiűzését;⁴⁾ egy ízben pedig nagy veszedelemtől óvta meg magát a

¹⁾ E háromnapi zendülésre vonatkozólag a szentanú Thurnschwambonsa fentemlített olasz tudósításokon kívül forrásul szolgálnak *Istvánfy, i. h.* 136. l. és *Brutus, i. h.*, u. o. - Szanudo szerint a rabló csapatot a nádor veri szét, több országnaggyal; Thurnschwamb szerint pedig Szapolyay György. Az utóbbi, úgy látszik, e tekintetben több hitelt érdemel. Thurnschwamb ugyanis, mint a Fuggerek híve, Szapolyayék ellensége volt s eljárásukat a legsötétebb színben igyekezett föltüntetni. Ő tehát, alapos ok nélkül, nem tulajdonította volna épen nekik a veszedelmes zendülés elfojtását.

²⁾ Fent. 245.-8. l. és *Istvánfy, i. h.*, u. o.

³⁾ *Hatvani, i. h.* I. 32. l., a kiadó megjegyzése.

⁴⁾ Csehország ugyanis, mint az illető héber kútforrás mondja, »szintén a magyar király uralma alatt volt.«

budai községet is. Az ottani zsidók ellen ugyanis valaki, úgy látszik, kitért zsidó, azt a szokásos vádat emelte, hogy egy keresztény gyermeket megölték, a végett, hogy vérét vallásos szertartásokra használják. Az efféle vád rendszerint végveszélybe döntötte az egész községet, kivált akkor, ha, mint ez esetben, a zsidók házaiban megejtett motozás alkalmával, tényleg valahogy találtak is vért, melyet a rágalmozó, hogy vádját valószínűvé tegye, már eleve oda csempészett. Szerencsés a dolgot megtudván, közbenjárt a királynál s az ország nagyjainál, a rágalmozót elfogatta s a községet megmentette; »a pénzt, melyet erre költött, mind saját erszényéből adta. Miután ezt cselekedte« — így folytatja a minden esetre hiteles zsidó tudósítás — »minden rabbi és minden község minden zsinagógában kihirdettette, hogy mindenki, a ki őt hitehagyottnak nevezi, az előljárók által személyén s vagyonán büntetést szenvedjen.«¹⁾

Természetes dolog volt tehát, hogy a nép a gyűlölt Szerencsést, kit a zsidók, kitérése után is, hitsorsosuknak tekintettek, egyre csak zsidónak mondotta. Szapolyayék, kik benne az udvari párt hívét üldözték, szándékosan szintén csak zsidónak szidalmazták, és a felbőszült nemesség, valahányszor ellene kikelt, mindannyiszor mint fél-zsidóról, vagy épen mint zsidóról beszélt róla, sőt az országgyűlésen nyíltan azzal is vádolta, hogy keresztelése daczára alattomban még mindig zsidó.²⁾ Ezért május 13-án azt követelték, »hogy Ő Felsége Szerencsés Imrét égettesse el.«³⁾ A közép-korban ugyanis a hitehagyott keresztényeket, különösen pedig a kitért zsidókat, kik előbbi hitükhöz visszapártoltak, rendesen máglyára ítélték. Nem csoda tehát, hogy a vérszemet kapott

¹⁾ *Élijá há-Lévi*, i. h., u. o.; hitelességére vonatkozólag l. *Kohn*, i. h. 80. l.

²⁾ *Élijá há-Lévi*, i. h., u. o.; majdnem ugyanazon szavakkal találkozunk Sanudo-nál (i. h. 120. l.); a nemesség ugyanis Szerencsést »accusauano che lera pur zudeo, piu cha prima.« *Dubravius*, i. h., u. o. azt mondja róla, »nuper Judaeus, tum Christianus, saltem nomine,« a többi budai zsidóról pedig azt írja: »Judaei, qui Christianismum non simulabant.«

³⁾ *Burgio*, i. h. II. 51. l.; v. ö. *Theiner*, *Monum. sacra Hung.* II. 723. l. és *Élijá há-Lévi*, i. h., u. o.

rabló tömeg, a zsidó Szerencsés házának felprédálása után, a többi zsidók fosztogatásához is hozzá fogott, s hogy a rendek, kik a Rákoson annyi keserű panaszt hallottak a »zsidó tanácsos« ellen, az országgyűlés szétoszlása után nem csekély elkeseredést vittek haza ellene, mi aztán a különben is erős zsidógyűlöletet ország-szerthe növelte.

Szerencsést e csapás koránsem törte meg, sőt még el sem csüggesztette.¹⁾ Rövid idő múlva a réginél nagyobb befolyásra tesz szert és tekintélyesebb állásba jut. A három napi zendülés, melynek csak a Szapolyayak vetettek véget, fájdalmasan éreztette vele az udvari párt tehetetlenségét, és mint védurát: Szalkay érseket, sőt magát a királynét, úgy őt is arra bírta, hogy Szapolyay-hoz közeledjék és vele tartson, a nádor és párthívei ellen. A Szapolyay-párt vezéreivel, különösen Verbőczyvel, többféle előnyös pénzügyi tervet közölt, s ügyessége által sikerült elhitetni velők, hogy új, gazdag jövedelemforrásokat ismer, a melyekből, ha alkalmat nyújtanak reá, az üres kincstárt megtölthetné. S e fogásával czélt is ért. Az ugyanezen évi július elején megnyílt hatvani országgyűlésen, tehát épen egy hóval azután, hogy a csonkatoronyból kiszabadult és háza kifosztatott, már egészen más szerepet játszik. Ezen az országgyűlésen, mely egészen a Szapolyayak, különösen Verbőczy befolyása alatt állt, s melyen Báthory, Sárkány és Thurzó ellen oly heves támadások intéztettek, Szerencsés ellen már egyetlen hang sem emelkedett, sőt az határoztatott, hogy »a Fuggerek kezén volt rézbányák adassanak át ugyanazon zsidónak, kit a minapi gyűlés máglyára akart itélni. Nagy jövedelmet ígért belőlök; de sokan — így folytatja az országgyűlésen jelen volt szentszéki követ jelentése — azt hiszik, hogy e jövedelem abban fog állani, hogy (Szerencsés) a bányákból annyit, vagy kétszer annyit is szerez, a mennyit tőle elraboltak, azután pedig ki fog takarodni az országból.«²⁾ Maga Verbőczy, ki még a

¹⁾ *Istvánfy* tudósítását (*i. h.* 136. l.), hogy »a nagy veszteség fölötti fájdalom az aranyat életénél inkább szerető fősvény embert nem sokára megöle« — megczáfolják az itt következő adatok.

²⁾ *Burgio*, *i. h.* II. 57. l.; *Pray*, *Epist. procer.* I. 199. l.; *Theiner*, *i. h.* II. 726. l.

minap oly hevesen kikelt a »félzsídó« ellen, most Szerencsés mellett szólt, kire a kincstár kezelését rá akarta bízni, mivel az országot gazdag jövedelemmel biztatja. ¹⁾ Úgy látszik, hogy csakugyan al-kincstárnokká választatott, mivel ez időtájt tagja az országtanácsnak. ²⁾

S Szerencsés ügyesen felhasználta új hivatalát és visszanyert befolyását, hogy a budai zendülés által vagyonán ejtett csorbát mihamar kiköszörülje. Míg az 1525-iki országgyűlés alatt csak a budai harminczadot bírta, melynek jövedelméből akkoriban négyezer forintot fizetett ki néhány kereskedőnek, kiktől a királyné cunyi értékű posztó- és selyemárúkat vásárolt: ³⁾ 1526. április havában már a pozsonyi s a hozzátartozó többi harminczadot is bírta, s ezeket Lajos mindaddig biztosította neki, míg be nem folyik belőle az az ezerötszáz forintnyi összeg, melyet Szerencsés a királynak kölcsön adott. ⁴⁾ Ugyanezen év július 26-án pedig, midőn a török Péterváradot ostromolta, és a fölmentésére indult sereget nem volt miből fizetni, Szerencsés — mint Lajos maga elismeri — »segíteni akarván a veszélyben forgó állam szükségén,« ismét tízezer forintot kölcsönzött a királynak. ⁵⁾ Az ugyancsak ez évben tartott rákosi országgyűlésen ismét kiváló szerep jutott neki. A rendek ugyanis, midőn a nemesség, mint egy évvel ezelőtt Szerencsés házát, most Verbőczyét akarta feldúlni, az országnak ép oly bonyolult mint mostoha pénzviszonyaiban el nem tudván igazodni, május 6-án felkérték Lajost és Máriát, küldenék közéjük Szerencsést, »ő lévén az, ki az ország minden bonyodalmát ismeri.« Szerencsés még az nap megjelent az országgyűlésen, s felmutatván a királyi jövedelmek jegyzékét, több országnagynak, kiváltképp pedig a Fugger-háznak alattomos cselszövényeire és káros üzérkedéseire vonatkozólag oly leleplezéseket tett, hogy a Rákos másnap a leghevesebb jelenetek szín-

¹⁾ L. az előttevaló jegyz. és *Kovachich, Suppl. ad vest. comitior.* III. 12. l.

²⁾ Az ez idő után kelt okiratokban Lajos »egregium consilium nostrum«-nak mondja őt; *Hatvani, Brüsseli okmánytár* I. 32, és 36. l.

³⁾ *Hatvani, i. h.* I. 31. l.

⁴⁾ *I. h.* 32. l.

⁵⁾ *I. h.* 36. l.

helye lön, mire a rendek széteszlottak. ¹⁾ E zajos gyűlés után nem sokára, valamivel a mohácsi vész előtt, Budán, agg korában bevégezte változatos és viharos életét; ²⁾ »halála órájában pedig — mint a már több ízben említett zsidó kútforrás mondja — sok zsidó jelenlétében, sírás és imádkozás közt, megbánta bűncit és bűnbánatban halt meg,« más szóval: a zsidó hitre visszatért. ³⁾

Szerencsés, tagadhatatlan ügyessége és leleményessége által, más idők és más emberek közt, az ország ügyének tán hasznára válhatott volna; e rothadásnak indult viszonyok közt azonban határozottan ártott neki. Semmi tekintetben nem volt sem jobb, sem rosszabb azon országnagyoknál, kiknek társaságába és foudorlatai közé jutott, és a kik, szentelenül lopván az államot, a közjó rovására csak saját pénzszerzésük vagy hatalomvágyuk kielégítéséről gondoskodtak és a hazát tönkre juttatták. Ő, szintűgy mint azok, — még idősebb korában is, — erkölcstelen, kicsapongó, pedér volt, s az ország kárán szerzett kincseket, fényt űzve és tivornyázva tékozolta el. Keresztény felesége, kinek még rokonnairól is bőkezűleg gondoskodott, »mint egy fejedelemasszony,« oly fényesen járt. Szt. György-téri palotájában, hová brandenburgi György, a király nagybátyja és volt gyámja is járatos volt, nagy szolgasereg, sok drágaság és nagy borkészlet hirdette Szerencsés roppant gazdagságát; s e palotában sokszor fényes lakomák tartattak. ⁴⁾ Nagyúri életmódja, magas államhivatala és az országnagyokkal folytatott benső viszonya azonban nem gátolták őt abban, hogy egyszersmind kereskedő is ne legyen és nagyobb kereskedelmi vállalatok által is ne gyarapítsa vagyonát. ⁵⁾

¹⁾ *Burgio*, i. h. II. 62. l.

²⁾ Ezen országgyűlés után Szerencséről többé sehol sincs szó; *Thurnschwamb*, i. h. 205. l.: »In derselbigen Zeit, wie der König geschlagen, ist auch zu Ofen der Imbrich Jud gestorben.«

³⁾ *Élijá há-Lévi*, i. h. 77. l.

⁴⁾ Ezen adatok, valamint tetemes pénzáldozatai a zsidók érdekében megczáfolják *Istvánty* (i. h. 136.) állítását, hogy Szerencsés fősvény ember volt, ki az aranyat jobban szerette életénél. Pénz-sóvár volt — igen, de nem fősvény.

⁵⁾ »... homo grande nelle pratiche, non solo publice, ma etiam priuate, como di mercantie, quale etiam facie exercitar,« *Sanudo*, i. h. 121. l.

A jellemtelen és erkölestelen ember kebelében csak *egy* jobb érzület élt, mely más körülmények közt dicséretére vált volna: amaz állhatatosság, melylyel zsidó hitfelein csüggött és ahhoz a valláshoz ragaszkodott, a melyben született, élete nagyobb részét töltötte, és a melyből, külső kényszer miatt, ki kellett térnie. Példája mintegy ama nem épen ritka embereknek, kik, minden szívtelenségük daczára is, ragaszkodnak régi bajtársaikhoz, barátaikhoz, s a kik azt hiszik, hogy néhány, szerintök vallásos, isten előtt kedves cselekvés által, minden egyéb gaz tettüket jóvá tehetik. Ez világossá teszi előttünk Szerencsés egész életét, mely ellentétekben annyira bővelkedik.

Nevezetes az a theologiai kérdés, mely Szerencsés kitérése után felmerült és a budai zsidókat soká foglalkoztatta.

A zsidók ugyanis vallási és felekezeti életükben tudvalevőleg nem családnevet használnak, hanem csupán keresztnévet, melyhez mindig az illető egyén atyjának neve járul: N., N.-nek fia. A hitehagyottak gyermekeit azonban nem atyjuk, hanem a zsidó vallásban megmaradt *öregatyjuk* szerint szokták elnevezni, egyebek közt akkor is, ha a szent-írás felolvasását meghallgatni a zsinagógában levő emelvényre lépnek, hová a kántor név szerint szokta az illetőt szólítani, fenhangon kiáltván: »Álljon ide N., N.-nek fia!« Szerencsés fiai pedig »megaláztatás«-nak tekintették, hogy őket nem mint eddig atyjuk, hanem egyszerre csak öregatyjuk nevén hívják az emelvényre, mivel e névváltozás a zsinagógában megjelent közönséget minden egyes alkalommal újra emlékeztette atyjuk hitehagyására, de még arra a családi botrányra is, mely a kitérésre voltakép okot szolgáltatott. Inkább lemondottak tehát jogukról, illetve egy fontosnak tekintett vallási szertartás gyakorlatáról, és atyjuk kitérése óta nem hivatták fel magukat a szentírás felolvasásához. A budai zsidók pedig sehogy sem tudtak eligazodni azon, vajjon arra való tekintettel, hogy Szerencsés, *kitérése után* »sem szünt meg személyével és pénzével jót cselekedni a zsidókkal,« nem volna-e szabad a zsinagógai gyakorlattól eltérni, és fiait kivételesen kitért atyjuk nevén hívni a szent tekeres elé. Az ottani rabbi, *Náftáli Kóhen*, ezt megengedhetőnek nyilvánította, s ebbeli véleményét bővebben indokolta is.

De a község ezzel be nem érte, hanem oly fontosnak tartotta az ügyet, hogy fölebbezte *Páduai Mérir*hez, akkoriban Olaszország egyik kiváló zsidó theologiai tekintélyéhez, a kivel a kereskedelmi összeköttetések révén könnyen érintkezhetek. Páduai Mérir egy nézetten volt a budai rabbival, s a maga részéről újabb érvekkel támogatta véleményét. Hivatkozván egyebek közt arra a befogadott vallási szokásra, »hogy a kántor, midőn kezében tartja a »tóra« (szent-írás) tekereset, áldást mond a királyra, vagy a tartomány uralkodójára és az ország nagyjaira,« s felhozván a talmud ama tudósítását, mely szerint magában a jeruzsálemi szentélyben imádkoztak makedóniai Nagy Sándorért: úgy nyilatkozott, hogy ily példák nyomán Szerencsés nevét is fölemlíthetik a zsinagógában, még pedig annál inkább, mivel »annak daczára, hogy keresztények közt él, hallomás szerint, személyes befolyása és vagyona által előmozdítja egész népe jólétét, jót cselekszik a közel- és távollevőkkel és az igazszívűekkel. Ilyformán cselekvéseiből ráismerhetünk érzelmeire, arra t. i., hogy kitérését megbánja és istenfélő ember.«

Budán azonban még a híres olasz rabbi döntvényébe sem nyugodtak bele, és ez a kérdés nem sokára újra fölmerült, de most már Törökországban. Közben ugyanis Szulejmán, a mohácsi vész után, Budát elfoglalta s a budai zsidókat, mint látni fogjuk, mind Törökországba hurczoltatta, köztük Szerencsésnek fiait is. A Szerencsés-fiak régi ügyét melyet még nem tekintettek eldöntöttnek, most *Élijá há-Lévi*, konstantinápolyi rabbi elé terjesztették, és ez alkalommal részletesen elmondották Szerencsés érdemeit, melyek által a zsidókat hálára kötelezte, különösen pedig azt az érdemét, hogy halálos ágyán visszatért a zsidóságra. Ezen tudósítás alapján a konstantinápolyi rabbi, miután véleményét theologiai érvekkel bővebben indokolta, ekkép válaszolt: »Az én szerény nézetem az, hogy ez az ember megérdemli, hogy az ő neve fölemlíttessék fiaival együtt, a midőn ezek a szent-írás felolvasásához lépnek.« S e nézethez *Iszerlesz Mózes*, a híres krakkói rabbi is csatlakozott.¹⁾ Ezzel, úgy látszik, a kérdés végleg el volt döntve; és

¹⁾ U. alatt *Okiratok* 65. sz. és *Függelékek* X. sz.

Szerencsés nevét, mely Magyarországon hamar feledésbe jutott, nyilván még soká emlegették Törökország valamelyik zsinagógájában.

Az erkölcsi romlottság, mely ebben a korban az egész társadalmi és nyilvános életet megmértelyezte, a zsidókra is ráragadt, és sűrűn akadtak köztük olyanok, a kik saját hitfeleik ellen felléptek és bajba keverték őket. Többnyire tolvajok s egyéb aljas gonosztevők voltak, kiket a zsidó hatóságok, a praefectus, vagy a községi előljáróság megbüntettek, és a kik azzal állottak boszút, hogy vádak és veszedelmes rágalmakat szórtak a saját felekezetük ellen. Ily esetek leggyakrabban Budán fordultak elő, — hová az általános zűrzavar s a politikai pártok egymás elleni áskálódásai zsidó iparlovagokat is csábítottak. Egy részük talán György, brandenburgi örgróffal jött az országba, hitsorsosaik nem csekély boszuságára, néha épen veszedelmére. Bizonyos tekintetben Szerencsés szintén hozzájuk tartozott, noha ő nem szándékosan, és nem is közvetlen, hanem csak közvetve és akaratlannul ártott hitfeleinek. Gonoszabb s azért veszedelmesebb volt az a szintén Budán élő, tán kitért zsidó, kiről fentebb (280. l.) említettük, hogy a zsidók házaiba vért csempészett, aztán pedig azzal a váddal lépett föl, hogy az illetők keresztény vérről élnek. Az efféle vád, — mint a nagyszombati példa mutatja, — könnyen véres üldözésre adhatott volna okot, nem csak Budán, hanem az egész országban. Ilyen fajta ember lehetett egy *Briccius* nevű zsidó is, kit budai hitsorsai »rút kihágásai miatt« községük börtönébe zártak, honnét azonban megszökött s a szt.-györgyi és bazini grófok jószágaira menekült. Itt a szomszéd Pozsony zsidóságát, bujtogatásai és rágalmozásai által, annyira zaklatta, hogy a pozsonyi zsidók, Mendel Jakab praefectus által, végre a király oltalmáért s közbenjárásáért folyamodtak. S Lajos Pozsony városának 1519-ben csakugyan meghagyta, hogy a szökevényt, ha kézre keríthetik, a pozsonyi zsidók kezébe adják, ezek pedig küldjék vissza Budára és Mendelnek szolgáltatassák ki.¹⁾ A szökevény későbbi sorsáról nem tudunk semmit; de hogy Bazinban nem áskálódott siker nélkül, legjobban

¹⁾ L. alant *Okiratok* 54. sz.

bizonyítja az, hogy tíz évvel utóbb az ottani zsidókat máglyán elégették.

Két évvel később (1521-ben) hasonló aljas szerepet játszott egy szintén Budán tartózkodó *Pelcz* nevű zsidó. Mendel ezt is, többrendbeli gonosz tettei miatt, a község börtönébe vetette. Innét azonban megszökött és magával vitte azokat az arany- és ezüst-jószágokat is, melyeket a budaiak, különösen az udvar emberei, a zsidóknál elzálogosítottak, s a melyeket, úgy látszik, a zsidó fogház valamely helyiségében őriztek. Egy ideig Pozsonyban és környékén bujdosott, s boszúból különféle aljas rágalmakat szórt a zsidók ellen. Lajos, már csak azért is, hogy a lopott holmi megkerüljön, a pozsonyi hatóságok által üldöztette őt; de hiába. Az ügyes tolvaj Bécsbe menekült, s itt azután nyíltan fellépett hitfelei ellen és gonosz ráfogásai által különösen Pozsony lakosságát izgatta ellenök. S itt csakugyan termékeny talajra hullott az általa elhintett mag. Rágalmi és bujtogatásai következtében annyira zaklatták és bántalmazták a pozsonyi zsidókat, hogy Lajos végre szigorúan meghagyta a városi tanácsnak, hogy erélyesen megvédelmezze őket »*Pelcz* zsidó hazugságai ellen.«¹⁾ A *Briccius*- és *Pelcz*féle emberekhez tartozik még egy *Lórárt* nevű hitehagyott pozsonyi zsidó, a ki volt hitfeleit szüntelenül rágalmazta és üldözte, úgy hogy Lajosnak (1523-ban) újra, még pedig ismételve közben kellett járnia.²⁾

Ily körülmények közt, midőn az országos zavarhoz és fejtelenséghez, a királyi hatalomnak s a közerkölcsnek hanyatlásához, a királyné zsidóellenes indulatához, a Szerencsés által bár akaratlanul növelt zsidógyűlölethez, efféle izgatások és rágalmozások is járultak: a zsidók állapota Lajos országlásának második felében szükségkép még rosszabbra fordult. Mindenütt üldözték és zaklatták őket. Lajos mindent elkövetett ugyan, hogy »az ő zsidóit,« mint »az ő kincstárához tartozókat,« megvédelmezze; de védelmükre más eszközzel, mint puszta szóval, nem rendelkezvén, minden iparkodása hiába volt. A királyi tekintély már sokkal mélyebbre

¹⁾ L. alant. *Okiratok* 57. és 58. sz.

²⁾ *U. o.* 61. sz.

sülyedt, semhogy gyakori intéseinek és parancsainak fogamatja lehetett volna.

Az országszerte eltörölt zsidó-jeleket, Lajos ismételt tiltakozásai és erélyes parancsai daczára, itt-ott még mindig fentartották és ha a zsidók ellenszegültek, kényszerítő eszközökhöz nyultak, mi, főkép Pozsonyban, mindennemű erőszakkal és zaklatással járt. ¹⁾ E várost, mely minden más tekintetben is egyre bántalmazta a zsidókat, Lajos e miatt több ízben, de mindig hiába intette.

Végre udvarnokát, Bán Imrét küldte oda az üldözöttek oltalmára. Ez a királytól, idevonatkozólag, többrendbeli parancsot vitt magával, melyeknek keresztülvitelét Lajos 1521-ben szigorúan követelte. ²⁾ Az erélyes eljárásnak egy ideig volt is némi sikere, úgy hogy a következő két esztendőn át Pozsonyban nem bántalmazták a zsidókat. De 1523-ban, a fentemlített Lénárt izgatásai következtében, már ismét annyira üldözték őket, hogy Lajos Trepka András udvarmesterét küldte ki védelmükre, s mintán ez sem használt, újra felszólította a városi tanácsot, vessen véget a szünni nem akaró üldözésnek. ³⁾ A soproniak még gonoszabbul bántak a zsidókkal; kiűzéssel fenyegették, vagyonukban megkárosították és annyira kínozták őket, hogy többször keserves panaszszal fordultak Lajoshoz, ki végre 1523-ban keményen megróttá a várost és erélyesen megtiltotta a zsidók bántalmazását, melyet »legnagyobb királyi nehezteléssel« meg is fog büntetni. ⁴⁾ Nagyszombatban megsértették a zsidók régi jogait és egyebek közt megtagadták követeléseik törvényes behajtását is, úgy hogy Szapolyay György, az erdélyi vajda öcsöce, 1522-ben, két ízben megintette az ottani zsidóbíró, Schaffer Jakabot, hogy igazságot szolgáltatson a zsidóknak. ⁵⁾ Hogy Budán, a király jelenlétében, kivált az országgyűlések bezárása alkalmával, nyíltan megtámadták, utcázajokban ostro-

¹⁾ I. alant. *Okiratok* 57. sz. és fent. 251. l.

²⁾ *U. o.* 60. sz.

³⁾ *U. o.* 61. sz.

⁴⁾ *U. o.* 63. sz.

⁵⁾ *Hajnik, i. h.* 222. l. 81-2 jegyz.

molták és, gyakran büntetlenül, fosztogatták őket, azt már fen-
tebb elmondottuk.

II. Lajos nem csupán azon volt, hogy a zsidókon mások
ne kövessenek el igazságtalanságot, hanem, mit elődei csak rit-
kán szoktak tenni, maga is igazságosan, sőt méltányosan bánt
velők, noha csak megvető közönnyel viseltetett irántuk. Kitű-
nik ez, például, abból a levélből, melyet 1222-ben, midőn ifjú
nejével Csehországba utazott, Báthory nádorhoz intézett Prágá-
ból. Miután az ottani zsidók általi fényes fogadtatását részlete-
sen leírta, végül azt mondja, hogy az elébe vitt »tíz parancsola-
tot« nem mint a zsidók kérték, kézzel, hanem csak lovagló vessz-
jével érintette, »mely vesszőt annyira becsülik a babonás emberek,
hogy ezer aranyért meg akarják venni.« ¹⁾ De a középkori kegyet-
len intoleranciának nyoma sincs benne, még azokban az alább
említendő kormányrendeleteiben sem, melyek a zsidókra nézve
nem kedvezők.

Hogy Várdai Pál kincstárnok tanácsára 1524-ben a Sza-
polyai János által ajánlott *Izsák* zsidót állította a kassai
királyi pénzverő élére, az minden esetre elfogulatlan gondol-
kozásáról tesz bizonyosságot. Ily fontos tisztséggel zsidót ruhá-
zott fel, mert úgy találta, hogy az illető »elegendő belátással és
az általa elintézendő ügynek alapos ismeretével bír.« ²⁾ Még jel-
lemzőbb az a nevezetes tény, hogy Nagy Lajos óta II. Lajos volt
az első és egyetlen király, a ki a »levélölés«-t nem gyakorolta és
a zsidók adóssait nem mentette föl soha a felvett kölcsönnek, vagy
az utána járó kamatnak fizetése alól. Sőt egy ízben, midőn egy
Glebitz nevű pozsonyi halász özvegye valahogy kieszközölt egy
királyi levelet, mely elengedte neki összes zsidó-adósságait: Mendel
Izrael zsidó-praefectus előterjesztésére, e levelét 1523-ban újabb
rendelet által érvénytelennek nyilvánította, mivel, mint a pozsonyi
tanácsnak írja, »ez a levél *nem méltányos*, csak véletlenül adatott
ki, s talán még rossz úton is szereztetett.« ³⁾ A zsidók tulajdon-
joguk tiszteletben tartását részben tán praefectusaik erélyének,

¹⁾ *Pray, i. h. I. 153. l.*

²⁾ *L. alatt. Okiratok. 64. sz.*

³⁾ *U. o. 61. sz.*

később pedig Szerencsés befolyásának köszönhatték. De ha tekintettel vagyunk Lajos szorult, szegényes helyzetére, melyet egykorú írók oly rikító színekkel ecsetelnek: ¹⁾ minden esetre elismeréssel említendő, hogy az ifjú király soha sem élt az akkor európa-szerte, még saját elődei által is sűrűn gyakorolt joggal, melynél fogva a fejedelem föltétlenül rendelkezhetett zsidó »kamaraszolgái« pénzével és vagyonával.

Ha mindazáltal Lajos uralkodása második felében a zsidókra nézve nyomasztó, sőt igazságtalan kormányrendeletek is bocsáttattak ki: e kivételes és ritka esetekben bizonyára a vakbuzgó és türelmetlen Mária királyné befolyása nyilvánul. Ide tartozik a nyilván egészségügyi szempontból kiadott, de azért mégis félszeg királyi parancs, mely 1523-ban számos, nagyobb részt budai zsidót, kik az akkor dühöngő mirígyhalál elől Pozsonyba menekültek, onnét kegyetlenül kiűzött; ²⁾ ide az 1525-ben Pozsony város kérelmére kiadott rendelet, mely az ottani zsidóságnak szigorúan megtiltja, ne kereskedjék többé posztóval, lovakkal s a neki tilos egyéb árúczikkével. ³⁾ E tilalom kiterjedt a soproni és valószínűleg a többi zsidókra is. ⁴⁾

II. Lajos, kiról egy 66 évvel halála után bevégzett héber krónika azt írja, hogy »idő előtt született, idő előtt koronáztatott; idő előtt beszélt, serdült ifjuvá, nőszült, okos lett és uralkodott; idő előtt ment a háborúba és meg is halt idő előtt.« ⁵⁾ a mohácsi gyásnapon, 1526. augusztus 29-én, végezte be éveiben szegény, de fájdalmas tapasztalatokban dús életét. Halála forduló pont a magyar zsidók történetében is, mely a mohácsi vész után egészen új alakot ölt.

¹⁾ L. fent. 267. l.

²⁾ Az oda menekült keresztények ott maradhattak; csak hogy ezentúl őket sem volt szabad befogadni, ha oly vidékről jöttek, hol a mirígyhalál pusztított; l. alant. *Okiratok* 62. sz.

³⁾ U. o. 66. sz.

⁴⁾ *Hajnik, i. h.* 225. l. 130. jegyz.

⁵⁾ *Gans Dávid, Czemach Dávid*, az 1526-iki évhez; v. ö. *Héber kútforrások* 111. l.; a héber krónikás latin kútforrását l. *Katona, Historia critica* XIX. 720. l.

HATODIK FEJEZET.

A zsidók társadalmi, vallási és szellemi élete a számkivetéstől egész a mohácsi vészig.

A magyar zsidóság állapota aránylag kedvező. — Az összes zsidóság s az egyes községek létszáma. — A zsidók kamaraszolgasága. — A királyi városokban lakó zsidók. — A zsidógyűléslet általános okai. — A nem-magyar városok a zsidógyűléslet fészkei. — A városok meg a korona közt küzdelem foly a zsidók miatt. — A polgárság meg a czéhek kenyéririgysége. — A zsidók kereskedelme és műipara. — Földbirtokuk s házaik. — Miért nem szereztek szívesen fekvőségeket. — Zsidó bortermelők és marhatenyésztők. — A zsidók pénzüzletei. — Keresztény uzsorások és zsidó ügynökeik. — A zsidók uzsorája. — Zálogvétel. Kamatláb. — Az uzsora következményei — A zsidók elszegényednek és még inkább gyűlöltetnek. — Védelmet csak pénzen szerezhetnek. — Követeléseik megsemmisítése. — Királyi és városi zsidóadók. — Községi viszályok. — Ingaldozó jogviszonyok. — Az országos zsidóbíró meg a zsidó-praefectus. — A városi zsidóbíró tisztsége és hatásköre. — Zsidó-könyv — Verbóczy zsidó-esküje. — A zsidók pecsétjei.

A zsidók számkivetésétől egész a mohácsi vészig (1360—1526) terjedő több mint másfél százados korszak a zsidókra nézve a rohamos sülyedés korszaka volt. Helyzetük, igaz, még mindig kedvezőbb, vagy helyesebben, kevésbbé mostoha, mint egyébtől. A különfélekep nyilvánuló kegyetlen üldözések, melyek más országban szinte napi renden voltak, hazánkban vagy egyáltalán nem, vagy csak aránylag ritkán és enyhén, s mindig csak szűkebb körben, mintegy kicsinyben érték a zsidóságot. Itt, például, soha sem merült föl a zsidók ellen az a középkor folyamán gyakori és rendszerint végzetes vád, hogy szent ostyákat átszúrnak vagy más módon megfertőztetnek, és hogy megmérgezik a kutakat, sőt még a levegőt is. Események, minők ebben a korszakban másutt véghetetlen gyászt hoztak rájuk, — mint, például, a gyakran dühöngött mirigyhalál, az ostorozók garázdálkodásai, vagy a rajongó

Kapisztrán izgatásai, — itt nyomtalanul, vagy legalább úgy folytak le, hogy a zsidóságnak nagyobb bajt vagy kárt nem okoztak. Még azon királyaink is, a kik, mint Zsigmond, Albert és V. László, Magyarországon kívüli tartományaikban, a polgárság vagy nemesség kíváratára és befolyása alatt, a legkegyetlenebbül bántak a zsidókkal, itt kevésbé keményen, sőt aránylag enyhén és igazságosan jártak el irányukban. De azért megtörtént most, a mi addig hallatlan dolog volt Magyarországon: végre itt is fölmerült a zsidók elleni vérvád; itt is történt zsidóégetés; itt is meghonosodtak a zsidóellenes zavargások és zendülések, s a középkor, mely voltaképp vége felé járt, itt csak most kezdődött számukra igazán.

Az Árpádház kiholta után uralomra jutott külföldi befolyás; a Nagy Lajos korabeli számkivetés s ennek szükségszerű következményei; a városok önállósága és hatalmuk gyarapodása; később a rendetlenség és belviszály elharapódzása; a közerkölcsök romlása, és a királyi tekintély süllyedése — mint megannyi tényező — közreműködtek abban, hogy e korszak vége felé Magyarországon is ép oly megalázott, nyomorúságos állapotban sínlik a zsidóság, mint Európa többi részében már századok óta.

E változásnak nagyon is jellemző külső jele első sorban az volt, hogy a zsidók nagyon meggyérültek. Mindeddig több ízben szólhattunk zsidó *bevándorlásról*; ennek a korszaknak a zsidók *kiűzése* adta meg jellegét. Számuk, mely azelőtt egyre gyarapodott, mivel üldözött hitfelek mindenünnen ide szoktak menekülni, most szembetűnőleg megfogyott. Zsigmond uralkodása alatt a száműzött német, sőt francia zsidók közül több-kevesebb ide is került ugyan; de azért, e korszak vége felé, az egész országban alig voltak sokkal többen *húsz ezernél*.¹⁾

Fentebb (155. l.) mondtuk, hogy a számkivetéskor Lengyelországba menekült, és Nagy Kázmér által szívesen fogadott magyar zsidók onnan nem tértek vissza többé, s hogy csak Ausztriából és Csehországból jött meg ismét a menekültek nagyobb része, ámbar ott is megmaradtak sokan. Innét magyarázható, hogy

¹⁾ *Függelékek*, XI. sz.

ebben az egész korszakban majdnem kizárólag a stiriai, osztrák és morva határszélektől kelet felé lakik a zsidóság, *de Esztergomon és Budán túl már nem igen találkozunk vele.* A Lengyelországgal határos északkeleti vidékeken épenséggel nem. Országos vagy helyi törvény, mely őket bizonyos vidékekről vagy városokból kitiltotta volna, nem létezett; e tekintetben, úgy látszik, csak néhány bányaváros tesz kivételt. Ez a tilalom azonban, ha csakugyan már ekkor is fennállt, nem épen rájuk vonatkozott, hanem általában minden nem-németre, tehát még a magyarokra is.¹⁾

Legtekintélyesebb, ámbár aligha legnagyobb, községük e korszak elején a *székesfehérvári* volt, melynek előjárói 1406-ig több ízben intézték a zsidóság országos ügyeit, s hová ez időtájt Pestről és Budáról, s így valószínűleg másunnét is, költöztek zsidók.²⁾ Ez a vezérszerep később felváltva a *soproni*, *pozsonyi* és *budai* községre, 1450 körül pedig véglegesen a budaira szállt. V. László óta mindig budaiak »az országban lakó összes zsidók képviselői.«³⁾ A budai zsidó község ugyanis, melyet alantabb bővebben ismertetünk, mint a rendkívüli jogokkal felruházott zsidó-praefectura székhelye, a magyar zsidóság központjává és legnagyobb községévé vált. E korszak vége felé egy egykorú tudósítás »hihetetlen nagynek« mondja a budai zsidók számát, melyet megközelítőleg legalább három ezerre tehetünk.⁴⁾

Az említetteken kívül jelentékenyebb községek voltak még Nagyszombatban, Esztergomban, Ó-Budán, Győrött, Tatán, Kismartonban, Kőszegen és tán Kassán is; kisebbek Nagymartonban, Kaboldon, Bazinban, Pesten és valószínűleg Nyitrán, valamint több más helyen is, melyekről e tekintetben nincs tudomásunk. Pontosán csupán a soproni község létszámát ismerjük, mely akkor, midőn az ottani zsidók a mohácsi vész után kiűzettek,

¹⁾ *Történelmi tár*, 1883. évf. 76. l.

²⁾ Fent. 183—5. l. IV. Béla zsidótörvényének megerősítését Zsigmondnál 1406-ban kieszközölték »Saul de Buda et alter Sawl de Pest, Judei, nunc inhabitatores civitatis Albensis; *Kaprinai*, i. h. I. 465. l.

³⁾ L. IV. Béla zsidótörvényének megerősítéseit fent. 185., 190. és 196. l., V. László óta pedig fent. 203. és 209. l.

⁴⁾ *Függelékek*, XII. sz.

négyszáz, azelőtt minden esetre többre, körülbelül öt vagy hatszáz főre rugott. A mi a többi községeket illeti, a nagyobbak létszámát átlag *nyolcz-nyolczszáz főre*, a közép nagyságukát *öt-ötszázra*, a kisebbekét végre *két-kétszázra* becsülhetjük. Azonkívül a vidéken, mint például a Győr melletti Szt. Mártonban, Galgócson és Verbón. vagy szórványosan, vagy apróbb községeken, szintén voltak zsidók; sűrűbben éltek a főnemesek és földesurak birtokain. ¹⁾ Erdélyben csak a mohácsi vész után találkozunk zsidó községekkel; egyes zsidók azonban már azelőtt is laktak ott. ²⁾

Mint a zsidóság megfogyatkozása, úgy az is jellemzi e korszakot, hogy az Árpád-háznak a zsidók jogviszonyait *törvény* által rendező kormánypolitikája helyébe az *önkény* lépett, mely korlátlanul rendelkezett fölöttük. Abból a német jogelvből, melyet IV. Béla az osztrák zsidótörvénnyel együtt elfogadott, s mely szerint a zsidók a királyi kamara szolgálói, eddig még csak azt következtették, hogy a zsidók a korona védelme alatt állanak és e védelemért bizonyos adót fizetnek. Most azonban ez a jogelv egészen más jelentőséget nyert. A vegyes házakból való királyok magukévá tették s a gyakorlatban érvényesítették is mindazon kegyetlen következtetéseket, melyeket Nyugat-Európa fejedelmei már régebben kivontak ebből az elvből. A zsidók, a királyi kamarával szemben, csakugyan »szolgák« lettek, rabszolgák, ³⁾ a kiktől, mint fentebb (255. l.) láttuk, megtagadták még a szabad költözködés jogát is; s a király ép oly föltétlenül rendelkezett »az ő,« illetve »az ő kincstárához tartozó« úgynevezett »királyi zsidók« (Judaei regales) ⁴⁾ vagyona és személye, mint akár a korona bár-

¹⁾ Mindezekről l. *Függelékek* XI. sz.

²⁾ Izsák, zsidó pénzverőt Szapolyay János erdélyi vajda ajánlotta II. Lajosnak. *Okiratok* 64. sz.

³⁾ A *budapesti egyetemi könyvtárban* egy XVII. századbéli német kézirat (H. 66. fol., 1.) őriztetik, melynek czíme »Das Juden-Toleranz-Reglement,« és mely ekkép kezdődik: »§. 1. Es ist aus alten fundirten Rechten unwidrsprechlich, als die Juden im ganzen Römischen Reich, wo Sy auch immer sich aufhalten, eines zeitlichen Röm. Kayser's fiscalische reservirte Camer-Sclaven seyen.«

⁴⁾ *Okiratok* 17. sz.; *Hajnik*, i. h. 206. l.

mely egyéb jószága fölött. ¹⁾ Az országnagyok pedig, a kik majd királyi adományul nyerték, majd a király akarata ellenére bitorolták a jogot, »hogy zsidókat tarthassanak és bírthassanak,« ugyanannyi apróbb zsarnokokká váltak zsidóik irányában, »kiket megadóztatni és kik fölött tetszés szerint rendelkezni szabad és korlátlan hatalommal« bírtak. Bánásmódjukat tüzetesen nem ismerjük ugyan, de sejtethetjük Corvin János eljárásából, ki a tatai zsidókat nemcsak hogy a városból kiűzette, hanem még vagyonuktól is megfosztotta. S Farkas, bazini gróf, ki az ő zsidóit, hogy pénzt csikarjon ki tőlük, börtönbe szokta vetni, e tekintetben nyilván nem állott egyedül. ²⁾

A legdurvább önkénnyel azonban ott bántak velök, a hol java részök lakott: a királyi városokban. Itt mindinkább meggyökerezett az a mérges gyűlölet, melylyel e korszakban mindenütt találkozunk, a mint konokul ellenzi a zsidó-jelek eltörlését, és e jelek viselőit úton-útfélen szóval és tettel bántalmazza; a mint megszorítja a zsidók keresetét, megtámadja vagyon- és személybiztonságukat s még az igazságszolgáltatást is megtagadja tőlük; a mint börtönbe vagy máglyára hurczoltatja őket ártatlanul, zendüléseket támaszt ellenük, s helyi törvényekben és egyéb hivatalos okiratokban a legocsmányabb szidalmakkal illeti őket, sőt nyíltan daczol magával a királylyal, ha ez zsidóinak védelmére kél.

E mélységes gyűlöletnek, mely sem méltányosságot, sem irgalmat, sem törvényt nem ismert s még a jövő századokra is kihatott, számos oka volt. Kiderítésük élesen megvilágítja a zsidóságnak, de egyúttal az országnak s a társadalomnak akkori viszonyait is.

Általános és fő oka a középkor türelmetlensége volt, mely eltérő vallási nézetet tisztelni nem tudott, minden máshitűben

¹⁾ Mátyás király halála után Beatrix és Corvin János (Viennae fer. quarta p. dominic. ramispalmar. 1490) megintik Nagyszombat városát, hogy ne zaklassa »Judeos nostros in illa civitate nostra commorantes, qui etiam alioquin ad Cameram et fiscum nostrum de jure spectare et pertinere dinoscantur; v. ö. fent. 234. l.

²⁾ L. fent. 235. és 248. l.

hitetlent látott, a kit megvetni és üldözni istennek tetsző cselekedet. Hozzájárult még, hogy e kor rendkívül hiszékeny volt, és — mint a bírói ítélet alapján százanként elégetett boszorkányokban — hitt azon majd gyermekes, majd vérlázító vádakban is, melyek szerint a zsidók még a folyókat és a levegőt is megmérgeznék. Ezen korszellem befolyása alatt, mint a társadalmon kívül állókat tekintették a zsidókat, mint olyanokat, a kik az emberi jogra s az emberi méltóságra nem tarthatnak igényt. Zsigmond király, a kassai polgárokat jogtalanul zaklató tárnot, egy 1417-ben kelt levelében, azzal a figyelmeztetéssel utasítja a jogosság ösvényére, hogy »a városok polgárai és lakói sem barmok és vad állatok, sem pogányok, sem pedig *zsidók*, hanem keresztények.«¹⁾ Mátyás fia, Corvin János, — mint láttuk (235. l.) — *bűnök* tartja, ha zsidók keresztényekkel együtt laknak vagy társalognak. Verbőczy pedig, egy 1524-ben kelt levelében, azzal dicsekszik, hogy ő mindenkinek szolgáltat igazságot, »még ha zsidó vagy cigány volna is.«²⁾ Egy királynak, egy királyfinak, valamint magyar jogtudományunk megalapítójának e nyilatkozataiból következtethetünk a hangra, melyen a köznép beszélt a zsidókról.

A középkor türelmetlenségének és hiszékenységeinek káros hatásai pedig, egy külső körülménynél fogva, gyorsan mutatkoztak és rohamosan fejlődtek. Láttuk, hogy a számkivetésből hazatért zsidók bizonyos történeti és helyi okoknál fogva majdnem kizárólag az országnak éjszak-nyugati, tehát épen *nem-magyar* vidékein telepedtek le és kiválóan *német* városokban éltek. Ezekben pedig, a zsidókkal való bánásmódra nézve is, a külföldi német városok eljárását vették mintaképül. Ismétlem, mert úgy hiszem, ismétlésre méltó, tanulságos és jellemző tény, hogy mindenütt, a hol ebben, de még a következő korszakban is, a zsidógyűlöletnek voltaképi fészkei voltak; hol a védetleneket bántalmazták, meg-

¹⁾ »Civitatum nostrarum cives et incolas non bruta animalia, neque bestias, neque paganos, neque Judeos, sed Christianos esse.« Ez adatot Hajnik tanár úr szívességének köszönöm.

²⁾ »Si etiam Judaeus aut Pharaoh fuisset;« *Budai országos levéltár* N. R. A. fasc. 368., No. 14.

támadták, kifosztogatták; hol a zsidók ellen vérvádakat emeltek és máglyára hurczolták őket: *ott mindenütt a német elem volt túlsúlyban*, ide számítva Budát is, hol akkoriban nemcsak zsidóüldözés, hanem tudvalevőleg magyar-üldözés is volt. ¹⁾ Sőt nagyon valószínű, hogy a magyar vidékeken és magyar városokban élő zsidókról nem csupán azért nincs tudomásunk, mivel ott vagy épen nem, vagy csak igen csekély számmal laktak; hanem azért is, mivel a középkori történelemi források rendesen csak akkor tesznek róluk említést, ha társadalmi állásuk megszorításáról, vagyonukon vagy személyükön ejtett sérelmekről és ellenük intézett támadásokról beszélhetnek, máskülönben pedig figyelemre sem méltatják őket. Hallgatásuk, mint már több ízben megjegyeztük, rendesen csak azt jelenti, hogy a zsidókra nézve nem kedvező vagy végzetes eseményt föl nem jegyezhettek. Székesfehérvártt, például, nagyobb számú zsidóság élt, és községük egy ideig vezérszerepet játszott; de történelmi forrásaink e korszakból mindössze csak azt az egyet jegyezték föl róluk, hogy Candelai Anna, II. Ulászló hitvese, fényes fogadásában ők is részt vettek; különben alig tudnók, hogy e magyar városban egyáltalán voltak-e zsidók, vagy nem. ²⁾

A középkor szellemében, valamint e külső körülményben rejlő okok mellett, még az országos viszonyok is majd közvetlenül, majd közvetve szították a városokban a zsidógyűlöletet, azonkívül pedig azt is eredményezték, hogy e gyűlölet szabadabban, majdnem büntetlenül és azért mind hatalmasabban és szenvedélyesebben nyilatkozhatott. Itt első sorban azt a hosszadalmas, szívós küzdelmet kell fölemlíteni, melyet a városok a zsidók miatt a korona ellen folytattak, és melynek bizonyos tekintetben csakugyan volt is jogosultsága.

¹⁾ Horváth, i. h. II. 526. l.

²⁾ A székesfehérvári zsidókra vonatkozólag, ebből a korszakból, igaz, nincsenek levéltári adataink; de egyéb történelmi kútforrásaink, melyek a pozsonyi, budai, nagyszombati, soproni és bazini zsidókra vonatkozólag annyi szomorú adatot közölnek, a székesfehérvári zsidókról csak ezt az egyet tudták följegyezni; l. fent. 253. l.

A mind jobban emelkedő városok ugyanis nem ismerhették el azt a kizárólagos tulajdonjogot és az ebből folyó korlátlan rendelkezést, melyet, a városi zsidóságot illetőleg, a korona magának követelt. Nem nézhették egykedvűen, hogy az általuk kivívott és féltékenyen őrzött önálló törvényhatóságuk alól a zsidók kivonhatták magukat; s még kevésbé tűrhették azt, hogy éppen ők nem járulnak a városi közterhek viseléséhez, minthogy az összes zsidó-jövedelem a királyi kincstárt illette. Ez a középkori zsidókérdés véglegesen el nem döntetett ugyan; de a városokra nézve a helyzet annál kedvezőbbé vált, minél mélyebbre sülyedt a királyi hatalom. Minthogy pedig mind a két versengő fél érvényesíteni akarta jogait, a zsidókat mind a két részről sújtotta a törvényes korlátot nem ismerő önkény. A városok, ezen hosszadalmas és részükről makacsul folytatott küzdelem alatt, még inkább meggyűlöltek a zsidóságot, mint a korona érdekében kiváltságolt és nekik semmi hasznot sem hajtó néposztályt, mely ellenök minduntalan panaszt tett a királynál. E panaszok miatt egyre érkeztek hozzájuk a szigorúnál szigorúbb királyi levelek, melyek majd megintették, majd megrótták, majd fenyegették a városi közönséget. Keresztülvitték ugyan, hogy a zsidóknak végre hozzá kellett járulniuk a város őrzetéhez és erődítéseinek jó karban tartásához, sőt hogy még bizonyos adókat is kellett fizetniök a város pénztárába; de a különféle kincstári adók nyomasztó terhét is alig viselhetvén, a zsidók, mihelyt csak módjukban volt, megkisértették ez újabb kötelezettség alól magukat kivonni és megtagadni a tőlük követelt járandóságokat. Ez aztán sűrű perlekedésre és czivódásra szolgáltatott okot a zsidóság meg a városok közt.

Nem csekélyebb volt az elégtelenség és elkeseredés a zsidók ellen ama kiváltságuk miatt, a melylyel mint hitelezők bírtak. A keresztény hitelező ugyanis csak azon helyi hatóság által hajtathatta be követeléseit, a melynek az adós közvetlenül alá volt vetve; ha jobbagy volt az adós, csak az illető földesúr, ha pedig városban lakott, az illető város bírása volt illetékes az ügyben. A zsidó ellenben a vidéken, vagy más városban élő adósait is, mihelyt az általa lakott város területére léptek, nyomban rászoríthatta a fizetésre, és a városi bíróságnak kötelessége volt az

idegen adósokat letartóztatni, árúikat és egyéb javaikat pedig a zsidó hitelező javára lefoglalni. Ezen eljárás az adósnak helyi hatósága, illetve földesúrá részéről rendszerint tiltakozást, sőt visszatartást is szült, s így oka volt annak, hogy a városok, mint a nagyszombatiak panaszzolják, »naponként bajba keverednek és kárt vallanak« és »szomszédjaiknál ellenségeskedést és gyűlöletet keltenek maguk ellen.« A városok ennek következtében mindeütt azon voltak, hogy ezen sok kellemetlenséggel járó, terhes kötelezettségtől szabaduljanak; viszont a zsidók mindent elkövettek, hogy ezt meggátolják. Az e miatt folytatott szívós küzdelem, mely többnyire a városok javára dőlt el, a köztük és a zsidók között való ellenséges viszonyt még inkább elmérgesítette.¹⁾

Mindezekhez járult a kenyérirígység, mely azon volt, hogy a zsidók keresetét lehetőleg megszorítsa. Ebben, mindenesetre, nagy része volt a mindinkább felvirágzó czéhrendszernek, mely akkoriban kiterjedt a kereskedőkre is, a kik szintén zárt testüle-

¹⁾ Tanulságos e tekintetben I. Ferdinándnak, Esztergomban »in dominica Sexages. 1528« kelt következő rendelete: . . . »Fideles nostri prudentes ac circumspecti Iudex et jurati ceterique cives et tota communitas Civitatis nostrae Tyrnaviensis nobis exponi fecerunt, qualiter in non modicas ex eo civitas ipsa nostra Tyrnaviensis a multis temporibus devenisset desolationes, magnaue ipsi exponentes passi essent, in diesque paterent incommoda et detrimenta, quod Judei in eadem Civitate nostra commorantes debitores eorum forenses, et qui ipsis extra eandem Civitatem nostram et in bonis aliorum aliquam pecuniae summam deberent, non requisitos, uti secundum formam generalem Decreti huius Regni nostri deberent, coram iudicibus et dominis eorum terrestribus, passim per ipsos exponentes in eadem civitate nostra arrestari facerent. Unde eisdem exponentibus non aliud, quam vicinorum suorum inimicitiae et odium eveniret.« Ennek következtében elrendeli, hogy a nagyszombati zsidók »debitores ipsorum forenses et externos, iuxta formam ipsius decreti, coram Iudicibus et Dominis terrestribus eorum requirere Juris ordine debeant, et istic tam iustitiam quam satisfactionem expectare, quodque Iudices et jurati atque cives dictae Civitatis nostrae Tyrnaviensis tales debitores Judeorum, forenses scilicet et externos, ad instantiam ipsorum Judeorum, in personis rebusque et bonis arrestare non debeant, neque ad id faciendum cogi a quopiam possint.« (Eredetije Nagyszombati városi levéltárában.) A pozsonyiakat már Mátyás király fölmentette e kötelezettség alól; l. fent. 224. l.

teket szoktak alkotni. A polgárok kizárólagos jogot tartottak a jövedelmezőbb s értékesebb árúkkal, úgyszintén a nagyban való kereskedésre, s ettől a zsidókat eltiltották.¹⁾

Sopronban, például, megtiltották nekik a finomabb és drágább posztóneműekkel való üzletet, mivel a posztócsinálók és posztókereskedők, a mint nyíltan bevallották, a zsidó kereskedőkkel nem versenyezhettek. Csakis az volt nekik megengedve, hogy könnyű cseh posztót, még pedig »csak mérsékelten« árúsítsanak. A szabó-czéh, hasonló, szintén nyíltan bevallott oknál fogva, ki-
eszközölte, hogy a zsidók kereszténynek ne adhassanak el új ruhát. Az alkuszok keresztülvítették azt, hogy keresztény által kötött üzletnél vagy alkunál zsidó közben ne járhasson; az eleség-
árúsok és kofák pedig azt, hogy élelmiszereket és általában olyasfélét, a mit a piacon szoktak árúsítani, eladás végett zsidók ne vásárolhassanak.²⁾

Pozsonyban hasonlóképp megtiltották nekik, hogy »kereskedést üzzenek posztóneműekkel, lovakkal és bárminemű egyéb árúkkal,« minthogy ez »a polgárok szabadalmait« sértené.³⁾ Vágóbarmokat csak a maguk számára vehettek és vághattak; a rituális szabványaik értelmében általuk nem élvezhető húsrészeket pedig csak kicsinyben mérhették ki.⁴⁾

A budai törvénykönyv magától érthető dolognak tekinti, hogy a zsidók semmit sem árulhatnak keresztények számára, csupán a ki nem váltott zálogtárgyakat, — azokat is hetenként csak egyszer, a zsidó-utcában. Elrendeli továbbá, hogy külföldi, vagy nem-budai kereskedők, árúik elkobzásának terhe alatt, zsidónak ne adjanak el semmit, és zsidóval ne kössenek bárminemű váltó-

¹⁾ Sopron panaszolja Ferdinándnak, hogy a zsidók »se intronittant in negociaciones Civium,« mire a tovább felsorolt különféle üzletek következnek. *Okíratok* 68. sz. Az egykorú fogalmazvány a mohácsi vész utáni és a soproni zsidók elűzése előtti időkből, tehát az 1526. év harmadik hamadából való.

²⁾ *Okíratok*, u. o.

³⁾ *Okíratok* 66. sz.

⁴⁾ Az okíratot l. *Ballusnál*, i. h. 268. l.

vagy egyéb üzletet.¹⁾ Koronajavakat, különösen érczbányákat, egyáltalán nem adtak nekik bérbe.²⁾

Ezzen és hasonló rendszabályok végre azt eredményezték, hogy a zsidók, kik azelőtt a külfölddel való kereskedést közvetítették, a nagykereskedésből és a tisztességes kiskereskedésből kiszorítva, már csak kicsinyes csere-berével és házalással foglalkozhattak.³⁾ Helyenként, mint például Budán és Pozsonyban, még ezt a keresetüket is megnehezítették azon határozat által, hogy árúikat csak a zsidó-utczában, vagy saját házaikban árulhassák, ha pedig más valahol rajta kapják őket, a bíróság kobozza el azt, a mit árulnak.⁴⁾ A szűkkeblű, minden idegen elemet féltékenyen kizáró czéhek, természetesen, nem fogadták be őket. Nagyobb városokban, hol a czéhek külön-külön szervezeti szabályokat alkottak, zsidó iparosoknak semmi nyoma. Ilyenek, úgy látszik, csak annyiban léteztek, a mennyiben a hitfeleik számára szükségeseket készítettek vagy végeztek: szabók, vargák, kalapo-

¹⁾ *Budai törvénykönyv* 194. és 425. fejt.

²⁾ A fent. közölt adatokon kívül l. *Feszler*, i. h. V. 456. l.

³⁾ A zsidóságra kényszerített e foglalkozást illetőleg, mely mint sok százados szokás itt-ott még ma is gyakori közöttük, a következő figyelemre méltó sorokat írja *Kieszelbach*, *Der Gang d. Welthandels u. der Entwicklung d. europ. Voelkerlebens im Mittelalter*. Stuttgart 1860, 45. l.: »De ha a zsidók, a régi phoenikiek tanítványai, elestek is a világkereskedelemtől, mely az imént általok életre keltett európai polgárságra szállt: ezzel még koránsem játszották végig régi szerepöket a kereskedelem történetében A városi üzletből jobbra kiszorítva, a zsidó elmegy a kereskedelem által még nem érintett vidékre, és ott a hajszálcsöves csatornák ama rendszerét alkotja, mely a vagyoni élet fő-ereiben lüktető áramot elvezeti a szervezet legtávolabb részeibe. Mint a gazdasági élet hörcsöge, összeszedi az általános aratáskor porba tiport egyes magvakat, hogy az ekkép szerzett tőkével, mely aztán nagyobb kereskedelmi összeköttetések előkészítője, a pásztort s a parasztot belevonja a nyers termény meg a gyártmány cseréjének ama hálózatába, mely körülfogja az egész föld kerekét. Tekintettel az európai társadalom egymást kiegészítő egyes részeinek összes szerkezetére, el kell ismerni, hogy a zsidó a középkor elején gazdasági szükség volt, és tisztán földművelő országban még ma sem nélkülözhető.«

⁴⁾ *Budai törvénykönyv* §. 194. ; *Ballus*, i. h. 268. l.

sok¹⁾ stb., de ezek mindenesetre a czéhen kívül állottak. Kisebb helységekben azonban, valószínűleg olyanokban, a hol szervezett czéhek nem alakulhattak, szórványosan találni egyes, bizonyára nem szívesen látott zsidó iparosokat; így például Bazinban, hol, e korszak vége felé, egy zsidó szappanos és egy zsidó kardcsiszár élt.²⁾ Említésre méltó, hogy a Franciaországból kiűzött zsidók, a kiket Zsigmond befogadott s a kik Budán települtek meg, állítólag, a szőnyegszövés mesterségét hozták be Magyarországba.³⁾

Valamint a kereskedelem s a kézműipar teréről, úgy leszorították a zsidókat a mezőgazdaság teréről is. Ebben pedig ismét nem valamely törvény a hibás, hanem önkény, gyűlölet és a viszonyok mostohasága.

Házakat országszerte bírhattak és vehettek ugyan, még pedig nemcsak a zsidó-utczában, hanem a keresztény városrészekben is; sőt volt rá eset, hogy némelyek nagyobb terjedelmű földet is bírtak: de ház és föld nem annyira vétel útján, mint inkább zálogjogon szállottak kezükre.⁴⁾ Ők maguk nem szívesen szercz-

¹⁾ Következik abból, hogy ruházatuk összeállításában és varrásában bizonyos vallási szabványokat (Móz. III. k. 19, 19; IV. k. 15, 38. és V. k. 22, 11. és az idetartozó későbbi magyarázatokat) kellett figyelembe venni, s ezt alig bízták keresztény iparosra; továbbá Sopron városa panaszleveléből (*Okiratok* 68. sz.) »quod ipsi Judei vestes novas Christianis vendunt;« tehát hitfeleiknek adhattak el új ruhát is.

²⁾ *Ain erschrockentlich geschicht und Mordt* (I. róla Függelék XI. sz.) a bazini zsidó vádlottak közt említi a következőket: »Michel Schneider, David Saiffenmacher, Jacob Schwertfeger.«

³⁾ *Fényes Elek*, a hírneves statisztikus, néhai Jellinek Mór úrnak, a budapesti közúti vaspálya igazgatójának már régebben átnyújtott egy negyedfél ívnyi értekezést, »Die Israeliten in Ungarn« czímmel. A Jellinek úr által rendelkezésemre bocsátott kézirat azt mondja, hogy »Koenig Sigmund I. nahm auch die aus Frankreich vertriebenen Juden gastfreundlich auf, welche insbesondere im Tapetenwirken und andern Industriezweigen sehr geschickt waren.« A forrás, mely megnevezve nincsen, nyilván a Budán élő száműzött francia zsidókról szóló tudósítás, I. fent. 189. l.

⁴⁾ *Hazai okmánytár* IV. 222—3. és 241. l.; *Budai törvénykönyv* §. 191. Corvin János 1490-ben elajándékozta a Tata városából kiűzött zsidók házait »cum omnibus terris, videlicet arabilibus et incultis ad easdem

tek ingatlanokat; okultak a történeteken. Midőn Nagy Lajos által kiűzettek, pénzüket s ingó vagyonukat magukkal vihették; fekvőségeik azonban lefoglaltattak, vagy elajándékoztattak, és e jószágokat hazatértük után sem kapták többé vissza. Azóta számot vetettek egy újabb számkivetés lehetőségével, és azért nem szertették pénzüket ingatlanokba fektetni, melyekből, minden kárpótlás nélkül, hamar kiűzhették őket, mint, például, Tatán 1490-ben (fent. 235. l.), a mohácsi vész után pedig az ország legtöbb városában tényleg megtörtént is.

Más részről pedig a polgárok és országnagyok sem látták szívesen, ha a zsidók ingatlanokat szereztek, és mindent elkövettek, hogy ezt meggátolják. S e célból majd királyi rendeleteket eszközöltek ki,¹⁾ majd pedig azon voltak, hogy, mint egy 1410-ből való okirat ily alkalommal mondja, az ingatlanokat »kiszabadítsák a zsidók kezeiből,«²⁾ szükség esetén úgy, hogy az elzálogosított ingatlannak kiadására kényszerítették őket, ha valamely keresztény a kiváltásra késznek nyilatkozott.³⁾

Ily körülmények közt, midőn maguk a zsidók nem igen iparkodtak ingatlanokat szerezni, a keresztény világ felfogása szerint pedig, hogy Mátyás király fent (224. l.) idézett szavaival éljünk, »nyilvános botrány volt az összes kereszténységre nézve,« ha a zsidónál zálogba vetett fekvőség zsidó kézben maradt, nagyon is természetes, hogy a zsidók, az általuk lakott házak egy részét kivéve,⁴⁾ alig bírtak ingatlan jószággal, és hogy végkép lemondtak a földművelésről, melyből már a megelőző korszakban majd-

pertinentibus; » *Wenzel, Tata fénykora* 9. l.; V. ö. *Rakovszky István, Pozsony és környéke* 9. és 44. l.

¹⁾ L. Nagy Lajos 1374-iki rendeletét fent 176. l., Mátyásét fent 224. l. és II. Ulászlóét fent 259. l.

²⁾ »A manibus Judaeorum eliberassent,« *Hazai okmánytár* IV. 242. l.; v. ö. *Pozsony városa számkönyvét* 1455-re, *Okiratok* 12. sz. és fent. 181. l.

³⁾ *Hazai okmánytár* IV. 222–3 l. Hasonló határozat foglaltatik már IV. Béla zsidótörvényének 24. cikkelyében az országnagyok elzálogosított birtokaira vonatkozólag, l. fent. 108. l.

⁴⁾ A zsidó-útczai házak jelentékeny része, mint alantabb látni fogjuk keresztények kezén volt.

nem teljesen kiszorultak.¹⁾ Csak a bortermeléssel foglalkoztak némikép, és ezzel is nem annyira üzleti, mint vallási tekintetekből, azért t. i., hogy a saját használatukra szükséges bort az akkoriban szigorúan megtartott rituális szabványaik értelmében készíthessék. E célból bortermelő vidékeken, mint például Budán és Pozsonyban, szőlőskerteket béreltek, megvették a termést, itt-ott tulajdon szőlőjük is volt.²⁾ Azonkívül még tejelő-állatokat, Nagyszombatban, például, számos kecskét, szoktak tartani, de nyilván szintén csak vallási tekintetekből.³⁾

Nyilvános hivatalt, vagy bármiféle nem-zsidó tisztséget ebben az egész korszakban nem viselt zsidó, az egy Izsákot kivéve, kit a pénzveréssel sokat bajlódó II. Lajos a kassai pénzverőnek élére állított, mivel, mint maga írja, »szüksége volt valakire, ki a pénzverés mesterségét tökéletesen érti.«

A kereskedésből, ipar-, földbirtok- és mezőgazdaságból, bérletekből és hivatalokból kiszorított zsidónak még csak egyetlen eszköze maradt a megélhetésre: a pénz. A zsidók, országszerte, a pénzüzletre vetették magukat. Ez volt az egyedüli keresetmód, a melyet előlük sem zártak el⁴⁾; erre utalták őket a középkor

¹⁾ Sopronban minden egyes házhoz hozzá tartozott a vársi teleknek egy bizonyos része, csak a zsidók házainak nem jutott belőle. Az ottani levéltárban (Lad. 8 et H. fasc. I. No. 22) van egy 1379-ből való »Nota, das ist das puch czue Odenburg zu den Aekern, die do gehoerend zue igleichen haws ... pey der aw hat yecz haus ainen chrautgarten, wey vil das ist, allain dy Judn haussern, dy habend chainen chrautgarten nicht.« Hajnik tanár úr szíves közleménye.

²⁾ *Hazai okmánytár* IV. 241. l.; *Budai törvénygyűjtemény* §. 191.; *Okiratok* 9. sz. és ez 1510—11. *pozsonyi számkönyv* u. o. 12. sz.

³⁾ *Hajnik, i. h.* 215. l. 52. jegyz. A háztartásukhoz szükséges tejről maguk szerettek gondoskodni, mivel attól tartottak, hogy a nem-zsidótól vásárolt tej közt lehet oly állatnak teje is, melyet a szt.-írás tisztátalannak mond. Valószínűleg hasonló tekintetekre vezetendő vissza az 1480. *pozsonyi számkönyv* (*Okiratok* 12. sz.) adata, mely szerint a zsidók a város malmában őröltek lisztet; nyilván a rituális kovásztalan kenyérre szükséges liszt értendő, melyet tudvalevőleg külön szoktak őröltetni, hogy valamikép víz ne férjen hozzá, s így véletlenül meg ne kovászosodjék.

⁴⁾ A XVI-dik század elején tehát e korszak vége felé, Purgoldt János, Eisenach város jegyzője, a következőket írja a zsidókról: »Örökös

vallási és nemzetgazdasági nézetei, sőt, mint láttuk (fent. 142. l.) egyenesen felhívták, nevelték, itt-ott még kötelezték is.

Ez a pénzüzlet pedig akkoriban többnyire azonos volt az uzsorával. Voltak ugyan, az egyház tilalma daczára, keresztény pénzkölcsönzők és uzsorások is,¹⁾ oly annyira, hogy a pozsonyi zsidók, vagy negyven évvel a mohácsi vész után, a királyi helytartóságnak ezt merték írni: »Bebizonyíthatjuk, hogy maguk a polgárok nagyobb uzsorások nálunk zsidóknál.« Bizonyos továbbá az is, hogy a keresztények, — mint a pozsonyi zsidók ugyanez alkalommal állítják, — »mivel nyíltan nem mertek uzsoráskodni, a zsidókat használták fel eszközül, s általuk gyakorolták az uzsorát.«²⁾ De azért aránylag leggyakrabban zsidók foglalkoztak az efféle üzlettel. Hozzájuk fordultak mindazok, a kik műhelybe, nagykereskedésbe, földbirtok- vagy egyéb ingatlanba fektetvén pénzüket, ezt, az akkori viszonyoknál fogva, egykönnyen folyóvá nem tehették. A polgárok, mesteremberek, kereskedők, bortermelők, földművelők, a birtokosok, valamint jobbágyaik, ha a kész pénznek szűkében voltak, rendesen nálok keresték a tőküket, melyekre szükségük volt.

birtokaik nincsenek, minthogy ilyenek szerzését meg nem engedik, és ha volnának is, az emberek csak megkárosítanák őket azokban. Ha kézi mesterséget gyakorolnak, azt betiltják a céhek és a mesteremberek, a kiknek társulatába be nem juthatnak, s a kik nem engedik őket dolgozni. Ha kereskedést űznek, szívesen nem vásárol nálok senki sem. Ezért uzsoráskodniok kell, és ez az ő mentségük. De a keresztény uzsorások számára nincs mentség: ezeknél az uzsora merő pénzsomj és gyalázatos gonoszság.« (A német szöveget közli *Stobbe, i. h. 108. l.*) E jellemző szavak általában a magyarországi zsidókra vonatkozólag is megállanak.

¹⁾ A pozsonyi űrség katonái lőszereiket és egyéb hadi eszközeiket »keresztényeknél és zsidóknál elzalogosították;« *Okiratok* 25. sz. A budai *törvénykönyve* 192. §. büntetést szab a keresztény uzsorásokra, és azon kölcsönök, melyek, számtalan okirat szerint, többnyire ingatlan zálogra keresztényektől vétettek föl, aligha mindig tisztán emberszeretetből adtak, minden kamat vagy egyéb haszon nélkül.

²⁾ . . . »probabimus Cives ipsos maiores usurarios esse Judeis nobis,« és: »quia manifeste non audent (cives) Usuram exercere, sed per nos miseros, ut instrumenta exercent.« Az okíratot (*Pozsony város levéltárában, Lád. 20, No. 68*) l. e munka II. kötetében.

Ugyanezt tették az országnagyok, ha rendkívüli esetekben, például, háború alkalmával, tetemesb összegre szorultak, ¹⁾ valamint a városok, ha valamely nagyobb, vagy előre nem látott kiadásuk volt, például: ha katonákat kellett állítaniok, adót fizetniök, valahová követséget küldeniök, vagy a királynak ajándékkal kedveskedniök. ²⁾ Ezen viszonyok a társadalom minden rétegében, természetesen, csak fokozták az ellenszenvet azok ellen, a kiket mint pénzkölcsönzőket fölkerestek, mint uzsorásokat megvetettek, mint hitelezőket pedig annál jobban gyűlölték, mennél nyomasztóbb körülmények között és mennél terhesebb föltételek alatt kellett a kölcsönt megkötni.

Az akkor általánosan dívó régi szokás szerint, melyre már Kálmán és IV. Béla zsidótörvényeiben ráakadunk, csakis zálogra adtak kölcsönt: nagyobbbat ingatlanokra, házra és földre; kisebbet kézi zálogra, többnyire arany- és ezüstneműekre. Ezek közt leggyakrabban előfordulnak az akkor divatos ezüst övek és aranyozott ezüst kupák; előfordulnak azonkívül mindennemű egyéb értékes tárgyak is, úgy hogy, például, a budai zsidók hetenként vásárt csaptak utcájokban a ki nem váltott értékes zálogtárgyakkal. ³⁾ Ily kézi zálog nélkül nagyobb és gazdagabb városok sem kaptak kölcsönt, — úgy hogy, szükség esetén, egyes polgároktól kértek kölcsön ékszereket, hogy elzálogosítsák. ⁴⁾ Pusztá adóslevél csak ritka esetben szolgáltatott elégséges biztosítékot. ⁵⁾

A mi pedig a szokásos kamatlábat illeti, az idevonatkozó adatokból kitűnik, hogy a kész pénz nagyon is ritka, igen kere-

¹⁾ Csornai Lóránt mester, midőn családjával nagy Lajos fivérének, István herczegnek menyegzőjére ment és a litvániai háború alkalmával dandárát felszerelte, a pozsonyi Izrael zsidótól kölcsönzött hetven talentumot, mely összeg fejében jószágainak felét zálogba vetette nála. *Fejér*, IX. 2., 218. l.

²⁾ *Pozsony városa számlkönyvei* az 1439., 1443., 1448., 1475. és 1491. évből, *Okiratok* 12. sz.

³⁾ *Budai törvénkönyv* 194. §.

⁴⁾ *Pozsony városa számlkönyvei* az 1439., 1447. és 1448. évből, *Okiratok* u. o.; a zálog többnyire »ein silberin Gurtel« vagy »ein übergülten k o p h« (K o p h a magyar k u p a).

⁵⁾ *Pozsony városa számlkönyvei* az 1455. évből, i. h., u. o.

sett,¹⁾ és azért, a mai viszonyokhoz képest, túlságosan drága jószág volt, melynek árát a törvény nem szabályozta. Pozsony város törvényhatósága megkíséرتette ugyan a megengedhető legmagasabb kamatlábat megállapítani, azt határozván, hogy kisebb kölcsön után $86\frac{2}{3}$ százaléknál, nagyobb után $43\frac{1}{3}$ százaléknál többet venni nem szabad; de Pozsony példája nem talált követőkre, a gyakorlatban pedig ez a határozat, mint az efféle határozatok általában, hiábavalónak bizonyult. Maga a város kénytelen volt magasabb kamatot fizetni, például, az ottani *Isserl* zsidónak, kitől 1439-ben száz forintnyi kölcsönt vett föl, mely után hetenként egy forintot ígért kamat fejében, vagyis 52 százalékot, tehát $8\frac{2}{3}$ százalékkal többet, mint a mennyit a helyi törvény ily nagyobb kölcsön után megengedett.²⁾ Zsigmond 1431-iki rendelete szerint, 104 százalék ítélendő meg a kölcsönadó zsidónak, ha a kölcsön felvétele alkalmával a kamatot illetőleg nem történt megállapodás; de ez, természetesen, nem zárta ki a szabottnál magasabb vagy alacsonyabb kamatlábat, ha a felek azt előre kikötötték (fent. 191. l.). Ez a 104 százalékos kamat azonban a gyakorlat által indokolva nem volt, hanem, úgy látszik, inkább büntetésnek tekintendő arra nézve, a ki hanyagul és elővigyázatlanul kölcsönt vett a nélkül, hogy a kamatot világosan kikötötte volna. Tényleg olcsóbb volt a pénz. Pozsony fentemlített példája mutatja, hogy körülbelül nyolcz évvel e rendelet kibocsátása után, épen felényi százalékra lehetett kölcsönt kapni.

A törvény által engedélyezett ily roppant kamat, a mekkorát mai napság a leggonoszabb uzsorás sem merne nyíltan követelni, akkoriban épen nem volt túlságos vagy szokatlan. A pozsonyi helyi törvény által kisebb kölcsönöknél engedélyezett *legmagasabb* kamatláb, a $86\frac{2}{3}$ százalék, épen az időtájt *törvényes*

¹⁾ Jellemző az 1440-iki pozsonyi smzákönyvnek következő adata. A városnak, hogy egy mészégetőt kielégítsen, szüksége volt négy forintra »melyet a zsidók közt kellett kölcsön vennünk.« *Okiratok*, u. o.

²⁾ *Okiratok* 12. sz. »E s z e r l J u d« helyett nyilván I s z e r l olvasandó; az előbbi, mint zsidó név, nem szokásos, az utóbbi az ugyanezen (1439.) évből való telekkönyvben kétszer is előfordúl. *Okiratok* 11. sz. V. ö. fent. 170. l.

kamatláb volt Franciaországban, Németország és Ausztria több városában, mint például Augsburgban és Bécsben. A Zsigmond által bizonyos esetre megállapított 104 százalékot pedig messze túlhaladta a Németországban dívó kamatláb; s a különféle osztrák zsidótörvények idevágó határozatai szintén 120, 174, sőt 304 százalékról szólnak.¹⁾ S e túlságos kamat, ha idejében pontosan meg nem fizették, rendesen maga is tőkévé vált s újabb kamatot hajtott.²⁾

A pénzüzetek egyik különös módja abban állt, hogy néha bizonyos határidőig minden kamat nélkül adtak kölcsönt, oly kikötéssel azonban, hogy a kölcsönvevő, ha adósságát pontosan meg nem fizeti, azontúl vagy a szokásosnál nagyobb kamatot, vagy pedig a fölvett tőkénél nagyobb összeget, néha kétszeresét, tartozik fizetni.³⁾ Világos, hogy az ilyen kamatnélküli kölcsönt kiváltkép akkor szokták adni, ha a kölcsönvevőről feltették, hogy pontosan nem fizethet.

Mindezek dacára, és mind a mellett, hogy a pénzüzletre szintén kiváltsággal birtak a zsidók, mint később okadatolni fogjuk, koránsem voltak gazdag néposztály.

A jelentékenyebb, értékesebb és igazi vagyon, melynek képviselői a földbirtok, a nyers termények, a baromtenyésztés s a nagy kereskedelem, valamint a házak és műhelyek, — mindez azoknak kezén volt, a kik hozzájuk folyamodtak kölcsönért. A zsidók egyedüli vagyona a kész pénz volt, s ez — minthogy ipari és kereskedelmi vállalatokba vagy ingatlan jószágba részint nem fektethették, részben fektetni nem akarták, — mindig rendelkezésükre állt. De ez a pénz sem volt valami nagyobb összeg, hanem aránylag csekély, a mennyi kielégíthette a a szűk korlátok közt mozgó mindennapi forgalom kicsinyes igényeit. Az országnagyokkal, sőt magukkal a királyokkal folyta-

¹⁾ *Neumann, i. h.* 321—3. és *Stobbe, i. h.* 110—112. és 234—6. l.

²⁾ Következik a Nagy Lajos által 1374-ben kiadott rendelet következő szavaiból: »ne usuris crescant usurae,« *Fejér, i. h.* IX. 4., 579. l., valamint IV. Béla zsidótörvényének 22. cikkéből; fent. 108. l.

³⁾ Alant. *Okiratok* 3. és 36. sz. Számos példa a pozsonyi zsidók könyvében (registrum Judaeorum); l. róla alant. 324. l.

tott nagyobbserű pénzüzleteik végkép megszűntek. A száműzött zsidók közül épen a gazdagabbak nem tértek többé vissza (fent. 155. l.); a kik pedig hazajöttek, mindinkább elszegényedtek. E korszak elején még aránylag nagyobb kölcsönöket adnak; de Mátyás óta az általuk adott kölcsönök összege szemlátomást apad. S a városok és egyesek, valahányszor jelentékenyebb összszegre szorultak, rendesen vagy keresztényhez, vagy pedig *külföldi* zsidókhoz folyamodtak; a belföldiek csak kisebb kölcsönt tudtak adni, — illet is néha csak úgy, ha többen összeálltak a tőlük kért csekély összeg előteremtésére.¹⁾ Elszegényedésüket élesen megvilágítják a gyakran előfordult esetek, hogy a királyi és városi adókat s egyéb járandóságot csak részletekben vagy csak erőszakkal hajthatták be tőlük, valamint az a jellemző tény, hogy legnagyobb közsegeikben is a zsidó-utcái házak jó része keresztényeké volt, és hogy aránylag csekély számú tulajdon házaik²⁾ nemcsak hogy jó karban nem, hanem oly elhanyagolt, sőt düledező állapotban voltak, hogy helyreállításukra hatósági-lag szorítani kellett őket (fent. 260. l.).

A szó szoros értelmében rájuk kényszerített uzsoráskodás tehát anyagilag nem vált előnyükre; csupán azzal a következménnyel járt, hogy végkép tönkre tette társadalmi állásukat, és mind tágabb körökbe vitte s hihetetlen módon fokozta a zsidó-

¹⁾ *Hazai okmánytár* IV. 222. és 241. l. Igen tanulságosak *Pozsony városa 1439—1526-diki számkönyvei*, *Okiratok* 12. sz. — 1439-ben egy kereszténytől, Moderer Páltól ezer forintot vett föl a város, egy bécsújhegyi zsidótól pedig négyszázat; a pozsonyi vagy egyéb belföldi zsidóktól fölvelt legnagyobb kölcsön csak kétszáz forintra rúgott (1491-ben), s ezt is többen adták. Rendesen sokkal kisebb összegek fordulnak elő. A város által fölvelt negyven, illetve tizenhat és négy forintnyi összeget (1447-, 1448- és 1440-ben) csak két, illetve több zsidó volt képes előteremtteni; 1475-ben pedig nyolcz arany forintért egy passau-i zsidóhoz fordult a város. A zsidók által adott kölcsönök 1497-ig egyre fogytak; ezen évtől fogva, úgy látszik, végkép megszűnnek.

²⁾ A pozsonyi zsidó-utczában 1439-ben mindössze tizenhárom zsidónak volt tulajdon háza (*Okiratok* 11. sz.), Sopronban a zsidó-utczában és a többi városrészekben mindössze tizenhét házuk volt, ideszámítva a zsinagógát is. *Hajnik, i. h.* 212. l., 38. jegyz. ; v. ö. fent. 200 l.

gyűlöletet. Polgárok, földesurak és jobbágyok egyaránt gyűlöltek a zsidót, ki, mint hitelező, természetesen alkalmatlankodott követeléseivel, adóseit szorongatta, gyakran letartóztatta, javaikat lefoglaltatta és oly roppant kamatokat vett, melyek, ámbár akkoriban nem rendkívüliek, minden esetre elviselhetlenekké váltak a kölcsönnevőre nézve, ha adósságaiból egyhamar ki nem tudott bontakozni. Több nagyszombati polgár ily helyzetbe jutva, kényszerült a zsidó hitelezők zaklatásai elől a városból elmenekülni, s ennek következtében elengedte nekik Mátyás király a zsidókamatok fizetését, hogy tűzhelyükhez visszatérhessenek.¹⁾ Szintilyenkép jártak Korláthkewy Péter komáromi főispán jobbágysai, kik 1522-ben fölös számmal elszöktek Morvába és Ausztriába, hogy zsidó hitelezőik üldözése elől menekülhessenek.²⁾

Az ilyen, nyilván gyakrabban ismétlődő jelenségek könnyen megérthetők, ha elképzeljük, a szokásos roppant kamatok mily iszonyú mértékben növekedhettek. Ugyancsak Korláthkewy Péter panasolja, hogy fentemlített jobbágysai közül az egyik »egy nagyszombati zsidótól felvett *egy* forintért már *húsz* forintot és *egy tehenet* fizetett.³⁾ Ily adatok után itélve, »bizonyos, hogy a zsidók a nekik adott uzsora-kiváltsággal gyakran mértéktelenül éltek és túlságos kamatok által nem egy adóst tönkre tettek. Nagyon is megérthető továbbá, hogy a keresztény lakosságot uzsoráskodásuk ádáz dühre ingerelte ellenök. De van-e azért jogunk, szemükre lobbantani a középkori zsidóknak, hogy kizárólag a pénzüzletekre adták magukat? Szemére lobbanthatjuk-e az éhezőnek, ha túlságosan eszik abból az *egyetlen* ételből, a melylyel megkínálják?« — A középkori német zsidók viszonyait alaposan ismerő írónak e szavai⁴⁾ egészen rájok illenek a *magyar* zsidókra is.

Az eddig felsorolt okok, melyek részint a középkor szellemében, részint helyi, meg országos, valamint társadalmi és pénzügyi viszonyokban rejlenek, fejlesztették és növelték azt a szívós,

¹⁾ L. Mátyás király levelét fent. 223. l., 5. jegyz.

²⁾ *Hajnik, i. h.* 222. l., 84. jegyz.

³⁾ »pro suscepto ab ipsis floreno uno jam florenos viginti et unam vaccam solvit«; Korláthkewy Péter fentemlített levele.

⁴⁾ *Stobbe, i. h.* 104. l.

mérges zsidógyűlöletet, mely ebben az egész korszakban mindennütt, de főképp a városokban nyilvánult.

Ily aggasztó viszonyok közt, szemben a korona önkényével, a zsidótartás jogával felruházott országnagyok zsarnokságával és a városok kiméretlen elnyomásával, a zsidóknak arról kellett gondoskodniok, hogy lételüket biztosítsák. Átlátták, hogy a mindnyájokat fenyegető bajok és veszélyek elhárítását csak mindnyájok együttműködésétől és csak úgy várhatják, ha önvédelmüket valahogy közösen szervezik. E végre tartották ama közös tanácskozásokat, melyekben az egyes községek megbízottjai, Zsigmond óta, de talán már azelőtt is, megválasztották a királynál s az országnagyoknál közbenjáró képviselőiket, megbeszélték és megállapították a szükséges teendőket, és gondoskodtak azon eszköz előteremtéséről, mely nélkül sehol sem érhettek czélt, t. i. pénzről. Pénzen szerezték meg az új királynál régi jogaik elismerését. Az ország zsidósága által vitt koronázási ajándék, másutt, például Németországban, a köteles zsidó-adónak bizonyos neme, hazánkban önkéntes, de idővel szokásossá vált adomány volt.¹⁾ Hasonló, többnyire gazdag ajándékot vittek a zsidók a király egybekelése vagy a külföldről jött királyi ara bevonulása alkalmával; a korona tanácsosainak pedig majd alkalom adtán, majd átlag bizonyos összegeket fizettek. S erre vonatkozólag tanulságos a fent említett formaszertű szerződés, melyben a magyar zsidóság kötelezte magát, hogy évenként négyszáz arany forintot fizet Báthory nádornak, hogy őket védelme alá vegye és ügyeiket pártolja.

¹⁾ Következik abból a gyakrabban említett körülményből, hogy a zsidók részt szoktak venni a király tiszteletére rendezett nyilvános ünnepélyekben, még inkább pedig abból a tényből, hogy királyaink Zsigmond óta, trónraléptök után, rendszeren meg szokták erősíteni a zsidók jogait és szabadságait, mi az akkori felfogás szerint nem igazságszolgáltatás, hanem kegyajándék volt, melyet, mint egynéhány felhozott példából nyilván ki is tűnik, bizonyára meg kellett fizetni. Azonkívül pedig valószínűtlen az, hogy e korszakban, midőn a zsidókra vonatkozó német eljárást nagyjában elfogadták, éppen a német zsidók koronázási adóját ne hozták volna be, holott nálunk is elfogadták azt a jogelvet, mely e német zsidó-adónak alapjául szolgált. L. fent. 208. és 213—4. l. és *Stobbe, i. h. 18. l.*

Ezen eljárásuk által gyakran czélt is értek, különösen Zsigmond félszázados uralkodása alatt és a Mátyás után bekövetkezett állami és erkölcsi süllyedés idejében, midőn mindenki meg volt vásárolható. Kivált a királyok már azért is hallgattak pénzzel támogatott kérelmekre vagy panaszaikra, mivel, mint nem egy ízben írták a városoknak, »a zsidóságot, mely a kincstár tulajdona, védelmezniök kell.« Érdekük, a mint ismételten ki is jelentették, összevágott a sanyargatott zsidókéval, a mennyiben a zsidók megkárosítása »a királyi kincstár nyilvánvaló kárával járt.«¹⁾ Ily módon kieszközölték, hogy Zsigmond óta minden király újra megerősítette, néha még meg is bővítette régi jogait és kiváltságaikat, és IV. Béla szabadságlevele egész e korszak végeig — legalább papíron — jogalapot nyújtott nekik, melyre hivatkozhattak, és a melyre hivatkozhatott maga a király is, ha »az ő zsidóit« meg akarta védeni üldözőik támadásai ellen.²⁾ Elérték továbbá, hogy a keresztény országos zsidóbíró, illetve a tárnok helyett, a zsidó-praefectus személyében, zsidó bízott meg ügyeik intézésével, s hogy e szerint az udvarnál és a király személye körül egy hitsorsosuk képviselte őket, ki sürű panaszait rövid úton a trón elé juttathatta. A városok makacs ellenállása daczára, végre még is felszabadultak azon kényszer alól, mely a zsidót külön öltözet- és megbélyegző jelnek viselésére szorította, és rendesen keresztül tudták vinni, hogy a királyok, rendeletek, intések és fenytések, sőt e czélból kiküldött külön biztosok által, védelmükre keltek, ha zaklatták őket, vagy zsarolták.

¹⁾ Mint II. Ulászló mondja »In dampnum nostrum manifestum.« *Okmányok* 39. sz.-Beatrix királyné és Corvin János azt írják Sopron városának, hogy »Judei, quos taliter turbatis, non ad alium, quam ad Cameram Regiam pertinent;« *u. o.* 24. sz. II. Lajos pedig Pozsony városának, hogy a zsidókat, »qui ad erarium nostrum pertinent, nostrum sit tueri,« és Sopron városának, hogy nem fogja tűrni az ottani zsidók elnyomását »eo presertim quod universi Judei in hoc Regno nostro constituti pertineant ad Cameram fiscum-que nostrum Regium,« *u. o.* 63. sz.

²⁾ Ily értelemben hivatkozott e szabadságlevélre Hunyady János, II. Ulászló, valamint II. Lajos, *u. o.* 16., 35. és 63. sz.

De a mélyen sülyedt királyi hatalom, ha Mátyás erélyes kormányát nem tekintjük, kivált e korszak vége felé, csak ritkán nyújthatott nekik elégséges oltalmat, oly annyira, hogy a budai zsidók magában a király székhelyében, önvédelemre voltak utalva és csak fogadott zsoldosok segítségével verhették vissza a fosztogató tömeget, mely utcájokat ostrom alá fogta.

Másképp maguk a királyok, majd politikai tekintetektől, majd az ország zilált viszonyai vagy pénzszükség által kényszerítve, keményen bántak a zsidókkal, kiket gyakran egy kézzel oltalmaztak, a másikkal meg sujtottak. Az utánok járó jövedelmeket, s így őket magukat is, adománykép vagy zálog fejében ugyanazon városok- és országnagyoknak átengedni szokták, kiknek önkénye és zsarolásai ellen egyre védelmezniök kellett őket, míg »királyi zsidók« és mint ilyenek, »a kincstárhoz tartozók« voltak.

Vagyonukat elajándékozták, hogy párthíveket szerezzenek vele; pénzüikkel kegyet és kedvezményt osztogattak és jutalmazták a nekik tett szolgálatokat, vagy az irántuk tanúsított hűséget. ¹⁾ A kezükben levő adósleveleket érvényen kívül helyezték, adósaikat fölmentvén majd a kamatok, majd még a tőkék visszafizetése alól is.

Mily sűrűn történt ez az úgynevezett »levélölés,« azt a fentebbi fejezetekben felhozott számos példán kívül az is bizonyítja, hogy a zsidók a keresztények által kiállított kötelezvénybe nem ritkán oly értelmű záradékot iktattak, hogy az adósok hit alatt fogadják, »miszerint a zsidókat sem a főösszegre, sem a kamatra nézve az udvarnak, a királyi kamarának, vagy pediglen más hatalmas úrnak kezébe átadni nem fogják, hanem saját személyükben, jó kész pénzzel ki fogják elégíteni.« ²⁾

¹⁾ A királyok, valahányszor valamely városnak elengedik a zsidók kamatok fizetését, azt »ex gratia speciali« teszik, magát a kamatelengedést pedig »gratiosa relaxatio«-nak szokták nevezni.

²⁾ E záradék előfordul Sopron városának 1440-ben Frewdmann zsidó részére kiállított kötvényében; *Hajnik*, i. h. 237. l., 140. jegyz. Hasonló okoknál fogva hasonló záradékok más országokban is szokásosak voltak; *Stobbe*, i. h. 139. l.

De a király nem csak közvetve és mások kedvéért, hanem közvetetlenül és a maga kincstára javára is hozzányúlt a zsidók pénzéhez. A rendes adók mellett különféle rendkívülieket követelt és azonkívül még tetemes összegeket csikart ki tőlük, a nélkül, hogy erre más jogcímet keresett volna, mint azt, hogy a *zsidók vagyona úgy is a koronáé.*

A *rendes* királyi adót ¹⁾ e korszak vége felé két évi részletben fizették, Szt. György- és Szt. Mihálykor; ez azonban, úgy látszik, kedvezmény volt, melyet csak II. Lajos alatt nyertek, midőn adójukat megkésztették. Azelőtt egyszerre fizették le az egész esztendeit. ²⁾ Ez adó nagyságát pontosan meg nem határozhatjuk, mivel az adó-összeg a szerint, a mint a zsidó-jövedelmek nagyobb vagy kisebb mértékben elajándékozva vagy elzálogosítva voltak, feltűnően változó és nagyon is eltérő számokat mutat. V. László alatt 4000 arany forintra rúgott az adó-összeg, Mátyás alatt 20,000-re, II. Ulászló alatt leszállott 800 forintra, II. Lajos alatt ismét 1600-ra emelkedett, mely összeghez a pozsonyi község évenként két részletben fizetendő 180 forinttal járult. ³⁾ Ezen úgynevezett »taxa« vagy »census« mellett még két más, gyakrabban említett, különben ismeretlen, de, úgy látszik, szintén rendes adó-félét, »contributió«-t és »collecta«-t fizettek a koronának. ⁴⁾

Sokkal nyomasztóbbak voltak a *rendkívüli* adók, melyeket a király nem törvény vagy befogadott szokás szerint, hanem önkényesen vetett ki rájuk, egyszerűen azért, mert, miként az idevonatkozó rendeletek ily alkalommal nyíltan el szokták ismerni, »Ő Felségének elkerülhetetlen kiadásai vannak,« vagy »mivel Ő Felsége szorult helyzetben« és azért »pénznek nagy szükségben van.« ⁵⁾ Mivel pedig ezen okok, kivált II. Ulászló óta, majdnem állandóan fenforogtak: e korszak vége felé mind sűrűbben, néha

¹⁾ »Census« vagy »taxa Judaeorum;« alant. *Okiratok* 51. sz.

²⁾ L. fent. 268. l., 3. jegyz.

³⁾ *Okiratok* 51. sz.; v. ő. fent. u. o.

⁴⁾ Hogy legalább a »collecta« bizonyos időben fizetendő rendes adó volt, bizonyítja a Gara Anna által 1416-ban kiadott okiratnak e tétele: »Collecta f. Nativitatis;« *Hajnik, i. h.* 207. l.

⁵⁾ Fent. 239. és. 268—9. l.; v. ő. *Hajnik, i. h.* 208. l. 23. jegyz.

egy esztendőben *kétszer* is vetettek ki ily rendkívüli zsidóadót, mely az ország többi lakosságának efféle adójához képest, aránytalanul nagy és annál kevésbé volt elviselhető, mivel váratlanul s mindig azonnal, néha akkor követelték tőlük, midőn épen rendes adójuk is esedékes volt. Mindezekon kívül a korona még *kényszer-kölcsönöket* is követelt, melyeket szükség esetében erőszakkal is behajtott. ¹⁾

A királyi kincstárba folyó különféle adókon és egyéb járándóságokon kívül még a földesúrnak, illetve a városnak is fizettek adót. A zsidótartási joggal felruházott országnagyok, zsidóikat kényük-kedvük szerint megadóztathatták, és bizonyára ők is elég súlyos terhet róttak rájuk; de e zsidók azért, Zsigmond óta, a királynak is fizették a szokásos adókat (fent. 192. l.). A városoknak pedig sikerült megszüntetni a korona régibb kiváltságát, melynek értelmében a zsidó-jövedelmek kizárólag a királyi kincstárba folytak. Kivívták, hogy a zsidóknak most nemcsak a közterheket kellett a többi polgárokkal közösen viselniök, nevezetesen hozzájárulniok a várfalak kijavításához és jó karban tartásához, új erődítések építéséhez, ²⁾ az éjjeli őrálláshoz és mindenemű közmunkához, hanem hogy még külön adót is kellett fizetniök a város pénztárába.

Ez az adó pedig kétféle volt: egyenes és közvetett. Az előbbi a szó szoros értelmében külön zsidó-adó volt, melyet évenként bizonyos időben és bizonyos meghatározott összegben fizettek: Pozsonyban például Szt. Mihály napján 50 forintot, mely összeg a város számkönyveiben mint »zsidó-jövedelem,« »zsidóbér,« vagy »zsidó-pénz« szerepel. ³⁾ Ezen a zsidó-pénzen kívül, mely az összes községet terhelte, a zsidókra szintűgy, mint a többi polgárokra, még egyenként is vetettek ki városi adót, az úgy-

¹⁾ L. fent. 237. és 239. l.

²⁾ *Pozsony városa 1439. számkönyve* szerint az ottani zsidók 500 új dénárt fizettek »der Stadt ze hülff zu den paiden polwerichen« (Bollwerken), *Okiratok* 12. sz.

³⁾ »Innemen von den Juden,« »Juden-zincz,« vagy egyszerűen »Juden-geld,« *Okiratok*, u. o.; l. különösen az 1442., 1489. és következő évekből való adatokat.

nevezett »taxá«-t.¹⁾ A zsidók által fizetett közvetett adók lényegükben azonosak a város többi lakosságának ilyenmő adóival, de úgy látszik, nagyobbak és súlyosabbak voltak. Ilyen volt a különben ismeretlen »Üebermasz,« melyet a pozsonyi zsidóktól 1471-ben csak erőszakkal hajthatott be a város; ²⁾ ilyen az a »vételjog« (Kaufrecht) nevő díj, melyet az általuk vásárolt házak telekkönyvi beiktatásáért, ³⁾ továbbá a »beiratási pénz« (Schreibgeld), melyet egy új telekkönyv megnyitásakor házaiknak e telekkönyvbe fölvételeért, ⁴⁾ valamint az évenkénti föld-adó, melyet mindennemő ingatlanai, még üres telkeik után is ⁵⁾ fizettek a városnak. Boraik után, az akkori viszonyok közt nagynak, sőt túlságosnak mondható boradót (Weingab), helyenként még személyök után külön vámpénzt is szedtek tőlük; ⁶⁾ a város jegyzőjének pedig, valahányszor okíratot készítetttek vele, vagy egyébként éltek szolgálataival, legalább Budán, a többi polgárookra kiszabott díjnak

¹⁾ »A pozsonyi levéltárban — mondja *Hajnik, i. h.*, 214. l. 49. jegyz. — őriztetik egy XV. századbeli könyvecske e felirattal: » Liber quartus Taxae erigendae in Civitate,« melynek véglapjain a többi polgárok nevei után áll: » Registrum perversorum Judeorum« és erre következnek az egyes zsidók nevei és ezek mellett olvasható az általuk fizetett taxa.« — Ez a »taxa« tehát nem lehetett azonos a fentebbi jegyzetben említett »zsidó-jövedelem«-mel vagy »zsidó-pénz«-zel, mely épen Pozsonyban, mint az ottani számkönyvek fentidézett adataiból kitűnik, egyszer-mindenkorra évenkénti 50 forintban meg volt állapítva. Ezt az 50 forintot a zsidó község, mint olyan, a »taxá«-t pedig az egyes zsidók külön fizették, vagyonuk vagy tán családjuk fejszáma szerint, más-más összegben. Lehetséges azonban, hogy ez a taksa-könyv a XV. század elejéről való, és hogy a zsidók akkor még egyenként fizették adójukat, és csak később egyeztek meg a várossal bizonyos átlagban, épen az említett 50 forintban, melyet a község mindnyájukért fizetett. E fölfogás mellett szól az a körülmény, hogy a »zsidó-pénz« legelőször csak 1442-ben fordul elő és csak 1477 óta állandóan 50 forintnyi összegben.

²⁾ *Okíratok* 12. sz.

³⁾ *U. o.* az 1473. évből.

⁴⁾ *U. o.* az 1513. évből.

⁵⁾ Sopronban Jäkl zsidónő egy általa megvett ház után évenként egy magyar forintot fizetett a városnak, Pozsonyban egy hasonló nevű zsidónő egy üres telek után 20 dénárt és két csirkét egy kápolna javára; *Hajnik, i. h.* 214. l., 48. jegyz.

⁶⁾ Fent. 166—7. l. és *Okíratok* 9. sz.

»mindig kétszeresét« kellett fizetniök.¹⁾ Boraik, barmaik s a papi tized alá eső egyéb tárgyak után ők is fizették a papságnak a megfelelő jutalékot.²⁾

A zsidók tehát kétszeresen meg voltak adóztatva: a király meg a város, illetve a földesúr által. Ha a sokféle rendes és rendkívüli, egyenes és közvetett adóhoz hozzászámítjuk a tőlük kicsikart és soha meg nem fizetett kényszer-kölcsönöket, a királyok koronázása és menyegzője alkalmával vitt ajándékokat, továbbá azon összegeket, melyekért úgy a királyoknál, mint az országnagyoknál vásárolniok kellett jogot és szabadságot, vagy oltalmat s védelmet, valamint azt a roppant veszteséget, melyet követeléseik gyakori eltörlése által szenvedtek; ha végre tekintettel vagyunk keresetük megszorítására, valamint arra, hogy az országnagyok, a városok királyi kapitányai, a városi hatóságok és a papság, de még egyes polgárok is önkényesen és törvényellenesen zsarolták és fosztogatták őket: akkor megértjük a zsidók általános elszegényedését, és el kell ismernünk, hogy az általuk vett roppant kamatokat hasonló kamatokkal el is szedték tőlük.

A fentebb elősorolt különféle egyenes adókat nem egyenként vagy családonként, hanem testületileg fizették. A már eleve bizonyos összegben megállapított adóért mindnyájan felelősek voltak: a királyiért az ország összes zsidósága, a városiért az illető község, a földesúrnak járóért a birtokain lakó összes zsidók.³⁾ A koronának fizetendő adó-összeget a zsidóügyek országos

¹⁾ *Budai törvénykönyv* 50. §.

²⁾ *Okiratok* 45. sz. — »Magister Wenczel,« nagyszombati plébános 1481-iki jövedelmeinek összeírásában előfordulnak a következő tételek is: »Item domus murata Judeorum, scil. ipsius Schindl, duos florenos, quos numquam dedit, quia nescivit, quod tum obligabantur ecclesie... Item ex alia parte fluminis de 4 domibus judeorum; quilibet eorum tenetur 32 denar. monete regalis currentis et duos capones circa Nativ. Christi solvere... Item Vegall (tán helyesebben: Segal) Judeus tenetur duos Capones et 12 solidos d. mon. regal. currentis Capellano;« eredetije *Nagyszombat városa levéltárában*. A zsidók által fizetett különféle adókra és papi tizedekre vonatkozólag számos érdekes adatot közöl *Hajnik, i. h.* 207. és 214–215. l.

³⁾ A királyi adót fizette az »Universitas Judaeorum« (*Pray, i. h.* I. 225. l.), vagy »By Juden als weyt das land ist« (*Új magyar múzeum* 1853.

intézője, tehát e korszak elején az országos zsidóbíró, később a tárnok, és végre a zsidó-praefectus osztotta fel az egyes községek között; ¹⁾ ezek pedig a rájok eső részletet előljáróik és megbízottaik által kivetették az egyes községi tagokra. S így történt a városi zsidó-adónak fizetése is. Ezen eljárás következtén, a városok, ha a zsidók létszáma növekedett, természetesen fel akarták emelni a zsidó-adót. ²⁾ Ugyanezen oknál fogva a zsidók nem látták szívesen, ha valaki közülük máshová ment lakni; sőt, ha többen el akartak költözködni, azon voltak, hogy a költözködést minden módon, még erőszakkal is megakadályozzák, mivel számuk ily módon megfogyván, az előlegesen megállapított közös adóterhet kevesebben viselték, tehát egyenként többet fizettek volna. ³⁾

Elképzelhető, hogy e sokféle adónak az egyes községi tagokra való kivetése nem mindig folyt le simán, hanem sűrű alkalmat szolgáltatott tiltakozásra és ellenszegülésre, mert mindig akadtak olyanok, kik a rájok kivetett adót sokalták, vagy épen meg nem fizethették. Eltérő vallásos nézetekről vagy zsinagógái gyakorlatokról akkoriban szó sem lévén köztük: bizonyára ez az adófelosztás volt fő oka a községek kebelében dúlt gyakori viszályoknak. E viszálykodás néha oly makacsul és annyi szenvedéllyel folyt, hogy kiegyenlítésére olykor maga a zsidó-praefectus útazott el, vagy pedig megbízottját küldte az illető községbe, hol a

évf. I. 512. l.); továbbá *Engel »Gesch. d. ungr. Reichs u. seiner Nebenländer* 3. 17. és 19. l.: »Judaens Mendl (a zsidó-praefectus) pro taxa Judaeorum« és *Okiratok* 50. sz. A városnak fizetendő zsidó-adót illetőleg 1. fent. 315. l., 3. jegyz., valamint Sopron alatt idézett panaszlevelét. E kényelmes eljárást bizonyára a földesúr is követte a maga zsidóival szemben.

¹⁾ Az 1521. rendkívüli zsidóadót, az akkori rendkívüli körülményeknél fogva, kivételesen az országgyűlés vetette ki, de a fejenként egy forintban megállapított adóért ez is az összes zsidóságot tette felelőssé; fent. 269. l.

²⁾ Sopron városa a mohácsi vész után a zsidók ellen Ferdinándhoz intézett panaszlevelében egyebek közt előfordul: »Eciam hoc attentendo, quod numerus eorum (Judaeorum) auctus, et ob hoc ipsi Judaei ad pristinum numerum redigi aut debent, aut taxa augeri;« *Okiratok* 68. sz.

³⁾ *Okiratok* 39. sz. V. ö. fent. 254—5. l.

felbomlott rendet gyakran csak szigorral állíthatta helyre, támogatva a városi hatóságoktól, melyek ilyenkor külön királyi rendeletet szoktak kapni, hogy a zsidó-praefectusnak, vagy megbízottjának mindenben kezére járjanak.¹⁾ Ez a viszálykodás ugyanis, mely néha nyílt zendüléssé fajult, — a mellett, hogy némely község talán csakugyan nem bírt fizetni, — fő oka volt annak, hogy a zsidó-adót gyakran be nem hajthatták. Innét az erély, melyet a korona az efféle viszályok elfojtásában kifejtett; innét az, hogy a zsidó-adót többnyire későn és nehezen, gyakran erőszakkal, néha csak úgy hajthatták be, ha a község előljáróit, vagy előkelő és vagyonosabb tagjait börtönbe vetették, vagy túszokul elhurcolták.

A zsidók jogviszonyai általában elég ingadozók és bizonytalanok voltak. Királyaink Zsigmond óta rendesen megerősítették ugyan a IV. Béla által kiadott szabadságlevelüket; de ez a folyton megújuló királyi megerősítés koránsem biztosította a jogfolytonosságot, de még szilárd jogalapul sem szolgált számukra. Tisztán kegyadománynak tekintették, melyet a király jószántából adott a zsidóknak, és mely azért magától megsemmisült, mihelyt maga az adományozó megszűnt élni vagy uralkodni. Ilyenkor a zsidók a törvényen kívül állottak, és így történt, hogy a királyi trón megürülésével egész az új király trónralépteig, városok és főurak rendesen megtámadták az ez idő szerint jogvesztett zsidókat, s úgy hitték, hogy személyükön és vagyonukon a legdurvább sérelmeket büntetlenül elkövethetik.²⁾ Innét magyarázható továbbá az a sietség is, melylyel a zsidók azonnal a királyválasztás után sürgették érvénytelené vált jogaik megerősítését. Ez a megerősítés azonban inkább elvi, semmint gyakorlati jogvédelmet nyújtott nekik. Ebben az egész korszakban nem valamely általán elismert, határozott törvény intézkedett a zsidóság felől, hanem az önkény, mely nemcsak a minden oldalról jövő zsarolások- és zaklatásokban nyilvánkozott, hanem azokban a helyi törvé-

¹⁾ *Okiratok* 44. és 47. sz.

²⁾ Példákat l. fent. 194. 234. l.

nyekben is, melyeknél fogva a zsidók jogviszonyai a különféle városokban különfélék voltak.

Mindazonáltal, vagy jobban mondva, ennek következtében, királyaink épen most azon voltak, hogy külön hivatalt szervezzenek és tartsanak fenn a zsidók számára, részben azért, hogy a zsidó-jövedelmeket biztosítsa és behajtsa, részben pedig azért, hogy a zsidóságot, mint a korona tulajdonát, minden bántalomtól megóvják.

E kettős célnak szolgált az e korszak elején keletkezett országos zsidóbírói hivatal, illetve a zsidó-praefectura, mely Mátyás alatt helyére lép, s egész e korszak végeig, sőt még egy ideig ezen túl is fennáll. Az országos zsidóbíró, illetve a praefectus, a király nevében s képviselőjében kezelte a zsidók által fizetendő adókat, elintézte a kincstár érdekeire nézve káros viszályait, és személyükben s vagyonukban megvédte a korona jószágát, hogy hivatalnok ne bitortolják és zavarják azt a jövedelemforrást, melyből méríteni a királynak kizárólagos joga volt. Szóval, ez az országos hivatal lényegében nem egyéb, mint afféle ispánság, melynek megbízatása: a földesúr jószágait kezelni, jó karban tartani és a kártól megóvni.

A király által kinevezett országos zsidóbírót, ki mindig keresztény, rendesen magas rangú államhivatalnok, és mint ilyen, más irányban is el volt foglalva, tisztségében az »országos a l z s i d ó b í r ó « támogatta, vagy helyettesítette. A zsidó-praefectus pedig, ki mindig zsidó volt, csak úgy láthatta el sokoldalú és bokros teendőit, hogy megbízottakat küldött az egyes községekbe, és a nagyobbakban néha állandó képviselőt tartott. Ezen országos hivatal mellett fennállott ez egész korszakban, sőt egy ideig ezen túl is, a már IV. Béla által az osztrák zsidótörvényből átvett *városi zsidóbírói* hivatal, ott, a hol nagyobb zsidó község volt.¹⁾

¹⁾ Az országos zsidóbíró valamint a zsidó-praefectura hivatalára vonatkozólag l. fent 162. és 212. l. kövv., a városi zsidóbíróra s általában a zsidók jogviszonyaira vonatkozólag H a j n i k gyakran idézett jeles értekezését (215. l. kövv.), melyet itt nagyjában követünk. Az eltérésekre és a H a j n i k nál elő nem forduló adatokra a jegyzetekben történik utalás.

A városi zsidóbíró eleinte az országos zsidóbíró nevezte ki. Ezen minőségében Gara Miklós nádor még 1431-ben, tehát kevéssel az országos zsidóbírói hivatal megszűnése előtt, elmozdította hivatalától az akkori soproni zsidóbíró, s helyébe Kolcha Miklóst nevezte ki »az ő zsidóbírójának,« hogy az ő nevében mindaddig viselje e hivatalt, »míg neki (Garának) jónak látszik.« Egyúttal felszólította a várost, hogy Kolchát hivatalában támogassa, az ottani zsidóknak pedig meghagyta, hogy »ezen Miklós-nak, ép úgy mint saját személyének, minden megengedett és becsületes ügyben, szót fogadjanak és engedelmeskedjenek.«

A városi zsidóbíró tehát, mint az országos zsidóbírónak alárendelt közege, amazt s így közvetve a király főhatóságát képviselte, úgy a várossal, mint a zsidókkal szemben. Természetesen mindig keresztény volt, ¹⁾ rendesen a város legtekintélyesebb polgárai vagy tisztviselői közül való. Például Pozsonyban több tagja a dúsgazdag Ventur-családnak, melynek nevét egy ottani útca mind maig fentartja, továbbá Königsfelder Lajos városi tanácsnok s az ottani Szt. Lőrincz-kápolna kegyura; Sopronban pedig 1426-ban maga a polgármester, Gallusch Péter, viselte a zsidóbírói tisztséget. Miután azonban az országos zsidóbírói hivatal megszűnt, a városi zsidóbíró kinevezésének joga nem szállhatott a zsidó praefecturára, mivel e jogot nem ruházhatták zsidóra. S ezen körülménynél, valamint a városok ez idei jogállásánál fogva, rendszerint a város nevezte ki a városi tanácsnokok közül a helyi zsidóbíró, majd úgy, hogy közvetlenül maga választotta, majd pedig úgy, hogy megerősítette a zsidók és keresztények közös választottját. ²⁾

¹⁾ A II. Lajos által pozsonyi zsidóbírónak ezímezett »Judeus Oroszlán«-ról, a kin *Hajnik* (i. h. 216. l. 56. jegyz.) megütközik, l. fent 266. l. 3. jegyz.

²⁾ *Hajnik* szerint (i. h. 218. l.) e változás oka csakis a városok jogállásának akkori fejleménye. Azon állítása pedig, hogy itt-ott, például Pozsonyban, már régebben is a keresztény és zsidó lakosság közösen választotta a zsidóbíró, tévedésen alapszik. Ily közös választásnak a zsidó-praefectura felállítása előtt nem volt helye. Mert ha az 1376-iki pozsonyi statutum azt rendeli, hogy az alább ismertetendő zsidó-könyvet ne nyissák ki, »iss sey dan

A zsidóbírónak tiszte volt: a zsidókat *védelmeszni*, fölöttük *bíraskodni*, végre pedig *közbenjárni* köztük meg a város keresztény polgárai, illetve hatósága közt.

A mi a zsidók *védelmét* illeti, azt Szapolyay György, az erdélyi vajda öcsese, világosan a zsidóbíró kötelességének vallja. A nagyszombati zsidókra vonatkozólag 1522-ben azt írja Schaffer Jakab ottani zsidóbírónak: »hogya gondjukat viselje, szokásaik és jogaik szerint igazságot szolgáltatson nekik, követeléseiket a fennálló eljárás szerint behajtsa és őket jogaikban megtartsa.«¹⁾ Hogy pedig e tekintetben volt elég teendője, azt bátran következtethetjük a városoknak a zsidókkal való bánásmódjából.

Bírói illetőségét, mely azelőtt, a főbenjáró ügyek kivételével, kiterjedt a zsidók mindennemű büntető- és birtokügyeire, lényegesen megszorította a városok erősödött jogállása. Fekvések miatti pörökben egyáltalán nem ítéltethet; az ilyeneket mindig a városi törvényszék intézte el, még akkor is, ha zsidó indította zsidó ellen, mivel az ingatlanokra vonatkozó jogosítvány

dopey ein gesworn Kristen und ein gesworn Juden, die Kristen und Juden dazu erwellent,« ebből koránsem következtethetjük *Hajnik* kal, hogy az ilyenkép választott keresztény esküdt »nem lehetett más, mint a zsidóbíró.« Hát ki lehetett akkor a vele párhuzamosan említett és hasonló módon választott zsidó esküdt? Föltevé továbbá, de meg nem engedve, hogy a zsidó-könyvet sehol és soha sem nyithatták ki a zsidóbíró nélkül, akkor a szóban forgó statutum azt hallgatagon föltételezi és csak arra vet súlyt, hogy azontúl a zsidóbírón kívül egy keresztény és egy zsidó esküdt is jelen legyen. A zsidó-könyv ugyanis a keresztény adósok és a zsidó hitelezők kölcsönös megnyugtatóására szolgált; azért úgy akarta a pozsonyi statutum, hogy fölnyitásakor a városi zsidóbírón kívül, ki az országos zsidóbírónak, illetve a koronának képviselője volt, az érdekelt felek is képviselve legyenek, még pedig egy-egy oly esküdt által, kit keresztények és zsidók külön-külön választottak. *Hajnik* amaz állítására, hogy a városok »a zsidók által, akár kizárólagosan, akár egyetemben a keresztény polgárokkal választott zsidóbíró meg erősíték,« példát nem tudok; maga *Hajnik* sem hoz föl példát.

¹⁾ *Hajnik*, i. h. 218. l. 68. jegyz.; hasonló értelemben nyilatkozik János király még 1527-ben (u. o. 222. l., 82. jegyz.) Érdekes példa még Ventur Gáspár, pozsonyi zsidóbírónak egy kikeresztelkedni szándékozó zsidó ifjú irányában követett eljárása. l. fent 197. l.

csak a városi jog alapján volt szerezhető, melynek értelmében a zsidók is csak úgy nyerhettek akár zálog-, akár birtokjogot, ha a városi telekkönyvbe bejegyeztették,¹⁾ az adás-vevést pedig a város pecsétjével ellátott okirattal igazolhatták.

Fenyítő perekben, — ha keresztény követett el büntetett zsidó ellen, — szintén a város ítélte;²⁾ ha ellenben zsidó volt a bűnös s a büntény keményebb testi vagy tán épen halálbüntetéssel járt, a büntető hatóságot mindig a király gyakorolta, e korszak elején nyilván az országos zsidóbíró, később, úgy látszik, a nádor, végre pedig a budai várnagy által.³⁾ Csak ha zsidó zsidó ellen nem főbenjáró büntényt, például lopást vagy könnyebb testi sértést követett el, csak akkor ítélte a zsidóbíró IV. Béla zsidótörvénye értelmében, a »zsidó-iskola«-nak, vagyis a zsidó törvénytudósokból álló »béth-dín«-nek meghallgatásával, mint ennek ellenőre, illetve határozatainak végrehajtója. A zsidó-praefectura felállítása óta azonban ily esetekben is csak letartóztathatta a bűnöst, azután pedig kiszolgáltatta a zsidó-praefectusnak, ki Budára vitette, az ő külön fogházába, hol az ítéletet, nyilván a budai »béth-dín« meghallgatása után, ő mondotta ki reá.

De még polgári személyes keresetben sem ítéltetett a zsidóbíró, ha az alperes keresztény volt, kit mindenkor saját törvénszéke előtt kellett bepörölni; hanem csak akkor, ha zsidó ellen indított keresetet akár zsidó, akár keresztény. Az utóbbi esetben a zsidóbíró keresztény és zsidó esküdtekből alakított törvénszékekben mondotta ki az ítéletet, melyet, ha az esküdtek nem tudtak megegyezni, az országos zsidóbíróhoz, miután pedig e hivatal

¹⁾ A pozsonyi 1447-iki telekkönyvben a következő jegyzet fordul elő: »Item Brentl Jud bleibt schuldig dem Gerstl Juden seinen Eidam 14 Gulden und VIII. n. den. wyennen. nach laut ains Judenbrief, den der Bentl seinem aidem Gerstl gebn hat von seinem Morgengab wegen, und was an der geldschuld abgieng, das hat der Gerstl fuerbas auf das Haws des Bentl.«

²⁾ Egy Dorothea nevű soproni keresztény asszony fejére, ki Handl zsidó feleségét meggyilkolta és kirabolta, valamivel 1525 előtt a város mondotta ki az ítéletet; *Okiratok* 67. sz.

³⁾ *Hajnik*, i. h. 206. és 220. l. 78. jegyz. A keresztény gyermek meggyilkolásával vádolt nagyszombati zsidók ügyében a nádor hozta az ítéletet; l. fent. 242. l.

megszűnt, a nádorhoz, vagy II. Ulászló óta a budai várnagyhoz, fontosabb esetekben magához a királyhoz felelbezték.¹⁾ Zsidók közti peres ügyekben pedig a zsidóbíró csak a »béth-dín« hozzájárulásával hozhatott ítéletet, és ezt a régi eljárást Zsigmond király 1436-ban megerősítette.²⁾

A zsidóbírónak a zsidók fölötti hatósága ilyformán alig nevezhető bírónak, hanem inkább rendőri volt. Hivatalához tartozott ugyanis a zsidókra vonatkozó rendeleteket végrehajtani, a zsidókat kötelességeik teljesítésére és tartozásaik lerovására inteni vagy szorítani, valamint a bűnösöket kiszolgáltatni az illetékes bíróságnak, s e bíróságot minden tekintetben támogatni.

A zsidóbíró tisztségéhez tartozott végre, hogy *közzetűül* szerepeljen zsidók és keresztények közt, valahányszor mindkét félnek bizalmi férfiúra volt szüksége. A zsidóknak ugyanis az a körülmény ajánlotta őt, hogy hivatala voltakép védelmökre és jogállásuk törvényes fentartására szolgált; a keresztényeknek pedig az, hogy maga is keresztény, a város egyik legelőbbkelő és legvagyonosabb polgára, rendszerint városi főbb tisztviselő is volt, a kiről fölteheték, hogy a zsidókkal szemben elég független állást foglal el és szíven hordja a város s a polgárok érdekeit.

¹⁾ A pozsonyi 1376. statutum úgy akarja, hogy e vegyes törvényszék föllebbezhessen »in der Stadt ze Prespurch und nicht fürbasz.« Már II a j-nik (*i. h.* 221. l. 79. jegyz.) megjegyzi, hogy ez »talán csak Pozsonyban volt helyhatósági jog.« Bizonyosnak tekintendő, hogy ez a város részéről csak kísérlet volt, a zsidókra ily esetekben is kiterjeszteni törvényhatóságát, mert tudunk számos példát arra, hogy ezentúl is magában Pozsonyban nem a város, hanem a király, vagy helyettese szolgáltatott igazságot keresztényeknek, kik zsidók ellen indítottak keresetet.

²⁾ L. fent. 190. l. *Hajnik*, (*i. h.* 221. l.) — úgy hiszem, tévesen — ebből azt akarja következtetni, hogy Zsigmondnak e rendelete előtt az efféle esetekben »a zsidóbíró kezdetben úgy látszik maga ítélte.« A zsidók, mint már többször említettük, vallásos kötelességüknek tartották, hogy a közöttük fölmerült magánjogi kérdéseket vallási törvényeik szerint, a »béth-dín« által intéztessék el. Oly ítéletbe, melyet a zsidóbíró maga hozott, még a nyertes zsidó fél sem nyugodott volna belé. A Zsigmond törvényében említett zsidó »jurati,« középkori nyelvszókás szerint, a zsidó »béth-dín« tagjait jelenti. A rabbi-ülnök hivatalos czíme még a múlt században, sőt később is, rendszeren »juratus« (Jurist) volt.

Mint bizalmi férfiú, egyességet csinált, ha viszálykodás támadt a zsidó község, illetve egyes zsidók, meg a város, illetve egyes polgárok közt; elnöke volt a keresztény és zsidó esküdtekből álló vegyes törvényszéknek, melyről fentebb emlékeztünk, és része volt az úgynevezett »zsidó-registrum« vagy »zsidó-könyv« kezelésében, hová a keresztényeknek adott kölcsönöket, a feltételekkel együtt, be kellett jegyezni. Ezen adósságok bejegyzése és kitörlése vagy általa, vagy legalább az ő jelenlétében történt. Gyakran maga a könyv az ő őrizetére volt bízva, úgy azonban, hogy azt, legalább Pozsony helyi törvénye szerint, de valószínűleg másutt is, csak egy keresztény és egy zsidó esküdt előtt nyithatták ki; a bejegyzés vagy kitörlés megtörténte után pedig a két esküdt pecsétjével ismét le is zárták. ¹⁾

A »zsidó-könyv« azonban koránsem valamely országos törvény által szentesített általános intézmény volt, hanem külföldi intézmény, melyet e korszak elején különösen az Ausztriával szomszédos városok, mint Pozsony, Sopron és Nagyszombat, befogadtak.

Budán, például, nem létezett »zsidó-könyv«. Ott zsidó és keresztény hitelezők számára egyaránt mindig a város jegyzője állította ki a szokásos adós- és záloglevelet. Csakhogy a zsidó hitelezőknek évenként egyszer be kellett mutatniok adósleveleiket a városi bírónál, ki akkor maga elé idézte a keresztény adósokat, hogy meghallgassa netaláni ellenvetéseiket vagy tiltakozásaikat. A be nem mutatott adóslevelek pedig érvényen kívül helyeztetek. ²⁾

A késedelmező vagy fizetni nem akaró keresztény adósokat mindig a város bírása előtt kellett beperelni, s annak kötelessége volt őket fizetésre szorítani, még pedig nemcsak a hatósága alatt álló polgárokat, hanem tőle telhetőleg, más városok polgárait s a szomszéd földesurak jobbágyait is, kiket ha a város területén hatalmába keríthetett, árúikkal és egyéb jószágukkal együtt, a

¹⁾ A zsidó-könyvre nézve l. fent. 169. l. és 321. l., 2. jegyz., valamint *Hajnik*, i. h. 223. l.; v. ö. *Stobbe*, i. h. 128. l.

²⁾ *Budai törvénykönyv* §. 192. és 196.

zsidó hitelezők javára letartóztatott.¹⁾ Elképzelhető, hogy ezen eljárás, mely ellen a letartóztatott polgárok és jobbágyságok illetékes bíróságai, illetve földesurai rendszeren tiltakoztak, mennyi viszszásságnak, néha komolyabb jogi kérdéseknek, sőt összekocznásoknak volt okozója. Ennek következtén a városok ezen terhes kötelességtől szabadulni iparkodtak, s ezt néhol sikerült is elérniök.²⁾

Mint a régebben ismeretlen zsidó-könyv, úgy a zsidó esküforma is külföldi, különösen német befolyásra vall. Esküjük a IV. Béla kiváltságlevelében felsorolt legtöbb esetben még mindig bírt ugyan bizonyító erővel³⁾; de míg az Árpádok alatt »saját szokásaik szerint,« azaz úgy tették le azt, a mint vallásuk szabványai előírták, Mózes öt könyvére pedig csak fontosabb esetekben és csakis a király vagy helyettese előtt: most, a zsidók hátrányára, eleinte módosították, később egészen eltörölték ezt a régebbi eljárást.

Pozsony helyi törvénye, vagy akkor, midőn a zsidók a számkivetésből hazatértek, vagy pedig már az Árpád-ház kihalta után, behozta azt a sajátságos német szokást, mely szerint a zsinagóga ajtaján levő gyűrűded fogantyúra eskették meg a zsidókat, 1376-ban pedig arra kötelezte őket, hogy fontosabb ügyekben az ünnepélyes esküt Mózes öt könyvére a városi bíróság előtt is letegyék (fent. 169. l.).

A budai törvénykönyv szintén nem érte be a zsidók régi esküformájával, hanem újat rendelt, melyet tüzetesen nem ismerünk, mely azonban mindenesetre valamelyik német zsidó-eskü

¹⁾ *Okiratok* 23. sz. A királyi rendeletek, melyek a zsidó-adósságok vagy kamatok fizetését elengedik, a bíróságoknak rendszeren meghagyják, hogy a keresztény adósságokat, e tartozásaik miatt, ne zaklassák »in p e r s o n i s, rebusque et bonis eorundum;« v. ö. fent. 298. l.

²⁾ Mindezekre nézve fölötte tanulságos Mátyás királynak 1475. április 28-án kelt rendelete *Telekinél*, *Hunyadiak kora* XI. 532. l.; v. ö. *Hajnik*, i. h. 222. l., 84. jegyz. és fent. 299. l.

³⁾ V. ö. IV. Béla kiváltságlevele 2., 3., 6. és 7. cikkét az 1376. pozsonyi statummal, Ballusnál i. h. 266. l. köv. és a *budai törvénykönyv* 195. §-val.

mintájára készült, ép úgy, mint az az esküforma, melyet e korszak vége felé Verbőczy az ő »Hármas könyv«-ébe iktatott. Szerinte a zsidónak, szabott formájú köpenyében, csúcsos kalapban, mezítláb és a napnak fordulva,¹⁾ kell a következő esküt mondania:

»Én, N. zsidó, esküszöm az élő Istenre, szent Istenre, ki az eget és földet, tengert, és mindent, a mi ezeken és ezekben van, teremtetten, hogy ezen ügyben, melyben e keresztény vádol, ártatlan vagyok. És ha bűnös vagyok, nyeljen el a föld, mely Dathant és Abyront elnyelte. És ha vétkes vagyok, szélhűdés és belpokol lepjen meg, mely a syriai Naamánt Elizaeus esdekülésére elhagyta, és Gehazit, Elizaeus szolgáját megszállta. És ha vétkes vagyok, nyavalyatörés, vérfolyás és hirtelen gutaütés érjen, és véletlen halál ragadjon el, és vesszszek el testestül, lelkestül és vagyonos-tul, és Ábrahám kebelébe soha ne jussak. És ha vétkes vagyok, Mózesnek a sinai hegyen nyert törvénye semmisítsen meg, és mindazon írás, mely Mózes öt könyvébe van írva, szégyenítsen meg. És ha ezen eskü nem való és igaz, törüljön el Adonay és Istenségének hatalma.«²⁾

Ezen esküforma majdnem szórul szóra megegyez a Conrad, mainzi érsek által 1160—1200 körül megállapított, úgynevezett »Erfurti zsidó-eskü«-vel,³⁾ mely Németországban messze elterjedt, és, úgy mint Verbőczynél, többnyire néhány hozzáadással,⁴⁾

¹⁾ Azaz kelet felé, mivel a zsidók imádságközben kelet felé fordulnak. Löw (a Busch-féle évkönyv V. 83. l. és *Ben-Chananja* VI. 215. l.), abban a téves nézetben van, hogy Magyarországon nem volt külön zsidó-öltözet s ő a »chlamide vel pallio« szavakon az ima-köpenyt (talith) vagy a halottas ruhát érti. De a közvetlen utána követelt zsidó kalap (»et pileum judaicum in capite suo habens«) valamint a löwenbergi »vörös könyv«-ből alantabb felhozott idézet azt bizonyítják, hogy itt a többször említett zsidó köpenyről van szó.

²⁾ *Verbőczy, Hármas könyv* III. 36., csekély eltérésekkel az Akadémia által eszközölt magyar fordítás szerint.

³⁾ Így nevezik, mivel Erfurt városa levéltárában találták; a nevezett város ugyanis a mainzi érsekséghez tartozott; l. *Stobbe, i. h.* 157. l., hol az eredeti német szöveg közöltetik.

⁴⁾ Ilyen *Verbőczy* nél az a mondat: »És ha vétkes vagyok, nyavalyatörés« sat. egész addig: »Ábrahám kebelébe soha ne jussak;« valamint

széltiben el volt fogadva. De az eskütétel formaságai egytől egyig szintén német szokásban gyökereztek s a különféle német országos és helyi törvényekben egyenként számtalanszor, a Löwenberg városa úgynevezett »vörös könyv«-ében pedig *összevéve is* előfordulnak, még pedig ugyanazon sorrendben és majdnem ugyanazon szavakkal, mint Verbőczynél.¹⁾ Kétségtelen, hogy Verbőczy ezzel a zsidó-esküvel nem új törvényt alkotott önkényesen, hanem szokása szerint elfogadott valamely fennálló törvényes eljárást, tâu a budai törvénykönyv említett zsidó-eskujét.²⁾ S ez a német zsidó-eskü a hármaskönyv tekintélyénél fogva, mint országos törvény, tényleg átment a magyar jogéletbe.³⁾

A végzet iróniája, hogy Verbőczyről, a ki ilyformán törvénynyé tette hazánkban ezt a zsidókra nézve meggyalázó esküformát, és a ki különben is minden alkalommal a legnagyobb megvetéssel szólott a zsidókról,⁴⁾ az ellene felbőszült Ferdinándpártiak azt hiesztelték, hogy ép a budai zsidó temetőben lelte sírját. Ezen tudósítás azonban, ha egyáltalán igaz, valószínűleg csak Verbőczy ideiglenes eltakarítására vonatkozik.⁵⁾

a zármondat : »És ha ezen eskü nem való« sat. Ezen hozzáadások azonban szórul szóra előfordulnak a löwenbergi »vörös könyv«-ben (*Stobbe, i. h. 159. l.*); valószínű, hogy Verbőczy innét vette. Mint a következő jegyzetből kiviláglik, Verbőczy egyébként is használta e könyvet; lehetséges azonban, hogy e könyv szerzője, szintugy, mint Verbőczy, egy közös harmadik forrásból merített.

¹⁾ »Swenne ein jude sal swern, so sal her sinen mantil an haben, und einen juden huet uffe, unde sal barfuz sten uf einem dreibeinigen stul unde sal sten gegin der sunnen«; *l. Stobbe, i. h. 155. l.*

²⁾ A *Budai törvénykönyv* kiadói a »Von den Judenn ayd« czinű 195. §-hoz, melynek szövege a kéziratban hiányzik, jegyzetet írtak, melyben a fentemlített erfurti zsidó-esküt közlik mint olyant, mely a hiányzó esküformának mintájául szolgálhat. Közlik továbbá a Verbőczy zsidó-eskujét is, de nem utalnak rá, hogy az utóbbi nagyjában nem egyéb a német esküforma fordításánál.

³⁾ Júda zsidó, midőn Apafy Mihály erdélyi vajda kinevezte őt török tolmácsának, 1671. október 12-én épen ezt az esküt tette le a nevezett fejedelem és a fejedelemné előtt; *Török-magyar okmánytár VII. 68. l.*

⁴⁾ L. fent. 274. és 296. l.

⁵⁾ Hogy Verbőczyt a budai zsidó sírkertben eltemették, mint szemtanú jelenti *Muthnoky, Vier wahrhaftige Missive*, sat. III., valamint Révay

Mint a zsidók esküjére, úgy még pecsétjeikre nézve is külön intézkedések voltak. Némely városban egészen megtagadták tőlük a pecséthasználát jogát, a minek az volt a következménye, hogy az ilyen városnak, mint például Sopronnak, helyi törvénye szerint, a zsidó által kiállított okírat jogerővel bírt olyankor is, midőn keresztényeknél még a szerződő felek pecsétje is szükséges volt.¹⁾ Más helyeken, a hol pecsétet használhattak, úgy látszik, megtiltották nekik a vörös pecsétviasz használatát és arra szorították őket, hogy *zöld* viasszal éljenek.²⁾

Ferencznek küldött egykorú levelében *Reusner Miklós*-nál, *Epistolarum Turcicar.* libri V. (majnai Frankf. 1598) IX. 12. l.; azonkívül *Ware New Zeitung vom Türken*, (l. róla *Kertbeny Károly*, *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom* sat. I. No 570), végre *Thurnschwamb*, *Engelnél i. h.* I. 194. l. — Ezekkel homlokegyenest ellenkezik *Szerémi György* későbbi tudósítása (*Emlékiratok* 373. l.), mely szerint Verbőczy »eltemettetett egy márvány sírban, a keresztények Szt. Magdolnáról nevezett temploma mellett.« *Jankovich*, *Tudományos gyűjtemény* 1829. évf. X. sz., 6. l. köv. Szerémi tudósításának hitelességét vitatja. Szerinte, Muthnoky lutheránus volt és Verbőczyt, ki Luther híveit üldözte, meggyalázni akarta, s azért híresztelte róla, hogy nem részesült keresztény temetésben. A szintén lutheránus és Verbőczyt szidalmazó *Thurnschwamb* pedig csak Muthnokyt követi. Ezen érvelés minden esetre figyelemre méltó, csakhogy megfordítva áll Szerémire s az őt követő Verancsicsra nézve is, a kikről megint föltehető, hogy, mint katolikus papok, tagadni akarják, hogy a zsidó sírkertben eltemették Verbőczyt, a buzgó katolikust, ki, úgy mint ők, János király híve volt. E két ellentétes tudósítással szemben, a következő hozzávetést kockáztatom. Verbőczyt, midőn Budának török kézre jutása után meghalt, csakugyan a zsidóknak, mint látni fogjuk, a mohácsi vész óta nem használt temetőjében takarították el; s pedig vagy a törökök, kiket azzal vádoltak, hogy őt megmérgezték, s kik eltorzított tetemeit tudvalevőleg, szigorúan őrizték; vagy pedig maguk a keresztények, kik őt, mint a hitetlenek szolgálatában meghalt bírót, nem méltatták keresztény temetésre. Máskülönben az akkor Budán tartózkodó Muthnoky nem jelenthette volna azt, nem sokára azután, a közel Esztergomban élő Révaynak. Később azonban kieszközölte Izabella, János király özvegye, hogy pártja rendületlen hívének porai a Magdolna-templom melletti keresztény sírkertbe tétessenek át.

¹⁾ Fent. 166. l. és *Hajnik*, *i. h.* 244. l.

²⁾ *Okiratok* 22. sz.; a vörös viasz használata, tudvalevőleg, kiváltságot képezett.

HETEDIK FEJEZET.

(Az előbbinek folytatása.)

Zsidó-útezak. — Keletkezésük. — Fekvésük. — Rendeltetésük és külsejük. — Községek. — Hitközségi intézmények és hivatalnokok. — A budavári Szombat- és Zsidó-kapú. — A budavári zsidó-útca. — Erődítési s őrsége. — A zsidó-torony. — A budai zsidó temető. — Budai zsidó pénzkölcsönzők és nagykereskedők. — A zsidóság műveltségi és vallási állapota. — Társalgási nyelv. — Theologiai tudomány. — Nagyszombati Ájzek, a »Minhágim« szerzője. — A leányáról meg a nagyszombati hercegfiről szóló munda. — Budai Nátán. — Méér, Kálmán és Gedel rabbik Sopronban. — Pozsonyi, budai és kismartoni rabbik és tudósok.

A zsidó-kalap, zsidó-köpeny, zsidó-könyv és zsidó-eskünek természetes kiegészítője volt a *zsidó-útca*.

A zsidók, a hol nagyobb számmal voltak, ebben az egész korszakban rendszeren együtt laktak bizonyos utcákban vagy városrészekben, így: Nagyszombatban,¹⁾ Sopronban,²⁾ Pozsonyban,³⁾ Győrött,⁴⁾ Budán,⁵⁾ Esztergomban,⁶⁾ és valószínűleg

¹⁾ *Bonfin., Decades*, V. lib. 4 a nagyszombati zsidóéletéről szólván, azt mondja, hogy az eltűnt keresztény gyermeket azelőtt »in vico Judaeorum« látták volt. Ferdinand királynak egy 1527-ben kelt adománylevele említi az ottani »platea Judaeorum«-ot *Hajnik, i. h.* 212. l., 37. jegyzet. *Korabinsky, Geographisch-historisches Lexicon v. Ungarn Tirnau* szó alatt a XVI. századból két zsidó-utcát említ Nagyszombatban: Jerichót és a jeruzsálemi utcát, azonkívül még egy zsidókapút; forrásait, melyeket nem idéz, nem ismerem.

²⁾ *Okiratok* 15. sz. és *Hajnik, i. h.* 212. l., 37. jegyz.

³⁾ »Qui certam partem illius civitatis habitatis« írja V. László a pozsonyi zsidóknak, *Okiratok* 21. sz.; az ottani zsidó-utcát később kalapos-utcának (Hutter-Gasse) nevezték. *Rakovszky István, Adatok Pozsony történetéből* 8. l.

⁴⁾ *Függelékek*, XI. sz.

⁵⁾ A budai zsidó-utcáról alantabb bővebben szólunk.

⁶⁾ *Fejér, i. h.* X. 1., 162. l.

több más városban is. Birtak ugyan ez utcákban keresztények is házakat, különösen egyházi személyek és országnagyok, kik a zsidó-utcái házakat valószínűleg többnyire Nagy Lajostól kapták ajándékba, a zsidók számkivetésekor (fent. 136. l.); de azért e házak lakói majdnem kizárólag zsidók voltak.

Törvény, mely a keresztények közt való lakást a zsidóknak megtiltotta volna, nem létezett; ¹⁾ ellenkezőleg, tudjuk azt, hogy például Budán a zsidó-utcán kívül más utcákban is lakhattak. A zsidó-útca csupán egy régibb olasz és német intézménynek utánzása volt, mely szerint a különféle nemzetiségek a városnak külön részeiben szoktak lakni, s ez az intézmény már az előbbi korszakban meghonosult Magyarországon is. (fent. 138. l.) Általános, mondhatni, országos szokássá azonban csak ebben a korszakban vált; egyrészt azért, mivel a keresztény társadalom, mely a zsidókat még ruha tekintetében is el akarta különíteni, szívesen látta és nyilván előmozdította helyi elkülönítésüket is; másrészt azért, mivel a külön utcában lakás magának a zsidóságnak is kedvére volt. Így, tudniillik, könnyebben és háborítatlanul gyakorolhatta vallási szokásait, egyúttal pedig nagyobb biztosságban érezte magát. Mert azonfelül, hogy a zsinagóga s a közelében levő egyéb községi intézetek voltak a természetes középpont, mely körül a zsidók csoportosultak: régi vallási szokásaik értelmében, olyan helyen kellett lakniok, mely szombat napján el volt zárható, vagy legalább bizonyos korlátok által elkülöníthető, ²⁾ mivel különben, az ünnep megszegése nélkül, nem volt szabad még a legkisebb tárgyat se az utcán vinniök. Ily helyet pedig a maguk számára természetesen csak úgy csinálhattak, ha külön utcájok volt. Már ez a körülmény megfejté azt, hogy a zsidók, bár nem kényszerítették őket reá, önkényt meghúzódtak bizonyos utcában vagy negyedben, a hol, mivel ők voltak az egyedüli lakók, kényük-kedvük szerint intézkedhettek.

¹⁾ Sopronban megkísérelték ugyan négy házra, vagy házcsoportha szorítani őket, de e helyi törvénynek nem volt fogantatja; fent. 199. l.

²⁾ E korlátokat jelképezi a több zsidó községben mind maig szokásos, úgynevezett »eruv«, mely, például sodronyok által, bizonyos utcát vagy városrészt elkülönít; l. *Sulchán-Áruch*, Órách-Chájim 366—395. fej.

De ezen eredetileg tisztán társadalmi és vallási intézmény idővel még egészen más jelentőséget is nyert, a mennyiben egy nagyon gyakorlati célra is szolgált egyúttal, t. i. a személyi biztonság és szükség esetén az önvédelem céljára. A zsidó ugyanis, a kit, mihelyt felöltő ruházatában az utcán megjelent, szitokkal, kődobással és ütleggel fogadtak,¹⁾ végre csak hitfelei közt, a maga utcájában érezte magát biztonságban; csak ott kereshette föl zsinagógáját háborítatlanul. Azonkívül pedig oly időkben, mikor a zsidóhajsza napirenden voltak, s a legcsekélyebb előre nem látható körülmény elegendő volt arra, hogy a zsidókat megtámadják, természetesen előnyükre vált, ha mindnyájan együtt laktak. Itt, szükség esetében, egyesült erővel és annál könnyebben védelmezhetők magukat, mivel csak *egy* pontot kellett védelmezniök, t. i. az utcájokba vezető s az ily eshetőségek tekintetéből nyilván erősen épített kapút, melyet veszély idején bezártak és eltorlaszoltak. Ilyformán, mint a budai zsidók példájából láttuk, könnyebben és sikeresebben ellenállhattak a rájuk támadó tömegnek, mely kivált a Mátyás utáni időkben mind sűrűbben meg szokta őket rohanni.

A mellett, hogy a polgárok is szívesen látták a zsidókat a város legvégén, kétség kívül ez az önvédelemre való tekintet volt fő oka annak, hogy a zsidó-utca nem a város közepén, hanem rendszerint a várfal mentében, többnyire a város egyik kapuja mellett volt,²⁾ úgy, hogy már fekvése fődözte a városból jövő támadások ellen. Háború idején, ez, természetesen, azzal a hátránnyal járt, hogy a várost megszálló ellenség első ostroma ép a zsidó-utczát érte.³⁾

A kapúk, melyek a zsidó-utczát elzárták, mintegy külső jelei voltak azon korlátoknak, melyek a zsidókat elkülönítették a

¹⁾ L. fent. 248. l.

²⁾ A budai zsidó-utca fekvéséről l. alantabb. Hogy a régibb győri zsidó-utca szintén a várfal mellett volt, azt bizonyítja az ottani 1567. évi telekkönyvnek a zsidó-utczáról szóló több adata, *Villányi, Győr-vár és város* 133—4 l.; a nagyszombati »zsidó-kapú« (fent. 330. l. 1. jegyz.) szintén arra utal, hogy a zsidó-utca ennek közelében volt.

³⁾ Ez, mint látni fogjuk, Budán több ízben megtörtént.

város többi lakóitól. E kapúkon belül egész más élet folyt, mint kívülök; itt minden sajátos, különleges s eltérő attól, a mi a többi városrészekben szokásos volt. Más itt a vallás, az életmód, mások a társadalmi viszonyok és a szellemi állapotok, más maga a törvénykezés s az igazságszolgáltatás.

Az ilyen zsidó-útca, mely mintegy város volt a városban, nem valami kellemes látvány lehetett. A házak rendesen szegényes külsejűek, elhanyagolt állapotban, gyakran dülő félben voltak; vagy azért, mivel lakóik így legkevesebbé vélték felidézni a nyers tömeg irigységét és fosztogató vágyát; vagy azért, mivel számot vetvén kiűzetésük eshetőségével, nem akartak pénzt fordítani fekvőségeikre; vagy pedig azért, mivel keresetükben megszorítva, és különféle adók és zsarolások által kimerülve, tényleg nem voltak képesek jobb karban tartani házaikat.¹⁾ A házak száma, a tér szűke miatt, aránylag nagyon csekély volt; a soproni zsidó-utczában például mindössze tizenhatra rúgott, s e tizenhat házban meg kellett férni legalább is négy- vagy ötszáz főre menő zsidóságnak, többnyire a keresetéhez szükséges helyiségekkel együtt.²⁾

Nagyon is természetes, hogy ily körülmények közt a zsidó-utczában csak úgy hemzsegett a népség. A járó-kelők többnyire zsidók voltak, kik, ha a keresztény városrészekbe mentek, vagy onnét visszatértek, a hegyes zsidókalapot, a köralakú foltokkal ellátott, vörös vagy más színű zsidó-köpenyt és a csuklyát viselték.³⁾ Itt-ott keresztények is jártak köztük, adás-vevés, vagy

¹⁾ L. fent. 309. l.

²⁾ Fent. 309. l. és *Függelékek XI. sz.* — Lehettek és nyilván voltak is egyes zsidók, kik a keresztény városrészekben laktak, vagy ott legalább boltot és raktárt bírtak; törvény ezt nem tiltotta, s a zsidó-útca szűk volta majdnem elkerülhetetlenné tette. Budán, mint látni fogjuk, a zsidó nagyeden kívül is laktak zsidók, s az a »Judenhof,« melyet Pál pozsonyi polgár két ottani zsidónak 1368-ban eladott, (*Hajnik, i. k. 205. l., 7. jegyz.*) valószínűleg a zsidó-utczán kívül fekvő ház volt, melyben zsidók laktak, vagy üzleti helyiségekkel bírtak, mert zsidó-utczabeli házat alig neveztek volna »Judenhof«-nak; ott csupa »zsidó-udvar« volt.

³⁾ A különféle zsidó-jeleket valószínűleg csak a zsidó-utczán kívül viselték; hogy, mint a budai zsinat idevágó határozata mondja »a Christia-

valamely kölcsön felvétele vagy visszafizetése végett. A szűk utczában jobbra és balra, de nyilván az udvarokban is, egymást érték az üzleti helyiségek, boltok, raktárak és műhelyek, elég változatos, de rendszeren szegényes tartalmukkal.

A zsidók keresetének megszorítása következtében jobbára nagy zsibvásár volt az egész. Árultak ott könnyű és olcsóbb posztóneműeket rófszámra és kicsinyben, ócska-ruhákat s csere-bere útján összegyűjtött egyéb tárgyakat. Ott mérték ki a levágott barmoknak vallásilag tilos húsrészeit, melyeket nem volt szabad eladás végett máshová vinniük; ott rakták ki s értékesítették a ki nem váltott és elévült különféle zálogtárgyakat. A műhelyekben pedig azok a mesteremberek dolgoztak, kik zsidó létükre is űzhették mesterségöket, többnyire olyanok, kik hitfeleik számára a szükséges ruhát készítették. Ott voltak végre a zsidó községnek sajátos intézetei: a zsinagóga, melylyel még a kisebb községek is bírtak, ¹⁾ s mely, mint Pozsonyban, Sopronban és Budán, ²⁾ úgy szintén minden nagyobb községben, külön épület volt. Szomszédságában lehetett az iskola céljaira szolgáló helyiség, a hol a rabbi az érettebb ifjúságot és a község tagjait a talmudra oktatta, ³⁾ továbbá az akkoriban nélkülözhetetlen rituális női fürdő, ⁴⁾ végre, nagyobb községekben, a szegények és idegenek számára fentartott kórház is. ⁵⁾

Az ilyen külön utczáat elfoglaló zsidó község (communitas, vagy: universitas Judaeorum), ha csak a saját kebelében kitört viszályok a városi vagy országos zsidóbíró, illetve a zsidó-prae-fectust beavatkozásra nem kényszerítették, önállóan intézte összes

nis distinguantur et cognoscantur quum extra domos, sive habitationes exeant, vel incedant, vel publice quocumque modo appareant; c
1. *Kohn, Az 1279. budai zsinat összes végzése, Történelmi tár* 1881. évf. 547. l.

¹⁾ Például a bazini; *Függelékek XI. sz.*

²⁾ A pozsonyi zsinagóga adómentes volt, tehát külön épületnek kellett lenni, *Hajnik, i. h.* 214. l., 49. jegyz.; a sopronira nézve l. fent. 309. l., 2. jegyz.; a budairól alantabb szólunk.

³⁾ A zsidó gyermeket legalább a héber olvasására tanították, l. fent. 135. l.; a talmud tanítása pedig a rabbik fő teendője volt.

⁴⁾ Fent. 150. l.; v. ö. *Bél Mátyás, Notitia Hungariae novae* III. 444. l.

⁵⁾ *Hajnik, i. h.* 213. l.

belügeit. Élén a községi tagok által megválasztott előljárók (Primates¹⁾) állottak; ezeket is közönségesen zsidóbíróknak (Judenrichter, Judices Judaeorum) nevezték, s azért jól meg kell őket különböztetni a városi keresztény zsidóbíróktól. Mellettük, tanácsadói vagy ellenőri minőségben, néhány előbbkelő zsidó működött, kiket, úgy látszik, »senior«-oknak nevezték,²⁾ s a kikhez mindenesetre hozzátartoztak a fent (321. l.) említett zsidó esküdtek is. Külön előljárók (Tempelherren³⁾) állottak a zsinagóga, s mindenesetre azon jótékonyági és temetkezési egyletek élén is, melyek, mint mindenütt, úgy Magyarországon is, a legrégibb idők óta feltalálhatók minden zsidó községben (fent. 58. l.). A zsidó theologiai tudományok hazánkban ebben a korszakban virágozván fel, minden községnek bizonyára volt rabbija, ki az érettebb ifjúságot a talmudra tanította, és ülnökeivel, kisebb községekben valószínűleg csak e tisztségre képesített községi tagokkal, a rabbinátusi ítélőszéket, a »béth-dín«-t alkotta. A gyermekek számára már az előbbi korszakban találtunk tanítókat.

Említésre méltó még a község szolgálja, az úgynevezett zsidó-mester, héberül »sámmes«, ki egyebek közt a zsinagógabeli isteni tiszteletnél is segédkezett, miért az egyházuk rendtartásából kiinduló keresztények *egyházfinak* vagy *sekretyésnek* is szokták nevezni.⁴⁾ Minthogy pedig akkoriban csak vallásos és a theo-

¹⁾ L. az 55. sz. *okírat* kezdetét.

²⁾ »Vobis Judicibus et Rectoribus Judeorum, nec non Senioribus et universis Judeis nostris« mondja V. László a pozsonyi zsidó községhez intézett levelében, *Okírat* 19. sz. »Judices« alatt az előljárók, (fent. 266. l., 3. jegyz.) »rectores« alatt valószínűleg a vallási főnökök, a rabbi és ülnökei értendők, a »seniores« pedig az előjáróságot támogató választmányféle testület tagjai, nyilván azok, kiket az *Ain erschrockenlich Geschichte* »fürnemisten juden, in Ebreyisch Cholimannak« nevez. Cholimann, a héber »kahal« (község) és a német »Mann«-ból képzett, a zsidó köznyelvben még ma is Kóhlimann-nak ejtett szó olyan egyént jelent, a ki, a nélkül, hogy épen előljáró volna, hivatalból foglalkozik a község ügyeivel.

³⁾ Így nevezi őket az *Ain erschrockenlich Geschichte*.

⁴⁾ L. *Függelék*, I. sz.; az *Ain erschrockenlich Geschichte* »Juden-Messner«-nek nevezi.

logiai tudományokban jártas egyéneket szoktak e hivatalra kinevezni, a »sámmes« egyúttal mint a község megbízottja, illetve titkára is szerepelt, ki a község által kiadott okiratokat kiállította, s ha nem héber nyelvű okiratok voltak, egyúttal a község nevében aláírta. Nagyobb községekben, mint például Budán, két vagy több ily »községi szolga és megbízott« volt alkalmazva.¹⁾ Kántora még a kisebb községeknek is volt, csak hogy az ilyenekben végezte egyszersem mind a titkár teendőit is, és őrizte a község levéltárát, vagy legalább hivatalos okiratait.²⁾

A szokásosnál kedvezőbb, több tekintetben sajtóságos és érdekes képet nyújt a *budavári* zsidó-útcza, melynek lakói aránylag jobb viszonyok közt éltek, és mely e korszak vége felé nem csekély jelentőségű külön várost képezett a várban.

Buda közelében, Ó-Budán vagy Felhévizen, a Császárfürdő környékén, már 1220 körül laktak zsidók (fent. 150. l.). Midőn IV. Béla vagy negyvenöt évvel később, 1246 körül, a tatárjárás után Buda-várát alapította, a vár legelső lakói közt zsidókat is találunk, kik vagy önkényt települtek oda, mivel falak mögött nagyobb biztonságban érezték magukat, vagy pedig meghíva maga a király által, ki az új várost mentül hamarabb be akarta népesíteni.³⁾ El zsidók, valószínűleg még mielőtt a vár falai és kapúi tökéletesen fölépültek, a várnak legszélő éjszaki részén, a mai bécsi-kapu helyén telepedtek le. Vagy azért, mivel e kapu akkor még el nem készült és számára rést hagytak a falban; vagy pedig azért, mivel oly szerkezetű volt, hogy a szombat hagyományos megünneplése céljából szükségesnek látták: azt a bejáratot vagy kapút, mely kívülről az általuk lakott városrészbe vezetett, körülvették az úgynevezett »szombat-zsinórok«-kal, melyek számukra a *kapút* jelképezték. Innét, magát a vár-kapút is, egész a török időkig, *Szombat-kapú*-nak (Porta Sabbathi, Samsten-Thor) nevezték.

¹⁾ Okiratok 55. sz.

²⁾ *Iszerleim Izrael, Peszákim u-Kethábim* 184. sz.; v. ö. *Héber kútforrások* 59. l.

³⁾ A budai zsidó-útczára, a zsidó- és a szombat-kapúra vonatkozó forrásokat és részletesebb adatokat, a mennyiben itt nem volnának felhozva, l. alant. *Függelékek* XII. sz.

Tőszomszédságában, nemsokára a vár keletkezése után, zsinagógát építettek, úgy hogy a kapút már 1307-ben, tehát körülbelől hatvan évvel a vár keletkezése után, a »zsinagóga melletti kapú«-nak is szokták nevezni.

Az útca, hol a zsinagóga épült, s a hol, az építés idején, a zsidók java része lakott, az akkoriban Szt. Miklós-útczának nevezett mai bécsi-útca volt, mely a szombat-, ma bécsi-kaputól a Szt. Miklós-, ma iskola-térig vezetett. Minthogy azonban voltaképi zsidó-útca, a hol a zsidók valamennyien együtt laktak, házáinkban csak Nagy Lajos után keletkezett: a budai zsidóság egy része, midőn a szombat-kapú mellett meg nem fért, vagy házat nem szerezhettek, a vár nyugati részébe ment lakni, s itt abban az utczában települt meg, mely a mai fehérvári kapútól délkeleti irányban a királyi palota felé huzódott, egész a mai Szt. György-tér közepéig, melynek egy része akkor be volt építve.¹⁾ Itt, úgy látszik, aránylag sűrűn laktak és a különben is kis útca nagyobb részét elfoglalták, úgy hogy azt »zsidó-útczá«-nak,²⁾ az ottani kapút pedig, melyet később, de mindenesetre már 1394 előtt építettek, *zsidó-kapú*-nak (*Porta-Judaeorum*, *Juden-Thor*) nevezték. A zsidók tehát eredetileg a vár éjszaki és nyugati kapuja mellett egyidejűleg két külön utczában laktak, a hol azonban keresztények is bírtak házakat és valószínűleg laktak is.

Igy volt ez körülbelől 1424-ig, midőn Zsigmond király a védszentje tiszteletére emelt Szt. Zsigmond-templomát és a hozzátartozó egyházi épületeket ebben a zsidó-utczában építtette, mely ezentúl »Szt. Zsigmond«-, illetve »a volt,« vagy »régí zsidó-útca« néven ismeretes. A zsidóknak ugyanis, a templom építése követ-

¹⁾ Schier, i. h. 58. l.; Rupp, i. h. 122. és 143 l.; v. ö. a Szt. Zsigmond-temploma fekvésére nézve fentebb (193. l.) idézett régibb forrásokat. L. még a M. T. Akadémia által a régi Buda helyrajzi fekvése megjelölésére a várban elhelyezett emléktáblák közül az V. és VI. számúakat.

²⁾ *Platea*, vagy *vicus Judaeorum*, *Juden-Gasse*. Ezt az utcát annál inkább elnevezhették a zsidókról, mivel akkoriban nem volt ott egyház, melynek nevét, akkori szokás szerint, magára az utcára ruházták volna, úgy mint például, a szintén zsidók által lakott Szt. Miklós-útczára. Hasonló oknál fogva a »zsidó-útczá«-t is, mihelyt a Szt. Zsigmond templomát oda építették, ezen a néven nevezték.

keztében, innét ki kellett hurezolkodniok. Természetes, hogy oda költözködtek, a hol többi hitfeleik laktak s a hol zsinagógájuk volt, vagyis a szombat-kapú melletti útczába, vagy legalább annak szomszédságába. Ezentúl, egész a mohácsi vészig, csak ez volt a zsidók által lakott útcza, s ez most nemsokára, névszerint úgy, mint tényleg, zsidó-útczává vált, s terjedelemre és jelentőségre nézve meglepően gyarapodott; részben azért, mert ezentúl a zsidók mindnyájan együtt laktak; még inkább pedig, mert Buda, pár évtizeddel később, a nagy befolyású zsidó-praefectura székhelyévé lón. A XV. század közepéig a székesfehérvári, soproni és pozsonyi községek még tekintélyesebbek és valószínűleg nagyobbak is voltak a budainál; e korszak végén, tehát vagy nyolczvan évvel később, az utóbbiban már négyszer vagy hatszor annyi zsidó volt, mint az előbbiekben. ¹⁾

E nagymérvű szaporodásnak megfelelően a zsidók szükségkép terjeszkedtek is. Az általuk elfoglalt tér a mohácsi vészkor már tekintélyes városnegyed, a melyről egy egykorú olasz tudósító, mint szemtanú, azt jelenti, hogy »igen megerősített hely, fölötté sűrű népséggel, melynek száma hihetetlen nagy,« ²⁾ mint fentebb láttuk, legalább is három ezer. Egy egykorú német tudósítás épen negyedfél ezerre teszi a fővárosi zsidóság számát. ³⁾ Ennek zöme a szombat-kapú melletti zsidó-útczában lakott, mely e korszak végén egyike volt Buda öt nagy útczájának, és egész a Szt. György-térig huzódott; más része pedig, mivel itt mindnyája meg nem fért, a várfalakon kívül, a várhegy aljában levő külvárost szállotta meg. ⁴⁾

A zsidó-útczát, melyhez, a zsidó lakosság nagy számát tekintve, valószínűleg több kisebb mellékútcza is tartozott, elzár-

¹⁾ Fent. 293. l. és *Függelék* XI. sz.

²⁾ *Cuspinianus János* Budának . . . romlása emlékezetére tartott *beszédében* (kiadta Podhrádezy József, Buda 1341, 35. l.) hasonlóképp azt mondja: »Judaei, quorum magnus numerus Budae erat.«

³⁾ L. alant. 339. l., 2. jegyz.

⁴⁾ Antonio di Zuane, olasz kereskedő, ki az 1525. budai zendülésnek szemtanúja volt, elbeszéli, hogy fosztogatták a zsidókat, »quali stanno in la terra et sono in forteza,« azaz: a vár alján és a várban; *Firnhaber, Quellen u. Forschungen z. vaterländ. Geschichte*, Bécs, 1849, 119. l.

lató kapúval ellátott erős falak kerítették, úgy hogy a fentidézett olasz szemtanú szerint, »igen megerősített hely«¹⁾ volt, és a várban valóságos kis várt képezett, honnan a zsidók sikeresen visszaverhették az őket ostromló csőcseléket (fent. 278. l.).

E tekintetben nevezetes egy német röpiratban foglalt adat, mely közvetlenül a mohácsi vész után jelent meg. A névtelen szerző a röpiratban egész komolyan elbeszéli, hogy a diadalmas török seregnek, miután a védetlen fővárost elfoglalta, csupán az ottani zsidóság mert ellenállni. »Szulejmán — úgymond a szerző — a budai zsidó-utcát, mely külön falakkal és erődítésekkel volt ellátva, hatalmasan megtámadta és sokáig erősen ostromoltatta, mely alkalommal vagy harmadfél ezer embert veszített.« Minthogy pedig a zsidók, kiknek külön katonaságuk volt, erősen védelmezték magukat, a törökök végre »ágyúkat vittek fel a várba, a kapukat összelődzték és az utczába berontván, minden élőt felkoncizoltak.«²⁾ Ezt a hamis hírt, egy későbbi német krónikáson kívül,³⁾ nemsokára a mohácsi vész után, I. Ferdinándnak Budán

¹⁾ Külön fallal megerősített zsidó-utcákat a középkorban gyakran találni, oly városokban, hol kiváló nagy zsidó községek vannak; *Stobbe, i. h.* 177. és 275. l.

²⁾ *Neue Zeitung, die Schlacht des Türkischen Keyser mit Ludovico...* hernach volgt des bluthandts, der sich nemet eyn Türkisch Kayser, gethathen sat. 1526. szeptember 30., h. n., 4^o, négy levél. A ritka nyomtatvány idevágó érdekes tudósítása az eredetiben következőkép hangzik: »Auch alsbald nach Eroberung der Stadt Ofen, die Judengass, welche in der Stadt gelegen und mit sondern Mauern und bevestigungen fürsehen gewesen ist, gewaltiglich angegriffen, vast lang gestürmet vnd bey drittehalb tausend man darvor verloren. Als sich aber die Juden so vast gewürt, vnd mit sonder Krieggssleut bei inen gehabt, haben die Turcken das geschutz in der Stadt zu hannden gepracht, die thor zerschossen, in die gassen gefallen, vnd was athem gehabt hat, alles zerhackt vnd dermassen mit inen gehandelt, das von vierthalb tausend Juden nitt mer dann zwanzig entronnen.«

³⁾ *Löw Conrad, Mahometische History* (Cölln 1596, lapszámozás nélkül) a »Solimannus der zwölfft Türkisch Keyser« című fejezetben hasonlókép elbeszéli, hogy Szulejman, miután a keresztények átadták neki Budát: »Stürmpt darnach die Juden Gass, welche je besondere Ringmauren hat, erobert sie, vnd schlug vil Juden zu todt.«

megfordult követe, Spieszhammer (Cuspinianus) János, egy nyilvánosan tartott beszédben még Bécsben is ismételhette; pedig ott Budát jól ismerték. A budai zsidóságnak a törökökkel vívott harcza és a győztes ellenség által való felkonczolása, mindenesetre, merő koholmány.¹⁾ De azért bizonyos, hogy ezt a mesét föl nem találhatták s annyiszor és, legalább a szomszéd Bécsben, oly nyilvánosan nem ismételhették volna, ha a körülmények, melyekből kiindult: a budai zsidó-útcza erős falai, kapúi, a zsidók nagy száma és a szolgálatukban álló zsoldos katonaság, akkoriban, nem köztudomású, általánosan ismeretes tények.

Ebben a külön falakkal kerített zsidó-útczában, a már említett zsinagógán kívül, volt még egy nagyobb, nevezetes épület: »a zsidók tornya és megerősített háza,«²⁾ hová az 1525-ben megtámadott zsidók, midőn az ostromló tömegnek utcájokban már nem állhattak ellent, értékesebb holmijokkal visszavonultak, s a hol addig védelmezték magukat, míg őket az ostrom alól föl nem szabadították. Bizonyosnak vehetjük, hogy ezen megerősített »zsidó-torony,«³⁾ a zsidó-praefectusnak már többször említett fogháza volt.²⁾

A szombat-kapútól nyugatra, a mai Krisztina-városnak az idétt lakatlan területén volt a zsidók temetője. Fekvése olyan volt, hogy I. Ferdinánd hadvezére Rogendorf, midőn Buda várának 1541-iki vívása alkalmával a Szt. Gellért-hegyről ide tette át ostrom-útegeit, egyaránt törhette a vár éjszaki meg nyugati kapuját.³⁾ 1526-ban, valószínűleg, midőn II. Lajos a török elleni

¹⁾ E vád csupán a *Neue Zeitung* tudósítását éri. Löw Conrad és Cuspinian innét merítették. A monda keletkezéséről e munka II. kötetében szólunk.

²⁾ L. fent. 217. l. Ez a zsidó-torony egészen más volt, mint a budai törvénykönyv 240. §-ban említett »Juden-Turn.«²⁾ A tartalomjegyzék idevonatkozó adatából (14. l.) kitűnik, hogy az utóbbi nem ebben, hanem a régi zsidó-útczában, a zsidó-kapú mellett vagy fölött állott. Ilyen tornya a többi kapúnak is volt; l. i. h. 14. l. és 239. §.

³⁾ *Istványfi, i. h.* lib. XIV., az 1758. bécsi kiadás 144. l.; az itt említett »horti regii«³⁾ ugyanis a zsidó-kapú mellett voltak; l. *Verancsics, II.* 46. l.; »ostromot tőnnék (Rogendorf katonái) az zsidó kapu fölől, király kertnél.«

hadjáratra készült, a király sátrai ebben a temetőben voltak, őrizet alatt, felállítva.¹⁾

A budai zsidók nemcsak nagy számuknál és őrséggel ellátott, megerősített utcájuknál fogva, hanem több más tekintetben is kiváló állást foglaltak el hitfeleik közt. Ők II. Ulászló idejében már nem viselték a megszegényítő zsidó-öltözetet, mely másutt még dívott (fent. 250—1. l.). Voltak köztük gazdagok is, — mint például Szerencsés s a Mendel-család több tagja, — kik nagyobb mérvű pénzüzleteket folytattak, a mi e korszak második felében másutt nem igen fordult elő. Egyebek közt II. Lajosnak és Kassa városának is tetemesebb összegeket kölcsönöztek; sőt üzleti összeköttetésben állottak még a külfölddel is.²⁾ *Fekete* Mendel budai zsidónak és hihetőleg a zsidó-praefectus rokonának, egyebek közt Brandenburgi György, II. Lajos gyámja,³⁾ továbbá Gyarmathi Balassa Ferencz⁴⁾ és Csetneký János nagyobb összegekkel voltak adósaí.⁵⁾ Voltak köztük nagykereskedők is, kik rendszeres és hitelesnek elismert üzleti könyveket vezettek, s a kikuél, ugyancsak II. Lajos alatt, a királyi konyha számára is

¹⁾ *Engel, Monum. ungrica* 217. l.; arra a tudósításra vonatkozólag, hogy Verbőczyt itt temették el, l. fent. 328.

²⁾ Mindezekről l. fent. 267. l. és *Okiratok* 22. és 42. sz.

³⁾ *Knauz, A budai káptalan regestái, Magy. történ. tár.* XII. 143. l.

⁴⁾ Raskay Balázs tárnokmester bizonyítja (Tata, in f. s. Petri et Pauli apostol. a. D. 1510), »quod perfidus Judeus Budensis Mendellus Niger dictus... sponte ac libere professus est et retulit in hunc modum. Quod quamvis magnificus dominus Franciscus Balassa de Gyarmath sibi pro diversis rebus ab eodem levatis et receptis plusquam mille florenos auri obligatus fuisset, tamen de omnibus idem dominus Franciscus Balassa ipsi dicto Mendelli Nigro plenariam ac commodam fecisset satisfactio-nem.« Eredetije a M. N. Múzeumban, *Illésházy-féle levéltár*.

⁵⁾ *Okiratok* 36. sz. — Ezen *Fekete Mendel* II. Lajos később, nem tudni mi okból, el akarta záratni. »Fidelitati vestre — azt írja Pozsony városa tanácsának — harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus Judeum *Fekete Mendel* nuncupatum statim uisis presentibus captiuare et captiuum ad nos mittere debeatis. Aliud facere non audeatis. Datum Bude, feria quarta intra octavas corporis Christi. A. D. 1526. Eredetije *Pozsony város levéltárában* Lad. 20, No. 95; másolatát méltóságos R a k o v s z k y I s t v á n, cs. k. kamarás szívességének köszönöm.

vásároltak. Egy *Dávid* nevű előkelő nagykereskedő, Lajosnak rendes udvari szállítója volt, s a nála hitelre vásárolt árúkat »az ő üzleti könyve szerint« fizette meg a királyi pénztár. ¹⁾

Mily jelentős tényező volt a zsidóság a fővárosban, legjobban bizonyítja az, hogy a mohácsi vész idején, nem tekintve a kisebb régi *zsidó-útczáit*, Budának öt nagy útczája közül egy, — az akkori nagy »*zsidó-utca*,« — három kapuja közül kettő, — a »*zsidó*« meg a »*szombat-kapú*,« — azonkívül pedig egy nagyobb nyilvános tér, — a »*Szombat-hely*,« — a zsidókról volt elnevezve. ²⁾

Szomorú társadalmi és jogviszonyainál valamivel kedvezőbb képet nyújt a zsidóság szellemi és műveltségi állapota.

A külső okokban rejlő s elég gyakori kitéréseket nem tekintve, a zsidók egész bensőséggel csüggttek őseik vallásán. Nagyjában szegényes viszonyaik daczára, kétségkívül áldozatok árán, mindennütt építettek zsinagógát, vagy berendeztek czéljainak szolgáló valamely helyiséget, állítottak egyéb vallási és hitközségi intézeteket s fizették a szükséges tiszti kart. Mint az e korszakbeli héber kútforrásokból kiviláglik, a vallási életben szigorúan a középkori zsidóság által elismert legaprólékosabb hagyományok és szokásokhoz ragaszkodtak. ³⁾

Vallási gyakorlatuk megegyezett nyugati szomszédaik, különösen az osztrák, morva és stíriai zsidók vallási gyakorlatával,

¹⁾ *Fraknói, Thurzó Elek, kir. kincstárnok 1525. számadási könyve, Magy. történ. tár XXII. 98. l. Márczius 7. alatt*: «Eodem die David Judeo Budensi, pro rebus ab eodem ad facta Regie Majestatis in credenciam leuatis prout in registro mercatorum habetur, soluti sunt fl. CCCII. d. VII.» Ez a számadásban előforduló egyik legnagyobb tétel. A »registro mercatorum« ugyanebben az összefüggésben előfordul még ott egy olasz kereskedőnél is (i. h. 113. l.) Márczius 31-én ugyanennek a Dávid zsidónak 21 frt. 33 dén., ápril 20-án 50 forintot, július 16-án 146 frt. 25 dén. fizetett a királyi kincstár (i. h. 125. l. köv.)

²⁾ *Függelékek. XII.*

³⁾ *Jiczchák ben-Móseh, Ór-Zárua* I. 366. feje.; *Iszerlein Izrael*, i. h. 138., 184. és 158. sz.; *Brúna Izrael, Döntvénytár* 25. és 214. sz.; *Elijá há-Lévi, Döntvénytár* 95. sz.; *Pádúai Méir, Döntvénytár* 5., 12. és 87. sz., különösen pedig *Nagyszombati Ájzek, »Mihágim«* című könyvét, melyet alantabb bővebben ismertetünk.

illetve ennek befolyása alatt állt, részben azért, mert e korokban számos zsidó jött ide a nevezett országokból, még inkább pedig azért, mert a magyar zsidó hittudósok, mint látni fogjuk, többnyire a nevezett országokban élő tekintélyes rabbik tanítványai voltak. Az egykorú héber források kiemelik, hogy Ausztriában és Magyarországon, bizonyos tekintetben, másképp fogalmazták a rituális válólevelet, mint Németországban,¹⁾ s hogy a magyar és stíriai zsidók hétköznapi is mondanak bizonyos imádságot, melyet másutt csak szombaton és ünnepnapon szoktak elmondani.²⁾ Nagyszombati Ájzek rabbi meg, egyik könyvéről, melyet alantabb ismertetni fogunk, azt mondja a bevezetésben: »E munkában a mi országunknak, Magyarországnak, Stíriának és Morvaországnak vallásos szokásait jegyeztem föl.«

A férfiak mindnyájan legalább olvasni tudtak héberül és többnyire írni is. Ezen a nyelven írták kereskedelmi és egyéb magánjegyzeteiket³⁾; sőt a keresztények számára kiállított okiratokat is héber nyelven és természetesen héber betűkkel szokták aláírni, még olyankor is, mikor a törvényszéknél vagy a városi hatóságoknál volt dolguk. Erre számos példát tudunk,⁴⁾ s bátran lehet belőlök következtetni, hogy még az előbbkelő zsidók is, úgy szintén a nagyobb községek főtisztviselői, rendesen csak héberül

¹⁾ A kiállító fél héber neve mellé nem tették oda a Németországban szokásos formulát: »minden egyéb nevémmel vagy elnevezésemmel« (v e k ó l s u m v e - c h a n i k á h) *Iszerlein*, i. h. 142. sz.; v. ö. u. o. 8. sz.

²⁾ *Nagyszombati Ájzek, Minhájim*, bevezetés; az »Én ke-elóhénu« szavakkal kezdődő imádságról van szó.

³⁾ Ezt például *Szerencsés* is tette, fent. 279. l. — 1378. május 1. »Graff Niclas von dem Harrenstein und Sprinzenmarcht« több zsidótól harminczhárom font bécsi fillért vett kölcsön; az adóslévélén szép héber írással ez a jegyzet olvasható: »S z á r m e - h a r n s t e i n l á m e d - g i m m e l l i t r a,« azaz: »A harnsteini nemes, harminczhárom font.« Nagyon megromlott eredetije a *budai Országos levéltárban*, M. O. D. L. 6527. sz.

⁴⁾ *Okiratok* 55. sz. — Sopron városának 1492—1543-iki protocollumban 1497-ből előfordul egy zsidó-ügy, végén négy sor héber írás; *Sopron város levéltára* Lad. 9. et J. No. 2 & NB. — Héber betűkkel való aláírás és pecsét előfordul még u. o. Lad. 19, fasc. No. 32; egy 1426-ból való okiraton, több ilyen aláírás u. o. Lad. 32, fasc. 9. 1491-ből. Hajnik tanár úrnak rendelkezésünre bocsátott régebbi jegyzeteiből.

tudtak írni, másképp nem. Kivételkép, néhány nagykereskedőn kívül, kik valószínűleg a külfölddel is összeköttetésben álltak, ¹⁾ tán még csak a zsidó orvosok említendőek. Ezek közt a II. Ulászló betegágyához meghívott pozsonyi *Zakáriás*, úgy látszik, országos tekintélynek örvendett. ²⁾

Mint sok más tekintetben, úgy a zsidók társalgási nyelvére is elhatározó befolyással volt a Nagy Lajos korabeli számkivetés. Mint láttuk, a száműzött zsidók közül ép azok nem jöttek vissza többé, kik a magyarajkú vidékeket lakták volt. Az aránylag csekély számú hazatérők többnyire az ország nem-magyar részeiből valók voltak és ide is tértek vissza. Jó részük aztán a királyi városokba, s így túlnyomóan németajkú lakosság közé került, s a szomszéd Ausztriából és Bajorországból egyre vándoroltak be német zsidók. ³⁾ Ennek az lett a szükségszerű következménye, hogy a zsidók ebben a korszakban mindinkább elnémetesedtek, még pedig annál inkább, mennél közelebb laktak az osztrák határhoz. Az ősrégi magyar zsidóság maradványai csak a magyar vidékeken és oly városokban tarthatták fenn magukat, hol több-kevesebb magyar polgárság is volt.

E tekintetben igen tanulságos az a tény, hogy a nagyszámú soproni, pozsonyi, nagyszombati és bazini zsidóság közt — a Zsigmond alatt Sopronban élő *Farkas* kivételével — ebben az egész korszakban csakis olyanokkal találkozunk, kik *héber* vagy *német* nevet viselnek, — *magyar nevü zsidóval egyetlen egygyel sem*. Fehérvártt, Budán és Tatán ellenben, aránylag kevés német és sok héber, többnyire bibliai név mellett, ismételve előfordulnak a *Farkas*, *Nyúl*, *Szarvas*, *Fekete* és *Kis* nevek. ⁴⁾ Hogy azon-

¹⁾ Az a budai zsidó nagykereskedő, kinél II. Lajos udvara számára hitelben szoktak vásárolni és kinek követeléseit a kincstárnok »prout in *registro mercatorum* habetur« (fent. 342. l.) kielégítette, bizonyára nem héber nyelven és nem héber írással vezette könyveit.

²⁾ Fent. 250. l.

³⁾ Fent. 189. l. — Jellemző, hogy azon tizenhárom zsidó közt, kik 1439-ben a pozsonyi zsidó-utczában házat bírtak, az egyik Bruckból, a második Norimbergből, a harmadik Budweisből került oda; *Okiratok* 11. sz.

⁴⁾ Fent. 190. l. és *Okiratok* 52. sz.

ban, legalább e korszak első felében, még számosan voltak a zsidók között, kik magyarul, sőt, úgy látszik, a héberen kívül *csakis magyarul* értettek, bizonyítja az az érdekes tény, hogy az említett nagyszombati Ájzek rabbi (meghalt 1421 előtt), a »Valási szertartások« című könyvében, egy kevésbé ismeretes héber, illetve káldeus szó jelentését a megfelelő *magyar* szóval magyarázza.¹⁾

Ilyen magyarul értő és beszélő zsidók különösen a vidéken voltak nagy számmal, hol a magyarajkú lakossággal más nyelven nem is közlekedhettek.²⁾ Budán, melynek különben keresztény lakossága is túlnyomóan német volt, a mohácsi vész előtti években már német volt a zsidók társalgó nyelve.³⁾ Korábbi időkben, e korszak első felében azonban, mielőtt t. i. a fővárosba mindenünnet betóduló zsidók az ottani régibb, de csekély számú zsidó lakosságot előzőnlötték (fent. 238. l.), még kiválóan magyarul beszéltek a zsidók. Egy XV. századbeli héber forrás — mely azonban még korábbi időkre vall — ismételve kiemeli, hogy a Budán kiállított rituális válólevelekben a városnak *előbb magyar, azután német* nevét írják, így: »Buda, mely Ofen-nek is nevezetik«. Ennek okául pedig azt hozza fel, hogy »*Budán a magyar*

¹⁾ *Minhágim*, a Niszán havára vonatkozó 71. jegyz. (az amsterdami 1723. (4^o) kiadás 4^o l.) a »dóchan« nevezetű gabona-féléről szólván, azt mondja: »A t a t á r k a is nevezetik *dóchán*-nak.« L. *Lőw Immánuel, Aramäische Pflanzennamen* 72. l., 1. jegyz.

²⁾ *Brúna Izrael*, i. h. 214. sz. A kérdésből, melyet az akkor nyilván még Brünnben élő rabbinak (1450—1480 körül) Magyarországból beküldöttek, kitűnik, hogy az illető zsidó, egy V á c z r ó l v á l ó M á t y á s nevezetű kereszténynyel G y ö n g y ö s ö n találkozáván, ezzel szóba eredt. Ennek, valamint két társának, M i h á l y és L á s z l ó szénégetőnek neve, valamint az említett helynevek arra utalnak, hogy az illető keresztény m a g y a r ember volt. Hogy a kérdésben előfordulnak német szavak is, csak annyit bizonyít, hogy a rabbi, ki a kérdést fogalmazta, német rabbihoz intézvén kérdését, egyes kifejezéseket német szavakkal megmagyarázott neki. V. ö. *Kohn*, i. h. 60—1. l.

³⁾ Fent. 264. l. 1. jegyz. — *Lőw Lipót* állítása, hogy Budán a XVI. században külön m a g y a r-zsidó község állt fenn, tévedésen alapszik. L. *Kohn*, i. h. 145. l. kövv.

nyelv a szokásosabb, a német pedig nincs annyira elterjedve; minek következtében elsőbbséggel bír a magyar nyelv.» ¹⁾

A hajdanában keletről kiindult zsidó theologiai tudomány, melynek a középkor második felében Spanyol- és Franciaország volt a fő székhelye, ezen idő óta nyugatról visszafordult kelet felé, s Németországon át eljutott hazánkba is, hol a XV. század óta tágabb körben is meghonosult. Csakhogy nem mutathatott már fel nagyobb eredményeket; virágzása ideje lejárt, és beállott rá nézve a hanyatlás korszaka. Nem volt már szó továbbfejlesztésről vagy új vívmányokról, hanem csak a régi eredmények gyűjtéséről, összeállításáról. Kiválóan ezzel foglalkozott akkoriban a zsidó tudomány Németországban és Ausztriában, különösen Bécsben és Bécsújhelyt. E két városbeli rabbik irányadó befolyást gyakoroltak a magyarországi zsidóságra, mivel a zsidó ifjúság innen hozzájok ment tanulni és a kiválóbb magyar zsidó tudósok az ő tanítványaik voltak. Fontosabb ügyekben hozzájok, valamint a szomszéd morva és német, különösen bajor tudósokhoz fordultak útbaigazítás végett a magyar községek és rabbik, ha önállóan nem mertek intézkedni.

De azért voltak már köztük is ebben a korban tudósok, kikről a külföldi tekintélyek nagy elismeréssel nyilatkoznak, s a

¹⁾ Prágában ellenben előbb a városnak német nevét írják, csak azután a cseh nevét; *Lurja Salamon, Jánu sel-Selómóh* Gittin-hez, IV. fejt. 32. sz., a prágai (1812.) kiadás 30^b l. A szerző, egy lengyelországi híres rabbi. 1546-ban írt ugyan, de az idevágó helyeket egy régibb *Tikkúnú há-jet* című munkából idézi, mely a benne fölemlített tudósok után ítélve, a XV. századból való. A Budára és Prágára vonatkozó tudósítást (u. o. valamivel alantabb) a XV. század második felében élt *Israel Bránu* (Maharib) nevében közli; de a tény, melyre e tudósítás hivatkozik, még sokkal korábbi, t. i. abból az időből való, midőn a budai *béth-din* legelőször megállapította, mikép írják a válólelvélben a város nevét, mert az egyszer elfogadott írásmódot tudvalevőleg már azért is állandóan megtartották, hogy valamely változtatás által a régibb keletű válólevlél hibásnak ne tűnjék föl. Ezen oknál fogva Budán még a török uralom alatt is azt írták a válólelvélben: »Buda, mely Ofen-nek is neveztetik.« *L. Szimchá há-Kóhen, Széfer-sémóh* (Velence 1657) 113^b l. Hogy ezen írásmóddal csakugyan már a XV. században el volt fogadva, igazolja *Isserlein, i. l.* 185. sz.

theologiai irodalom tisztelettel emlékezik; sőt volt köztük egy, ki a theologia mezején egész a török időkig az egyetlen magyar zsidó, a kitől önálló munka maradt reánk. S ez *Nagyszombati Ájzsek* volt. Ifjúságát az ausztriai talmudiskolákban töltötte, többnyire Bécsben, Klausner Ábrahám rabbinál, kit »fő tanító«-jának mond, továbbá Bécsújhelyt, Seló moh ben-Zekel rabbinál, azonkívül egy Mehara nevű rabbinál, a ki később martyrságot szenvedett.¹⁾

Mint e rabbik követője, ő is kiválóan a vallási szokások följegyzésére és végleges megállapítására fordította figyelmét. S e czélból, mint mondja, főkép a hittudományokban járatlan nagy tömeg számára írta *Minhágim* (Vallási szokások) című könyvét. E műben nem bocsátkozik tüzetesb érvelésbe, vagy a szokások zsidó theologiai fejtegetésekbe és vitatkozásokba; hanem tisztán gyakorlati czélt tartván szem előtt, bizonyos könnyen áttekinthető sorrendben, röviden és szabatosan följegyzi a zsinagógai év vallási szertartásait és imarendjét. Az eltérő nézeteket és a szükséges magyarázatokat jegyzetekben közli, többnyire úgy, hogy az »úgy láttam« vagy »úgy hallottam« formulával, egyszerűen hivatkozik egyik tanítójára, vagy más tekintélyre. Könyve nagy elismerésben részesült, és nem csekély befolyással volt a későbbi vallási gyakorlatra, kivált a liturgiára. Gyakran kinyomatott, külön kiadásban vagy tizenötször, többnyire pótlások- és magyarázatokkal,²⁾ azonkívül még többször, mint toldalék, az imakönyv különféle kiadásaiiban. Zsidó-német fordítással együtt megjelent Velenczében (1601-ben); Prágában, Amsterdamban (1662-ben) és Majna-Frankfurtban (1686-ban) pedig csupán ily fordításban.³⁾

¹⁾ *Minhágim*, bevezetés.

²⁾ Úgy a velencei 1616. kiadásában, s azóta majdnem valamennyiben. Ezen későbbi jegyzetek — mint az efféle régibb rituális codexekben igen gyakran megszokott történni — idővel összezavartattak a szerző fentemlített eredeti jegyzeteivel, de a bennök idézett későbbi források és tekintélyek nyomán többnyire könnyen fölismerhetők.

³⁾ Mindezekre nézve l. a különféle héber, illetve zsidó *bibliographiákat*.

Ájzek rabbi életéről — a ki, mint tudjuk, értett magyarul is (fent. 344. l.) — vajmi kevés adatunk van. Még halála évét sem ismerjük pontosan; csak annyit tudunk, hogy 1421 előtt esik.¹⁾ Annál többet és érdekesebbet beszél róla a hagyomány. Német-zsidó nyelven, és később héberül,²⁾ megjelent egy ily című füzetke: *Isten ujjá. Nagyszerű esemény, mely megtörtént Nagyszombati Ájzek rabbival, a Szokások-könyvének szerzőjével.* Az érdekes füzet tartalma röviden a következő.³⁾

A nagyszombati özvegy hercegnő fia belészeretett Ájzek rabbi csodaszép leányába, s megkérte feleségül. A rabbit először halálos ijedség fogta el; aztán mindent megkísérlett, hogy a herceget e szándékától eltérítse. De a herceg nem tágitott, és még akkor sem józanodott ki, midőn a rabbi végre határozottan kijelentette, hogy ő csak zsidónak, még pedig csak jeles talmudtudósnak adhatja leányát feleségül. A szerelmes ifjú végre azt az ígéretet csikarta ki tőle, hogy leányát neki adja, ha e föltételeknek megfelel. Nem sokára a herceg, anyja tudta nélkül, néhány kísérvél elutazott, útközben pedig nyomtalanul eltűnt. A hercegnő mindenütt kerestette; de sehol sem akadtak rá.

Azóta évek multak, midőn egyszer Nagyszombati Ájzek tantermébe benyit egy idegen fiatal talmud-tudós, kinek bő ismeretei és éles fölfogása általános feltűnést okoztak, s ki nem sokára a rabbi kedvenc tanítványa lőn. Az ifjú, ki szorgalma, jámborsága, szerény- s nemes modora által időközben megnyerte a rabbinak s a rabbi leányának szívét, végre megismertette magát. Az eltűnt herceg volt. Ájzek beváltotta ígéretét. A menyegzőn, minthogy a fiatal pár ritka szépségének híre futott, a hercegnő is megjelent, a nélkül, hogy a vőlegényben sokáig keresett fiára ráismert volna. A boldog házasság még szerelmük tavaszát élték, midőn a fiatal férjet elárulta egy anyajegy, melyet volt dajkája véletlenül meglátott. A herceg nemcsak a bíróság előtt, hanem

¹⁾ Graetz, i. h. VIII. 12. l.; v. ö. Zunz, *Zur Geschichte u. Literatur* 194. l.

²⁾ Majna-Frankfurtban 1715-ben és Koenigsbergben 1857-ben.

³⁾ Tartalmát szabad átdolgozásban közöltem a »Pesti Napló« és a »Pester Lloyd« tárczájában (1877. évf. december 5. és 6. sz.)

még akkor is eltagadta származását, midőn édes anyja őt éjjel a börtönben fölkereste, és teljes bocsánatot igérvén, kétségbeesve könyörgött neki, vallja meg az igazat. A makacs vádlottat végre, a király parancsára, kivégezték; szerencsétlen anyja pedig kegyetlen bosszút forralt a nagyszombati zsidók, különösen Ájzek rabbi ellen. De álmában megjelent fia, s kérő szavaival annyira megindítá, hogy megkimélte a zsidók életét, s beérte azzal, hogy őket Nagyszombatból kiűzte.

A monda nyilván csak meg akarja magyarázni a Nagyszombatban 1494-ben, tehát vagy nyolczvan évvel Ájzek rabbi halála után, történt zsidó-égetést, vagy pedig a zsidóknak még későbbi, 1537-ben bekövetkezett kiűzését. Lehetséges azonban, hogy egy mákszemnyi történelmi igazság is rejlik benne, a mennyiben egy nagyszombati régi zsidó sírkő az 1391-ik évet, a mikor még Ájzek valóban élt, a »jajgatás évé«-nek mondja. ¹⁾ Ez úgy látszik valamely zsidóüldözésre utal, mely a mondott évben tört ki Nagyszombatban, s melyet az események chronologiai egymásutánjával nem törődő monda a körülbelől száz évvel későbbi zsidó üldözéssel azonosít. Ez a zsidó népmonda minden esetre bizonyoságot tesz a nagyszombati rabbi tekintélyéről; mert a monda csak a jelesebb férfiakat szokta hőseinek választani.

Nagyszombati Ájzek kortársa volt *Budai Nátán*, a ki ifjú korában, a később oly híressé vált Iszerlein Izraellel egyidejűleg, a csehországi Egerben élt mint az ottani, szintén Nátán nevű rabbinak tanítványa. Mölln Jakab (Máháril) idézi a »Szokások könyvé«-ben, ²⁾ Brúna Jakab pedig hivatkozik reá. ³⁾ Budai Nátánról azonban, ki 1427 előtt élt, ⁴⁾ ép oly keveset tudunk, mint a pár évtizeddel korább, Sopronban élt *Méür*ről, kinek tantételeire ugyancsak Mölln Jakab nem egyszer hivatkozik. ⁵⁾ Ezeknek

¹⁾ *Archeologiai közlemények*, VI. köt. (1867. évf.) 104. l.; v. ö. fent. 173. l.

²⁾ *Maharil, Minhágim*, sabbionettai kiadás 8^b; v. ö. *Berliner*, a Frankl-féle *Monatsschrift* 1869. évf. 134. l., 4. jegyzet.

³⁾ *Brúna Jakab, Döntvénytár* 247. sz.

⁴⁾ Mölln Jakab, a ki őt idézi, 1427-ben halt meg.

⁵⁾ *Maharil* 14^b, 15^a és 24^a l. A város neve mindig hibásan van kitéve: egyszer Orburk, az első és utolsó helyen Ornburk. Világos, hogy a

ifjabb kortársa két, szintén Sopronból való tudós volt: *Kálmán* ¹⁾ és *Gedel* rabbi. Az utóbbi 1450 körül Brünnebe akart költözködni. ²⁾

Velök egyidejűleg élt Budán rabbi *Ábrahám há-Kóhen*, ki Iszerlein tanítványa volt és vele 1450 körül levelezést folytattott, ³⁾ melynek főtárgya a következő eset. Egy zsidó Pozsonyban válólevelet íratott, s ezt a levelet Budán kiadták feleségének. A válólevél érvényét azonban kétségbe vonták, mivel a férj, mint később kitűnt, hite-hagyott zsidó volt, kit Pozsonyban, a két budai, t. i. az ó- és új-budai községben, továbbá a keresztények közt is, más-más néven ismertek, úgy hogy a válólevélben nem volt felsorolva valamennyi neve, a levélbe iktatott névének valódisága iránt pedig kétség támadt. A férj, ki időközben Regensburgba ment, onnét nyom nélkül eltűnt, s az asszony, ki utána ment, hogy fölkeresse, válólevelének elismerése végett, a többi közt, Iszerlein rabbihoz is fordult. A rabbi azonban, annak daczára, hogy a budai Ábrahám a válólevelet jogérvényesnek nyilvánította, nem engedte meg az asszonyuak, hogy új házasságra léphessen. Ábrahám nézetét egy földije, a »Magyarországból való *Mahari*« ⁴⁾ pártolta, ki nyilván nem más, mint az ügy folyamán

héber »res« betű helyett hozzá hasonló »d á l e t«, tehát O d n b u r k olvasandó; ezt a *Maharil* egyik kézírata világosan fel is tünteti, s ez akkor nem egyéb, mint Sopron német nevének, O e d e n b u r g nak szokásos héber írása. *Berliner*, ki ezt *i. h.* 316. l., 3. jegyz. felhossa, mégis hozzáteszi: »An Oedenburg in Ungarn ist schwerlich zu denken,« és inkább a Stiriában levő J u d e n b u r g-ot akarja itt érteni, minthogy ott akkoriban zsidók éltek. Minthia Sopronnak ebben a korban nem volt volna tekintélyes zsidó községe! A város neve mindig á l e t-fel és v á v-val kezdődik, a mi megfelel O e d e n b u r g héber írásának, de sehogy sem a J u d e n b u r g-énak; ez utóbbinak, mire nézve maga *Berliner* is idéz példát, okvetetlenül »j o d a l« kellene kezdődnie.

¹⁾ *Hamaskir* IX. évf. 83. l.

²⁾ *Iszerlein*, *Peszákím* 128. sz.; a város neve itt is hibásan O r n b u r k-nak van írva.

³⁾ *Peszákím* 184. sz.; Iszerlein itt oly hangon beszél hozzá, a mily hangon csak tanító szokott tanítványához beszélni; l. még *i. h.* 138., 139. és 185. sz.

⁴⁾ *I. h.* 138. sz.

főlemlített rabbi *Juda*,¹⁾ talán az a pozsonyi rabbi, ki előtt a szóban forgó válólevelet kiállították. Ezeknek kortársa, *Mahram há-Kóhen*, szintén Budán élt, s ott a legfőbb theologiai tekintély, talán a *béth-din* elnöke volt.²⁾

Szerencsés kitérésekor, tehát 1505—1510 körül, hasonló minőségben, *Náftáli Kóhen* rabbi működött Budán. Rokonsági viszonyban volt Páduai Méirhez, ki nagy tisztelettel s elismeréssel nyilatkozott felőle.³⁾ Valószínűleg azonos azzal a Náftáli *Hercz-Kóhennel*, ki ugyancsak Páduai Méirhez fordult, midőn rituális válólevelet kellett kiállítani egy siket-néma asszony számára, kit atyja, mint kiskorút, férjhez adott volt.⁴⁾

Náftáli Kóhennek vagy előde, vagy utóda *Zálmóni József* volt, ki minden esetre a XVI. század első negyedében viselte a budai rabbiságot. E század közepe felé, mint elismert tekintélyre, reá hivatkoznak egy Prágában kiállított válólévél dolgában, mely, mivel a válólévél érvényességét több oldalról hevesen megtámadták, élénk, mondhatni elkeseredett vita tárgyát képezte az akkori cseh, lengyel, osztrák és olasz rabbik közt.⁵⁾ Hivatalos eljárásában szigorúan ragaszkodott a legaprólékosabb hagyományos szabványokhoz. Megtörtént, hogy *Hercz* rabbi Pozsonyban egy Budán élő nő számára válólevelet állíttatott ki, melyben a Duna szó úgy volt írva, hogy az utolsó két

¹⁾ *Mahari*, zsidó szokás szerint, több szónak kezdőbetijéből képzett szó; oly rabbit jelent, kinek neve »jod« betűvel kezdődik. E névnek rabbi Júdával való azonosságát bizonyítja a 184. sz. döntvény u. o.

²⁾ *I. h.* a 138. sz. döntvény végén.

³⁾ *Páduai Méir Döntvénytár*, 87. sz.; v. ö. fent. 285.

⁴⁾ *U. o.* 8. sz. E két Náftáli Kóhen azonosságát bizonyítja, hogy Páduai Méir mind a kettőt rokonának mondja, még pedig ugyanazzal a kifejezéssel (»*svijé*«), valamint az a körülmény, hogy *Hercz* a Náftáli névnek szokásos mellékneve. *L. Tiv-Giltin*, e szó alatt.

⁵⁾ *Iszerles Mózes*, *Döntvénytár* 55—58. sz.; Zálmóni Józsefre u. o. 57. sz. történet hivatkozás. Maga a döntvény 1551-ben kelt; de szerzője, *Mánoach ben-Áser*, azt mondja, hogy »fiatal korában« volt tanúja annak, hogy Zálmóni az alantabb említett két válólevelet Budán visszautasította. Ez csakis 1526 előtt történhetett; mert a mohácsi véstől egészen 1541-ig, mikor t. i. Buda török kézre került, Budán nem élt zsidó (*Heber kút-*

betű az előbbiektől kissé el volt választva. Zálmóni a válólevelet visszautasította, meghagyván a pozsonyi rabbinak, hogy mást írasson helyette. Szintígy járt el egy *Latef Gerson* rabbi által hozzá küldött válólevéllel, melyet azért utasított vissza, mert, nézete szerint, a szóban forgó asszony nevében egy betű helytelenül volt írva.¹⁾

Az e korszakbeli tudósokhoz tartozik még a Kismartonban élt *Salamon* rabbi, egy bizonyos *Liebermann* rabbinak a fia. A fentemlített theologiai vitában, melyet az akkori zsidó-tudományos világ Lengyelországtól egész Olaszországig, annyi hévvel folytatott, Salamon azok élén állt, kik a Prágában kiállított válólevelet érvényesnek ismerték el. E vita csak 1551 körül folyt ugyan, de a kismartoni Salamon már akkor aggastyán²⁾ volt, úgy, hogy bátran számíthatjuk a mohácsi vész előtt élt magyar rabbikhoz. Pádúi Méirrel sűrű tudományos levelezésben állt.³⁾ Theologiai vitatkozásokban, kivált agg korában, ritka erélyvel védelmezte a maga nézeteit; így, például, a következő esetben,

források 146. l. és tüzetesebben e munka II. kötetében); 1541 és 1551 közt pedig a pozsonyi zsidók alig közlekedhettek a török uralom alatti zsidókkal, legkevésbé úgy, mint a döntvény mondja, hogy »szabadon járhattak egyik városból a másikba.« Hozzájárul még, hogy a döntvény szerzője 1551-ben alig mondhatta valamely eseményről, hogy »fiatal korában« történt, ha csak 1541 után történt volna. Zálmónit említi *Juchászín* (krakkói kiadás 1654 l.) és *Népi, Toldóth gedóle-Tiszról*, 257. l.

¹⁾ *Iszerles, í. h.* 57. sz. Mivel *Hercz* a Náftáli névnek szokásos mellékeve (fent 351. l., 4. jegyz.), lehetséges, hogy ez a pozsonyi Hercz azonos a fentemlített Náftáli, illetve Náftáli Hercz-Kóhennel. Ha e föltevés áll: akkor Náftáli Kóhen előbb Pozsonyban, később, Zálmóni József után, Budán volt rabbi.

²⁾ »Zákeu«, *Iszerles, í. h.* 55. sz. Megjegyzendő, hogy Kismarton itt »Ír-bárzel«-nek neveztetik, mi a német *Eisenstadt*-nak szó szerinti héber fordítása. Pádúi Méir *döntvénytárában* (l. a következő jegyzetet) mint »Salamon rabbi Eisenstadtban szerepel. Az erdélyi (Gyula-) Fejérvár nevét szintén héberre fordították az e korbéli zsidók és »Írlevana«-nak nevezték; l. *Szerkesz Jóel, Döntvénytár*, 77. sz.

³⁾ *Pádúi Méir, Döntvénytár* 12. sz.; u. o. 5., 6. és 7. sz., melyek hasonlóképp egy kismartoni zsidónak szólnak, nyilván szintén ehhez a kismartoni Salamonhoz voltak intézve.

mely akkoriban nagy feltűnést keltett. Mostoha leánya fölszedett néhány fillért, melyet egy fiatal ember földre ejtett, ki aztán azt mondta neki: »Ezzel feleségül veszek téged.« A fiatal ember tréfába vette a dolgot. De Salamon rabbi, midőn az esetről értesült, azt írta neki, hogy az általa elmondott esketési formula következtén, rituális elválás nélkül, nem vehet más feleséget; az asszony azonban nem kötelezhető, hogy a válólevelet tőle elfogadja. E végzését még Pádúi Méir ellenében is fentartotta; a szóban forgó fiatal embert s atyját pedig, a kik, úgy látszik, végzését nem akarták elfogadni, átok alá fogta. Később Posenbe ment, hol az ottani rabbiság elnökének kinevezték. Az egykorú tekintélyek nagy tisztelettel nyilatkoznak felőle.¹⁾ Nem valószínűtlen, hogy a XIII. század vége felé Pozsonyban élt Judá- vagy Liebermanntól származott, s így a nagyhírű mainzi rabbi-, Eliézer ben-Nátánnak volt ivadéka.²⁾

¹⁾ Mindezekre nézve l. Józséf ben-Mardochai Gerson há-Kóhen, *Se'arith Jósef*, 28. sz. A szerző 1570 körül élt csak, de, mint maga elbeszéli, még fiatal volt, midőn az e döntvényben tárgyalt eset előfordult, míg Salamon rabbi akkor már aggasztán volt. Salamon rabbi atyjának nevét szintén csak e döntvényből ismerjük. Megjegyzendő, hogy a kérdés, mint a válaszból kiviláglik, hibásan úgy tűnteti föl Salamon nézetét, hogy ez »írt a fiatal embernek, hogy más feleséget vegyen,« a helyett, hogy ne vegyen. A héber »seló« szó kimaradt.

²⁾ L. fent. 149. l. A pozsonyi Liebermannek ugyanis, mint a VI. számú *Függelék*-ben közölt leszármazási lajstromból kitűnik, egy Salamon nevű fia volt. Mivel pedig az efféle lajstromok a zsidóknál, a későbbi nemzedékekben, ugyanazokat a neveket mindig újra szokták feltüntetni: azt a hozzávetést merem kockáztatni, hogy ez a kismartoni Salamon rabbi, ki egy Liebermannek volt a fia, a fentemlített pozsonyi Liebermannek egy későbbi ivadéka. E föltevés megmagyarázza azt is, hogy a szóban forgó leszármazási lajstrom mikép került épen Lengyelországba, Luria kezébe. A kismartoni Salamon ugyanis, mint említettük, később Posenbe ment. V. ö. a fentidézett *Függelék*et.

FÜGGELÉKEK.

I.

Zsidó hittérítők Bolgárországban 866 körül.

Hogy Bogor fejedelem idejében zsidó hittérítők jártak-keltek Bolgárországban, azt Engel J. C., *Geschichte der Nebendaender des ungrischen Reichs*, Halle, 1797, I. 336. l., Dudik, *i. h.* I. 161. és 177. l., Jireček Constantin Jos., *Geschichte d. Bulgaren*, Prága 1876, 155. l. és Horváth Mihály, *A kereszténység első százada Magyarországon*, Budapest, 1878, 27. l. egyhangúlag állítják. Közülök azok, kik a forrást, melyből ez adatot merítették, megjelölik, ama 866-ban kelt nevezetes levélre hivatkoznak, melyben I. Miklós pápa Bogornak százhat kérdésére válaszol.

E válasz több pontjából ugyanis, mint fentebb (10. l.) láttuk, kitűnik, hogy az akkori bolgárok közt zsidó vallásos szokások voltak gyakorlatban, a mi már magában véve azt sejteti, hogy a zsidók vallásuk terjssztésén fáradoztak. Legfontosabb e tekintetben az igen rejtélyesen fogalmazott és eddigelé még kellően meg nem világított CIV. pont, mely így kezdődik: »A quodam Judaeo, nescitis utrum Christiano an Pagano, multos in patria vestra baptizatos asseritis et quid de his agendum consulitis.« Zsidó, a kiről nem tudják, keresztény-e, pogány-e, és az ilyen zsidó, a ki keresztel, merő képtelenség.

A pápa, a ki abból indult ki, hogy a ki zsidó, az bizonyára nem keresztel, a homályos kérdést úgy értelmezte, hogy az illető hitehagyott zsidó volt, kiről nem tudják, vajjon akkor, a mikor keresztelt, keresztény, vagy pogány (illetve muhammedán) volt-e. Azért azt válaszolja, hogy megvizsgálendő »utrum Christianus, an Paganus ipse Judaeus exstiterit, vel si postmodum factus fuerit Christianus.« azaz: vajjon az illető zsidó, keresztény, vagy pogány volt-e, midőn keresztelt, vagy pedig csak azután lett kereszténynyé. E felfogásnak azonban nem felel meg a kérdés, mely világosan zsidóról (quodam Judaeo) beszél,

a ki keresztel. De még azon föltevés is csak bajosan volna megérthető, hogy valaki, a ki »sokakat keresztelt« (multos . . . baptizatos), tehát ebben az ügyben fáradozott, akkor még pogány lehetett, ki csak később vette föl a keresztiséget.

Úgy látszik, hogy Bogor voltakép azt akarta mondani, hogy egy bizonyos zsidó, a kiről nem tudhatni, vajjon, mielőtt azzá lett, keresztény vagy pogány volt-e, számos bolgárt megtérített, természetesen a maga hitére, azaz a zsidó hitre. S Bogor most azt kérdezi: ezekkel a zsidóságra tért bolgárokkal mitevő legyen. Úgy a mint már előbb (XVIII. pont) azt kérdezte: mitevő legyen azokkal, a kik a keresztiséget fölveték volt, de ismét visszaestek a pogányságba. Csakhogy a levél írója a zsidó hitre való térítést, elég ügyetlenül, a szokásos »baptizare« szóval fejezte ki, körülbelül úgy, mint a keresztelni szót, mely tulajdonképp csupán a katolikus szertartásra illik, egyéb keresztény felekezetekről is szokták használni, vagy a mint Fridrik császár 1477-ben kelt rendelkezése, (*Archiv f. Kunde oesterr. Geschichtsquellen*, II. évf. 1849, 82. l.) valamint az 1529 körül megjelent »*Ein erschrockentlich geschicht u. Mordt*«, melyről alantabb szólunk, egy »Juden messner«-t (értsd: zsinagógai szolgáló) említenek, vagy a mint például a köznép zsidó gyermekek körülméltetése alkalmával keresztelésről és keresztapáról szokott beszélni. Ez a helytelenül használt »baptizare« kifejezés pedig I. Miklós pápával azt hitette el, hogy itt keresztelésről a szokásos értelemben van szó, s ennek következtén egészen félreértette a kérdést, mely voltakép a zsidó hitre való térítésről szól, melyet oly zsidó végzett, a ki maga vagy keresztény, vagy pogány volt azelőtt (»Judaeo, nescitis utrum Christiano, an Pagano«), vagyis nem született, hanem áttért zsidó volt.

De vajjon micsoda zsidó lehetett az, a kiről nem tudták, keresztény vagy pogány volt-e azelőtt, s a ki a bolgárok megtérítésén fáradozott? Alig tévedünk, ha azt mondjuk: kozár zsidó. A zsidóhittű kozárok ugyanis, mint fentebb (24. l.) bővebben fejtegettük, származásra, nyelvre, harczias jellemre s egész életmódjukra nézve, minden tekintetben kozárok voltak, s így természetesen nagyban különböztek a többi, született zsidótól. Az ilyen zsidóra nagyon is ráillenek e szavak: »A quodam Judaeo, nescitis an Christiano vel Pagano.« Ezek ugyanis azt jelentik, hogy az illető hittérítő, vagy mint Bogor mondja: keresztelő, tényleg zsidó volt; de mivel nyelvről s egész külsejéről kozárra ismeretek benne, ki mint ilyen, nem született, hanem csak áttért zsidó lehetett, Bogor hozzáteszi, hogy »nem tudhatni, vajjon keresztényből,

vagy pogányból lett-e azzá.« A zsidóhitű kozárok térítési buzgalmáról, mely a Kozárországtól távol eső népekre is kiterjedt, fentebb (15. l.) bővebben szólottunk, és Bogor e kérdése ilyformán azt bizonyítaná, hogy a bolgárok megtérítésén is fáradoztak, még pedig nem siker nélkül.

Nevezetes, hogy megbízható forrásból tudjuk, hogy Kozárországból való egyes zsidók még Bolgárországon túl, egész Horvátországig is eljutottak (fent. 31. l.). Megjegyzendő továbbá, hogy Bolgárországba egyes kozárok abból a kozár fejedelemségből is juthattak, mely a honalapítás idején Magyarországon létezett.

II.

Kalonymos ben-Sábtáinak, 1050 körül, Magyarországon hozott ítélete.

Czidkijáh ben-Ábrahám há-rófe »*Sibbálé há-leket*« című könyvének kézíratai a magyar zsidókra vonatkozó igen érdekes tudósítást tartalmaznak, mely a hiányos, sőt szántszándékosan megcsonkított kiadásokban (l. a *Czíjon* című folyóirat I. 95. l.) ki van hagyva. Magát az eddig kiadatlan tudósítást, melyre már Berliner (*Plétáth-szófrím* 27. l.) utal, és melyet Halberstamm S. J. úr Bielefeldben a maga codexéből, valamint Adelman úr Párizsban az ottani Biblioth. nationale, Fond hébreu 397. és 398. számú kézírataiból, szívesek voltak számomra lemásolni, az idemellékelte *Okiratok* 1. sz. alatt a héber eredetiben s lehetőleg szószerinti magyar fordításban találja az olvasó. De ez a tudósítás, úgy a mint előttünk fekszik, több nehézséget mutat, és hogy érthetővé s hasznavehetővé váljék, behatódó vizsgálatra, illetve magyarázatra szorul.

Kik voltak azon egyének? a melyekről szól. Hol történt, s — a mi földolog, — mikor történt az az esemény? a melyről emlékezik.

A könyv szerzője Rómában 1230 körül élt (*Czíjon* u. o.); de könyve többnyire csak gyűjtemény, mely a régibb tekintélyek nézeteit, valamint a régibb theologiai irodalom adatait, a mennyiben az épen tárgyalt kérdéseket illetik, egyszerűen egymás mellé állítja, úgy hogy legnagyobb részét idézetek és kivonatok alkotják, melyek más, régibb munkákból, néha szóbeli hagyományokból, vannak merítve. Maga a könyv tehát a fentemlített kérdésekre nézve semmiféle fölvilágosítást sem nyújthat. A szóban forgó tudósítás pedig mint egyszerű elbeszélés szerepel;

forrásra nem történik hivatkozás,¹⁾ s így csupán a tartalomra vagyunk utalva.

Könnyebb áttekintés végett ideiktatjuk a tudósításnak legfontosabb és egyszersmind leghomályosabb részét, t. i. az elejét, mely szószzerinti fordításban ekkép hangzik: »S ez az ítélet, melyet rabbénu (= a mi tanítónk) Kalonymos és rabbi Sábtaí há-cházán — áldott legyen emlékü! — Magyarországon hozott, a Regensburgból való rabbi Ábrahám ben-rabbi Chijja s ennek fivére rabbi Jákob felől. Ezek ugyanis a szombat előestéjén (pénteken), midőn még nappal volt, terhes kocsiakkal jöttek Rusziából a község felé, de a Duna folyó innesső partján hátramaradtak, igen közel, nem egészen egy míl távolságban. Mert a koci egyik kereke eltörtött, s ők ott maradtak, míg helyreigazították. Midőn azután bejöttek a községbe, ez a szombati istentisztelet után már kimenőfélben volt a zsinagógából. S a község nem fogadta őket a szokásos »béke veled«-üdvözléssel, más nap reggel pedig nem engedte meg, hogy a zsinagógába lépjenek, nehogy eljárásukból a többiek következtetést vonjanak a maguk számára, mondván: »Így meg így tettek N. és N.«, és ez által ne történjék még nagyobb romlás a hit sövényén, a szombat szántszándékos megszenteltségtelenítése tekintetében. A rá következő vasárnapon pedig a zsinagógába jöttek, hogy a felölök kimondandó ítéletet elfogadják. S büntetésül azt szabták rájuk« sat.

Mindjárt a tudósítás kezdete: »S ez az ítélet, melyet rabbénu Kalonymos és rabbi Sábtaí há-cházán — áldott legyen emlékü! (vagy emléke)²⁾ — Magyarországon hozott,« úgy a mint előttünk áll, több nehézségbe ütközik. Az egyesszámú »hozott« (פסק) ugyanis a héberben nem vonatkozhatik rá következő két egyénre. Efféle ítéletet továbbá nem két egyén szokott hozni, hanem rendkívüli esetben egy kiváló tudós, közönségesen pedig egy három hittudósból álló törvényszék, a fentebbiekben többször említett »*הלל-דін*«; ennek pedig vagy mind a három tagját, vagy pedig csak elnökét szokták megnevezni. Végre ez a két egyén csak a maga nevéen van megnevezve (rabbénu Kalonymos és rabbi Sábtaí); a tyjuk neve hiányzik.

¹⁾ A kéziratokban a tudósítás előtt e sorok olvashatók: **ובלקח טוב מצאתי משהרב בית המקדש אין לנו כפרה בחטאות ואשמות כי וזה הדבר אשר** *következik:* **אם בתשובה וחרטה ובתענית ומלקות פסק וכו'**

²⁾ A ל'—féle abbreviatura, a mint az összefüggés kívánja, egyes vagy többes számot jelenthet.

Zsidó szokás szerint pedig az egyéneket tudvalevőleg így nevezik meg: N., N.-nek fia. Így nevezi maga a tudósítás is azokat, a kikre a szóban forgó ítélet vonatkozik: rabbi Ábrahám ben-rabbi Chijja és testvére Jákob. Ennél fogva mindaz, a ki az idevágó héber irodalomban csak némikép is jártas, azonnal át fogja látni, hogy itt magában véve csekély, de azért nagyon is értelemzavaró tollhiba forog fenn, és hogy a héber szöveg, melyben csak egyetlen egy betű helyettesítendő más által, voltaképp csak egyetlen egyénről szól, ki, mint az illető béth-dín elnöke hozta a szóban levő ítéletet, s ez: rábbénu Kalonymos ben-rábbi Sábttái há-cházán.¹⁾

Ez a rábbénu Kalonymos minden esetre elismert tekintély volt. Nem csak azért, mivel a béth-dín elnöklétével őt bízták meg, — ki, mint látni fogjuk, Magyarországon utazó külföldi és a községben csak vendég volt, — és nem csak azért, mivel az ő elnökléte s nyilván mérvadó befolyása alatt kelt ítéletet mint az ővét jegyezték föl s hagyták az utókorra: hanem azért is, mivel maga a túlszigorú ítélet, melyre még visszatérünk, oly rendkívüli volt, a minőt közönséges rabbi alig hozhatott volna.

Vajjon, ki volt ez a rábbénu Kalonymos ben-rábbi Sábttái há-cházán?

S vajjon honnét van az, hogy a hazánkban viselt ezen dolgáról épen csak a *Sibbale há-leket* Rómában élő szerzőjének van tudomása, holott a vele egykorú, valamivel később élt többi tudósok, kik hasonló tartalmú könyveket írtak, e dologról egyáltalán nem tudnak semmit, noha, mint például a Bécsi Izsák (Or-Záruá), ennek fia Chájim, valamint az »Osztrák Mardecháí« szerzője, Magyarországhoz közelebb lévén, minden esetre többet tudhattak az itt történetekről, mint a római Czikkijá ben-Ábrahám?

Mindezek a nehézségek elenyésznek s az egész tudósítás minden részletében világossá válik, ha arra a rábbénu Kalonymos ben-Sábttái-ra gondolunk, ki a XI. századbéli zsidó irodalomban, mint a zsidó theologia egyik legjelesebb nagy mestere, kiváló helyet foglal el, kit, egyebek

¹⁾ Ehben az egész mondatban: **וזה הדבר אשר פסק רבינו קלונימוס ב'ר' שבתי** csak e helyett **ב'ר' שבתי** olvasandó: **שבתי** a zsidó regensburgi zsidó nevét maga a tudósítás hasonlóképen írja: **אברהם ב'ר' חייא**. Hogy rábbénu Kalonymos nem maga egyedül, hanem mint a béth-dín elnöke hozta az ítéletet, azt úgy a zsidó szokás, mint az ítélet szövegezése (**ואחרי כן גזרו, ועוד גזרו, וגזרו עליהם**) igazolja.

közt, Rácsi (I. talmud-commentárját *Bécs*é, III. fejr. 24^b l.) mint nagytekingintélyű férfiút dicsőít, »ki az összes talmudban otthonos.« Ez a Kalonymos ben-Sábtái Rómából, hol egy talmud-iskola élén állt, agg korában kivándorolt s 1070 körül Wormsba ment, miért is néha »a Rómából való rabbi Kalonymos«-nak nevezik.¹⁾

Az ő elismert tekintélye megmagyarázza azt a tényt, hogy a fölmerült vallásos ügyek elintézésével éppen őt, az idegen utazót bízták meg, valamint azt is, hogy a fenforgó esetben oly rendkívüli ítéletet hozhatott, a melyet elég fontosnak tartottak följegyezni s irányadó példakép az utókorra hagyni. Rábbénu Kalonymos származási helye továbbá érthetővé teszi azt a körülményt, hogy ez a tudósítás, mely Magyarországon történt eseményről szól, nem a Magyarország közelében élő zsidó írók valamelyik könyvében, hanem éppen csak a Rómában írott *Sibbálé há-leket*-ben foglaltatik. Rábbénu Kalonymosban ugyanis, úgy látszik, megvolt a középkori zsidó tudósoknál gyakori utazási vágy, mely őt még agg korában Rómából Wormsba vitte. Mivel a középkori zsidó tudósok csak ritkán használták föl a hittudományt »kapának, hogy vele ássanak,« hanem mint magán emberek, rendszeren valamely üzlettel foglalkoztak: lehetséges az is, hogy fiatalabb korában, mint kereskedő utazott. Elég az hozzá, hogy egykor Magyarországon is megfordult. Rómába hazatérvén, egyebek közt elbeszélte Magyarországon viselt dolgait, és így a szóban forgó ügyben hozott ítéletét is, mely rendkívüliségénél és rábbénu Kalonymos tekintélyénél fogva Rómában, mint szó-, vagy írásbeli hagyomány élt, s a későbbi római író által könyvébe fölvetetett.

Hogy az itt említett Kalonymos ben-Sábtái csakugyan nem más, mint a hasonnevű római rabbi, azt végre még az a körülmény is bizonyítja, hogy atyja nevéhez, Sábtái-hoz, tudósításunk hozzá teszi a »há-cházán« szót, mely abban az időben nem jelentett, úgy mint ma, kántort, vagy előimádkozót, hanem zsinagógai költőt, ki különösen az ünnepekre vallásos költeményeket írt, melyeket az istentisztelet alkalmával gyakran maga szokott recitálni. (Zunz, *Synagogale Poesie*, 60. l.) A római rabbi Kalonymosnak atyja, Sábtái, pedig csakugyan ily »cházán« volt, kinek több zsinagógai költeménye ránk is maradt. (Zunz, *i. h.* 202. l. és *Literaturgeschichte d. synagog. Poesie*, 139. l.)

¹⁾ Erről a Kalonymos ben-Sábtáiról l. Zunz, *Synagogale Poesie d. Mittelalters* 202–3. l., *Zur Gesch. u. Literatur* 47. és 64. l. és *Literaturgesch. d. synagogalen Poesie* 250. l.; továbbá Kohlen, *Maréochai b. Hillel* 138. l.

Ia mindezeket összevetjük, és hozzáadjuk még azt is, hogy már maga a Kalonymos név Olaszországra utal,¹⁾ alig lehet kétség abban, hogy tudósításunk a Rómából való Kalonymos ben-Sábtáit érti, kire a »rábbénu« dísnév is vall, melyet, mint egybeült, úgy itt is visel.²⁾ Mint-hogy pedig ez a Kalonymos 1070 körül, már mint öreg ember Wormsba ment, azelőtt pedig egy talmud-iskolát igazgatott Rómában: magát az itt elbeszélte eseményt jóval előbbre, körülbelől 1050-re, kell tennünk.

Miután az egyént, a ki e történetben főszerepet játszott, valamint az időt, melyben az itt elbeszélte esemény történhetett, közelebből meghatároztuk, kísértük meg az esemény szín helyét is meghatározni.

Két regensburgi zsidó Rusziában volt, azaz, az akkori német zsidók nyelvszokása szerint, a mai Gácsországbán. (Zunz, *Ritus*, 72. l.) Innét hazafelé utaztak. Útközben a Dunához, tehát, mivel Gácsországból jöttek, a Duna bal partjához érkeztek. Itt a folyón átkelvé, eltörött egy kocsinak a kereke, melynek helyreigazítását a Duna innenső partján bevárták, s csak azután mentek be a közel fekvő községbe. E község tehát a Duna partján feküdt, még pedig úgy, hogy a Gácsországból jövőknek, mielőtt oda érkeztek, a folyón, t. i. ennek jobb partjára, át kellett kelniök. A Duna jobb partján pedig, ha Gácsországból Magyarországon át Regensburgba utazókról van szó, csak Esztergom és Buda jöhetnek tekintetbe. S csakugyan ezek az első magyar városok, melyeknek zsidó lakosai világosan említettek (Kohn, *Héber kutforrások*, 56. l.)

Nagyon valószínű, hogy itt nem Buda, hanem Esztergom értendő; először azért, mivel a Gácsországból Regensburgba utazóknak Buda nagyon is délre esnék; másodsor pedig azért, mivel a szóban forgó község »igen közel, nem egészen egy míl. távolságban« tehát körülbelől ezer lépésnyire volt a Duna partjától, úgy hogy míg oda értek, a péntekesti isteni tiszteletnek már vége volt. Ez a körülmény pedig határozottan Esztergomra utal. Mert Buda, melyen 1050 körül természetesen a mai Ó-Budát vagy a vízi várost kell értenünk, fekvésénél fogva akkor sem lehetett távol a Dunától, és a folyón átkelők közvetlenül a község előtt álltak volna, míg tudósításunk szerint még vagy ezer lépésnyire voltak tőle. Ehhez járul még, hogy Esztergom Magyar-

¹⁾ Zunz, *Namen der Juden*, Gesammelte Schriften II. 24. l. A hasonnevű német tudósok többnyire azoknak utódai voltak, kik, mint ez a Rómából való Kalonymos, valamint a Lucca városából való Kalonymos, Olaszországból mentek Németországba.

²⁾ Rendesen csak a rabbi szó használtatik; rábbénu, az illetőt az összes zsidóság tanítójának mondja.

ország első századában az ország legnagyobb és leggazdagabb városa, a király székhelye volt, a mi legjobban megmagyarázza, hogy idegen zsidók — tudósításunkban olasz és német zsidókról van szó — oly sűrűn megfordultak ott, és hogy a külföldi kereskedők áruikkal ép ezen a városban utaztak keresztül, a hol, úgy látszik, rendszeren meg is szoktak állapodni; valamint azt is megmagyarázza, hogy ott nagyobb s rendezett zsidó község volt, és ha a többi magyar zsidók állapotát tekintjük, valószínűleg az egyetlen egy, mely akkor egyáltalán létezett az országban.

Miután tudósításunkban valóságos kereskedelmi karavánról van szó, úgy látszik, hogy az út, melyet a Dél-Németország és Gácsország közti kereskedelem a XI. században követni szokott, Magyarországon, még pedig Esztergomon vonult keresztül.

E régi tudósítás, kellően megvilágítva, még különös fontossággal bír a XI. századbeli magyar zsidók vallásos és közvetve társadalmi életére nézve is.

Már magából a tényállásból következik, és a tudósítás végén világosan ki is van mondva, hogy a két regensburgi kereskedő nem szándékosan érkezett meg épen a szombat beköszöntése után, hanem csak egy véletlen következtében, akarata ellenére. A község mind a mellett úgy bánt velök, mint a vallásos átok alatt levőkkel: a szokásos üdvözléssel nem fogadta és a zsinagógába be se bocsátotta őket, mi valószínűleg rábbénu Kalonymos figyelmeztetésére történt így, a ki később ismételt testi fenytésre, hosszabb börtöldre s pénzbírságra ítélte az elkövetett utazókat. Ezen rendkívüli, a fennálló vallásos törvényekkel nem indokolható szigorú eljárás olyan, a minőt nagyobb theologiai tekintélyek, rendkívüli körülmények közt, a fenforgó viszonyokhoz képest, a maguk belátása szerint, szoktak elrendelni (*Horóáth sáth*). Az a körülmény pedig, mely e rendkívüli szigort igazolja, tudósításunk szerint az volt, »hogy még nagyobb romlás ne történjék a hit sövényén a szombat szántszándékos megszentégtelenítése tekintetében.« Rábbénu Kalonymos tehát úgy tudta, hogy a magyar zsidók közt már is nagy romlás történt a hit sövényén, s hogy különösen a szombat szántszándékos megszentégtelenítése nem épen ritka dolog volt náluk.

Már maga ez a tény kirívó ellentétet mutat az akkori magyar meg a többi zsidók vallásos élete közt. Még jellemzőbb azonban tudósításunk amaz érvelése, hogy a péntek este elkövetett regensburgi kereskedőkkel azért bántak oly szigorúan »nehogy eljárásukból a többiek következtetést vonjanak a maguk számára, mondván: Így

meg így tettek N. és N., (mennyivel inkább tehetünk mi is így.¹⁾» Ebből az érvelésből kitűnik az, hogy a magyar zsidók abban a nézetben voltak, hogy vallás dolgában, különösen a szombat megtartását illetően, tőlük nem várhatnak oly pontos eljárást, mint regensburgi hitfeleikétől. S vajjon, miért nem?

Ez a különben ismeretlen regensburgi Ábrahám ben-Chijja és testvére Jákob, kereskedő létükre, egyszersmind talmud-tudósok is lehettek, mire a »rabbi« név, melylyel a tudósítás őket fölruházza, csakugyan utal is. Az ilyenek által vallás dolgában adott rossz példa pedig a kevésbé tudós, vagy tán éppen tudatlan magyar zsidókra nagyon is káros hatással lehetett, mivel rájuk hivatkozhattak, nem tekintvén azt, hogy azok nem szándékosan szegték meg a szombatot. S így lehetséges, sőt valószínű, hogy ez a körülmény is befolyással volt rábbénu Kalonymosnak rendkívül szigorú eljárására. De e föltevés mellett tudósításunk világos szavai, mint fentebb láttuk, kétségtelenné teszik azt, hogy az akkori magyar zsidók vallás dolgában közönyösek voltak, különösen a szombati nyugalmat nem igen szokták megtartani. Ez különben nem feltűnő, sőt igenis természetes, ha tekintettel vagyunk azokra, a miket fentebb (32—55. l.) elmondottunk a régi magyar zsidók egy részének pogány származásáról, a magyarokhoz való szoros, gyakran sógorsági viszonyokról, életmódjukról, foglalkozásukról, hosszas elszigeteltségükről, hit dolgában való tudatlanságukról. Az ilyen zsidók a vallás fölfogását és gyakorlatát illetően természetesen koránsem lehettek oly szigorúak, mint a más országokbeli, egészen más viszonyok közt élő hitfeleik; különösen pedig a mindennemű munkát teljesen kizáró szombati nyugalmat nem tarthatták meg úgy, mint amazok, a kik egész életmódjuknál fogva a legkicsinyesebb vallásos szabványokhoz ragaszkodhattak és, régi szokás szerint, tényleg erősen ragaszkodtak is. Ez a kirívó ellentét, mely nyilván köztudomású volt, a római hittudós figyelmét természetesen ki nem kerülhette. Azért joggal tarthatott attól, hogy az ilyen zsidók, a minők a magyarországiak akkor voltak, ha külföldi, tehát vallási tekintetben fölöttük álló, hozzá talán még tudós zsidókat látnak, kik a szombat szentsége ellen vétének: a maguk számára majd azt a következtetést fogják vonni. »Ha ezek így tettek, mennyivel inkább tehetünk így mi!«

¹⁾ E zárjel közé tett szavakra nézve l. *Okiratok* I. sz., a magyar fordítás e szavaihoz tartozó jegyzetet.

De ennek az érvelési módnak (*Kál ve-chómernek*), ez általános jelentőségén kívül, itt valószínűleg még különös jelentősége is van, mely a tényállást még jobban felderíti. A kereszténység ugyanis, mihelyt Magyarországon megszilárdult, a heti vásárokat vasárnapról szombatra tette át. Ha most eszünkbe vesszük azt, a mit egyrészt a magyar zsidók vallásos közönyéről s tudatlanságáról, másrészt pedig az anyagi veszteségről elmondottunk, a melyet a heti vásárokról való elmaradás nekik okozott: (fent. 53. l.) bizonyosnak vehetjük, hogy a vidéken lakó zsidók a szombati heti vásárra sűrűn bejártak a nagyobb helységekbe, még pedig, hogy idejekorán a vásáron lehessenek, már pénteken este, és természetesen szekéren. Már pedig éppen ezt tették a szóban forgó regensburgi zsidók is. A község pedig, melyben ez történt, a kereskedelmi úton s az akkori forgalom egyik főhelyén volt, a hol tehát heti vásárt bizonyára tartottak. Az ily kereskedelmi helyen továbbá a Szt. István óta bevándorló külföldi zsidók közül nyilván többen állandóan letelepedtek, az országban utazó idegen zsidó kereskedők pedig minden esetre sűrűen megfordultak. Hisz tudósításunk szerint azon a szombaton is, mikor ez az esemény történt, egy római, két regensburgi s még több idegen zsidó volt jelen. Természetes, hogy ebben a nagyobb, rendezett községben, mely saját zsinagógával bírt, már csak a külföldi zsidók befolyása következtén is, vallásosabb szellem uralkodott. A szombat megszenteltelenítése, melyet a vidékről bejáró zsidók nyilvánosan elkövettek, tehát oly visszásság volt, mely e község tagjainak vallási érzelmeit sértette, és melynek megszüntetésén bizonyára fáradoztak, habár a vidéken szétszórva élő benszülött zsidók akkori viszonyainál fogva aligha nagy sikerrel.

Ily körülmények közt könnyen megérthetjük, a német utazókkal miért bántak oly keményen, rábbénu Kalonymos pedig miért szabott rájuk oly túlságos szigorú büntetést. Azzal ugyanis, hogy pénteken este, a szombat beköszöntése után, árúczikkkel megrakott szekerekkel jártak be a községbe, nagyon is rossz példát adtak a vidéki zsidóknak, kik, a fentebb említett oknál fogva, ugyanezt szokták tenni. E rossz példát pedig, hogy káros következményeinek elejét vegyék, példásan kellett megbüntetni. Mert különben joggal tarthattak attól, hogy az árúczikkeikkel szombaton bejáró vidékiek, látván, hogy külföldi, s talán a mellett még talmud-tudós zsidók hasonlóképp jártak el, ebből következtetést vonhatnak a maguk számára, mondván: »Így meg így cselekedtek ezek — t. i. a szombaton való utazás és árúszállítás tekintetében — mennyire inkább tehetünk így mi!»

Ez a következtetés pedig, valamint tudósításunk amaz adata, hogy a magyar zsidóknál, különösen a szombat megünneplése tekintetében, »nagy romlás« történt volt »a hit sövényén,« újabb bizonyíték arra nézve, hogy a magyar zsidók akkoriban még egészen más fajta zsidók voltak, mint többi európai hitfeleik, és vallás dolgában önmagukat ezeknél alantabb állóknak tekintették.

Megjegyzendő, hogy e tudósítás Magyarországot »H á g á r-or-szág-nak« nevezi, s ez újabb és döntő bizonyíték a mellett, hogy »H á g á r-or-szág« már a régibb középkori zsidóknál is M a g y a r o r s z á g o t, nem pedig Törökországot, vagy valamely spanyol-arab királyságot jelent. Az a H á g á r-or-szág, a melyen át a regensburgi zsidók, a Dunán átkelvén, G á c s-or-szágból haza utaznak, világosan csak Magyarországot lehet. V. ö. K o h n, *Héber kútforrások* 144—150. l. s e dolgozatnak némely új adattal bővített német fordítását a Frankl-Graetz-féle *Monatsschrift* 1881. évfolyamában.

III.

A bolgár chaliziok zsidók hite.

Midőn II. Gejza 1152-ben Mánuel, byzancezi császár ellen háborút viselt, a Belus bán által vezényelt magyar sereghöz a bolgár chaliziok csatlakoztak. A magyarok, azt mondja a byzancezi történetíró Cinnamus, a ki ezt elbeszéli (*Histor.* lib. III. 8, az 1836. bonni kiadás 107. l.), keresztények, a chaliziok pedig »Mózes törvényeit, habár nem is egészen tisztán, még ma is követik.« (... *Μωσαϊκοῖς καὶ τοῦτοις οὐ πάντῃ ἀκριβοῦς ἐστέ καὶ νῦν διεξάγονται νόμοις*). Schloezer (*Kritische Sammlungen zur Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen*, Goettingen 1795, 186. l.) erre vonatkozólag azt állítja, hogy Cinnamus a muhammedán vallást egyáltalában nem ismerte, s ennek következtén a voltakép muhammedán chaliziokat, mivel vallásos szokásaik a zsidókéval több tekintetben összevágának, egyszerűen zsidóknak nevezi, Cassel (*Ersch. u. Gruber, Encycl.*, sect. II. 27 k. 122. l. 44. jegyz.), ki ugyanezt vitatja, Cinnamus könyvének egy másik helyére (u. o. 247. l.) hivatkozik, mely azt mondja a chaliziokról, hogy vallásra nézve a perzsákkal egyetértének. (*καὶ εἰσι ἐτεροδόξοι . . . Πέρσαις ταυτοφρονοῦντες*). Világos tehát, hogy maga Cinnamus perzsáknak, azaz muhammedánoknak mondja a chaliziokat; a fentebbi helyen pedig az iszlámot a zsidó hittel csak azért tévesz-

tette össze, mivel mind a kettő elrendeli a körülméletést s a disznóhústól való tartózkodást.

De, hogy a byzanci Cinnamus, ki Mánuel császár titkára volt, s a XII. század második felében írt (L. Marczali Henrik, *Ungarns Geschichtsquellen* sat. 130—4. l.), mikor a byzanci császárság meg a turkok és szaracénusok közt már gyakrabban folytak háborúk, az iszlámot vagy egyáltalán nem, vagy oly kevésbé ismerte volna, hogy a zsidó hittel összezavarhatta, az épenséggel hihetetlen. Ha tehát egyszer azt állítja, hogy az ő napjaiban »a chaliziok Mózes törvényét, habár nem is egészen tisztán,« követik, máshol megint azt, hogy hitre nézve egyetértenek a perzsákkal: az ellenmondás legegyszerűbben úgy oldható meg, hogy a chaliziok közt, úgy, mint Bogor idejében a bolgárok közt általában, a legkülönbélebb vallásos nézetek és gyakorlatok voltak elterjedve (l. fent. 10. l. és *Függelék*, I.), s közülök a zsidó és muhammedán elemek leginkább kiváltak, úgy hogy Cinnamus majd a perzsákéhoz hasonlónak, tehát muhammedánnak mondja hitüket, majd pedig Mózes vallásának, melyet »nem egészen tisztán gyakorolnak,« más szóval: melytől csak bizonyos szokásokat és egyes szertartásokat vettek át.

Megjegyzendő, hogy ezek a chaliziok nyilván azonosak a chvaliziokkal, kik, az orosz Nestor szerint, mint a Volga-melléki bolgárok szomszédjai, a Káspitenger mellett laktak, melyet azért chvalinski tengernek is neveztek. L. Schloezer *í. h.*, u. o.; Bielowszky Aug., *Monumenta historiae Polonica*, Lemberg, 1864, I. 578. l.; v. ö. Engel J. C., *Gesch. d. ungrisch. Reiches u. seiner Nebenländer*, Halle 1797, I. 354. l. A chaliziok tehát a zsidó hittel, melyet kozár tőszomszédjaik annyi buzgalommal terjesztettek, még eredeti lakhelyükön megismerkedhettek, honnét zsidó szokásokat és nézeteket vihettek magukkal az al-dunai új hazába. Hogy azok itt még II. Gejza idejében világosan felismerhetők voltak, részben talán a bolgárok közt működött zsidó kozár hittérítőknél (*Függelék*, I.), részben pedig azoknak a zsidóhittű kozároknak volt köszönhető, kik birodalmuk felbomlása után elszéledvén (l. fent. 18. l.), bizonyára az al-dunai bolgárokhoz is eljutottak.

IV.

Zsidók és keresztények közti házasság Magyarországon.

Hogy Magyarország első századaiban a zsidók és keresztények közti vegyes házasságok gyakrabban előfordultak, legtöbb hazai történetrőirünk által elismert tény, melyet azonban néhányan tagadnak, mivel az idevágó kútforrásokat máskép magyarázzák. Tekintsük ezeket közelebbről!

A Szt. László alatt 1092-ben tartott szabolcsi gyűlés vagy zsinat által a zsidók és keresztények közti házasságokra vonatkozó czikket (S. Ladisl. decret. lib. I. cap. 10) Endlicher (*Monumenta* 328. l.), Katona (i. h. II. 585. l.) és Batthyán (*Leges ecclesiast. regni Hungariae, Albae-Carolinae* 1785—1825, I. 435. l.) ekkép közlik: »Si Judaei uxores Christianas sibi associaverint, aut aliquam personam Christianam in servitio apud se detinuerint, ablatae (Katona és Batthyán: ablata) ab eis libertati reddantur« (reddatur). — E czikk világosan a zsidók keresztény feleségeiről, valamint keresztény rabszolgáiról szól. Ezek úgy mint amazok a zsidóktól elvétetvén, »szabadságba helyezettessenek vissza,« azaz: az utóbbiak szűnjenek meg rabszolgák, az előbbieket pedig házastársak lenni. Más szóval: a zsidó férfiú keresztény feleségének szabadságában álljon, természetesen csak kereszténynyel, más házasságot kötni, mivel az a házasság, a melyben zsidóval élt, semmisnek tekintendő. Így fogják fel e czikket Katona (u. o.), Feszler (I. 627. l.), Szalay (I. 189. l.), Horváth (I. 338. l.) és Helmár (*A magyar zsidótörvények* 6. l.), kik mindnyájan azt következtetik belőle, hogy a zsidók keresztény nőkkel házasságban éltek, a mit a zsinat meg akart szüntetni.

Más véleményben van Péterffy (*Sacra concilia*, I. 19. l.), ki e czikk elejét ekkép közli: »Si Judaei uxores Christianorum («Christianas» helyett) sibi associaverint.« Ebből az ő eltérő olvasásából ugyanis azt következteti, hogy »Non est sermo in hoc capite de conjugio Christianae ac Judaei, quam de detentione, qua Judaeus uxorem Christiani vel allexerit ad cohabitandum illegitime« etc. Csakhogy e czikk, Péterffy olvasása és magyarázata szerint, nem a zsidók keresztény feleségeiről általában, hanem csakis arról az esetről szólna, midőn a zsidó valamely kereszténynek feleségével házasságban él. Így pedig a zsinat csak azt tiltotta volna meg, a mi

különben is magától értetődik s a mit tiltani fölösleges, azt t. i., hogy a zsidók férjezett keresztény nőkkel, tehát mások feleségeivel ne éljenek; de nem lett volna kifogása az ellen, hogy a zsidó valamely nem-férjes keresztény nővel, hajadonnal, vagy özvegygyel éljen ily viszonyban. Ezt pedig ebből a czikkből bizonyára maga Péterffy sem akarta kiolvasni.

Péterffynél, úgy mint Batthyánál, a czikk végén még ez is olvasható: »*vendoribus ejus pretium tollatur et in sumptum Episcoporum veniat.*« Ebből megint Batthyán azt következteti, hogy itt egyáltalán nem szabad, hanem rabszolga nőkről van szó. De ha e toldalékot eredetinek tekintjük is, a mi azonban nagyon is kétséges, a »*vendoribus ejus*« csak az előtte álló »*persona christiana*«-ra vonatkozhatnék, nem pedig a czikk elején említett »*uxores Christianas*«-ra is, mivel ily fölfogás mellett a keresztény feleségeket külön fölemlíteni egészen fölösleges volna, minthogy őket is, ha csakugyan rabszolgáknak adták el, úgy mint a többi rabszolgákat, a zsidóktól elvették és fölszabadították volna. De még abban az esetben is, ha itt csupán rabszolgákat értünk, maga a zsinati határozat megkülönbözteti azokat, a kikkel a zsidók, mint hitess társokkal házasságban élnek, azoktól, a kiket rabszolgául tartanak maguknál. S így, bár lehetséges, sőt valószínű is, hogy a zsidók kisebb-nagyobb részben az általuk vásárolt rabszolga nők közül választották keresztény hitvesöket, a szóban forgó zsinati határozat világosan a zsidóknak keresztény feleségéről és keresztény rabszolgáiról szól, a mint azt Katona (u. o.) is helyesen magyarázza: »*ut tam uxor christiana quam mancipium christianum Judaeis eriperetur.*«

Ezek a vegyes házasságok azonban a szabolesi zsinat után sem szűntek meg, hanem még 1233-ban is szokásosak voltak. Ebben az esztendőben ugyanis II. Endre, hogy az egyházi átok alól fölszabaduljon, Jakab, praenestei érsek-püspök előtt letette az úgynevezett »beregi eskü«-t (l. fent 86.), melynek V. pontja ekkép végződik: »*Et si qui inventi fuerint . . . Christiani Sarracenorum, vel Sarraceni Christianorum quomocunque mulieribus copulati, sive ab specie matrimonio, sive alio modo, bonorum omnium publicatione tam Christiani quam Judaei, vel pagani multentur*« etc. (L. Katona, V. 645. l., Endlicher, 436. l., Fejér, III. 2. 319. l. és Theiner, *Vetera monumenta* I. (116, l., CXCVIII. sz.). E zártétel előmondata csak szaracénusokról beszél ugyan, a kik keresztényekkel házasságban vagy ágyasságban élnek; de az utómondat szavai »*tam Christiani quam Judaei, vel pagani*« világosan bizonyítják, hogy e pont zsidókra is

vonatkozik s hogy az előmondatban a »Judaei« szó tévedésből kimaradt. Helmár (i. h. 12. l.) ellenkezőleg azt tartja, hogy az utómondatból a »zsidó« szó kitörlendő, és »akkor bizonyos, hogy a magyar nép vegyült a vérre nézve hozzá közelebb álló izmaelitákkal, de a zsidókkal nem.« De nem tekintve azt, hogy a szabolcsi zsinat fentidézett határozataiból világosan következik, hogy a magyarok még Szt. László uralkodása vége felé a zsidókkal is »vegyültek,« mit Helmár maga (u. o. 6. l.) föltétlenül elismer: e felfogás ellen tiltakozik az egész mondat-szerkezet. Mondatba, a minő a fentidézett »tam Christiani quam Judaei, vel pagani,« a »Judaei« szó nem »csúsztatott« be »véletlenül,« hanem szándékosan iktattatott belé. Horváth (I. 540. l.) e pontról meg sem emlékezik, de Szalay (II. 24. l.) ekkép adja tartalmát: »Hogy a keresztények között egyrészt, zsidók vagy szaracénusok között a másiktól kötött házasságok, mint tilosak, jóságg- és szabadságvesztéssel fognak büntettetni.« Ezzel a felfogással megegyezik Feszleré (II. 473. l.), de még a szigorúan egyházi szellemben író Cherrier Miklósa is. (*A magyar egyház története*, 72. l.).

Zsidók keresztényekkel más országokban is éltek házasságban; Magyarországon ez csak folytatása volt egy régi szokásnak, melyet, mint fentebb (I. 13. l.) láttuk, a magyarok ősi lakhelyeikről hoztak magukkal az új hazába, és melyet az egyháznak csak ismételt tilalmai szüntethettek meg. Még az 1279-iki budai zsinat büntetéssel fenyegeti a keresztényeket, a kik »aliquos Judaeos in familia retinere, aut ipsi Judaeis familiariter adhaerere, aut cum eis in familia, curia sive domo stare praesumpserint.« (*Történelmi tár*, 1881. évf. 548. l.). Oly erősen meggyökeredzett, még a szabolcsi zsinat s a beregi eskü utáni időkben is, a zsidók és magyarok közti régi benső viszony. A kik ezt tagadni akarják, hiába fáradoznak.

V.

IV. Béla zsidótörvényéhez.

II. Friderik osztrák zsidótörvényét (a következőkben rövidség kedvéért *O.*-val jelölve), mely 1244-ben kelt s melyet, bizonyos módosítványokkal, legelőször IV. Béla, utána több kisebb-nagyobb állam elfogadott (fent. 101. l.) l. Rauch, *Scriptores rerum Austriacarum* I. 201—205. l., (Wertheimer József), *Juden in Oesterreich* I. 35—45. l., helyesebben: Meiller, *Archiv f. Kunde oesterr. Geschichtsquellen* X.

146—8. l., legjobban Stobbe, *Die Juden in Deutschland* 297—301. l. — II. Ottokár cseh zsidótörvényét (a következőkben: Cs.): Cornova, *Staat v. Böhmen* II. 109. l.; Roeszler, *Prager Stadtrecht* 180—6. l.; Herrmann, *Gesch. d. Israel. in Boehmen* 111. l. kövv. — Ugyancsak Ottokár morva zsidótörvényét (a következőkben: M.): Boczek, *Codex dipl. et epistol. Moraviae* 17. l. köv., és *Juden in Oesterreich* I. 195. l. köv. — Boleslav lengyel zsidótörvényét (a következőkben: L.): Sternberg, *Versuch einer Gesch. d. Juden in Polen* I. 56. l. kövv. és Perlesz; *Gesch. d. Juden in Posen* a Frankel-féle *Monatschrift* 1864. évfolyam, a különlenyomat 132. l. köv. — Bolco sziléciai (schweidnitzi) zsidótörvényét (a következőkben: Sz.): Sommersberg, *Siles. rei histor. et genealog. accessiones* II. 91. l. kövv. és Sternberg, *i. h.* 108. l. köv. — A cseh zsidótörvényt 1300 körül, II. Wenczel alatt, német fordításban is kiadták; I. Roessler, *Brünner Recht* II. 367—71. l.

IV. Béla zsidótörvényének (ezentúl *Bé.*-vel megjelölve) latin eredetijét, a kassai levéltár hanyagul írt példánya után, ennek, mint maga mondja, szándékosan ki nem igazított számos hibájával együtt, közzétette Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae*, sat. (Bécs, 1747) I. 466—72. l., utána Fejér, *Cod. dipl. Hung.* IV. 2. 108—13. l. és, a feltünőbb hibák helyreigazításával, Endlicher, *Monum.* 473. l. köv. — Löw Lipót (a Busch-féle *Jahrbuch* 1847. évf. 64. l. köv.) német fordítása nem az eredeti, hanem Feszler (*Gesch. d. Ungern* II. 869. l. köv.) terjedelmes kivonata után, és azért nem kellő sorrendben s hiányosan készült, Bergl József meg (*A magyarországi zsidók története* 30—1. l.) ezt a kivonatot Löw után közli magyar fordításban. Cassel (Ersch és Gruber, *Encyclop. sect.* II. 27. k. 123. l. köv.) a hiányos szöveget több helyütt sikeresen helyreigazította. Hajnik »*A zsidók Magyarországon*« című jeles értekezésének több helyén néhány cikket fordított le belőle. Tökéletes, bár a-bevezetést s a zárszót mellőző és nem mindig szószerinti fordítást eddig csak Helmár (*A magyar zsidótörvények* 14—20 l.) adott, ki *Bé.*-t behatóan tárgyalja, *O.*-, *M.*- és *Cs.*-vel összehasonlítja, a szöveget néha sikeresen helyreigazítja, de Cassel fentidézett javításait, Stobbe kiadását, valamint *L.*-t és *Sz.*-t nem ismeri, sőt, noha ezen értekezése a pozsonyi kir. kath. főgymnasium 1878—9. évi értesítőjében jelent meg, *Bé.*-nek Pozsony városa levéltárában (Lad. 20, No. 18) őrzött példányát sem használja. E terjedelmes és nagybecsű kéziratnak, Pozsony városa érdekes levéltárnoka, Batka János úr által eszközölt másolatát Ra-

k o v s z k y István cs. és kir. kamarás úr kegyes közbenjárásának köszönöm. A pozsonyi kézirat (ezenül: *I%*.) szabatosabb a kassainál, melyet szintén lemásoltattam. Mind a kettő a későbbi királyoknak Kaprinai által közzé tett megerősítésein kívül, még II. Ulászlónak eddig kiadatlan megerősítéseit és későbbi átíratát is tartalmazza, melyek alantabb *Okiratok* 28. és 30. sz. alatt találhatók.

IV. Béla zsidótörvényének fentebb (102—110. l.) közölt fordítása részben ezen kéziratok, részben a Bélaéval rokon többi zsidótörvényről, kivált az osztrákkal való összehasonlítása, valamint a fentemlített írók és kiadók nyomán készült és az idevágó irodalom tekintetbevételével, a Kaprinai által közzé tett szövegből indul ki. A hozzá írt jegyzetek, az egyes cikkek értelmezése mellett, *Bé.*-nek a többi zsidótörvényekhez, kivált *O.*-hoz való viszonyát tüntetik föl, első sorban *Bé.*-nek hozzáadásait, kihagyásait s *O.*-nak szövegén tett egyéb módosításait. A latin szöveg helyreigazítására, s így magának a fordításnak igazolására vonatkozó megjegyzések, itt következnek.

A bevezetés második mondatában *Bé.*: »Quum uniuscuiusque conditionis homines . . . volumus . . . benevolencie nostre percipiam invenire.« *I%*. helyesebb olvasása: »Quoniam . . . benevolentie nostre participes invenire.« Ezzel megegyezik *O.*, csak hogy ebben az utolsó szó, nyilván szintén helyesebben: »inveniri.«

1. cikk. »Ut pro pecunia mobili aut pro re immobili;« így *O.* is. Endlicher olvasása: »pecunia a mobili« a homályos szövegnek nem épen sikerült igazítása. Helmár a »pro pecunia« szavakat nem fordítja. »Pecunia« után csak vesszőt, hozzá tén még a »re« szót is kell tenni, így: »ut pro pecunia, mobili (scil. re) aut pro re immobili,« vagy pedig: »pro pecunia, re mobili aut« sat. Sz. hasonlóképen: »ut pro pecunia, aut re mobili, vel immobili.« *L.* (Sternbergnél): »pro qualunque re mobili, vel immobili,« de Perles-nél szintén: »pro pecunia, re mobili, aut« sat. — »Causa querimoniali;« *Cs.*, *M.* és *Sz.* helyesebben: »criminali.«

2. cikk. Az értelemnélküli »jurando equivalenter sibi obligato« helyett Helmár joggal elfogadja *O.*, *Cs.* és *M.* olvasását, melylyel megegyezik *I%*. is: »jurando super equivalente sibi obligato« (illetve: »oblato;«) de fordítása: »a zsidó bizonyítsa be eskü által az (állítólag) elzálogosított aequivalentesről szóló állítását,« bajosan érthető. E cikk egyszerűen azt akarja mondani: ha a keresztény azt állítja, hogy a zsidónak, a kitől kölcsönt vett föl, zálogot adott, a zsidó pedig tagadja, s az előbbi, mivel maga a zálog elő nem teremthető, ter-

mészetesen annak megfelelő értékét követeli: akkor »a zsidó a nála (állítólagosan) zálogba vetett tárgynak megfelelő értékre megesküdvén, az ő állítását bizonyítsa.« Így világosan *L.*: »Judaeus jurando super aequivalente pignore« és *Cs.* német fordítása: »auf ein solchen phant.«

3. cikk. A kiadások hibásan közlik e cikket. »Si Christianus... affirmando« helyett, olvasandó: »affirmans« (így *O.*, *Cs.* és *M.*; »pro minori« után: »pecunia« (*O.* és *Pl.*); »super pignus« helyett: »pignore«, és »ei solvere« előtt: »Christianus« (*O.*, *Cs.*, *M.* és *L.*)

4. cikk. »Christianum... dicat; helyesebben: »Christiano« (*O.*, *Cs.* és *M.*)

6. cikk. ... »quanto sit pignus hujusmodi obligatum;« *Pl.* »sit« után »ei«-t olvas, így *O.* és *M.* is.

7. cikk. Ha a zsidó a neki adott zálogokat tűzvész által elveszíti »et hoc confitetur,« mit Helmár nem fordít; helyesen *Pl.*, valamint *O.*, *Cs.*, *M.* és *L.*: »et hoc constititerit« (constitit), mely olvasás helyességét igazolják a cikk zárszavai: »nisi factum fuerit notorium et manifestum, ut est ante dictum.«

11. cikk. A hibás »percussor« helyett, *Pl.* úgy mint a többi zsidótörvények »percusso«-t olvas.

12. cikk. »Qua Judaeus demorabitur;« valamint *O.*, *M.* és *Cs.*: »in qua Judaeus.«

13. cikk. ... »aliquis extorserit;« a többi zsidótörvényekben helyesen: *aliquid*. — »Ut preda mortui;« úgy látszik, hogy mint *O.*-ban »praedacio mortui,« és nem, mint *Cs.*, *M.*- és *Sz.*-ben, »predo« olvasandó, mivel *Bé.*-re nézve *O.* az irányadó, nem pedig a későbbi zsidótörvények. A kassai kézirat és *Pl.* világosan »predo«-t olvasnak, melynek végéről elmaradt a »cio«.

15. cikk. *Pl.*, úgy mint a többi zsidótörvény, e cikk végéhez hozzátézi: »ei«.

16. cikk. E cikket a kiadások hibásan közlik; *Pl.* helyes olvasása: ... »solvat judici quatuor denarios, si ad tertium edictum non venerit, solvat viginti sex denarios judici memorato.« *O.*, *Cs.* és *M.* szintén így, csak hogy »XXXVI denarios« szabnak büntetésül. A kassai kéziratban különben »quatuor grosos« (garas?) foglaltatik, mit Kaprinai föl nem tüntetett.

18. cikk. A kiadásokban hibásan: »supra librum Moysi (Moy-sis), qui podale appellatur.« *Pl.*-nak a többi zsidótörvényvel meg-

egyező helyes olvasása, melyet Helmár is felhoz: »rodale,« azaz Mózes öt könyvének hengeralakban összetekert, hártyára írott példánya, mely a zsidók isteni tisztelete alkalmával használatos; innét latinul: *rota*, *rotulus*, miből a középkori német »Rodel,« s ebből megint »*rodulus*,« aagy »rodale« lett.

19. cikk. »*Si prius inquisitionem factam*«; Kaprinai, hogy a szöveget helyreigazítsa: »*si prius per inquisitionem*«; a többi zsidótörvény szerint azonban egyszerűen »*si post inquisitionem*« olvasandó, mit *Pk.* is igazol. — »*Repperit*« (*reperit*) és »*ostenderit*« — helyesebben: »*reperint*« és »*ostenderint*.« *O.* és a többi zsidótörvény: *suspectum habere ceperint*.«

20. cikk. *L.* fent. 107. l., 3. jegyz.

23. cikk. ... »*nolumus hospitari*«; *O.* s a többi zsidótörvény: *nullum volumus hospitari*,« mit Helmár, úgy látszik, nem helyesen, *Bé.* számára is elfogad. A király s az országnagyok ugyanis utazás közben, s más alkalommal is, alattvalóik vagy jobbágyaik házába szoktak szállni, hol őket és kíséőiket gyakran hosszabb ideig el kellett tartani. Az adózásnak e nyomasztó neme alól *O.* s a többi zsidótörvény, úgy a királyra mint az országnagyokra s földbirtokosokra nézve, fölmenti a zsidókat (»*nullum volumus*«); míg *Bé.*, Kaprinai olvasása szerint (»*nolumus*«), melyet a kassai kéziraton kívül, *Pk.* is igazol, csupán a királyt, nem pedig a többieket illetőleg mond le erről a jogról.

24. cikk. ... »*et eos ... defensimus*«; az »*eos*« világosan hiba, mivel nem vonatkozhatik sem »*judeus*«-ra, sem pedig az előtte álló »*possessionem*«-re. Az utóbbi helyett azonban *Pk.*, úgy mint *O.*, *Cs.* és *M.*, »*possessiones*«-t olvas, minek megfelelőleg »*eas*,« vagy mint *O.*-ban »*ei eas*« olvasandó.

25. cikk. A »*puerum*« szó után *O.*-, *Cs.*-, *M.*- és *L.*-ben »*judei*« következik, s e szó *Pk.*-ban is megvan.

26. cikk. ... »*si pignoris valor mutuatum pecuniam et penam excesserit*« világosan hiba; *O.*-nak s a többi zsidótörvénynek — *Bé.*-t illetőleg *Pk.* által megerősített — helyes olvasása: »*non excesserit*.« — »*Et prius ea vendendi habeat potestatem*« nem ad értelmet; »*prius ea*« hiba, s »*postea*« olvasandó, mely *O.*-, *Cs.*- és *M.*-ben is megvan. *Pk.* olvasása: »*et pignus vendendi*,« noha helyes értelmet ad, valószínűleg szintén csak ezen »*postea*« hibás olvasása.

27. cikk. ... »*per annum et dum*«; helyesen »*per annum et diem*« (*O.*-, *Cs.* és *M.*), a »német »ueber Jahr und Tag« (*Helmár*).

29. cikk. Kaprinai: ..., »et ut violente ... exercuerit,« mit Endlicher így javít: »et quid violenter«; azonban *O. s a többi zsidótörvény* szerint: »aut violentiam ... exercuerit.« *Pk.*: »ut violentiam« az első szót (ut) szintén hibásan, de a másodikat már helyesen tünteti fel.

30. cikk. E cikknek a kiadásokban (»nusquam per suum iudicem in iudicio proceditur«), valamint *Pk.*-ban (»unusquisque per« sat.) nincsen értelme. *O. s a többi zsidótörvény* után ítélve, bizonyos, hogy »nusquam« után az ezeknél előforduló »nisi coram suis scolis« (vagy »nonnisi in scolis«) beiktatandó. L. Hajnik, i. h. 218. l. és Helmár, u. o.

31. cikk. »priusquam nobis per ipsos innotuerit« világosan hiba; *Pk.* szerint helyesen »postquam« olvasandó.

VI.

Rabbi Eliézer ben-Nátánnak egy Pozsonyban élő tudós ivadéka.

Az 1558-ban meghalt Lurja Salamon, *döntvénytárának* 29. száma alatt, egy régebbi kézirat nyomán, közli a zsidó tudósok lajstromát időrendben. A nagy hírű Eliézer-ben Nátán-(Ráben)-ről szólván, azt mondja: וחתניו של רבינו אב"ן היו רבינו יואל בר יצחק הלוי מבונא ורבי שמואל בר נטרוניא [ובנו מהר"ר מרדכי מקולוניא ובנו מהר"ר שלמה מברולא] ובנו מרדכי ובנו מהר"ר יהודה המבונה ליברמן מפרישבורק ובנו שלמה והרב ר' אורי⁹⁾

Rábennek azonban három tudós veje volt: az a kettő, aki itt első sorban mint ilyen meg van nevezve, és az a rabbi Úri, ki ezen idézet végén említettik. (Zunz, *Literaturgeschichte* 250. l.) E szerint az eredeti helyes olvasás szükségképp a következő: וחתניו של רבינו אב"ן היו רבינו יואל בר יצחק הלוי מבונא ורבי שמואל בר נטרוניא והרב ר' אורי. A közbeneső szavak, melyeket itt zárjel közé foglaltam, az előtte álló Sámuel ben-Nátronai ivadékait egész az ötödik nemzedékig megneve-

⁹⁾ מברולא világosan hiba, e helyett: מברונא, Brünnből.

⁹⁾ Azaz: »Rabbi Eliézer ben-Nátán vejei voltak: rabbi Jóel ben-Jiczchák há-Lévi, Bonnból, és rabbi Sámuel ben-Nátronai [és fia rabbi Mardechai, Cöllnből; és fia rabbi Salamon, Brünnből; és fia Mardechai, és fia rabbi Júda, másképp Liebermann, Pozsonyból, és fia Salamon] és rabbi Úri.« A szövegben hiányzó zárjeleket a következők könnyebb megértése kedvéért tettem ide.

zik,¹⁾ és eredetileg bizonyára csak oldaljegyzetként szolgáltak, melyet valaki a Sámuel ben-Nátronai név mellé írt, nyilván azért, mivel ki akarta tüntetni, hogy a nagyhirű Rábennek ivadéka.²⁾ Ezen oldaljegyzetet egy későbbi másoló beiktatta a szövegbe, és így az összefüggést megzavarta.

Ilyformán az itt említett Pozsonyból való rabbi Júda, Rábennek az ötödik nemzedékből való ivadéka volt. Maga Ráben tudvalevőleg 1150 körül élt. Ha most minden egyes nemzedékre átlag huszonöt évet számítunk, mit, — tekintve, hogy a középkori zsidók nagyon korán szoktak házasodni, — bátran tehetünk: úgy találjuk, hogy Rábennek ez a Pozsonyban lakó ivadéka 1250—1275 körül élehetett.

A középkori zsidók viszonyaira és nyugatról kelet felé vándorlásukra, vagy helyesebben üzetésükre nézve jellemző, hogy a Bonnbán élő Samuel ben-Nátronainak (l. K o h n, *Mardechai ben-Hillel* 151. l.) fia Cöllnben, ennek fia már Brűnnben, ennek unokája pedig Pozsonyban lakott. Az utóbbinak Kismartonban, később Posenben élő ivadékaról l. fent. 353. l.

VII.

Az árpádkori magyar zsidók nevei.

Az Árpád-korból csak kevés, mindössze tíz Magyarországon élő zsidónak a neve maradt ránk, és ezeket is, különösen a legrégebbeket, a források hiányos voltánál fogva, elég gyakran csak nehezen lehet megállapítani. Ezen nevek, melyek ránk nézve különös jelentőséggel bírnak, chronologiai sorrendben a következők:

1. J i c z c h á k (Izsák) J á s z k o n t (1050 körül).

Rabbi S e l ó m o h J i c z c h á k i, *Párdesz* című munkájában, (a konstantinápolyi kiadás 60^o l., az 1870. varsói rossz kiadásban 12^b l.) magyarázatot közöl, mely ekkép kezdődik: »Erre nézve egy előkelő ember rabbi Jiczchák (Izsák) M a g y a r o r s z á g b ó l, más okot hozott föl.«³⁾ Ugyanezt Czikijá ben-Ábrahám (Há-rófe) *Sibbále há-leket* című

¹⁾ A Mardechai és Salamon nevek ismétlése világosan bizonyítja, hogy ez itt nemzeti ségi lajstrom; a zsidók ugyanis meghalt atyjuk, illetve üregatyjuk nevében szokták nevezni gyermekeiket.

²⁾ Valószínű, hogy ezen oldaljegyzék írója az utolsó helyen álló Salamon volt, kinek neve mellett azért nem áll semminemű cím.

³⁾ וְבֵן דְּרִישׁ קִצְיָן אַחֵר רַבֵּנוּ יִצְחָק מֵאַרְיָן דְּגֵר מֵעַם אַחֵר וְכו' .
mind a két kiadásban a hibás אַחֵר אַחֵר helyett olvasandó: קִצְיָן אַחֵר;

könyvének kézíratai — mért a hiányos kivonatot közlő kiadások mellőzték — a *Párdesz* nevében, de többnyire eltérőleg idézik. Legelőször Berliner (*Plétáth-szófrim*, Boroszló 1872, 27. l.) hívta föl a figyelmet arra, hogy Halberstamm S. J. úr kézírata a szóban levő egyént Jiczchák Joszkont neven említi, mit a codexnek Bielitzen élő tulajdonosa, kit ez ügyben megkerestem, azzal a hozzáadással erősített meg, hogy e passus az ő kéziratában ekkép hangzik: »Erre nézve egy előkelő ember, rabbi Jiczchák Joszkont Magyarországon más okott hozott fel.«¹⁾

Mivel a Joszkont név gyanúsnak látszott, a *Sibbálé há-leket* egyéb kézíratait is megvizsgáltattam. A mantuai zsidó község könyvtárában levő codex, mint az ottani rabbi, Marco Mortara, Dr. Berliner A. úrnak, kinek ezt az adatot köszönöm, írja, a Halberstamm-félelvel betűről-betűre megegyezik, hasonlókép, Dr. Neubauer Adolf úr szíves tudósítása szerint, a párizsi francia nemzeti könyvtár két codexe (395. sz., 202^a l. és 397. sz., 139^a l.), valamint, Halberstamm úr levélbeli értesítése szerint, egy Lembergben levő codex, csak hogy itt a név Joszkonti alakban fordul elő. Csakis az oxfordi codex egyezik meg a *Párdesz* kiadásának olvasásával (Neubauer levélbeli tudósítása.)

A szóban forgó előkelő és tudós magyar zsidót tehát a *Párdesz* kiadásai s a *Sibbálé há-leket* oxfordi kézírata egyszerűen Jiczcháknak, azaz Izsáknak, az utóbbi munka Halberstamm-féle, két párizsi és mantuai codexei pedig Jiczchák Joszkont-nak nevezik, a lengbergi codex pedig e nevet Joszkonti alakban mutatja. Hogy a »Jiczchák« mellett eredetileg a »Joszkont« név is ott volt, bizonyosnak tekinthető. A *Párdesz* hiányos kiadása és az oxfordi codex beérték a közönséges héber Jiczchák-kal; az ismeretlen és idegenszerű Joszkont-ot kihagyták, míg a *Sibbálé há-leket* fentemlített öt codexe ezt is megtartotta. Világos, hogy ezek a »Joszkont« nevet nem teheték volna oda, ha az eredeti *Párdesz*-ben, melyből idéztek, ott nem találták volna.

Hogy דגור-ország alatt itt, valamint a középkori héber irodalomban mindenütt, Magyarország értendő, l. fent. 367. l. Czikijá ben-Ábrahám-ról és *Sibbálé há-leket* című könyvéről l. fent. 359. l.

¹⁾ A kézirat 205. fejr. **מנצתי בפדס ... וכן דרש קצין אחד ר' יצחק יום קונט בארץ דגור.** Halberstamm úr ezenkívül általa készített egyéb másolatokat, valamint nagybecsű könyvtárából több ritka héber könyvet szíveskedett rendelkezésemre bocsátani. Kedves kötelességet teljesíték, midőn a zsidó tudományok e jóhírű, buzgó kedvelőjének ezáltal is őszinte hálámat nyilvánítom.

De micsoda név ez a J o s z k o n t? Mindaddig, míg csak mint a Halberstamm-féle codex olvasását ismertem, hajlandó voltam, a Jozskont szót tollhibának tekinteni és Z o s z k i n t-et olvasni helyette, mi az ismeretes német-zsidó S u e s z k i n d volna, mely ebben a Zoszkint alakban gyakran előfordul a középkori héber irodalomban. Miután azonban arról értesültem, hogy a Jozskont még öt kéziratban egyszer Jozskont/i alakban található: e hozzátétést el kellett utasítanom. Mind e codexek ugyanis nem írhattak volna egyhangúlag épen Jozskont-ot, ha a különféle régiebb kéziratok, melyekből idéztek, illetve másoltak, Z o s z k i n t alakot mutattak volna, — nem pedig már azért sem, mivel a szokatlan Jozskont-ból könnyen csinálhatták volna a közszájon forgó Zoszkint-ot, azaz Sueszkindet; de ebből, ha t. i. ez volt volna az eredeti név, soha a különben egészen ismeretlen Jozskont-ot.¹⁾ Ezzel a névvel sehol másutt nem találkozunk; a világ bármely részében lakó zsidók eddig ismeretes névlajstromában nem fordul elő. Épen csak az első magyar zsidót, kit név szerint ismerünk, 1105 előtt, de nyilván jóval korábban neveztek így, mivel a *Párdesz*-ben számos régiebb adat is foglaltatik. V. ö. fent. 55. l. köv.

Ily körülmények közt a XI. században élő e magyar zsidónak sajtáságos nevében magyar nevet kell keresnünk, s ez a Jozskont nyilván nem egyéb, mint J á s z k o n t²⁾ (Jász-Kont?) vagy a lemergi codex olvasása szerint: J á s z k o n t i, ez pedig talán a J á s z - k ú n i hibás írása, Azok után, a miket fentebb a magyarokkal bejött zsidóhitű kozárokról mondtunk, meg arról, hogy e kozárookra többen ép a k ú n o k b a n akarnak ismerni (fent. 23. l. :) ezen legelső zsidó magyar név minden esetre nagy jelentőséggel bír.

2. T e k a (Techa) (1225 körül.)

A második magyar zsidó, kinek neve ránk maradt, az a zsidó kamaragróf, a ki a XIII. század első felében, II. Endre és IV. Béla uralkodása alatt élt s a kiről fentebb (92—5. l.) már emlékeztünk.

¹⁾ Hogy zsidó leírók a mindennapi יוסקינד vagy יוסקינט nevet annyira félreismerték volna, hogy a kezdő י helyett י' betűt, a német »Kind« helyet épen יוקינט-tot — י'-val — írtak volna, épen sértéssel lehetetlen. Még kevésbé válhatott יוסקינט-ból a lemergi codexbeli még idegenszerűbb י'וסקינט; de igenis válhatott a már úgyis idegenszerű יוסקינט-ból.

²⁾ Megjegyzendő, hogy a hangzók jegyeit mellőző héber írásban, minőt a héber kéziratok, a szent-írás másolatai kivételével, rendszeren használnak, a magyar »á«-nak megfelelő betű nincsen. Ha tehát valamely leíró a Jászkont nevet így írta: יאסקונט, ezt Jászkont-nak, de J á s z k o n t-nak is olvashatták; ez utóbbit pedig, ha egy külföldi másoló az előtte ismeretlen magyar nevet egyszer így olvasta, könnyen יוסקינט-nak írhatta.

A középkori okiratokban, melyek a tulajdonneveket, majd hanyagságból, majd tévedésből, a legkülönbélebb módon szokták írni (Schwartner *Introductio in artem diplomaticam praecipue hungaricam*, Pest 1790, 51. l.) e zsidó »comes« nevével is különféle alakban találkozunk. Az Endre és osztrák Lipót közt létrejött békeszerződés Tekanus-nak mondja; így közlik, Fischer *Urkundenbuch*-ja után, Fejér, *i. h.* III. 2., 9. l. és Meiller, *Regesten zur Geschichte d. Markgrafen u. Herzoge in Oesterrreich*, Bécs 1850, (136. l.) 200. sz. a. — Endre 1228-ből való adománylevele, egy későbbi másolat szerint, Thechanus-nak nevezi (Fejér, *i. h.* III. 2. 141. l. és VI. 2. 229. l.) ugyancsak Endrénék 1232-ben kiadott oklevele (Fejér, *i. h.* III. 2. 271. l.) majd Tcha-, majd Theha-nak, a IV. Béla által 1243-ban kibocsátott adománylevél pedig következetesen Tcha-nak (Fejér, *i. h.* IV. I. 273. l.) az 1235-ben Pecach Poppo lovag által kiállított bécsi adóslévl (Fischer, *Urkundenbuch d. Landes ob der Enns*, III. 27. l.) szintén Tchanus-nak. Schwartner állítása szerint pedig (*Statistik d. Königreichs Ungarn*, Buda 1809. 147. l.) valamely más okiratban, mint Thebanus szerepel. Hogy e különféle nevek mind ugyanarra az egy személyre vonatkoznak, az illető okiratok tartalmából s idejéből kitűnik.

Melyik név az igazi? Ezt mikép lehetne magyarázni?

Ha nem tekintjük Meiller furesa tévedését — ki (*i. h. u. o.*) a fentidézett békeszerződésben »fidejussorem Tekanum judeorum«-ot olvas, s az osztrák herceg kezésén valami »zsidó-dékánus«-t akar érteni (Tekanus = Dekan), csak Schwartner és Steinschneider hozzászövéseit vehetjük komolyan. Az előbbi (*i. h. u. o.*) azt hiszi: »wahrscheinlich Teba, denn in einem andern Document heist er Thebanus; vielleicht von Theben in Presburg.« De ha már e helységnek német nevét megtartották (okiratainkban Deven, Teuen, ritkábban Thebyn alakban fordul elő) latinosan Thebenus-t, vagy Thebeniust-, de nem Thebanus-t csináltak volna belőle, pedig e névnek különféle alakjaiban (Teka, Thecha, Teha, Theha) az »a« épen mindenütt megvan. Ehhez járul még, hogy Thebanus-ban a »nus« szótag világosan csak a magánhangzóval végződő szavaknak szokásos latin névképzője, s mint sajátképi név csupán Teba marad meg, mely így, t. i. a »nus« képző nélkül, e név többi alakjában, tisztán, mint Teha és Thecha, elő is fordul; Theba pedig nem származhatott Theben-ből. Helynévből továbbá, mint azonnal látni fogjuk, az akkori zsidók számára ily módon tulajdonnevet egyáltalán nem csinálhattak. Végre pedig, és ez a legfontosabb, Schwartner az okiratot, a melyre hivatkozik, nem jelöli

meg közelebből; de ha csakugyan látta, és a mi itt a fő dolog, helyesen olvasta is így: ez az egyszer előforduló Thebanus, mind a többi magyar és osztrák okiratbeli Teka, Techa s Teha alakkal szemben, bizonyára hiba.

Steinschneider, ki e nevet Meiller és Fischer fentidézett műveiből Techanus, vagy Tekanus alakban ismeri, (*Hebraische Bibliographie* X. 46. l.) azt teszi hozzá: »Aus Tachau?« E hozzávetés szerint a szóban forgó zsidó »comes« a Csehországban levő Tachau városától nyerte volna nevét, mi magában véve nem valószínűtlen, ha az első keresztes hadjárat után bevándorlott cseh zsidókra, valamint arra gondolunk, hogy a héber irodalomban ép ez idő tájt egy Tachauból való tudós zsidó, mint T a k o Mózes szerepel (K o h n, *Mardochai ben Hillel* stb. Boroszló 1878, 142. l.) De Tachau-ból, melyet az e korbeli okiratok is (például P e r t z-nél) mindig T a c h o w-nak írnak, talán Tachanus válhatott volna; e névnek különféle alakjai pedig mind ép abban egyeznek, hogy az első szótagot »Te« alakban mutatják: Teha, Techa, Teka, Teba. Hozzájárul még, hogy a zsidók csak azóta szoktak efféle helyneveket választani, mióta családneveket kellett fölvenniök (Ausztria-Magyarországban például II. József óta), s az ily név (például: Wiener, Prager, Graner sat.) kiegészítésül egyéni névre (kereszt-névre) szorult. De a középkorban, midőn csakis egyéni nevők volt, az efféle helyneveket csak ezek közelebbi megjelölésére használhatták, de nem önálló nevek gyanánt. A mint például a fentemlített Mózes rabbit »Tachai«-nak nevezték, úgy beszéltek »Kandiai Illés«-ről, »Páduai« vagy »Szombathelyi Méir«-ről, hogy a többi hasonló név rabbiktól s tudósktól megkülönböztessék; de egyszerűen a »Tachai«, »Kandiai«, vagy »Szombathelyi« néven nem nevezhettek és nem is neveztek senkit sem.

Úgy látszik, hogy T e k a a valódi név. Ez ugyanis régi, néha ép II. Endre századából való okiratainkban is, mint tősgyökeres magyar név gyakrabban előfordul, így például a Tek, Tekou, Tekus, Thekus, Thekew, Theku, Thekus sat. személynevek, valamint a Teke-háza, Teke-telke, Theka, Thekua, Thekva (birtok-) sat. helynevek. (L. C z i n á r M ó r, *Fejér okmánytárának tárgymutatóját* e sz. a.) A szóban forgó egyén tehát az ő m a g y a r nevét vagy nyilván kozár származású örököseitől, vagy pedig valamely T h e k a nevezetű birtoktól nyerte, mely családjáé vagy az ő sajátja volt. Egy 1384-ben kelt okirat T h e h a n nevezetű birtokot is említ ugyan (F e j é r, i. h., X. 1. 177). melyből T h e h a n u s válhatott volna; de a T e k á-t már azért is helyesebbnek artom, mivel a Lipót és Endre közt létrejött s minden esetre figyelem-

mel fogalmazott békeszerződésben is előfordul, de nyilván a *Techa*-ban, illetve a *Techanus*-ban is bennerejlik, minthogy a »ch« itt valószínűleg ép úgy »k«-nak olvasandó, mint például a középkori okiratokban gyakran előforduló »charus« vagy »charissimus« szóban.

3. Henuk, vagy Henel (1242.)

Ezen komáromi zsidó várispán neve (l. fent. 101. és 118. l.) szintén különféleképp fordul elő. Az 1265-ik évben kelt oklevél (*Fejér, i. h.* IV. 3. 283. l.) Henel-t, az 1268-ból való (*u. o.* IV. 3. 443. l.) Henuk-ot mutat.¹⁾ Minthogy az előbbi oklevélben Henel csak egyszer, az utóbbiban pedig Henuk ismételtelen előfordul, a Henuk nevet annál inkább elfogadhatjuk, mivel a zsidókat, kiknek héber neve *Chánokh* (חֲנוּךְ), rendesen *Henokh*- (Henukh)-nak (חֲנוּכָּה) szokták nevezni, és még most is így nevezik (L. Márgólióth Zálmán Efrájim a zsidók neveiről szóló »*Tiv-Gittin*« című többször nyomtatott könyvét s. v. *Henokh*). De azért a Henel írásmódot nem kell épen hibásnak tekintünk: ez nyilván a közéletben használt kicsinyítő név, mely a német zsidók szokása szerint úgy lett Henuk-ból, mint Jakl Jakobból, Aserl Aserből sat. (l. fent. 237. l., 3. jegyz.) Pozsony városa régi számkönyveiben a Henel, vagy Honel név gyakrabban előfordul. Valószínű tehát, hogy a szóban levő zsidó várispánt az egyik oklevél sajátképi, a másik a közszájon forgott kicsinyített névén nevezi.

4—6. Wolflin, Neklin, Oltman. (1242—1268),

Az iménti Henuk három fiát a fentemlített két királyi oklevél szintén különféleképp nevezi meg. Az előbbi, mely 1265-ből való, Voluelinus-, Neklinus- és Oltmanus-nak írja nevöket, az utóbbi, mely 1268-ban kelt, Welven-, Nekkul- és Oltmannus-nak, — Welven helyett, mely név az okirat vége felé ismét előfordul, Velvint írván. Félre nem ismerhető három német név. Voluelinus, Welven, Velvin a német Wolf; innen a régi német név: Wolflin (Woelflein). Neklinus, vagy Nekkul a német Nickel (Nikolaus), mely egy 1383-ból való oklevélben is Nyelinus alakban fordul elő (*Fejér, i. h.* X. 8., 131

¹⁾ Az állítólagos harmadik oklevél, melyre Helmár *i. h.* 22. l. *Thallóczy, A kamara haszna* 24. l. nyomán hivatkozik, — a mint figyelmes megtekintésből meggyőződtem, — nem egyéb, mint a *Fejér* által közzétett első oklevélnek igen késő korbéli másolata.

²⁾ Hogy mind a két oklevél egyazon egyénre vonatkozik, tartalmukból nyilván való.

l.); Oltmanus, Oltmannus pedig = Altmann. Ez a Neklinus, vagy Nekkel valószínűleg azonos a Nekelo-val, kiről egy 1257-ből való, tehát ugyanezen korbeli oklevélben (Meichelbeck J., *Historia Frisingensis* II. 23. l.) ezt olvassuk: »Ego Lublinus et frater meus Nekelo Judaei comites camerac illustrissimi ducis Austriae.« Ha Lublinus nem áll hibásan Volvelinus helyett: akkor Henuknak e szerint még egy negyedik fia is volt. Hogy Magyarországon élő e korbeli zsidók az osztrák hercegekkel is folytattak nagyobb mérvű pénzüzleteket, azt Theka példája bizonyítja (fent. 101 és 108. l.)

7. Jehúda, máskép Liebermann 1250—1275 körül.

Egy Németországból bevándorolt s Pozsonyban élt zsidó tudós. (L. fent. 149. l.)

8. Farkas, 1263.

Egy kismartoni zsidó neve. (L. fent. 120. l.)

9. Jónah 1250—80 körül.

Egy Pozsonyban kivégzett zsidó vértanú neve; l. fent. 127. l.

10. Dániel, 1300.

Dániel, trencséni zsidó, 1300-ban kertet és birtokot vesz Trencsénben. Fejér, *i. h.* VI. 2. 300. l.; v. ö. fent. 127. l.

VIII.

Mátyás király könyvtárából való héber codexek.

Köztudomású, hogy Mátyás király híres könyvtárában voltak héber könyvek és kéziratok is; l. Feszler, *i. h.* V. 654; Toldy, *Magy. nemzeti irodalom* II. 36. l. és Rómer Flóris, *Mátyás király budai könyvtáráról*, a m. t. akadémia évkönyvei XV. köt. 1. darab 35. és 36. l. Oláh Miklós azt mondja Mátyás könyvtárárnokról, Ragusai Felixről, hogy öreg ember volt »nonmodo Graece et Latine sed Chaldaice et Arabice doctus« (I. 2. fej.) A kaldeus nyelven bizonyára a hébert érti mert amazzal a tudomány akkoriban még nem foglalkozott.

Fürst, *Gesch. d. Karacertlums* II. 276—7. l. három héber codexet említ, melyek közül egy a jénai, egy a leydeni egyetemi s egy a

lipcsei városi könyvtárban őriztetik. Mind a három a »budai zsákmányból« való. Ennek alapján Hochmuth Ábrahám (a *Veszprém* 1877. évf. 20. sz.) a szóban forgó három kéziratot egyenesen Corvináknak mondja, habár az illető adatokból csak annyi világlik ki, hogy Buda visszavétele alkalmával, 1686-ban, ott találtattak. A »budai zsákmányból« efféle könyvet és kéziratot ismerünk igen sokat; ezek azonban még koránsem Corvinák.

A M. N. Muzeum könyvtárának igazgatósága szíves volt a szóban forgó három kéziratot számomra meghozatni. A nagy gonddal írott, szép codexeket tüzetesen megvizsgáltam, de Corvinára utaló külső jelt nem találtam rajtok sehol.

Mindamellett több körülmény arra mutat, hogy e codexek, habár nem Corvinák, a szó szokásos értelmében, mégis Mátyás király könyvtárából valók.

1. Mind a három codex *karaeus* könyv, Magyarországon pedig a karaeus zsidó secta nem létezett. A magyar zsidók szemében a karaeusok cretnekek voltak, és könyveiket akkoriban nem csak hogy drága pénzen nem vásárolták, de házuknál meg sem tűrték volna. Ilyet csak a tudománynak valamely nem-zsidó kedvelőjéről lehet föltenni, — Magyarországon első sorban Mátyásról.

2. Mind a három codexben sem a czimlapon, sem az utolsó lapon, sem a lapszéleken nem fordul elő egyetlen családi vagy bárminemű egyéb régibb magánjegyzet sem; ¹⁾ ez pedig a szakértő előtt majdnem kizárja azt a lehetőséget, hogy a codexek huzamosb ideig valamely zsidónak birtokában voltak.

3. A jénai codex már 1463-ban íratott, ²⁾ a lipcsei codex másolója pedig megjegyzi, hogy e codexet 1470-ben írta le Konstantinápolyban, bizo-

¹⁾ A másoló jegyzetein és néhány hiba-igazításon kívül csak a jénai »Gán-eden« codexen található többször, török-zsidó írással, sok ligatúrával s föltöttebb kiczifrázva, a tulajdonosnak egy szóba összevont neve, csak egyszer világosan így: *שלי יאודה נור בכ"ר מנחם רביעי נ"ע*. Az első rész elején pedig, egy üres lapon, a következő jegyzet olvasható: »Joh. Andr. Danz D. et M. Jenensis Mscriptum hoc Karaeorum sectae addictum, e spoliis Bu'dae A. C. 1684 (!!) occupatae victorum militum ad oras nostras delatum, jure emtionis obtinuit a mxme. Reverendo Dn. D. Sivers A. C. 1701 pretio raritati libri competente.«

²⁾ A 2. részben (*ם' נשים, סי' רל"ד*) a másoló a következő jegyzést teszi: »az év, melyben jelenleg vagyunk, az 5224-ik« = 1463. (*שנת*) *הרפ"ד שאנחנו עתה בו.*

nyos Micháel ben-Báruch számára.¹⁾ Mind a kettő tehát éppen Mátyás uralkodása alatt, az előbbi huszonhét, az utóbbi húsz évvel halála előtt íratott, s így nagyon is lehetséges, hogy Mátyás ügynökei ezt a két codexet a királyi könyvtár számára megvásárolták. Ezen föltevés valószínűségét emeli az, hogy Mátyás »a görög, syriai, arabs és héber kéziratokat ... részben Konstantinápolyban vásároltatta« (Feszler, V. 654. l., Rómer i. h. 33—34 l.), tehát ott, ahol a lipesei codex íratott.

4. Abból, hogy a codexeket készen vásárolták, megmagyarázható az, miért nincs rajtuk Mátyás címere vagy a Corvinák egyéb ismertető jele, másrészt pedig az, miért nem hurezolták el Budáról a többi Corvinával. A királyi czímer nélküli, erős és szép, de koránsem díszes bőrkötésű kéziratok nem keltettek figyelmet vagy kíváncsiságot, még kevésbbé bírvágyat. Így egész a vár elfoglalásáig könnyen elheverhettek Budán Mátyás könyvtárának egyéb maradványai közt.²⁾

Mindez, természetesen, nem zárja ki azt, hogy a két codex valamely magyar főpap vagy bibliophil könyvtárából került oda; de ez a föltevés, az eddig felhozottak alapján, minden esetre kevésbbé valószínű.

IX.

A nagyszombati vérvádra vonatkozó „gyászdal.”

A krakkói úgynevezett »régi zsinagógá«-ban érdekes régi héber kéziratot őriznek, melyet Eichhorn L., a Silbermann által kiadott *Hamagid* című héber folyóirat XII. évf. 47—8. l., tüzetesen ismertetett. A codexnek, mely valószínűleg a XI. század vége felé zsinagógai használatra készült, főtartalmát Mózes öt könyve a hozzávaló maszorétikai jegyzetekkel s a háftorákkal, az úgynevezett »öt tekercs«, Hiób könyve, Jeremiás jóvendöléseiből néhány fejezet, továbbá bizonyos imadarabok teszik. A végén eredetileg több üres lap volt, melyeken későbbi kezek által írt különféle följegyzések vannak, köztük egy »Gyászdal a nagyszombati veszedelemre« című héber költemény, melynek első 22 versszakát a codex ismertetője (u. o. 118—9. l.) közzétette azzal a

¹⁾ Fürst, i. h. II. 277. l. A másoló a codex végén azt írja: **תם ונשלם יי בשנת ה'ל' לפרט בקוסטנדינה ובתבתי לבהור הנחמד כ"ר מיכאל ב"ר ברוך יצ"ו.**

²⁾ A jénai codex több hártyalapján világosan felismerhetők a nedveség nyomai.

megjegyzéssel, hogy a többi el nem olvasható, annyira elmosódott az írás. Egy Zunz J. M. úr által eszközölt, több tekintetben pontosabb másolat, melyet Halberstamm szivességének köszönök, még ötödfél versszakot tartalmaz, a többi olvashatatlan versszakok számát pedig tizenkilenczed félre teszi. E szerint az egész költemény eredetileg 45 versszakból állt. Mindenik versszak 4 soros; az első három sor rímes, a negyedik sor pedig valamennyi versszakban ugyanazzal a rímhanggal végződik. A versszakok kezdő betűi előbb a héber ábéczé betűit sorrendben, azután a szerző nevét: Jehosúa ben-Chájim, tüntetik föl a szokásos »ch'zák« szó hozzáadásával. A hátralevő, most olvashatatlan versszakokban, a szerzőnek mintegy bevezetésül írt jegyzete szerint, bizonyos betűk számértéke együtt a nagyszombati katastropha évszámát adja, s erre az illető betűk fölé írt pont vagy egyéb jel felhívja az olvasót.

Mesterkéltséggel szerkesztésénél s a benne előforduló bibliai és talmudi, gyakran igen keresett célzásoknál fogva, a költemény magyarázatra szorult, s ezt jegyzetek alakjában maga a szerző írta hozzá.¹⁾ E magyarázatot Eichhorn a *Hamagid*-ban csak fölemlíti, de nem közli; már pedig a legérdekesebb adatok épen a jegyzetekben fordulnak elő, s főképp ezen, eddig kiadatlan jegyzetek kedvéért közlöm (alant. *Okiratok* 31. sz.) a gyászdal első tizenkét versszakát, melyek egyenesen a nagyszombati eseményekkel foglalkoznak. A többi versszak ugyanis semmi nemű történeti adatot nem tartalmaz, hanem, mint maga a szerző mondja, Jeruzsálem pusztulására s a jövődöbeli megváltásra vonatkozik.

Hogy e gyászdal azt a vérvádat siratja, melynek következtén Nagyszombatban (itt német nevén: Tyrnau) 1494-ben több zsidót nyilvánosan elégettek (fent. 243. l.), azt nem csak a költeménynek Bonfinius tudósításával összevágó tartalma, hanem még az a körülmény is igazolja, hogy a krakkói »régizsinagóga« szolgái, kikre a szóban forgó codex őrizete bízva volt, a codex üres lapjaira az 1480-tól 1576-ig terjedő időszak különféle eseményeit följegyezték (*Hamagid*, XII. 48. l.), a nagyszombati zsidók elégetése pedig (az 1494-iki év) szintén ebbe az időszakra esik. Ennél fogva valószínű, hogy a ki a gyászdalt és a hozzátartozó jegyzeteket a codexbe beírta, hihetőleg maga a szerző, a krakkói zsinagóga egyik szolgája volt.

¹⁾ L. *Okiratok* 31. sz. a költő első jegyzetét. A budai zsidó község 1686-iki veszedelmét sirató gyászdalokhoz hasonló okoknál fogva, hasonló jegyzeteket írt a szerző; l. Kohan, i. h. 134—6. l.

A költeményben foglalt részletes adatok után itélve, a szerző minden esetre vagy maga szemtanúja volt a gyászos eseménynek vagy szemtanútól értesült róla. S e részletes adatok majdnem bizonyossá teszik, hogy a költemény nem sokára a nagyszombati zsidóégetés után készült. Különben már a dolog természetében van, hogy az efféle gyászdalokat a gyászos esemény friss és közvetlen hatása alatt szokták megírni. Úgy látszik, hogy a szerző, illetve tudósítója, a katastropha után Krakkóba menekült nagyszombati zsidó volt.

Megjegyzendő, hogy Eichhorn, a krakkói kézirat ismertetője, a gyászdal szerkesztése idejét 5211-re, azaz 1451-re teszi, míg a nagyszombati események, Bonfinius szerint, csak 1494-ben folytak le. Eichhorn, ki ezeket, valamint Bonfinius elbeszélését, úgy látszik, nem ismeri, határozottan téved. Mint ő maga mondja, s Halberstamm úr levélbeli tudósítása megerősíti, a gyászdal utolsó felében annyira elmosódott az írás, hogy nagyobb része már el nem olvasható; a gyászdal szerzője pedig megjegyzi, hogy az esemény évét költeménye végén megjelöli. Ez a körülmény megmagyarázza Eichhorn tévedését. Az úgy is olvashatatlan utolsó sorokban ő annál kevésbbé ismerhette föl helyesen az évszámot, mivel ez, mint már fentebb mondtuk, a középkori zsidó költők szokása szerint, nem világosan számokkal, hanem a költemény szövegéhez tartozó egyes betűkkel van megjelölve. Ily betűvel van megjelölve a nap is, melyen a nagyszombati zsidókat elégették.¹⁾ (L. *Okiratok* 31. sz. a költő 1. jegyz.)

X.

A Szerencsés Imrére vonatkozó héber tudósítások.

Szerencsésre vonatkozólag, hazai s egyéb tudósításainkon kívül, van két nagybecsű zsidó tudósítás is: az egyik Élijá há-Lévi, konstantinápolyi rabbi *döntvénytárában* 95. sz., a másik Méir ben Jiczchá (Páduai Méir) *döntvénytárában* 87. sz. E tudósításokat, a *Héber kútforrások* 75—81. l., szözszerinti fordításban közöltem s bővebben ismerttettem. Páduai Méir válaszából azonban csak a rabbi végzését hoztam föl, a több tekintetben figyelemre méltó érvelést elhagytam; miért is a döntvényt, a mennyiben történelmi adatokat tartalmaz,

¹⁾ Az előbbi jegyzetben említett egyik gyászdalban az évszám, 1686. szintén ilyen betűkkel van megjelölve. Kohn, *i. h.* 132. l.

az ide mellékelte *Okiratok* közt, 65. sz. alatt, magyar fordításban közlöm. A héber szöveg a gyakran kiadott döntvénytárban található. A *Héber kútforrásokban* közölt adatok azonban még a következő kiegészítésekre, illetőleg helyreigazításokra szorulnak.

A szóban forgó tudósítások budai zsidóktól származnak, a kik fölylilágosítást kértek az iránt, vajjon szabad volna-e Szerencsés fiait, a befogadott zsinagógái gyakorlat ellenére, kitért atyjuk nevével hívni a szent-írás fölolvadásához (l. fent. 284. l.). A budai rabbi, Náftáli Kóhen olykép nyilatkozott ugyan, hogy ez megengedhető,¹⁾ de a köz-ség elég fontosnak tartotta az ügyet, hogy külföldi tekintélyekhez föl-
lebbezze. Az első tekintély, a melyhez fordult, Pádúai Méir volt; az ő döntvénye tehát a *Héber kútforrások*-ban hibásan áll a más o-
dik helyen. E rabbi ugyanis, mint válaszából kiténik, Szerencséről még mint élő emberről beszél.²⁾ Pádúai Méir szintén Náftáli Kóhen nézetén volt, melyet a maga részéről még új érvekkel támogatott. Az ő döntvényébe azonban szintén nem nyugodtak belé, mert Szerencsés halála után Élijá há-Lévi, konstantinápolyi rabbihoz fordultak ezzel a kérdéssel, mely most nyilván azért merült föl újra, mert Sze-
rencsés, mint a budaiak írják, halála órájában a zsidó hitre visszatért.

Szerencsés előbbi zsidó nevét egykorú nem-zsidó tudósításaink (Kovachich, *Sylloge decret. Comit.* I. 352. l. és Thurnschwamb, Engelnél, *Gesch. d. ungr. Reichs u. seiner Nebenländer* I. 199. l.) Salamonnak, a fentemlített zsidó kútfők pedig Snéornak mondják. Löw Lipót, az első, ki e zsidó tudósítások hősében Szerencsésre ismert, ezen ellenmondás megoldását egyáltalán meg sem kísértette, én pedig siker nélkül kísértettem meg (*Héber kútforrások* 80. l.); szerencsésen megfejtette Perlesz József tudós hazánkfia (jelenleg rabbi Münchenben), ki (*Juedisch. Literaturblatt* X. évf. 43. l.) arra utalt, hogy a héber Snéor névhez, a zsidó közéletben rendszerint Sálman (Zálman) melléknév

וראיתי אשר חבר: ¹⁾ Kővetkezik Pádai Méir válaszából (i. h., u. o.): שניי הרב סיני ועוקר הרים כמה"ר נפתלי כ"ץ י"צ על שאילה זו
Hogy pedig ezen Náftáli Kőhen a budai rabbi
volt, következik Iszerlesz Mózes dönténytárának 41. számából, hol Iszer-
lesz, vonatkozással Pádai Méir e válaszára, világosan azt mondja: זו היא
ההוכחה שהביא מהר"ם בתשובתו הנ"ל על שם הר"ר נפתלי מאובן.
valamint ²⁾ אביהם הוא תקיף... ויש בו משום דרכי שלום
אף כי הוא מדומע בין הנקרים דורש טוב... ומטיב...
V. ö. a fordítás megfélemlítő helvét, Okiratok 65. sz.

járul (l. *Széfet Sémóth* és *Tiv-Gittin* c. szó alatt). Ebből a Sálman-ból a keresztények a közzsájon forgó Salamont csinálták.

Feltűnőbb az, hogy míg Elijá há-Lévi Szerencsést egyszerűen Snéor néven említi, Páduai Méir c. név elé még az Etil, vagy Etel nevet teszi.¹⁾ Zunz, *Namen d. Juden* (Gesammelte Schriften II. 55. l.) ezt az utóbbi nevet, melyet tévesen IteI-nek olvas, bizonyára helytelenül, összeveti a német-zsidó Eitel-Chén²⁾ névvel. Perlesz (i. h. u. o.) határozottan hibásnak tartja az Etil vagy Etel olvasást, melynek helyreigazítására több hozzávetést kockáztat: Zemel, Lemel, vagy más hasonló hangzású nevet akar itt olvasni. Az efféle olvasás azonban, úgy mint a Zunz által ajánlott Eitel, illetőleg Eitel-Chén, már azért sem járja, mert ez a héber Snéornak csak a zsidó közcetben használt melléknév (kinuj) lehetne; e melléknév pedig, mint azt Perlesz maga fölismerte, s mint a nem-zsidó források Salamontjából kétségtelenül kitűnik, Sálmán volt. Hozzájárul még az, hogy az ilyen melléknév nem — mint itt — a voltaképi héber név előtt, hanem utána szokott állni.³⁾

Goldfahn S. H., (kerületi rabbi Topolyán) egy hozzám intézett levelében, e nehézséget úgy véli megoldhatni, hogy Etil nem is tulajdonnév, hanem négy héber szóból képzett eulogia, mely zsidó szokás szerint az illető szók kezdő betűjéből van összeállítva s annyit jelent, hogy »neve a jónál (azaz a szent-írás felolvasása alkalmával) említessék mindörökké.⁴⁾ De ez a szellemes magyarázat bizonyára helytelen. Az Etel Snéor név ugyanis nem a rabbi válaszában, hanem a budai községnek hozzá intézett kérdésében fordul elő. Már pedig lehetetlen, hogy azok, a kik azt kérdezik: vajjon szabad-e a hite-hagyott Szerencsés nevét a zsinagógában fölemlíteni? — e név mellé azonnal hozzá-

עטיל שניאור.¹⁾

²⁾ Összetett név az ó-német eitel és a héber »chén (= kellem) szóból, tehát annyi mint »csupa kellem.« Nem tekintve azt, hogy a »chén« szó itt egészen hiányzik, Eitel pedig nem עטיל, hanem איטיל, ez a melléknév nem Snéorhoz, hanem Mózeshez szokott járulni. L. Menz Jehudá, *Döntvénytar*, széder há-get, 36. fej.: **אנא משה המכונה איטיל חן.**

³⁾ Például: **יהודה לייב** sat.; Páduai Méirnél pedig megfordítva: **עטיל שניאור.**

⁴⁾ **על טובה זיכר לעולם = עטיל,** mi úgy értelmezendő, hogy jó, vagy jámbor cselekvésnél, itt a tóra-felolvasásnál, említsék föl nevét. Hogy **על טובה** hasonló értelemben csakugyan előfordul, azt Goldfahn több példával igazolja; l. *Midr. Tanchúma*, Tázriá és Kórách fejezeteihez (a Stettini-kiadás 206. és 273. l.) és *Rabbóth*, Móz. I. k. 98. fej. és IV. k. 18. fej.

tegyék, hogy »a jónál, t. i. a szent-írás felolvasásánál, említették mindörökre.« Hisz ezzel a kérdést, mely iránt felvilágosítást kérnek, előzőleg már maguk eldöntötték volna. De az Etel szót oly abbreviaturának még akkor sem fogadhatjuk el, ha általános áldásnak tekintjük, a minőt a zsidók a jámborok nevéhez fűzni szoktak. Maga ez az áldás-forma szokatlan; hozzá hasonlókat csak elhalt emberek nevéhez fűztek (Zunz, *Z. Gesch. u. Literatur* 321. l. kövv.), Pádurai Měr pedig, mint láttuk, a még élő Szerencséről szól. Az efféle áldás-formák továbbá rendszeren a név után, nem pedig elötte tételnek. Végre pedig maga a kérdés egész fogalmazása tiltakozik azon felfogás ellen, mely szerint Etel annyit jelent, hogy a rákövetkező Snéor név »a jónál,« illetőleg »jóra említették mindörökre.« Az Etel szó, ebben a formában és ezen a helyen, nem lehet sem a kérdés eldöntése, sem pedig a Szerencsés nevére mondott áldás.¹⁾ Tehát mindaddig, míg ennél helyesebb magyarázatra nem akadok, fentartom a *Héber kúlforrások*-ban (80. l.) kifejtett nézetemet, hogy ez az Etil, Etel, azonos a magyar, illetve a hún Etel-, Etélével. Ez ellen Perlesz a következő ellenvetést hozza fel: »Szerencsés kann als Jude unmöglich Attila geheissen haben. Hätte er diesen erzugarischen oder richtiger erzhumnischen Namen schon als Jude geführt, warum sollte er ihn nicht ins Christenthum mit hinübernehmen? Es ist klar, dass der juedische Name Salamon, obzwar ihn auch ein ungarischer König führte, bei der Taufe dem christlicher oder ungarischer klingenden Imre weichen musste, aber den nationalen Attila zu opfern, lag doch wahrlich kein Grund vor.« De valójában volt erre ok, és az egykorú Thurnschwamb (i. h. I. 199) el is mondja: »Gedachter Imrich Jud hat vor Salomon geheissen ... und weil der Perény Imre, die zeit Grosz-Graf ... ihn aus der Tauf gehoben, hat er den Juden Imrich geheissen.« Szerencsés tehát keresztelése alkalmával keresztatyjának, Perényi Imre nádornak nevét vette föl.

Ilyformán, Szerencsés zsidó nevét illetőleg, a következő vélemény meglehetősen valószínű. A vallásos életben használt eredeti neve Snéor, a közéletben szokásos mellékneve a zsidóknál Sálman, a keresztényeknél Salamon volt. De a büszke, gazdag ember, ki már kitérése előtt sokat forgott keresztény körökben, e zsidó vagy zsidó-

נדרשתי לשאלו אותי כהוגן על דבר שני האחים ...¹⁾
ואביהם זאת לפנים בישראל עמיל שניאור שמו והמיר דתו וכו'.
Az Etel szónak, ha csakugyan annyit jelentene, mint על טובה יזכר
לעולם a válaszá végén volna helye; ott azonban egyszerűen az mondatik, hogy megengedhető: לקרא האחים לס'ת בן שניאור במקום

hangzású nevekkal nem érte be, hanem a társadalmi életben még az Etel, Etelec nevet is viselte, a melyet nyilván egész önkényesen vett föl.

E felfogás mellett szól az a körülmény, hogy a budai zsidók Páduai Mérirhez intézett kérdésükben azt mondják Szerencséről, hogy »neve Izráelben — azaz míg zsidó volt — Etel Snéor volt;« Páduai Mérir ellenben azzal fejezi be válaszát, hogy Szerencsés fiai »úgy mint azelőtt a Snéor fia néven hivandók a tóra felolvasásához.« A rabbi ugyanis itt azért hagyja ki az Etel nevet, mert ez a zsinagógában »azelőtt« sem használtatott. Szerencsés magyar neve azonban (Etel)t melyet már mint zsidó viselt, kitérése után megszűnt, mivel — min fentebb láttuk — keresztelése alkalmával keresztatyjától, Perényi Imre nádortól, az Imre nevet nyerte.

A nádor keresztapasága pedig egyfelől azt bizonyítja, hogy Szerencsés már kitérése előtt is tekintélyes állásban volt; másfelől pedig módot nyújt rá, hogy megközelítő pontossággal meghatározhassuk Szerencsés kitérése idejét. Perényi Imre ugyanis 1504-től egész 1519-ik február 5-én bekövetkezett haláláig viselte a nádorságot. Ebbe az időközbe esik tehát Szerencsés kitérése. De Szerencsés 1523—1525 táján már öreg ember volt, »ein abgerührter alter böser Mensch,« mint az egykorú Thurnschwamb (Engelmél i. h. 199. l.) írja. Mikor pedig kitért, még koránsem lehetett öreg, — hisz kitérése egy keresztény aszszonynyal folytatott szerelmi viszornak volt következménye, (*Héber kút források* 75. l.) s azzal a keresztény nővel, kit kitérése után feleségül vőn, még egy fiat nemzett (Thurnschwamb, i. h. u. o.)

Ebből következik, hogy kitérése már jóval Perényi halála, azaz 1519 előtt, nyilván Perényi nádorsága első éveiben, 1505—1510 körül, tehát még II. Ulászló alatt történt. Minthogy pedig a budai zsidók a fentebbi kérdéssel még Szerencsés életében fordultak Páduai Mérirhez, mikor még Szerencsés »tekintélyes ember s az országnagyok egyike« volt: valószínű, hogy a hírneves rabbi döntvénye az 1520-tól 1525-ig terjedő időközben kelt.

A középkori zsidók a vallási gyakorlatra vonatkozó kérdésekben gyakran még a legtávolabb országokban élő theologiai tekintélyektől is véleményt kértek, s így épen nem ütközhetünk meg azon, hogy a budaiak ez alkalommal a páduai, sőt még a konstantinápolyi rabbit is megkeresték. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy e ténynek kielégítő magyarázata a következőkben rejlik.

A budai zsidók épen Szerencsés idejében élénk kereskedelmi összeköttetésben állottak Olaszországgal (fent. 276. l. és *Okiratok* 42. sz.) s így nagyon is természetes, hogy a Szerencsés kitérése után fölmerült kérdést vagy valamely budai zsidó, ki Olaszországba utazott, vagy valamely olasz zsidó, ki Budán megfordult, terjesztette Pádúi Mérir elé. Sokkal feltűnőbb az, mikép fordulhattak a budai zsidók Szerencsés halála után a konstantinápolyi rabbihoz. Szerencsés ugyanis az 1526-iki év első felében, kevéssel a mohácsi gyásznapi előtt mult ki, (fent. 283. l.) mikor Szulejmán roppant serege már útnak indult Magyarország ellen. A mohácsi vész előtt tehát a budai zsidók alig gondolhattak arra, hogy épen a konstantinápolyi rabbihoz forduljanak kérdésükkel, a mohácsi vész után pedig a budai zsidó község megszűnt, mivel az ottani összes zsidóságot Törökországba hurczolták s ott szétszórták különféle városokba. (L. a következő *XI. Függelék*-et, valamint *Héber kútforrások* 93. és 146. l.) Már ebből is világos, hogy a budai zsidók nem Budáról folyamodtak Elíjá há-Lévihez. S ezt a körülményt eléggé igazolja maga a kérdés szövegezése is, mely nem Budán levő, hanem Budán volt zsidókról beszél, Magyarország királyáról pedig, mint olyanról, »kinnek hatalma alatt volt Csehország is.«¹⁾ Ezt a kérdést tehát a konstantinápolyi rabbihoz csak abból a török városból intézhatték, hová a mohácsi vész után, a budai zsidó községnek több tagjával együtt, Szerencsésnek két fiát is elhurczolták. Az áskénáz, vagy német szertartást követő budai s más magyar községbeliek ugyanis a szeptahád, vagy spanyol szertartású török zsidók közt, mindenütt külön községeket alkottak. S erre utal a kérdésben foglalt több kitétel is.²⁾

Nyilván ugyanakkor s ugyanez alkalomból Iszerlesz Mózes, a híres krakkói rabbi (*Döntvénytár*, 41. sz.) is foglalkozott e kérdéssel. Mint Pádúi Mérir rokona hivatkozik ennek eldöntésére, melyet újabb

¹⁾ וששאלתם על אודות יהודי א' שהיה בעיר בודון ; Budán levő zsidóknak azt írta volna: שדוה בעיר כם. Még jellemzőbb a következő mondat: שדוה קהלה במלכות פיהם, פראג, שגם אותו מלכות היה תחת יד המלך מאונגר, ויש בה הרבה יהודים יותר ממה שהיו בבודון ; tehát a kérdés írásakor Csehország már nem uralta a magyar királyt, Prágában pedig, az író szerint, több zsidó van, mint a mennyi Budán volt.

²⁾ הקהל דבודון ; ilyen budai zsidókból álló külön község, ellentétben az ott levő török községgel, s ez az oka annak, hogy a kérdés azzal végződik, hogy מנהג האשכנזי לקרות : עמוד פלוני בר פלוני, mert az ottani török községben nem volt az így. V. ö. *Héber kútforrások* 145. l.

érvekkel támoogat. Szerencsés fiai ügyét ilyformán Náftáli Kóhen budai rabbin kívül, e század három kiváló zsidó-theológiai tekintélye: a budai, konstantinápolyi, valamint a krakkói rabbi egyhangúlag kedvezően intézték el.

XI.

Magyarország zsidó községeinek s a magyarországi zsidóságnak létszáma a mohácsi vész előtt.

Erzsébet királyné e korszak elején, 1382—88 közt, levelet intéz »Fidelibus suis, universis Judeis nostris, in civitatibus Budensi, Posoniensi, Soproniensi, de Tirnavia et Albensi et aliis commorantibus.« (Hajnik, *i. h.* 210. l. 29. jegyz. és 225. l. 95. jegyz.) Erzsébet itt csak a királyi városokban volt nagyobb községeket nevez meg, mivel levelét, mint a szövegből egyébként is kitűnik, csak a királyi kincstárhoz tartozó zsidókhoz, vagy mint ő írja, »a maga zsidóihoz« intézte. Az itt említett öt községen kívül volt azonban még több kisebb-nagyobb község, részben a többi királyi városban, részben püspöki székhelyeken, részben pedig oly várakban, városokban, vagy jószágokon, melyeknek urai külön engedéllyel bírtak a »zsidó-tartás«-ra.

Ilyen község, még pedig nagyon régi (fent. 60. l.) és természetesen az érsek főhatósága alatt álló, volt Esztergomban, hol külön »zsidó-útczá«-t is találunk; (Fejér, X. l. 126. l.; v. ö. Knauz, *Monumenta eccles. Strigon.* II. 358. sz.) továbbá Ó-Budán, (fent. 336. l. és Iszerlein Izrael, *Döntvénytár*, 184. sz.) Tatán, hol számszerűbb és úgy látszik gazdag zsidóság lakott (fent. 235. l. és alant. *Okiratok* 52. sz.), azután Kőszegen és Kismartonban (fent. 182. l. és Wolf G., *Gesch. d. Juden in Wien*, 252. l.) valamint Győrött, hol valószínűleg népesebb község volt. Itt ugyanis az 1567. évi telek-könyv szerint volt még »zsidó-útcza,« de lakói közt a nevezett évben már nem találunk zsidókat (Villányi Szaniszló, *Győr-vár és város* sat. a XVI. és XVII. században, Győr 1882, 133. l. köv.) A mohácsi vész után, mint az osztrák hatalom alá került legtöbb városból, úgy nyilván Győrből is kiűzték őket; de az aránylag hosszú útcza, mely a zsidó-útcza nevet később is megtartotta, a mellett bizonyít, hogy a zsidók fölös számmal laktak Győrött.¹⁾

¹⁾ Egy 1493-ban élő győri zsidóról l. alant. *Okiratok* 29.

Ezeknél kisebb községek voltak Nagymartonban és Kaboldon (Kobersdorf, Wolf G., *i. h. u. o.*) Bazinban (l. alant.), Pesten (fent. 293. l., 2. jegyz.) és talán Szt.-Mártonban (alant. *Okiratok* 9. sz. »Iser von Sand Mertenperig«), Galgócson (a bazini vérvád alkalmával említettik egy »Jude Isaak aus Freystadt; a forrást l. alant.) és Verbón.¹⁾ Azonkívül az országnak éjszakis éjszakeleti vidékein, hol, mint például Nyitrán és Trencsénben, a száműzetés előtt laktak (fent. 138. l.), valószínűleg ebben a korszakban is volt néhány zsidó csakhogy, legalább eddigelé, nincs róla biztos tudomásunk. Kassán nagyobb számmal lehettek, mit talán onnét szabad következtetnünk, hogy IV. Béla zsidótörvényének ama hiteles másolatai közül, melyeket Mendel Jakab zsidó-praefectus 1494-ben az egyes községeknek megküldött, egy példánya Kassa város levéltárába került (fent. 240. l.). Hogy szórva-nyosan, de azért elég nagy számmal éltek a főnemesek és más földes urak jószágain is, az kitűnik az 1521-iki budai országgyűlés 12. cikkelyének az ily zsidókról szóló 1. pontjából (Kovachich J. N., *Sylloge decret. Comit. I.* 294. l.)

E korszak vége felé, nyilván mióta a főváros a zsidó-praefectura székhelye lett, úgy tekintélyre mint népességre nézve első helyen állott a budai község. Egy 1525-ből való, hivatalos jellegű olasz forrás (Sanudo, Firnhabernél, *i. h.* 121. l.) az ottani zsidókról azt mondja, hogy »hanno un quarto de la citta, loco assai munito, e refertissima di gente, di numero incredibile.« Ezen »hihetetlen számot« azonban némi pontossággal meghatározhatjuk. Jászay ugyanis (*A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* I. 33. l.) egykorú tudósítások alapján 2500-ra teszi azon zsidók számát, kiket a mohácsi vész után Szulejmán Budáról Törökországba hurezolt. E számban befoglaltatnak ugyan az esztergomi zsidók is, kiket a török Budára hurezolt és a budaiakkal együtt hajókon tovább szállított. (Jászay, *i. h.* 25. l.) Ha azonban tekintettel vagyunk arra a rémületre, mely a mohácsi vész után elfogta a zsidókat, kik a törökök előnyomulása és dúlásai hírére még Pozsonyból és Sopronból is elfutottak (l. e munka II. köt. 1. fej.): bizonyosra vehetjük, hogy az úgy sem nagyszámú esztergomi zsidóságból csak kevesen várták be a törököt, hogy Budára vigye őket. Hasonló oknál fogva bizonyosnak tekinthetjük, hogy a budai zsidók, mint például a Mendel-csa-

¹⁾ Andreas Viczeny, Castellanus castri Czathe 1522-ben levelet ír Schaffer Jakab nagyszombati zsidóbírónak »Jacobus de Werba« és egy Márkus nevű másik zsidó peres ügyében. (*Nagyszombat városa levéltárában.*)

rádrol tudjuk is, a királyné s a keresztény lakosság példáját követve, szintén fölös számmal megszöktek a közeledő török elől. E szökevények száma pedig legalább is fölért a Budára került esztergomiak számával, s minthogy az esztergomi zsidó község négy-, legfőlebb nyolczszáz lélekből állt (l. alant.), a Budára hurezolt esztergomiak alig lehettek többen két-, illetve négyszáznál, úgy, hogy tisztán a budai zsidóság létszámát a mohácsi vész előtt bátran a fentemlített kétezer ötszázra tehetjük. De minthogy a törökök dúlásaitól távol eső Pozsonyból, honnét a polgárság meg nem szökött s hová maga a királyné is menekült, a megrettent zsidók mégis majdnem mindnyájan megszöktek: joggal föltehető, hogy a törökök bevonulása előtt, s a bevonulás után elmenekült budai zsidók az ottani községnek legalább egy harmadát tették, s így ama »hihetetlen« szám a mohácsi vész előtt alig rúghatott sokkal többre, mint három ezerre. Ezt a hozzávetést megerősíti közvetlen a mohácsi vész után megjelent *Blutlaufs der sich nennend eyn Türkischer Kayser gethaten* tudósítása, mely szerint, midőn Szulejmán a mohácsi vész után Budát elfoglalta, ottan »von vierthalb tausend Juden nitt mer dam zwanzig entronnen.« Ezen adat hitelességére nézve szintén áll az, a mit fentebb (340. l.) ezen forrásnak Budára vonatkozó egyéb adatairól megjegyeztünk.

Pontosabban ismerjük a soproni zsidók létszámát. Az ottani városi levéltárnak (Lad. 48. et yy. fasc. I. 74. sz. a.) egy okírata, mely 1527-ben kelt, az akkortájt Sopronból kiűzött zsidók számát épen négyszázra teszi. Minthogy pedig a mohácsi vész idején onnét is többen megszöktek; másrészt pedig, szemben a zaklatásokkal, melyeknek azután kitéve voltak, mindnyájan alig várták be a végleges kiűzetést: azt a »nagy számukat,« mely miatt Sopron városa 1526-ban Ferdinánd elé panaszszal járult, (Hajnik i. h. 213. l. 40. jegyz.) öt, egész hatszázra tehetjük. Ezzel nem ellenkezik a panaszlevélben felhozott körülmény, hogy e »nagy számú« zsidóság tizenhat házban lakik. A panaszlevél szavai: »Quod Judei ab antiquo non nisi 4 domos, seu areas, seu curias, ut vocant, inhabitare possunt... tamen hodie fere 16 domos cum magno numero hominum inhabitant,« arra mutatnak, hogy itt a »ház«-on több közös udvarral bíró házat, házecsoporthoz kell érteni. Tizenhat közönséges házban különben nem férhettek volna meg négy százan sem. A soproni község pedig csak közep nagyságú volt. Az országos zsidóságra 1517-ben kivetett »taxa extraordinaria«-hoz ugyanis ez a község csak 80, a pozsonyi már 110 forinttal járult. (fent. 269. l.) Az utóbbi tehát, ha ezen

adókulcsot vesszük alapul, körülbelül egy harmaddal nagyobb volt, tehát mintegy nyolcz száz főre mehetett, s ezt középszámnak vehetjük a nagyobb községekre nézve, a közép-nagyságúakra nézve pedig a Sopronban talált öt százat.

A kisebb községeket illetőleg Bazin lehet a kiinduló. A bazini zsidóknak 1529-ben történt elégetését elbeszéli egy ily című füzetke: »*Ain erschrockenlich geschicht und Mordt, so von den Juden zu Pösing . . . begangen*« sat, melyről a maga helyén bővebben szólunk.¹⁾ E füzet szerint a nyolcz és tíz éven alóli gyermekek kivételével, elégették, »*die ganz Jüdischheit so daselbst,*« »Mann, Weib, Knaben, Diernlein in die Dreissig.« Ez az adat minden esetre helytelen. Tíz éven túli harmincz férfi- és nőszemély közt legfőlebb hat vagy nyolcz felnőtt, önálló férfi lehetett: ennyien pedig nem képezhettek oly községet, melynek, ugyancsak e tudósítás szerint, külön zsinagógája, községi elnöke (Juden Richter,) zsinagóga-szolgája (Juden-Mesznér!) és zsinagógai előjárói (Tempelherren) voltak. Az ily szervezett község legalább husz, huszonöt családot föltételez, melyek a község terheinek viseléséhez hozzájárulnak, úgy, hogy a község összes tagjainak száma, az asszonyokat és gyermekeket, valamint a teljesen vagyontalan szegényeket is beleértve, körülbelül százötvenre vagy két százra megy. Ennyire tehetjük átlag a bazinihoz hasonló kisebb községek létszámát.

E korszak vége felé tehát lehettek zsidók:

Budán 3000

Nagyobb községekben: Pozsonyban,
Nagyszombatban, Székesfehérvárrt, és valószínűleg Győrött és Esztergomban is, egy-egy községben átlag 800-an 4000

Középnagyságú községekben: Sopronban, Tatán, Kőszegen, Kismartonban, Ó-Budán, és valószínűleg Kassán is, egy-egy községben átlag 500-an 3000

Kisebb községekben: Bazinban, Nagymartonban, Káboldon, Szent-Martonban, Gálgócson, Verbón és Pesten, egy-egy községben átlag 200-an 1400

Tehát az előttünk ismeretes községekben összesen 11400.

¹⁾ Ismerteti Kertbeny Károly, *A magy. nemzeti és nemzetközi irodalom Könyvészete* I. 69—70 l.; magyar fordítását, a címlap hasonmásával, közölte Ballagi Aladár a *Vasárnapi ujság* 1882. évf. 43. sz.

Azon községekben, a melyekről tudomásunk nincs, a vidéken és Erdélyben szórványosan, valamint a főnemesek és földesurak jószágain körülbelül még egyszer annyian lehettek a zsidók, úgy, hogy összes számukat huszonkét, vagy kerek számmal húsz ezerre tehetjük.

Ezen hozzávetőleges számítás, mely újabb adatok nyomán még ki lesz egészíthető, természetesen nem tarthat igényt pontosságra.

XII.

A budavári zsidó-útczák, „zsidó-kapú“ és „szombat-kapú“ a mohácsi vész előtt.

A mohácsi vész előtt, Budán két külön zsidó-útcza volt. Az egyik a vár éjszaki kapúja, a mai bécsi kapú mellett feküdt, melyet akkoriban tudvalevőleg »Szombat-kapú«-nak, (Porta Sabbathina), a *budai törvénytölv* (239. §.) szerint németül »Sambsen-Thor«-nak neveztek. E kapúról azt írja Istvánfy: (XIV. könyv, a bécsi 1578. kiadás 144. l.) »Sabbathina porta penes Judaeorum plateam, qua ad veterem Budam itur,« és Verancsics (a *Magy. történ. emlékek* közt megjelent összes munkái II. 61. l.) Buda azon öt útczája közt, »mely utczákat szent György piactól fogva hosszátára Szombatkapuig valának,« világosan megnevezi a »Zsidó-útczát« is.

A nyugati, ma fehérvári, akkor »zsidó-kapú« melletti egy második zsidó-útcza volt, melynek fekvését Rupp Jakab (*Buda-Pest és környékének helyrajzi története*), számos adattal, helyesen, úgy határozza meg, hogy a vár nyugati kapujától a királyi palota felé vezetett. De mivel szerinte meg nem állhat »az a föltevés, hogy a várban két utcza és két kapú (t. i. a szombat- és a zsidó-kapú) vette nevét a zsidóságtól:« több más tévedésen kívül abba is beléesett, hogy csakis az ezen kapú melletti útczát ismeri el zsidó-útczának, az éjszaki, vagy szombat-kapú melletti pedig, a fentidézett és még alantabb közlendő határozott adatok ellenére, egyáltalán nem tekinti annak (i. h. 142., 144. és 160. l., n) jegyz.). Podhradczky (*Eredeti két magyar krónika* 25. l., b) jegyz.) szintén csak egy zsidó-útczát ismer Budán: a mai Üri-útczát; a *Budai törvénytölv* kiadói pedig (u. o. 290. l.) a mai bécsi útczát mondják annak.

A M. T. Akadémia által, a régi Buda helyrajzi megjelölésére, a város több épületén elhelyezett emléktáblák már helyesen két zsidó-útczát különböztetnek meg. A mai Szent-György-útcza 2. sz. házában levő

V. számú emléktábla ugyanis azt mondja: »Ezen útcza Zsigmond király koráig (1424) zsidó-útczának, Szt. Zsigmond egyháza s prépostsága keletkezése óta Szt.-Zsigmond-útczának neveztetett«; az iskola-téri XX. számú emléktábla pedig egy »új zsidó-útczá«-t jelez.

Az előbbi felírat, habár, úgy mint a többi valamennyi, csak száraz és magán az emléktáblán, természetesen, sehogy sem indokolt állítást tartalmaz, minden esetre helyes. A budai levéltárban ugyanis (M. O. D. L. 22563. sz.) II. Ulászlónak 1514. augusztus 26-ikán kelt ítélete található »in quadam causa . . . cuiusdam domus . . . in vico, sive plathea antiqua, per Judeos quondam inhabitata, in dicta ciuitate nostra Budensi existentis.« Minthogy a szóban forgó ház Szt. Zsigmond temploma közelében, maga e templom pedig a zsidó- (fehérvári) kapú melletti zsidó-útczában volt (fent 193. l.): az ítélet szavai világosan bizonyítják, hogy a zsidók 1514-ben már nem laktak ebben az útczában. Nem laktak pedig ott jó régóta, mert már a *budai törvénykönyv* tartalomjegyzéke (14. l.) beszél az »alten Juden gassenn«-ről, s ezen határozottan csakis ezt a zsidó-útczát érti, mivel a könyv 240. fejezetére utal, mely a zsidó-kapún levő toronyról szól, míg a megelőző (239.) fejezet a szombat-kapún levő toronyra vonatkozik, mit maga a tartalomjegyzék is helyesen kitüntet. Fentebb (192. l) láttuk, hogy a Szt. Zsigmond templomának építése (1424 körül) volt oka annak, hogy a zsidóknak ezen útczát oda kellett hagyniok, s ez akkor megszűnt »zsidó-útcza« lenni és azóta Szt. Zsigmond-, illetve — mint II. Ulászló ítéletében — »a volt«, vagy — mint a *budai törvénykönyv* tartalomjegyzékében — a »rég i zsidó-útczá«-nak ¹⁾ neveztetett.

Mindezekből következik, hogy a mai Szt. György-útcza táján, a vár nyugati, akkor zsidó-, ma fehérvári kapú melletti útcza, mint a fent említett V. számú emléktábla mondja, »Zsigmond király koráig (1424.) zsidó-útczának neveztetett;« következik továbbá az is, hogy a zsidók 1424 körül ebből az útczából egy másikba költözködtek, s ezt a másikat, természetesen, csak abban a fentemlített második zsidó-útczában kereshetjük, mely Verancesics, Istvánfy és több más kútfő szerint, a molhác; vész idején a vár éjszaki kapuja, a mai bécsi, akkor szombat-kapú melletti volt.

¹⁾ A budai törvénykönyv tartalomjegyzékének ez a kitétele vagy arra mutat, hogy e törvénykönyv, legkorábban, valamivel 1424 után zárattott be, nem pedig már 1421-ben, mint kiadói vélik; vagy pedig, s ez valószínűbb arra, hogy a tartalomjegyzék csak utólagosan készült.

De vajjon ezekből az is következik-e, hogy ez az útcza volt az új zsidó-útcza, mely csak akkor vált azzá, midőn az előbbi megszűnt? Az iskola-téri emléktábla határozottan állítja, hogy igen, hogy »az innen eredő bécsi útcza Szt. Miklós-, később új zsidó-útczának hívatott.«¹⁾

Ez állítással azonban merőben ellenkezik a következő, eddigelé figyelmen kívül hagyott körülmény. A budai zsinagóga ugyanis ép ezen állítólagos új zsidó-útcza végén, a Szombat- vagy mai bécsi-kapú térszélsőségében volt, a mint a városból jövet balra, egy emléktábla csakugyan jelzi. E kapút azért »a zsinagóga melletti kapú«-nak is szokták volt nevezni, »Porta, quae est juxta Synagogam Judaeorum« (K n a u z, *Monum. eccles.* Strigon. II. 260. sz. és T h u r ó c z y III. 58. fej.) Ez a zsinagóga pedig, egy egykorú okirat tanúbizonysága szerint, már 1307-ben ott állt, (K n a u z, *i. h. u. o.*) tehát nyilván még korábban, talán a XIII. században épült.

Már pedig az föl nem tehető, hogy a zsidók ide, azaz a vár éjszakai kapuja mellé építették volna zsinagógájukat, míg ők maguk a nyugati kapú melletti zsidó-útczában laktak, és hogy csak 1424 körül, midőn t. i. innét ki kellett költözniök, foglalták volna el azt az utcát is, melynek távolabb eső végén már régóta megvolt a zsinagógájok. Az ellenkező föltevés a természetes és bizonyára a helyes is. A zsinagóga minden esetre ott épült, a hol annak idején, azaz 1307 előtt, a zsidók, legalább java részben laktak, és bizonyosnak tekinthető, hogy a legelső budai zsidók, valószínűleg már a vár keletkezésekor, ép ide telepedtek, s a szomszéd kapú, mint látni fogjuk, róluk nyerte a »Szombat-kapú« nevet.

Vagy azért, mert akkoriban még egyáltalán nem volt valóságos zsidó-útcza, hol a zsidók mind együtt laktak; vagy azért, mert idővel ott mindnyájan meg nem férhettek: később többen abba az utczába mentek lakni, a hol őket a vár nyugati kapuja mellett, egész a Szt. Zsigmond temploma építéseig, azaz 1424-ig találjuk. 1424-ig tehát egyidejűleg két zsidó-útcza, vagy helyesebben két útcza létezett, a hol a zsidók nagyobb számmal laktak: az egyik, hol a zsinagóga állt, az éjszakai vagy Szombat-kapú mellett, a másik a nyugati vagy zsidó-kapú mellett volt. Mind a kettőben keresztények, kivált országnagyok, egyházak és egyházi személyek

¹⁾ Hasonló értelemben nyilatkozik N é m e t h i, *Magyar Sion* 1882. évf. 652—3. l.

is bírtak házakat és valószínűleg laktak is bennük.¹⁾ Az előbbi, mely a Szt. Miklós-kolostorról és -templomról elnevezett térre (most iskola-tér) vezetett, e miatt Szt. Miklós-útcának; az utóbbi, valószínűleg azért, mert ebben a kisebb utcában aránylag sűrűbben laktak a zsidók, zsidó-útcának neveztetett. Miután a zsidóknak 1424-ben innét ki kellett költözködniök: ezen utcát Szt. Zsigmond-útcának, illetve a volt vagy régi zsidó-útcának szokták nevezni; nem azért, mivel tényleg régiebb volt a másiknál, hanem mivel 1424 óta megszűnt zsidó-útca lenni. Az addigi Szt. Miklós-útcából pedig, melyben már régóta lakott a zsidók egy része, s a hová, vagy melynek szomszédságába most lakni mentek a fehérvári kapú mellől kiszorult zsidók is, most valóságos zsidó-útca lett. (fent. 192 — 3. és 337 — 8. l.) S ez képezte ezentúl, nyilván több mellék-útcával együtt, a zsidók által lakott budai városrészt, melyből a zsidók elszaporodása és községük fölvirágzása következten, e korszak vége felé az a tekintélyes zsidó-negyed lett, melyről fentebb (338. l.) szólottunk.

A vár nyugati kapuja világosan az 1424-ig közelében lakott zsidóktól nyerte a zsidó-kapú nevet. Már e névből kitetszik, hogy Schier (91. l.) és Rupp (142. l.) tévednek, midőn azt állítják, hogy e kapút az 1440—1444-ig uralkodott I. Ulászló építtette; hisz akkor már vagy húsz év óta nem laktak zsidók e kapú szomszédságában. Egy 1394-ben kelt okirat (Fejér, X. 2. 208. l.) már világosan említi a várban levő »porta Judaeorum«-ot; I. Ulászló tehát ezt legfőlebb átalakíthatta, vagy megerősíthette. Az úgynevezett »zsidó-tornyot« (*Budai törvényk.* 240. §. és tartalom-jegyz. 14. l.) talán ő építtette a kapúra.

A második, és 1424 óta egyedüli, zsidó-útca a szombat-kapú mellett volt, s erről a mai dísz-tér éjszaki részét akkoriban »szombat-hely«-nek nevezték, úgy, hogy Erzsébet királyné 1440-ben azt írhatta Kapy János házáiról, hogy »in vico Judaerum, loco scilicet Sabbati« vannak (*Okiratok* 13. sz.; v. ö. Rupp 144. l.)

Más kérdés az: maga a kapú honnét vette e sajátos elnevezését? Rupp, (160. l. jegyz.), mivel nem akarja megengedni, »hogy a várban két útca és két kapu²⁾ vette nevét a zsidóságtól,« és mivel tévesen azt állítja, hogy a szombat-kapú mellett egyáltalán nem volt zsidó-útca, elveti azt az »általános« véleményt, »hogy e kapu nevét a szom-

¹⁾ Az előbbire nézve I. Rupp adatait i. h. 157. l. kövv., az utóbbira nézve Fejér, i. h. X. 2. 208. l.

²⁾ Rupp még hozzátehetné volna: és egy nagyobb nyilvános tér, t. i. a Szombat-tér.

széd-utcától vette, melyben zsidók laktak,« és hihetőbbnek tartja, »hogy a kapu nevét az ott Zsigmond király koráig minden szombaton tartatni szokott hetivásároktól kapta.« De nem tekintve azt, hogy ez okon tán vásár-, de aligha szombat-kapúnak nevezték volna, János pápa 1331. bullájából, a melyre Rupp itt hivatkozik, csak az tűnik ki, hogy Budán szombaton is tartottak heti vásárt,¹⁾ és hogy a nyulakszigeti apácák azzal a kiváltsággal bírtak, hogy vámpénzt vehettek azon árúk után, melyeket a Kelenföld felől érkező kereskedők e kapún a vásárra vittek, — melyre tehát másfelől érkező kereskedők más kapún is szállították áruikat. De ebből koránsem következik az, hogy a szombati hetivásárt épen a szombati kapú mellett tartották.²⁾ Rupp, mint láttuk, hibás föltevésből indult ki. A szombat-kapú mellett, a legrégebb idők óta egész a mohácsi vészig, csakugyan volt egy zsidó-útea, melyben a zsinagóga is állt. S így nyilván helyes az az általa el nem fogadott »általános vélemény,« hogy a kapút a szomszéd zsidóktól nevezték szombat-kapúnak. A kérdés csak az: mért épen így nevezték.

Erre nézve egy hozzávetést koczkáztatok, mely ama fentebb (331. l.) említett vallási szokásból indul ki, mely szerint a zsidók az általuk lakott városrészt, az ünnep hagyományos megtartása czéljából, szombaton elzárták, vagy, a hol azt nem tehették, legalább elkerítették jelvényes korlátokkal: bizonyos zsinórokkal, vagy sodronyokkal, melyeket mindenütt alkalmaztak, a hol utcájok a környezettől nem volt elkülönítve, tehát különösen a bejáratnál. Az útea két sarkát keresztben összekötő efféle szombat-zsinórok (héberül: *erúbb*, németül: *Sabbathschmar*,) melyeknek az idevágó szabványok értelmében »kapú-félet« (*ezaráth há-peszách*) kellett képezniök (*Sulchán-áruch*, *Órách-chájim* 362. fej. és az ott fölhozott régibb források), szombat napján kapút jelképeztek, tehát szombat-kapúk voltak. S valószínűleg ilyentől vette nevét a hasonló nevű várkapú is. Magát a várat ugyanis IV. Béla a tatárjárás után, 1246 körül alapította (Horváth, II. 50. l., Rupp,

¹⁾ Más-más helyen még szerdán és csütörtökön is volt ott hetivásár. *Budai törvényk.* 227. §.

²⁾ Ezt a *budai törvényk.* 227., a hetivásárról szóló fejezete sem mondja; a tartalomjegyzék (14. l.) a szombat-kapúra vonatkozó 239. §. fej. tartalmát így adja ugyan: »von der huet des tores und turnes p ey sambstager Mark,« de ez nem azt jelenti, hogy szombaton e kapú mellett volt a hetivásár, hanem azt, hogy az idézett fejezetben a szombat-tér melletti kapúról van szó; v. ö. a tartalomjegyzék folytatását: »von huet des tores und turnes p ey der alten Juden gassen.« »Margk« amyi, mint »Markt« = Marktplatz.

6. l.,) 1307-ben pedig, tehát csak hatvan évvel később, a szóban forgó várkapú tözsomszedságában találjuk a zsinagógát, mely akkor már évtizedek óta ott állhatott, mert föl kell tenni, hogy a zsidók, mikor építéséhez fogtak, szép számmal és szervezkedve, tehát községét alkotva, jó ideig már ott laktak. Ebből következik, hogy a zsidók Budavár első és legrégebb lakóihoz tartoztak, sőt, ha tekintettel vagyunk IV. Bélának irántuk tauusított jó indulatára, valamint arra, hogy az elpusztult ország helyreállítására más irányban is fölhasználta őket (fent. 100 — 1. l.): nagyon is valószínű, hogy a király, ki új városát lehetőleg rövid idő alatt be akarta népesíteni, (Rupp, u. o.) maga hívta oda a már régebben a vár szomszedságában, Ó-Budán vagy Felhévizen (a császárfürdő környékén) letelepült zsidókat, (fent. 50. l.) és azt a helyet jelölte ki számukra, ahol előbb házaikat, később zsinagógákat építették.

Ha most az épülő városnak akkoriban még nem volt ott kapúja; vagy ha volt is, de kezdetleges, vagy másnemű sajátságos szerkezeténél fogva nem felelt meg teljesen a hagyományszerű aprólékos szabványoknak; vagy ha közelében rés volt az akkor tán még egészen föl nem épült falban: bizonyosnak tekintendő, hogy a zsidók, utcázájoknak a városba vezető bejáratát, illetve az ott levő rést ilyen szombat-kapúval ellátták, s erről nevezték aztán később magát a kapút is »szombat-kapú«-nak.

OKÍRATOK.

OKÍRATOK.

1.

1050 körül. Két regensburgi zsidó kereskedő, Rusziából jövet, Magyarországon a Dunán átkelvén, egy kocsikerék eltörése miatt, péntek este elkésve érkezik a közel zsidó községbe és így a szombatot megszentelteleníti. E miatt a szombati isteni tiszteletből kizárják, a rá következő vasárnapon pedig a zsinagógába idézik őket, hol rabbi Kalonymos ben-Sábtai chá-cházán, tekintettel a magyar zsidók vallásos viszonyaira, rendkívül szigorú törvényt lát rájuk. ¹⁾

וזה הדבר אשר פסק רבינו קלונימוס ור' שבתי²⁾
החזין ז"ל בארץ הגר על ר' אברהם בר' חייא
מריינשבורג³⁾ ועל ר' יעקב אחיו, שבאו מרוסיה
עם עגלות טעונות בערב שבת מבעוד יום ע"י שכירים
גוים וע"י יהודים חביריהם אל הקהל, והמה נשארו מן
העבר הזה לנהר דונאי קרוב מעט פחות משיעור מיל
אחד, כי נשבר אחד מאופני העגלה שלהם, ונשתתו שם
עד שתקנוהו. וכשבאו בקהל היו הקהל יוצאים מבית
הכנסת בליל שבת, ולא נתנו להם הקהל⁴⁾ שלום, ולא
הניחום ליכנס שחרית לבית הכנסת, כדי שלא יקחו
אחרים מהם קל וחומר, לומר: כך⁵⁾ עשו פלוני ופלוני

¹⁾ A héber szöveget Halberstamm S. J. úr codexe és másolata szerint közlöm, az eltérő olvasásokat pedig a párizsi »Bibl. nationale, Fond hébreu« 397. és 398. számú kézíratai szerint, melyeket Adelmann M. úr számomra másolt. L. fent. Függelékek, II. sz.

(*) צ"ל בר' שבתי (ראה למעלה דף 361)

(*) בב"י פאריז No. 397 : ריינושבורג ; No. 398 : ריינישבורג

(*) בב"י No. 398 : הקהל להם

(*) בב"י : כך וכך

כדי שלא יפרוץ בנדר יותר פרצה גדולה להלל שבת⁽¹⁾ בזרון. ובאחד בשבת באו לבית הכנסת לקבל עליהם דין, וגזרו עליהם לצום ז' שבועות נ' ימים רצופים, חוץ משבתות וימים טובים וראשי חודשים, להשלים נ'⁽²⁾ ימי המעשה בצומות ומלקיות. ולמה נ' ימים? כי המחלל שבת חייב כרת, ושנו חכמים במועד קטן⁽³⁾ ומפורש בירושלמי בביכורים: ⁽⁴⁾ מת לנ' שנה מת בהכרת, ונתנו להם לצום וללקות נ' יום, כנגד אותם⁽⁵⁾ נ' שנה של מיתה. ועוד גזרו עליהם לתת מממונם⁽⁶⁾ פדיון נפשם לקופה של צדקה, ואחרי כן גזרו עליהם לצום בי"ב חדשי שנה ג' ימים בכל חודש, שני וחמישי ושני, שהוא⁽⁷⁾ ל"ז ימים כנגד ל"ז כריתות שבתורה להפטר מידי כרת, כדתנן: ⁽⁸⁾ כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתות. אבל אם חס ושלום היו עושים כן בזרון, היו מהמירים להוסיף עליהם עוד, שלא להתגלח ולהתגדות ל' יום, כדאמרינן: ⁽⁹⁾ סתם נדוי ל' יום. וכל המחמיר בזה ינוחו לו ברכות על ראשו.

(מספר שבולי הלקט כתב יד, שבולת ס')

E tudósítás, magyar, lehetőleg szó szerinti fordításban ekkép hangzik:

»S ez az ítélet, melyet rábbénu (= a mi tanítónk) Kalonymos ben-rabbi Sábtaí há-cházán — áldott legyen emléke! — Magyarországon hozott a Regensburgból való rabbi

⁽¹⁾ בכ"י: את השבת

⁽²⁾ בכ"י חסר אות ניון

⁽³⁾ דף כ"ה.

⁽⁴⁾ בכ"י: דביכורים, וראה שם פרק ב', הלכה א.

⁽⁵⁾ מלת אותם חסרה בכ"י

⁽⁶⁾ בכ"י: ממנום

⁽⁷⁾ בכ"י: שהן

⁽⁸⁾ מכות, דף כ"ג:

⁽⁹⁾ מועד קטן, דף ט"ז.

Ábrahám ben-rabbi Chijja s ennek fivére rabbi Jákob fölött. Ezek ugyanis a szombat előestéjén (pénteken), midőn még nappal volt, terhes kocsiikkal jöttek Rusziából a község felé. De a Duna folyó innenső partján visszamaradtak, igen közel, nem egészen egy »míl«¹⁾ távolságban, mert a kocsi egyik kereke eltörött, s ők ott maradtak, míg helyreigazították. Midőn azután bejöttek a községbe, ez a szombatesti isteni tisztelet²⁾ után már kimenőfélben volt a zsinagógából. S a község nem fogadta őket a szokásos »béke veled«-üdvözléssel; más nap reggel pedig nem engedte őket a zsinagógába belépni, nehogy eljárásukból a többiek következtetést vonjanak a maguk számára, mondván: »Így meg így cselekedtek N. és N., (mennél³⁾ inkább cselekedhetünk mi így) s ez által ne történjék még nagyobb romlás a hit szövetségén, a szombat szántszándékos megszenteltségtele nitése tekintetében

A rá következő vasárnapon pedig a zsinagógába jöttek, hogy a felölök kimondandó ítéletet meghallgassák. S büntetésül azt szabták rájuk, hogy hét héten át, ötven egymásra következő napon böjtöljenek, a szombat-, ünnep- s újhold-napokat ide nem számítva, úgy hogy teljes ötven hétköznapi legyen, a melyeken böjttel és a vallásszabta harminczkilencz ütésből álló testi fenytéssel bűnhődjenek. S vajjon, miért éppen ötven nap? Azért, mivel az, a ki a szombatot megszenteltségtele nití, kárettel (időelőtti kora halállal) bűnhődik. Bölcsseink pedig Moéd-káton-ban⁴⁾ azt mondják, s a jeruzsálemi talmud »Bikkurim« nevezetű könyvében⁵⁾ bővebben magyarázzák, hogy az, a ki ötven éves korában meghal, a káret-halállal múlik ki. Innét jött, hogy az ötven évnek, melynek végén a káret bekövetkezik, megfelelően, éppen ötvennapra böjtöt és testi fenytést szabtak rájuk. Azonkívül pedig még arra ítélték őket, hogy vagyonukból a község által kezelt jótékonyági pénztárba, mint életük váltságdíját, bizonyos összeget fizessenek.

Végre pedig még azt a büntetést is szabták rájuk, hogy az évnek tizenkét hónapjában, havonkint három napon, azaz egymásra következő hétfőn, csütörtökön s hétfőn, böjtöljenek, mi összesen harminczhat napot tesz és megfelel a szentírásban felhozott harminczhat

¹⁾ A »míl« nagyságáról l. Koh n, i. h. 13. l.

²⁾ A szombat tudvalevőleg péntek este kezdődvrén, a szombatesti isteni tisztelet péntek este tartatik.

³⁾ E zárjel közé iktatott szavak a héber eredetiben nincsenek ugyan kitéve, de az itt előforduló »Kál ve-chómer« fogalmából szükségkép következnak.

⁴⁾ A talmudnak egy ilyenmő része; itt a babilóni talmud értendő; l. u. o. 28a l.

⁵⁾ II. szakasz, 1. fejj.

véteknek, melyeknek büntetése a — káret, hogy ez általa káret alól felszabaduljanak, a mint bölcseink mondják: ¹⁾ »A kik vétkeket követtek el, melyre káret van kimondva, alóla felszabadulnak, ha a vallásszabta testi fenyítéssel bűnhődnek.« Megjegyzendő, hogy abban az esetben, ha e bünt szántszándékosan követték volna el, még szigorúbban jártak volna el, még azt is hozzá adván, hogy harmincz napig ne borotválkozzanak és átok alatt legyenek, mivel a talmud szerint, ²⁾ az ily átok tartama rendesen harmincz nap. A ki pedig e tekintetben még szigorúbban jár el, annak fején áldás nyugodjék.

A *Sibbálé-há-leket* kéziratának 60. fejezetéből. (V. ö. fent. 359. l.)

2.

1349. Buda, június 30. *Saba, Heccul zsidó felesége a budai káptalan előtt Simon kerékgyártónak tízemégy arany forintért eladja Szakálos Györgynek a nevezett Hecculnál elázogositott, de ki nem váltott ó-budai házát, a hirteljes jogot igazoló, de kárba vesztett záloglevelet pedig semmisnek nyilváníja.*

A

B

C

Capitulum Budensis Ecclesie omnibus Christi fidelibus, praesens scriptum inspecturis, salutem in domino sempiternam. Ad universorum tam presencium quam futurorum noticiam harum serie litterarum volumus pervenire, quod Saba, mulier Judea, uxor Heccul ³⁾ Judei, filia uidelicet Mossul similiter Judei, pro se personaliter vice et nomine dicti mariti sui ab una, et magister Symon carpentarius parte ab altera coram nobis constituti, eadem Saba, mulier Judea, pro se personaliter vice et nomine sepedicti mariti sui dixit et est professus eo modo: quod quandam domum lapideam cum sessione quadam Georgy dicti Zakalus, mediantibus alijs litteris nostris pignori obligatam et multis temporibus per usurarum augmentationem propter modum ordine juris sibi a dicto marito suo perpetuo devolutam, — ut hec Nicolaus et Paulban, tunc jurati, tam personaliter comparendo quam etiam mediantibus litteris eorum inde confectis, coram nobis declara-

¹⁾ *Mákkóth* 23^b l.

²⁾ *Móéd-káton* 16^a l.

³⁾ Nyilván hibásan e helyett Neccul (vagy Neelin = Nikkel,) vagy pedig Jeccul (Jekel) helyett.

runt, — in veteri Buda, in vicinitate domus domine relictæ Emirici existentem, cum omnibus suis attinencijs et edificijs in facie eiusdem sessionis existentibus, salvis juribus aliorum remanentibus et undique ad eandem de jure spectantibus, prædicto magistro Symoni carpentario, et per consequens domine Margarete uxori et Clare filiae eiusdem, pro quatuor decim florenis aureis, ut dixit plene ab eodem acceptis et habitis, vendidisset, dedisset et tradidisset tenendam, habendam et possidendam dedit, tradidit et vendidit coram nobis. Litteras autem nostras inpignoraticias præmemoratas ex eo, quia, ut dixit, casu accidente perdidisset, ubicunque essent, frivolas et inanes reddidit coram nobis. In cuius rei memoriam perpetuam quoque firmitatem præsentibus litteras nostras privilegiatas, sigilli quoque nostri munimine roboratas, alphabeto intercisas, iuxta professionem prædictæ mulieris Judee duximus concedendas. Datum secundo die festi beatorum petri et pauli apostolorum, anno domini millesimo CCC^o XL nono, presentibus viris discretis et honestis magistris petro cantore Johanne custode, Thoma, Ladislao, Emirico et aliis canonicis in eadem ecclesia nostra Sacrosancta famulantibus.

Eredetiye papiroson, vörös és violaszín zsinegen függő pecséttel a budai országos levéltárban M. O. D. L. 4057. sz.¹

3.

1367. Pozsony, június 11. Jóuos pozsonyi harmineczados és neje Erzsébet záloglevele Musch pozsonyi zsidó szádnára.

Nos Capitulum ecclesie Posoniensis Memorie commendantes tenore presencium Significamus quibus expedit universis. Quod Johannes condam Tricesimator Civis posoniensis et domina Elyzabet consors sua coram nobis personaliter comparentes extiterunt confessi oraculo viue vocis in hunc modum: quod ¹⁾ ipsi unacum heredibus eorum in solidum, iuxta continentiam litterarum dicte ciuitatis posoniensis, Musch Judeo conmoranti in Posoni et suis heredibus trecentos et quadraginta florenos aureos ponderis legalis, super festum et in festo beati Mychaelis Archangeli dictis Judeis non soluerent, seu solvere non curarent: extunc super quemlibet florenorum predictorum singulis septimanis singuli duo denarj, datum (?) in posono, accresscere deberent pro vsura, pro quibus florenis quasdam duas Curias eorum, vnam videlicet in dicta ciuitate posoniensi existentem, in vicinitate scilicet Curie Gleychenthauß ab vna, parte vero ab altera in vicinitate

¹⁾ Itt, úgy látszik, hiányzik: si.

Curie Garacheni adiacentem, aliam vero Curiam seu domum liberam et ab omni collecta, dacione et censu perpetuo exemptam, in villa Orozwar existentem, cum Molendino quatuor rotarum in fluvio ibidem decurrenti existenti ac alijs quibuscumque utilitatibus eorundem quocumque nomine censeantur, necnon quasdam duas vineas eorum, vnam videlicet Narcz vocatam in territorio dicte Ciuitatis, in vicinitate vinee Ladislai de Gutur ab vna, parte vero ex altera in vicinitate vinee Egidij existentem ac quoddam pomerium penes pomerium Jenslini dicti Morchalf adiacens, Aliam vero vineam eorum frank vocatam in territorio Sancti Georgij in vicinitate videlicet vinee frankol domini de Chongor ab vna, parte vero ex altera in vicinitate vinee Grompaygortol nuncupate existentem, que condamnata fuisset condamnata Jacobi Judicis posoniensis — pro capitali pecunia simul et vsura, pignoris titulo, ipsis Judeis obligasset ymo obligauit coram nobis Tali condicione mediante: quod quandocumque ipsi Judei de solucione capitalis pecunie pariter et usure de cetero carere nollent, tunc idem Johannes Tricesimator et Domina Elyzabet consors sua ipsorumque heredes ipsam capitalem pecuniam similiter et vsuram ipsis Judeis sine omni strepitu Judicij persolvere deberent integraliter et ex toto. Alioquin Comes Mosuniensis pro tempore constitutus, predictam Curiam in dicta villa Orozwar existentem cum dicto Molendino quatuor rotarum et alijs quibuscumque utilitatibus eorundem ipsis Judeis statuendi et assignandi plenam haberet facultatem, contradictione qualibet non obstante tam diu per ipsos Judeos tenendam et possidendam, quamdiu dicta capitalis pecunia simul et vsura per eundem Johannem tricesimatorem et Dominam consortem suam eorumque heredes ipsis Judeis non fuit integraliter persoluta. Hoc etiam declarato, quod si idem Johannes tricesimator et domina Elyzabet consors sua eorumque heredes solucionem dictorum trecentorum et quadraginta Florenorum diutius differrent, et interim tanta vsura super ipsam pecuniam accressceret, quod dicte possessiones modo premissis impignorate ipsam pecuniam capitalem et vsuram non valerent, et in hoc convincere deficerent: tunc idem Johannes Tricesimator et sua uxor ipsorumque heredes ipsam pecuniam capitalem simul et vsuram cum alijs possessionibus eorum rebus et bonis mobilibus et immobilibus quocumque nomine censeantur, vbique in regno Hungarie existentibus, eidem Musch Judeo et suis heredibus persolvere, adimplere et de eisdem satisfacere tenerentur. Ad que omnia premissa et premissorum singula idem Johannes tricesimator et Domina Elyzabet vxor sua vnacum heredibus eorum spontanea eorum voluntate obligauit coram nobis. Datum feria secunda proxima post festum sancte trinitatis. Anno Domini Millesimo trecentesimo sexagesimo septimo.

Hártyára írva; hátlapján rányomott viasz-pecsét. — A M. Nemzeti Múzeum levéltárában. Nagy Sándor másolata).

4.

1368. Hainburg, julius 23. Pozsony város bírása a hainburgi zsidóbíróval s tanácsossal egyességet köt azon adósságokra nézve, melyekkel a pozsonyi polgárok a Pozsonyból kiűzött és Hainburgban letelepült zsidóknak tartoznak, de a melyeket megfizetni nem akartak.

Ich Chunrat der Jungedl zu der zeit Purgermaister und ich Ulreich der Aecker zu der zeit Richter und der gesworn Rat der Stat ze Hainburch Wir verzeihen und Tun Chunt offentlich mit dem brief Allen Lewten gegenwurtigen und chunftigen. Daz daz also geschach, daz der Hochgeporn furst Chvnig Ludweig ze Ungern all Juden vertrayb auz seinem Lande von Ungern, do chomen die Juden, di ze Prespurch gsezzen waren gewesen und vertriben waren, her gen Hainburch, und Heten ein chrieg di selben Juden mit dem Richter und mit den Purgern gemeinleich armen und raichen von Prespurch, und wolten dew Juden, daz in arm und reich von Prespurch gulten, Dar über si brief und urchund hetten. do wolltn di Purger arm und raich von Prespurch des geniezzen, daz der Chonig von Ungern di Juden auz seinem Land vertriben het, und wolten den Juden nicht gelten. Do chöm der Richter von Prespurch herauf gen Hainburch und wart ein ain und ze Ratt mit unsern Juden-Richter Niklasen dem Schikerlen und mit dem Gantzen Rat, Also daz offentlich gerufft ward in der Stat cze Hainburch: Welher Jud der wer, der brief oder urchunt het uber die Purger arm und reich von Prespurch, der solt inner Jars frist sein brief und urchunt geantwurten Niklasen dem Schikerlein, zu der zeit Judenrichter ze Hainburch und dem Richter von Prespurch, und welicher Jud dez nicht tet und sein Brief und urchunt inderselben Jars frist nicht geantwurt dem egenanten Judenrichter ze Hainburch und dem Richter von Prespurch, wo dann furbaz di selben brief und urchund gezeigt wurden und fur chomen, di dem genanten Judenrichter ze Hainburch und dem Richter ze Presburch nicht genant wurt,¹⁾ weren, dieselben Brief und urchund solten fur baz zenichte sein, und nymermer chain chrafft habn, und auch furbaz nyemant schaden, weder wenig noch vil. und daz geschach, daz di Juden alle ir gerecht urchunt und brief geantwurten in der selben Jars frist dem egenanten Judenrichter cze Hainburch und dem Richter von Prespurch, und wart versigelt mit desselben Richter Insigel von Presburch, wan man

¹⁾ Helyesebben: geantwurt.

die urchund und brief Inder Juden gewalt nicht Lazzen wold, Und in der awch nicht getrawn volt. und daz die vorgeschriben sach gewandelt und geschehen ist, als vorgeschriben stet, und unz daz auch chunt und gewissen ist, daz sagen wir mit unsern trewen, an Aydes stat, Und auch durch pezzern sicherhait willen Geben wir den brief versigelten mit unsern Stat Insigel ze Hainburch ze Rukke angedrucht. der brief ist Geben Nach Christes gepurdt Drewzehen Hundert Jar darnach In den Acht und Sechzigisten Jar dez nesten Sunntags vor sand Jakobs Tag dez Heyligen Poten.

Hátyán, Haimburg városa pecsétjével: eredetije Pozsony városa levéltárában Lad. 20 No. 9. Rakovszky István másolata.

5.

1371. Pozsony, ápril 4. A pozsonyi képtalan Honel, pozsonyi zsidó szándára hitelesen átírja Nagy Lajosnak ugyanezen év március 5-én kelt levelét, mely meghagyja Pozsony városának, hogy nevezett Honel zsidónak elégtételt adjon azért, hogy midőn házában tűz tört ki, Kudleb, pozsonyi polgár és rokonai az ő holmiját s egyéb vagyonát az égő házból a maguk házába huroztolták és feleségét önhatalmúlag letartóztatták. Miután János túrnokmester és Simon, országos zsidóbíró, kik ez ügy vizsgálatával megbíztak, Kudleb vallomása alapján, a tényállást megerősítették: Kudlebet és czinkosait börtönbe vessék, vagyonukat pedig, a kárrallott Honel kielégítésére foglalják le.

Nos capitulum ecclesie posoniensis memorie commendantes Tenore presentium significamus, quibus expedit universis. Quod Honel Judeus de posonio coram nobis personaliter comparendo exhibuit nobis quasdam litteras patentes Serenissimi principis domini Ladovici, dei gratia regis Hungarie et polonie domini nostri, secreto suo sigillo consignatas tenoris infrascripti, supplicans nobis humiliter et devote, ut quia ipse predictas litteras dicti domini nostri regis propter viarum discrimina secum in specie deferre non auderet: Ideo tenorem earundem de verbo ad verbum presentibus nostris litteris patentibus transscribi et transumendi (!) faciendo, appositione nostri sigilli eidem dare dignaremur ad cautelam, Quarum tenor talis est:

Nos Lodovicus dei gratia rex Hungarie et polonie significamus tenore presentium quibus expedit universis, quod cum Honel Judeus noster de posonio super eo, quod dum domus sua incensa cremaretur, quidam Kudleb de dicto posonio unacum fratre, matre et genere suis (!), eandem domum intrando, omnia bona et res in ipso domo habita et reperta propria auctoritate ad domum eorum trans-

portassent et eadem bona et res in scriniis, sigillis Merthlin dicti Kuknof, nicolai waldnevÿ dicti de Spizen, Johannis junioris Prodan et chupodom civium posoniensium sigillata retinuisent, ubi etiam idem Kudleb uxorem ipsius Judei captivasset et eam manibus preconum dicte civitatis assignasset detinendam, quandam cistam ab ipsa auferendo, querimoniam nobis porrexisset, nosque Judici Juratis et universis civibus de dicta posoniensi civitate dedissemus in mandatis, ut ex parte ipsorum Kudleb, fratre, matre et genero eiusdem eidem Honel Judeo in premissis satisfacerent: tandem dictus Honel Judeus ad nos rediens, retulit querulose, quod dicti Judex et Jurati Cives sibi in prehabitis nullam observare curassent satisfactionem. Cumque nos ipsos Judicem et Juratos Cives ad nostri presentiam super abnegata iustitia fecissemus evocari — tandem memorati Judex et Jurati Cives ad nostrum venientes conspectum et secum ipsos Kudleb, fratrem, matrem et generum ipsius, Concives ipsorum adducentes, se juri perituros nobis obtulerunt. Itaque dum nos, volentes in hac parte per iuris tramitem procedere, factum huiusmodi examini prelatorum et baronum nostrorum, specialiter magnifici viri Johannis, magistri Tavernicorum regium et magistri Symonis, Judicis Judeorum nostrorum submississemus: dominus idem magister Tavernicorum et magister Symon, Judex Judeorum nostrorum ad nos redeuntes, taliter ipsam causam deffinivisse nobis retulerunt, quod quia ydem Kudleb, frater, mater et gener eius propositionibus ipsius Judei Honel nominati non obviantes, captivationem uxoris pre-nominati Judei, exportationem rerum suarum, ipso Honel Judeo tempore cremationis domorum dicti Judei domi immo nec in eadem civitate existente, factas non negarunt, sed potius affirmarunt. Ideo habita matura deliberatione cum prelatis et baronibus nostris pre-nominatis, eosdem Kudleb, fratrem, matrem et generum eiusdem decrevisent captivitati nostre mancipari rebusque et bonis ac hereditatibus ipsi Judeo pro suis dampnis, que idem perpressus fuisse conscientiose fatetur, satisfiat quoad plenum, residuitas vero earundem nostre confiscatur majestati. nos igitur premissam sententiam ratam et firmani habentes, vobis Judici Juratisque Civibus de dicta civitate posoniensi mandamus firmiter et districte, quatenus et Vos prenotatam sententiam inconvulsam ¹⁾ observantes, — coram ipso Iudice Judeorum vel homine suo et sub testimonio magistri Nicolai filii Leukus, vice comitis posoniensis hominis nostri specialis, ac hominis capituli posoniensis, quem ad id presentibus transmittere per ipsum capitulum iubemus, — dictos Kudleb, fratrem et matrem ac generum suos captivetis, res et bona ac hereditates universas eorum occupare debeatis, de quibus

¹⁾ A helyes olvasás nyilván: incolumem.

ipsi Honel Judeo tantum, quantum ad valorem dampnorum suorum, que ex parte eorundem dicit se passum fuisse, extendere agnoveritis, statuatis et in dominio eorundem ab omnibus impetitionibus ac insultibus quorumvis defendatis nostra in persona, residuitatem eorundem pro nobis, modo superius expressato, conservantes, inhibentes nihilominus universos et singulos, nostra auctoritate mediante, sub pena nostre indignationis, ne aliquis ipsum Judeum, vel eius uxorem aupicem (?) offendat in persona vel rebus, pretextu premissorum. quem etiam Judeum expeditum presentibus committimus super combustionem domus sue prefate, in qua dampna premissa fuit perpessus; seriem autem premissorum, ut fuit expediens (!) in litteris dicti capituli patentibus nostri fideliter rescribi volumus majestati. Datum Bude, feria quarta proxima post dominicam Reminiscere anno dom. MCCC° LXX° primo.

Nos itaque supplicationibus dicti Honel Judei petitionibusque eiusdem iustis et juriconsonis favorabiliter inclinati, Tenorem dictarum litterarum patentium ipsius domini nostri regis omnem suspicionem carentium de verbo ad verbum presentibus nostris litteris patentibus transcribi et transsumi faciendo, appositione sigilli nostri eidem Honel Judeo duximus concedendam. Datum feria tertia proxima post dominicam ramis palmarum anno supradicto.

Eredetije Pozsony városa levéltárában Lad. 20. No. 22. Botka János másolata.

6.

1377. Buda, december 14. *Erzsébet királyné Nikusnak, Jakus fiának halasztást enged az ausztriai és pozsonyi zsidók követeléseinek kielégítésére.*

Elisabeth dei gratia Regina Hungarie et Polonie, ffideli suo mgro Tumel de sancto Georgio, Castellano de Wyuar, Salutem et gratiam. ffidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus quasdam soluciones, quas Nykus, filius quondam Jakus Judicis posonien-sis, Judeis in regno Teutonie et in posonio existentibus, ffacere teneretur, ad octavas festi Purificacionis virginis gloriose nunc venturi, prout etiam huiusmodi soluciones pridie mediantibus alys litteris nostris prorogastis, statu debeatis in eodem prorogare, et aliud sub optentum (!) nostre gracie facere non velitis in premissis, presentes autem propter carentiam sigilli nostri anularis, sigillo nostro secreto Jussimus consignari. Datum Bude secundo die festi beatae Lucie virginis et martyris, Anno dni Millesimo trecentesimo septuagesimo Septimo.

Papírra írva, alatta piros viasz-pecsét a kőíráttal: S. . . Elizabet Regie Ung. . . Eredetije a M. Nemz. Múzeum levéltárában. Nagy Sándor másolata.

7.

1393. Budán, július 24. Zsigmond király Gara Miklós, macsói bánnak azt a királdságot adja, hogy ő és János testvére, valamint örököseik Kőszeg városukban külföldről hozott zsidókat tarthassanak és fölöttük kényük-kedvük szerint rendelkezhessenek, a nélkül, hogy az ország bármely hatóságának hozzájárulása lenne.

Sigismundus, Dei gracia Rex Hungarie etc. marchioque Brandenburgensis etc. memorie commendamus etc. quod nos recensitis et in nostre Maiestatis memoria digna mentis meditatione revolutis preclaris fidelitibus, laude dignis obsequiis sincerisque et virtuosis meritis nostri Magnifici viri Domini Nikolaide Gara, pridem Bani Machoviensis, quibus idem Maiestati nostre et sacro regio diademati in nonnullis nostris prosperis scilicet et adversis agendis, sub diversitate locorum et temporum, non parcendo suis rebus, personam suam crebrius mortis exponendo casibus studuit et in posterum anhelam (?).

Volentes itaque premissorum intuitu favore prosequi gracioso animo deliberato et de certa sciencia nostre majestatis, sano ad id fidelium Baronum et procerum nostrorum accedente consilio, eidem Domino Nikola o, ac per eum Johanni fratri suo uterino, ipsorumque heredibus et posteritatibus universis hanc singularem gratiam duximus faciendam et fecimus presencium per vigorem. Ut ipsi a modo in antea (?) universos et quoslibet Judaeos de partibus externis, utpote Almanie, Bohemie et aliis quibusvis ad oppidum eorum Kewzewg vocatum, in Comitatu Castri ferrei habitum, introducendi, inibique collocandi, tenendi, possidendi ipsosque Judeos iuxta eorum ritum et consuetudinem conservandi, taxandi, et de eisdem uti maluerint disponendi, liberam omnimodam et absolutam habere debeant facultatem et potestatem. Magister Thavarnicorum nostrorum, Thesaurarius, Judices Judaeorum, seu quicunque officiales Regii in factis seu causis huiusmodi Judeorum nullam hactenus materiam se, ipsos ingerendi seu intromittendi habebunt, nec dedebunt modo aliquali. Eapropter vobis Fidelibus nostris viris magnificis cuiusvis status, Regni nostri Baronibus, et praesertim dictis Magistro Thavarnicorum et Thesaurario nostris Judicibusque Judeorum nostrorum pro tempore constitutis et in futurum constituendis firmissimo damus regio sub edicto, quatenus praefatos Judaeos in dicta Kewzewg moraturos in factis causis et rationibus quibusvis, ullo unquam tempore judicare, seu vestro astare, compellere Judicatu, aut quoque modo impedire, vel aggravare nequaquam praesumat, gratie nostre sub obtentu. Datum Bude feria

quinta proxima p. fest. b. Marie Magdalene, Anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo tercio. ¹⁾

A M. T. Akadémia könyvtárában, Czech János kézíratai közt, X. k ö t. 59. sz.

8.

1412. Buda, szeptember 3. Zsigmond, egy Smylo nevé emberét Sopronba küldi az ottani zsidó ügyek rendezése végett; meghagyja a város bírójának s tanácsának, hogy Smylo intézkedéseit pontosan végrehajtsák.

Sigismundus dei gracia Romanorum Rex semper augustus ac hungarie etc. Rex fidelibus suis Judici Juratis ac universis Civibus Civitatis nostre Soproniensis salutem et gratiam. Quia nos fidelem nostrum, nobilem Smýlonem weconczký, ratione cuiusdam dispositionis inter Judeos in dicta civitate nostra Soproniensi existentes fiendam, superinde inibi duximus destinandum: Ideo fidelitati vestre firmissime precipimus ac mandamus, quatenus Agnitis presencium continencys, dispositioni ipsius Zmiloni inter ipsos Judeos per ipsum fiendam modys omnibus acquiescere et eidem optemperare faciatis, secus non faciatis inpremissis. presentes autem Sigillo nostro maiory, quo ut Rex hungarie utimur, fecimus consignari. Datum Bude Sabbatto proximo post festum beati Egidij Abbatis anno Domini Millesimo quadringentesimo duodecimo Regnorum nostrorum etc. Hungarie XXV^{to} Romanorum vero secundo.

Egykorú másolat, Sopron vár. levéltárában. Páur Iván másolata.

9.

1434. Egy pozsonyi régi adólapstrom régre átkutatott jegyzék 1434-ből, az ottani zsidók által fizetett bor-adóról.

Natio Judaica.

Item Iserl Jud	6 urnas	V libr.	60 den.
» Mosche			
» Nachim			
» Gerstel			
Item Aserl Jud	propter	7 urnas	V libr. 60 den.
» Jung Iserl.			

¹⁾ E kiváltságlevelet Zsigmond 1406-ban és V. László 1455-ben megerősítették; az utóbbi megerősítés szintén Czech János kézíratai közt található.

Item Jakl Jud prop.	15 urnas	1 fl.	10 S. ¹⁾
» Abraham			
Item Musch, vocatur Prett propter	2 urn.	11 urn.	1 fl.
» Jung Musch	11 urnas	8 fl.	60 den.
Item Mathes Jud			
» Jacob jung Welfl	7 urn.	6 fl.	
» Aserl Jud	26 urn.	2 fl.	5 fl.
Item Alt Welflin	2 urn.	12 S.	
Item Juden schül			
Item Salamon Jud	16 urn.	1 fl.	13 S.
» Habel Jud			
Item Jakel von Ofen Jud	4 urn.	8 fl.	
Item Trostl Jud			
» Gerstl Jud			
» Muscherl Judin	2 urn.	6 urn.	3 fl. 5 fl.
Item Jakl Jud	5 urn.	3 fl.	6 S.
» Hanel Jud			
» Tewbl Jud			
Item Iserl von sand mertenperig ²⁾	15 urn.	1 fl.	5 S.
» Fok Judin			
» Iserl Jud			
Item Mathes Jud			
» Gadel Jud	4 urn.	3 fl.	
» Pendotin Judin	6 urn.	5 fl.	

Eredetije (»Regestrum exactionis censuum«) Pozs. vár. levéltárában Lad. 32, No. 20. Rakovszky István másolata.

10.

1438. Baden, május 5. Albert király tulatja Sopron város tancsdával, hogy György mészározt, ottani polgárt a zsidó látelezdőinek járó kamatok fizetése alól egészen fölmentette.

Albrecht von gotes gnaden Romischer Kunig zu allen zeiten merer des Reichs ze Vngern Dalmacien Croacien etc. Erwelter Kunig ze Behem Hertzog ze Ostereich und Markgraf ze Merhn etc. Erbern weisen und getrewn lieben. Als ew villeicht wissentlich ist daz unser getrewer, Jorg der Fleischhaker und Burger zu Ödenburg vnsern Juden daselbs merkleichen schuldig ist, darumb nu grosser gesuch auf In ist komen, und ob er denselben Juden solchen gesuch

¹⁾ S. = Schilling.

²⁾ Sanct Martinsberg = Szt. Márton.

solt betzalen, daz er darumb in gantzes verderben keme. Lassen wir ew wissen, daz wir denselben Vleischhakher solchs gesuchs beggeben haben vnd manen, daz sich dieselben vnser Juden an der rechten Hauptsume sullen lassen begnugen. Emphelhen wir ew und vellen ernstleich, daz Ir mit den egemelten Juden und Judin, den er schuldig ist vnd die er zuerkennen geben. . . . von unsern wegen bestellet, daz Si sich an den Hauptsummen lassen begnugen, vnd In daruber nicht verrer andringen. Das ist gentzleich vnser maynung. Geben ze p a d e n, an montag sant Gorthartstag. Anno etc. Tricesimo octavo. Vnser Reich des Romischen vnd ze Vngern etc. in dem ersten Jare. Vnder vnsern Secret

Commissio propria domini Regis.

Kivül: Den Erbern weisen vnsern lieben, getrewn, dem Burgermeister dem Richter vnd dem Rat ze Odenburg.

Eredetije Sopron városa levéltárában. P á u r I v á n másolata.

11.

*Az 1439. évről szóló pozsonyi telekkönyv (Grundpuech) szerint az ottani »zsídó-
úterdzs«-ban (Judengassen) a következő zsidóknak volt házaik :*

1. Der lang Israel, Hurensun. — 2. Jakob von Ofen, frei. — 3. Iserl von Pruck, frei. — 4. Mauschel Jud. — 5. Wolf. — 6. Eisak Jud. — 7. Der Juden Synagog. — 8. Jaekel von Ofen. — 9. Tröstl Jud. — 10. Praintl Jud. — 11. Jaklin Jüdin von Nuernberch. — 12. Iserl von Budweys. — 13. Die alte Bendienten Juedin.

Eredetije Pozsony városa levéltárában. Rakovszky István másolata.

12.

1439—1526. Kivonatok Pozsony városa székönyveiből.

1439. évből: Habn wir mer empfangen von den tausent guldein In golt, dy der P a w l M o d e r e r der Stat gelichen hat, von den G e t s c h e l Juden aws der neuen Stat, das er der Stat gelichen hat iij C. (= 400) flor. auri. von den Eßsack Juden, das dy Juden dargelichen habn, xij fl. auri. — Item von den Esserl Juden auf der silberin phant, auf ein giesfasz und ein übergulten koph, ¹⁾ und der N i c o l a e f l i n s hat darzu gelichen 1 Silberin koph und ein Silberin gürtel, 1 C. guldein, davon schol di Stat gebn von den obigen 1 C. gulden alle

¹⁾ K o p h = k u p a, serleg (R a k o v s z k y megjegyzése).

wochen 1 guldeinzugesuech. — Vonden Josep Preintl Juden, domit man ezlich Söldner awsgerecht hat xl iiij ₰ VI. Sch. — Item von den Juden allen, das sy untereinander angeschlagen, ¹⁾ habn, der Stat ze hülff zu den paiden polwerichen ²⁾ In der Newen Stat gen den schusterturn über, VC. new denar, facit iij ₰ xxx den.

1440. *évböl*: Item Mandtag nach Innocaut hab ich geben nach des purgermaister geschäft ³⁾ dem Roedl kalichprener, das wir unter de Juden haben muessen nemen, iiij gulden, ye 1 gulden um 1 ₰ denar wyenenses, dy man dem Roedl kalichprener ken Hainburg geschikt hat, iiij ₰ den. wyen.

1442. *évböl*: Item am freitag nach Martini hab wir emphanen von dem Richter Herrn Lndweig Kunigsfelder iij guldein ducaten und iiij Schilling denar, die ducaten abgerejten ⁴⁾ ye vj Schil. XX den. wyen. swer 2 ducaten, an dem gelt, das di Juden schuldig sein der Stat.

1443. *évböl*: Item am Sambstag nach Philippi und Jacobi hab ich Wolfgang Boduscher emphanen von den Jakl Jud von Ofen auf di Söldner und anders wohin, darum wir in Quitirt habn umb xxxx vj fl. auri.

1447. *évböl*: von Dawid Juden und Aserl Juden, darumb der Ulreich Winperger für dy Stat gesazt hat ein Silbrin gürtl und ein übergolten Chopph, xl fl. auri.

1448. *évböl*: Item am Sambstag In vigilia penthecosten hab ich emphanen von der Jakl Jüdin auf dy Söldner auf 1 Silbrin gürtl vj fl. auri. — Item am Sand Gilgen tag von den Samuel Juden auf 1 Silbrin gürtl x fl. auri.

1455. *évböl*: Innemen gelt von de Juden. Item am Mantag In die Tiburey et Valeriani hab ich emphanen von den Juden von den Aserl Jud 48 fl. per 8 Schilling. — Item am Eritag vor Philippi et Jacobi hab ich besunder emphanen mer von dem Aserl Judn, darumber von der Stat ein geltprief hat, umb 64 fl. auri. — Item hab ich awsgelöst den vinczenz panczermacher von den Judn nach der Herrn geschafft, darumber gesazt hat sein hab umb xx iiij fl. auri.

1471. *évböl*: Item Eritag nach Johanni hab ich di Judn notten ⁵⁾ muessen, das Sy habn muessen die Uebermas nieder-

¹⁾ Azaz: repartirt.

²⁾ Bollwerken (Rakovszky megjegyzése).

³⁾ Schaffen, anschaffen, tehát parancs (Befehl).

⁴⁾ Gerechnet.

⁵⁾ Nöthigen, zwingen.

legen, dauon hab ich gebn dem Johannes von Posing an seinen Zins XV fl.

1473. *évböl*: Item am pfnztage nach Sand Gilgen tag hab ich empfangen von den Musch Judn Kawfrecht von wegen seines haws xvij Sch. den.

1475. *évböl*: Von wegen des Kunigs gab von Jacob Jud von Passaw gelichen 8 fl. auri.

1477. *évböl*: Ich hab von den Juden empfangen xxx fl. an den L. gulden, di Sy jerlich zu Sand Michelstag schuldig sind. — Am Erichtag nach Luce virg. hab ich von den Judn von wegen des Zins ingenomen x fl. in golt, den fl. per x Schilling zu raiten. ¹⁾

1480. *évböl*: Innemen von den Judn. Nach geschafft meiner Herrn hat man den Judn an der Rossmuel gemaln darumb habn Sy gemainer Stat gebn x fl.

1489. *évböl*: Item Hab ich von Herrn Burgermaister Judengelt ingenommen 42 fl. in Müns, herkhomen von den L fl, so di Judn jerlich Micheelis Gemainer Stat gebn.

1491. *évböl*: Innemen von den Judn zinz L fl. — Item gelichen von den Judn awf di Söldner ij C. fl. — Item als meine Herrn gen Ofen gezogen, gelichen von Preuntl Jud x fl.

1493. *évböl*: Innemen von den Judn zinz L fl.

1494. *évböl*: Innemen von den Judn zinz L fl.

1496. *évböl*: Awf di Judn awsgab dem pranntl Judn hab ich bezahlt xx fl. auri, di der Jud gemainer Stat auf dem Rathaws In der hindern Raitstuben ²⁾ auf di Statschuld gelichen hat.

1497—8., 1501., 1503., 1505—9. *évekböl*: Innemen von den Judn L fl.

1510—11. *évekböl*: Innemen von den Judn L fl. — Item von den löbl Jud und andern Juden weingab, di nach dem stab ist einkomen 1 q 17 Sch.

1513. *évböl*: Judengeld L fl. — Item Freitag nach Jacobi Apostoli hat kamerer eingenomen von Herrn Friedrich Voiten, Burgermeister die zeit, schreibgeld von den Juden in das Gruntpnech In das Newe von Irn Hewsern xvij q 17. Sch.

1514—5. *évekböl*: Judengeld L fl.

1517—8. *évekböl*: Judengeld L fl.

1520—1. *évekböl*: Judengeld L fl.

1524—6. *évekböl*: Judengeld L fl.

Eredetiök Pozsony városa levéltárában. Rakovszky István másolata.

¹⁾ Rechnen.

²⁾ Rechnungstube.

13.

1440. Komárom, márczius 12. Kapy János panaszt tesz Erzsébet királynénál, hogy a budai zsidó-útczában, a Szombat-helyen levő két házát Zsigmond király tőle átvette és a jelenleg bennök lakó zsidóknak adta, a nélkül, hogy megfizette vagy egyéb kárpótlást adott volna neki. Ennek következtében Erzsébet felszólítja Hédervári Lőrincz nádort, a zsidók bíráját, illetve ennek albiráját, hogy ez az ügyet vizsgálja meg és intézze el; abban az esetben pedig, ha a felek egyike az ő ítéletében meg nem nyugodnék, hozzá, Erzsébethez, terjeszse fel.

Commissio propria dominae Reginae.

Elizabeth, dei gracia Regina Hungarie, Dalmacie, Croatiae etc. Austriacae et Stiriae ducissa, necnon marchionissa moraviae. Fideli nostro magnifico Laurencio de Hedrehwar, palatino dicti Regni nostri hungarie et Judici Judeorum nostrorum, aut ipsius vicejudici salutem et gratiam. Veniens nostre maiestatis in conspectum fidelis noster Egregius Johannes, filius quondam Andree literati de Kapy, nostre exposuit Serenitati in huncmodum: Quod dudum quondam Serenissimus princeps dominus Sigismundus, Romanorum Imperator ac hungarie etc. Rex, Genitor noster carissimus, quasdam duas Domos suas in Ciuitate nostra Budensi, in vico Judaeorum, loco scilicet Sabati, quae alias quondam Jacobi literati, Castellani Castri Strigonensis praeuissent, quasque nunc quidem Iudei inhabitarent existentes iniqui iuste (így!) et indebite, ab eodem Johanne recepisset, et praefatis Judeis, absque ulla solutione eidem Johanni facta, contulisset in praedictum Juris ipsius Johannis valde magnum. Et quia unicuique, quod suum est, iusticia reddi iubet, ideo fidelitati vestre firmiter praecipientes mandamus, quatenus statim receptis praesentibus, praefatis Judeis sed et dicto Johanni de Kapy, seu eorum legitimis procuratoribus coram vobis simulcum omnibus eorum Juribus, si qua eodem partes super iamfatis domibus haberent, accersitis visisque huiusmodi Juris ipsarum partium, id faceatis in praemissis, quid Juri et iusticie videbitur expedire. Si qua autem ipsarum partium de vestro huiusmodi Iudicio non fuerit contenta, extunc ipsam causam cum serie vestre adiudicationis in praesentiam nostre maiestatis sine graumaine aliquali transmittere debeatis, partibus eisdem coram nobis comparandi terminum in vestris litteris praefigere congruentem. Aliud facere non ausuri. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Komaran,

in festo beati Gregorii pape, Anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo.

Eredetiye papíron, papírral leragasztott vörös pecsét nyomaival, a M. Nemzeti múzeumban, a J e s z e n á k-féle levéltárban.

14.

1440. Sopron, deczember 8. Erzsébet királyné meghagyja Sopron városának, hogy azon keresztény lakosoknak, kiknek a város falain kívül levő házaikat erődítési tekintetéből lerontatták, kárpótlásul adja át az ottani zsidók összes házaikat; a házak kiosztásánál pedig igazságosan s részrehajlatlanul járjon el.

Commissio propria domine Regine.

Nos Elizabeth dei gracia Regina Hungarie Dalmacie, Croacie etc. ac Austrie et Stirie ducissa necnon Marchionissa Moravie etc. Cum dictante lege divina, christicole et populi orthodoxe fidei Judeis et gentibus preferri debeant et amplius honorari, vt fides exinde meritum videatur vbertatum reportare. Annuentis itaque et digna meditatione pensatis fidelitatibus et fidelium obsequiorum gratuitis et proficuis complacencijs fidelium nostrorum Civium et hospitum nostrorum in Civitate nostra Soproniensi, extra portas seu muros ipsius Civitatis nostre interioris alias commorantium et domos tunc habencium, quorum scilicet domus seu Curie, propter caucionem predictae Civitatis interioris custodiam et conservacionem, existunt desolate et destructe, nuncque per edes alienas seu domos ydem coacti sunt cum eorum pueris egentes latitare: Volentes eorum oppressioni et incommoditati in visceribus misericordie occurrere, graciosum cum favore vobis fidelibus nostris Circumspectis Magistrocivium, Judici Juratisque Civibus sepefate Civitatis nostre Soproniensis annuendo concedimus ac precipiendo mandamus, quatenus equitatis tramite et iusticia observatis, singulas domos Judeorum pariterque fundos quatuor Curiarum, in quibus tales Judeos volumus duntaxat et non pluribus domibus permanere, antedictis civibus et hospitibus nostris, olým extra portas et muros Civitatis interioris domos habentibus et commorantibus, unicuique iuxta sua merita et aliqualem recompensam dampnorum suorum, secundum exigenciam sui status fideliter et consciencie, amore odio fauoreque quibuslibet postergatis, in hac parte distribuere, ipsosque ad dictas domos locare et disponere taliter debeatis, ut amplius ab huiusmodi divagacione domibus in alienis videantur esse supportati, ex ipsaque nostra tali provisione disposicioneque graciola senciant aliquantisper se fore premia

tos, providendo tamen ne favore vel odio aut quovis quesito colore gra-
uamen aut preiudicium aliquale per vos committatur in hac parte.
Datum Soprony in festo Concepcionis beato Marie virginis gloriose.
Anno domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo.

Eredetije Sopron városa levéltárában. P á u r I v á n másolata.

15.

1441. Bécs, június 25. Friderik, ausztriai herceg, mint Sopron zálogbirtokosa, a nevezett városnak megtaggyja, hogy az ottani zsidók házait és szinagógáját el ne vegyék, keresztükben őket ne háborgassák, a kölcsönöket pedig, melyeket a várfalakon kívül állott, de később erőltetési tekintetből lerontott házakra tőlük fölvettek, nekik megfizessék.

Wir Fridrich von gots genaden Romischer Kunig zu allen Zeiten merer des Reichs, Hertzog zu Osterreich ze Steir und ze Krain Grave ze Tirol etc. Embieten vnsern liben getreun Sigmunden von Ebersdorf vnsern Hauptman zu Odenburg, Dem Burgermeister Richter und Rate daselbs vnseren genad vnd alles gut. Wir emphelhen ew ernstlich vnd wellen, ob yemand wer unsern Juden daselbst zu Odenburg an Iren Sechtzehen Hewsern, in der Judengasse daselbs gelegen, darynen Sý dan ýtz wonhafft und gesessen sein, oder verrer verlassen heten, oder an irer Judenschül oder handlay irrung oder beswerung tun wolte, das ir des mit nichte gestattet, Sunder Sý von vnsern wegen dabey vestichlich haltet schermet und beleiben lasset, als von alter Herkunft ist. Wir wellen auch no ew diselben vnseren Juden antzaigen, daman In gelten sol auswendig der Rinkchmaur daselbs zu Odenburg, darumb Sý dann Brief und vrkund habn, oder in Irem Judenpuch verschriben, oder des man In sust an langnen ist, Das ir von vnsern wegen mit denselben oder demselben ernstlich schaffet vnd Sý dartzu haltet, das Sý diselben unsern Juden solcher Irer geltschult vmb Hauptgut vnd gesuch furderlich ausrichten und vnklaghafft machen, wo man In aber in langen stund, daz Ir in dann gen den oder dem furderlich und vnverzogens Recht, Nach Innehaltung irer Kundschaft schaffet, ergen vnd widervaren lazzet, Daran tut Ir vnser ernstlichen mainung. Geben zu Wienn an Suntag nach sand Johanstag zu Sunnewennden Anno domini etc. Quadragesimo primo, vnseres Reiches Im andern Jare, und vnseren Insigil daz wir in vnsern furstentumen bizher gebrauchen.

Comissio propria domini Regis.

Egykorú másolat Sopron városa levéltárában. P á u r I v á n másolata.

16.

1447. Ó-Buda, márczius 11. Hunyadi János kormányzó Pozsony városának, mely az ottani zsidóktól nyomasztó adókat csikart ki s többeket közülök börtönbe vetetett, szigorúan meghagyja, hogy önkatalmúlag ne szorítsa őket adófizetésre, személy- s vagyonbiztonságukat többé meg ne sértse és a királyi szabadságlevelek által biztosított jogaikat tiszteletben tartsa.

Johannes De Hunjad Regni Hungarie Gubernator etc. Prudentibus ac Circumspectis viris Judici Juratis Consulibus Ceterisque Civibus Civitatis Poseniensis Salutem cum favore. Gravem querelam universorum Judeorum in eadem Civitate Poseniensi residencium Intelleximus displicenter, quum licet Ipsi libertatibus eorundem Requirantibus, per Dominos Reges Hungarie eis graciose concessis, nullos Census Taxas seu contribuciones super ipsos quipiam, Demptra Regia Serenitate, imponere valuerint, Tamen vos nunc, non obstantibus Huiusmodi eorum libertatibus, valde onerosam et multum grande (!) Taxam super ipsos inposuissetis, quam exigere et extorquere niteremini et velletis, ymo ipsos Judeos propter non solucionem huiusmodi Taxarum in personis captivassetis, et captos in vestris vinculis et carceribus conservaretis eciam de presenti, In eorundem Judeorum libertatis derogamen manifestum. Supplicatum itaque exstitit Ipsi Judeis per nos in premisis remedium adhiberi oportunum. Et quia nos prefatos Judeos, exhibentes literarum privilegialium dominorum Regum Hungarie coram nobis, in specie facta in supradictis libertatibus usos fruitos et gauisos fore conperimus, Nolumusque ipsos Judeos contra eorundem libertates per vos quolibet impediri: Propterea Dilecciones vestras Requirimus vobisque auctoritate gubernacionis nostre firmiter comittimus, quatenus mox visis presentibus, A modo inposterum prenotatos Judeos ad dandos et solvandos aliquos census Taxas et contribuciones in vestri medium arcere et compellere rationeque non solucionis eorundem, ipsos in personis Hereditatibus rebusque et bonis eorum quibusvis, impedire molestare et dampnificare nullatenus velitis et nec presumatis, sed eosdem in eorum antiquis libertatibus conservare et defendere, prenotatosque Judeos captivos, de Huiusmodi vestra captivitate illesos abire permittere debeatis. Si enim vos quicunque accionis vel questionis contra prefatos Judeos habetis, vel rationibus quibuscunque habere speratis, vos, assumptis duobus ex Judeis pocioribus vobiscum, quibus presentibus venire volumus ad nos accedendo, ex parte eorundem Judeorum sine dilacione Judicium et Justiciam faciemus

et exhibebimus, prout dictabit ordo Juris. Aliud non Ausuri facere in premissis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Weterobuda feria sexta proxima ante Dominicam Oculi, Anno Domini M. etc. xL septimo.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 79. R a k o v s z k y I s t v á n másolata.

17.

1449. Buda, július 3. Hunyadi János kormányzó Pozsony városának, mint-hogy a maga költségén lövészeket s hadiszereket állított ki a törökök ellen, az ottani zsidó-jövedelmeket, melyeket, bizonyos határidőre, Erzsébet királyné a nevezett városnak ajándékozott, további két évre átengedi, és meghagyja a pozsonyi zsidóknak, hogy mindennemű adóikat a város pénztárába fizessék.

Nos Johannes De Hwniad Regni Hungarie Gubernator etc. Memorie comendamus tenore presencium Significantes quibus incunbit universis Quod nos annuencie et permissioni Serenissime principis domine Elizabeth pie memorie Regine dicti Regni Hungarie domine nostre graciose, per ipsam, ut nobis narratur, prudentibus et Circumspectis viris Judici et Juratis cetrisque Civibus Civitatis Psoniensis, de Censu et dacys Judeorum in eadem Civitate Psoniensi comorancium, usque ad certos Annos graciose concessis, in quantum in nobis existit, nostrum prebemus consensum benevolum, pariter et assensum. Nichilominusque consideratis et in memoriam nostram revolutis multimodis fidelitatibus et fidelium serviciorum gratuitis meritis, et singulari complacencia antefatorum Judicis Juratorum ceterorumque Civium ipsius Civitatis Psoniensis, per ipsos Sacre Huius Regni Hungarie Corone Et ex post nobis sub locorum et temporum varietate, presertim Anno proxime elapso in subsidium nostri specialis exercitus contra Seuissimos Turcas, nominis xpi. persecutores ac Inuasores huius Regni et inimicos speciales, Instauratis diuersis Bombardys atque Ingenys, sed et notabilibus Machinis eorundem omni diligencia ac maximis (!) cum expensis appromtuatis nobis subuenerunt atque inpensis: Horum itaque intuitu, Ultra illos Annos in dictis literis domine Regine expressatos, A die expiracionis termini premisse gracie eiusdem domine Regine incipiendo, usque et per duos Annos integros post sese consequenter affuturos, prenotatos Judeos Psonienses Simul cum omnibus eorum Censibus et proventibus, prout et quemadmodum in ipsis literis antelate domine Regine limpidius continentur, Memoratis Judici ac Juratis ceterisque

Civibus sepefate Civitatis Psoniensis duximus Annuendos et concedendos, imo Annuimus et concedimus per presentes. Quocirca vobis omnibus et singulis Judeis Regalibus in predicta Civitate Psoniensistentibus et comorantibus harum serie firmiter precipimus et mandamus, Aliud habere nolentes, quatenus habita presencium noticia, A modo inposterum — Juxta et secundum prescriptarum literarum prelibate domine Regine, sed et presencium literarum nostrarum graciosarum continencias — usque ad Annos superius specificatos, universos Censum et proventus vestros Memoratis Judici ac Juratisceterisque Civibus Jamfate Civitatis Psoniensis et nemini alteri, Alijs literis nostris harum in contrarium cuipiam datis vel dandis non obstantibus, quibuscunque dare Aministrare (!) obedire et obtemperare modis omnibus debeatis locis debitis et temporibus oportunis. Aliud non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. datum Bude tertio die festi visitationis beate Marie virginis gloriose anno domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo nono.

comissio propria dom. Gubernatoris.

Eredetije, a kormányzó nagyobb pecsétjével, Pozsony városa levéltárában, Lad 20, No. 80. Rakovszky István másolata.

18.

1450. Pozsony, november 6. Hungadi János kormányzó fölmenti a pozsonyiakat az ottani zsidóktól fölvevett összes kölcsönök s egyéb adósságok visszafizetése alól, és a nevezett zsidóknak bármily néven nevezendő kölcsönlesekét semmiselnek nyilatkoztatja.

Nos Johannes de hwnyad, Regni hungarie Gubernator etc. Memorie comendamus per presentes uniuersis Exquo uniuersi Judei Civitatis Psoniensis Apud Judicem et Magistrum Civium Juratosque Cives et totam comunitatem eiusdem Ciuitatis extitissent; Obhoc nos prefatos Judicem, Magistrum Civium Juratosque Cives et totam comunitatem de et super omnibus et singulis florenis et pecuniarum quantitatibus, quos ipsi hucusque ab eisdem Judeis nomine mutui, aut aliam qualemcunque ad rationem Civitatis tantummodo leuassent, recepissent et pecuiassent, quietos et expeditos atque satisfactos comittimus volumusque ut ipsi Judei per Ipsos Judicem, Magistrum Civium Juratosque Cives ac totam comunitatem Huiusmodi florenorum et pecuniarum quantitates requirere non valeant et neque possint (!) Harum nostrarum uigore et testimonio Literarum medi-

ante. Datum Posonii predicta, secundo die festi beati Emerici ducis Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo.

Comissio Joannis Gubernatoris.

Eredetije, a kormányzó pecsétjével, Pozsony városa levéltárában, Lad 20, No. 17. Rakovszky István másolata.

19.

1453. Pozsony, február 6. V. László, hogy az íranta tanúsított hiúsége miatt több rendbeli kárt vallott s elszegényedett Pozsony városát megjutalmazza és kárpótlást nyújtson neki, valamint azért, mert az országba jöretelekor Pozsonyban pihent meg legelőször: a nevezett városnak s polgárainak elengedi a zsúbólktól fölvetett kölcsönök után járó összes kamatokat, azon feltétel alatt, hogy a szóban forgó kölcsönök tőkáját a legközelebbi Szt. János napjáig visszafizessék. Az országban lakó összes zsúbólknak pedig meghagyja, hogy ezeket az általa elengedett kamatokat a pozsonyialtól ne merjék behajtani.

Nos Ladislaus dei gracia Ungarie Bohemie etc. Rex Neeron Austrie et Stirie dux etc. Memorie comendamus per presentes, Quod cum hys superioribus disturbiorum temporibus prouidi ac Circumspecti Cines et Incole huius Ciuitatis nostre Posoniensis pro fide et obsequiis Maiestati nostre constanter exhibitis plurima dampna nocumenta grauamina et pressuras sustinuerint, quibus exigentibus eadem Ciuitas in magna debita, Cines uero eiusdem in grauem inopiam deuenerunt: Ideirco, tum ex hac ratione, ob singulare decus ac prerogatiuam et honorem huius primi ingressus uel potius regressus nostri in hoc Regnum nostrum Hungarie, Quo ingressu principium descensus nostri ac prima requies in hanc ipsam Ciuitatem extitit — ad subleuanda ipsorum Ciuium debita atque grauamina, eisdem hanc specialem gratiam fecimus, quod ex parte omnium Judeorum ubicunque in Regno nostro Hungarie comorancium, qui uidelicet in hac ipsa Ciuitate nostra Posoniensi apud quoscunque Cives eiusdem qualiacunque debita habent pro presenti totalis usura, qui (!) supra Capitalem pecuniam adhuc soluenda restat, hac uice deponant(?) ac eisdem Ciuibus ac eorum cuilibet relaxetur, quia et nos ista una et prima vice deponimus et relaxamus omnia ipsa debita Ciuium nostrorum preactorum, quibus nunc antefatis Judeis obligantur ad solam Capitalem sumam reducetes presencium per uigorem. Ita tamen, quod uniuersi et singuli debitores preactorum Judeorum huiusmodi Capitalem pecu-

niam, qua eisdem Judeis Juxta eorum consuetas et legitimas demonstrationes et probaciones obligantur, usque ad festum natiuitatis beati Joannis Baptiste nunc uenturum inclusive, plenarie et efficaciter ¹⁾ soluere et expedire teneantur, Alioquin presens nostra gracia eis minime uideatur suffragari. quo circa uobis Judicibus et Rectoribus Judeorum nec non Senioribus et uniuersis Judeis nostris tam in hac Ciuitate nostra quam alijs quibuscunque locis comorantibus harum serie firmiter precipimus, quatenus prefatos Ciues et inhabitatores sepedicte Ciuitatis nostre Poseniensis, contra formam premissae graciae nostre, usurarum preactarum exactionibus aut petitionibus hac uice impedire et uexare nullatenus presumatis, Sed super preacta Capitali uestra pecunia et suma, modo quo supra contento, eosdem super solutione huiusmodi usurarum liberos permittatis et permitti faciatis. Presentes perlectas pro expeditione dictorum Ciuium apud eosdem uolumus remanere. Datum Posony in festo beate Dorothee uirginis et martiris Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo tercio, Regni autem nostri anno Tredecimo.

Comissio propria domini Regis.

Eredetiye Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 17^b. Rakovszky István másolata.

20.

1453. Bécs, június 2. V. László, előbbi (19. sz.) levelére vonatkozóval, értesíti a zsidókat, hogy a határidőt, melyet adósságaik kamatnélküli visszafizetésére a pozsonyiak számára kitűzött, meghosszabbította, még pedig úgy, hogy Szt. János napján csak a tőke egyik felét, másik felét pedig csak jövő Szt. Márton napján tartoznak lefizetni.

Lad is laus dei gracia Hungarie, Bohemie, etc. Rex, Austrieque et Stirie Dux etc. Universis Judeis in Civitate nostra Poseniensi residentibus Graciam nostram Regiam. Licet pridem, vigore aliarum literarumstrarum, certis excausis Fidelibus nostris Civibus et inhabitatoribus dicte Civitatis nostre Poseniensis omnem usuram, que ipsorum parte pro eorum debitis vobis provenire deberet, relaxavimus et comiserimus, ut ipsi capitalem summam pecunie, quibus vobis obligare perhibentur, plene et integre in festo beati Johannis Baptiste proximo venturo persolvere deberent: Tamen nunc, mutata nostrae Maiestatis intencione, ipsis Civibus et inhabitatoribus dicte Civitatis nostre Poso-

¹⁾ Nyilván effective olvasandó.

niensis ad eorum supplicationis instanciam de novo graciosè annuimus, ut ipsi medietatem predictæ capitalis pecunie absque cum suis (!) usuris solucione, inpredicto festo beati Johannis Baptiste proxime venturo, aliam autem medietatem in festo beati Martini confessoris similiter proxime venturo sine aliqua prorogacione persolvere debeant et teneantur. Quapropter vobis et cuilibet vestrum firmiter comittimus et mandamus, quod annotatos Cives et inhabitatores Civitatis nostre Posoniensis aut alterum ipsorum, contra premissam nostram graciosam annuenciam, aliquo quesito colore impedire molestare et dampnificare nequaquam presumatis, gracie nostre sub obtentu. Presentes quoque post earum Lecturam semper reddi iubemus præsentanti. Datum Wiennæ Sabbato proximo post festum Sacratissimi corporis Cristi. Anno eiusdem Millesimo quadringentesimo quinquagesimo tercio, Regni autem nostri Anno quartodecimo.

comissio domini Regis domino

comite Cilie referente.

Eredetiye Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 81. R a k o v s z k y
I s t v á n másolata.

21.

1454. Prága, július 4. V. László meghagyja a pozsonyi zsidóknak, hogy, régiebb szokás szerint, ezentúl is járványának hozzá az ottani erődtészek jó karban tartásához, a város őrizéséhez s egyéb közterhek viseléséhez.

Ladislavus dei gracia Hungarie Bohemie etc. Rex ac Austrie ac Stirie Dux etc. Universis et singulis Judeis nostris in Civitate nostra Posoniensi constitutis et commorantibus Graciam nostram Regiam. In personis fidelium nostrorum Circumspectorum Judicis Juratorum ceterorumque Civium et tocius Comunitatis Civitatis nostre Posoniensis nobis exponitur per hunc modum: Qualiter vos, qui certam partem illius Civitatis nostre habitatis, quieteque et securitate, secundum statum vestrum et consuetudinem, tamquam in loco tuto et bene munito libenter utimini atque gaudetis, et nonnullocies iam per eosdem Cives in eo moniti, ut aliqualem Contribucionem pro reparacione fortificacioneque seu edificacione murorum, ac excubiis seu vigiliis necnon aliis comunibus necessitatibus ipsius Civitatis nostre Posoniensis, in eorum medium, more pius consueto, facere et expedire deberetis, temeritatis audacia ducti, semper surda auri pertransiendo, de huiusmodi eorum monicionibus nichil curassetis et nec curaretis eciam de presenti, Supplicatumque extitit nobis in personis eorundem

exponencium, ut eis circa premissa remedium adhiberemus opportunum, Et quia ex quo vos et quilibet vestrum quiete et securitate, ad instar aliorum Inhabitorum prefate nostre Civitatis, utimini et gaudetis: dignum arbitramur ut ad ea, que huiusmodi quietis ac securitatis sunt conservativa, et contribuere et omni alio possibili adiutorio adesse debeatis. Ideo universitati vestre harum serie firmissime mandamus, aliud habere nolentes, quatenus amodo deinceps in omnibus talibus rebus et necessitatibus occurrentibus, que vobis cum prefatis Civitatensibus comunes sunt, eisdem vos coadaptare et conformare, pro custodiaque seu vigiliis Civitatis prefate, more prius solito, vigiles et custodes tempore debito dare, ac in ipsorum medium, prout Justum et necessitas rerum emergencium exegerit, condignam contributionem temporibus oportunit sine Aliquali difficultate facere debeatis. Et aliud pro quiete et bono vestro non faciatis in premissis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Prage feria quarta proxima post festum Visitacionis beate Marie virginis gloriose Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto, Regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc. quintodecimo, Bohemie vero primo.

comissio domini Regis

Eredetije hártján, Pozsony városa levéltárában. Lad. 20. No. 26. Rakovszky István másolata.

22.

1484. Kassa (?), április 12. Mandl zsidó nyugtatónyit ad 450 forintról, mely összeget Kassa város tanácsa neki megfizetett.

Ich Mandl Jud pekene für mich und all Meine erben, das ich empfangen hab von den ersamen und weisen Hern Magistrat und Statt von Kaschau vir und halb Hundert Gulden ungarisch, die selben sum Gulden sag ich obgenanter Mandl Jud di ersamen Hern genug, gnýt, ledig und los. Des zu urkunt gyb ich ihn den brihff mit ajgnem für gedruckten petschafte, der da geben ist zu Osstern am Montag Nach dem Heýligem palm tag Im 84 jar.

Eredetije a kassai levéltárban, fasc. B. 572 sz. Az okírat alatt zöld viaszpecsét, mely ember-föt mutat; írás, vagy csak betű is nincs rajta. A pecsét-nyomó, úgy látszik, eredetileg metszett drágakő volt, melyet pecsétgyűrűbe illesztettek.

23.

1484. Buda, junius 23. Mátyás király meghagyja az ország hatóságainak, különösen a fejérvári bírónak, Porkoláb Bertalanak, hogy Monyorókeréki Elderboch János jobbágyait, a hol rájuk akadnak, tartóztassák le, lefoglalt ruanyonukkal, vagy magukkal vitt árúikkal pedig elégítsék ki Mendel zsido-praefectust, míg ez ily módon be nem hajlotta azon összeget, melyet a nevezett Elderboch tőle kölcsön vett, de a szerződésileg kikötött határidő lejártával neki vissza nem fizetett.

Mathias, dei gracia Rex Hungariae, Bohemiae etc. fidelibus nostris Universis et Singulis Praelatibus, Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus ipsorumque officialibus, Item civitatibus, oppidis et villis eorumque Rectoribus, Judicibus et villicis et signanter circumspecto Bartholomeo Porkolab, judici civitatis nostre Albensis, futuris eciam Judicibus ejusdem ciuitatis nostrae, quibus praesentes ostenduntur, Salutem et gratiam. Ex gravi querela Mendel, praefecti Judeorum Regni nostri intelleximus, qualiter Egregius Johannes Elderboch de Monyorokerek certam summam pecunie ab eodem exponente in credentiam levasset, quam quidem summam, licet ipse ad certum tunc deputatum terminum, jam vero dudum elapsum, mediantibus litteris suis obligatoribus sub sigillo suo constitutis, eidem exponenti reddere et exsolvere promiserit: Tamen ipse Johannes Elderboch immemor promissionibus, non curatis etiam suis obligationibus exinde factis, sibi de ipsa summa nullam hucusque satisfactionem impendere curauisset et nec modo curaret. Ob hoc nos, accepta supplicatione ipsius Mendel, eidem id duximus annuendum, quod ubicunque Jobagiones ejusdem Johannes Elderboch, tam in civitatibus nostris et Nundinis liberis quam eciam in bonis vestris, homines et familiares dicti Mendel, praesentium scilicet ostensores, reperire poterunt, eosdem in personis detinere, res quidem et bona ipsorum arestare et ab eisdem huiusmodi debita sua integre recipere et extorquere possit et valeat. Quamobrem fidelitati vestre et cuilibet vestrum harum serie firmiter precipientes mandamus, quatenus dum et quando homines et familiares predicti Mendel vos, vel alterum vestrum cum presentibus requisitos habuerint: statim omnes et singulos Jobagiones prenotati Johannis Elderboch eciam in civitatibus et Nundinis liberis detinere, resque et bona eorumque mercimonia arestare, et tam diu in aresto tenere debeatis, donec et quousque de omnibus debitis predicti Mendel juxta ejusdem legitimas conprobaciones satisfactum fuerit, quo ad plena auctorita nostra presentibus vobis in hac parte

attributa mediante, secus facere non ausuri, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude in vigilia festi Nativitatis Beati Johannis Baptiste, A. domini millesimo quadringentesimo octogesimo quarto, Regnorum nostrorum anno Hungariae in vigesimoseptimo, Bohemie vero sextodecimo.

Eredetije papíron, Mátyás királynak hátyával lezárt vörös viasz-pecsétjével, az országos levéltárban, M. O. D. L. 18978 sz. ¹⁾)

24.

1490. Buda, április 21. Sopron városa az ottani zsidóságot börtönbe vetette, kijelentvén, hogy csak azon feltételt alatt fogja őket szabadon bocsájtani, ha elengedik a pozsonyi polgárok összes tartozásait. Beatrix, Mátyás özvegye, és Corcín János, Mátyás fia, rosszalják a városnak ez eljárását s meghagyják neki, hogy az elfogott zsidókat azonnal bocsássa szabadon; ha pedig nem a fentemlített, hanem más okból fogva járt el így, azoknak, kiknek a zsidók ellen jogos keresetük van, ők maguk foglalkozást szolgáltatni.

Beatrix, dei gracia Regina Hungarie etc. Joannes Corvinus, Dux liptoviensis etc. Prudentes et circumspecti fideles et Amici nobis dilecti. Accepimus non sine gravi displicencia, qualiter vos universos Judeos in illa Civitate commorantes, captivassetis et captos detineretis, eosdem quod e huiusmodi captivitate nullomodo aliter dimittere velletis, priusquam universos debitores ipsorum simpliciter quittos et expeditos redderent, quod profecto vehementer nobis displicet, potissimum ex eo, ex quo ipsi Judei, quos taliter turbatis, non ad alium, quam ad Cameram Regiam pertinent, Et ideo eosdem moderno tempore, hoc est, quando istud Regnum principe caret, magis defendere quam turbare deberetis; quam ob rem Rogamus et hortamur Vos, nichilominusque comittimus Vobis, vt acceptis presentibus, statim vniversos ipsos Judeos de huiusmodi captivitate, quos vt preferatur, sive ex premissa sive alia quacunque ex causa, captos detinetis, absque aliquali pactacione liberos modis omnibus et sine aliqualy dilacione dimittere velitis et debeatis, vbi si eosdem Judeos non propter premissam, sed propter aliam quandam causam, captos detineretis, nos ex parte eorundem omnibus contra ipsos querulantibus Judicium

¹⁾ U. o. 19012 sz. a. van egy, az itt közlöttel majdnem szóról szóra megegyező, 1484. december 18. kelt eredeti okírat szintén papíron, Mátyás király hasonló pecsétjével; csak hogy az Elderboch név itt Elderbach-nak van írva.

et Justiciam, ac tandem plenariam eciam satisfaccionem impendi et administrari faciemus. Aliud igitur nullatenus facere audeatis, Datum Bude feria quarta proxima post dominicam quasimodo, Anno domini etc. Nonagesimo.

Necnon prelati et Barones eiusdem

Regni Hungarie eum eisdem constitui.

Két, most lemállott, peeséttel lezárt eredetije Sopron városa levéltárában.
P a ú r I v á n másolata.

25.

1491. Buda, május 9. II. Ulászlónak, Pozsonyban állomásozó századparancsnoka jelentést tett, hogy zsoldosai ottani keresztényeknél s zsidóknál zálogba vették páncéljaikat, íjjaikat s egyéb fegyveröket. Ulászló felszólítja a várost, intézkedjék, hogy a zálogrörök azonnal adják ki a náluk elzálogosított hadi szerkeket; a fölveit összegeket pedig tartsák számon és tudassák vele, mire ő azokat ki fogja fizetni.

Wladislaus von gots gneden zu hungern und Behmen etc. kunig, Markgrave zu Meheren etc. Fursichtigen, lieben, getrewen. Wir werden bericht von unsern Rottenmeister und getrewen den Plewen, iczt beÿ ewch in Unser Stat Presburg, wie dieselben drabanten und soldner in seiner Rotten alle Ire gereth von Harnasch, Armbrusten und sunst ander Ir gerethe eynes teiles Under Cristen und Juden Versezt haben, und so wir sy dane iczunndt awff dismol in Unsern geschefftn und besten bederffende sein: Befelhen wir ewch mit Ernsliehen fleiss Darawff, wollet doran sein Und brunstlich mit Cristen und Juden, wo sy also das Ire Vorseczt haben, Verchaffen, das In das Ire, ane alles Verziehen, awsgegeben werde, Und dieselbe Summa solicher schult zusammen Raiten und uns die zu Unsern Handen uberantworten lassen, wellen wir ewch solche Summa gnüglich bezalen, Und alles ewch werten zueberantworten (!) Vorschaffen, Hier Inner kein anders thut, Ist unsers Befelh und beste meÿnung. Geben zu Ofen Under unnsern Secret am Montag vor Ascensionis domini unser Reiche des Hungerischen yme ersten und des Behemischen im Zwanzigsten Jaren.

Comissio propria dom. Regis.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 37, fasc. II. No. 26 i. Rakovszky István másolata.

26.

1491. Fejérvár alatt, július 10. II. Ulászló értesíti Pozsony városát, hogy Posa Blasíust, ottani polgárt, megbízta, hogy néhány pozsonyi zsidót, szükség esetén erőszakkal is, Budára küldjön fel hozzá, mivel az országra nézve fontos ügyet akar velök elintézni; felszólítja a pozsonyi hatóságokat, hogy Posát megbízása régrehajlásában erélyesen támogassák.

comissio propria domini Regis,

Prudentes et Circumspecti fideles sincere nobis dilecti. quoniam nos ob causas satis necessarias et pergraves Fideli nostro Blasio Posa vestro concivi per alias nostras literas Districte comisimus et mandavimus, quod nonullos ex Judeis, qui in illa nostra Civitate posoniensi agunt et inhabitant, Budam omnia et modo etiam Invitos mittat, habemus enim quippiam negotii, quod pro Regni huius comodo cum eis tractandum erit. Et Idcirco requirimus fidelitates vestras Eisdemque nichilominus comittimus et mandamus, ut in hac causa Judeorum prefato Blasio Posa in aliqua parte non resistatis, verum potius eidem auxilio et adiumento esse velitis et debeatis, quo ipse Blasius posa, viribus vestris adiutus, commodius nostre comissioni satisfacere, cicius etiam ad nos Judeos ipsos demittere queat, Et videte ne Hoc negotium quonismodo pertinacia vestra aut perturbetur aut impediatur, quoniam certi sitis, quod a vobis bono et equo animo accipere postea non possemus. In hoc igitur aliud nulla ratione faciatis. Datum In Castris Exercitus nostri sub Obsidione Civitatis Alba Regalis, die dominico proximo Ante festum Beate Margarethe Virginis et martiris Anno domini etc. nonagesimo primo.

Kivül: Prudentibus ac Circumspectis Judici Juratisque Civibus Civitatis nostre Posoniensis etc. Fidelibus sincere nobis Dilectis.

Hátlapján vörös viaszpecséttel. Eredetije a pozsonyi városi levéltárban. Ld. 20. No 13. Rakovszky István másolata.

27.

1491. Nogyszombat, deczember 2. II. Ulászló, Menlein (Mendel) zsidó közbizjársával, 400 forintnyi kölcsönt akart fölvenni a pozsonyi zsidóktól. Erre a pozsonyi zsidók nem akarnak ráállani; II. Ulászló tehát meghagyja Pozsony városának, hogy az illető zsidókat börtönbe vesse és fogva tartsa mind addig, míg a kívánt kölcsönt meg nem adják.

Wladislaus von gots gneden zu hungern und Behmen etc. kunig Markgrave zu Mehren. Fuersichtigen, liben, getrewen. wir fugen euch hiemite wissen und euch nicht verhalten willen, daz wir Menlein Jud zuden Juden bey ewch zu Presburg mit etlicher Werbung von uns an sie abgefertiget haben, uns zu unsern mercklichen anliegen Vierhundert gulden Ungerisch zuleihen; also gibt uns der obgenant Menlein Jud zu versteen, wie er an denselben Juden bey euch gar nichts habe erlangen und awsrichten mügen, und so uns danne alle andre Juden mit solichen unserem begere nicht verlassen haben und zu willen gewest sein: Befehlen Wir euch Ernstlich, die obgenanten Juden bey ewch hartiglich derwegen halden, und si zu gefengknus einnen, bissolange dassie nuns in einen solichen Zuwillen werden und uns, In Unsern mercklichen nottdurft, die Vierhundert gulden ane alles awsreden leihen, Thut Ir Hier In unser ganz Wolgefallen und Ist Unser Ernste meynunge. Geben zu Ternaw am freitag vor Barbara, Unserer Reiche des hungerishen yme ersten und dez Behemischen im Zwanigisten Jaren.

Comissio propria dominy Regis.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 43. Rakovszky István másolata.

28.

1493. Buda (?), julius 26. II. Ulászló, Mendel Jakab zsidó-praefectusnak, mint a magyar zsidóság képviselőjének kérelmére, IV. Béla zsidótörvényét s e törvénynek Zsigmond, Albert, V. László és utoljára Mátyás által történt megerősítését a maga részéről is elismeri és megerősíti.

Wladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemie etc. Rex, nec non Slesie et Lucenburgensis Dux, Marchio Moravie et Lusatie omnibus christifidelibus, presentibus pariter et futuris, presentium notitiam

habituris, Salutem in salutis largitore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nostre majestatis veniens in presentiam providus Jakobus Mendl, filius quondam Judei Mendel, praefectus Judeorum nostrorum, suo ac Ceterorum universorum Judeorum nostrorum ubilibet intra ambitum huius regni nostri Hungariae commorantium nominibus et in personis exhibuit et presentavit Nobis quasdam litteras Serenissimi principis quondam Mathie Regis Hungariae et Bohemiae, immediate predecessoris nostri bone memoriae, in pergameno sub dupplici et novo autentico Sigillo suo privilegialiter confectas, quibus mediantibus Idem quondam Dominus Mathias Rex litteras suas similiter privilegiales, continentes in se confirmative tenores quarundam litterarum serenissimi principis quondam domini Ladislai, consimiliter regis hungariae, predecessoris sui, Quibus mediantibus Idem quondam Dominus Ladislaus Rex quasdam litteras modo simili privilegiales Serenissimi principis Domini Alberti, Romanorum et Hungariae regis, patris sui et predecessoris nostri pro prefatis iudeis ipsorumque heredibus et posteritatibus universis innovando, perpetuo valituras confirmasse annoscebatur tenoris infrascripti, supplicans Idem Mendell iudeus, nominibus et in personis quorumsupra, majestati nostre humiliter, ut easdem litteras dicti quondam Mathie regis et omnia in iis contenta ratas, gratas et acceptas habentes, litterisque nostris privilegialibus de verbo ad verbum inseri et inscribi facere, ac pro eisdem iudeis nostris ipsorumque heredibus et posteritatibus universis innovando, perpetuo valituras confirmare dignaremur, quarum quidem litterarum tenor talis est. (Következnek IV. Béla zsidótörvénye több rendbeli megerősítései; I. Kaprinai, i. h. I. 461—479. l.)

Nos igitur humillima supplicatione¹⁾ prefati Jacobi Mendell, suo ac universorum aliorum Judeorum nostrorum, ubivis intra ambitum hujus regni nostri Hungariae commorantium nominibus et in personis, nostre modo quo supra porrecta majestate, regia benignitate exaudita et clementer admissa, prescriptas litteras dicti quondam Domini Mathie regis non abrasas, non concellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes, presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas, quoad omnes earum continentias, clausulas et articulos, eatenus quatenus eedem rite et legitime existunt emanate, viribusque earundem veritas suffragatur, acceptamus, approbamus et ratificamus easque nichillominus et omnia in eis contenta pro prefatis Judei nostris ipsorumque heredibus et posteritatibus universis

¹⁾ Így a kassai példányban; a pozsonyi ban, nyilván helytelenül: humilibus supplicationibus.

novando (!) perpetuo valituras confirmamus presentis scripti nostri patrocinio mediante, salvis iuribus alienis; in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales, pendentis et autentici sigilli nostri dupplicis munimine roboratas eisdem duximus concedendas. Datum per manus reverendissimi in christo patris domini Thome, episcopi ecclesie Jauriensis ac postulati agriensis ecclesiarum summi et secretarii cancellarii aule nostre, fidelis nostri dilecti anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio, septimo Kalendas Augusti, regnorum nostrorum Hungarie anno tercio, ¹⁾ Bohemie vero vicesimo tertio, venerabilibus in Christo patribus Dominis Hyppolito Eysthensi de Arragonia electo et confirmato Strigoniensi, Petro Collocensi, archiepiscopis, eodem Thoma postulado agriensi, Oswaldo Zagradiensi, Valentino Waradiensi, Ladislao Transilvaniensi, Sigismundo Quinqueecclesiensi, prefato Thoma Jawriensi, Joanne Vesprimiensi, Luca Chanadiensi, Nicolao de Bathor Watzieni, Antonio Nitriensi, Stefano Syrmieni, Gabriele electo Boznensi, Brictio electo Tiniensi, Christophoro Modruziensi, Michaelae electo Segniensi ecclesiarum episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus. Item magnificis Stefano de Zapolya comite Zepuziensi et regni hungarie palatino, honore iudicatus curie nostre vacante, Ladislao de Lossontz et Bartolomeo Dragphy de Beltek Waiwodis nostris transilvanis ac generali supremoque capitaneo partium regni nostri inferiorum, Emerico de Derenschinn et Joanni Both regnorum nostrorum Dalmatie, Croatie et Slavonie, Georgio More de Chula et Francesco Balaza de Gyarmath Zewriniensis Banis, Petro Gereb de Weingarh et Nicolao Bannphy de Lindua janitorum, Ladislao de Egerwara Thavarnicorum, Georgio de Canyza et Joanne Bebek de Pelzewtz pincernarium, Emerico de Perin dapiferarum, Johanne Ernst de Schathornya agazonum, Blazio de Raskha cubiculariorum nostrorum regalium magistris alijsque quam pluribus curie et regni nostri officia tenentibus et honores. Wladislaus rex manu propria scripsit.

Eredetije a pozsonyi, valamint a kassai városi levéltárban. V. ö. fent. 240. l., 4. jegyz. és 372—3. l.

¹⁾ Így helyesen a kassai példányban, a pozsonyiban itt tévesen »sextus« áll.

29.

1493. Budán, október 24. *Monyorokereki Elderboch János, néhai Mendel előljáró Izáák és Jakab nevű fiainak és Simon, győri zsidónak bizonyos ös-szegekkel tartozik, melyeknek visszafizetése ügyében nevezett hitelezőivel újabb szerződést köt, Szapolyai István nádor előtt.*

Nos Stefanus de Zapolya, Comes perpetuus terrae Sepusiensis, Regni Hungariae palatinus et Judex Comanorum memoriae commendamus, quod magnificus Johannes Elderboch de Monyorokerek ab una, ac Isaac et Jacob, filij quondam Mendel, Principis Judeorum Bude commorancium, necnon Simon de Jaurino Judeis partibus ab alia coram nobis personaliter constituti, sunt confessi in huncmodum. Quod ipsi compositionem et ordinationem nonnulorum proborum virorum pro ratione certorum debitorum ac usurae superinde excrescentis, quibus idem Johannes Elderboch dicto quondam Mendel et filijs eiusdem praedictis ac Simoni de Jaurino Judeis obligabatur, ad talem devenissent unionem, Immo devenerint coram nobis: quod ipse Johannes Elderboch praefatis Isaac, Jacob et Simoni Judeis duo milia et centum florenos auri infra revolutionem unius anni integri in quatuor terminis modo subscripto solvere deberet et teneretur, ita quidem, quod primo in festo Natiuitatis Domini proxime venturae quingentos florenos auri et postquam, elapsis tribus mensibus post praedictum festum Nativitatis Domini, quingentos florenos auri, In tertio autem termino solutionis, iterum elapsis tribus mensibus, sexingentos florenos auri, In quarto autem et ultimo termino ipsius solutionis, similiter elapsis aliis tribus mensibus post praedictam tertiam solutionem, quingentos florenos auri hic Budae, semper coram probis viris et idoneis, sine aliqua usura dare et persolvere deberet et teneretur, Talj obligaminis vinculo mediante: Quod si idem Johannes Elderboch dicta duo Milia et centum florenos auri in dictis quatuor terminis post se se sequentibus superius specificatis infra praetactam reuolutionem annualem iamfatis Isaac, Jacob et Simoni Judeis dare et persolvere nollit, non possit, aut non curaret quoquo: ¹⁾ Extunc elapsa ipsa reuolutione annuali, iamfatus Johannes Elderboch praescripta duo Milia et centum florenos auri pariter cum usura, post dictam revolutionem annualem more ipsorum Judeorum superinde excrescente, praelibatis Judeis plenarie et integre et sine aliquo defectu dare et exsolvere deberet et teneretur. Et insuper

¹⁾ Itt valószínűleg »quoque« olvasandó, vagy pedig kimaradt a »modo« szó.

memorati Isaac, Jacob et Simon Judei, solum vigore presencium, de bonis et possessionibus praefati Johannis Elderboch ubivis sitis, tam de praescriptis duobus milibus et centum florenis auri, capitali scilicet pecunia ipsorum, quam etiam de usura post dictam revolutionem ut praefertur annualem superinde excrescenti, usque comodam et plenariam satisfactionem, liberam requirere, recipere et habere, Jobagiones quoque eiusdem Johannis Elderboch in personis detinere, Res etiam et bona eorundem ubique locorum arrestandi et auferendi habeant potestatis facultatem. Universas insuper et quaslibet litteras fassionales, obligatoria sub quacunque forma verborum super quibusvis debitis inter praefatum quondam Mendel et alios Judeos rescriptas ac praefactum Johannem Elderboch hucusque confectas, memorati Isaac, Jacob et Simon Judei, vanas, cassas et viribus carituras reliquissent et commisissent, ymmo reliquerunt et commiserunt harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude praedicta feria quinta proxima ante festum beati Demetrii martyris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio.

Eredetije papíron papírral lezárt pecséttel, a budai országos levéltárban.
M. O. D. L. 20084. sz.

30.

1494. január. 10. II. Utászló, Mendel Jakab zsidó-praefectus, mint a magyar zsidóság képviselője számára, a fentebb (28. szám alatt) közölt oklevelet hitelesen átírta.

Wladislaus Dei gratia Rex Hungarie, Bohemie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes quibus incunbit universis, quod nostre Majestatis veniens in presentiam providus Jakobus Mendell, (filius)¹⁾ quondam Judei mendell, praefectus iudeorum nostrorum, suo ac ceterorum universorum iudeorum nostrorum ubilibet intra ambitum hujus Regni nostri Hungarie commorantium nominibus et in personis exhibuit et presentavit nobis quasdam litteras nostras in pergamenó sub dupplici novo et autentico Sigillo nostro privilegialiter confectas, continentes in se confirmationes privilegiorum quondam Serenissimorum principum Hungarie Regum, predecessorum nostrorum, prefatis Judeis ipsorumque heredibus et posteritatibus universis concessis (!) et confirmatis (!) et nostras,²⁾ suppli-

¹⁾ A »filius« szó itt, valamint a kassai példányban is hiányzik, hogy pótolandó, a 28. szám megfelelő passzusából kiviláglik.

²⁾ T. i. confirmationes, vonatkozással a 28. szám alatti megerősítésre.

cans Majestati nostre humiliter, ut easdem litteras nostras transsumi et transscribi facere eidem dignaremur. Quarumquidem litterarum tenor Is est, qui sequitur

(Következik a fent. 28. szám alatt közölt okirat.)

Nos igitur humillima supplicatione¹⁾ prefati Jakobi Mendell, suo ac universorum aliorum Judeorum nostrorum ubivis intra ambitum regni nostri Hungarie commorantium nominibus et in personis, nostre modo quo supra porrecta majestate, regia benignitate exaudita et clementer admissa, praescriptas litteras nostras non abrasas, non cancellatas, nec aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes concessimus per fidelemque nostrum Joannem notarium cancellarie nostre transsumi exemplarj, ac in publicam transsumpti formam redigi et transscribi fecimus et mandavimus, volentes et decernentes, quod presenti nostro transsumto publico de cetero ubique locorum, in judicio vel extra stetut illisque detur et exhibeatur talis et tanta fides, qualis et quanta dictis originalibus superius insertis cum presenti transsumto auscultatis et collationis data fuit et adhibita, daturque et adhibetur seu daretur et adhiberetur, si fuissent exhibite et ostense; ²⁾ in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presens transsumtum nostrum, in majorem ejus fidem et robor, pendentis et autentici sigilly nostri regii munimine roboratum diximus concedendum. ³⁾ Datum Bude, die decimo Januarij anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto, regnorum nostrorum hungarie quarto, Bohemie vero vicesimo quarto.

Eredetije a pozsonyi, valamint a kassai városi levéltárban. V. ő. fent. 240. l., 4. jegyz. és 372—3. l.

¹⁾ A p o z s o n y i példányban hibásan: humilliman supplicationem.

²⁾ Így helyesen a k a s s a i példányban, a pozsonyiban: »ommissc.«

³⁾ Mind a két példányban hibásan áll »roboratas« és »concedendus.«

31.

1494 körül.

קינה על גזירת טירנה. *

אקונן במרר בכל שנה, בהגה נהי וקינה, ⁽¹⁾ על בני
 טירנה, חסידי קהליך.
 בני החביבים והנאהבים ⁽²⁾ בהייהם ואף במותם, להאש ⁽³⁾
 הלכו בגלליך.
 גללו עללו חזירי: ⁽⁴⁾ מיערים, והם ענו וגם שרפו מהם,
 בני בחיריך.
 דלף כנחל שפכו על עונך, ומכירת בכורך, ⁽⁵⁾ כי מכרו
 אבותיך.

(הגהות בגליון הקינה.)

* זה הציון נתקן שלישי י"ב חרוזות על הגזירה
 מטירנוי, ושלישי י"ב חרוזות על חורבן ירושלים,
 ושלישי י"ב חרוזות על הגאולה, ולא הוצרכתי לעשות
 הפרט מיום השריפה, לפי שהשריפה היתה כ'
 אלול, והחרוזות כולם סיימתי כ"ך, ^(*) אבל הפרט מהשנים
 תמצא בסוף הציון. ^(**)

⁽³⁾ זה עשו, שנ' יכרסמנה חזיר מיער וכו'
⁽⁴⁾ זה יוסף הצדיק שנקרא בכור שור, והם מכרוהו
 בעד נעלים, שנא' על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור
 נעלים; וגם הפייט יסד: ובעד נעלים נתנוהו, ואפשר
 שהיה בהגזירה ג"כ זה העון, לפי שהעלילה היתה
 בעבור נעל מנעלים.

⁽¹⁾ בהעתקת הר' יחיאל מתתיהו צונץ: בנהי ובקינה.

⁽²⁾ בהעתקה שם: והנעימים.

⁽³⁾ במקום לאש או באש, ובהעתקה שם: לה אש(ר)?

^(*) כלומר: סיימתי ככה, ובוה נרשם ג"כ כי סיום כל

החרוזות אות הכ"ה, והוא הפרט ליום השריפה: כ' אלול.

^(**) וחבל על דאבדין, כי בסוף הציון הכתב נמחק.

הלכו ברחובות ברגישה,⁽¹⁾ וקול צאנך בחלישה,⁽²⁾
 לבהדש באלול בשלשה, תפשו עדרך.
 ואיך אוכל להתאפק בכות, על ה***** תקבצו לענות,⁽³⁾
 והתחילו בלויך.⁽⁴⁾
 זכור תזכור עמך,⁽⁵⁾ אשר במהו בך, ועשה למען שמך,
 והם כהניך.
 חסדי אברהם תזכור, וזאת ליהודה:⁽⁶⁾ זכור,⁽⁷⁾ נכורי
 בלִתְךָ:⁽⁸⁾ זכור, נקום זקניך.⁽⁹⁾

(1) מהמת רוב צרות לא היו יכולין לצעוק.
 (2) שנא' כי לי חלום, והראשון שענו היה לוי.
 (3) זה הכהנים שלא טעו בעגל ובמרגלים, ובתוך
 הגזירה היו ב' כהנים.*
 (4) מרע"ה הבטיה ליהודה להיות הקב"ה בעזרו,
 שנא' ועזר מצריו תהיה, ועל זה אמר דוד בשעת
 המלחמה: בזאת אני בוטח, הזאת** שאמר מרע"ה,
 ואנן ג"כ בגלות מבקשים שיזכור לנו זאת****
 (5) הם ישראל, שנא': ואברה לי בחמשה עשר
 בסף וחמר שערים ולתך שעורים.
 (6) תוך הגזירה היו ב' זקנים, אברהם ויהודה.

(7) מלשון: למה רגשו גוים, תהלי' ב', א'.
 (8) איפשר יש לתקן: על הקדושים והקדושות, התקבצו
 לענות וכו'.

(9) בהעתקת הר' י' מ' צונץ: גם זכור.
 (*) או כ' כהנים, כי בכ"י אות הב"ת ירמיה לאות הכ"ף (הגה'
 הר' י"מ צונץ).
 (**) ר"ל, משה הבטיה ליהודה שהקב"ה יהיה לו "עזר
 מצריו", והברכה הזאת מתחלת "וזאת ליהודה" (דברי' ל"ג, ז').
 ולפי דעת המחבר מוסב על זה מה שאמר דוד המלך: בזאת אני
 בוטח (תהלי' כ"ז, ג); כלומר: בהבטחת "וזאת ליהודה", וכמו
 כן כונת המחבר באמרו בחרוז ח': וזאת ליהודה זכור, כלומר:
 ברכת משה המתחלת ב"זאת".

טהור⁽¹⁾ ברע מראות, טובה עשה לראות, קיים דבר
 הנבאות⁽¹⁾ יראו שונאין;
 'יום העקידה קבצו, תועה ושמא ירצו, התעות⁽²⁾ עמך
 רצו, בני חביבך.
 כי איך אני אעלה⁽²⁾ עם בול עין⁽³⁾ ותלה⁽⁴⁾ אבטח
 בנורה עלילה, אמרו קדושך.
 לבו בני עורים⁽⁵⁾ שגוזלים וחומסים הישרים, שופכים
 דם כשרים, דברו טהורך.

האחר אמר על הכל^(*) ואחר אמר מן המיצר
 בקול רם.
 (עש"ה: טהור עינים מראות רע.
 גלחים וכמרים הפצו להעביר⁽⁸⁾ מן
 הדת.
 שנא': עינים להם ולא יראו.)

(מס' תיקון סופרים כ"י שנמצא בביהכ"נ הישנה שבקר אקא
 ראה למעל' דף 385.)

(1) גירסת "המגיד": הנביאות; והנכון הנבואות, כמו
 בהעתקת הר' י' מ' צונץ.

(2) כיוון על המדורה, שהיו רוצים שיעלו עליה עם בול עין.
 (3) גירסת "המגיד": היבול עין; ולפי העתקת הר' י' מ' צונץ:
 היבול, ומלת עין אינה בפנים אלא בהגה בגליון; ואני תקנתי
 ע"פ'ה: לבול עין אסגור (ישע' מ"ד, י"ט.)

(4) "המגיד" תקן תלוי, אבל החרוזים (אעלה, עלילה)
 מעידים שהמחבר כיוון לכתוב תלה, כמו שהוא מורגל בפי העם,
 וכן היא גירסת ההעתקה הנ"ל.

(*) היא תפלת "על הכל" שאומרים בשחרית בשבת בשעת
 הוצאת ס'ת. כלומר: סבלנו ייסורין ובאנו באש, כל זאת באתנו,
 ועל הכל יתגדל ויתקדש וכו' שמו של מלך מ"ה הקב"ה.

31.

Fordítás.

Gyászdal a nagyszombati veszedelemről. ^{a)}

Evenként keservesen gyászolok sohajtással, jajgatással és siralmas énekkel Nagyszombat gyermekei, községed jámborai miatt.

Kedvesek és szeretettek voltak mint életükben úgy halálukban is; tűzbe mentek Te miattad.

Mint az erdei vadkan ^{b)} törtek rájuk; kegyetlenül bántak velök: kínpadra vonták s el is égették választott gyermekeidet.

Könyzáport hullattak patakként, a te véted, elsőszülötted ^{c)} eladása miatt, a kit eladtak apáid.

Tombolva zajongtak az utczákon; de juhaid hangja gyenge ^{d)} volt, midőn Elűlhó harmadikán ^{e)} elfogták nyájadat.

(A gyászdal szerzőjének jegyzetei.)

^{a)} E siralmas énekben az első 12 versszakból álló harmadrész vonatkozik a nagyszombati veszedelemre; a második 12 versszakból álló harmad Jeruzsálem pusztulására, a harmadik, szintén 12 versszakból álló harmad, a jövődöbéli megváltásra. Az elégetés napját tüzetesen megjelölnöm nem kellett, mivel az elégetés Elűlhó 20-án történt, ²⁾ én pedig az összes versszakokat (a 20-at jelentő) »káf« betűvel zártam be; az évszám megjelölése pedig a gyászdal végén található. ³⁾

^{b)} Vonatkozással e versre: »Feltúrja a vadkan az erdőből.« (Zsoltár 80, 14.)

^{c)} Vonatkozik a jámbor Józsefre, ki »elsőszülött biká«-nak nevezetik (Móz. V. k. 33, 17.); ők pedig eladták őt egy pár sarúért, a mint mondva van: »Mivel pénzért adták el a jámbort, s a szegényt egy pár sarúért« (Ámosz 2, 6.), s így mondja a zsinagógai költő is: »Egy pár sarúért eladták őt.« Az ilyen bűnnel összefüggött tán ez a veszedelem is, mivel sarú miatt történt a rágalmazás.

^{d)} Sok szenvedések miatt nem bírtak kiáltani.

¹⁾ 1494-ben megfelel augusztus hó 5-ikének.

²⁾ Ugyanazon évben megfelelt augusztus hó 22-ikének.

³⁾ Az évszám szokásos megjelöléséről l. fent. *Függelék: IX. sz.*

Hogy tartózkodhatnám a sírástól, ama jámbor férfiak s asszonyok miatt, a kiket összefogdostak, hogy kínozzák — mint az elsőket, levítáidat. ^{e)})

Emlékezzél meg népedről, mely benned bizott ^{f)}); tedd meg a Te szent neved miatt, hisz papjaid ök.

Emlékezzél meg Ábrahám hűségéről, »s ezt Júdának« ^{g)} ne felejtse el, a mely megvételét »letekh«-ért és »chómer«-ért. ^{h)}) — Boszuld meg aggastyánaidat! ⁱ⁾)

Te, kinek tiszta szeme a gonoszat nem láthatja, ^{j)}) tedd, hogy jókat láthassunk! Teljesítsd a jövőndölések ígését, hadd lássák ellenségeid!

Az áldozat napján gyülekeztek, kik a tévedést és tisztátlant akarják, és el akarták csábítani ^{k)}) népedet, kedveseid gyermekeit.

^{e)}) A mint mondván: »Mert az enyimék a levíták« (Móz. IV. k. 3, 12.); a z első pedig, a kit kínpadra vontak, levítá volt.

^{f)}) Értsd a kóhenitákat, ¹⁾) a kik nem vettek részt az arany borjú s a kémek vétkeiben (Móz. II. k. 52. fej. és IV. k. 13—14 fej.); a veszedelem egyebek közt két ²⁾) kóhenitát is ért.

^{g)}) Mózes a mi tanítónk, béke vele, biztosította Júdát, hogy Isten segítségére leend, a mint mondván: »Légy segítségére ellensége ellen« (Móz. V. k. 33, 7.)

^{h)}) Ez Izráel, a mint mondván: S megvettem őt tizenöt ezüstön s egy chómer árpán s egy letekh árpán« ³⁾) (Hós. 3, 2.).

ⁱ⁾) A veszedelem egyebek közt két aggastyánt, Ábrahámot s Jehúdát is érte; az egyik elmondotta a »Mindezekért is« szavakkal kezdődő imádságát, ⁴⁾) a másik pedig fenhangon mondotta a zsoltárszót: »Szorultságomban Jehovához kiáltok.« ⁵⁾)

^{j)}) *Habakuk* 1, 13. szerint.

^{k)}) Papok és szerzetesek hitehagyásra akarták őket bírni.

¹⁾) Papok, Áhron főpap családjából valók.

²⁾) Vagy »húsz«; nem világos, vajjon 20, azaz 2, vagy 20, azaz 20 olvasandó-e? (A másoló [Zunz J. M.] megjegyzése.)

³⁾) Mózes ez áldása pedig e szavakkal kezdődik: »S ezt Júdának«

⁴⁾) »Chómer« és »letekh« két régi zsidó űrmérték.

⁵⁾) Szombaton, a reggeli imádság alkalmával, a szent-írásból való felolvasás előtt szokták mondani.

⁶⁾) Zsolt. 118, 5.; egyszersmind újjhold- s ünnepnap-i imádság.

»Hogy szállhatnék máglyára kereszttel, feszülettel? Abban bizom én, a ki félelmesekeket mivel!« — azt mondták rá szent embereid.

»El tőlem! Ti vakok, ¹⁾ kik megraboljátok és bántalmazzatok az igazságosakat, és ontjátok az ártatlanok vérére! — így szólottak a te tiszta embereid.

¹⁾ A mint mondva van: »Szemeik vannak és még sem látnak« (Zsolt. 135, 16.)

Héber eredetije a krakkói régi zsinagógában; 1. fent. Függelékek IX. sz.

32.

1495. *Wyssegrad, május 1. II. Ulászlónak tudomására jutott, hogy Baythmiller Lajos, soproni városkapitány, önhatalmúlag rendkívüli adót vetett ki az ottani zsidókra; meghagyja tehát a nevezett városnak, hogy ez adó további beszédét meg ne engedje, a már beszédet pedig adassa vissza a zsidóknak, s vegye őket védelme alá a városkapitánynak és közegeinek erőszakoskodása ellen.*

Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris prudentibus et circumspectis Judici et Juratis civibus civitatis nostre Soproniensis Salutem et gratiam. Intelleximus non sine gravi displicencia, qualiter quidem factor et officialis, per magnificum *Lodovicum Baythmiller*, capitenum illius civitatis nostre In medium Vestri deputatus, quandam Taxam ad Judeos nostros In illa civitate nostra comorantes, imposuisset, et iam defacto certam quantitatem pecuniarum, ratione huiusmodi Taxe ab eisdem exegisset, Vnde volumus, et fidelitate vestre harum serie districte precipimus et mandamus, quatenus, Statim et in continenti acceptis presentibus, Restancias huiusmodi Taxe ab eisdem Judeis nostris, dicto officiali exigere non permittatis, sed et exactas per ipsum petrum ab Eisdem Judeis nostris de minimo osque ad maximum reddi et restitui facere, ac ipsos Judeos contra eundem protegere et tueri modis omnibus debeatis Auctoritate nostra Regia, presentibus vobis in hac parte attributa, mediante. Secus igitur non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Wissegrad, In festo beatorum philippi et Jacobi Apostolorum. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo quinto.

Wladislaus Rex
manu propria subscripsit.

Eredetije Sopron városa levéltárában. Paúr Iván másolata.

33.

1502. Buda, junius 10. Mendel Jakab, a zsidók praefectura, II. Ulászlónál jelentést tett, hogy a pozsonyi zsidókat kövekkel dobálják és tetteleg bántalmazák, a városi hatóságok pedig nemcsak hogy igazságot nem szolgáltatnak nekik, de még börtönnel s pénzbírsággal is fenyegetik őket. Mínt hogy pedig a zsidók régi idők óta a királynak, s utánna a tárnokmesternek fűhatalma alatt állnak, II. Ulászló a nevezett városnak szigorúan meghagyja, hogy többé ne merje őket büntetés alá fogni, hanem inkább bántalmazóik ellen védelmezze őket.

Comissio propr. Dom. Regis.

Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris Prudentibus et circumspectis Magistro ciuium ac Judici ac Juratis ceterisque Ciuibus Ciuitatis nostre Posoniensis Salutem et graciam. Expositum est Maiestati nostre in persona prouidi Jacobi Judei Mendel prefecti Judeorum, Quomodo nonnulli forent in medio uestri, qui Judeos nostros istic in medio uestri comorantes, quosdam ex eis dilapidarent, alios vero verberarent. Et dum ipsi Judei nostri inpropreandi causa ad vos venirent, nullam ipsos Justiciam neque Judicium ex parte illorum, qui ipsis nocumenta inferunt faceretis, sed potius ipsis minas captiuitatis et pecuniarum extorsiones inponeretis. Scitis autem bene, quod Judei ipsi semper et ab antiquo sub potestate nostra et post Maiestatem nostram Magistro Thauernicorum nostrorum extiterant et nunc existunt, ob hoc nolumus, Vt aliquis Vestrum super prefatos Judeos nostros eciam inpresenciarum dominetur. Volumus ideo et Fidelitatibus vestris Harum serie firmissime comittimus et mandamus, quatenus a modo deinceps nullus vestrum prefatis Judeis nostris, in medio vestri comorantibus, minas captiuitatis et extorsiones pecuniarum inponere contra Justiciam presumat, Sed potius eosdem contra quoslibet illegittimos inpetitores protegere debeatis, secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restititis. Datum Bude feria sexta proxima ante festum beati Barnabi apostoli Anno domini Millesimo Quingentesimo secundo.

Belől a király nagyobb kecséjével; eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20 No. 46. Rakovszky István másolata.

34.

1503. Buda, márczius 14. Egy kikeresztelkedett, azután ismét visszatért s újra kikeresztelkedett zsidónak amaz állítása alapján, hogy a keresztény hit elhagyására soproni zsidók csábították, ezeket börtönbe vetették. II. Ulászló ezt az eljárást rosszlelvén, felszólítja a soproni hatóságokat, hogy a bebörtönzötteket szabadon bocsássák, a zsidók ügyeit, elintézés végett, elébe terjeszték s azokba ne avatkozzanak.

Wladislaus dei gratia Rex Hungarie Bohemie etc. Prudentes et circumspecti fideles nobis sincere dilecti. Intelleximus non sine displicentia, qualiter vos his diebus Judeos nostros in illa civitate nostra Soproniensi commorantes, — Ex eo quod his superioribus diebus quidam Christianus, alias vero Judeus, filius Judei Salamonis, relicto Judeorum pravo consorcio, fidem Christianam recepisset, eaque non multo tempore tenta, rursum Judeorum consorcium intrasset, Et denique iterum Judeorum legi renuncians in medium christianorum se contulisset, Allegans christianum ipsum fraudulenter per Judeos deceptum et ad fidem Judaicam conuersum fore, — captivassetis et captos alios, sub fideiussoria caucione nonnullorum proborum emisissetis, alios vero etiam impresenciarum in carceribus vestris detineretis. Cum autem Judei ipsi ad solius Maiestatis nostri Cameram et Jurisdictionem pertineant, volumus id circa, et fidelitati vestre harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus statim et incontinenti acceptis presentibus, Judeos huiusmodi, tam scilicet illos qui sub fideiussoria sunt, quam etiam illos, qui in captivitate apud vos previa vel alia quacunque ex causa, habentur, simpliciter et sine omni difficultate et superfugio liberos exmittere et exmitti facere modis omnibus debeatis et teneamini, Nec vos de cetero de ipsis Judeis nostris ingerere seu intromittere audeatis; si quid autem accionis contra eosdem, vel ipsorum alterum vos habere pretenditis, coram nostre Maiestate vel illo, cui nos causam huiusmodi cognoscendam commiserimus, Jure et consuetudine Regni nostri requirente prosequatis, et vobis iusticia non deerit. Aliud iterum atque iterum committimus in hoc non facturos. Datum Bude feria tertia proxima post dominicam Reminiscere. Anno Domini M. D. tercio.

Eredetije Sopron városa levéltárában. P a ú r I v á n másolata.

35.

1503. Junius 20. Pozsony városa, az ottani zsidók kárára, II. Ulászlótól bizonyos levelet nyert, mely, mint utólag kitudt, merőben ellenkezik a zsidók királyságairól, minek következtében Ulászló a zsidó-praefectusnak más levelet adott, melyben meghagyja Pozsony városának, hogy a közte és a zsidók közt fölmerült viszályt igazságosan intézze el. Anna királyné, hivatkozással a király e levelére, a maga részéről is inti a várost, hogy a fenforgó viszály kiegyenlítése végett odautazó zsidó-praefectussal méltányos egyességre lépjen.

Anna dei gracia Regina Hungarie Bohemie etc. prudentibus et Circumspectis Judici Juratisque Civibus Civitatis nostre p o z o n, fidelibus nobis dilectis Salutem et gratiam. Intelleximus ex prefecto Judeorum, fidelitates vestras nuper a Regia Maestate, domino et Conthorale nostro Charissimo, quasdam litteras contra Judeos, vestris fidelitatibus cohabitantes extraxisse in preiudicium eorum valde magnum; postquam tamen sua Maestas privilegium illorum, quod eotunc sue (majesta)tis forte non succurrerat memorie, diligencius inspexisset, easdem litteras in oppressionem ipsorum nimiam datas esse cognovit. Quapropter eidem praefecto, velut asseruit, sua maestas alias literas dedit, quibus precipit, ut subortam inter fidelitates vestras nec non ipsos Judeos differenciam ita componatis, ne vel fidelitates vestre, vel ipsi Judei nimium agraventur. Itaque nobis quoque Supplicatum per eosdem extitit, Quod et nos eosdem iuxta privilegia eorum tueri dignaremur. Justam igitur ipsorum Supplicationem existimantes, fidelitates vestras Requirimus per presentes, ut differenciam, quam cum eisdem habetis, tali modo concordare conemini, quod non sit ipsis nimium onerosum. Vadit enim ad id vobiscum una perficiendum pretactus prefectus Judeorum, quem scimus omnia pro parte Judeorum subiturum, que debet et facere poterit. Idcirco vestre quoque fidelitates bonam concordiam non aspernentur, gratam nobis rem in eo facturi. Secus enim vobis facientibus Certum habetote, quod nos sepepredictos Judeos per vos contra equitatem oprimi damnificarique nequaquam permittemus, Sed eosdem Juxta sua privilegia defendere, manutenereque Juuabimus et conabimur, presentibus autem perlectis exhibenti restitutis. datum Bude Vigesima die Mensis Junii Anno domini Millesimo,Quingentesimo Tercio.

comissio propria domine Regine

Eredetije, a királyné nagyobb pecsétjével, Pozsony városa levéltárában,
Lad. 20, No. 85. Batka János másolata.

36.

1503. Buda, november 26. Csetneki János, Fekete Mendel, budai zsidótól száz arany forintot vett föl, azon föltétel alatt, hogy ha bizonyos határidőre meg nem téríti, a kölcsönvett összegnek kétszeresét tartozik fizetni.

Nos Blasius de Raska, Thauernicorum Regalium Magister et in Causis in presentia palatinali vertentibus, per Serenissimum principem dominum Wladislaum, dei gracia regem Hungariae et Bohemiae et domini nostri graciousissimi, Judex deputatus, Memoriae commendamus, quod Egregius Johannes de Chytnek coram nobis personaliter constitutus, est confessus in huncmodum. Quomodo ipse, quadam ardua necessitate compulsus, a prouido Judeo Fekete Mendel in Ciuitate Budensi commoranti, nomine veri mutui et sub spe Restitucionis Centum florenos auri parata in pecunia recepisset et accomodasset, quos quidem centum florenos auri eidem Judeo Fekethe Mendel in die medj quadragesime, fide sua Christiana mediante, plenarie reddere et persolvere asumsisset, ymo asumpsit nostro in conspectu, tali obligamine interposito: Quod si ipse Johannes de Chytnek termino in praedicto dictos centum florenos auri praefato Judaeo feke-the Mendel effectiue reddere et persolvere negligeret quoque, extunc mox et in continenti, elapso ipso termino, solum vigore presentium. In duplo eorundem centum florenorum auri contra eundem Judeum feke-the Mendel convinceretur et convictus haberetur eo facto, ad que praemissa idem Johannes de Chytnek se sponte obligauit coram nobis vigore et Testimonio presencium mediante. Datum Budae die dominico proximo post festum beate Catherine virginis et martyris, anno domini Millesimo quingentesimo tertio.

Kívül: Joannis de Chytnek super Centum flor. a Judeo Budensi Fekete Mendel mutuo levatos.

Eredetije, szétmállott vörös viasz-pecsét nyomaival, a budai országos levéltárban M. O. D. L. 21230. sz.

37.

1504. Buda, szeptember 29. Telegdy István, királyi kincstárnok, értesíti Pozsony városát, hogy II. Ulászló az ország összes zsidóságára rendkívüli adót vetett. Ez adónak a pozsonyi zsidóktól való behajtására a zsidó-praefectus, Mendel Jakab kiküldötte megbízottját, kinek a városi hatóságok mindenben segítségére legyenek, hogy az adót, a mint a nevezett Mendel azt kiretette, a zsidók egyéb adóival együtt behajthassa.

Prudentes et Circumspecti Amici nobis Honorandi. Scitis quod dominus noster Rex ad omnes liberas Civitates Huius Regni taxam imposuit, interceteras et ad Judeos Huius Regni, pro cuius quidem solutionem Jacobus Mendel Praefectus Judeorum Hominem suum, ad Exigendam huiusmodi taxam a Judeis in illa Civitate vestra Psoniensi comorantibus, deputavit, quare rogamus vos et Nihilominus de Voluntate et mandato eiusdem domini Regis requirimus et committimus, Juxta limitationem dicti Mendel, Huiusmodi Taxam ad manus sui vel ipsius ad id deputati, cum oneribus alias consuetis Exigi faciatis, quoniam nunc R. Mats. vehementissime indiget pecunijs. Aliud non faciatis. Datum Bude In festo Beati Michaelis Archangeli Anno domini millesimo quingentesimo quarto.

Stephanus de Thelegd, Thesaurarius Regius.

Eredetije Pozsony városa levéltárában. Rakovszky István másolata.

38.

1505. Buda, szeptember 12. II. Ulászló Pozsony város oltalmába és védelmébe ajánlja Mendel Jakab zsidó-praefectus családját, melyet az bizonyos okoknál fogva Pozsonyba küld, hogy egy ideig ott tartózkodjék.

Comissi propria Domini Regis.

Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris Prudentibus et Circumspectis Magistro Civium, nec non Iudici et Juratis ceterisque Civibus Civitatis nostre Psoniensis Salutem et gratiam. quia providus Jacobus Judeus Mendel praefectus Judeorum nostrorum His diebus Consortem, necnon filios et filias ceterosque fratres et consaguineos suos, certis et rationabilibus ex causis, ad illam Ciuitatem nostram Psoniensem mittere habet: Ideo fidelitati uestre Harum serie firmiter precipiendo mandamus,

quatenus, dum et quando prefati Consors filii et filie ceterique consanguinei ipsius Judei Mendel in medium uestri, consequenterque in illam Ciuitatem nostram Posoniensem applicuerint, Eosdem ibidem pacifice stare, morari et pausare permittetis, et permittifacere atque eos contra omnes illegitimos inpeditores nostra in persona tueri etiam et protegere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Presentibus Perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude feria Sexta proxima post festum Natiuitatis beatissime Marie virginis anno domini Millesimo quingentesimo quinto.

Eredetiye papíron, a király nagyobb pecsétjével, Pozsony városa levéltárában Lad. 20, No. 48. Rakovszky István másolata.

39.

1506. Buda, január 22. II. Ulászló, a pozsonyi zsidók panaszára, szigorúan meghagyja Pozsony városának, hogy az ottani zsidók közül ne engedjen senkit se elköltözködni, minthogy ez a kincstárnak nagy kárára van; a már elköltözöttek vagyonát foglalja le a korona javára, őket magukat pedig, ha szerét ejtheti, fogja el s vesse börtönbe.

Comissio propria domini Regis.

Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris Circumspectis Magistro Ciuium et Judici ac Juratis Ciuium Ciuitatis nostre Posoniensis Salutem et gratiam. Ex gravi querimonia uniuersorum et singulorum Judeorum nostrorum in illa Ciuitate nostra Posoniensi commorantium accepimus non sine displicencia, Qualiter nonnulli essent Judei inter ipsos Judeos exponentes, qui temeritate quadam ducti, ex illa Ciuitate nostra exeuntes, sese ad bona aliorum transferrent comoratueros In dampnum nostrum manifestum. Quia uero nos minime id pati eisdem uolumus, ut ipsi Judei nostri ex illa Ciuitate nostra exeant et seipsos potestati ac dominio aliorum subdant: Ideo mandamus fidelitati vestre harum serie firmissime ut acceptis presentibus et rebus sic stantibus, amodo deinceps ex illis Judeis nostris ibidem Posoný ut prefertur comorantibus, qui ex eadem Ciuitate nostra exire vellent, quemcunque ipsorum exire permittere nullomodo permittatis, et illa etiam debita ipsorum Judaeorum, qui apud uos et in Registro uestro conscripta haberentur, Ipsis Judeis ex illa Ciuitate nostra exire uolentibus extradare et restituere minime presumatis. Si qui autem ipsorum Judeorum ex illa Civitate nostra iam discessissent, Resque et bona talium Judeorum in eadem Ciuitate nostra Poso-

niensi reperiri Inueniriue possint: extunc domos atque res et quelibet alia Bona talium Judeorum discedencium pro Maiestate nostra occupare, et ipsos etiam Judeos profugientes si comprehendi poterint, captuare et detinere et captos atque detentos, usque aliam et ulteriorem informacionem nostram, in ipsa captiuitate uestra tenere et conseruare modis omnibus debeatis et teneamini, et aliud nullo modo facere audeatis. Datum Bude in festo beati vincencii martiris Anno domini Millesimo quingentesimo sexto.

Eredetije papíron, Pozsony városa levéltárában Lad. 20, No. 86. Rakovszky István másolata.

40.

1506. Óvár, szeptember 6. Péter, sz.-györgyi és bazini gróf tudatja Pozsony városáról, hogy mindazon zsidókat, kik a nevezeti városból az ő birtokaira mentek lakni, a király parancsára onnét kiutasította, s meghagyta nekik, hogy előbbi lakhelyükre térjenek vissza; ő maga oly zsidókat, kik a király tulajdonához tartoznak, többé be nem fogad.

Wir Peter grawe Zu sand Georgen und ze Bösing etc. kuniglicher Maiestat Ze Hungern obrister Hofrichter und Waida in Sibenburgen etc. enbieten allen und yeden in Was Wirdigkait, adels, Stands, ampts oder Wesens der ist, und vuernemlichen dem Burgermaÿster, Richter, Rate und Inwonerung der stat presburg unsern Grues, guetten Willen und alles guets, und verkhunden offenlich mit disen Brief, daz wir aus Bephelch Hungrisch kuniglicher Maiestat, unsers allgerenedigisten Herrn, Die Juden, so sich aus der stat presburg auf unser Grwnt, wo die gelegen seint, Hin Zogen gesetzt haben, gantzlich gewrlaubt und vondenselben unsern grundten Wegk ze ziehen geschafft, verers auf allen unser Herschafft kainen Zehalten gestatten, so Hungrisch kun. Maest. (!) etc., unsern allgerenädigisten Herrn Zegehörend, Auch Sy Weiter In Unsern beschirmung nicht Halten, sondern gantz ausgeschlossen und von uns freÿ und ledig abzeschaiden gezelt sein Wiederumb an die ortt, da sy dann Vor gewont und gewesen sein, zu ziehen. Mit Urkhundt des Brieffs mit Unsern, ze endt der geschrift fuergedrugkten Secret, veruertigt ze Altenburgk am Sonntag Vor Unser Lieben Frawen tag der geburt der myndern Ziel ¹⁾ im sechsten Jar.

Peter Grawe etc. manu pr.

¹⁾ Ziel, mely után Rakovszky másolata »sic«-et tesz, nyilván annyi, mint »Zal« (Zal = szám), »der myndern Ziel« pedig azt jelenti, hogy a

Alatta: Collacionata et auscultata est hec copia per me magistrum Ulrich Frým el notarium publicum et scribam civitatis posoniensis, atque cum suo vero originali concordat de verbo ad verbum, necnon non in huius rei fidem me propria manu subscripsi.

Papíron, Pozsony városa levéltárában Lad. 20, No. 21. R a k o v s z k y I s t v á n másolata.

41.

1511. Buda, július 6. Buzlay Moizes, kir. udvarmester, kit a király a pozsonyi zsidók különös védelmével megbízott, tudatja a nevezett várossal, hogy II. Ulászló fölmentette Zakáriás, pozsonyi zsidó orcost a zsidó-köpeny viselésétől, hogy így nagyobb biztonságban járhatson a betegekhez. A város tehát ne bántalmazza, illetőleg meg ne engedje, hogy a nevezett Zakáriást bántalmazzák, ha zsidó-köpeny nélkül jár.

Prudentes et Circumspecti amici nobis Honorandi. Sciatis quod Nos, ex comissione et Mandato Speciali Regie Maiestatis domini nostri graciousissimi, Judeos in Posonio comorantes in ipsorum Justis et legitimis Juribus tenere et protegere tenemur; ob eam causam Maiestas sua Circumspecto Zakarie Medico et phisico Judeo Id graciose indulsit, quod ipse sine capuceo procedere et Ire valeat atque possit, ut eo tucius et securius infirmos visitare queat. Quare A. vestras rogamus, quatenus A. vestre paciencius habeant, Ut idem sine capucio ire et transire possit, Et quod minus eundem offendere, turbare aut quouismodo impedire permittatis. Datum in Castro Budensi die dominico proximo post festum Visitacionis Virginis Marie Anno domini Millesimo quingentesimo undecimo.

Moyses Buzlay de Gergelaka m. pr.

Eredetije papíron, Pozsony városa levéltárában, a rendezetlen okíratok közt. R a k o v s z k y I s t v á n másolata.

n a g y é v s z á m o k, vagyis az ezres s a százasok, mint ismeretesek, kihagyatnak, s csak a kisebb szám, a tízes, vagy az egyes, van ki téve, úgy mint itt, hol az évszám, az 1500 kihagyásával, csupán az »im sechsten Jar« által van megjelölve. Nevezetes, hogy az évszámok illetén jelzése régi s általános zsidó szokás, mely a szerint, a mint az ezreseket kiteszi, vagy elhagyja, n a g y és k i s évszámokat (»p'rát káton« és »p'rát gádol«) ismer. Úgy látszik, hogy a zsidók ezen »kis évszám«-a után van képezve ez a szokatlan kifejezés »der m y n d e r Z i e l i m sechsten Jar«, mely 1506 helyett áll.

42.

1511. Buda, október 30. Pasqualigo, velencei követ levele a dogehoz.

II. Ulászló, a nádor és a primás kérésére, ajánlja »Joseph hebreo filio de Mendel,« ki peres ügyei miatt Velenczébe utazik. Kérlek, ne kelljen ott viselnie »bareta zalla ad evitandam infamiam.« »El padre del dicto Joseph e persona che per pur assai respecti ha qualche et non piccol poter cum questi Signori et presertim cum el Palatino.«

Fraknói szíves közleménye.

43.

1512. Buda, május 3. Herendi Miklós, királyi kincstárnok felszólítja Pozsony városát, hogy az odatalazó zsidó-præfectussal, Mendel Jakabbal, békés úton intézze el a város s az ottani zsidók közt fölmerült egyenlenségeket. A zsidók nyggnis, ha őket tovább is bántalmazták, Mendel jelentése szerint, Pozsonyt elhagyják: s a szepesi gróf védelme alá állnak, mi a királyi kincstárt nem csekély mértékben károsítaná.

Prudentes et Circumspecti Amici Nobis Dilecti. Transivit istuc Jacob Mendel prefectus Judeorum, pro componendis et aplanandis illis Differenciis, que inter vos et Judeos istos Posenienses vertuntur. Rogamus itaque vos et Nihilominus de Voluntate et mandato Maiestatis sue Requirimus vos, quatenus Differencias ipsas, quas cum dictis Judeis Habetis, cum ipso Mendel Bono modo componere et conplanare velitis et debeatis, Nec Eo facto (!) quo Hactenus eos turbetis. Intelleximus enim Ex ipso Mendel, quod pene quotidie multa impropria et conquestus fierent per Judeos istius Civitatis Poseniensis, Et quod si ab Hys turbacionibus non Desisteritis, omnes simul et semel istinc recedent et se ad Manus Domini Comitiss Sepusiensis tradent, quod si fieret, Vos ipsi considerare potestis, quantum damnum Maiestas Regia pateretur, et Ubi tempore Necessitatis aliquid habere possit. Ipsi Enim Judei sunt Camera et Thesaurus Maiestatis sue adpresens. Rursum itaque Rogamus vos, velitis cum ipso Mendel omnes istas differencias bono modo componere et conplanare, Pro quo nos quoque, Post Maiestatem Regiam, vobis conplacere studebimus. Hec est eciam Voluntas sue Maiestatis. Sic Ex literis Maiestatis sue intelli-

getis. Bene Valetē! Ex Buda feria secunda in festo Inuencionis Sancte Crucis Anno 1512.

Nicolaus de Herend
Thesaurarius Regius.

Kivül: Prudentibus et Circumspectis Judici Juratis ceterisque Civibus Civitatis Posoniensis, Amicis nobis dilectis.

Zárlatán a kincstárnok gyűrűpecsétjével; eredetije Pozsony városa levéltárában Lad. 20, No. 35. Rakovszky István másolata.

44.

1512. Visegrád, május 9. Podmanin János, pozsonyi gróf s királyi udvarmester, felszólítja Pozsony városát, hogy az ottani zsidók közt kitört régi viszályok elintézése végett Pozsonyba utazó Mendel zsidó-prefectusnak mindenben segédkezzék.

Prudentes et Circumspecti Amici nobis dilecti. Multis iam vicibus Proudus Judeus Mendel prefectus Judeorum, Reg. Maiestati domino nostro graciousissimo, querimonias fecit de illis dissensionibus et controversiis, que illic inter illos Judeos Posonienses continue suboriuntur; propterea modo vadit illic, Ut Huiusmodi dissensiones et subortas controversias bono modo disponat et ordinet. Rogamus igitur V. A. diligenter, quatenus velitis eidem Mendel in disponendis huiusmodi Negotijs auxilio adesse et iuvamine, ne huiusmodi discordie Suborte diucius protrahantur et maiorem inferant sedicionem. Secus Rogamus ne Feceritis. Datum ex Wýssegrad Dominica Cantate Anno Millesimo quingentesimo duodecimo.

Joannes de Podmanin Comes Posoniensis
et Cubiculariorum Regalium Magister.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, a rendezetlen okiratok közt. Rakovszky István másolata.

45.

1513. Buda, november 4. II. Ulászló, Mendel Jakab zsidó-praefectus jelentésére, mely szerint az esztergomi érsek tizedszedője a zsidókat szokatlan új fizetésekre akarja kényszeríteni, felszólítja Pozsony városát, hogy az ottani, valamint a másutt lakó zsidókat védelmezze az említett tizedszedő ellen.

Wladislaus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. Fidelibus nostris et circumspectis magistro civium necnon Judici et Juratis ceterisque civibus civitatis nostre posoniensis salutem et gratiam. Expositum est Maiestati nostre in persona providi Jacobi Mendel prefecti Judeorum nostrorum, qualiter modernus decimator vinorum et Bladorum Reverendissimi domini Cardinalis Strigoniensis istic constitutus, quasdam Novitates contra antiquas libertates et consuetudines Judeorum nostrorum isthic commorantium, in medium eorum introducere, ipsosque ad quasdam insolitas et incon-suetas solutiones cogere et asstringere vellet; et quia nos sicuti alios subditos nostros, sic et ipsos Judeos in eorum vetustis libertatibus et consuetudinibus conservare volumus: ideo fidelitati vestre harum serie firmiter percipiendo mandamus, quatenus acceptis presentibus prefatos Judeos nostros in dicta civitate nostra et etiam alijs in locis commorantes contra et adversus prefatum decimatorem in antiquis ipsorum libertatibus et consuetudinibus tueri protegere et defensare modis omnibus debeatis et teneamini, auctoritate nostra Regia presentibus vobis in hac parte attributa et Justitia mediante; secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis Datum Bude feria sexta proxima post festum omnium sanctorum Anno Domini Millesimo, quingentesimo tredecimo.

Commissio propria domini Regis.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No 56. Batka János másolata.

46.

1514. Buda, június 21. II. Ulászló meghagyja Sopron városának, hogy az ottani zsidókat a keresztes hadnak és bárki másnak törvénytelen támadásai ellen védelmezze.

Commissio propria domini Regis.

Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris prudentibus et circumspectis Magistrocivium ac Judici et Juratis ceterisque Civibus et toti Communitatē Civitatis nostre Soproniensis Salutem et grāciam; quia nos Judeos in ipsa civitate nostra residentes in nostram Regiam recepimus proteccionem et tutelam specialem, viceque et in persone nostre Maiestatis vestre commisi-
mus tuicioni et proteccioni: Volumus ideo et fidelitati vestre harum serie firmiter precipiendo mandamus, quatenus acceptis presentibus prescriptos Judeos in dicta Civitate nostra Soproniensi commorantes, tam contra cruciferos, quam alios quoscunque illegitimos impetitores tueri protegere et indemniter manutene-
re debeatis et teneamini, nostre Maiestatis in persona et auctoritate nostra, presentibus vobis in hac parte attributa, et justicia mediante. Secus non facturi, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude feria quarta proxima post festum Sacratissimi Corporis Christi, Anno eiusdem Millesimo Quingentesimo decimo quarto.

Eredetije Sopron városa levéltárában. P a ú r I v á n másolata.

47.

1514. Buda, július 31. II. Ulászló sereget gyűjtén a parasztlázadók ellen, rendkívüli adót vetett a pozsonyi zsidókra. Minthogy a zsidók az adót eddig meg nem fizették, behajtására a zsidó-præfectus, Mendel Jakab, a maga megbízottját küldte oda. II. Ulászló felszólítja Pozsony városát, hogy Mendel emberének az említett adó behajtása végett mindenben segítkezze; s az általa megnevezendő zsidókat a zsidó-præfectushoz Budára küldje.

Commissio propria domini Regis.

Wladislaus dei gracia Rex Ungarie et Bohemię etc. fidelibus nostris Magistro Civium ac Judici et Juratis Ceterisque Civibus Civitatis nostre Posoniensis Salutem et grāciam. Mandaueramus hys diebus provido Judeo Mendel, prefecto Judeorum nostrorum, ad

presentem expeditionem contra malefactores aliquam summam pecunie a Judeis istius Ciuitatis Posoniensis exigere, quam nondum ab eisdem exsolutam Intelligimus; rursus igitur Mandauimus prefato Mendel, ut Huiusmodi summam pecunie a prefatis Judeis per Hominem suum citissime exigere faciat. Quare fidelitati uestre Harum serie firmissime comittimus et Mandamus, quatenus acceptis presentibus prefato Homini dicti Mendel, presencium scilicet ostensori, in exactione dicte sume pecunie Auxilio adesse et eosdem Judeos ad exsolutionem ipsam Summam pecunie et administracionemque Manibus prefati Hominis Mendel modis omnibus adstringere et compellere, et aliquos eorum quos idem Homo dicti Mendel Uobis nominauerit, huc Budam ad eundem Mendel mittere et accersiri facere: et quidquidem Homo ipsius Mendel, presencium ut prefertur ostensor, Nomine ipsius domini sui Mendel dixerit, credere debeatis. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude feria secunda proxima post festum beate Anne Matris Marie Anno domini Millesimo Quingentesimo decimo quarto.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 58. Rakovszky István másolata.

48.

1515. Bécs, július 26. Miksa, ausztriai herceg, mint Németország császára, tudatja Magyarország rendivel s összes hatóságával, hogy ő, II. Ulászló tudtával és beleegyezésével, Mendel Jakab zsidó-præfectust és családját, valamint az összes magyarországi zsidókat különös védelme alá vette. Felszólítja őket, hogy Ulászló halála esetére a nevezett zsidókat hagyják meg jogaik és kiváltságaik élvezetében és semmi szín alatt bántalmazni ne merjék.

Maximilianus divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, Germanie ac Hungarie Dalmacie Croacie etc. Rex, Archidux Austrie, dux Burgundie Brabantis Comesque Palatinus etc.... quod nos, tanquam Romanorum Imperator, cui omnes Judei immediate sunt subjecti, accedente ad Consensum et voluntatem Serenissimi Principis domini Wladislai, Hungarie et Bohemie Regis, fratris consanguinei et Principis Electoris nostri charissimi, Jacobum Mendel hebreum tanquam aliorum hebreorum in Regno Hungarie supremum, una cum familia sua et omnibus hebreis per totum Regnum Hungarie ubique existentibus, in Nostram protectionem et salvam guardiam suscepimus, prout tenore presencium susci-

pinus decernendo et hoc Caesareo edicto statuendo, quod praefatus Mendl cum familia sua et ceteris hebreis deinceps in proteccione tutela et salva guardia nostra universis et singulis privilegys, gratys Immunitatibus Juribus et consvetudinibus, quibus Ceteri subditi nostri et qui in salva guardia nostra sunt utuntur, uti, frui et gaudere possit.

Quocirca mandamus Vniuersis et singulis principibus tam Ecclesiasticis quam secularibus, Archiepiscopis Episcopis Ducibus Marchionibus Comitibus Baronibus Militibus Clientibus Capitaneis Locumtenentibus presidys, prefectis oppidorum villorum et locorum, Communitatibus ac Rectoribus eorundemque ceterisque officialibus quibuscunque Regno Hungariae subiectis Cuiuscunque status gradus et Condicionis exstiterint, ut praefatum Mendl cum familia sua et hebreis omnibus predictae proteccione Salva guardia et tutela, praeterea omnibus gracys privilegys Immunitatibus Juribus et Consuetudinibus, ut prefertur, nunc et in antea, maxime si contingeret praefatum fratrem et consanguineum nostrum ex humanis decedere (quod Deus avertere velit), libere uti et frui premittant, nec in aliquo, vel in corporibus vel in bonis, perturbent aut molestent, nec ab alijs perturbari aut molestari sinant, sed ipsos in omnibus locis, ubi nunc habitant, quiete et libere morari permittant, quousque per nos et Serenissimum Ludovicum, Regem Hungariae et Bohemiae, predicti fratris et Consanguinej nostri filium, ipsis aliter permissum extiterit. Et quicumque requisiti fuerint defendant et manuteneant Ipsisque, quotiescunque opus fuerit, de securo et salvo conductu, gvidis et Cohorte ductoria provideant, ad nostrum et predicti fratris et Consanguinei nostri mandatum (et?) Complacenciam bene gratam. Si quis autem contravenire presumserit, se Indignacionem nostram et prefati fratris et consanguinei nostri Serenissimique Ludovici filii sui se noverit incursum, Harum testimonio litterarum Sigilli nostri appensione munitarum. Datum in Civitate nostra Vienstensi die vigesima sexta mensis July Anno a Nativitate Domini Millesimo quingentesimo quintodecimo Regnorum nostrorum Romanj Tricesimo, Hungariae vero vigesimo sexto.

Ad mandatum dominj
Imperatoris proprium.

Egykorú másolat Sopron városa levéltárában. P a ú r I v á n másolata.

49.

1517. Buda, márczius 20. Mendel zsidó-praefectusnak Jakab nevű fiát Pozsonyban a zsidó-köpeny és csuklya viselésére kényszerítik. Minthogy azonban II. Ulászló a nevezett Mendelt és gyermekeit a zsidó-öltözet viselése alól kivételesen fölmentette, II. Lajos Pozsony városát felszólítja, hogy a nevezett Jakab zsidót a királyi kegyelem élvezetében ne háborgassa, azonkívül pedig adósaival szemben igazságot és elégtételt szerezzen neki.

Prudentes et Circumspecti amici nobis dilecti. Accepimus qualiter vos Jacobum Judeum, filium providi Judei Mendel Budensem, in Ciuitate Posoniensi residentem, ad portandum et ferendum pallium et capucium, habitum et discrimen Judeorum compelleretis. Sciatis autem serenissimum Dominum Wladislaum, priorem Regem Hungarie felicitis memorie, id prefato Mendel et liberis ejus concessisse, ut in signum prefecture ipsius, nec ipse nec filii sui ad deferendum huiusmodi capucium, quod vulgo Judeorum impositum est, a quoquam cogi et compelli possint, quod Serenissimus Dominus modernus Rex Hungarie per literas Maiestatis sue vobis declaravit. Proinde hortamur vos, ut quemadmodum Regie litere sonant, prefato Jacobo Judeo, in hoc pacem relinquere velitis, ne gratiam, quam Regia Maiestas illi concessit, vos per vim eripere videamini, — deinde facietis ut de certis debitoribus suis ipsi Jacobo Judeo iusticia cum satisfaccione administretur. Ex Buda feria sexta proxima ante dominicam Letare 1517.

Ladislau s Zalkan
Episcopis Vaciensis et Thesaurarius.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 38, fasc. 2, No. 14. Rakovszky István másolata.

50.

1517. Buda, április 30. Az ország összes zsidóságára kivetett rendkívüli adót a zsidó-praefectus, Mendel Jakab már behajtotta, csak még a soproni zsidóság nem fizette meg a rája kivetett 80 forintot. II. Lajos ennek következtében felszólítja a nevezett város tanácsát, idézze maga elé a vagyonosabb zsidókat és kényszerítse őket, hogy a nevezett összeget a zsidó-praefectus kiküldött emberének lefizessék.

Commissio propria domini Regis.

L u d o v i c u s d. gr. Rex Hungarie et Bohemie etc. Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti. Cum hoc tempore varis necessitatibus urgeremur, imposueramus ad Judeos nostros generaliter per totum hoc Regnum nostrum, certam summam pecuniarum, quam integre et ad plenum exigi iam fecimus a J a c o b o M e n d e l prefecto Judeorum. Quoniam autem in solutione huiusmodi summae ad Judeos istius Civitatis nostre Soproniensis octoaginta floreni cedere debent, propterea volumus et fidelitati vestre harum serie firmissime mandamus, quatenus statim acceptis presentibus, convocatis potioribus Judeorum ad pretorium eiusdem civitatis, eos ad soluendum predictos octoaginta florenos et manibus hominis eiusdem Jacobi Mendel assignandos, presencium videlicet ostensoris, per omnia onera, et alia quevis oportuna remedia cogere et compellere modis omnibus debeatis. Aliud nulla ratione facere presumatis. Datum Bude feria quinta proxima ante dominicam Jubilate Anno domini Millesimo quingentesimo decimoseptimo.

Eredetije Sopron városa levéltárában. P a ú r I v á n másolata.

51.

1518. Buda, június 19. II. Lajos meglaggyja Pozsony városának, hogy minden halogatás nélkül a legerélyesebben hajtsa be az ottani zsidók Szt. Györgynapi adórészletét, melynek fizetését Mendel Jakab zsidó-praefectus már ismételtelen hiába sürgette. Az udvartartás szükségletei, különösen pedig a határvárak felszerelése okvetlenül megkívánják, hogy a Szt. Györgynapi összes zsidó-adók mentül előbb behajtassanak.

Commissio propria domini Regis.

L u d o v i c u s Dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris Prudentibus et Circumspectis Judici et Juratis civibus civitatis nostre Posoniensis Salutem et gratiam. Exponitur nobis in

persona Jacobi Mendel Judeorum nostrorum prefecti, qualiter illam sumam pecunie, scilicet Nonaginta florenos, que nobis pro festo beati Georgii martiris proxime preterito ex censu siue Taxa de medio Judeorum nostrorum posoniensium provenire debebat, ad sepissimas ipsius Jacobi Mendel requisiciones non curatis, cur nostre et Castrorum nostrorum finitimorum necessitatibus in hucusque diem, ad manus ipsius aut Hominis sui administrarifacere minime voluissetis. Quoniam autem universas Taxas Judeorum Regni nostri, ob presentes nostras et curie nostre et presertim Castrorum finitimorum Necessitates, nobis pro predicto festo beati Georgii martiris provenire debentes quamprimum exigi et administrarifacere volumus: Mandamus igitur Fidelitati vestre harum serie firmiter, quatenus acceptis presentibus prescriptam sumam pecunie Nonaginta florenorum, absque omni dilacione et procrastinacione, per omnia onera et gravamina in his fieri solita administrarifacere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude Sabbatho proximo post festum beatorum Viti et Modesti martirum Anno domini Millesimo Quingentesimo decimo octavo.

Eredetiye Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 90. Rakovszky István másolata.

52.

1518. Buda, szeptember 21. II. Lajos védlevele Mendel zsidó-praefectus, valamint több más budai és tatai zsidó számára.

Ladislau s dei et Apostolice Sedis gracia Episcopus vaciens Regius Cancellarius, Vniuersis et singulis dominis prelatibus Baronibus Egrediis et Nobilibus comitibus castellanis Tricesimatoribus Tributarijs et Theloneatoribus ac aliis quibusuis officialibus, Item ciuitatibus oppidis et villis Iudicibus et villicis ac alterius cuiusuis status hominibus vbilibet Existentibus praesentes visuris Salutem et paratam complacendi voluntatem. Nouerint dominaciones vestre, quod Serenissimus dominus dominus Ludovicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie, dominus noster graciosissimus Nobis commisit ad supplicacionem quorundam Judeorum suorum Infrascriptorum, ut quidem Maiestati sue beneplaceret hos Judeos suos Mendel prefectum Judeorum, Josephum Nigrum, Jacobum generum prefati Mendel, Salomonem paruum, Zarvas et Josephum de Thata in nostram protectionem vnacum rebus et bonis suis omnibus et familiis eorundem reciperemus et pro viribus nostris eosdem in eorum priuilegiis et libertatibus, eisdem D. diuis Regibus, Maiestatis sue predecesso-

ribus graciose concessis et per Maiestatem suam confirmatis, tutaremur quatenus ipsi nos requireret (!). Nos itaque volentes mandato sue Maiestatis satisfacere, prefatos Judeos, Intuitu primum regie Maiestatis deinde eciam nostre, uelint habere commendatos, ac dum et quando ydem Judei Regie Maiestatis aut aliquis ex ipsis, aut seruitores vel ad ipsos pertinentes ad d. vestras vel ad dominia terras ciuitates oppida villa territoria officia tricesimas Tributa vel Thelonea, vel in medium vestre peruenerint: eosdem beniuole admittere, pacifice tractara et eosdem secundum vim priuilegiorum suorum Manutenerere ac in eisdem priuilegiis et libertatis eorum tam Nouis quam antiquis, eisdem Maiestate Regia et ab aliis diuis Regibus concessis, contra omnes violentos et oppressores protegere et defendere uelitis. Subditis autem nostris omnibus, vbicunque sint et his litteris requirantur, ut premissa officiant et predictos Judeos Tueantur, per presentes committimus; facient in his dominaciones vestre Maiestati Regie imprimis, et haud nobis rem valde gratam.

Datum Bude, In festo Beati Mathei A. d. Millesimo quingentesimo decimo octauo.

Eredetije a bécsi cs. k. levéltárban. W o l f G. másolata.

53.

1518. Buda, szeptember 27. II. Lajos meghagyja Sopron városának, hogy az ottani zsidóságnak Szt. Mihály-napi adóját haladéktalanul hajtsa be és adja át e levél felmutatójának, a zsidó-praefectus megbízottjának.

Ludovicus Dei gracia Rex Hungariae et Bohemiae etc. Prudentes et Circumspecti fideles nobis dilecti. Sciatis quod nos in praesentiarum pecuniis ob varias necessitates nostras plurimum indigemus. Quare volumus et (vestrae et) ¹⁾ fidelitati vestrae serie praesentium firmissime mandamus, quatenus acceptis praesentibus censum festi sancti Michaelis nunc instantis, de medio Iudaeorum nostrorum isthic commorantibus nobis provenire debentem, omni dilatione et quesita excusatione postposita, exigere facere et ad manus hominis Jacobi Mendel, Iudaeorum nostrorum praefecti, praesentium scilicet exhibitori, plene et integre promptissime administari facere debeatis, secusque nulla ratione facere praesumatis. Datum Budae feria secunda ante festum sancti Michaelis Archangelis Anno millesimo quingentesimo decimo octavo.

Ujabbkori másolat, Sopron városa levéltárában. P a ú r I v á n másolata.

¹⁾ E zárjel közé tett szavak nyilván tévedésből jöttek ide.

54.

1519. Buda, május 30. Mendel Jakab zsidó-praefectus jelentést tett II. Lajosnál, hogy Briccius zsidó a budai zsidók börtönéből megszökött. A király meghagyja Pozsony városának, tartóztassa őt le és szolgálta ki az ottani zsidóknak, hogy Mendelnek Budára küldhessék. A pozsonyi zsidók pedig Orozslán zsidóknak, kit Mendel mint helyettesét hozzájuk küldött, mindenben engedelmeskedjenek.

Commissio propria domini Regis.

Ludovicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Fidelibus nostris Prudentibus et circumspectis Magistro ciuium Iudici et Iuratis ciuibus ciuitatis nostre posoniensis Salutem et gratiam. Exponit nobis prouidus Jacobus Mendel Judeorum nostrorum praefectus, Qualiter quidam Judeus nomine Briccius, qui propter suos excessus hic Bude in custodia ipsorum Judeorum Habitus fuisset, Superioribus diebus clam Hinc aufugisset et nunc in bonis comitum de sancto Georgio et de Bozyn demoraretur, unde multas Judeis nostris Posonŷ demorantibus inferre cepisset Iniurias. Supplicauit quoque nobis dictus Mendel, ut Judeis nostris posoniensibus superinde prouidere dignaremur. Fidelitati igitur vestre Harum serie mandamus firmiter, quatenus acceptis presentibus dictum Judeum Briccium, cum primum inuenire poteritis, detineatis et ad manus Judeorum nostrorum posoniensium tradatis, huc Budam transmittendum dicto Mendel. Commitatis preterea dictis Judeis posoniensibus, Ut Judeum Orozlan, quem ipse Mendel in medio ipsorum loco sui eisdem se prefecisse dicit, audire et eidem in licitis Justis et consuetis omnibus obtemperare debeant. Aliud non facturi, presentes uero pro uestra superinde poteritis expedicione reservare. Datum Bude feria secunda proxima ante festum Ascensionis Domini Anno eiusdem Millesimo Quingentesimo decimo nono.

Eredetije papíron, Pozsony városa levéltárában, Lad 20. No. 91.
Rakovszky István másolata.

55.

1520. Buda, junius 24. Mendel Jakob, zsidó-praefectus, a maga és a magyarországi összes zsidóság nerében Báthory István nádornak, élte fogytáig, négy részletben fizetendő évenkénti négyszáz forintot ígér, hogy a zsidók ügyeit továbbra is pártfogása alá vegye.

Nos J a c o b u s M a n d e l praefectus ceterique primates et Universitas Judeorum, ubilibet in hoc Regno Hungarie constitutorum et commorantium, sponte et libere fatemur et Recognoscimus per presentes, quod quia Spectabilis ac Magnificus Dominus S t e p h a n u s d e B a t h o r, Regni Hungarie Palatinus et Judex Comanorum ac Comes Themesiensis etc., mandatis et comissionibus Regie Majestatis Domini nostri graciousissimi pro parte nostri sibi litteratorie iniunctis satisfacere volens, implerisque (!) Rebus et negocijs nostris pro tempore emerisis, contra violentiam nonnullorum illegitimorum impetitorum nostrorum, auctoritate et in persona Regie Maiestatis Jureque et Justitia mediante, nos hactenus studuit indempniter preservare, prout et deinceps locis et temporibus semper opportunis in omnibus Justis Juribus nostris patrocinium eiusdem nobis profuturum speramus: Ideo nosque ingratitude vicio apud eundem dominum Palatinum desuper coniciari nolentes, sed potius eidem domino palatino propterea obnoxij esse, atque indissolubili quodam nostre subinserte promissionis vinculo nos ipsos sibi devinciri volentes, ipsi domino Palatino nita sibi comite in singulis Annis singulos quadringentos florenos, in quatuor terminis infranotandis, utpote ad Beati Michaelis archangeli centum, deinde et Natiuitatis Domini similiter centum, Ad Beati siquidem Georgii martyris similimodo Centum et ad Beati Jacobi Apostoli festiuitates consimiliter centum florenos paratis in pecunijs, sine omni defectu, soluere promisimus et assumpsimus, Immo promittimus et assumptimus (!) per presentes, tali obligaminis vinculo interserto, Quod si nos huiusmodi summam praescriptorum quadringentorum florenorum ipsi domino palatino modo praemisso persolui debentium in praescriptis quatuor terminis, in toto vel in parte, praemisso modo persolvere nollemus, non possemus aut non curaremus quoniam modo: Extunc in duplo eiuusmodi summe forte persolui negligentes conuincamur et conuicti habeamur ipso facto, et mox, elapso huiusmodi solucionis termino, idem dominus palatinus tam ipsam summam non solutam, quam etiam dupplum eiusdem Summe solum vigore praesentium mediante, super nos pro se extorquendam et exigendam omnimodam habeat potestatis facultatem. Ad que omnia premissa nos spontanea nostra obligamus voluntate harum nostrarum

subscriptioe propriarum manuum duorum Judicum nostrorum ordinariorum, in nostra Vernacula lingua *Myster* vocatorum consuetudine nostra Requirente consignatorum, vigore et testimonio litterarum mediantes. Datum Bude in festo Natiuitatis Beati Johannis Baptiste, Anno Domini Millesimo Quingentesimo vigesimo.

דוד ב"ר אברהם ז"ל שמש דק"ק אובן י"ן
אהרן ב"ר גמליאל ז"ל די"ד שמש דק"ק אובן י"ן.

Kivül: Jacobus Mandel, Supremus Judaeor. Budens. sese obligat ad quadringentos flor. quotannis domino Stephano Bathori Palatino Regni Hung. solvendos.

Eredetiye papíron, a budai országos levéltárban, M. O. D. L. 23411. sz.

56.

1520. Buda, december 14. Báthory István nádor meghagyja Pozsony városának, hogy az ottani zsidókat ne kényszerítse a zsidó-öltözet viselésére, és közülök senkit se mentse föl a zsidó-praefectus által red követelt adófizetése alól.

Prudentes et Circumspecti Nobis dilecti. Noveritis quodcum Regia Maiestas istic Posonii constituebatur, Comissum erat vobis, ne Judeos Ibi comorantes Ad ferenda Capucia compellere audeatis. Nunc autem Intelleximus ex querimonia *Jacobi Mandl* Judeorum prefecti, quomodo Vos eosdem Judeos Posonienses, Qui eadem Libertate qua Judei Budenses fruuntur, Ad portanda Capucia Cogere Intenderetis. Requirimus itaque et Nichilominus Hortamur vos, Quatenus ab huiusmodi Intencione vestra penitus Supersedeatis. Non enim Vestrum est illo onere Judeos offendere. Requirimus eciam vos, Quod nullum Judeum Ibi ad solutionem Census cum (?) tempore per ipsum Mendel ad eum Inpositi liberum et exemptum fieri permittatis, Sed omnes et Singulos Nullis exceptis preter omnem favorem et tutelam ad persolvendum Census ad Manus Hominis dicti Mendel adstringatis. Secus

1) Azaz: Dávid, a boldog emlékeztető rabbi Ábrahám fia, szolgálja a budai szent községnek, melyet Isten őrizzen. Áhron, fia a boldog emlékeztető rabbi Gamalielnek — kinek vérét boszulja meg az Úr! — szolgálja a budai szent községnek, melyet Isten őrizzen. — »Kinek vérét boszulja meg az Úr!» középkori zsidó szokás szerint azok nevéhez tétetett, a kik meggyilkoltattak, kivált pedig a martyrságot szenvedtek nevéhez. — Az aláírások az úgynevezett Rás-i-írás nagyobb betűivel vannak írva.

non facturi. Datum Bude feria sexta proxima post festum beate Lucie Virginis Anno domini 1520.

Stephanus de Bathor, Palatinus et Comes.

Eredetiye Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 34. Rakovszky István másolata.

57.

1521. Buda, február 15. Egy Pelcz nevű zsidó, ki a budai zsidóknál zálogba vetett arany- és ezüstművekkel megszökött a zsidó-præfectus fogházából, Pozsony környékén bujdosik. II. Lajos felszólítja a nevezett város hatóságait hogy a szökevényt kerítsék kézre és szolgáltatassák ki az ottani zsidó-bírónak. Egyúttal orra is felhárja figyeelmüket, ne tűrjék, hogy az ottani zsidókat zaklassák azért, mert úgy öltözködnek mint a budai zsidók. Raháztuk meghatározása csakis a király dolga.

Commissio propria domini Regis.

Ludovicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Prudentes et Circumspecti Fideles nobis dilecti. Intelleximus ex Jacobo Mendel Judeorum nostrorum prefecto, quendam Judeum nomine pelcz, qui proxima estate ex captiuitate eiusdem Mendel Bude elapsus, cum multis et varys rebus aureis et argenteis christianorum tam Nobilium quam ignobilium et presertim Familiarium nostrorum Judeis ipsis pignori locatis, clam aufugisset, in istis partibus nunc vagari et latitari. Quequidem res ut recuperari et illis, quorum fuerunt, restitui possint, Mandamus Fidelitati vestre Harum serie firmiter, vt cumprimum Judeus ipse pelcz vsquam in istis partibus Inueniri poterit, eum captivare captumque ad manus Iudicis Judeorum nostrorum posoniensium tradere debeatis detinendum, pro recuperandis rebus premissis. Ceterum ex eodem Mendel Itelleximus, istic non deesse aliquos, qui Judeos nostros posonienses non cessarent valde turbare, quod alio non uterentur ydem Habitu, quo Judei nostri Budenses, quibus, ut qui ad fiscum nostrum Regium pertinent, Habitum inponere et modum vestium prescribere cum solius Maiestatis nostre sit: Mandamus vobis iterum firmiter, ut siqui eosdem Judeos nostros ad mutandum Habitum cogere niterentur, et propterea aliqua Iniuria ipsos afficerent, nobis eos nominatim rescribatis. Unde nos tandem providebimus, ut Judei nostri in pace et tranquillitate manere possint. Aliud in premissis nullo modo feceritis. Datum Bude feria

Sexta post festum Valentini Ma tÿris anno domini Millesimo quingentesimo vigesimo primo.

Kivül: Prudentibus et circumspectis Magistro civium Judici et Juratis ciuibus Ciuitatis nostre posoniensis fidelibus nobis dilectis.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 62 ^b. Rakovszky István másolata.

58.

1521. Buda, márczius 26. Egy Pelcz nevű zsidó, többrendbeli tolvajlás elkövetése után, Magyarországból megszökött és Bécsben tartózkodik, hol hamis rádatokat emel pozsonyi hírsorsosai ellen. II. Lajos felszólítja Pozsony városa hatóságait, vegyék oltalmuk alá az ottani zsidókat, kiket Pelcz rágalmai következtében károsítanak és bántalmaznak.

Comissio propria dom. Regis.

Ludouicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Fidelibus nostris Magistro ciuium Judici et Juratis Ciuibus Ciuitatis nostre Posoniensis Salutem et gratiam. Conqueritur nobis prouidus Jacobus Mendel Judeorum nostrorum prefectus, qualiter quidam Judeus nomine pelcz, nunc vienne degens, qui locum morandi ex hoc Regno nostro, ob quedam furta per illum comissa, illuc transferre et mutare coactus fuisset, varios et falsos de Judeis nostris istici posonii comorantibus, inter quos eciam aliquando moram habuisset, in medium vlgi (!) istius Ciuitatis nostre disseminare solitus esset sermones. Unde prefati Judei nostri non parum sepenumero acciperent Iniuriam et damna, Quorum quieti et paci ut consulere dignaremur, nobis supplicatum est. Cum itaque Judeos prefatos, ut qui ad erarium nostrum Pertinent, nostrum sit tueri: Mandamus vobis Harum serie firmiter, ut eosdem Judeos nostros contra mendacia dicti Judei pelcz, quos ille de ipsis facere dicitur, nostra auctoritate ob omni Iniuria semper tueri et protegere debeatis. Aliud nullo modo facere presumatis; presentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum Bude feria secunda proxima post Dominicam Ramis palmarum Anno Domini Millesimo Quingentesimo vigesimo primo.

Eredetije, a király nagyobb pecsétjével, Pozsony városa levéltárában, Lad 20, No. 62. Rakovszky István másolata.

59.

1521. Buda, április 11. II. Lajos meghagyja Pozsony városának, hogy Mendel Jakab megbízottját, ki a szent György-napi reudes, valamint a reud-kivüli zsidó-adó behajtása végett Pozsonyba utazik, tisztsege teljesítésében minden módon támogassa.

Comis. propr. dom. Regis.

Ludovicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Prudentes et Circumspecti fideles nobis dilecti. Miserunt providi Jacobus Mendel, Judeorum nostrorum prefectus, Juratique Judei nostri Budenses hunc Hominem ipsorum, presencium ostensore, ad Judeos nostros istie comorantes, pro exigendo nobis de medio eorum censum festi sancti Georgii instantis taxamque ad universitatem Judeorum nostrorum de voluntate nostra superioribus diebus extraordinarie inpositam. Cum itaque nobis in presenciam ualde opus sit pecunia, Mandamus vobis firmissime quatenus, requisiti presentibus, Homini dictorum Mendel et Juratorum Judeorum, qui vobis presentes reddidit, in exigendo censu festi sancti Georgii taxaque extraordinaria auxilio esse, et ut necessitatibus nostris ita exigentibus, id cicius fieri possit, ipsos Judeos, adhibitis quovis oportuno et solito remedio, eciam compellere sciatis. Aliud ne feceritis. Datum Bude feria quinta proxima post dominicam quasmodo Anno Domini Millesimo quingentesimo vigesimo primo.

Eredetiye Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 92. Rakovszky István másolata.

60.

1521. Buda, június 2. II. Lajos, minthogy a pozsonyi zsidókat, ismételt tilalma ellenére, szüntelenül zaklatják, védelmekre Bán Imre udvarnokát küldi oda, kinck a nevezett város hatóságai mindenben engedelmessé tessenek.

Comissio propria domini Regis.

Ludovicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Prudentes ac circumspecti fideles nobis dilecti. Intellecta Judeorum nostrorum istie comorancium assidua turbacione, qua ex ista Civitate nostra afficerentur, vobis magistrociuium Judici et Juratis Ciuibus, ut unumquemque ipsorum Judeorum nostrorum turbatorem, auctoritate nostra Justiciaque mediante, coerceretis, non semel mandauimus. Cum

autem intelligamus eosdem Judeos nostros indies magis ac magis turbari, Misimus tandem in medium vestri fidelem nostrum Egregium Emericum Ban, Aulicum nostrum, presencium exhibitorem, per quem de turbacionibus dictorum Judeorum nostrorum vobis nonnulla Nunciamus. Mandamus itaque vobis Harum serie firmiter, Ut omnibus Hiis, que idem Aulicus et Nuncius noster vobis nomine nostro in premissis dicet, fidem habere et satisfacere debeatis. Aliud facere nullo modo presumatis. Datum Bude in dominica intra octavas Sacratissimi corporis Christi Anno Domini Millesimo Quingentesimo vigesimo primo.

Kivül: Prudentibus et Circumspectis Magistro Ciuum Judici et Juratis ceterisque vniversis Ciuibus et Incolis Ciuitatis nostre posoniensis fidelibus nobis dilectis.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20. No 93. R a k o v s z k y
I s t v á n másolata.

61.

1523. Buda július 29. Mendel Israel zsidó-praefectus jelentést tett II. Lajosnál, hogy néhai Glebitz, pozsonyi halász özvegye valahogy királyi levelet eszközölt ki, mely őt felmenti mindennemű zsidó-adósságai fizetése alól. II. Lajos megsemmisíté e véletlenül kiadott s az igazsággal meg nem férő levelet, egyúttal pedig meghagyja Pozsony városa hatóságainak, hogy az ottani zsidókat, egy Léndárt nevű kitért zsidó zaklatásai ellen, erőlyesen védelmezzék.

Comissio propria Domini Regis.

Ludouicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Fidelibus nostris Prudentibus et circumspectis Magistro ciuim Judici et Juratis ciuibus ciuitatis nostre posoniensis Salutem et gratiam. Exponit nobis prouidus Israel Mendel, Judeorum nostrorum praefectus, quomodo quedam mulier posoniensis, relictā cuiusdam piscatoris Glebitz dicti, procurasset utrumque (?) pro se ad vos quasdam literas nostras dari, que declararent omnia eiusdem debita et vsuram illorum, que deberet Judeis nostris posoniensibus, (a) nobis eidem plene relaxasse et condonasse, ut scilicet ea de libro Judeorum, apud manus Judeorum eorundem, delere et expungifacere debeatis. Quod, cum sit indignum et ex inproviso concessum, et forte eciam male procuratum, nolumus observari. Mandamus itaque uobis ut debita mulieris prefate et usuram illorum de libro Judeorum absque Justa satisfaccione extrahere et expungifacere nequaquam presumatis. Cete-

rum conqueritur nobis idem Israel Mendel, quemadmodum esset istic quidam Leonardus, Incola istius ciuitatis nostre, de Judeo in christianum conversus, qui Judeos nostros istic comorantes et verbis et factis continue turbare et varÿs Iniuriis afficere non cessaret. Quare iterum mandamus Vobis firmiter, Uti eciam tempore diete proxime preterite per Egregium Andream Trepka, Magistrum curie nostre, vobis Hic coram Jussimus, ut ipsos Judeos nostros posonienses ab omni Iniuria ac turbacione Authoritate nostra defendere, ac ipsum Leonardum ac eciam alios a turbandis Judeis nostris prohibere et coercere debeatis. Aliud in premissis facere non presumatis; presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude feria quarta post festum beate Anne matris Marie Anno Domini Millesimo Quingentesimo uigesimo tercio.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 94. Rakovszky István másolata.

62.

1523. Esztergom, szeptember 20. II. Lajos meghagyja Pozsony városának, utasítsa ki a mirigyhalál miatt fölös számmal oda menekült budai zsidókat; hasonlóképen járjon el ezentúl a keresztényekkel is, a kik a járvány által meglepett vidékekből oda jönnek.

Comissio propria Dom. Regis.

Ludovicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Prudentes et Circumspecti Fideles nobis dilecti. Intelleximus Judeos nostros Budenses in maiori numero pre timore pestis Posonium confugisse. Volumus igitur et Fidelitati vestre Firmissime comittimus et mandamus, quatenus statim visis presentibus omnes illos Judeos, qui de Buda vel aliunde, Ubi Pestis viget, illuc Venerunt, mox expellifacere debeatis, non obstante quibuscunque literis nostris, eisdem forsitan datis. Alios eciam, si qui Venirent de locis infectis, non solum Judeos sed et cristianos, intromittere nullomodo presumatis, prout lacius dedimus informacionem Homini nostro, presencium Videlicet ostensori, a quo omnia intelligetis, cuius dictis, de mandato nostro Vobis referre comissis, fidem prestare, mandatisque nostris obedire modisomnibus debeatis. Aliud facere non audeatis. Datum Strigonÿ In Vigilia Beati Mathei Apostoli, Anno domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo Tercio.

Kivül: Prudentibus ac Circumspectis Judici Magistrociuium Juratisque Civibus Ciuitatis nostre Posoniensis, Fidelibus Nobis dilectis.

Alatta más kéztől: Hec litere presentate sunt per dominum Stephanum Atzel Sabbatho post Mathei circa horam vesperorum terciam et quartam, ne Judei intrent ex Buda et intromissi expellantur.

Eredetije Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 95. Rakovszky István másolata.

63.

1523. Pozsony, november 8. II. Lajos ottalma alá veszi a soproni zsidókat, szigorúan meghagyván a nevezett városnak, hogy azokat, az általa is megerősített szabadalmak értelmében, békében hagyja élni és gondoskodjék vagyon- és személybiztonságukról.

Nos Ludovicus dei gracia Rex hungarie et Bohemie etc. memorie comendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniversis, quod Judei nostri in Civitate nostra Soproniensi commorantes sepe antea, maxime tamen nunc persecutiones et oppressiones, quas tam in personis tam in bonis et rebus eorum a Civibus et Incolis eiusdem Civitatis Soproniensis paterentur, lamentabiliter exponentes Majestati nostre, declararuntque huiusmodi persecutiones et oppressiones indigne ac defacto contraque antiqua Jura et prerogativas eorum ipsis inferri, Supplices Maiestati nostre humillime, ut eosdem ab indigna illicitaque vexacione atque persecucione prefatorum civium et incolarum Civitatis nostre Soproniensis vindicare, ac in Juribus et prerogativis eorum manuteneri dignaremur. Cum autem ex suscepto Regiminis nostri officio ad id astricti sumus, ut Jura ac libertates, ratas scilicet ac firmas, cuiusvis status ac condicionis Subditorum nostrorum observemus, prefatorum vero Judeorum Soproniensium, privilegia, a Divis Regibus predecessoribus nostris ipsis Judeis concessa, et paterna Maiestas et nos iam antea Confirmaveramus: dictorum Judeorum Supplicationem hac in parte admittendam duximus. Nolentes pati, ut in posterum eosdem prefati Cives nostri Sopronienses vel expulsionem vel alia quavis Infestacione territare et opprimere possint, eo presertim, quod vniversi Judei in hoc Regno nostro constituti pertineant ad Camera fiscumque nostrum Regium; quare vobis fidelibus nostris prudentibus et circumspectis Magistro civium, Judici et Juratis Civibus et Inhabitoribus predictae Civitatis nostre Soproniensis presentibus et futuris harum serie mandamus firmissime, quatenus a modo

deinceps Judeos nostros Sopronienses modernos et futuros neque in personis, neque in bonis et rebus ipsorum quibusvis audeatis molestare, persequi, Impedire et damnificare, sed eosdem penes antiqua ipsorum privilegia libere et quiete permittatis vivere. Nolumus tamen ipsos ab eo vinculi tenore dimovere, quo obligantur nobis, quoque eos post mortem paterne Maiestatis Invenimus. Secus itaque, sub Indignationis nostre gravissime pena, facere in premissis nullomodo nullaque ratione presumatis; presentes vero post earum lecturam exhibentibus mandamus reddi. Datum posonio die dominica proximo ante festum martinii Episcopi et Confessoris. Anno dominj Millesimo quingentesimo vigesimo tertio Regnorum nostrorum hungarie et Bohemie etc. Anno octavo.

Ludovicus Rex
manu propria.

Egykorú másolat Sopron városa levéltárában. P a ú r I v á n másolata.

64.

1524. Buda, márczius 24. II. Lajos tudatja Kassa városával, hogy az ottani pénzverő főnökének Izádk zsidót kinevezte, és őt a város oltalmába ajánlja.

Ludovicus, dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti. Cum jam cusionem novarum monetarum in ista civitate Cassoviensi inchoare fecimus, necessarium est quempiam, qui artem cusionis perfecte sciat, istic preficere; que, ut commodius posset continuari, providum Isaac Judeum, quem sufficienti prudencia et hujus rei Sciencia ac Magisterio optime predictum esse intelleximus, ad hoc officium a Spectabili ac Magnifico domino Joanne, Wayvoda nostro Transsylvaniensi etc. accepimus, eumque fidelis noster Reverendus dominus Paulus de Warda, Episcopus Ecclesie Wesprimiensis, Thesaurarius noster, una cum servitore suo, in eadem camera constituto, in ista cusione prefecit, quem sua industria nobis usui, vobisque in nihilo nocumento fore confidimus. Propterea volumus, et Fidelitatibus vestris firmiter precipiendo mandamus, quatenus habita presencium noticia, ipsi Isaac Judeo de hospicio competenti et pacifico habitaculo providere, et eum ab omni impedimento defendere et protegere debeatis. Secus nulla ratione facturi. Datum Bude in die Cene Domini, Anno ejusdem Millesimo quingentesimo vigesimo quarto.

A budapesti egyetemi könyvtárban őrizett Kaprini-féle kéziratok közt, XVII. B. kötet, 4^o, 209. l. CXXX. sz. Eredetije Kassa város levéltárában, 1059. sz.

65.

1525. élt. Budai zsidók Szerencsés Imre kitérése után, a zsidóságban megmaradt fiai ügyében, kérdést intéznek Méir ben-Jiczák Katzenellenbogen, páduai rabbilhoz, ki válaszában Szerencsésnek előbbi hitfelelőhez való viszonyáról nyilatkozik.¹⁾

(Fordítás.)

Kérdést intéztek hozzám két fitestvér ügyében, a kiknek neve Ábrahám és Efrájim, a kik Buda szent községében élnek. Atyjuk neve Izraelben az előtt Etel Snéor volt, de a hitét megváltoztatta. Nevezett drága fiai pedig az nap (t. i. atyjuk kitérése) óta nem léptek többé a szent tórához, mert szégyenlették, hogy öreg atyjuk nevén hivassanak oda, mivel ezáltal minden egyes alkalommal a nyilvánosság elé hozatnék szégyenük. Azelőtt ugyanis atyjuk nevén hivattak oda, most pedig más néven (hívták volna oda), a mi rájuk nézve megáláztatás. Én tőlem most azt kérdezték, vajjon megengedhető-e, hogy a fiaikat atyjuk nevén hívják a tórához, úgy mint azelőtt?

Válasz: Én ezt ezennel tökéletesen megengedhetőnek nyilvánítom.

(Következik ez eldöntés tisztán zsidó-theológiai érvekkel való indokolása, azután pedig a válasz vége, mely ekkép hangzik:)

... Ezenkívül pedig a fenforgó kérdést még más oknál fogva is úgy dönthetjük el, hogy a testvérek atyjuk nevén hivandók a tóra felolvasásához, úgy mint azelőtt. Atyjuk ugyanis tekintélyes ember s az ország nagyok egyike, a kire alkalmazhatók még a társadalmi béke érdekében hozott rendszabályok is. Mindezekben az országokban²⁾ befogadott vallási szokás az, hogy a kántor, midőn kezében tartja a tóra tekercsét, áldást mond a királyra, vagy a tartomány uralkodójára és az ország nagyjaira. Ilyenkor tehát a kántor kezében tartja a tóra tekercsét, s mi még sem álljuk azok nevét a zsinagógában említeni. Ezen eljárás helyességét pedig bizonyítja a talmud ana tudósítása, hogy magában a jeruzsálemi szentélyben is jártak el így. Bó-ló fejezetében³⁾ ugyanis azt olvassuk, hogy a főpap, Jámbor Simon, ekkép szólott a macedóniai (nagy) Sándorhoz: »Csak ugyan rábirható volnál-e, hogy elpusztítsad azt a házat, a melyben

¹⁾ L. fent. Függelékek X. sz. és Kohn, Héber kútforrások 77. l. kövv.

²⁾ Értsd a különféle olasz s egyéb szomszéd államokat; de így volt és van ez majdnem mindenütt.

³⁾ Jóna VII. fejezete; l. u. o. 69^a l.

imádkoznak érted valamint birodalmadért, hogy el ne pusztuljon?» Ha tehát a társadalmi béke érdekében amazok (természetesen nem-zsidó) nevét említik a tóratekeres mellett, de említették még a jeruzsálemi szentélyben is: minél inkább nem szabad megtagadni azt, hogy ennek (t. i. Szerencsésnek) a nevét is említsék a tóratekeres mellett... S még pedig annál inkább, mivel a fentnevezett testvérek atyja, daczára annak, hogy keresztények közt él, hallo-más szerint, személyes befolyása és vagyona által előmozdítja »egész népe jólétét,¹⁾ jókat cselekszik a közelvevőkkel s a távollevőkkel és az igazszívűekkel. Ilyformán cselekvéseiből ráismerhetünk érzelmeire, arra t. i., hogy kitérését megbánja és istenfélő ember. Mindezeket pedig megbízható embertől hallottam felőle...

A fentemlített okoknál fogva sietségemben azt mondom, hogy a testvérek, úgy mint azelőtt, a »Snéor fia« néven hívandók a tóra felolvasásához. Így szól a kicsiny tudós kortársai közt, kit az idők eseményei zaklatnak.

Méir ben-Jiczchák Katzenellenbogen.

Héber eredetije Pádai Méir többször kinyomatott döntvénytárában, 87. sz. a.

66.

1525. Buda, december 21. II. Lajos a possonyiak panaszára meghagyja az ottani zsidóknak, hogy a számukra megtiltott árukkal, posztóneműekkel és lovakkal ezentúl ne folytassanak kereskedést.

Comissio propr. dom. Regis.

Ludovicus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Prouidis Judeis nostris Posoniensibus gratiam nostram regiam. Ex Supplicatione Fidelium nostrorum Prudencium et Circumspectorum Judicis Juratorum ceterorumque Ciuium et Inhabitorum Ciuitatis nostre Posoniensis intelleximus, Qualiter vos in medio ipsorum, in emendis vendendisque Rebus ac Negociacionibus et questibus Vobis prohibitis, nullo modo abstinuistis. Nam et Pannis et Equis et alijs cuiusvis generis mercibus questum feceritis et Negociaremini, Aliaque multa contra libertatem istius Ciuitatis nostre exercere non cessaretis. Mandamus itaque vobis firmissime, ut deinceps vos ad ea, que Vobis antiquitus per predecessores nostros et per nos concessa non fuerunt, Nullo modo intromittere non audeatis. Alio-

¹⁾ Esztér k. 10, 3.

quin, si quid in posterum contra prescriptam libertatem Ciuium nostrorum excesseritis, ita ut merebimini, Vos severe et grauiter puniemus. Secus igitur facere Nullo modo audeatis. Presentibus Perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude in Festo beati Thome apostoli Anno Domini Millesimo quingentesimo Vigesimo quinto.

Eredetije papíroson, a király nagyobb pecsétjével, Pozsony városa levéltárában, Lad. 20, No. 97. R a k o v s z k y I s t v á n másolata.

67.

Sopron, 1525 előtt. ¹⁾ Sopron városa vélekezik: Handel zsidó róljai ellen, ki azzal a panasszal fordult az országtanácshoz, hogy az ő feleségét egy Dorothea nevű asszony megölte és kirabolta, de a város a gyilkosnőt meg nem büntette, s neki — Handelnek — igazságot nem szolgáltatott.

Sacre regie M. etc. Consilarj et commissarj etc. dominj magnifici et graciosi etc. super querelis pro parte Handel Judei propositis exponimus, quod quidem constat, dictam dorotheam in uxore dicti Handel Judei perpetrasse facinus de quo narrat.

Verum tunc temporis, cum dicta dorothea captiva teneretur et ad supplicium destinata esset, casu supervenis Illustrit dominus Georgius Marchio brandenburgensis, qui more principum et dominorum suas primarias et seriosas preces ad magistrum civium et senatum suproniensem exposuit, petendo in graciam sui, dictam dorotheam liberari et super perpetrato facinore absolvi, et has preces non semel sed iterum seriusius exposuit, quibus precibus primarijs nos moti fuimus et dictam dorotheam a pena et carcere absolvimus, et ipsa sepefata dorothea usque in presentem diem hic nobiscum conversata est et hodie conversatur.

Et est preter et absque eo, quod ipse Handl Judeus ab ea hora usque modo contra dictam dorotheam aliquam querelam pro suo interesse coram nobis proposuerat, unde indebite contra nos tanquam super denegata iusticia conqueritur.

Et ideo in quantum dictus Handl Judeus contra dictam dorotheam aliquod interesse pretendit, poterit coram nobis in prima instancia, aut coram alio quocunque Iudice iusticiam querere.

¹⁾ Következik abból, hogy Brandenburgi György, kire az okirat hivatkozik, 1525-ben hagyta el Magyarországot; l. Fraknói, a *Budapesti Szemle* 1883. évf., 355. l. Mivel azonban Sopron városának e fölterjesztése még az országtanácshoz van intézve, valószínű, hogy az okirat már 1521 előtt kelt, mely évben II. Lajos saját nevében vette át a kormányt.

Secundo conqueritur predictus Judeus quomodo dicta dorothea obligata sit sibi in octo florenis ipsi dorothee mutuatis, super quo articulo similiter respondemus, nobis de eodem mutuo nihil constare, neque coram nobis per dictum Judem aliquam querelam ab eo tempore interpositam.

Atque ideo in quantum dictus Handl contra dictam dorotheam aliquam actionem habet, poterit eam coram nobis querere, et parati sumus sibi contra dictam dorotheam iusticiam facere, Et uti facere teneatur, nos ad ius referimus.

Tercio dictus Judeus queritur, quomodo dicta sua uxor tunc cum interficeretur apud se habnerit duos florenos hungaricales In auro, item duas uncias auri et duo talenta denariorum, super quo articulo exponimus, quod Martinus Sighart, illius temporis Judex apud sic interfectam Judeam nihil reperit: verum ipsa dorothea forte illi Judee abstulerat duos florenos hungaricales in auro, fíbulum, seu ornamentum cinguli seu sone ¹⁾ muliebris, et in moneta XXV aut circa cruciferos, que Judex illius pro iure suo reservavit.

Et est propter id et absque eo, quod dictus Judeus usque in presentem diem, de quo nobis constat aliquid rejecierit. Et ideo in quantum dictus Judeus occasione illorum aliquod interesse pretendit poterit contra dictum Martinum Sighart coram nobis, aut alio quocunque competente Iudice, ius et iusticiam querere; nos sibi contra Ius in nullo refragaturi.

Atque ut ita singula fieri debeant et nos ab Impetitione Judei absolvi, graciosis dominacionibus vestris declaranda proponimus, salvo iure alia non contraria deducendi, Et super quibus nos gratos magnificis dominicionibus vestris humiliter commendamus.

Magister civium Judex et
Jurati Sopronienses.

Egykorú fogalmazvány. Eredetije Sopron városa levéltárában. P a ú r
I v á n másolata.

¹⁾ E helyett: z o n a e, öv.

68.

Sopron, az 1526. év harmadik harmadában. 1) Sopron városa, a Ferdinánd által kinevezett helytartólandcsnád panaszt emel az ottani zsidók ellen.

Regie Maiestates hungarie atque archiducalis Serenitatis austrie etc. Causarum generales Commissarii Reverendissimi Reverendi magnifici domini graciosi.

Onera et gravamina, que contra gentem hebreorum habemus et que deponere aut auferre sine speciali Regie maiestatis auxilio non possumus, vrgente necessitate ad Regie maiestatis et dominacionum vestrarum noticiam deducere compellimur, hec sunt.

Primum, quod Judei ab antiquo non nisi quattuor domus seu areas, seu curias ut vocant inhabitare possunt, aut debent, iidem tamen hodie fere sedecim domos, cum magno numero hominum inhabitant, ac quotidie cum advenis Judeis se adangmentant.

Secundum, quod ipsi Judei, ab antiquo et hodie, Singulis annis aliquam certam Summam pecuniarum in subsidium et loco Stewrr²⁾ dare tenentur, quam pecuniam aliquot annis dare et solvere recusant. Eciam hoc attentendo, quod numerus eorum auctus, et ob hoc ipsi Judei ad pristinum numerum redigi aut debent, aut taxa augeri.

Tercium, quod ipsi Judei se intromittant in negociaciones Civium et ad quas se intromittere non debent, specifice quod vendunt pannos meliores, quos dicunt graves patriculatim et alios, quum tamen tantum ipsis permissum sit pannos viliores Boemicos et tantum moderate vendere, vnde fit, ut ammodo (!) nullus pannicida hic sit, aut eciam se cum negociacione panni se intenterere possit.

Quartum, quod ipsi Judei vestes novas christianis vendunt, unde fit, quod artifices nostri se suis laboribus intenterere non possunt, et pauperes christiani cogantur ab ipsis Judeis vestes novas emere.

Quintum, quod ipsi Judei sunt institores, et tamquam institores inter christianos negociaciones tractant, ut eciam institores nostri se cum communitate Soproniensi intenterere non possunt.

Sextum, quod ipsi Judei victualia et que ad forum portantur, aut portari debent, emunt et emunt ut iterum cuius (?) vendant, in communitatis gravamen.

1) Sopronból ugyanis a mohácsi vész után, még 1526-ban kiűzték a zsidókat; kiűzetésüket előkészítette a városnak itt közölt panaszlevele; l. e munka II. köt. 1. fejt.

2) Steuer = adó.

Septimum, quod in occultis locis contrahunt cum uxoribus et familia civium pignora et usuras consituendo, unde familia et alii occasionem habet et habent delinquendi, et propterea graves iniurie exoriuntur, et de gravioribus timendum.

Octavum, quod in festis diebus nostris et solemnioribus in publico apparent, homines et subditos nostros ad vendiciones aut empciones invitantes, et Res, si que in forum portantur, premunt.

Et quamquam forte plura alia gravamina contra eos haberemus, et quibus providere non possumus: supplicamus tamen Reverendissimis etc. vestris dominacionibus, quatenus super predictis gravaminibus nobis de oportuno remedio et remedys et manutencione eorundem graciose providere velint.

Earundem Reverendissimarum
Dominationum Vestrarum

Subditi magister civium
Judex et Jurati Sopronienses.

Egykorú fogalmazvány. Eredetije Sopron városa levéltárában Lad. 48. et yy. fasc. 1. no. 19. P a ú r I v á n másolata.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Ábdárráhmán 28.
 Ábrahám, Szerencsés fia 272.
 Ábrahám ben-Chijjá, regensburgi
 zsidó 59, 360, 365, 405.
 Ábrahám há-Kóhén, budai rabbi
 350.
 Ábrahám, nagyszombati vértanú
 445.
 Áhron ben-Gamaliel, a budai köz-
 ség szolgája 467.
 Ájzek I. Nagyszombati Ájzék.
 Akibá há-Kóhén 227.
 Albert király 195, 415, 436.
 Ál-keresztények 91.
 Al-zsidóbiró 163, 320.
 Anasztázia, I. Endre neje 51.
 Anna királyné 253, 297, 449.
 Anselmus, kitért zsidó 91.
 Arany-bulla 81.
 Árpád 13, 20.
 Ausztriai zsidók 226, 414.

B

Bakacs Tamás 245, 252, 260, 263.
 Balassa Ferencz I. Gyarmathi Bal.
 Fer.
 Balázs, győri püspök 225.
 Bazin 165, 286, 302, 394, 396.
 Bán Imre 288, 470.
 Báthory István, nádor 263, 311,
 466.

Baythmiller Lajos, soproni várka-
 pitány 446.
 Beatrix 234, 236, 312, 432.
 Bencze, XII. 129.
 Beregi szerződés 86, 88, 370.
 Bécs 423, 428, 460.
 Bécsi zsidók 155.
 — tartományi zsinat 117, 123.
 Bécsujhelyi zsidók 155.
 Béla, III. 78.
 Béla, IV. 44, 88, 93, 139, 141, 193,
 336.
 — bánásmódja a zsidókkal 96.
 — átveszi II. Frigyes zsidótörvé-
 nyét 101, 371.
 — zsidótörvénye 102, 152, 156, 182,
 189, 203, 306, 312, 372.
 Béth-dín 58, 148, 191, 323, 335.
 Bodó Ferencz 277.
 Bogor Mihály, bolgár fejedelem 10.
 Bolconak sziléziai zsidótörvénye
 372.
 Boleszlavnak lengyel zsidótörvé-
 nye 372.
 Bolgárok 9.
 — közti zsidó-szokások 10, 17,
 350.
 Bornemisza 263.
 Bortermelés a zsidóknál 304.
 Brandenburgi György 263, 341,
 477.
 Briccus zsidó 286, 465.
 Brúna Jakab 349.
 Brutachok 19.

Buda 316, 345, 363, 408, 414, 425,
431, 433, 438, 447, 449, 454, 461,
472, 474, 476.

Budai Nátán, rabbi 349.

Budai országgyűlés 184, 200.

— szombat-kapu 336, 399, 401.

— törvénykönyv 170, 328, 398.

Budai zsidók. 150, 165, 277, 286,
293, 304, 306, 331, 341, 392, 394,
465, 471.

— öltözete 170, 468.

— nyelve 345.

— utczái 336, 397, 421.

— temetője 340.

— Mátyást ünnepélyesen fogadják
208, 212.

— elleni zavargások 245, 313.

Budai zsidó-kapu 337.

— zsidó-torony 340.

— zsinagóga 337, 399.

— zsinat 90, 122, 139, 145.

Buzlay Mózes 250, 265, 454.

Byzanczi zsidók 18.

C

Campeggio bibornok 276.

Candalei Anna l. Anna királyné.

Chaliziók 17, 367.

Chászdái ben-Jiczchák 28.

Chvalinski tenger 368.

Chvaliziók l. chaliziók.

Cinnamus a chaliziók hitéről 17,
367.

Cisterciták 130.

Collecta 314.

Conrad mainzi érsek zsidóesküje
327.

Contributio 204, 314.

Constantin (Copronymus) 18.

Constantin (Porphyrogen). 22.

Corvin János 234, 295, 302, 312,
432.

Csanád 187.

Csehországi zsidók bevándorlása 69.

Csenke. Tekának birtoka 95, 98.

Csetneký János 341, 450.

Csornai Lóránt 306.

Cuclya (Csuklya) 249.

Czéhek 164, 299.

Czidkijjá ben-Ábrahám 359, 377.

Czillei Hermann 188.

Czillei Ulrik 207.

D

Dániel, trencsényi zsidó 127, 383.

Decebalus 6.

Dézsmafizetés 90.

Dusán szerb fejedeleme 131.

E

Ebersdorf Zsigmond 423.

Ebersperg 8.

Édelsz Sámuel 228.

Eferl, soproni zsidó 155.

Éfod 213.

Efrájim, Szerencsés fia 272.

Elderboch János (Monyorókereki)
431, 438.

Eliézer ben-Jiczchák 249, 151.

Eliézer ben-Nátán 149, 353, 376.

Élijjá há-Lévi, 285, 387.

Előd 13.

Emico 66.

Endre II. 80.

— a szentszék befolyása alatt 87,
141, 144.

Endre III. kiváltságlevele 127, 147.

Erdélyi zsidók 17.

Ernusz Gáspár 229, 237.

— János 229, 237.

— Zsigmond 229, 237.

Erzsébet királyné, Nagy Lajos neje
178, 393, 414.

Erzsébet, V. László anyja 198, 421.

Esztergom 138, 150, 363, 471.

Esztergomi zsidók 58, 138, 150, 394.

F

Farkas, bazini gróf, 248, 252, 295.

Farkas, budai zsidó 203, 209.

Farkas, kismartoni zsidó 120, 383.

Farkas, soproni zsidó 185.

Fejérvár, 184, 253, 297, 434.

Fekete József 265, 463,

Fekete Mendel, budai zsidó 256,
341, 450.

Fortunatus I. Szerencsés.

Földmívelés a zsidóknál 54, 76, 140,
303.

Francia zsidók Magyarországon
189, 302.

Fridrik, I. osztrák herceg 44.

Fridrik, II. zsidótörvénye 101, 371.

Fr. mel Ulrik, pozsonyi jegyző 454.

Fridrik IV. 200, 423.

Fülöp fermói püspök 123, 126.

G

Galgóc 394.

Gallusch Péter, soproni zsidóbíró
321.

Gara János 182, 415,

Gara Miklós nádor s országos zsi-
dóbíró 162, 182, 186, 321, 415.

Gedel, soproni rabbi 350.

Gejza, II. 367, 368.

Gergely, IX. 121.

Gergely, X. 121.

Glebitz pozsonyi halász 472.

Guido bibornok 117.

Gyarmathi Balassa Ferencz 341.

Gyászdalok 385.

Gyermekek Lajos 8.

Győri zsidó-utca 332, 393.

Gyűrűre való zsidó-eskü 168.

H

Hágár-ország 68, 367, 378.

Haimbug 411, 419.

Hampó I. Ernuszt János.

Handl zsidó 254, 264, 477.

Henuk, zsidó kamaragróf, 37, 101,
117, 382.

— fia 118.

Hercz rabbi 351.

Herendi Miklós 455.

Héber és magyar nyelv 26.

Héber-írás használata 343.

— feliratú magyar kard 46, 217.

— magyar pénzek 100, 122, 141.

— pecsétek 153.

Heccul I. Nekkul.

Hédervári Lőrincz, országos zsidó-
bíró 163, 194, 211, 421.

Henuk, zsidó kamaragróf 101, 117.

Honel zsidó pöre 174, 412.

Honorius császár 4.

Honorius pápa 82.

Horvát követség Kordovában 28.

Hunyady János 201, 424.

I

Ibrahim Ibn-Jakub 9.

Incze III. pápa 90.

Illyr zsidók 4.

Ir-bázel (Kis Márton) 352.

Ir-levanah (Fejérvár) 352.

Isserl zsidó 307.

Istenítélet 45.

István, I. 49.

— két törvénykönyve 52.

István, V. 121, 141.

Iszerlein Izrael 197, 207.

Iszerlesz Mózes 285, 392.

Izmaeliták 69, 91.

— összetévesztetnek a zsidókkal
70, 85.

Izrael, nagyszombati zsidó 151.
 Izsák Jászkont 39, 55, 377.
 Izsák, soproni zsidó 155.
 Izsák, zsidó pénzverő 289, 304, 474.
 Izsák, Józsa és Prokop hercegek
 ügyvivője 180.

J

Jakab, budai zsidó 209.
 Jakab, pozsonyi zsidó 190.
 Jakab tárnokmester, országos zsidóbiró 162, 167.
 Jakab. praenestei püspök 86, 87.
 Jakab, a pásztorok felekezetének
 alapítója 119.
 Jákob ben-Chijjá, 59, 360, 365, 405.
 Jákob ben-Eliezér, Chászdái levelé-
 nek átadója 31.
 Jákob Tám 57.
 János tárnokmester 412.
 János, pozsonyi harminczados 409.
 Jehósua ben-Chájim 244, 386.
 Jehúdá há-Kóhén, mainzi rabbi 50.
 Jehúdá, nagyszombati vértanú 445.
 Jeromos 4.
 Jiczchák ben-Móse 43, 138, 150.
 Jóel ben-Jiczchák ha-Lévi 376.
 Jóná, pozsonyi vértanú 127, 383.
 József ben-Márdochai Gerson há-
 Kóhén 353.
 József, zsidó kozár követ 28.
 Júda (Liebermann) 149, 353, 376,
 383.
 — pozsonyi rabbi 351.
 — fia Salamon 376.
 Judenbach 36.
 Judenburg 36.
 Judendorf 36.
 Judenmeister 215, 264.

K

Kabarok 22, 26.
 Kabbala 98.

Kabold 394.
 Kálmán, soproni rabbi 350.
 Kalonymos ben-Sábtái 59, 359,
 405.
 Kamaraszolgaság 114, 146, 312.
 Kamatláb 144, 306.
 Kanisaiak 182.
 Kapisztrán János 205.
 Kapy János 421.
 Karaeusok 384.
 Kassa 240, 394, 430, 474.
 Kálmán király 66.
 — zsidótörvénye 69, 139, 152.
 Kényszer-kölcsön 237, 239, 315.
 Képrombolók 18.
 Keresztes hadak 365.
 Khágánok 14.
 Királyi városok viszonya a zsidók-
 hoz 169, 295, 297.
 Kis Jakab, budai zsidó 196.
 Kis Salamon 265.
 Kismarton 182, 394.
 Kitért zsidók 81, 91, 197, 225, 229,
 248, 286.
 Klausner Ábrahám 347.
 Klosterneuburg 226.
 Kolcha Miklós 321.
 Komárom 101, 118, 321.
 Koph (kupa) 418.
 Korláthkewy Péter 310.
 Korneuburg 226.
 Kozárok 12, 358.
 — a zsidó vallást terjesztik 15.
 — zsidó utódai Spanyolországban
 18.
 — zsidó tudósokat hívnak orszá-
 gukba 16, 19.
 — befolyásuk a magyarokra 12, 20.
 — bejönnek a magyarokkal 23.
 — beolvadnak a többi magyar zsi-
 dók közé 52.
 »Kozár« szóból képezett tulajdon-
 nevek 17, 35.

Königsfelder, pozsonyi zsidóbíró
321.

Kőszeg 182, 415.

Közjótékonyági pénztár 58.

Kremnitzer Mihály, kitért zsidó 225.

Kudleb, pozsonyi polgár 412.

Küküllei János 132, 135, 144.

L

Lajos, I. (Nagy) 130, 411.

— hittérítői buzgalma 131.

— országos zsidóbírói hivatala 162.

— számúzi a zsidókat 134, 145.

— megengedi visszatérésüket 154.

— fölmenti a soproniakat zsidó-
adósságaik alól 159.

— zsidókra vonatkozó rendeletei
131, 134, 136, 174, 176.

Lajos, II. 250, 262, 312, 461, 468,
476.

Latef Gerson 352.

Lateráni zsinat 90.

László, I. 54, 72.

László, IV. 121.

László, V. 202, 427, 436.

— megerősíti IV. Béla zsidótör-
vényét 203.

Lebedia 14.

Leo, Jsauriai 18.

Leo, IV. (Kozár) 18.

Levélölés 160, 174, 289, 313.

Lénárt, kitért zsidó 287, 472.

Liebermann, I. Júda (Liebermann).

Lipót, osztrák herceg 93.

Löwenbergi vörös könyv 327.

Lurja Salamon 376.

M

Magyarok 13.

— egy része elfogadja a zsidó val-
lást 20.

Magyarok vallásos közönye 14, 51
53, 58.

— a Kárpátokon át jönnek Ma-
gyarországba 30.

— a külföldi zsidók által Góg és
Magóg népének tartatnak 48.

Magyar zsidók 24.

— — a magyarok minden jogával
és szabadalmával bírnak 33.

Magyarországból való Izsák 56.

Magyarországi zsidók 41.

Magyar nyelv a zsidóknál 146.

Mahari 350.

Mahram há-Kóhén 351.

Mainzi mémor-könyv 127.

Major, budai zsidó 203, 209.

Mandel zsidó 430.

Mardoch 3.

Maszúdi 9.

Málkóth 60.

Mária királyné 118.

Mária (II. Lajos neje) 270.

Mátyás, I. (Hunyady) 208, 320, 431,
436.

— Ausztriából kiűzi a zsidókat 226.

— megerősíti a zsidók szabadság-
levelét 209.

— könyvtára 232, 383.

Méir, soproni rabbi 349.

Méir ben-Bárukh 43.

Méir ben-Jiczchák, I. Pádúai Méir.

Mendel család 220, 265.

Mendel elöljáró és fiai 438.

Mendel Izrael, zsidó-praefectus 221,
247, 249, 289, 472.

Mendel Izsák, zsidó-praefectus 222.

Mendel Jakab, zsidó-praefectus 46,
216, 220, 227, 234, 237, 240, 247,
250, 253, 256, 258, 261, 263, 266,
269, 286, 394, 431, 435, 439, 447,
451, 455, 470.

Mendel Jakab Juda, zsidó-praefectus
221.

Mendel József 455.
 Menlein (Mendel) zsidó 435.
 Mertlein, pozsonyi zsidó 197.
 Miksa 257, 459.
 Minhágim, l. Nagyszombati Ájzek.
 Mondák az európai zsidók eredetéről 3.
 Morvaországi zsidók 7.
 Möllni Jakab (Maháril) 349.
 Musch, pozsonyi zsidó 409, 420.
 Myssel, nagyszombati zsidó 201.

N

Naftali Kóhén, budai rabbi 284, 351, 388.
 Nagymarton 394.
 Nagyszombat 196, 204, 231, 288, 304, 435.
 Nagyszombati Ájzek 44, 343, 345.
 — Minhágim című könyve 347.
 Nagyszombati zsidóéletéről szóló gyászdal 385, 441, 446.
 — zsidó sírkövek 151.
 — vérvád 385.
 Nagyszombati zsidók 205.
 — üldöztetése 165, 173, 234, 248.
 — zsinagógája 152.
 — utcái 330.
 Nagyszombatiaknak Mátyás elengedi a zsidó kamatokat 223.
 Nándorfehérvár 274.
 Necul 408.
 Neklin 382.
 Nevronius, kitért zsidó 91.
 »Német« (nemece) 25.
 Nykus, Jakus fia 414.
 Nyitra 138, 394.
 Nyúl, budai zsidó 190, 209.

O

Ó-Buda 408, 424.
 Ó-budai zsidók 336, 293.

Oláh Miklós 383.
 Orbán IV. 116.
 Oroszlán zsidó 266, 321, 465.
 Ország Mihály 162.
 Országos al-zsidóbíró 163, 320.
 Országos zsidóbíró 162, 320.
 Or-zárna, l. Jiczchák b. Moseh.
 Ostorozók 129.
 Ottokár II. cseh zsidótörvénye 372.
 — morva zsidótörvénye 372.

P

Pannonia 2, 7.
 Pasqualigo velenczei követ 455.
 Pádúai Mérir 285, 351, 387, 475.
 Pál mester, hitehagyott zsidó 197.
 Párbaj 44, 146.
 Pásztorosok 119, 128.
 Pecachi Poppo 94.
 Pecsétek 166, 329.
 Pehem Tamás, pozsonyi zsidóbíró 226, 453.
 Pelcz zsidó 287, 352, 468.
 Perényi Imre 390.
 Peszách ünnepe 173, 181.
 Pest 293, 394.
 Petachja, regensburgi utazó 19.
 Pethy Balázs, ó-budai bíró 173.
 Pénzületek 74, 108, 141, 231, 304.
 Péter, szent-györgyi s bazini gróf 255, 453.
 Pius II. 223.
 Podmanin János, pozsonyi gróf 456.
 Porkoláb Bertalan 431.
 Posa Blasius 434.
 Pozsony 165, 186, 198, 201, 211, 223, 248, 252, 255, 264, 286, 300, 304, 307, 312, 316, 409, 412, 424, 434, 441, 455, 461, 467.
 Pozsonyi zsidó-jelek 249.
 — számkönyvek 418.
 — telekkönyv 418.

-- zsidó-törvény 168.
 -- zsidó-utcza 418.
 Pozsonyi zsidók 127, 131, 157, 165.
 172, 205, 236, 286, 290, 293, 309,
 411, 414, 424, 434, 447, 449, 451,
 455, 462, 465, 467, 476.
 -- adólajstroma 416.
 -- községe 293.
 -- zsinagógája eladományoztatik
 134, 136.
 Prága 429.
 Prágai zsidók 46, 213, 279, 289.
 Prát Kátón 453.

R

Rabonbán 26.
 Rabszolgatartás 76, 89.
 Ragusai Félix 383.
 Raskay Balázs 173, 248, 450.
 Rákosi országgyűlések 275.
 Regensburgi zsidók 50.
 Róbert, esztergomi érsek 83.
 -- átoklevele 84.
 Róbert Károly 129.
 Rodale 73, 106.
 Röjtök, l. Ruhtukeur.
 Ruhtukeur, Teka birtoka 92. l.
 Russzia 360, 363.

S

Saba, budai zsidó asszony 408.
 Salamon zsidó 183.
 Salamon, kismartoni rabbi 352.
 Smylo 186, 416.
 Saul Budáról 185.
 -- pesti zsidó 186.
 -- zsidó kozár követ 28.
 Sámuel kamaragróf 91.
 Sámuel ben-Nátronai 376.
 Schaffer Jakab, nagyszombati zsidó-
 bíró 322. l.

Schickerlein Miklós, zsidóbíró 157,
 411.
 Schindl, nagyszombati zsidó asz-
 szony 317.
 Selomo ben-Zekel 347.
 Selomo Jiczcháki 55, 68, 362, 377.
 Sems ed-din el-Mukkadessi 16.
 Sibbálé há-leket, l. Czidkijjá ben-
 Ábrahám.
 Sighart Márton 478.
 Simon győri zsidó 438.
 Simon országos zsidóbíró 412.
 Simon lovag 93.
 Simon mester 162.
 Snéor l. Szerencsés Imre
 Sopron 252, 261, 264, 300, 304, 312,
 316, 318, 331, 349, 422, 477, 479.
 -- pöre Izrael zsidó ellen 175.
 -- pöre zsidó hitelezői ellen 158,
 161.
 -- város tanácsa 417.
 -- város zsidókönyve 423.
 Soproni zsidók 136, 139, 155, 158,
 166, 186, 199, 234, 239, 248,
 293, 309, 395, 432, 446, 448,
 473, 477.
 Soproni Izsák fiai 155.
 Szabolcsi zsinat 40, 63, 369.
 Szakálos György 408.
 Szalkay László 250, 262, 265, 273.
 Szapolyayak 281.
 Szapolyay István 243, 438.
 Szapolyay György 278, 288, 322.
 Szapolyay Hedvig 245.
 Szapolyay János 274, 289.
 Szaraczénusok 78. 82.
 Szarvas, tatai zsidó 265.
 Szent egyletek 151.
 Szt. Márton 394.
 Szt. Miklós-utcza és tér Budán 337.
 Szt.-pölteni zsinat 123.
 Szt. Zsigmond temploma Budán
 337.

Szerencsés Imre 270, 341, 343, 387, 475.
 — fiai 284, 388.
 Székesfehérvári zsidók 293, 297.
 Szokások könyve 347.
 »Szombat«-szóbból képezett magyar helynevek 36.
 — kapu Budán 336, 397.
 Szulejman 339.
 Szvatopluk 7.
 Stíriai zsidók 4.
 Strabo a zsidókról 4.
 Svjatoszlav 49.

T

Talmáts, zsidó város Erdélyben 6.
 Tatai zsidók 234, 303, 393.
 Tatárok 97.
 — zsidó hitéről keringő hírek 98.
 — zsidóüldözéseket okoznak 99.
 Taxa judaeorum 314, 316.
 Teka, l. Teká.
 Teká zsidó kamaragróf 37, 39, 92, 379.
 Telegdy István 45 l.
 Temlinus, országos zsidóbíró 162, 414.
 Thalmus l. Talmáts
 Thuz János 229.
 Thuz Oswald 229.
 Trencsén 138, 394.
 Trepka András 288, 472.
 Tumel 414.
 Turkok 9.

U

Ulászló I. 194, 248.
 Ulászló II. 312, 398, 434, 439, 446, 455, 457.
 — megerősíti IV. Béla szabadságlevelét 236, 435.

Ulászló felmenti a zsidó-praefectus családját a zsidó-öltözet viselése alól 461.
 — elengedi a pozsonyiaknak a zsidó-kamatokat 252.
 — törvényei a zsidók érdekében 259.
 Uri rabbi 376.
 Uzsora 133, 135, 141, 151, 235, 304.
 — következményei 308.
 Üreg 138, 152.

V

Vallási vitatkozások 90.
 Várday Pál 251, 266, 289, 474.
 Városi zsidóbíró 320.
 Vásárnap áttétele szombatra 5, 140, 366.
 Vegyes házasságok 40, 63, 87, 89, 144, 369.
 Ventur család 321.
 Ventur Gáspár, pozsonyi zsidóbíró 197.
 Verbó 394.
 Verbőczy István 274, 281, 296.
 — zsidó-esküje 327.
 — sírja 328.
 Védpénz 147.
 Vervád 241, 280, 286, 292, 385.
 Vid mester 120.
 Visegrád 446, 456.

W

Wolfin 382.

Z

Zakáriás, pozsonyi zsidó orvos 249, 344, 454.
 Zalmóni József, budai rabbi 351.
 Zámbo Miklós, országos zsidóbíró 162, 178.

»Zsidó« szóval összetett helynevek
34.

»Zsidó« szóból képzett személy- és
családnevek 37, 55.

Zsidó-adó 79, 146, 204, 267, 314, 317.

Zsidó-bíró 114, 148, 162, 211, 266,
320.

Zsidó-bor 166, 172, 304.

Zsidó-családi élet 152.

Zsidó-eskü 73, 168, 260, 326, 327.

Zsidó-hittérítők 357.

Zsidó-hús 167.

Zsidó-iparosok 54, 140, 302.

Zsidó-iskola 106, 109, 148, 152.

Zsidó-jelek 86, 90, 123, 143, 170,
249, 265, 288, 312.

Zsidó-könyv 169, 260, 316, 325.

Zsidó-községek 57, 151, 293, 393.

— intézményei 151, 334.

— hivatalnokai 151, 335.

Zsidó-öltözet 467.

Zsidó-pénz 198, 315.

Zsidó pénzverők 51, 100.

Zsidó-praefectura 212, 214, 226,
320, 323.

Zsidó-praefectus 312, 318.

Zsidó-theologiai tudomány 43, 55,
149, 346.

Zsidó-útczák 161, 330, 333.

Zsidó-vám 166.

Zsidók autonómiaja 148.

— előjárói 266, 335, 395.

— jogviszonyai 319.

Zsidók kiskereskedése 301.

— műveltségi állapota 55, 148, 152,
342.

— nevei 39, 344, 377.

— társalgó nyelve 54, 146, 345.

— társadalmi állása 54, 122, 138,
144, 292, 296, 301.

Zsigmond király 179, 296, 308, 312,
415, 421.

— megerősíti IV. Béla zsidó-tör-
vényét 189.

— újabb kiváltságot ad a zsidók-
nak 190.

— bánásmódja a budai zsidókkal
192, 398.

Zsinagógák 134, 136, 151, 337, 339,
394.

JAVÍTANDÓK.

16. lap	7. sor alulról	<i>idegvágó</i>	helyett olvasandó	<i>idevágó.</i>
34. »	5. » »	<i>többsnyire</i>	kihagyandó.	
40. »	2. » felülről	<i>Fekete</i>	helyett olvasandó	<i>Fekete.</i>
40. »	9. » alulról	<i>meggyökezett</i>	»	<i>meggyökerezett</i>
50. »	7. » felülről	<i>felélesztői</i>	»	<i>fejlesztői.</i>
163. »	8. » alulról	<i>m</i>	»	<i>im.</i>
179. »	5. » »	<i>városi</i>	»	<i>városa.</i>
194. »	10. » »	<i>V. László</i>	»	<i>I. Ulászló.</i>
194. »	2. » »	<i>I. Ulászló</i>	»	<i>V. László.</i>
198. »	11. » »	<i>ítz</i>	»	<i>tíz.</i>
289. »	7. » felülről	<i>1222</i>	»	<i>1522.</i>
373. »	14. » alulról	<i>immomibili</i>	»	<i>immobili.</i>
375. »	5. » felülről	<i>aagy</i>	»	<i>vagy.</i>
405. »	13. » alulról	<i>ונשתתו</i>	»	<i>ונשתהו</i>